Pósán László

Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban

Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban

Pósán László

MAGYARORSZÁG ÉS A NÉMET LOVAG-REND A KÖZÉPKORBAN

Debrecen
2019

Memoria Hungariae 10

MEMORIA HUNGARIAE 10

Sorozatszerkesztő: Bárány Attila

Az MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
(MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014-13/2014.) kiadványa

Kutatócsoport-vezető: Bárány Attila

http://memhung.unideb.hu/

Technikai szerkesztő:
Szakács János – Véber Zoltán

A borítót tervezte:
Kálmán Zsolt

ISBN 978-963-508-917-8
ISSN 2498-7794

© 2019, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
© Szerző

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés es fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

A borítón:
Franz Pracher - Visegrád romjai Bél Mátyás Notitia Hungariae című könyvéből

A hátlapon:
II. András király Aranybullája

TARTALOM

Előszó 6

A keresztes eszme és a szerzetes lovagrendek a 12. századi Magyarországon . 9

Az Árpád-kor 25

Az Anjou-kor. 102

A Luxemburg-kor. 173

A Hunyadi-kor 267

A Jagelló-kor 295

Függelék I.: A Német Lovagrend utolsó magyarországi visszatérési kísérlete (1702-1731) 338

Függelék II.: Térképek. 348

Források és irodalom 350

ELŐSZÓ

A szerzetesi és a lovagi-katonai értékrendet és életformát ötvöző egyházi lovagrendek oldaláról nézve a középkori Magyarország ellentmondásos helyet foglalt el a latin kereszténységű Európában. A keresztes háború eszményéhez kapcsolódóan létrejött nagy lovagrendek[1] hosszabb-rövidebb ideig mind megtelepedtek a magyar királyság területén.[2] A templomosok és különösen a johanniták tartósan gyökeret eresztettek Magyarországon, a Német Lovagrend azonban csak nagyon rövid ideig, két szakaszban összesen 22 évig volt itt jelen. Először II. András király idején, 1211 és 1225 között,[3] majd Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt 1429-től 1435-ig.[4] Ennek ellenére talán mégsem túlzás azt állítani, hogy a Német Lovagrend magyarországi tevékenységével kapcsolatos történetírói érdeklődés jóval nagyobb, mint a templomosokra vagy johannitákra irányuló figyelem. Ebben minden bizonnyal kiemelkedő szerepe volt annak, hogy a Német Lovagrend az első, alig másfél évtizednyi magyarországi szereplése (1211–1225) során a legnagyobb elismeréstől a legsúlyosabb vádakig terjedő kétes hírnevet szerzett magának. Tette mindezt úgy, hogy magát a lovagrendet a magyarországi megjelenése előtt alig két évtizeddel korábban alapították, tehát meglehetősen fiatal szervezetnek számított.[5] A Német Lovagrendre irányuló történészi érdeklődést magyarázhatja az is, hogy a lovagok katonai sikerei a Déli- és Délkeleti-Kárpátok térségében, majd később az országból katonai erővel történt kiűzésük már abban a korban is komoly politikai érdeklődést keltett Európában. A Szentszék a Német Lovagrend erdélyi kiűzését követően még hosszú éveken át próbálkozott, hogy a magyar uralkodók visszaadják a lovagoknak a Barcaságot, sőt 1245-ben még a lyoni egyetemes zsinat is felszólította erre IV. Béla királyt. Egészen a 14. század első negyedének végéig, azaz még egy évszázaddal a Német Lovagrend Erdélyből történt kiűzése után is voltak a pápaság részéről próbálko-

[1] Barber 1970: 219–239.; Forey 1985, 175–195.; Forey 1986, 75–89.; Herbers 1999, 161–173.; Hiestand 1980, 31–80.; Hunyadi 2010a, 49.; Hunyadi 2010b, 13–21.; Krüger 1984, 567–580.; Ruano 1956, 3–13.; Seward 1972.;

[2] A templomosok magyarországi jelenlétéről lásd: Pesty 1861, 30–152.; Stossek 2006, 181–194.; a johanniták magyarországi szerepéről lásd: Hunyadi 2010b.

[3] Erről lásd: Adriányi 1971, 9–22.; Glassl 1971, 26–48.; Hunyadi 2008, 151–162.; Hunyadi 2012, 116–128.; Laszlovszky – Soós 2001, 319–336.; Laszlovszky – Soós 2006, 195–208.; Pósán 1996, 21–43.; Pósán 2011, 117–136.; Pósán 2012, 123–131.; Pósán 2016a, 465–474.; Zimmermann 2000.;

[4] Hochstrasser 1993, 124–134.; Joachim 1912, 87–119.; Mályusz 1984, 117.; Pósán 1998, 630–656.; Pósán 2000, 73–82.; Pósán 2012, 132–136.;

[5] A Német Lovagrend alapításáról lásd: Arnold 1978, 416–431.; Arnold 1980, 81–108.; Arnold 1996, 17–30.; Favreau 1974.; Pósán 1995, 145–156.

zások, hogy a német szerzetes lovagok visszakapják az 1211. évi, egykori erdélyi adománybirtokukat. A Német Lovagrend rövid, alig másfél évtizednyi barcasági jelenlétének tehát hosszú utóélete lett.[6]

1225 után a lovagok a Balti-tenger délkeleti partvidékén, a pogány poroszok lakta területeken vetették meg lábukat, ahol a 13. század végére Poroszország néven önálló territoriális hatalmat hoztak létre. Az itt kiépült lovagrendi államnak, összefüggésben a Lengyelországhoz fűződő viszonnyal, a 14. században politikai, sőt katonai téren is volt kapcsolata Magyarországgal. Mivel I. (Anjou) Károlyt szoros szálak fűzték a lovagrenddel konfliktusban álló lengyel uralkodóhoz, Magyarország és a Német Lovagrend viszonya az ő uralkodása alatt alapvetően ellenséges volt, és az 1335. évi visegrádi rendezést és békekötést követően is hűvös és távolságtartó maradt. Ez a kapcsolat a 14. század közepétől, I. (Nagy) Lajos uralkodása idején fokozatosan megváltozott, és a közös ellenségnek, a litvánoknak köszönhetően egyre inkább együttműködés, szövetségesi hozzáállás jellemezte. Luxemburgi Zsigmond trónra lépésétől egészen szorossá vált a magyar korona és a Német Lovagrend viszonya, sőt még olyan próbálkozás is volt, hogy a lovagok visszatérjenek Magyarországra. Ez az 1429 és 1435 közötti kísérlet – a török támadásai következtében – ugyan kudarcot vallott,[7] de a diplomáciai kapcsolatok, politikai együttműködések a későbbiekben is megmaradtak. Hunyadi Mátyás idején, egyértelműen Lengyelország ellenes tartalommal, ismét élénkebbé váltak a magyar-lovagrendi érintkezések,[8] s ez a külpolitikai aktivitás Mátyás után, a magyarországi Jagelló uralkodók alatt is megmaradt,[9] egészen 1525-ig, a lovagrend szekularizálásáig.[10]

Magyarország és a Német Lovagrend közötti kapcsolat utolsó, záró fejezete már nem a középkorra, hanem a török kiűzését követő időszakra, a 18. század első harmadára esett (1702–1731), amikor a Habsburgok támogatásával a Németországban tovább élő lovagrendnek még volt egy utolsó kísérlete arra, hogy újból visszatérjen az országba, de ez most sem járt sikerrel.[11]

Az Árpád-házi magyar királyok korától, azaz a 13. századtól eltekintve a 14. és 15. században a Magyarország és a Német Lovagrend közötti kapcsolatok szoros összefüggésben voltak a magyar uralkodók cseh, lengyel és litván politikájával, azaz Poroszországot, a lovagrendi államot a közép-kelet-európai térség fontos politikai tényezőjének tekintették. Írásunkban e három évszázad magyar-lovagrendi viszonyának diplomáciai, politika- és hadtörténeti vizsgálata

[6] Armbruster 1979, 286–287.; Pósán 2016a, 473.
[7] Pósán 2017, 263–291.
[8] Pósán 2009, 437–444.
[9] Pósán 2016b, 387–405.
[10] A Német Lovagrend szekularizációjáról lásd: Arnold 2011, 241–257.; Arnold 2017, 21–40.; Jähnig 2008, 61–69.; Jähnig 2014, 15–56.; Meier 1967, 170–185.; Vercamer 2011, 213–240.
[11] Illéssy 1905, 22–39.; Kiss 1979.; Kiss 1984, 3–44.; Pósán 2016c, 171–188.

mellett szólunk a középkori Magyarország és Poroszország közötti gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokról, műszaki és közlekedési együttműködésekről, kulturális hatásokról. Természetesen az, amikor a Német Lovagrend először jelent meg Magyarországon, nehezen lenne érthető az általánosan jelen lévő keresztes gondolat és lelkesültség nélkül, ezért egy külön fejezetet szentelünk a keresztes eszme magyarországi jelenlétének és sajátosságának bemutatására. Logikailag ezt követi a Balkán 12. század végi, 13. század eleji politikai-hatalmi viszonyainak ismertetése, hogy milyen környezettel is kellett számolnia a lovagrendnek, amikor elfogadta azt a felkérést, hogy Erdélyben fogja védelmezni a királyság déli határát. Könyvünk végére függelékként csatoljuk a Német Lovagrend 18. századi, utolsó magyarországi visszatérési kísérletéről szóló részt, mert az már nem esik bele a középkor kereteibe, ugyanakkor tágabb értelemben mégis a témához tartozik.

A KERESZTES ESZME ÉS A SZERZETES LOVAGRENDEK A 12. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A lovagrendek — így a Német Lovagrend — jelenléte a középkori Magyarországon összefüggésben volt a korabeli Európa egészét átható keresztes eszmével és lelkesedéssel. Ha elfogadjuk a történeti irodalomban gyakran visszaköszönő vélekedést, hogy a Magyar Királyságban a keresztes eszme a 12. században még nem volt különösebben népszerű, akkor kézenfekvően kínálkozik is a válasz arra a kérdésre, miért volt alacsony a lovagrendekbe belépő magyarok aránya. A szakirodalomban meghatározónak mondható álláspont alapvetően arra a tényre épül, hogy a középkori Magyarországon viszonylag későn, csak a 12. század végétől lett jelentősebb arányú a keresztes hadjáratokban való részvétel, illetve II. András király (1205–1235) hosszú ideig halogatta az apjától megörökölt keresztes fogadalom teljesítését. (III. Béla (1173–1196) fogadalomtétele és II. András 1217. évi szentföldi hadjárata között 22 év telt el.) Annak magyarázatául, hogy miért nem övezte osztatlan lelkesedés és széles körű támogatottság a keresztes háború eszményét, a történeti irodalom általában a következőket szokta felsorolni:

1. Az országon átvonult keresztes hadak gyakran okoztak problémákat, s ez a tény mélyen beivódott a magyar társadalom történelmi emlékezetébe. A magyar királyi udvarban erősen élt annak a hagyománya, hogy az első keresztes hadjárat idején, 1096-ban Kálmán király (1096–1116) fegyveres konfliktusba keveredett a Német-római Birodalomból a Szentföldre tartó keresztesekkel.[12] Kálmán állítólagos fia, a trónkövetelő Borisz a második keresztes hadjárat alkalmával VII. Lajos francia király (1137–1180) seregéhez csatlakozva jelent meg az országban, és okozott diplomáciai bonyodalmakat.
2. A 13. század elején a negyedik keresztes hadjárat résztvevői pénzügyi tartozásaik kiegyenlítésére 1202-ben Velence számára elfoglalták a magyar korona fennhatósága alá tartozó dalmát várost, Zárát.[13]

James Ross Sweeney 1984-ben megjelent „Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században" című tanulmányában a keresztes hadjáratokban történő magyar részvétel szempontjából három szakaszt különböztetett meg. Az első (1095–1099) és a második (1146–1149) keresztes hadjáratok időszakát passzív periódusnak tekintette, mert egyetlen forrás sem említette, hogy ezekben a

[12] Makk 1986, 65-67.; Veszprémy 2008a, 81—94.
[13] Kristó 1986, 100.; Kristó 1976, 49-50.; Zsoldos 2006, 91–97.

vállalkozásokban magyarok is harcoltak volna. A 12. század közepétől a század végéig tartó második periódust a keresztény harcos ideáljaként megjelenő keresztes vitéz alakjának kialakulása, elterjedése, azaz a keresztes eszme szélesebb értelemben vett meggyökeresedése jellemezte, amikor már első ízben egy magyar csapattest is részt vett a harmadik keresztes hadjáratban (1187–1192). A harmadik szakasz lényegében a 13. század első harmadára esett — habár Sweeney ennek kezdetét az 1195. évtől, III. Béla király keresztes fogadalmától datálta — amikor már magyar főpapok is szerepet vállaltak a keresztes hadjárat meghirdetésében, és magyar előkelők mellett II. András király személyesen is részt vett a hadjáratban (1217–1218).[14] Ez a felosztás és időbeli szakaszolás szinte a hazai történetírás „alapkövévé" vált.[15] A történeti tények, adatok alapján azonban ennél árnyaltabb kép rajzolható meg, olyan, amelyik egyáltalán nem illeszkedik ehhez a három szakaszt, periódust elkülönítő koncepcióhoz. A keresztes háború a középkorban lényegében *peregrinatió*nak, azaz zarándoklatnak számított. A keresztes hadjáratnak és a zarándoklatnak egyaránt volt vezeklő funkciója, mindkettőt egyfajta aszkézisnek tekintették. Így mindazok, akik a Szentföldre zarándokoltak, a clermont-i zsinat után lényegében keresztesnek minősültek, akár részt vettek a szaracénok elleni harcokban, akár nem. A pápaság által meghirdetett keresztes hadjáratok közötti időszakokban Jeruzsálembe, illetve a Szentföldre érkezett zarándokok éppúgy Krisztus vértanúivá válhattak, mint a hadjáratok résztvevői. A meghirdetett keresztes vállalkozások, és az azon kívül a Szentföldre jött peregrinusok egyaránt a kereszténységet, az Ígéret Földjét, Krisztus második eljövetelének jövőbeni székhelyét, a mennyei Jeruzsálem földi képmását védelmezték, azaz egyformán az utolsó, az Isten békéjét előkészítő folyamatos háború részesei voltak.[16] A történeti irodalom az Anzelm, milánói érsek és Albert, Biandrate grófja vezette lombard sereget, István, Blois grófjának és II. Vilmos, Nevers grófjának francia csapatait, IX. Vilmos, Aquitánia hercegének vagy IV. Welf bajor herceg fegyvereseit, akik egymástól függetlenül 1101-ben indultak a Szentföldre, egyaránt kereszteseknek nevezi, noha ebben az évben Róma nem hirdetett új keresztes hadjáratot. IV. Welf bajor herceggel tartott Ausztria őrgrófnéja, Ida is vazallusaival.[17] 1106 tavaszán számos angol, flamand és dán zarándok tartózkodott a Szentföldön, és I. Balduin jeruzsálemi király (1100–1118) az ő támogatásukkal indult Szidón elfoglalására. A város moszlim kormányzója csak jelentős összegű pénzzel tudta elérni, hogy a támadók, akiket minden kortárs forrás keresztesnek nevezett, elálljanak az ostromtól.[18]

Az első uralkodó Európában, aki keresztes sereggel ment a Szentföldre, nem a francia vagy a német király volt, noha a történeti irodalom szerint a cler-

[14] Sweeney 1984, 114.
[15] Vö. pl. Borosy 1996, 10.; Csukovits 2003, 67-68.; Veszprémy 2008b, 117–124.
[16] Sigal 1989, 11–13.
[17] Pörtner 1985, 247–248.; Runciman 1999, 303–307.; Vogtherr 2014, 16.
[18] Payne 1988, 178–179.

mont-i zsinatot követően e két országban csapott a legmagasabbra a keresztes lelkesedés, hanem Sigurd norvég király (1103–1130) 1107-ben. III. (Berrføtt/"-Mezítlábas") Magnus (1093–1103) halála után három fia megosztotta egymás között Norvégiát. Közülük a keresztet felvevő Sigurd nemcsak a gregoriánus egyházreform oldalán álló norvég klérus és a pápaság támogatását szerezte meg, hanem szentföldi zarándoklatával olyan spirituális tekintélyre is szert tett, amely két másik testvére fölé emelte őt.[19] A keresztes vállalkozás ugyanis lehetőséget kínált a laikusoknak az üdvösség elnyerésére, és vallási értékkel ruházta fel a hadakozókat. Nem véletlen, hogy a nyugati kereszténységben a középkor végéig fennmaradt a keresztes háború eszménye, mert az abban való részvétel különleges tekintéllyel, társadalmi státussal, vallási megbecsüléssel járt együtt.[20] A gregoriánus egyházreform megfosztotta az uralkodói méltóságot szakrális jellegétől, s a királyok hivatását az egyház védelmezésére (*advocatia ecclesiae*) szűkítette, de a pápaság felhívására szent háborúba vonuló fegyvereseket, lovagokat spirituális értékekkel ruházta fel.[21] A keresztes háborúk során a nyugati lovagság új vallási tartalmú legitimációt nyert: fegyveres szolgálatukat nem egy-egy úr parancsára, hanem Isten szolgálatában végezték. Társadalmi státusuk így felértékelődött, ezért az első keresztes hadjáratot követően már a királyok is egyre jobban törekedtek arra, hogy ne csak alattvalóik, hűbéreseik, hanem ők maguk is részesüljenek a keresztesek bűnbocsánatában és szentségében.[22] Az európai uralkodók közül ezt leghamarabb a gregoriánus reform mellett elkötelezett norvég egyház támogatását élvező Sigurd igyekezett megszerezni, hogy a három részre osztott Norvégiában megerősítse helyzetét. De IV. Henrik német-római császár (1054–1105) is tervezte 1102-ben, hogy Jeruzsálembe zarándokol, s így ő is részesülhet a keresztesek vallási legitimációjából.[23] Szándékában vélhetően szerepet játszott az, hogy ebben az évben a pápa immár harmadszor közösítette ki az egyházból. Fia, a későbbi V. Henrik (1105–1125) 1105-ben azzal próbálta igazolni az apja elleni lázadását, hogy a Száli-dinasztia hatalmának megtartása érdekében az uralkodói háznak rendelkeznie kell vallási tekintéllyel, keresztény szakralitással.[24] IV. Welf bajor herceg, aki megalapozta a Welf-ház későbbi hatalmát, és a pápaság oldalán fegyverrel fordult szembe IV. Henrik császárral, családja tekintélyét 1101-ben szentföldi zarándoklattal igyekezett még magasabbra emelni.[25] Olyan vallási presztízst és rangot szerzett dinasztiájának, amilyennel ekkor a német uralkodóház sem rendelkezett. Hasonló

[19] Petrick 2002, 40–41.
[20] Housley 1992a, 394–396.; Metens 1991, 45–90.
[21] Duby 1984, 40–41.; Müller-Mertens 1970, 207–208.; Pósán 2013, 57–59.; Székely 1984, 156.
[22] Hehl 1994, 328–335.
[23] Pósán 2003, 97.
[24] Weinfurter 1992, 21–33.
[25] Kraus 1983, 73-83.; Vogtherr 2014, 16.

indíttatásból (és családi tradíciót követve) Oroszlán (Welf) Henrik, bajor-szász herceg, a császár után a Birodalom leghatalmasabb fejedelme, 1172-ben szintén elzarándokolt Jeruzsálembe. Ahogyan a század elején a nagyapa, IV. Welf bajor herceg, szentföldi útjával ő is olyan tekintélyt és elismerést szerzett, amilyennel ekkor I. (Barbarossa) Frigyes császár (1155–1190) még nem rendelkezett.[26]

Ha mindezeket szem előtt tartva szemléljük a magyar történelmet, már korántsem állíthatjuk, hogy a keresztes eszmének ne lett volna Magyarországon már a kezdetektől bizonyos népszerűsége vagy mozgósító ereje. Nem sokkal az első keresztes hadjáratot követően, 1107-ben — amikor Sigurd norvég király — Kálmán király testvére, Álmos herceg jeruzsálemi zarándoklatra vállalkozott.[27] Más nyugati hercegekhez hasonlóan ő is a kereszt felvételével igyekezett a koronás uralkodóval szemben erősíteni tekintélyét és helyzetét. Ebből a szempontból a magyar viszonyulás a keresztes eszméhez és a szentföldi zarándoklathoz időben és tartalmában sem sokban különbözött a korabeli német gyakorlattól. Sem a Birodalomban, sem Magyarországon az első keresztes hadjáratot követően a 12. század elején az uralkodó személyesen még nem vállalkozott jeruzsálemi utazásra. A magyar viszonyulás annyiban volt más, mint a német, hogy Magyarországon az uralkodói dinasztia egyik tagja már részt vett egy szentföldi zarándoklatban. Ebből a szempontból tehát Magyarország igen korán, és kifejezetten magas rangú résztvevővel kapcsolódott be a korabeli keresztes eszmevilágba és annak gyakorlatába. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy olyan mértékű társadalmi felbuzdulás, mint amilyen a clermont-i zsinatot követően támadt Nyugat-Európában, így a Német-római Birodalomban is, Magyarországon nem volt. A nyugat-európai nagy társadalmi reakcióban minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy 1093-tól sorozatosan rossz termésű évek követték egymást Európa nyugati részein. A krónikák feljegyzései szerint mindenhol sok volt a csapadék és alig termett gabona.[28] De ami megtermett, abban sem volt sok köszönet, mert a sok eső miatt szerte Nyugat-Európában a gabonában megjelent az anyarozs vagy varjúköröm (Claviceps purpurea), egy gabonaparazita fitopatogén gomba, amely — ha a gabonával együtt megőrölték és bekerült a lisztbe — tömeges mérgezést (ergotizmus) okozott. A középkorban „Szent Antal tüzeként" (*ignis sacer*) nevezett anyarozs-mérgezés 1094-ben nagyarányú mortalitást okozott Szászországban,[29] Thüringiában,[30] Vesztfáliában,[31]

[26] Pósán 2003, 125.
[27] Makk 1986, 87.
[28] Annales Ottenburani, MGH SS V. 8.; Annales Blandinienses, MGH SS V. 27.; Ekkehardi Urangiensis Chronica, MGH SS VI. 207.; Annales Augustani, MGH SS III. 134.
[29] Annales Augustani, MGH SS III. 134.
[30] Annales Sancti Petri Erphesfudenses, MGH SS XVI. 16.
[31] Annales Brunwilarenses, MGH SS XVI. 726.

Frankföldön,[32] a Rajna-vidéken,[33] Svábföldön,[34] Bajorországban,[35] Hessenben,[36] egész Németalföldön, különösen Flandriában,[37] Liège-ben,[38] Hainaut-ban[39] és Brabantban.[40] Az időjárás okozta anyarozs-mérgezés Franciaországban is sok áldozatot követelt.[41] A pusztulás, tömeges halálozás éve után 1095-ben az éhezés éve következett Európa nyugati részein. A krónikák nagy szárazságról (*magna siccitas*) és terméketlen földekről (*sterilitas terre*) számoltak be.[42] Egy poitiers-i krónikás szerint a szárazság 1095. március 25-től augusztus 16-ig tartott.[43] A Maillezais-i Évkönyvek is áprilistól szeptemberig datálták az aszályt.[44] Az 1093–1095 közötti krízisidőszak, s különösen az 1095. évi súlyos éhínség komoly társadalmi nyugtalanságot és feszültséget okozott Nyugat-Európában. Nem véletlen, hogy a Szentföld visszafoglalására vonatkozó pápai felhívás elsősorban ezeken a területeken talált nagy visszhangra. 1095 vége és 1096 augusztusa között II. Orbán (1088–1099) felhívására több tízezer ember kerekedett fel Flandriából, Németországból, Franciaországból és Itáliából, hogy keletre induljon.[45] Azoknak a nélkülöző, egyszerű embereknek, akik Remete Péter „népi kereszteseihez" csatlakoztak, s útra keltek Jeruzsálem felé, nem a bűnbocsánat lehetősége jelentette a fő motivációt, hanem egy „tejjel s mézzel folyó ország" ígérete, ahogyan a Biblia is nevezte a Szentföldet. Az első keresztes hadjáratot övező széles körű lelkesedés így nem kis mértékben összefüggött az időjárás alakulásával.[46] De a második keresztes hadjárat meghirdetése is érdekes összefüggést mutatott az időjárással. A Brabantban fekvő Afflingheim kolostor krónikása

[32] Annales Wirziburgenses, MGH SS II. 246.
[33] Annales Sancti Disibodi, MGH SS XVII. 14.
[34] Annales Rosenvaldensis, MGH SS XVI. 100.; Annales Neresheimenses, MGH SS X. 21.; Annales Sancti Georgii in Nigra Silva, MGH SS XVI. 294.; Annales Zweifaltenses, MGH SS X. 54.
[35] Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, MGH SS rer. Germ. N.S. 14, 459–461.; Annales Ottenburani, MGH SS V. 8.
[36] Annales Ottenburani, MHG SS V. 8.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, MGH SS rer. Germ. N.S. 2, 163.
[37] Gesta Abbatum Gemblacensium, MGH SS VIII. 547.
[38] Annales Leodienenses, MHG SS IV. 29.
[39] Gesta Abbatum Lobbiensium, MGH SS XXI. 313.
[40] Annales Parchenses a Nativitate Johannis, MGH SS XVI. 604.
[41] Chronica Sigeberti Gemblacensis, MGH SS VI. 366.; Annales Sancti Disibodi, MGH SS XVII. 14.; Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz, MGH SS rer. Germ. N.S. 14., 461.
[42] Annales Blaudinienses, MGH SS V. 27.
[43] idézi Alexandre 1987, 342.
[44] Chronicon S. Maxentii 403.
[45] France 1994, 123–124.; Nicolle 2003, 21 és 32.
[46] Slavin 2010, 178.; az ún. „népi keresztesekről" ld. pl. Hagenmeyer 1879, 111.; Hunyadi 2010a, 21-23.; Thorau 2004, 45-48.; Wolff 1891, 108–119.

szerint az 1139-ben kezdődött ínséges időszak tizenkét évig tartott.[47] 1144-ben már a Rajna és a Mosel térségét is éhínség sújtotta, ami a következő évben egész Németországra kiterjedt.[48] Az éhínség 1147-ig tartott. Az élelmiszerhiány és a magas halandóság miatt nagyobb lett az emberek hajlandósága arra, hogy elhagyják otthonaikat, és elinduljanak a tengerentúlra, a Szentföldre.[49] Magyarországon ilyen krízishelyzet sem 1095/96, sem pedig 1147 táján nem állt fenn, így az egzisztenciális bizonytalanság és fenyegetettség nem jelentett ösztönző tényezőt a keresztes eszme gyakorlati megvalósulása terén. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az első szentföldi keresztes hadjárattal összefüggésben a magyar történeti hagyomány szerint a nyugat-európai fejedelmek László magyar királyt (1077–1095) akarták megnyerni a keresztes sereg vezérének, s a magyar uralkodót csak váratlan halála akadályozta meg abban, hogy ezt elvállalja. A 11–12. század fordulója táján keletkezett legenda szerint László „elhatározta, hogy Jeruzsálembe megy, s ott, ha kell, meghal Krisztusért", „a frankok, lotaringek és alemánok fejedelmei" pedig arra „kérték Lászlót, a kegyes királyt, legyen vezére s irányítója nekik maguknak s alattvalóiknak".[50] A valóságban I. László még Orbán pápa keresztes felhívása előtt, 1095. július 29-én elhunyt, a clermont-i zsinat viszont 1095. november 18-28. között volt.[51] Ez a 13. század elején, László király szentté avatása után keletkezett legenda arról tanúskodik, hogy a korabeli szerzők a keresztes eszme elfogadása és képviselete terén előkelő helyre sorolták Magyarországot. László alakja követendő példává vált utódai szemében.[52] 1192. évi szentté avatásával Magyarországon is a középpontba került a *miles Christi* fogalma, a keresztény országot a pogányokkal szemben fegyverrel védelmező uralkodó alakja. Ez a szentté avatás, valamint III. Béla király három évvel későbbi keresztes fogadalma mindennél hatásosabban jelezte, hogy Magyarország az *Orbis Latinus* része. Erre annál is inkább szüksége volt Bélának, mert a magyar főpapság egy része sokáig kétkedéssel szemlélte a király katolikus elkötelezettségét. Béla ugyanis, mint III. István király öccse, még 1163-ban — összefüggésben Manuel császár (1143–1180) politikai törekvéseivel — 14–15 éves korában került Konstantinápolyba, ahol ortodox hitre tért, és a görög egyházban az Alexiosz nevet kapta.[53] A baszileusz Mária nevű lányának jegyeseként a bizánci császárság egyik vezető méltóságává vált, sőt 1165 végén a birodalom trónörökösévé is nyilvánították. Nevében, hitében, nyelvében, politikai pályafutásának perspektívájában egyaránt göröggé vált. Magyarországon ezért illették a kortársak, sőt az utókor is a „görög" (*graecus*) melléknévvel. A magyar-

[47] Auctarium Afflingemense, MGH SS VI. 400.
[48] Meier 2012, 17.
[49] Haverkamp 1981, 23.
[50] Árpádkori legendák és intelmek 98-99.
[51] Veszprémy 2008a, 80.
[52] Kurecskó – Stossek 1998, 88.; Rokay 1996, 78–82.
[53] III. Béla emlékezete 1981, 6.; Ostrogorsky 2001, 335-336.

országi római egyház szemében *schismaticus*, azaz szakadár lett. Béla csak akkor vált a magyar trón várományosává, amikor Manuel császárnak fia született (1169), és már nem akarta Bélát sem vejének, sem örökösének, de támogatta a magyar trónra kerülését. Felbontotta a lányával, Máriával kötött jegyességet, és Bélát sógornőjével, Châtillon Ágnessel házasította össze (1170). E házassággal Béla ugyan megőrizte rokoni kapcsolatát a Komnénosz-dinasztiával, de Nyugat-Európa nagy múltú, keresztes vállalkozásokban szerepet vállaló családjával is rokonságba került. Feleségének anyja, Konstancia normann származású volt, és az első keresztes hadjárat során alapított Antiochia fejedelemasszonya volt. Apja, Châtillon Rainald VII. Lajos király oldalán részt vett a második keresztes hadjáratban, s ott feleségül vette az özvegy Konstanciát, akinek első férjétől született lánya, Mária Manuel bizánci uralkodó felesége lett.[54] Bélának házassága révén egyfajta személyes kötődése alakult ki a Szentfölddel kapcsolatos keresztes eszménnyel, amit az is bizonyít, hogy 1170 első felében, még bizánci tartózkodása idején, Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegeként 10000 bizánci aranyat adott a johannitáknak a Szentföldön.[55] Ahhoz, hogy Béla magyar király lehessen, újból katolikus hitre kellett térnie, de Lukács esztergomi érsek továbbra is a keleti egyház térhódításának veszélyét látta a „görög" Béla személyében, akit végül III. Sándor pápa utasítására a kalocsai érsek koronázott meg (1173). Megözvegyülését (1184) követően III. Béla a már elhunyt Manuel (1180) császár Theodora nevű unokahúgát kérte feleségül, aki azonban ekkor már felszentelt apáca volt, így a tervezett házasság meghiúsult. A magyar király ezután nyugaton keresett magának feleséget. Először II. Henrik angol király unokáját, Oroszlán Henrik Welf herceg lányát, Matildot kérte meg, de az angol udvarban elutasításba ütközött. Nem lehetetlen, hogy ebben III. Béla schismatikus múltjának is szerepe lehetett. Ezt követően a magyar uralkodó a korábbi francia király, VII. Lajos lányát, az angol ifjabb király, Henrik özvegyét, II. Fülöp francia király (1180–1223) testvérét, Margitot kérte feleségül. A házasságot 1186-ban kötötték meg.[56] Az új magyar királyné is olyan családból származott, amelyben komoly hagyománya volt a keresztes eszmének: apja részt vett a második keresztes hadjáratban. A magyar királyi udvar és előkelői réteg viszonyulását a keresztes háborúhoz jelentős mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy III. Béla sógora, II. Fülöp francia király a Jeruzsálem felszabadítására meghirdetett harmadik keresztes hadjáratban maga is felvette a keresztet, és útra kelt a Szentföldre.[57]A harmadik keresztes hadjárat során a Magyarországon is átvonuló I. (Barbarossa) Frigyes császár seregéhez magyarok is csatlakoztak (kb. 2000 fő), akiket azonban III. Béla — tartva a német-római és bizánci császárok közötti fegyveres konfliktustól — hazarendelt. Hat magyar előkelő és a győri püspök eleget is tett

[54] III. Béla emlékezete 1981, 13.
[55] CDH V/1. 284-288.; Hunyadi 2010b, 26–27.
[56] Laszlovszky 1994, 224–226.
[57] Ehlers 2006, 142.

a király parancsának, három azonban folytatta az utat a Szentföldre.[58] Közülük az egyik 1191 augusztus közepén, nem sokkal azután, hogy a keresztes sereg elfoglalta Akkon városát, szaracén fogságba esett.[59] Azok, akik kitartottak fogadalmuk, eredeti céljuk mellett, jól példázzák, hogy a 12. század végére a keresztes eszme már mennyire elterjedt volt Magyarországon, milyen mértékben beivódott a közgondolkodásba. Ahogyan Nyugat-Európában, úgy a Magyar Királyságban is az Istennek tett fogadalom felülírt minden társadalmi hierarchiát, világi hatalmat. A keresztet felvevők Krisztus katonái lettek, Isten akaratát teljesítették, az ő hadseregét (*exercitus Dei*) alkották, amely felett nem állt világi uralkodó.[60]

Abból, hogy II. András király halogatta a keresztes hadjáratban való részvételére tett apai fogadalom teljesítését, nem következtethetünk arra, hogy az Árpád-kori Magyarországon nem volt különösebben népszerű a keresztes eszme. Amikor például VII. Lajos francia király elkötelezte magát a második keresztes hadjáratban történő részvételre, a francia főurak többsége nem különösebben lelkesedett az ötletért, sőt Saint Denis apátja, Suger (1122–1151) belpolitikai okokból kifejezetten helytelenítette a király hosszú szentföldi távollétét. De egyetlen történeti munkában sem olvasható az, hogy emiatt a 12. századi Franciaországban a keresztes eszme ne lett volna különösebben népszerű. Már csak azért sem, mert Clairvaux-i Bernát (1090–1153) prédikációinak hatására a közhangulat megváltozott, és sok francia vette fel a keresztet.[61] Fél évszázaddal korábban, amikor II. Orbán pápa meghirdette a Szentföld felszabadítását, I. Fülöp király (1060–1108) nem osztozott az általános lelkesedésben, s nem vett részt az első keresztes hadjáratban,[62] sőt a házasságával kapcsolatos magatartása miatt már egy éve ki volt közösítve az egyházból.[63] A keresztes eszme népszerűségét a 11. század végi Franciaországban azonban mégsem az uralkodó magatartása alapján ítéli meg a történeti irodalom. De az 1202. illetve 1217. évekre meghirdetett keresztes háborúk apropóján sem mondhatjuk, hogy Franciaországban lehanyatlott, megkopott volna a keresztes lelkesedés, mert egyikben sem vett részt a király. A 13. század közepén és második felében ugyanis mindezt feledtették IX. Lajos (1226–1270) keresztes hadjáratai.[64] Tagadhatatlan viszont, hogy a közép-kelet-európai térségből a cseh vagy lengyel fejedelmek hamarabb felvették a keresztet, mint a magyar uralkodók. A második keresztes hadjáratban Vladislav cseh és IV. Boleszláv lengyel fejedelmek a császár hűbéreseiként III. Konrád

[58] Veszprémy 2008a, 103.
[59] Borosy – Laszlovszky 2006, 87.
[60] Hehl 1994, 303.
[61] Runciman 1999, 460–461
[62] Joris 2005, 321.
[63] Duby 1987, 9–10.
[64] Vones 2006, 160–176.

seregével együtt vonultak a Szentföldre.[65] 1154-ben Sandomierz fejedelme, Henrik vállalkozott keresztes zarándoklatra.[66] A keresztes fogadalom teljesítésének halogatása sem számított rendkívülinek. II. Frigyes német királlyá koronázásakor, 1215. július 25-én Aachenben tett fogadalmat, hogy keresztes hadat vezet a Szentföldre, de ennek majd csak másfél évtizeddel később tett eleget.[67] III. Ince pápa (1198–1216), majd utóda III. Honorius (1216–1227) tudomásul vette a hadjárat elhalasztását mindaddig, amíg Frigyesnek nem sikerül rendeznie németországi ügyeit.[68] II. András magyar királyt is hosszú éveken át akadályozták a keresztes fogadalom teljesítésében a Halicsért vívott háborúk.[69] Amikor pedig a magyar király 1214-ben — egyik III. Ince pápához írt levelének tanúsága szerint[70] — konkrét előkészületeket tett a szentföldi hadjárat megindítására, nem rajta múlt, hogy nem indult el. Az 1215. évi IV. lateráni zsinat (1215. november 15–30.), azt a tényt szem előtt tartva, hogy a jeruzsálemi királyság és al-Adil szultán közötti fegyverszüneti szerződés 1217-ben járt le, az új szentföldi keresztes hadjáratot arra az évre hirdette meg. A keresztes haderőnek 1217. június elején kellett elindulnia a Közel-Keletre.[71] Hiába tervezte II. András még 1214-ben, hogy a következő évben teljesíti az apjától örökölt keresztes fogadalmat, s elmegy a Szentföldre, vállalkozásának időpontját nem ő, hanem a zsinat határozta meg. A keresztes fogadalom halasztása tehát ekkor már nem a magyar király számlájára volt írható.

A Jeruzsálembe tartó zarándoklatok Európából a 11. századtól váltak tömegessé, azt követően, hogy a megalakuló magyar állam felvette a kereszténységet, és ezzel a Duna mentén, a Kárpát-medencén keresztül új szárazföldi út nyílt meg kelet felé az addig szinte kizárólagos tengeri utazás mellett.[72] Az ezredév legismertebb krónikása, a burgundiai Rodolfus Glaber szerint I. István magyar király nagy jóindulattal viseltetett a vallásos áhítattól vezérelt zarándokok iránt, segítette őket utazásukban, gyakran személyesen fogadta az országán áthaladókat és bőkezűen meg is ajándékozta őket.[73] Ademarus Cabannensis angoulême-i szerzetes krónikájában arról számolt be, hogy 1026-ban Vilmos angoulême-i gróf és kísérete haladt át Magyarországon, és István király őket is

[65] Borosy – Laszlovszky 2006, 84.; Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 187.; Runciman 1999, 466.
[66] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 190.
[67] Abulafia 1994, 137. és 187-228.; Nette 1975, 21. és 40–47.; Rotter 2004, 47. és 85–102.
[68] Runciman 1999, 761.
[69] A halicsi háborúkról ld. Font 1998, 69–70.; Font 1991, 107–144.; Kristó 1986, 101–105.; Kristó 1993, 230–239.; Schwalbe 1969, 112–130.
[70] CDH III/1. 163.
[71] Minderről ld. Adriányi 1982, 120.; Foreville 1965.; Garcia 1996.; Powell 1963.; Runciman 1999, 749–750.; Tillmann 1954.; Szuromi 2003, 130.
[72] Csukovits 2003, 8.; Sigal 1989, 99.
[73] Az államalapítás korának írott forrásai 183–187.

személyesen fogadta és bőkezűen megajándékozta.[74] Az első keresztény magyar király a zarándoklás lehetőségét alattvalóinak is meg kívánta teremteni, és a leglátogatottabb kegyhelyeken, valamint az oda vezető út mentén három vagy talán négy zarándokszállást alapított: Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Rómában, valamint (a 13. századi hagyomány szerint) Ravennában.[75] 1039-ben Raimbert verduni püspök, 1040 és 1044 között pedig Vilmos strassburgi püspök utazott Magyarországon keresztül a Szentföldre. I. András (1046–1060) uralkodása idején több népes zarándokcsapat is átvonult az országon. 1054-ben Lietbert cambriai püspök vezetésével közel 3000 főnyi francia zarándok haladt át a magyar királyság földjén. 1058-ban Aldred worcesteri érsek vezetésével angol zarándokok utaztak keresztül Magyarországon.[76] 1065-ben, Salamon király (1063–1074) uralkodása idején Siegfried mainzi érsek, Vilmos utrechti, Ottó regensburgi és Gunther bambergi püspök vezetésével a tízezret is meghaladó német zarándoksereg vonult végig a Duna mentén a Szentföld felé.[77] De Magyarországon keresztül vezetett az útja Jeruzsálembe a már említett IV. Welf bajor hercegnek is 1101-ben.[78] Magyarország így korán kapcsolatba került a szentföldi peregrinációval, majd az ebből kisarjadt keresztes vállalkozásokkal, hiszen az első és a második keresztes hadjárat alkalmával is nagy lovagseregek vonultak keresztül a Kárpát-medencén.[79] A zarándoklatokhoz és keresztes vállalkozásokhoz kapcsolódó vallási érzület így sokkal erősebb hatást gyakorolhatott a magyar, mint a korabeli cseh vagy lengyel népességre. Gallus Anonymus lengyel krónikás már a 12. század elején azt írta, hogy „a lengyelek földje távol esik a zarándokutaktól", ezért az ottani lakosságnak nem volt módja kapcsolatba kerülni a peregrinusokkal.[80] A 12. század első harmadában már viszonylag sok magyar zarándokolhatott el a Szentföldre, mert 1135-ben egy Petronilla nevű gazdag magyar zarándokasszony házat vásárolt Jeruzsálemben, hogy megkönnyítse honfitársai szentföldi tartózkodását.[81]

A keresztes eszme magyarországi elterjedésében, társadalmi meggyökeresedése szempontjából a szerzetes lovagrendekhez fűződő viszony is alkalmas vizsgálati szempont, hiszen a szerzetesi-egyházi értékrendet és a lovagi-katonai életformát ötvöző lovagrendek tagjai a szerzetesi fogadalmak (szegénység, engedelmesség, önmegtartóztató élet) mellett arra is esküt tettek, hogy egész életükben harcolnak a kereszténység ellenségei ellen.[82] A 12. század közepe tá-

[74] Uo. 163–169.
[75] Csukovits 2003, 9.
[76] Veszprémy 2017, 64–69.
[77] Jacoby 2005, 267-285.; Kortüm 2003, 561–592.
[78] Holl 1986, 270–271.
[79] Kristó 2007, 167.; Kristó – Makk 1988, 187.; Veszprémy 2008a, 81–94.
[80] Gall Névtelen 87.
[81] Györffy 1977, 303.
[82] Hunyadi – Pósán 2011, 13–18.

ján, II. Géza (1141–1162) uralkodása idején a templomosok és a johanniták is megtelepedtek Magyarországon. A templomosok magyarországi birtokait magában foglaló magyar provincia 1156-tól szerepelt a templomos regulában.[83] A johanniták magyarországi megtelepedésében II. Géza király mellett feleségének, Eufrozinának is nagy szerepe volt.[84] De II. Géza nem csak a Szentföldön alakult nagy, nemzetközi lovagrendek magyarországi megjelenését támogatta, hanem az 1150-es években egy magyar „keresztes" rendet is alapított, a Szent István király ispotályos kanonokrendet, vagy a Szent István Lovagok rendjét, amit röviden Stefanitáknak is neveztek.[85] Esztergomban egy ispotályt tartottak fenn, és valószínűleg egy másikat is Buda mellett, Budafelhévízen.[86] A 12. század közepétől figyelhető meg az, hogy nem csak a Szentföldön, hanem immár Európa különböző térségeiben is alakultak lovagrendek. Calatrava Rendet például 1158-ban alapították Kasztíliában, a Santiago és Alcántara Rendet 1170-ben illetve 1176-ban Leónban, a Montegaudio és Alfamai Szent György Rendet pedig 1177-ben és 1201-ben Aragóniában.[87] A II. Géza által alapított Szent István Lovagok Rendje tehát a legkorábbiak közé tartozott Európában. Szerzetes lovagrendet alapítani, illetve azokat támogatni a keresztes eszme szempontjából éppoly aktív cselekedetnek számított, mint tevőlegesen keresztes hadjáratra vállalkozni. 1215-ben a IV. lateráni zsinaton mindazokra, akik valamilyen módon, anyagi eszközökkel vagy fegyverrel támogatták a keresztes háborút, kiterjesztették a teljes búcsút.[88] A Templomos Rend például Magyarországon ekkoriban, az 1201 és 1235 közötti években gyarapodott a legjobban.[89] A megszaporodott királyi adományok talán II. András halogatott keresztes fogadalmának kompenzálására is szolgáltak. A johanniták hasonlóképpen komoly támogatást élveztek, akikhez kifejezetten szoros szálak fűzték II. Andrást: keresztes hadjárata idején 1218-ban a Rend féltestvére (*confrater*) lett. A magyar uralkodó johannitákba és templomosokba vetett bizalmát mutatta, hogy 1222-ben az Aranybulla egy-egy példányának őrzését is rájuk bízta.[90] Mindezeken túl II. András 1211-ben még egy újabb, szintén a Szentföldön alapított szerzetes lovagrendet is behívott az országba, a Német-római Birodalom Stauf-párti előkelőinek támogatásával alig egy évtizede alakult Német Lovagrendet,[91] és komoly adományokkal, kiváltsá-

[83] Stossek 2001, 246.
[84] Hunyadi 2010b, 24.
[85] Győrffy 1977, 303.; Hunyadi – Pósán 2011, 121.
[86] de Cevins 2003, 50.
[87] Hunyadi – Pósán 2011, 107–113.; Lomax 1958, 3-37.; Ruiz 1978, 51-53.; Schwenk 1980, 109–140.
[88] Sigal 1989, 15.
[89] Stossek 2006, 184.
[90] Hunyadi 2010b, 36.
[91] A Német Lovagrend alapításáról ld. Arnold 1978, 416-431.; Arnold 1980, 81–108.; Arnold 1996, 17-30.; Pósán 1995, 145–156.

gokkal halmozta el.[92] A lovagrendek 12. századi magyarországi megtelepedése alapvetően uralkodói támogatásnak volt köszönhető, míg Nyugat-Európában a lovagrendeknek a világi és egyházi előkelők is komoly támogatást nyújtottak. Részben talán ez is magyarázhatja azt a tényt, hogy a szerzetes lovagrendek tagjai között hosszú ideig lényegében nem volt magyar származású. A magyarországi johanniták soraiban például 1370 előtt nem találunk magyar nevű frátert.[93] De nem csak a lovagrendek, hanem más szerzetesrendek soraiban sem voltak jelentősebb számban a magyar *miles*nek és *nobiles*nek nevezett rétegből származók. Leginkább csak féltestvérként (*confrater*), azaz világi személynek megmaradva kapcsolódtak egy-egy szerzetesi közösséghez.[94] Arra vonatkozóan, hogy a bűnbocsánat elnyeréséhez kapcsolódó *peregrinatió*val és keresztes eszmével szemben a szerzetes lovag eszménye miért lett kevésbé népszerű Magyarországon, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

Kétségtelen, hogy a középkori Magyarországon az öröklési jog igen széles körben érvényesült,[95] míg Nyugat-Európa sok területén számos ok, de leginkább a hűbérbirtok feloszthatóságának nehézségei miatt szűkebb keretek közzé volt szorítva az öröklés, így nem mindegyik fiúutód juthatott megfelelő egzisztenciához.[96] Az ilyen fiak számára egy lovagrendbe történő belépés magas társadalmi presztízzsel járó biztos életkörülményeket jelentett úgy, hogy korábbi éltük számos elemét megőrizhették. Magyarországon ez a fajta kényszer nem állt fenn, ezért nem volt különösebben ösztönző hatás ahhoz, hogy a katonáskodó rétegek fiai egy-egy szerzetes lovagrendbe lépjenek. Tágabb értelemben ez a klérus egészére is igaz volt: a 11–12. századi magyarországi papság tekintélyes része külföldről származott, másik része pedig gyakran a magánbirtokosok szolgálói, és nem a *miles*ek vagy nemesek sorából kerültek ki (különösen a magánegyházaknál).[97] Az öröklési joggal függött össze az is, hogy a magyarországi birtokos és katonáskodó réteg a család magszakadását tekintette a legfőbb isteni büntetésnek,[98] ezért is maradt alacsony az egyházi pályát, s még inkább az önmegtartóztatással járó szerzetesi és lovagrendi életet választók aránya. A Német-római Birodalomban a 12–13. században a szerzetes lovagrendekbe, s különösen a Birodalomhoz sok szállal kötődő Német Lovagrendbe, nagy számban léptek be olyanok, akik a miniszteriális rétegből származtak. A *ministeriales* megnevezés a korban olyan személyt jelentett, aki ugyan nem volt szabad jogállású, de az uralkodók, fejedelmek, egyházi méltóságok vagy világi előkelők katonai kíséretéhez

[92] Pósán 1996, 10-43.
[93] Hunyadi 2010b, 109.; Kurcz 1988, 133.; Reiszeg I. 1925, 52, 118, 120.
[94] Kurcz 1988, 156.
[95] Eckhart 2000, 295-300.; Fügedi 1992, 79-98,.Homoki 2001, 34-47, 72-73.;
[96] Bloch 2002, 221-232.; Pósán 2003, 179–180.; Ruszoly 1996, 329-333.; Schröder 1922, 820-827.;
[97] Mályusz 2007, 29–32.
[98] Kurcz 1988, 161.

tartoztak, akiket uruk a maga nevében bizonyos tisztségek, hatalmi jogkörök gyakorlásával bízhatott meg. Szolgálatuk azonban alapvetően katonai jellegű volt, távol állt a kétkezi fizikai munkától. A miniszteriálisok szolga állapotú, de a szabad vazallusokhoz hasonló szolgálatot teljesítő réteget alkottak Németországban a korai és a virágzó középkorban. Kaphattak ugyan földet, szolgálati birtokot, de azt uruk bármikor vissza is vehette tőlük. Szolgai állapotukból következően közvetlenül uruk bíráskodott felettük, személyükben nem voltak jogképesek (*servus non est persona*). Egy szabad emberrel történő viszályban a miniszteriálist ura képviselte. Csak uruk beleegyezésével köthettek házasságot, de kizárólag csak egy másik miniszteriális jogállásúval, mert a szabad és nem szabad közötti kapcsolatot nem tekintették törvényes házasságnak, csak ágyasságnak. A miniszteriálisok fegyverzetét, harci felszerelését alapvetően uruk biztosította, így katonai tevékenységük anyagi hátterét elsődlegesen nem szolgálati birtokuk jelentette. Jogállásukból következően a *ministeriales* réteg tagjai engedelmesebb és megbízhatóbb fegyveres csoportot alkottak, mint a hűbéresek. A német uralkodók, egyháznagyok, hercegek és grófok nagyobb arányban támaszkodtak rájuk, mint vazallusaikra, s emiatt kevésbé szorgalmazták a hűbéri viszonyok kiterjesztését. Egyes becslések szerint a 11. század végén, a keresztes hadjáratok megindulásának idején kb. 1:50 vagy akár még nagyobb is lehetett a szabad nemesi családok és a miniszteriálisok aránya.[99] Természetesen a miniszteriálisok, szolga állapotukból következően, csak uruk hozzájárulásával léphettek be egy lovagrendbe, vagy más egyházi szervezetbe, mert ezzel társadalmi helyzetük is alapvetően megváltozott. Aki magára öltötte egy szerzetesi közösség ruháját, a klérus tagjává vált. Ennek az volt az előfeltétele, hogy az illető szabad ember legyen, azaz a szolgát fel kellett szabadítani ahhoz, hogy egyházi ember lehessen.[100] A keresztény szolgák felszabadítását az egyház tiszteletre méltó jámbor cselekedetnek, a felebaráti szeretet megnyilvánulásának tekintette,[101] ezért ha egy miniszteriális ura ilyet tett, saját lelki üdvösségéért hajtott végre jócselekedetet. A lovagrendekbe belépő miniszteriálisok nemcsak szabad emberekké váltak, hanem Krisztus katonáiként magánjogi kapcsolatban sem álltak semmilyen hűbérúrral, közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartoztak, s így kívül kerültek minden világi hierarchikus kötöttségen. A középkori Magyarországon viszont csak a szabadok különböző csoportjai hadakoztak,[102] itt nem volt nagy létszámú, szolga állapotú katonáskodó réteg, amelynek személyi felszabadulást és komoly társadalmi emelkedést jelentett volna egy lovagrendbe történő belépés. Általánosságban elmondható, hogy a lovag (*miles*) kifejezés azonosítása a nemességgel (*nobiles*) — ami a hadakozókat világosan elkülönítette a nem katonáskodóktól, és komoly társadalmi rangot fejezett ki — legerőteljeseb-

[99] Pósán 2003, 64–65.
[100] Mályusz 2007, 30.
[101] Sarnowsky 2001, 369.; Szántó 1987, 226.
[102] Zsoldos 2016a, 11–23.

ben azokon a területeken ment végbe, ahol a királyság intézménye meggyengült, a közhatalom a hűbéri rendszer révén magánhatalommá vált, és a katonai tevékenység egyre inkább specializált, tiszteletre méltó és személyes jellegű szolgálattá vált. Ott, ahol a korábbi, Karoling-kori királyi hatalom (*rex et sacerdos*) megggyengült, s *primus inter pares* lett, a hagyományosan uralkodói feladatokat (jog, béke, igazság biztosítása, elesettek és az egyház védelme) a *treuga Dei* meghonosításával az egyház megpróbálta maga ellátni. Felhívása minden kardforgatónak, fegyveresnek szólt, a *principes*nek és a *milites*nek egyaránt. Odilo clunyi apát már a 10. században igyekezett spirituális értékekkel felruházni a katonai tevékenységet, amikor a fegyveresek feladatát — hűbéri kapcsolatoktól függetlenül — az egyház és a hívők védelmezésében szabta meg.[103] A 11. században a gregoriánus egyházreform a *miles Christi* fogalmának s tartalmának megteremtésével megkísérelte a pápai politika szolgálatába állítani a lovagságot, és keresztény szertartásokkal övezte fel a katonai társadalom hétköznapjait, a lovaggá avatást, a lovagi értékrendet, és a Krisztus nevében hirdetett szent háborúval magát a harci cselekedetet is.[104] Az egyházi lovagrendek 12. századi létrejöttével a keresztény lovagságon belül a szerzetes lovagokkal — Clairvaux-i Bernát *De laude novae militiae* című írása szerint — új lovagi minőség jött létre,[105] ami tagadhatatlanul komoly hatást gyakorolt e területek nemesi világára. Azokon a vidékeken, ahol a királyi hatalom megőrizte erejét (mint például Németországban vagy Magyarországon) a katonáskodás és a termelő munka még viszonylag sokáig nem vált el élesen egymástól, azaz megmaradt a közszabadok katonai szerepe, a lovag (*miles*) szó kevésbé jelentett komoly társadalmi státust. A *miles Christi* fogalma sem alakult ki úgy, mint nyugaton, és ebből következően a szerzetes lovag sem került a társadalmi értékrendben különösebben kiemelt helyre.

A keresztes eszme hatását azonban nem csak a szentföldi vállalkozások vagy a szerzetes lovagrendek elterjedése alapján lehet lemérni. Már II. Orbán pápa korától, azaz Jeruzsálem és a Szentföld felszabadításának meghirdetésétől azonos megítélésűnek számított bárhol a moszlimok elleni küzdelem, akár a Szentföldön, akár Hispániában vívták azokat. 1096-ban a Jeruzsálem visszafoglalására indult első keresztes hadjárat évében a pápa az ibériai Tarragona visszaszerzésére is felszólította is felszólította a kereszténye ket, de az Ibériai-félszigeten a mórok elleni küzdelmeket az 1123. évi I. lateráni zsinat ismerte el hivatalosan teljes bűnbocsánattal járó keresztes háborúnak, és az 1139. évi II. lateráni zsinat megerősítette ezt.[106] III. Jenő pápa (1145–1153) a nyugati kereszténye knek a pogányok ellen vívott minden harcát keresztes háborúnak minősítette, bárhol is vívják azt. Így az Elbától keletre, a pogány vendek

[103] Duby 1978, 74–102.; Fechter 1966.
[104] Pósán 2001, 49–50.
[105] Barber 1994.; Howarth 1986, 72.; Schenk 2012, 147–148.
[106] Housley 1992b, 27-40.; Hehl 1994, 319.

ellen hadakozók éppolyan bűnbocsánatban részesültek, mint a moszlimok ellen harcolók. Az üdvösséghez vezető utat ettől kezdve nemcsak a Szentföldön vagy Hispániában lehetett megtalálni, hanem a keresztény Európa kelti határterületein is. A 12. századi német krónikák joggal nevezték a pogány szláv földeket *Hierusalem nostra*-nak.[107] III. Ince pápa a keresztes eszmét a nyugati egyház minden lehetséges ellenfelére kiterjesztette: a pogányok mellett az eretnekekre, a schismatikusokra (ortodoxokra), sőt még a pápaság katolikus ellenfeleire is. Így például a Stauf-párti Markward von Annweilerre Szicíliában, aki III. Incének az Egyházi Állam területi növelésére irányuló itáliai politikájával, az ún. *recuperatió*val szemben 1200-ban felkelést robbantott ki, amit a pápa-párti erőknek csak kétévi háború után sikerült levernie.[108] A pápa azzal indokolta a Markward ellen meghirdetett keresztes háborút, hogy Markward von Annweiler és követői akadályozták a szentföldi vállalkozásokat, a szaracénokkal szövetkeztek, s valójában hitehagyottak lettek.[109] A keleti keresztények megsegítésének gondolata, ami az első keresztes hadjárat meghirdetésekor még hangsúlyos szerepet kapott,[110] a 12. századtól egyre erőteljesebben Bizánc-ellenessé vált, és a Szentföld megszabadításának ügyéhez a schismatikusokkal szembeni küzdelem is kezdett társulni. A 12. század közepén, a második keresztes hadjárat kudarca után Clairvaux-i Bernát, Suger, Saint Denis apátja és Petrus Venerabilis, cluny-i apát (1122–1156) már Bizánc ellenes terveket szövögetett.[111] A latin kereszténységen belüli szakadást éppúgy schismának tekintették, mint a nyugati és keleti egyház közötti állapotot. Az 1130. évi, II. Honorius pápa (1124–1130) halálát követő kettős pápaválasztás[112] után II. Ince pápa (1130–1143) az 1135. évi pisai zsinaton II. Anakletes (1130–1138) ellenpápa és szövetségese, II. Roger szicíliai király (1101–1154) ellen meghirdetett háborúban ugyanolyan bűnbocsánatot ígért, mint amilyet II. Orbán pápa hirdetett meg a clermont-i zsinaton a Szentföld felszabadítására vállalkozóknak.[113] Ez alapján nem meglepő, hogy a 12. század közepén Petrus Venerabilis clunyi apát a „hamis keresztények" elleni fellépést szorgalmazta, mert úgy vélte, hogy a katolikus hitre és a lelki üdvösségre azok veszélyesebbek, mint a pogányok, akik soha nem ismerhették Krisztus igéit. A pogányok elleni háborúnál fontosabbnak tartotta a kereszténység egységét, így az azt veszélyeztető schismatikusok és eretnekek elleni küzdelmet.[114]Amikor egy burgund nemes, Humbert de Beaujeu hátat fordított a Templomos Rendnek, a clunyi apát ezt nem a szerzetesi fogadalom megszegésének, Isten

[107] Hehl 1980, 16–17.; Lotter 1977.
[108] Pósán 2003, 135–136.
[109] Hehl 1994, 323.
[110] Runciman 1999, 95.
[111] Hehl 1994, 323.; Pörtner 1985, 266.
[112] Zimmermann 2002, 127.
[113] Hehl 1994, 321.
[114] Auffarth 2005, 31–32.

szolgálatától való elfordulásnak értelmezte, hanem úgy, hogy a lovag ezentúl a távoli Szentföld helyett otthon, Burgundiában fogja védeni az egyházat és a katolikus hitet az eretnekekkel szemben. A szerzetes lovagrendet felcserélte egy másik lovagsággal és szolgálattal.[115] Az ortodoxok és az eretnekek elleni küzdelmet, a kereszténység egységét fő feladatnak tekintők, mint például Clairvaux-i Bernát, azzal érveltek, hogy Krisztus sem egy föld meghódításáért vitte keresztjét, hanem az emberiség megváltásáért. A 12. század második felében már az egyház álláspontja szerint a „lelket megrontó" eretnekek jelentették a legnagyobb veszélyt, s nem a pogányok, mert az eretnekek egyszer már megismerték az üdvösségre vezető katolikus hit igazságát, de mégis elfordultak attól, míg a szaracénok és más pogányok soha nem ismerhették Jézus tanítását.[116] Azt, hogy az eretnekekkel szembeni fellépés (VII. Gergely a *simonia* bűnét is eretnekségnek minősítette) Istennek tetsző cselekedet, a gregoriánus pápaság szinte a kezdetektől egyértelművé tette. Róbert flandriai gróf, aki részt vett az első keresztes hadjáratban, a Szentföldről hazatérve II. Paschalis pápa (1099–1118) felhívására 1102-ben, ismét felvette a keresztet IV. Henrik császár, az „eretnekek vezére" ellen. Ez a harc éppúgy a „mennyei Jeruzsálem" elnyeréséhez vezetett, ahogyan a szentföldi zarándoklatok.[117]

A keresztes háború tartalmának ilyen széles értelmezése, kiterjesztése a 12. század folyamán azt jelentette, hogy a korban Magyarországon is számos lehetőség kínálkozott a keresztes eszme gyakorlati megvalósítására, a kereszténység védelmére. A királyság keleti és déli határai egyúttal az *Orbis Latinus* határai is voltak, így schismatikusok (a Balkánon és a Kijevi Rusz utódállamaiban), pogányok (kunok Moldva és Havasalföld térségében) és eretnekek (bogumilok a Balkánon) egyaránt éltek szomszédságában.[118]

---

[115] Letters of Peter the Venerable 407─409.
[116] Schwerhoff 2004, 17–18.
[117] Hehl 1994, 321.
[118] Borst 1991, 61–64.; Font – Kovács 2006, 15–33, 65-78.; Kovács 2014, 149–254.; Niederhauser 1950, 25–30.; Obolensky 1948, 234–250, 252–254, 283–285.; Obolensky 1999, 110–111.; Ostrogorsky 2001, 212–226.; Schmaus 1951, 271–299.

AZ ÁRPÁD-KOR

A Balkán és a Délkeleti-Kárpátok térsége a 12–13. század fordulóján

A Kárpátok és az Al-Duna közötti térséget, amely nyugaton az Olt folyóig terjedt, a 12. századi források *Cumania* néven emlegették.[119] Az itt élő kunok a 12. század utolsó harmadától különösen fontos szerepet játszottak a Balkán politikai viszonyainak alakításában. Amikor II. Iszaakiosz Angelosz (1185–1195) bizánci császár 1185-ben drasztikusan megemelte az adókat és csökkentette pénzeinek ezüsttartalmát, a bolgár területeken kirobbant felkelés a kunok és a vlachok támogatásának köszönhetően eredményesnek bizonyult, és Trnovo központtal létrejött a második bolgár cárság. A kun katonai erőnek meghatározó szerepe volt a bolgár cárság hatalmának konszolidálásában.[120] Egyes feltételezések szerint a Bizánc elleni lázadást vezető Aszenida testvérek a katonai-politikai szövetségesnél szorosabb kapcsolatban álltak a kunokkal, mert ők maguk is kun származásúak voltak.[121] Ebbe a bizánci–bolgár konfliktusba Magyarország ugyan nem avatkozott be, de Bizánc meggyengülését igyekezett kihasználni balkáni befolyásának növelésére. III. Béla már Manuel császár halála (1180) után Bizánc rovására expanzív politikába kezdett a Balkánon. Visszahódította Dalmáciát, Velencétől pedig visszaszerezte Zárát (Zadar), majd Nemanja István szerb nagyzsupánnal együtt elfoglalta Nándorfehérvárat (Belgrád), és befolyását kiterjesztette az északnyugati bolgár területekre.[122] Az Aszenida testvérek vezette bolgár felkelés kitörésekor viszont a magyar király kész volt segítséget nyújtani II. Iszaakiosz Angelosz császárnak, akihez feleségül adta a lányát, s vele hozományként az általa elfoglalt területeket, ugyanakkor elvárta, hogy Bizánc tudomásul vegye és elfogadja, hogy Szerbia magyar hatalmi érdekszférába került.[123] Amikor a császár 1194-ben súlyos vereséget szenvedett a bolgároktól, katonai segítséget kért apósától, de az 1195 tavaszára tervezett magyar katonai fellépés II. Iszaakiosz trónfosztása miatt elmaradt.[124] A bizánci–bolgár háború azonban az új császár, III. Alexiosz (1195–1203) uralkodása alatt is folytatódott, annak ellenére, hogy a bolgár államot irányító testvérek közül 1196-ban Aszent

[119] Spinei 2009.; Ursprung 2006, 809–810.
[120] Brüggemann 2008, 62.; Fine 1987, 10–17.; Kovács 2004, 139.; Kovács 2009, 117.; Kovács 2014, 200–220.; Maier 1973, 295–297.; Rásonyi 2004, 287, 293.; Schmitt 1989, 28.; Vásáry 2005, 15–18.; Kovács–Zimonyi–Hatházi–Pálóczi Horváth–Lyublyanovics–Marcsik 2016, 23–24.
[121] Kämpfer 1994, 428.; Zlatarszki 1972, 427.
[122] Kerbl 1979, 146–151.; Makk 1986, 198–204.; Schmitt 1989, 26.
[123] Kristó 1986, 96–97.; Maier 1973, 297.; Makk 1986, 218.; Scmitt 1989, 28.
[124] Kristó 1986, 98.; Makk 1986, 218.

megölte egyik rokona, testvére, Péter pedig 1197-ben vált egy felkelés áldozatává, mert a hatalmat a legfiatalabb testvér, Kalojan (1197–1207) vette át.[125] Az új bolgár uralkodó kun nőt vett feleségül, s így dinasztikus házassággal is megerősítette a kunokkal kötött szövetséget.[126] 1199-ben és 1200-ban a kunok nagy támadásokat intéztek Bizánc ellen.[127]

A bolgár fejleményekkel párhuzamosan Szerbiában is gyökeresen megváltozott a helyzet. Nemanja István fejedelmet — akaratának megfelelően — nem elsőszülöttje, Vuk, hanem kisebbik fia, I. István követte (1196). Vuk azonban ebbe nem nyugodott bele, trónkövetelőként lépett fel, és a nagyzsupáni méltóság megszerzéséért kész volt elismerni a római egyház szupremációját Szerbia felett, a magyar katonai támogatásért cserébe pedig hajlandó volt elfogadni Imre király (1196–1204) fennhatóságát.[128] 1202-ben a magyar csapatok elűzték Szerbiából I. Istvánt, aki a bolgárokhoz menekült. Kalojan kun csapatokat küldött a szerb fejedelem megsegítésére, aki így a kunok támogatásának köszönhetően tudta visszaszerezni országát 1204-ben.[129] Ez egyértelműen mutatta, hogy a 13. század elején a Balkán hatalmi pozícióiért Magyarország és Bulgária küzdött egymással, s ennek következtében a kun területekről megszaporodtak a Magyar Királyság déli és délkeleti határai ellen indított támadások, melyek leginkább a Barcaság vidékét sújtották. Annak, hogy a kun támadásoknak a Barcaság volt a fő célpontja, az volt az oka, hogy itt több olyan szoros is volt, ami átjárót jelentett a Kárpátokon, azaz itt futottak a Balkán felé vezető legfontosabb útvonalak. Ezeknek a szorosoknak a védelmére az árpád-házi királyok már a 11. században földvárakat építettek.[130] Imre magyar király már 1202-ben — feltehetően nem függetlenül a szerbiai fejleményektől — hadjáratot vezetett Kalojan ellen a Morava völgyében. A források szerint *Gubanus*, *Gubasel*, *Gubatus* névvel említett „pogányok sokaságával" hadakozott.[131] Egyes feltételezések szerint ez a katonai akció azt torolta meg, hogy bolgár fennhatóság alatt élő kunok törtek be magyar érdekszférának számító területekre, mert egy későbbi, 1231. évi oklevélben az olvasható, hogy Imre király ellenfelei kunok voltak. Pauler Gyula a *Gubanus* nevet Kalojánnal azonosította.[132] Egy 1208.[133] és egy 1225. évi[134] oklevél is említette a *Gubanus*okat. Font Márta szerint a két oklevélben szereplő adatok ugyancsak

[125] Fine 1987, 26–29.; Kovács 2014, 206.; Stephenson 2004, 302–305.
[126] Kovács 2011, 84–100.
[127] Kovács 2014, 207–208.
[128] Fine 1987, 38–41.
[129] Bárány 2012, 133–134.; Fine 1987, 41–51.; Maier 1973, 297.; Schmitt 1989, 30–32.; Serbisches Mittelalter 1962, 108–110.
[130] Adriányi 1971, 12.; Erdély története I. 1986, 294.; Tiplic 2007, 147.
[131] CDH II. 393–394.: *propter inimicitas Gubani, qui cum innumera multitudine paganorum*; RA I. Nr. 201.
[132] Pauler II. 1893, 627.
[133] CDH III/1. 58–62.; RA I. Nr. 236.
[134] UB Burgenlandes I. 98–99.

az 1202-es magyar hadjáratra vonatkoztak, amely megtorolta a keresztények elhurcolását a magyar befolyás alatt álló barancsi–belgrádi területekről. Úgy vélte, hogy a név Kalojan egyik, feltehetően kun származású hadvezérét, de semmiképpen sem magát a bolgár uralkodót takarta.[135]

Amikor 1204-ben a nyugati keresztesek elfoglalták Konstantinápolyt, és a bizánci birodalom romjain létrehozták a Latin császárságot, új politikai helyzet állt elő a Balkánon. Reális fenyegetés lett, hogy az ortodox és pogány Délkelet-Európa, azaz a bolgár és kun területek keresztes hadjáratok célpontjává váljanak, és latin–magyar hegemónia alakul ki a Balkán felett. Nem véletlen, hogy a kezdetektől a pogány kunokkal szövetkező ortodox bolgár állam volt a legelszántabb ellensége a Latin Császárságnak, és fokozódtak a magyar határok elleni kun támadások is.[136] Kalojan bolgár uralkodó seregében mintegy 14–15000 kun harcolt, amikor 1205-ben Adrianopolisznál legyőzte I. Balduin latin császár (1204–1205) hadait (maga a császár fogságba esett és ott is halt meg). Ez a győzelem, a latinok meggyengülése tette lehetővé Kisázsiában Bizánc ortodox utódállamai egyikének, a Nikaiai Császárságnak a létrejöttét.[137] A Konstantinápolyt elfoglaló keresztes had vezére, Montferrat-i Bonifác, aki a bizánci területek feletti osztozkodást követően a Thesszaloniki Királyság ura lett, II. Iszaaikosz császár özvegyét, a magyar király testvérét vette feleségül. Ez politikai szövetséget jelentett Thesszaliniki és Magyarország között, és egyúttal az Al-Dunáig terjedő kun földek, de akár még a bolgár területek egy része feletti magyar fennhatóság megteremtésének lehetőségét is magában hordozta.[138] Kalojan ezt kezdettől fogva igyekezett megakadályozni, és fő erőit az adrianopoliszi győzelmet követően is a közvetlen fenyegetést jelentő Latin császárság (és annak hűbéres tartományai) ellen vezette. Hadai — melyekben nagy számban voltak kunok — 1205-ben, 1206-ban és 1207-ben feldúlták a Latin Császárság és a Thesszaloniki Királyság földjeit, sőt az 1207. évi hadjáratban magát Thesszalonikit is ostrom alá vette. Az ostrom során meghalt Kalojan, és Montferrat-i Bonifác szintén életét vesztette.[139] Egy pápai levél híradása szerint 1205-ben a bolgárok a magyar királlyal is hadban álltak, de nagyobb szabású hadműveletek ezen a fronton nem történtek.[140] Kalojan halála után a tényleges örökös, II. Aszen Iván fiatal kora miatt a bolgár államban hatalmi harc robbant ki. A trónt és a fővárost a volt uralkodó egyik unokaöccse, Boril (1207–1218) szerezte meg, de Kalojan más rokonai is igyekeztek saját uralmi területeket kialakítani. Boril unokatestvére, Alekszioszi Szlav, aki Melnik vidékén épített ki önálló hatalmat, Henrik latin császárral (1206–1216) szövetkezett, aki katonai erővel is

[135] Font 1985, 11–16.
[136] Papacostea 2013, 30.; Schmitt 1989, 37.
[137] VMS I. Nr. 63.; Kovács 2014, 209–210.; Ostrogorsky 2003, 372.
[138] Maier 1973, 317.; Primov 1975, 43–67.
[139] Kovács 2014, 211.; Maier 1973, 321.; Schmitt 1989, 38.; Villehardouin 1985, 184.
[140] Hintner 1983, 162.

támogatta Borillal szembeni harcát. A trónörökös II. Aszen előbb a kunokhoz, majd Kijevbe menekült.[141] Az uralmát vitató belső erőkkel küzdő Boril 1208-ban Philippopolisznál csatát vesztett a Latin Császársággal szemben.[142] A belső hatalmi harcokban meggyengült bolgárok rovására a korábban Kalojan által támogatott István, szerb fejedelem is terjeszkedni kezdett, nyugaton pedig egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki Velencével, és feleségül vette Enrico Dandolo dózse unokáját.[143] Az erősödő Szerbia és Velence közötti szövetség fenyegetést jelentett a Magyar Királyságra, Dalmáciára (ahol Velence már 1202-ben fegyverrel foglalta el a magyar koronától Zárát), ezért II. András a balkáni egyensúly megőrzése érdekében Boril felé közeledett.[144] Amikor 1209-ben a szerbek Niš vidékéig nyomultak előre, s Boril ellenfelei jelentős kun támogatással uralmuk alá vonták a déli magyar határokhoz közel fekvő Vidint és környékét, a magyar király — egy 1250. június 23-án kelt oklevél beszámolója szerint[145] — 1210-ben Joachim szebeni ispán vezetésével erdélyi szászokból, vlachokból, székelyekből és besenyőkből álló sereget küldött Boril megsegítésére, a vidini lázadók és az őket támogató havasalföldi kunok ellen, akik már eddig is veszélyt jelentettek a magyar határokra.[146] Nem zárható ki, hogy a Joachim ispán vezette vidini akció a magyar király kunok elleni hadjáratának volt része, mert egy 1214-ból származó oklevél szerint II. András hadat viselt Gubatus ellen.[147] A szóban forgó oklevél azonban valójában korábban, még Gertrúd királyné életében keletkezett, s a király itinériuma ismeretében ez a hadjárat 1210-ben lehetett.[148] Elképzelhető, hogy ez a bizonyos Gubatus, Kalojan korábbi hadvezére, a kunokra támaszkodva Borillal szemben önálló hatalmi központot akart kiépíteni Vidinben, és a magyar hadjárat ezt igyekezett megakadályozni. Vélhetően nem sikerült megnyugtató eredményt elérni, s ez a körülmény jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy 1211-ben II. András a pogány kunokkal szemben a határok védelmére behívta országába a Német Lovagrendet, és neki adományozta a Barcaságot.[149]

A Német Lovagrend behívása Erdélybe

A lovagrend magyarországi behívására vonatkozóan az 1211. évi királyi adománylevélen kívül más forrásunk nincsen, ezért annak okait, körülményeit illetően szükségképpen több kérdés is felvetődik. Legelőször az, hogy a korábbi

[141] Maier 1973, 322.; Niederhauser 1950, 51–52.; Schmitt 1989, 38–39.
[142] Epistolae III. 371.
[143] Fine 1987, 107.
[144] Bárány 2012, 135.
[145] RA I. Nr. 926.
[146] Bárány 2012, 136–138.; Érszegi 1975, 92–97.; Fine 1987, 101–102.; Schmitt 1989, 39.
[147] CDH III/1. 149–150.
[148] Bárány 2012, 138.
[149] UGDS I. Nr. 19.; Demurger 2003, 77.

magyar határvédelmi gyakorlattól eltérően II. András miért szerzetes lovagokra bízta az egyik legfontosabb és leginkább fenyegetett határszakasz, a Barcaság védelmét? Miért nem a Magyarországon már jóval korábbi múlttal rendelkező templomos vagy johannita lovagokat kérte fel erre a feladatra, miért az ekkor még kevéssé ismert, alig egy évtizede alakult Német Lovagrendet? Miért egy zárt, egybefüggő, viszonylag nagy területet adományozott a német lovagoknak, és nem pedig az ország különböző vidékein, szétszórtan adott nekik birtokokat, mint ahogyan ez a templomosok és johanniták esetében történt?

Az Árpád-kori Magyarország határait természetes és mesterségek védművek rendszere, az ún. *gyepű*k (*indago*) vonala védte. A természetes, védekezésre alkalmas határokat árkok, földhányások, fa- és kőtorlaszok, sáncfalak és föld- és favárak erősítették. Ezek az épített védművek általában a gyepű lakatlan, széles sávjának (ami akár 30–50 kilométer is lehetett) a belső oldalán helyezkedtek el, s nem az ellenséges vidékekkel közvetlenül érintkező külső részén.[150] Hasonló, a természetföldrajzi adottságokra épülő határvédelmi rendszer jellemezte a 13. század elején Európa legtöbb térségét is. A lengyel *przesieka* szó például olyan lakatlan, széles erdőzónát, mocsárvidéket, határsávot jelentett, amely az adott terület fejedelmének, uralkodójának a fennhatósága alá tartozott, és a belső oldalán különböző mesterséges akadályokkal, torlaszokkal, esetleg sáncokkal, árkokkal vagy akár földvárakkal erősítették meg.[151] Hasonló határvidéket, határterületet jelentett a germán/ónémet *marca* vagy *Mark* szó is. A *gyepű*, a *przesieka* vagy a *marca* szavak egyaránt azt a fogalmat fejezték ki, amit ma politikai határnak nevezünk. De nem egyértelműen megjelölt határvonal jelentésben, mint például a római *limes*, hanem a széles, nagy kiterjedésű határtérséget nevezték így.[152] A Német Lovagrendnek 1211-ben adományozott dél-erdélyi terület, a Barcaság, amelynek a 12–13. század fordulóján még nem a mai Brassó (Kronstadt, Braşov), hanem kb. 20–25 kilométerrel beljebb, Földvár (Feldioara) jelentette a központját, a Brassói-havasok mögött elterülő medence volt. A gyepűk őrzése a gyepűőrök (*speculatores*) és lövők / íjászok (*sagittarii*) feladata volt.[153] A határvidék őrzése alapvetően megfigyelési és riasztási feladatot jelentett, komolyabb támadás visszaverésére a gyepűknél élő fegyveresek létszáma már nem volt elegendő. A mai Brassó területén feltárt legrégebbi település, *Corona* létrejötte (a későbbi Fekete-templom mellett) a 12–13. század fordulójára tehető.[154] De ezen a területen már jóval korábban is éltek. A brassói Cenk-hegyen már a 11. században állt egy földvár (ami feltehetően évszázadokkal korábban, még a népvándorlás idején épülhetett), s annak délnyugati szögletében faragatlan mészkövekből rakott 60–70 cm falvastagságú, 13 x 8,5 méter alapterületű, to-

[150] Györffy 1983, 208.; Zsoldos 2016b, 52, 55.
[151] Miśkiewicz 1970, 389–390.
[152] Pósán 2017b, 120.
[153] Zsoldos 2016b, 48.
[154] Moldt 2009, 80.

rony nélküli templomot építettek.[155] Ez a vár lehetett a környéken élő gyepűőrök vallási és igazgatási központja. Egy-két évvel Corona település létrejöttét követően a cenk-hegyi földvár mellett is kialakult Brassó néven egy kis falucska.[156] A Német Lovagrend barcasági megtelepedése előtt tényleges katonai védelmi vonal a gyepű belső oldalán — ahogyan ez II. András király 1211. évi oklevelében kiderül — az Olt folyónál húzódott, és három földvárra (Halmágy, Noilgiant, Miklósvár) alapult.[157] Az adománylevél szerint „e föld első határa pedig Almag vár (Halmágy) gyepűjénél kezdődik és egészen Noilgiant vár gyepűjéig terjed. Innen Miklósvár gyepűjéig, ahol az a víz folyik, melyet Oltnak neveznek, innen az Olt mentén egészen addig húzódik, ahol a Tortillon az Oltba ömlik, és innen ugyanezen Tortillon forrásáig terjed, és annak a folyónak a kezdetétől, amit Temesnek neveznek a Borzának hívott folyó torkolatáig tart. Azt követően, minthogy ugyanezt a földet havas hegyek ölelik körül , egészen Almag várig terjed, és mivel ezt az egész földet az előbb említett hegyek és folyók veszik körül, Borzának nevezik" (*Prima vero meta huius terre incipit de indaginibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noilgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit que vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, et ad ortu aque que Timis vocatur progreditur usque ad affluxum aque que Borsa nominatur; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam. Terra vero hec tota, sicut predicti montes et flumina ipsam circumeunt, vocatur Borza*).[158] E várakhoz viszonyítva a brassói cenk-hegyi erősség egy előretolt helyőrség volt. A régészeti és szórványos forrásadatok szerint a magyar királyok már a 12. század második felében — vélhetően a II. Géza király korától (1141–1162) III. Béláig (1172–1196) tartó magyar–bizánci háborúkkal is összefüggésben[159] — igyekeztek a gyepűvidékekre olyan lakosokat telepíteni, akikre számítani lehetett a határvédelemben. A II. Géza idején Erdélybe behívott nyugati telepesek feladata (akiknek többsége az ún. Altlandon — a Nagyszeben (Hermannstadt)–Újegyház (Leskirch)–Nagysink (Großschenk) tengely mentén — telepedett le)[160] a gyepűk őrzése és védelme volt. Nagyszeben város pecsétjén például „a korona megőrzése" (*ad retinendam coronam*) felirat olvasható, ami egyértelműen mutatja a 12. századi betelepítések egyik célját.[161] A korszakban még a Magyarországtól nyugatabbra fekvő területeken sem vált el egymástól élesen a fegyveres szolgálat, a katonáskodás és a termelőtevékenység.

[155] Keopeczi 1940, 4–12.
[156] Moldt 2009, 80.
[157] Györffy 1987, 822.; Pósán 1996, 24–25.; Tiplic 2007, 147.
[158] UGDS I. Nr. 19.
[159] Kristó 2007, 167–175.
[160] Zimmermann 1996a, 38.; Zimmermann 1996b, 57.; Zimmermann 1996c, 72.; Zsoldos 1997, 183.; Kristó 2002, 163.; Blazovich 2005, 6.; Niedermeier 2008, 29.
[161] Glassl 1971, 26–28.

Az 1152. évi birodalmi béke például azt mondta ki, hogy a parasztoknak tilos lándzsát vagy kardot birtokolni, de lehetett íjuk, nyiluk, késük vagy bárdjuk. A Rajna-frank vidékre vonatkozó 1179. évi tartományi béke abban az esetben, ha a parasztok elhagyták falujukat, megengedte, hogy kardot kössenek. Veszély esetén egy adott terület fegyveres védelme társadalmi jogállástól függetlenül mind ott élő számára kötelező volt,[162] így a Magyarországra jövő telepesek esetében sem számított rendkívüli vagy szokatlan kötelezettségnek. Arra, hogy a német telepesek valamilyen katonai szolgálattal is tartoztak, tízes- és százas egységekbe történt szervezésük is utal. Három-négy falu jelentett egy századot, ami egyúttal bíráskodási szék (*sedes*) is volt. Az erdélyi német telepesek által legrégebben lakott Altlandon például 4 szék jött létre.[163] A 12. század második felének, végének közép-kelet-európai telepítési gyakorlatában az egyik cél kétségkívül a telepesektől elvárt katonai feladat volt. Egy 1220. évi feljegyzés például a 12. században alapított sziléziai Goldberg (Złotorija) város lakóinak vitézségét örökítette meg.[164] A régészeti leletek szerint már a Német Lovagrend előtt, a 12. század második felében a német telepeseknek egy csoportja a Barcaságban telepedett le. A földvári (Feldioara) vár területén található temetőben feltárt 109 sírt a régészek a 12. század második felére datálják, azaz évtizedekkel a német szerzetes lovagok érkezése előtti időre. Adrian Ioniță például úgy véli, hogy abban az időszakban, amikor II. Géza király hívására német telepesek jöttek Erdélybe, a barcasági terület akkori központjánál, Földvárnál is megtelepedtek néhányan.[165] Egyes feltételezések szerint 1160 táján, fél évszázaddal a Német Lovagrend érkezése előtt, Tartlauban (Prázsmár) szintén megtelepedhetett néhány német család.[166] Egy 1192. évi feljegyzésben az olvasható, hogy a pápai kincstár a Barcaság földjén élő, még 1192 előtt megtelepedett német telepesektől évi 1 márka aranyat kapott.[167] Ezek az elszórt adatok egyértelműen azt jelzik, hogy a magyar királyok már a 12. század második felétől igyekeztek növelni, erősíteni Erdélyben a határvédelemre mozgósíthatók számát, de a mennyiségi növekedés érzékelhető, minőségi változást mégsem eredményezett.

A határőrzési feladatokat ellátó, a gyepűvidékeken, vagy azok közelében élők, akár a már korábban is itt lakó gyepűőrök, akár a 12. század második felében beköltöző telepesek, földművelésből és állattartásból élő, katonáskodó, szabadparaszti jogállásúak voltak, akiket vész esetén nem lehetett gyorsan mozgósítani. De arra sem voltak alkalmasak, hogy önállóan megelőző csapásokat mérjenek, támadó akciókat vezessenek a gyepűvidékeken túlra. II. András király (1205–1235) elődei külpolitikáját folytatva a magyar hatalmi befolyás

[162] Fehr 1914, 139, 151.
[163] Magyar katolikus lexikon XI. 2006, 88.; Batschi 2010, 11.
[164] Maleczyński 1954, 143–144.; Zientara 1974a, 193–194.
[165] Ioniță 1996, 121–123.; Ioniță 2013, 107–124.
[166] Moldt 2009, 12.
[167] Klusch 1996, 138, 150.; Tiplic 2007, 93–94.

balkáni erősítésére törekedett. Az aktívabb balkáni szerepvállaláshoz azonban a királyi haderő alkalmi felvonulásán, hadműveletein és az eddigi határőrzőkön vagy szász telepeseken túl bármikor bevethető, azonnali reagálású, határmenti katonai erőre is szükség volt. Azt, hogy II. András elképzelése, szándéka ez lehetett, az 1211. évi adománylevélben is megfogalmazódott. Nem egyszerűen csak az olvasható, hogy a megadományozott lovagok a kunok támadásaival szemben a királyság védelmére fából várakat és városokat építhetnek (*et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*), hanem az is, hogy a magyar király a barcasági adományozást a királyság jövőbeni kiterjesztésének reményében tette (*ut et regnum per conversationem eorum propagatum dilatetur*).[168] Erre a célra olyan katonai erőre volt szükség, amelyik élethivatásnak tekinti a hadakozást, és ha kell, éjjel-nappal fegyverben áll. A 12–13. századi Európában ennek az elvárásnak gyakorlatilag csak a szerzetes lovagrendek feleltek meg, akik egy életre szólóan, szent hivatásként vállalták a kereszténység ellenségeivel szembeni fegyveres küzdelmet. Annak, hogy 1211-ben II. András király a pogány kunokkal szemben egy szerzetes lovagrendre bízta a barcasági (dél-erdélyi) határvidék védelmét, alapvetően ez a körülmény lehetett az oka. Az, hogy határvédő, de ugyanakkor szükség esetén a határoknál támadó hadműveleteket is magában foglaló feladatot szerzetes lovagrendre bíztak, a 13. század elején már egyáltalán nem volt újdonság a keresztény világban. Különösen az Ibériai-félszigeten, a mórok elleni küzdelmekhez kapcsolódóan fordult ez gyakran elő. 1158-ban a Calatrava Rend alapításakor III. Sancho (1157–1158) kasztíliai király ilyen feltételekkel adományozott az új lovagrendnek határmenti földeket.[169] II. Ferdinánd (1157–1188) leóni uralkodó ugyancsak a mórok elleni harcot és határvédelmet tette meg az Alcantara Rend fő feladatának.[170] A rövid életű Montegaudio Rendet is II. Alfonz (1162–1196) aragón uralkodó a határok védelmével bízta meg,[171] és birtokadományokkal támogatta az Alcantara Rend lovagjait.[172] II. Péter (1196–1213) aragón király 1201-ben maga alapított egy lovagrendet a móroktól visszafoglalt területek védelmére, az Alfamai Szent György Rendet.[173] A lovagrendek határvédelmi szerepe az Ibériai-félszigeten nem lehetett ismeretlen Magyarországon sem, mert II. András bátyjának, Imrének (1196–1204) a felesége Konstancia II. Alfonz aragón király lánya volt.[174] Azzal, hogy 1211-ben a Kárpátok déli vonalánál a határvédelmet a

[168] UGDS I. Nr. 19.
[169] Solano 1978, 53.
[170] Schwenk 1980, 122.
[171] Hunyadi – Pósán 2011, 111.
[172] Forey 2012, 43.
[173] Hunyadi – Pósán 2011, 113.
[174] Kristó 2007, 307.

magyar király egy lovagrendre bízta, az itteni határszakasz katonai értelemben offenzív jellegűvé vált.[175]

Annak, hogy a határvédelem új formájának kialakításakor II. András miért nem a Szentföldön a szaracénok elleni háborúkban már számtalanszor bizonyított templomos vagy johannita lovagokkal számolt, hanem a szinte teljesen új, Magyarországon még semmilyen előélettel sem rendelkező Német Lovagrendet kérte fel a kunok elleni harcra, számos kül-, bel- és egyházpolitikai oka lehetett. A templomosok és a johanniták a 13. század elején már pápai *exemptió*val rendelkeztek és közvetlenül a Szentszék joghatósága alá tartoztak.[176] Ennek birtokában gyakran önálló politikai tényezőként léptek fel. A Szentföldön mindkét rend saját érdekeit követte, és nem sokat törődött a jeruzsálemi királyok hivatalos politikájával. Ha nem értettek azzal egyet, megtagadták az együttműködést, mint például 1158-ban, amikor a templomosok bojkottálták az Egyiptom elleni hadjáratot.[177] Dél-Franciaországban a 12. század közepétől szinte folyamatos háború volt Toulouse és Barcelona urai között, amit a század végétől, de különösen a 13. század első évtizedétől a katarok elleni keresztes háború tovább bonyolított. Ebben a zavaros politikai helyzetben a templomos és johannita lovagok egyaránt saját érdekeik szerint cselekedtek.[178] A balkáni magyar külpolitikai törekvések sikerét II. András nem akarta bizonytalanná tenni vagy veszélyeztetni azzal, hogy — miként a Jeruzsálemi Királyságban — a korona által nem ellenőrizhető, és nem irányítható, közvetlen pápai főség alatt álló lovagrendekre bízza a kunokkal szembeni határvédelmet és harcot. De óvatosságra inthette az is, hogy a bátyja, Imre, akivel fegyveres harcot vívott a koronáért, már 1198-ban megerősítette a templomosokat magyarországi birtokaikban, javaikban és kiváltságaikban.[179] A templomosok Magyarországon a 13. század elején nem András támogatói voltak. Neki olyan szerzetes lovagokra volt szüksége, akik a királyság politikai céljai érdekében hadakoztak s még nem rendelkeztek komoly gazdasági háttérrel, politikai súllyal. Ahogyan az Ibériai-félszigeten az újonnan alapított lovagrendeket vonták be a határok védelmébe, s nem a templomos vagy johannita lovagokat, úgy II. András is egy új szervezetet keresett erre a feladatra, és a Német Lovagrend mellett számos érv szólt.

Ez a szerzetesi-lovagi közösség a kezdetektől szorosan kapcsolódott a Stauf-házhoz, létrejöttében a Staufok oldalán álló birodalmi előkelők játszották a fő szerepet.[180] A lovagrendi Statutum prológusa a Német Lovagrend létrejöttét

[175] Tiplic 2007, 42.
[176] Papsturkunden Nr. 3, 223.; A templomosokat 1139-ben II. Ince vette i a püspökök joghatósága alól, és mentesítette őket az egyházi tized fizetésétől. Ld. Stossek 2001, 182.; Hunyadi 2006, 197.
[177] Runciman 1999, 505.
[178] Carraz 2012, 18.
[179] Fontes rerum Austriacarum I. Nr. 21.
[180] Arnold 1980, 81–108.

a pogányok elleni harcban történt születésként ábrázolta, s ez mintegy isteni küldetésként a jövőbeni feladatát, küldetését is meghatározta. Ezt a szerzetesi-lovagi közösséget akkor alapították, amikor a keresztények Isten segítségével visszaszerezték a moszlimoktól Akkon városát (*dô Akers was besezzen von den cristenen unde mit der Gotes helfe wider gewunnen wart von den handen der ungeloubegen*).[181] II. András 1200 táján vette feleségül IV. Berthold isztriai és krajnai őrgróf, merániai herceg lányát, Gertrúdot. A merániai hercegség a 12. századi Stauf hatalmi politikának köszönhette létrejöttét, és az Andechs–Meráni-ház is azért emelkedhetett fel, mert szilárdan a Staufok oldalán állt. Többek között ennek is volt köszönhető az, hogy IV. Berthold fia, a későbbi VII. Ottó herceg Sváb Fülöp német uralkodó unokahúgát vette feleségül.[182] Házasságával II. András maga is a Staufok szövetségeseinek körét gyarapította, sőt még rokonságba is került velük.

A Német Lovagrend legrégebbi németországi rendháza Thüringiában, Hallében jött létre, valamikor 1200 táján, azt követően, hogy az új lovagrend megalapítását támogató thüringiai tartománygróf hazatért a Stauf-ház által vezetett szentföldi keresztes hadjáratról.[183] II. András is ekkor, házasságkötése évében hallhatott először a Német Lovagrendről, s elsősorban nem felesége családjától, hanem unokatestvérétől, VI. Lipót osztrák hercegtől, aki támogatta őt a bátyjával, Imrével vívott hatalmi harcban. Amikor 1199 közepe táján a Somogy megyei Rádnál András vereséget szenvedett, Lipóthoz menekült Ausztriába, Imre magyar király pedig az osztrák határvidékeket támadta. A magyarországi trónharcokat kihasználva Lipót hűbérese, III. Frigyes, Pettau (Ptuj) ura, a magyar és osztrák területek közötti gyepűsávban mintegy 30 kilométerrel keletebbre tolta ki birtokainak határát.[184] Az így megszerzett terület központja Großsonntag (Velika Nadelja) lett. Azt követően, hogy 1200-ban Imre és András békét kötött egymással, a magyar korona szomszédságában Großsonntag vidékét III. Frigyes, az osztrák herceg tudtával és beleegyezésével a Német Lovagrendnek adományozta.[185] Fia, IV. Frigyes 1222-ben megerősítette apjának ezt a Német Lovagrend számára tett adományát.[186] A következő években a Német Lovagrend egyre több helyen telepedett meg a Magyar Királyság közelében, a Birodalom délkeleti részében. 1202-ben adományokat kapott Tirolban, az Etsch-völgyében.[187] 1203-ban Karintiában, Friesach-ban is létrejött egy német Lovagrendi rendház.[188] Sváb Fülöp német uralkodó 1206. június 20-án védelmébe

[181] Statuten 22.; Feistner 2003, 143.
[182] Schneidemüller 1998, 56.; Kosi 2001, 132.
[183] Wolf 1915, 6.; Sommerland 1931, 5.; Hechelhammer 2007, 31.
[184] Klasnic 1985, 9–12.
[185] Kosi 2001, 143.; Winklern 1820, 49.
[186] UBSt II. Nr. 203.; Arnold 1986, 40–41.
[187] Urkunden Etschlandes II. Nr. 543.; Tumler 1955a, 89–97.
[188] Arnold 1986, 37–41.

vette a Német Lovagrendet, és abban a kiváltságban részesítette, hogy bárki adományozhat neki birtokot, amelyeket viszont a lovagok hűbéri kötöttségektől mentesen, saját tulajdonú allodiumként birtokolhatnak.[189] II. András tehát már trónra lépése (1205) előtt tudhatott, hallhatott a Staufok és az oldalukon álló német fejedelmek által támogatott Német Lovagrendről, megkoronázása után pedig még több hírt kaphatott arról, hogy a Birodalomban milyen sok pártfogója volt ennek az új szerzetesi-lovagi közösségnek.

Azt követően, hogy Wittelsbach Ottó bajor palotagróf, a bajor herceg unokatestvére személyes bosszúból 1208. június 21-én Bambergben meggyilkolta a Stauf-házi Sváb Fülöp királyt, az eddigi ellenkirály, IV. (Welf) Ottó feleségül vette Fülöp lányát, a Stauf-párti előkelőket pedig szolgálatába fogadta, s így az eddigi ellentábora is elismerte jogszerű uralkodónak.[190] A Német Lovagrend szempontjából ez azt jelentette, hogy továbbra is élvezte az uralkodó és a birodalom nagyjainak támogatását. IV. Ottó a Staufok (Barbarossa Frigyes, VI. Henrik) korábbi politikáját folytatta, így szembe került a pápasággal. 1210. november 18-án III. Ince pápa *excommunicatió*val sújtotta a német uralkodót, és az 1197-ben elhunyt VI. Henrik császár fiát, Frigyes szicíliai királyt ismerte el a német korona legitim örökösének. II. Fülöp Ágost francia király ugyancsak egyértelművé tette, hogy II. Frigyest ismeri el Németország királyának, mert meg akarta akadályozni az Angliával szövetséges Welf Ottó hatalmának megerősödését. A Szentszék és a francia király politikai állásfoglalásának és diplomáciai aktivitásának hatására a korábbi Stauf-párti előkelők egy része szervezkedni kezdett Ottóval szemben.[191] Franciaország mellett III. Ince pápa más uralkodót is igyekezett megnyerni IV. Ottóval szemben a szervezkedő német fejedelmek támogatására. Ebből a szempontból András magyar király magától értetődően az elsők között került számításba. A Stauf-párti koalícióhoz tartozásának megerősítésével összefüggésben került sor II. András négy éves lányának, Erzsébetnek és a Német Lovagrend alapítását és gyarapodását támogató Hermann thüringiai tartománygróf ekkor tizenegy éves fiának az eljegyzésére. A thüringiai fejedelmi házzal való szövetség — amit a pápa is szorgalmazott — a magyar király számára is hasznos volt, és politikai előnyöket jelentett. II. Andrással szemben 1210-ben főúri ellenzék szerveződött, amely III. Béla egykor Bizáncban maradt öccsének, Gézának egyik fia személyében trónkövetelőt is állított.[192] Ilyen helyzetben a pápa és a Birodalom előkelőinek támogatása, jövőbeni házassági kapcsolattal megerősített szövetségi viszonya jelentősen erősítette András helyzetét. De a thüringiai eljegyzés, és ezzel együtt a pápa által szorgalmazott IV. Ottó ellenes koalícióhoz történő csatlakozás András számára azt is jelentette, hogy annak a keresztes háborúban való részvételre vonatkozó fogadalomnak a teljesítését,

[189] Hennes I. Nr. 7.
[190] Kraus 1983, 110–111.
[191] Pósán 2003, 136–138.; Seibert 2009, 38.
[192] Kristó – Makk 1988, 248.

amit még apja, III. Béla tett, de végrehajtása fiára maradt, s ami miatt III. Ince korábban már megrótta a magyar királyt,[193] most továbbra is elhalaszthatja. Abban a helyzetben, amikor belső ellenzéke már trónkövetelőt is állított vele szemben, nem lett volna tanácsos elhagyni az országot, és a Szentföldre menni.

Az eljegyzéssel összefüggő tárgyalások során kerülhetett szóba a Német Lovagrend Magyarországra történő behívásának, a kunok elleni harcokban és a Balkán feletti latin befolyás erősítésében való részvételének kérdése. Ez találkozott a pápai Kúria politikai elképzeléseivel is, hiszen Róma III. Ince idején kitüntetett figyelmet fordított mindenhol Krisztus állandóan fegyverben lévő katonáira, az egyházi lovagrendekre. Már 1199-ben Szidón püspökével szemben, aki pénzügyi vitái miatt egyházi kiátkozással sújtotta a templomosokat, a lovagok pártját fogta.[194] 1210 március elején megerősítette a hispániai Santiago lovagrend adományait és kiváltságait.[195] 1211. január 22-én a magyarországi templomosoknak tett korábbi királyi adományokat erősítette meg.[196] Mindennek fényében megalapozottnak tűnik az a vélekedés, hogy a Német Lovagrend magyarországi betelepedésében III. Ince pápa igen fontos szerepet játszott.[197]

Az 1210. évben kiadott pápai oklevelek tekintélyes része a Latin Császárság katolikus egyházának és vallásgyakorlatának kérdéseivel foglalkozott, ami jól mutatja, hogy az európai politikai kérdések mellett mi állt a Kúria érdeklődésének középpontjában.[198] A Német Lovagrend esetleges balkáni szerepvállalását a pápaság balkáni politikája támogatásaként értékelte. A lovagrend erdélyi szerepvállalását és betelepedését illetően szerencsés fejleménynek számított, hogy a nagymester, Hermann von Salza korábban a thüringiai tartománygróf miniszteriálisa volt.[199] 1196-ban elkísérte urát a Szentföldre, majd annak jóváhagyásával belépett az 1198-ban alapított Német Lovagrendbe, ahol 1209-ben megválasztották a Rend vezetőjévé.[200]

A német szerzetes lovagok magyarországi behívásának bel- és egyházpolitikai okai is lehettek. II. András uralkodása kezdetétől (1205) kénytelen volt bátyja, Imre korábbi méltóságviselőinek kormányzati tapasztalataira támaszkodni, de — érthető okokból — bizalmatlan is volt velük szemben. Ezért kezdett bele abba az „új intézkedésnek" (*nova instituciones*) nevezett politikába, amelylyel meg akarta nyírbáli a területi igazgatás, azaz a vármegyék élén álló ispánok (*comes*) hatalmát. Ebből a célból kezdett hozzá a királyi szerviensek (*serviens*

[193] Kristó 2007, 197.
[194] Sarnowsky 2009, 90.
[195] Register Innocenz III. Bd. 13, Nr. 11.
[196] Register Innocenz III. Bd. 13, Nr. 197.
[197] Barabás 2014, 215.
[198] Register Innocenz III. Bd. 13, Nr. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 97, 98, 99, 100, 103, 182, 190.
[199] Dusburg, SRP I. 51.; Maschke 1970, 112.
[200] Hochelhammer 2007, 32–33.; Naumann 1994, 215.

regis) új társadalmi rétegének megteremtéséhez.[201] A *serviens regis* kifejezés egy 1212. évi oklevélben tűnik fel először.[202] A királyi szerviensek mentesültek a megyésispánok katonai joghatósága alól, azaz közvetlenül a „királyi zászló alatt" katonáskodtak. Azoknak a katonáskodó, birtokos közszabadoknak a kiválása a vármegyei hadszervezetből, akiket *serviens regis*nek ismertek el, jelentősen megnyirbálta a vármegyék élén álló ispánok jogait és hatalmi pozícióját.[203] Elképzelhető, hogy II. Andrásnak az ispánok hatalmának csökkentésére, és a közvetlenül a király fennhatósága alá tartozó katonai erő növelésére irányuló politikája is szerepet játszhatott a Német Lovagrend 1211. évi behívásában. A királyi adománylevélben ugyanis egy szó sem esik arról, hogy a határok védelmével és a kunok elleni harccal megbízott lovagok valamilyen ispáni fennhatóság alá tartoznának. A lovagrend fegyveres ereje, a királyi szerviensekhez, és a már Magyarországon lévő templomosokhoz és johannitákhoz hasonlóan,[204] közvetlenül a király alá tartozott.

A Német Lovagrend Magyarországra történő behívásában Gertrúd királyné öccsének, Bertholdnak, a király sógorának is komoly szerepe lehetett, aki 1207-től kalocsai érsekként a királyság második legfőbb egyházi méltósága volt. Az ő személye azért is fontos, mert a Barcaság, amit 1211-ben András a német lovagoknak adományozott, az erdélyi püspökséghez tartozott, az erdélyi püspökség pedig a kalocsai érsekség egyik egyházmegyéje volt. Nem véletlen, hogy az 1211. évi adománylevél tanúi között ott szerepelt a kalocsai érsek (*archiepiscopo … reverendo Bertoldo Colocensi*).[205] A királyság határainak védelme a Kárpátok déli vonalánál egyet jelentett az erdélyi püspökség híveinek oltalmazásával, a Német Lovagrendnek, mint egyházi szervezetnek a katonai sikerei, jövőbeni hódításai az erdélyi püspök, s vele együtt a kalocsai érsek súlyának, politikai jelentőségének erősödését is jelentette. Berthold érsek egyik fő törekvése az volt, hogy a kalocsai érsekséget Esztergommal egyenrangúvá tegye.[206] Ugyanakkor III. Béla és Imre királyok uralkodása alatt az egyházi viszonyok változásai nem a kalocsai, hanem az esztergomi érsek hatalmát erősítették. A dél-erdélyi német telepeseknek már 1189 előtt III. Béla király engedélyezte, hogy Nagyszeben (Hermannstadt) központtal saját egyházi szervezetet (prépostságot) hozzanak létre, ami így kikerült az erdélyi püspök (és a kalocsai érsek) egyházi joghatósága alól. 1191-ben III. Celesztin pápa a szebeni prépostságot Job esztergomi érsek fennhatósága alá rendelte.[207] Ez konfliktust okozott a térség felett egyházi

[201] Zsoldos 2011, 12–37.; Zsoldos 2012, 29–31.
[202] ÁOK VI. 355–356.
[203] Zsoldos 2012, 29.
[204] Zsoldos 2000, 32.
[205] UGDS I. Nr. 19.
[206] Kiss 2011, 280.; Kiss 2014, 85–94.
[207] UGDS I. Nr. 1.; Grandjean 1971, 271.; Reinerth 1942, 329.; Schuster 1988, 2.; Thoroczkay 2012, 37–38.

*iurisdictió*t gyakorolni akaró erdélyi püspök, valamint P. nagyszebeni prépost között. A Német Lovagrendnek, mint fegyveres egyházi szervezetnek a szebeni prépostság szomszédságába, a Barcaságba történő telepítése azzal a reménnyel is kecsegtetett, hogy az erdélyi püspök (és így a kalocsai érsek is) ismét megerősítheti befolyását a Déli-Kárpátok térségében.

A templomos és johannita lovagoknak a dalmát partvidéktől a horvát, szlavón és dunántúli területeken át egészen a Dunáig, az országban szétszórtan voltak birtokaik.[208] Ezzel szemben a Német Lovagrend egy egybefüggő, viszonylag nagy, mintegy 1600 km^2 kiterjedésű, azaz közel 40 x 40 kilométer nagyságú területet kapott.[209] A barcasági határszakasz katonai védelmét lényegében a Kárpátokon itt átvezető hágók, szorosok lezárása, biztosítása jelentette, s ennek érdekében a Német Lovagrend Erdélybe küldött fegyvereseit a szóban forgó, veszélyeztetett területre kellett koncentrálni, hogy szükség esetén bármikor, rövid időn belül mozgósíthatók, harcba küldhetők legyenek.[210] A magyarországi templomos és johannita lovagoknak adományozott birtokok egyike sem katonai-határvédelmi célokhoz kapcsolódott, hanem alapvetően a Szentföldön hadakozók anyagi erőforrásait voltak hivatva biztosítani. A Német Lovagrendtől azonban a magyar király állandó, aktív katonai szerepvállalást várt el a kunokkal szemben, és ehhez a feladathoz igazította az adományt is. A Barcaságot a német lovagok örökös, szabad tulajdonként (*in perpetuum libere possidendam*) kapták,[211] ami lényegében megfelelt a korabeli Magyarországon katonai kötelezettségű szabad birtokosok jogállásának. A különbség a Német Lovagrend egyházi státusán kívül annyi volt, hogy amíg a katonáskodó közszabadok, birtokosok a legtöbb esetben már megcselekedett szolgálatért kaptak adományokat, s azok birtoklását a királynak tett katonáskodást leszámítva nem kötötték további szolgálatok teljesítéséhez, a Német Lovagrend esetében a barcasági adomány megelőzte a tényleges szolgálattételt. Ebből a szempontból, hogy az adományt jövőbeni szolgálatok teljesítéséhez kötötték, némileg emlékeztetett a hűbéri viszonyra, de a középkori Magyarországon sem ekkor, sem később nem létezett nyugat-európai értelemben vett hűbérbirtok és hűbériség.[212] Egyetlen templomos vagy johannita rendnek tett magyarországi adomány sem tartalmazott hasonló feltételt. A Német Lovagrendnek II. András olyat is engedélyezett, amit a királyon kívül senki más nem tehetett meg: az 1211. évi oklevél megengedte, hogy a német lovagok a királyság védelmére a kunok támadásaival szemben fából várakat és városokat (megerősített településeket)

[208] Térképek 2006, XI, XII.
[209] A barcasági terület nagyságára vonatkozóan ld. Adriányi 1971, 12.; Srodecki 2015, 60.
[210] Hautala 2015, 81.
[211] UGDS I. Nr. 19.
[212] Engel 2001, 71.; Zsoldos 1997, 158.

építsenek.[213] A 13. század elején a várépítés nemcsak Magyarországon, hanem a korabeli Európa nagy részén is uralkodói monopólium volt, katonai célú erődítményeket, védműveket csak királyi engedéllyel lehetett emelni. II. András 1211. évi adománylevele a Német Lovagrendnek a legkorábbi magyarországi írásban kiadott várépítési engedély.[214] A német szerzetes lovagok erdélyi megtelepedését biztosító 1211. évi oklevél szabad vásárokat engedélyezett, és a vásárvámot is átengedte nekik (*Insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terre eis totaliter indulsimus*).[215] A 13. század elején Magyarországon a *forum liberum* azt jelentette, hogy a vásártartással rendelkezőnek a király átengedte a vámot a vásár feletti joghatósággal együtt.[216] A várépítés engedélyezése mellett az is különleges királyi kegynek számított, hogy az oklevél szerint az eladományozott barcasági területen esetlegesen talált arany vagy ezüst felerészben a koronát, felerészben pedig a lovagrendet illette (*Preterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in predicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertnebit*).[217] Az Árpád-kori Magyarországon a bányaművelés, a nemesfémkitermelés királyi monopólium volt. Ez azt jelentette, hogy a király bányászai szabadon kereshettek bárkinek a földjén nemesfémeket, s ha találtak, a földbirtok tulajdonosa köteles volt azt a területet a koronának megfelelő értékű más birtokért cserében átadni.[218] A 14. századig minden nemesérclelőhely királyi kézben volt.[219] Az 1211. évi adománylevélben II. András lényegében mentesítette a Német Lovagrendet a nemesfémkitermelés királyi monopóliuma alól, s ezzel együtt megtiltotta azt is, hogy a királyi bányászok a Barcaságban nemesfémet keressenek. Az esetlegesen ott talált nemesfémek kitermelésének jogát a bányászott ércek 50%-ának fejében átengedte a lovagoknak. De a király mentesítette a lovagrendet az erdélyi vajda vendégül látása, azaz a *descensus* kötelezettsége, a szabadok dénárai és pondusai, valamint bármilyen más, a koronának fizetendő adó alól (*Statuimus etiam, quod nullus woiuoda super eos descensum habeata, liberos denarios et pondera eis remisimus, et ab omni exactione immunes et liberos eos esse permisimus*).[220] II. András engedélyezte azt is, hogy a Barcaság földjén a lovagrend maga nevezzen ki bírót, és a lovagok felett egyedül a király gyakorolhatott joghatóságot (*Nullius iudicio sive iurisdictioni nisi solius regis subiaceant, iudicem inter se eligentes super se constituant*).[221] Ezzel, és a *descensus* kötelezettség alóli mentességgel II. András kivette a Német Lovagrendet és birtokát az erdélyi vajda fennhatósága

[213] UGDS I. Nr. 19.
[214] Horváth 2009, 89–97.; Horváth 2011, 80.
[215] UGDS I. Nr. 19.
[216] Weisz 2012, 19.
[217] UGDS I. Nr. 19.
[218] Hóman 2003, 14, 151.
[219] Engel 2001, 56.
[220] UGDS I. Nr. 19.
[221] UGDS I. Nr. 19.

alól, s közvetlenül a korona alá rendelte. Ahogyan a királyi vármegyék esetében a királyi szervienseket emelte ki az ispánok joghatósága alól, megnyirbálva ezzel az ispánok hatalmát,[222] a Német Lovagrendnek adott kiváltságok az erdélyi vajda jogkörét és politikai súlyát csorbította. Az a tény, hogy a magyar király olyan privilégiumokkal ruházta fel a német lovagokat, amivel Magyarországon senki, sem egyházi, sem világi méltóság vagy szervezet sem rendelkezett (a templomosok és a johanniták sem), egyértelműen azt bizonyítja, hogy 1211-ben II. András különleges kegyét élvezték, a király pedig igen nagy reményeket fűzött jövőbeni tevékenységükhöz.

Az 1211.évi barcasági adománylevél alapján, amely egybefüggő, viszonylag nagy területriumot biztosított a lovagoknak, általános az a vélekedés, hogy a Német Lovagrendnek máshol az országban nem is volt birtoka. Egy 1216. évi oklevél azonban ennek ellentmond, s arról tanúskodik, hogy a Barcaság mellett a lovagok máshol is kaptak adományt. Ebben az oklevélben Róbert veszprémi püspök arról tájékoztatta III. Honorius pápát, hogy II. András király Budához közel, a Dunában lévő Szentendrei-szigeten egy üres, elhagyatott kolostort is a Német Lovagrendnek adományozott, s kérte a pápát, erősítse meg ezt az adományt.[223]

A Német Lovagrend megtelepedése a Barcaságban

Azt követően, hogy a Német Lovagrend magyarországi behívását is érintő különböző tárgyalások és egyeztetések lezárultak, de még az előtt, hogy 1211 novemberében a IV. Ottó-ellenes koalíció Nürnbergben meghívta volna II. (Stauf) Frigyes szicíliai királyt Németország trónjára, valamikor 1211 nyarán vagy kora őszén II. András a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot. A pontos dátumot sajnos nem ismerjük, mert az oklevélben csak annyi olvasható, hogy azt András uralkodásának hetedik évében adták ki (*Regni nostri anno septimo*).[224] (András a maga kormányzását lényegében Imre halálától számította, hiszen a bátyja halála előtt őt tette meg az ország kormányzójává. A gyermek László alig fél évig volt király, 1205. május 7-én meghalt.)[225] Az oklevél pontosan megszabta a lovagoknak adományozott terület határait: „e föld első határa pedig Almag vár gyepűlénél kezdődik és egészen Noilgant vár gyepűjéig terjed, innen pedig Miklósvár gyepűjéig, ahol az a víz folyik, melyet Oltnak neveznek, innen az Olton felfelé egészen addig, ahol a Tortillon az Oltba ömlik, és innen ugyanezen Tortillon forrásáig megy, és annak a víznek a kezdetétől, amit Timusnak neveznek, a Borzának nevezett víz torkolatáig terjed, azután — minthogy ugyanezt a földet havas hegyek ölelik körül — egészen Almag-ig terjed. Mivel ezt az egész földet

[222] Zsoldos 2012, 29.
[223] Árpád-kori levelek 1960, 129.
[224] UGDS I. Nr. 19.
[225] Kristó 1976, 34.; Engel 2001, 78.

az előbb említett hegyek és folyók veszik körül, Borzának nevezik."[226] A Német Lovagrendnek adományozott Barcaföld határai — csekély eltéréssel — hasonlóak voltak a későbbi Szászföldhöz tartozó Brassóvidék határaihoz.[227] A 13–14. századi oklevelekben is a Brassó vagy Brassóvidék elnevezést inkább a Barcaság egészére vonatkoztatva használták, mintsem magának a településnek a megnevezésére.[228] A király rendelkezése szerint „az előbb említett kereszteseket a fent mondott Borza föld birtokába Juna nevű poroszlónk által rendeltük bevezetni, ki az említett földet bejárta, és azt Mihály vajda szavai szerint kétségtelen (hitelű) határjelekkel körülvette és megjelölte".[229] A Barcaságot a lovagrend örökös szabad tulajdonként (*in perpetuum libere possidendam*) kapta,[230] ami lényegében megfelelt a korabeli Magyarországon a királynak engedelmeskedni és katonáskodni köteles szabad birtokosok jogállásának. A különbség csak annyi volt, hogy a legtöbb esetben az adomány már megtett szolgálat viszonzása volt, s a birtoklást nem kötötték további szolgálatok teljesítésének feltételéhez (kivéve a katonáskodást), a Német Lovagrend esetében azonban az adomány megelőzte a tényleges szolgálattételt. Abból a szempontból, hogy az adományt jövőbeni szolgálatok teljesítéséhez kötötték, némileg emlékeztetett a hűbéri jellegre. A középkori Magyar Királyságban azonban sem ekkor, sem később nem létezett hűbérbirtok.[231] A földbirtokok határát minden esetben egyértelmű határjelek mutatták, ahogyan ez a barcasági adomány esetében is történt.

Az 1211. évi oklevél szerint a Német Lovagrendnek adományozott, a kunok földjével határos Barcaság „puszta és lakatlan" volt (*terram Borza nomine ultra silvam versus Cumanos licet desertam et inhabitatem*).[232] A *deserta et inhabitata* kifejezés azonban nem a szóban forgó terület teljes néptelenségét, hanem lényegében a gyepűvidéket jelentette, ami tagadhatatlanul jóval kevesebb lakossal rendelkezett, mint a belső területek.[233] A gyepűőrök (és családjaik)

---

[226] UGDS I. Nr. 19.: *Prima vero meta huius terre incipit de indaginibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noilgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit que vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, et ab ortu aque que Timis vocatur progreditur usque ad effluxum aque que Borsa nominatur; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagia(m). terra vero hec tota, sicuti predicti montes et flumina ipsam circumeunt, vocatur Borza.*

[227] Györffy 1987, 822.

[228] Nussbächer 2011, 171.

[229] UGDS I. Nr. 19.: *Nos vero premissos cruciferos in possessionem supradicte terre Borza per pristaldum nostrum Fecate Juna nomine iussimus introduci, qui predictam terram perambulavit et eam ad verbum Michaelis woiuode certis metis circumsignatam ipsis assignavit.*

[230] UGDS I. Nr. 19.

[231] Engel 2001, 71.; Zsoldos 1997, 158.

[232] UGDS I. Nr. 19.

[233] Tiplic 2007, 141.

mellett ezen a vidéken kisszámú hegyi pásztorkodással foglalkozó lakosság élt. Egyesek szerint gyér, szláv népesség volt a 13. század elején a Barcaságban.[234] Johann K. Schuller úgy vélte, hogy a Barcaság földjén úgynevezett *prodnici*k éltek, akiket vlachnak tartott.[235] Horst Glassl szintén azt a nézetet képviselte, hogy a Barcaság déli részén már a német lovagok érkezése előtt volt néhány román (vlach) település.[236] Györffy György és Makkai László, vagy újabban Laszlovszky József és Soós Zoltán is amellett foglalt állást, hogy a Barcaság földjén a Német Lovagrend megtelepedése előtt besenyő népesség élt.[237] De ahogyan erről már korábban szóltunk, a régészeti leleltek és néhány szórványos adat szerint a 12. század második felében már német telepesek is megjelentek a Barcaságban.[238] A Német Lovagrend tehát nem lakatlan terület ura lett, de tagadhatatlan, hogy az adományként kapott terület csak gyér népességgel rendelkezett. Az 1211. évi oklevél *regnum per conversationem eorum propagatum dilatetur* megfogalmazásából arra következtethetünk, hogy II. András a lovagok Erdélybe költözésétől nem csak a kunok elleni küzdelemre alkalmas lovagok és kísérőik, csatlósaik érkezését várta, hanem újabb telepesek jövetelét is remélte.[239] Az oklevél megengedte a lovagoknak, hogy a királyság védelmére a kunok támadásaival szemben fából várakat és városokat (megerősített településeket) építsenek,[240] ami jelentősebb számú munkaerő gyors betelepítését is feltételezte. A várépítés a korszakban Európa nagy részén uralkodói monopólium volt, csak királyi engedéllyel lehetett katonai célú erődítményeket, védműveket emelni. Az 1211. évi oklevél a legkorábbi, Magyarországon íródott várépítési engedély.[241] A 13. század elején Közép-Kelet-Európában még széles körben elterjedtek voltak a sáncokkal, cölöpfalakkal, fatornyokkal épített várak, erődítmények. Lengyelországban például a Wawel gerendafalait a 13. században építették át kőfalakra, Krakkó városának pedig csak a 14. század közepétől voltak kőfalai.[242] A 13. század első felében Sziléziában is döntően még favárakat emeltek, s csak a század utolsó harmadától kezdték meg ezek átépítését kővárakká.[243] A 13.század közepéig, második harmadáig az árpád-kori Magyarországon szintén föld- és favárakat emeltek (*castrum terreum, castrum ligneum*).[244] A góri (Vas megye)

[234] Prox 1884, 5–15.; Fischer 1908, 65.
[235] Schuller 1841, 185.
[236] Glassl 1971, 31.
[237] Györffy 1941, 63.; Erdély története I. 294.; Laszlovszky–Soós 2006, 225.
[238] Ioniță 1996, 121–123.; Ioniță 2013, 107–124.; Klusch 1996, 138, 150.; Moldt 2009, 12.; Tiplic 2007, 93–94.
[239] UGDS I. Nr. 19.
[240] UGDS I. Nr. 19.: *et ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*
[241] Horváth 2009, 89–97.; Horváth 2011, 80.
[242] Kaufmann–Kaufmann 2004, 119, 124.
[243] Pfitzner 1926, 322.
[244] Fügedi 1977, 18–30.

favár nyolcszögletű, gerendákból ácsolt lakótornyát például saroktornyokkal ellátott négyszögletes védőpalánk övezte. A vár a 12. század első harmadában épülhetett.[245] Bóna István kimutatása szerint a régészeti kutatás által vizsgált tatárjárás előtti várakból, megerősített helyekből 25 kazettás szerkezetű, földdel, agyaggal vagy kődarabokkal feltöltött és erősített, gerendákból ácsolt védőfallal, 8 pedig rácsszerkezetű, agyaggal-kővel erősített cölöpfallal rendelkezett, s csak 5 volt olyan, mely eredetileg is kőfallal épült. 16 esetben fordult elő, hogy a 12–13. század folyamán a korábbi favár helyén kővár épült.[246] Az újabb feltárások azonban arról tanúskodnak, hogy még a 13. század második felében is építettek favárakat. A nyírkarászi kettős árokkal és tapasztott kerítésekkel erősített, sáncokkal védett várat például valamikor az 1280-as években emelhették.[247] Körmenden a Hermán nembéli Dénes ispán az 1260-as években gyorsan akart felépíteni egy várat, ami csak úgy volt lehetséges, hogy a védműveket, falakat a régi gyakorlatot követve fából építették.[248] Abból következően, hogy a fa-föld konstrukciót jelentő palánkvárakat, favárakat gyorsan és olcsón fel lehetett építeni, az ilyen jellegű várak Magyarországon még a 16–17. században, a török időkben is a végvári hálózat jellegzetes elemei voltak.[249] A favárak építése nem igényelt olyan sokféle szakmunkást, mesterembert, mint a kőváraké, de favágók, árokások, cölöpverők stb. ezeknél is jelentős számban kellettek. Egy 100 x 30 méter alapterületű favár felépítéséhez, az ezzel járó nagy mennyiségű fa és föld megmozgatásához, megmunkálásához viszonylag jelentős számú munkaerő, 150–200 ember kellett, és az építkezés így is több hónapot vett igénybe.[250] A várépítés engedélyezése telepesek Erdélybe költöztetését jelentette a Német Lovagrend számára. Az 1211. évi adománylevél szabad vásárokat is engedélyezett, és a vásárvámot szintén átengedte a lovagoknak.[251] A 13. század elején a *forum liberum* azt jelentette, hogy vásártartási joggal rendelkezőknek a király átengedte a vámot a vásár feletti joghatósággal együtt.[252] A szabad vásárok és a várépítés engedélyezése mellett az is különleges királyi kegynek számított, hogy az eladományozott barcasági területen esetlegesen talált arany vagy ezüst felerészben a koronát, felerészben pedig a lovagokat illette.[253] Az Árpád-kori Magyarországon a bányaművelés, a nemesfémkitermelés királyi monopólium volt. Ennek értelmében a király bányászai szabadon kereshettek bárkinek a földjén

[245] Dénes 2011, 43–48.
[246] Bóna 1995, 19–21.
[247] Cabello 2004, 19–25.
[248] Fügedi 1977, 31.
[249] Kovács–Sümegi 2011, 113.
[250] Pósán 2016d, 12.
[251] UGDS I. Nr. 19.: *Insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terre eis totaliter indulsimus*
[252] Weisz 2012, 19.
[253] UGDS I. Nr. 19.: *Preterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in predicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit*

bányatermékeket, s az ilyennel rendelkező földbirtokot tulajdonosa köteles volt a királynak megfelelő értékű más birtokért átadni.[254] A 14. századig minden nemesérclelőhely királyi kézben volt (a legfontosabbak azon túl is).[255] Az 1211. évi adománylevélben II. András lényegében mentesítette a Német Lovagrendet a nemesfémkitermelés királyi monopóliuma alól, s ezzel együtt megtiltotta, hogy a királyi bányászok a Barcaságban nemesfémet keressenek. Az esetlegesen ott talált nemesfémek kitermelésének jogát a kibányászott ércek 50%-ának fejében, átengedte a lovagoknak. II. András mentesítette a lovagrendet az erdélyi vajda vendégül látása, azaz a *descensus* kötelezettsége, a szabadok dénárai és pondusai, valamint bármilyen más királyi adó fizetése alól.[256] megengedte, hogy a Barcaság földjén a lovagok maguk válasszanak bírót, s felettük pedig egyedül a király gyakorolhatott joghatóságot.[257] Ezzel, és a *descensus* alóli mentességgel a király a Német Lovagrendet és birtokait kivette az erdélyi vajda fennhatósága alól, s közvetlenül a korona alá rendelte. Amíg a vármegyék esetében a királyi szervienseket emelte ki a megyésispánok joghatósága alól, megnyirbálva ezzel az ispánok hatalmi pozícióját és politikai súlyát,[258] Erdélyben a Német Lovagrend kiváltságokkal történt megadományozása csorbította jelentősen az erdélyi vajda jogkörét és hatalmát.

A Német Lovagrend első évei a Barcaságban

Valamikor 1211 második felében a Német Lovagrend birtokba vette a Barcaságot, melynek határait az adománylevél szerint egy bizonyos Juna nevű királyi tisztségviselő pontosan megjelölte és a megadományozott szerzetes lovagoknak megmutatta, akiknek a száma aligha lehetett két-három tucatnál több. A lovagokkal három-négyszer annyi csatlós, szolgáló testvér és néhány pap is érkezett, azaz összesen kb. 100–150 főből állt az Erdélybe beköltözött lovagrendi kontingens.[259] 1212-ben II. András újabb kiváltságlevelet állított ki a Német Lovagrend számára, mely szerint az ebben nevesített újabb adományokat azért kapták a lovagok, mert a kunok zaklatásainak kitéve állandó életveszélyben éltek, s a király ezt a hősies helytállást jutalmazta.[260] A Barcaságba érkezett német szerzetes lovagok tehát az ott élő határvédő erőkkel, gyepűőrökkel együtt

[254] Hóman 2003, 14, 151.
[255] Engel 2001, 56.
[256] UGDS I. Nr. 19.: *Statuimus etiam, quod nullus woiuoda super eos descensum habeata, liberos denarios et pondera eis remisimus, et ab omni exactione immunes et liberos eos esse permisimus*
[257] UGDS I. Nr. 19.: *Nullius iudicio sive iurisdictioni nisi solius regis subiaceant, iudicem inter se eligentes super se constituant*
[258] Zsoldos 2012, 29.
[259] Glassl 1971, 32.
[260] UGDS I. Nr. 22.: *et assiduos Cumanorum patientes insultus se pro regno tamquam firmum de die in diem morti opponere non formidant*

azonnal hozzá láttak a határvédelem megerősítéséhez. Az oklevélből arra következtethetünk, hogy — a király elvárásainak megfelelően — gyors és határozott ellencsapásokat is vezettek a határoknál portyázó kunok ellen, ami minden bizonnyal meglepte a pogányokat. Az 1212. évi oklevélben II. András a lovagrendnek adományozta a lovagok által épített Kreuzburg várát (*castrum quod Crucpurg nominatur*) a körülötte fekvő földekkel.[261] Tekintettel arra, hogy az 1211. évi adománylevélben már engedélyezte favárak építését, és örökös szabad birtokként adta a Német Lovagrendnek a Barcaságot, arra következtethetünk, hogy a Kreuzburgnak nevezett, újonnan felépített vár kívül esett az egy évvel korábbi oklevél által megjelölt birtokhatárokon. A Német Lovagrend, ahogy birtokba vette a Barcaföldet, vélhetően azonnal igyekezett ellenőrzése alá vonni a védekezés szempontjából fontos helyeket. A Barcaság katonai védelmét alapvetően a hegyeken átvezető hágók, szorosok ellenőrzése, szükség esetén lezárása jelentette.[262] Kreuzburg vára Prázsmár (Tartlau) település közelében (ahol még 1160 táján telepedett meg egy kisebb német telepes csoport),[263] a Kárpátokon átvezető Tatár-hágó déli bejáratánál, a Bodza-völgyében lehetett.[264] Ezt a vélekedést támasztja alá az 1222. évi királyi oklevél határleírása, amely a szerzetes lovagok havasalföldi területének keleti oldalát Kreuzburg várától vezette le a brodnikok földje felé.[265] A lovagrend új vára védte és lezárta a Bodza-völgyét, a Barcaságba vezető utat. Prázsmár/Tartlau település viszonylagos közelsége (kb. 30–40 kilométer) az építkezéshez munkaerőt, ellátási hátteret, és szükség esetén katonai erősítést biztosított a kreuzburgi lovagrendi helyőrség számára. Az a tény, hogy a szerzetes lovagok a barcasági adománybirtokba vétele után azonnal a Bodza-völgyében átlépte birtokai határát, és a szoros (azaz a Kárpátok) külső oldalán egy új várat épített, egyértelműen azt jelezte, hogy a Havasalföld térségében élő kunok leginkább erről, a Tatár-szoroson keresztül indítottak támadásokat az erdélyi területek ellen. Az itteni átjáró, szoros katonai ellenőrzése volt a feltétele annak, hogy a kunokkal szembeni fegyveres küzdelemhez a Német Lovagrend megteremtse a barcasági hátország biztonságát. Kreuzburg minden bizonnyal teljesen új építésű vár volt.

Az 1212. évi oklevélben a király újabb kiváltságokat is adományozott a lovagoknak. Mentesítette őket a királyi pénzváltók zaklatásaitól, amikor megtiltotta, hogy földjükre királyi pénzváltók lépjenek, és megengedte, hogy a lovagok és népeik az új pénzt ezüst ellenében válthassák be.[266] Ez gyakorlatilag

[261] UGDS I. Nr. 22.
[262] Hautala 2015, 81.
[263] Moldt 2009, 12.
[264] Györffy 1987, 822.; Laszlovszky – Soós 2006, 232.
[265] UGDS I. Nr. 31.
[266] UGDS I. Nr. 22.: *quod nullus monetariorum ultra silvas terram eorum intret, vel presumat eos in aliquo molestare, sed dicto fratri Theoderico et sibi succedentibus tantum dent nummularii de nova moneta pro argento, quod sufficiat populo ibi conversan-*

azt jelentette, hogy az uralkodói felségjogot érvényesítő pénzváltók az esedékes pénzújítások (*renovatio monete*) során nem keresték fel a lovagrendi birtokokat, a régi pénzérméket maguk a lovagok cserélték be a forgalomba kerülő új érmékre. A régi és az új pénzek beváltása (*cambium*) során keletkező kincstári bevétel így a Barcaságban nem a királyt, hanem a lovagrendet illette, aki viszont a kieső kincstári bevételt meghatározott mennyiségű ezüsttel tartozott kárpótolni (*pro argento illo dictis nummulariis satisfacere et respondere teneatur*).[267] A Barcaság esetében tehát a király a pénzváltási illeték helyett engedélyezte a rögzített mértékű évi befizetést. Ennek mértékét, összegét nem ismerjük, de 12 évvel később, 1224-ben a szebeni szászok évente 500 márkát voltak kötelesek ilyen címen a királyi kincstárnak fizetni.[268] 1217-ben, a lovagrendnek adott pénzügyi kiváltság után öt évvel, a keresztes hadjáratra induló II. András a zágrábi püspökség esetében tiltotta meg, hogy annak területére királyi pénzváltók lépjenek.[269]

A Német Lovagrendnek adott 1212. évi oklevél egy további fontos körülményről is tájékoztatott, amikor a lovagokról és népeikről (*populus ibi habitans*) beszélt, akik közül sokan újonnan települtek (*novella plantatio*) a Barcaságba.[270] Elképzelhető, hogy már 1211-ben, a lovagrenddel együtt érkeztek,[271] de az is, hogy a lovagok itteni megtelepedését követően jöttek új telepesek Erdélybe. Az oklevélnek ez a megjegyzése egyúttal arra is magyarázatot ad, honnan volt a Német Lovagrendnek megfelelő számú munkáskeze egy várépítéshez. Az 1212. évi adománylevélből tudjuk azt is, hogy a Barcaságba érkezett szerzetes lovagok és fegyvereseik vezetőjét Theoderichnek/Dietrichnek hívták (*dictus frater Theodericus vel quicumque magister in loco eis fuerit*).[272]

Az 1211. és 1212. évi királyi oklevelek tanúi között mindkét alkalommal szerepelt Vilmos erdélyi püspök, amiből arra következtethetünk, hogy egyetértett a Német Lovagrend behívásával Magyarországra, és komoly reményeket fűzött jövőbeni tevékenységéhez. A lovagrendnek szóló következő, 1213. évi oklevélnél azonban a püspök már nem tanúként, hanem támogatóként lépett fel, amikor a püspököt illető barcasági egyházi tizedjövedelmet átengedte a lovagoknak, kivéve az oda költözött magyar és székely telepesekét, akik továbbra is neki tartoztak tizedet fizetni.[273] A Német Lovagrend gyakorlatilag a Barcaságban élő vagy oda beköltözött német telepesek által fizetett egyházi tizedet kapta

ti…

[267] UGDS I. Nr. 22.

[268] UGDS I. Nr. 43.; Hóman 1916, 444.; Magyarország története I/2. 1987, 1246, 1279.

[269] Szentpétery I. Nr. 323.

[270] UGDS I. Nr. 22.

[271] Bergmann 1909, 14.

[272] UGDS I. Nr. 22.

[273] UGDS I. Nr. 27.: *ab universis eiusdem terre incolis presentibus et futuris liberam percipiendi decimas eisdem fratribus de consensu capituli nostri concessimus facultatem, eo tamen excepto, quod si Vngaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesie nostre in decimis teneantur respondere*

meg.[274] Vilmos püspök a barcasági plébániák feletti patrónusi jogot is átengedte a keresztes lovagoknak, mint szerzetesi közösségnek, de előírta, hogy a létrehozandó plébániákba kinevezésük előtt a plébánosokat kötelesek bemutatni a püspöknek. Egyértelműen fenntartotta a maga megyéspüspöki hatalmát, amikor leszögezte, hogy a barcasági klérus tagjai — a Német Lovagrendet is beleértve — kötelesek vendégül látni a püspököt, ha az hozzájuk látogat. Az egyházi szabályok és előírások megsértése esetén a barcasági klerikusok — a szerzetes lovagokkal együtt — a püspök bírói széke előtt kötelesek felelni.[275] Az oklevél szerint a püspök azért tette ezeket az adományokat, mert a Német Lovagrend tagjai életük kockáztatásával, Isten javára védték az országot a pogányokkal szemben (*proprio sanguine … a quotidianis paganorum defendunt incursibus*).[276] Ugyanakkor a lovagrendnek szóló püspöki adománylevél nem volt független a dél-erdélyi egyházszervezettel összefüggő vitáktól. Az a jogvita, ami még Adorján püspök (1187–1202) idején kezdődött a szebeni prépostság egyházi joghatóságát illetően, III. Ince alatt is folytatódott, aki 1202-ben a királyi prépostságokat, így a szebenit is, közvetlenül a pápa alá tartozónak nyilvánította.[277] Ezt az erdélyi püspökhöz 1211. július 15-én írt levelében egyértelműen megismételte. Egyúttal megbízta Vilmos püspököt, hogy ellenőrizze, az előírásoknak megfelelően választották-e meg az új szebeni prépostot, s ha igen, akkor a Szentszék nevében erősítse őt meg tisztségében.[278] III. Ince ezzel az intézkedéssel a szebeni prépostság jogállásának elismerésére késztette az erdélyi püspököt. Ugyanakkor a következő évben (1212) elutasította a magyar királynak azt a kérését, hogy egy új, szebeni püspökséget létesítsen, amelyre már nem vonatkozott volna a pápai *exemptio*. III. Ince indoklása szerint az, hogy Erdélyben két püspökség is legyen, alapvetően csorbította volna Vilmos erdélyi püspök jogait,[279] de így az erdélyi térség visszakerült volna a kalocsai érsek fennhatósága alá, melynek élén a király sógora állt. Úgy tűnik a Szentszék nem akarta, hogy a dél-erdélyi egyházszervezeti kérdések miatt kiéleződő vita hátrányosan érintse a pápaság balkáni törekvéseit, vagy a Német Lovagrend keresztes küldetését. A német szerzetes lovagok barcasági betelepülését követően Róma az erdélyi egyházi viszonyok meglévő állapota, a status quo megtartása mellett foglalt állást. Vilmos püspök számára ez azt jelentette, hogy ez alól a lovagrendi területek sem jelente-

[274] Martini 1979, 44.; Zimmermann 2000, 79.
[275] UGDS I. Nr. 27.: *Institutiones etiam sacerdotum in ecclesiis in eadem terra edificandis presentatione tamen eorum Vltrasiluano episcopo facienda libere concedentes, ita tamen, quod prenominati fratres nobis et successoribus nostris, si ad partes illas nos contingeret declinare, cum iusto et canonico equitaturarum numero debitam exhibeant procurationem, causam etiam criminalum maxime earum, que ad sacerdotum pertinent depositionem, nobis iurisdictionem penitus reliquentes*
[276] UGDS I. Nr. 27.
[277] CDH II. 392.
[278] Fontes rerum Austriacarum I. Nr. 42.; Erdélyi Okmánytár I. Nr. 39.
[279] UGDS I. Nr. 21.; Temesváry 1922, 19.; Thoroczkay 2012, 39.; Zimmermann 2000, 79.

nek kivételt, így a lovagok erdélyi megtelepedése és tevékenysége nem fenyegeti püspöki jogkörét, ezért az 1213. évi adománylevelében egyértelműen rögzítette a Barcaság feletti megyéspüspöki hatalmát.[280]

Az 1212. évi királyi, és az 1213. évi püspöki oklevelek egybehangzóan dicsérték a Német Lovagrendnek a kunokkal szembeni katonai sikereit és bátor helytállását, amiből arra következtethetünk, hogy a szerzetes lovagok a kezdetektől beváltották a hozzájuk fűzött reményeket: sikeresen védték a rájuk bízott határvidéket, és minden jel szerint offenzív módon léptek fel a kunok ellen. Annak, hogy a dél-erdélyi térségben a lovagrend kezdeményező, támadó magatartást tudott tanúsítani, a barcasági birtok katonai biztosítása jelentette az előfeltételét.

A Német Lovagrend várai

A középkorban egy adott terület feletti fennhatóságot, hatalmat, a terület és az ott élő népesség védelmét várak, és a várakban állomásozó katonai erő biztosította. I. Henrik német király (919–936) már a 10. században várakat építtetett a magyarok támadásaival szemben. Oroszlánszívű Richárd angol király normandiai birtokai védelmére 1196-ban a Szajna egyik kanyarulatában, egy kiszögellő sziklán építette fel Château Gaillard várát, amely az egész környéket uralta.[281] Ennek megfelelően járt el a Német Lovagrend is a Barcaságban. Joggal feltételezhető, hogy legelőször felmérte a neki adományozott terület sebezhető pontjait, és azok mielőbbi megerősítésére törekedett. Ahhoz, hogy a kunok elleni küzdelemhez biztosítani lehessen a barcasági hátországot, szilárdan kézben kellett tartani a Kárpátokon átvezető Tatár-szorost, ezért építette a Havasalföld felől jövő támadásokkal szemben a szoros déli bejáratát védő Kreuzburg várát.[282] Minden jel szerint ez volt a Német Lovagrend legelső vára Erdélyben, s ennek felépítése után, ennek oltalma alatt építették illetve erősítették meg a többi várat is.[283] IX. Gergely pápa 1231. április 26-án kiadott oklevele szerint a lovagok öt várat építettek a barcasági területeken (*ibi cum multo labore ac proprii effusione cruoris quinque castra fortia construendo*), és egy hatodikat a hegyeken (a Kárpátokon) túl, kun területen (*ultra montes nivium partem contulit Comanie, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum construxissent*).[284] Ez utóbbi várról már III. Honorius pápa is szólt 1225. június 12-i oklevelében (*castrum, quod ultra montes nivium multis constuxerant laboribus et expensis*).[285] Az öt barcasági és egy havasalföldi lovagrendi várról szóló hírt három további

[280] UGDS I. Nr. 27.
[281] Zeune 2015, 34.
[282] Horvath 1929a, 52.; Tumler 1955b, 186.
[283] Hinterleitner 2016, 68.
[284] UGDS I. Nr. 59.
[285] UGDS I. Nr. 45.

pápai oklevél is megerősítette.[286] Ugyanakkor a fennmaradt oklevelekben név szerint csak egyedül Kreuzburgot említették, a többi várra vonatkozóan leginkább feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A régészeti kutatás mai állása szerint eddig mindössze két lovagrendi várat sikerült több-kevesebb bizonyossággal lokalizálni: Kreuzburgot (Prázsmár/Tartlau közelében) és Marienburgot (Földvár/Feldioara).[287] A lovagrend legfontosabb patrónusáról, Szűz Máriáról elnevezett Marienburg volt a barcasági terület igazgatási központja, az Erdélybe jött szerzetes lovagok elöljárójának a székhelye.[288] A vár magyar elnevezése arra utal, hogy ez az erődítmény már a Német Lovagrend érkezése előtt létezett, melynek oltalmában már a 12. század folyamán német telepesek is megtelepedtek.[289] Ez az Olt-folyó nyugati partján álló földvár volt Barcaföld központja már a lovagok előtt, és az maradt a Német Lovagrend megtelepedése után is. Földvár/Marienburg vára a kezdetektől a lovagok legerősebb erődítménye volt, még úgy is, hogy falait és védműveit meg kellett erősíteniük. A vár egy bronzkori erőd helyén, egy dombra épült, követve a dombtető ovális alakját. A vár kb. 100 méter hosszú, és 30 méter széles területet foglalt magába. A keleti oldalán álló nagy, négyszögletes tornyot — a régészeti feltárások szerint — a lovagok már a kezdetektől kőből, s nem fából építették, jóllehet az 1211. évi királyi adománylevél csak favárakat engedélyezett. A Német Lovagrend megerősítette a korábbi földsáncokat és gerendafalakat, de a vár keleti oldalán azonnal kőtornyot kezdett építeni. A vár nyugati oldalán álló kőtornyot viszont csak jóval később építették meg. Ez jól látszik a keleti toronynál, ahol nincs összekötve a torony és a kőfal, azaz a torony falai korábban épültek, mint a várfal.[290] Falai 2–4 méter vastagok voltak, kívül kváderkövekből, belül pedig faragatlan kövekből emelték.[291] Az a tény, hogy a Német Lovagrend egy kőtorony felépítésével látott hozzá Földvár/Marienburg megerősítéséhez, egyértelműen jelezte: ezt az erősséget szánta adománybirtokai központjának és székhelyének. Amikor 1222-ben II. András engedélyezte a lovagoknak kővárak és kőfalú városok (*castra et urbis lapideas*) építését,[292] gyakorlatilag tudomásul vette azt a tényt, hogy a Német Lovagrend már épített kőfalú erődítményeket.

Kreuzburg és Marienburg mellett a német lovagok várának tartják még Schwarzburgot (Feketehalom/Zeiden), Heldenburgot (Höltövény/Hălchin) és Törzburgot (Törcsvár/Bran).[293] Törcsvár a Kárpátokon átvezető Törcsvári-szo-

[286] UGDS I. Nr. 61, 65, 68.
[287] Laszslovszky – Soós, 2001, 326.; Binder 1967, 127–134.
[288] Horvath 1943, 447.
[289] Ioniță 1996, 121–123.; Ioniță 2013, 107–124.
[290] Laszlovszky – Soós 2001, 330.; Laszlovszky – Soós 2006, 230–231.; Rusu 1996, 165–172.; Ioniță 2004.
[291] Laszlovszky – Soós 2006, 231.; Tiplic 2007, 154.
[292] UGDS I. Nr. 31.
[293] Horvath 1929a, 52.; Horvath 1929b, 38–40.; Prox 1962, 32.; Zimmermann 2000, 40.

rost, Feketehalom és Höltövény pedig a Barca völgyét és a Földvárra/Marienburgba vezető utat védelmezte. Marienburg–Heldenburg–Schwarzburg egymástól csak alig 10–15 kilométer távolságra feküdtek. A szorosokat védelmező várak már távolabb estek ettől a három, a Barcaság belső részeit védelmező vártól. Törzburg/Törcsvár kb. 30, Kreuzburg pedig legalább 60 kilométerre volt Schwarzburgtól/Feketehalomtól vagy Heldenburgtól/Höltövényről. A pápai oklevelekben említett öt barcasági (vagy ahhoz közeli) vár mellett a lovagok még néhány kisebb megerősített őrhelyet is létesítettek vagy felújítottak. Ilyennek volt Rosenau (Barcarozsnyó/ Râşnov), maga a brassói sáncvár,[294] és a Törcsvári-szoros Havasalföldi bejáratánál Rucăr vára, ami kb. 35 kilométerre feküdt Törcsvártól.[295] Rucăr és Kreuzburg vára, mivel mindkettő a Kárpátokon átvezető szorosok déli oldalán épült, nem csak védelmi célokat szolgált, hanem a kunok földjére irányuló támadások kiinduló pontja is volt.[296] Feltételezések szerint a lovagrend Kárpátokon kívül, már kun földön épített erős vára valahol a havasalföldi–moldvai határvidéken lehetett, ahol később a milkói püspökség is létesült.[297] Kreuzburg és a Havasalföldön épített vár kivételével a lovagok már létező sáncvárakat erősítettek meg vagy építettek újjá, azaz a barcasági várakat nem a semmiből kellett megépíteni.[298] Fejér Ignác már a 19. század végén úgy vélte, hogy a szerzetes lovagok egykori római és népvándorláskori megerősített helyekre építették váraikat. A marienburgi régészeti feltárások mellett ezt valószínűsíti az is, hogy a források szerint ezeket a várakat viszonylag rövid időn belül felépítették, ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy a meglévő sáncárkokat és falakat erősítették meg, s nem az alapoktól kellett kezdeni mindent. Azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy az 1211. évi királyi oklevélben szereplő engedély, mely lehetővé tette a Német Lovagrendnek favárak építését, elsősorban a Barcaságban eddig is meglévő határőrző sáncvárak megerősítésére, újjáépítésére vonatkozott.

A Barcaság népessége

A Német Lovagrendnek adományozott Barcaföld ugyan nem volt „puszta és lakatlan" (*deserta et inhabitata*), de számottevő népességgel sem rendelkezett. A korábban is már itt élő határőrök és telepesek saját magukat látták el a megélhetéshez szükséges élelmiszerrel, javakkal. Az ide települt szerzetes lovagok azonban „hivatásos" harcosok voltak, élelmükről, felszerelésükről, lovaikról, jószágaikról másoknak kellett gondoskodni. A lovagrend anyagi-gazdasági hát-

[294] Prox 1962, 32.
[295] Tumler 1955b, 186.
[296] Glassl 1971, 36.
[297] Binder 1967, 127–134.; Glassl 1971, 41.; Prox 1962, 39.; Tiplic 2007, 153.; Weczerka 1960, 94.
[298] Hunyadi 2012, 122.

terének megteremtése mellett a kunokkal szembeni sikeres küzdelemhez elengedhetetlen várak építéséhez is jelentősebb számú munkaerőre volt szükség. Amikor 1211-ben II. András megengedte, hogy a lovagok a kunok támadásaival szemben fából várakat és városokat építsenek, nagyobb létszámú külföldi telepes Erdélybe hozatalát feltételezte. A Barcaság területének nagyobb arányú művelhetővé tételéhez és a várépítésekhez szükséges munkaerőigénnyel a lovagrend minden bizonnyal már a kezdetektől számolt, és úgy érkezett Magyarországra, hogy telepeseket is hozott magával.[299] Az 1212. évi királyi adománylevél, amely a lovagokról és népeikről (*populus ibi habitans*) beszélt, sok újonnan ide települtet (*novella plantatie*) említett.[300] Az oklevél tényként szólt arról, hogy a lovagrend ekorra már felépítette Kreuzburg várát, ami azt bizonyítja, hogy rendelkezett a felépítéséhez szükséges munkaerővel. Vilmos erdélyi püspök 1213. évi oklevele a Barcaságba folyamatosan beköltözők számának gyarapodásáról árulkodott, amikor a lovagoknak adományozta az itteni tizedjövedelmét, de az oda költözött magyar és székely telepesek továbbra is neki tartoztak tizedet fizetni.[301] A Német Lovagrenddel együtt érkezett német telepeseket feltehetően a magdeburgi érsek és a bambergi püspök közreműködésével, támogatásával toborozták.[302] Egbert, bambergi püspök II. András király sógora, és Berthold kalocsai érsek testvére volt.[303] Feltételezhető, hogy a Német Lovagrend erdélyi behívását eredményező tárgyalások során az érintettek arról is megállapodtak, hogy közreműködnek a lovagokkal Magyarországra költöző telepesek megszervezésében. Minden bizonnyal a Wichmann magdeburgi érsek idején kialakult lokátor rendszerű telepítési gyakorlatot alkalmazták.[304] Ezt valószínűsíti Petersberg (Barcaszentpéter/Sînpetru) falu neve Brassó környékén, amely telepítőjéről, egy bizonyos Péter nevű lokátorról kaphatta a nevét. Az a tény, hogy a Német Lovagrend közel egy évtized alatt öt várat épített a Barcaságban (s részben kőből), egyet pedig a Kárpátokon túli területen, viszonylag jelentős népesség betelepítésére enged következtetni. De ezt erősíti egy 1223. január 12-én kelt pápai oklevél is, mely szerint a Német Lovagrend barcasági elöljárója azt jelentette Rómának, hogy birtokain, ahol a pogányok támadásait megfékezve nem régen telepedett meg, örvendetesen gyarapodott a hívők, és ezzel együtt a klerikusok száma.[305] Ha 1211-ben a lovagrenddel együtt jöttek is német területekről telepesek, a későbbiekben ez már kevésbé vélelmezhető. Ahogyan a magyar és székely telepeseket említő 1212. évi oklevél mutatta,[306] a Barcasággal szomszé-

[299] Bergmann 1909, 14.; Glassl 1971, 32.
[300] UGDS I. Nr. 22.
[301] UGDS I. Nr. 27.
[302] Killyen 1984, 40.
[303] Dopsch 1999, 398.; Schneidemüller 1998, 65.
[304] Hoppe 1965, 15–16.; Kötzschke 1894.; Körmendi 1974, 307.
[305] UGDS I. Nr. 35.
[306] UGDS I. Nr. 22.

dos erdélyi területekről egyre többen költöztek a lovagok földjére, mert a különböző kiváltságok részben az ott élőkre is vonatkoztak. Így a lovagok és alattvalóik egyaránt mentesültek a szabadok dénárainak fizetése, a királyi pénzváltók zaklatása, vagy az erdélyi vajda vendégül látása alól.[307] A Német Lovagrend a kezdetektől aktív szerepet játszhatott az erdélyi területeken folytatott telepes toborzásokban és a barcasági betelepítésekben.[308] Ezt bizonyítja II. András 1222 májusában kiadott oklevele, amely határozottan megtiltotta a lovagoknak, hogy királyi területekről a király emberei vagy telepesei körében toborozzanak áttelepülőket a Barcaságba.[309] A kutatók többnyire egyetértenek abban, hogy a barcasági német telepesek többsége a már korábban betelepített erdélyi vidékekről, az ún. Altlandról érkezett,[310] mert csak így magyarázható a barcasági kolonizáció gyorsasága és nagysága, ami a lovagrendi várépítkezések előfeltételét, a szükséges munkaerő biztosítását jelentette. A nyelvjárási kutatások ugyancsak azt támasztották alá, hogy Barcaföld német lakóinak többsége Nagyszeben és Szászrégen vidékéről származhatott.[311] A középkori európai kolonizációban általános volt a transzmigráció, az átköltözés, amikor a korábban benépesített területek egy vagy két generációval később — vélhetően az öröklés során szükségképpen bekövetkező birtokaprózódás megelőzése vagy mérséklése érdekében — maguk is telepeseket kibocsátó vidékek lettek.[312] Poroszországban például, ahol a Német Lovagrend 1230 után telepített le és alakított ki saját tartományúri hatalmat, ugyanez a jelenség ismétlődött meg: az első telepesek többsége a 12. század második felében benépesült Sziléziából érkezett.[313] Barcaföld lakosságának növekedését bizonyította egy 1223. január 12-i keltezésű pápai oklevél is, amely azzal bízta meg Tamás egri püspököt, hogy a lovagrendi területekre nevezzen ki egy dékánt, akit a lovagok javasolnak. III. Honorius pápa szerint ugyanis a Német Lovagrend barcasági *magister*e azt jelentette Rómának, hogy a Barcaság földjén, ahol nemrég telepedtek meg, és a pogányok támadásait megfékezték, megnövekedett a hívők és a klerikusok száma.[314] Az Altlandból érkezett telepesek minden bizonnyal magukkal hozták ottani jogszokásaikat, ami feltehetően a fegyveres katonai szolgálatot is magába foglalta (éppúgy, mint a Marienburg és Tartlau környékén korábban megtelepedetteknél), de csak védekező harcok esetén, ha ellenség törne be a határokon. Friedrich Philippi vagy Adriányi Gábor véleménye szerint az 1222. évi oklevélben szereplő *ad eorundem fratrum serviti-*

[307] UGDS I. Nr. 19, 22.
[308] Martini 1979, 41.
[309] UGDS I. Nr. 31.: … *ita ut si aliqui de cetero de nostris hominibus vel hospitibus terre nostre pertinentibus ad ipsos transmigraverint expellant*
[310] Martini 1979, 51.
[311] Glassl 1971, 33.
[312] Zimmermann 2000, 113.
[313] Jasiński 1982, 76–77.; Piskorski 2007, 80.; Pósán 2015, 76.
[314] UGDS I. Nr. 35.

um (ugyanezen szerzetesek szolgálata) kifejezés arra utalt, hogy a barcasági telepesek, mint szabad emberek, katonai szolgálattal tartoztak.[315] A Német Lovagrend a Barcaságba költözött szász telepeseket az Altland földjén szokásos tízes és százas egységekbe szervezve egy-egy vár közelében, annak építésére, ellátására és védelmére telepítette le.[316] A korabeli Német-római Birodalomban a szabadok számára általános volt a várépítési kötelezettség (*aedificatio castrorum, servitium, quod borchwerk dicitur*). Egyes területeken, mint például a brandenburgi őrgrófságban vagy a magdeburgi érsekségben, a várépítés a beköltözött telepesek kötelezettségei közé tartozott,[317] így az erdélyi szász telepesek körében is minden bizonnyal magától értetődött. Annak ellenére, hogy az eddig idézett oklevelek bizonysága szerint a Német Lovagrend igen aktív volt a kolonizáció terén, egyetlen oklevelünk sincsen, ami barcasági falualapításról, betelepítésről szólna.[318] Az ide érkezett telepesek számára — ahogyan a korszakban még oly sok helyen Európában — a jogaikra, kiváltságaikra, életfeltételeikre vonatkozóan elegendő lehetett a szóbeli biztosítás, ígéret.[319] Egy olyan település esetén, mint Petersberg (Barcaszentpéter), amely vélhetően a telepítést végző *locator*ról kapta a nevét, vagy nem maradt fenn a telepítésre vonatkozó oklevél, vagy ebben az esetben is megelégedtek a szóbeli megállapodással. Tény, hogy Közép-Európában a Wichmann magdeburgi érsek nevéhez fűződő, telepítési vállalkozókra (*locator*) alapozó telepítéseknél általában előre, írásban rögzítették a szóban forgó területre a betelepedés feltételeit, és a telepítési vállalkozók ezek ismeretében fogtak hozzá a *hospes*ek toborzásához. A lokátor-rendszerű kolonizációt elsősorban a telepeseket kibocsátó nyugat-európai területektől távol fekvő vidékek benépesítésében alkalmazták, amikor a telepítési vállalkozók is messziről érkeztek, korábbi kapcsolatuk a betelepítésre kiszemelt földek urával nem volt, ezért szükségesnek látták az írásos biztosítékot.[320] Azok a telepesek, akik 1211-ben a Német Lovagrenddel érkeztek Németországból Erdélybe, és akiket a magdeburgi érsekség és a bambergi püspökség közreműködésével szerveztek, toborozta, ha kötöttek írásbeli szerződést, azt nem a lovagrenddel, hanem az említett német egyházakkal kötötték. Azoknak viszont, akik a közeli Altlandból költöztek a Barcaságba, nem volt szükségük írásos garanciákra, mert abban az esetben, ha a keresztes lovagok nem tartották volna be ígéretüket, a szász telepesek nagyon gyorsan vissza is költözhettek Nagyszeben vagy Szászrégen vidékére. Petersberg településhez hasonlóan lokátor által telepített falu lehetett a Német Lovagrend uralma idején a Barcaságban Mikófalva is, de neve alapján elképzelhető, hogy ide az erdélyi püspök 1213. évi oklevelében említett magyar vagy székely

[315] Philippi 1861, 3.; Adriányi 1971, 16.
[316] Batschi 2010, 11.; Bakó – Nussbächer 1976, 4.; Martini 1979, 53.;
[317] Schulze 1986, 110.; Wenskus 1986, 395.
[318] Martini 1979, 41.
[319] Zientara 1978, 119–148.
[320] Körmendi 1995, 90.; Zientara 1974b, 345–346.

betelepülők költöztek, s nem szász telepesek. A kutatások szerint a lovagrendi területeken körülbelül egy tucat új, telepes falu jött létre.[321] A mai Brassó helyén három települést is létrehoztak. Az egyiket Corona néven a mai Fekete-templom körül, a másikat, Burzát (Brassót) a Fellegvár-hegyre épített földvár közelében, egy harmadikat, Bertalant pedig a Fortyogó-hegy (Gespreußberg) kelti oldalán (ma a városnak ezt a részét Bertalan-negyednek hívják). Ez a településnév is vélhetően a telepítést végző lokátor nevét őrzi. Ezek a falvak a korábbi helységek közelében jöttek létre.[322] Corona első írásos említése tíz évvel a Német Lovagrend kiűzése után, 1235-ből való, az itteni premontrei kolostorral összefüggésben.[323] A kolostor léte arra utalt, hogy 1235-ben Corona már viszonylag jelentősebb település lehetett, mert a premontreiek kezdettől fogva feladatuknak tekintették a prédikációt és a lelkipásztorkodást.[324] A premontrei kolostort vélhetően a Német Lovagrend kiűzése után alapították, de a hely megválasztásában bizonyára fontos szempont volt, hogy Corona gyorsan gyarapodó település lehetett már a lovagrendi időkben is. Gernot Nussbächer véleménye szerint 1235 körül Corona három tizedből (*decima*), vagyis 3 x 10 gazdaságból, telepes portából állt.[325] A gazdaságok száma a lovagrend uralma idején sem lehetett nagyságrendekkel kevesebb. Ha egy családot (gazdaságot) 5–6 fővel számolunk,[326] akkor Corona lakosságszáma II. András halálának évében 150–180 fő körüli volt. A középkori falvak általában 50–150 lelket számoltak,[327] így Corona viszonylag népesebb településnek számított. A Burza nevű falut 1241-ben a tatárjárás teljesen elpusztította.[328] A *Friesachi Évkönyvek* tatárjárásról írott részei arról számoltak be, hogy a Barcaságban is sok ember lett a tatárok áldozata.[329] A később i Brassót alkotó három falu mellett a lovagrendi várak mellett szintén létrejöttek telepes falvak, de azoknál a váraknál, amelyek már a korábbi időkben is léteztek, korábban is voltak települések. Marienburg (Földvár), Schwarzburg (Feketehalom), Heldenburg (Höltövény) mellett lennie kellett valamilyen falunak, s feltehetően Kreuzburg (Keresztvár), Törzburg (Törcsvár) és Rucăr várak közelében feltehetően szintén voltak kisebb települések. Kurt Horedt szerint Honigberg (Hermény), Petersberg (Barcaszentpéter), Mikófalva és Nyén ugyancsak létezett már a Német Lovagrend uralma idején is.[330] Annak a tizenhárom szász falunak, amely a 14. század közepén Brassó városával együtt az ún. Brassó-vidé-

[321] Horedt 1971, 1–6.; Györffy 1987, 826–832.
[322] Nussbächer 2011, 170.
[323] Nussbächer 1990, 121–123.
[324] Szántó 1987, 431.
[325] Nussbächer 2011, 171.
[326] Fügedi 1981, 389.
[327] Szabó 1969, 99.
[328] Wattenbach 1878, 93.
[329] A tatárjárás emlékezete 246–247.
[330] Horedt 1971, 1–6.

ket (*districtus*) alkotta,[331] közel a fele már a 13. század első harmadában, jórészt a Német Lovagrend idején jött létre.

Ha a Corona néven említett településhez képest a többi vélelmezett falu népességét valamivel alacsonyabbra, 100–130 főre becsüljük, akkor a lovagok 1225. évi kiűzésekor mintegy 1200–1500, a lovagrend idején beköltözött telepes, körülbelül 300–500, már korábban is itt élő határőrző, vagy jóval hamarabb ide érkezett telepes, és a Német Lovagrend közel 100–150, esetleg 200 tagja, azaz összesen 2200–2500 ember élhetett a Barcaságban. Ez a lakosságszám ugyan sokkal nagyobb volt, mint ahányan 1211 előtt itt éltek, de még így is nagyon alacsonynak számított. Ha nagyságrendileg közel 1500 telepessel számolunk, akkor a lovagrend másfél évtizedes uralma alatt évente átlagosan 100 fő, azaz egy korabeli falut kitevő létszám érkezhetett a Barcaságba. A lovagok ezzel a kolonizációs ütemmel minden bizonnyal elégedetlenek lehettek, és nem véletlen, hogy III. Honorius pápa 1224. április 30-án kelt oklevelében úgy fogalmazott, hogy ez a föld széltében-hosszában szűkölködött földművelőkben (*…terra, que lata et spatiosa cultoribus indiget*).[332] II. András 1222. évi rendelkezése, amikor megtiltotta a lovagoknak, hogy a földjükhöz közeli erdélyi vidékekről, királyi területekről toborozzanak telepeseket,[333] feltehetően megnehezítette a barcasági kolonizációt. Az 1224. április 30-án kiadott pápai oklevelek arról tájékoztatnak, hogy a lovagrend kérésére III. Honorius a lovagok birtokait az Apostoli Szék védelme alatt állónak nyilvánította és Szent Péter tulajdonába vette,[334] mert a keresztesek könnyebben találnak telepeseket olyan földre, amely a Szentszék oltalma és közvetlen joghatósága alatt áll.[335] A pápai oklevelek arról tanúskodnak, hogy a kolonizáció mennyire komoly kérdéssé vált a lovagrend és a magyar király közötti viszonyban. Harald Zimmermann úgy vélte, hogy II. András többek között azért adta ki 1224-ben az Andreanumot, hogy az erdélyi szászokat, a nagyszebeni prépostsághoz tartozó területeken élőket visszatartsa a lovagrend földjére költözéstől.[336] Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a lovagok nem tartották be az 1222. évi királyi oklevél transzmigrációra vonatkozó tiltását. A királyi hatalom később sem nézte jó szemmel, ha egy gyéren lakott terület birtokosa külső telepesek helyett az ország más tájairól próbált oda költözőket toborozni. Amikor 1247-ben IV. Béla a johannitáknak adományozta a szörényi bánságot, határozottan megtiltotta, hogy a János-lovagok Erdélyből szászokat, vagy a ki-

[331] Nussbächer 2011, 172.
[332] UGDS I. Nr. 40.
[333] UGDS I. Nr. 31.
[334] UGDS I. Nr. 40.: *apostolice sedis esse speciali dominationi subiectam … in ius et proprietatem beati Petri suscipimus et sub speciali apostolice sedis protectione ac defensione*
[335] UGDS I. Nr. 41.: *quod fideles libentius transibunt in eius coloniam, si eam viderint apostolice sedis esse speciali dominictioni subiectam*
[336] Zimmermann 1980, 285.

rályság egyéb területeiről oda földműveseket telepítsenek.[337] A barcasági szász településekről készült 1510. évi feljegyzések adatai szerint a középkor végén, a 15–16. század fordulóján mintegy 21000–23000 ember élt a szóban forgó területen.[338] Az 1211 és 1225 közötti időkre vonatkozóan hozzávetőleg 2500 főre becsült értékhez képest ez közel 300 év alatt megközelítőleg kilencszeres növekedést jelentett, ami lényegében a természetes szaporodás által biztosított népességnövekedésnek felel meg. Ez azt jelenti, hogy a tatárjárás pusztítása utáni újabb betelepítések legfeljebb az emberveszteséget pótolták, a népességet azonban érdemben nem növelték, és nagyobb arányú kolonizáció ezen a területen a középkor folyamán már nem történt.[339] A Német Lovagrend telepítő tevékenysége azonban nemcsak a Barcaságra, hanem a Kárpátokon túli, a kunoktól elfoglalt havasalföldi területekre is kiterjedt. III. Honorius pápa 1225. június 12-i oklevelében a lovagok kun földön épített „jól megerősített vára" (*castrum munitissimum*) esetében szerzetes lovagokról (*fratres*) és embereikről (*homines*) beszélt.[340] Hugo Weczerka szerint az „embereik" kifejezés alatt új telepeseket, Erdélyből kiköltözött szászokat és magyarokat kell érteni.[341] IX. Gergely pápa 1234. december 18-án IV. Béla királyhoz írt levele szerint a Német Lovagrend kiűzése (1225) után a Kunföldre költözött telepesek közül többen áttértek az ortodox hitre, és beolvadtak a vlachok közzé.[342]

Az 1213–1222 közötti „sötét" időszak

Vilmos erdélyi püspök 1213. évi oklevelét követően közel egy évtizedig a Német Lovagrend barcasági tevékenységével kapcsolatban semmilyen közvetlen információval sem rendelkezünk, szó szerint a „sötétben tapogatózunk". Az 1213 és 1222 közötti időszakból csak egyetlen olyan oklevelet ismerünk, amely a lovagok erdélyi jelenlétére vonatkozott, és az sem magyarországi oklevél. 1218. április 19-én a pápa megerősítette az erdélyi püspök 1213. évi adománylevelét, s ennek révén közvetve az 1211. és 1212. évi királyi adományokat is.[343] Ugyanakkor II. András 1222. május 7-én kiállított oklevelében az olvasható, hogy korábban (talán 1221-ben) a király haragjában visszavette a Német Lovagrendtől a barcasági adományt (*qui ira nostra contra eos provocata eo tempore, cum terram sepedictam eis preceperamus auferri*).[344] Ennek fényében nem meglepő, hogy 1222 első hónapjaiban, az Aranybulla kiadását követően II. András a kiváltság-

[337] UGDS I. Nr. 82.; Hunyadi 2010b, 39.; Pesty 1877, 21–22.
[338] Draskóczy 1997, 33.
[339] Horedt 1971, 5–6.
[340] UGDS I. Nr. 45.
[341] Weczerka 1960, 69–70.
[342] VMH I. Nr. 225.
[343] UGDS I. Nr. 28.
[344] UGDS I. Nr. 31.

levél egy-egy példányát a johanniták és a templomosok őrzésére bízta, a Német Lovagrendről viszont szót sem ejtett.[345] Az 1213 utáni években valaminek történnie kellett, ami alapvetően megváltoztatta a keresztes lovagok megítélését. A lovagrend Barcaságban töltött első három évéből ismert oklevelek dicsérő és elismerő szavai, a lovagok katonai teljesítményét újabb és újabb kiváltságokkal és adományokkal történt bőkezű honorálása után bizonyára nyomós okok késztették a királyt eddigi magatartása és álláspontja megváltoztatására. Az, hogy az erdélyi püspök 1213. évi adománylevelét a pápa csak öt évvel később erősítette meg, azt jelzi, hogy a lovagrend ekkor már valamiért szükségesnek érezte a Szentszék közvetlen támogatását. Az 1211., 1212. és 1213. évi oklevelek után, melyek méltatták a lovagok kunokkal szembeni katonai erőfeszítéseit, érthetetlen és furcsa, hogy közel egy évtizedig sem a király, sem az erdélyi püspök vagy bármely más méltóság a korabeli Magyarországról semmilyen módon nem reagált a lovagrend barcasági és kunföldi tevékenységére, az ott folyó várépítkezésekre, telepítésekre, harcokra. Mindez azt sejteti, hogy a Német Lovagrend és a magyar király, illetve egyháznagyok közötti viszony hűvösebbé vált. Az, hogy öt évvel Vilmos püspök adománylevele után a lovagok fontosnak tartották azt a pápával is megerősíttetni, azt jelzi, hogy 1218-ra valamiért megváltozott a lovagrenddel kapcsolatos korábbi pozitív kép. Hazai források hiányában a felmerülő kérdésekre a külföldi források információi és az események összefüggései alapján próbálhatunk meg válaszolni, de ezek a válaszok szükségképpen nem lehetnek többek, mint logikai következtetések és feltételezések.

1213-ban (amikor Vilmos erdélyi püspök még adománylevelet állított ki a Német Lovagrend számára) II. András újabb halicsi hadjáratával, majd az ország békéjének biztosításával és a királyi hatalom megerősítésével volt elfoglalva, mert ebben az évben egy főúri összeesküvés során meggyilkolták Gertrúd királynét.[346] A király uralkodása alatt mindvégig egyik fő külpolitikai céljának a halicsi fejedelemség megszerzését tartotta. Tény, hogy a Német Lovagrend behívásának évében (1211) és az azt követő esztendőkben (1212, 1213) is hadat vezetett Halics földjére, amit azonban a királyné meggyilkolása miatt félbe kellett szakítani.[347] A merénylet körülményeit széles forrásbázisra támaszkodva elemző Körmendi Tamás véleménye szerint az 1213. szeptember 28-i gyilkosság hátterében nem politikai-hatalmi érdekek álltak, hanem sokkal inkább személyes indítékok, amit a királyné korábbi udvarispánja, Töre fia Péter követett el cinkosaival. A merénylet hírére hazatérő király a gyilkost karóba húzatta, javait pedig elkobozta.[348] Halics ügyét azonban továbbra sem hagyta, és a korábbi kudarcokból tanulva változtatott politikáján. 1214-re világossá vált, hogy a halicsi területek feletti fennhatóságot csak Kis-Lengyelország fejedelmével, Fe-

[345] Laws of the Medieval Hungary 36.
[346] Fügedi 1986, 81–87.; Kristó 1976, 43–47.; Zsoldos 2005, 127.
[347] Font 2005, 201.; Font 2018, 89.
[348] Körmendi 2014, 121.

hér (Biały) Leszekkel (1202–1227) együttműködve lehet megvalósítani. Ennek érdekében született meg András másodszülött fiának, Kálmánnak, és Leszek lányának, Salomeának összeházasításának, és együttes halicsi uralmának a terve. Erről a két uralkodó szepesi találkozóján állapodtak meg (minden jel szerint 1214 őszén). 1214 vége felé már magyar–lengyel sereg vonult be Halics területére.[349] A szepesi megállapodást követően II. András arra kérte a pápát, hogy engedélyezze János esztergomi érseknek Kálmán halicsi királlyá koronázását.[350] A halicsi kérdés kedvező alakulása, másrészt a Német Lovagrendnek a kunokkal szembeni sikerei, valamint a kedvezően alakuló balkáni viszonyok (1213 végén vagy 1214 elején a magyar király követeket küldött Bulgáriába, hogy eljegyzést kössenek a trónörökös Béla királyfi, és Boril bolgár cár lánya között)[351] lehetőséget teremtettek arra, hogy II. András hosszabb időre elhagyhassa az országot, és a mindeddig halogatott keresztes fogadalmát teljesítse. Az egyik 1214. évi, pápához írt leveléből ugyanis az derül ki, hogy a király erre készült.[352] Andrásnak ez a levele, annak tartalma összhangban állt III. Ince 1213-ban kezdeményezett újabb keresztes hadjáratának tervével.[353] De hiába tervezte, hogy a következő évben elindul a Szentföldre, a keresztes hadjárat időpontját 1215. novemberében a IV. lateráni zsinat a Jeruzsálemi Királyság és az egyiptomi szultán közötti fegyverszünet lejártának évére, 1217-re hirdette meg.[354] II. András tervezett keresztes hadjáratának időzítése szoros összefüggésben állt a magyar–bolgár kapcsolatokkal párhuzamosan alakuló latin–bolgár közeledéssel. Ez utóbbi a növekvő szerb erővel szembeni fellépés miatt vált szükségessé Boril számára, aki mostohalányát feleségül adta a Latin Császárság uralkodójához, Henrik császárhoz.[355] Az 1214. évi bolgár–latin szövetségkötés után a bolgár–latin erők egészen Nišig szorították vissza a szerbeket.[356] 1215-ben a magyar király is új házasságot kötött. A francia Capet-házból származó Courtenay Jolántát, Henrik latin császár unokahúgát vette feleségül. Bárány Attila véleménye szerint II. Andrásnak a latin és a bolgár dinasztikus kapcsolatai kiegészítették és erősítették egymást. Mindkettő Magyarország balkáni pozícióját volt hivatva erősíteni, az ő közvetítésével jött létre a kapcsolat a latinok és a bolgárok között is.[357] A politikai helyzet ilyen irányú változása kedvezően érintette a havasalföldi kunokkal szemben hadakozó Német Lovagrendet, mert az itteni kunok, akik már néhány

[349] Font 2018, 89–90.; Font – Barabás 2017, 33.
[350] CDH III/1. 163–164.; RA I. Nr. 294., 302.; ÁUO VI. 374–375.; Pauler 1899, II. 496.
[351] Érszegi 1975, 94.
[352] CDH III/1. 163.
[353] Thorau 2004, 100.; Zimmermann 2002, 166.
[354] Adriányi 2001, 214.; Jedin 2009, 55.; Runcimann 1999, 749–750.; Veszprémy 2006, 100.
[355] Longnon 1949, 149.
[356] Lock 1995, 55.
[357] Bárány 2012, 140.

évvel korábban Boril ellen fordultak, nem számíthattak külső támogatókra. A lovagoknak a korábbi oklevelekben dicsért sikerei mögött minden bizonnyal ez a szerencsés politikai konstelláció állt.

Az 1214, 1215 és 1216-os esztendők Európában mindenhol a Német Lovagrend gyarapodását mutatták. 1214-ben a német trónharcokban a pápa és a Stauf-párti előkelők által támogatott II. Frigyes tekintélyes adományt tett a lovagrend javára.[358] Ugyanebben az évben Trient püspöke a káptalan egyetértésével megerősítette a Német Lovagrendnek adott korábbi adományokat.[359] 1215. február 5-én II. Frigyes Szicília királya újabb adományokban részesítette a keresztes lovagokat. Figyelemre méltó, hogy az oklevél tanúi között szerepelt II. András szövetségese, Hermann thüringiai tartománygróf, és korábbi sógora, Ottó, merániai herceg is.[360] 1215-ben és 1216-ban a lovagrend Cipruson kapott különböző adományokat.[361] A keresztény világ legnagyobb egyházi és politikai rendezvényén, a lateráni zsinaton (1215. november 15–30.) részt vett a Német Lovagrend nagymestere, Hermann von Salza is.[362] 1215 végén a magyar külpolitikában ismét előkerült Halics kérdése, mert II. András nem kapott segítséget Fehér Leszektől, noha azt nyomatékosan, a pápát is bevonva, kérte. 1215–1216 fordulóján a magyar király elfoglalta Peremyslt, ami viszont a szepesi megállapodás értelmében a krakkói fejedelemnek jutott. Ezzel a halicsi ügy magyar–lengyel konfliktussá is vált.[363] Ezzel párhuzamosan viszont a Német Lovagrend európai pozíciói tovább erősödtek, politikai jelentősége egyre nagyobb lett. II. Frigyes, akit 1215. július 25-én Aachenben német királlyá koronáztak, 1216. január 23-án engedélyezte, hogy két lovagrendi klerikus és kíséretük a kincstár költségére állandó jelleggel az udvarában tartózkodjon, továbbá azt, hogy a lovagrend németországi elöljárója, a Deutschmeister, amikor csak akar, egy lovag és hat lovas kíséretében a királyi udvarba jöjjön, ahol szintén a kincstár költségén tartózkodhat.[364] A Német Lovagrendnek ezzel állandó diplomáciai képviselete lett a keresztény világ leghatalmasabb uralkodójának udvarában. A Rend politikai jelentőségének erősödésével együtt vált egyre fontosabb szereplővé Hermann von Salza nagymester, aki 1216-ban II. Frigyes egyik fő bizalmasa, politikai tanácsadója és diplomatája lett. A Stauf-ellenes krónikák egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a Birodalmat lényegében a Német Lovagrenden keresztül kormányozták.[365] Ez a vélekedés természetesen túlzó, de azt mindenképpen jelezte, hogy 1216-ra

[358] Tabulae Nr. 158.
[359] Centralarchives zu Wien Nr. 12, 13.
[360] Centralarchives zu Wien Nr. 14.
[361] Tabulae Nr. 298, 302, 303.
[362] Hechelhammer 2007, 34.
[363] Font 2018, 92.; Font – Barabás 2017, 43.; Font 2013, 40–57.
[364] Centralarchives zu Wien Nr. 16.; Deutschordens–Zentralarchivs Nr. 24.; Urkunden Friedrichs II. Nr. 343.
[365] Wippermann 1979, 35.

a Német Lovagrend milyen mértékben vált az európai politikában befolyásos szervezetté, és erősödése, gyarapodása ezt követően is töretlenül folytatódott. II. Frigyes pártfogásának köszönhetően számos észak-itáliai vidéken kapott birtokokat, adományokat.[366] 1216 nyarán a lovagrend Szicíliában, Messina városában jogot kapott arra, hogy az ott szedett vámbevételekből évente 12 uncia aranyat kapjon.[367] Róbert veszprémi püspök III. Honoriushoz írt 1216. évi levele alapján, amelyben azt kérte, hogy Róma erősítse meg II. Andrásnak azt a döntését, hogy a Szentendrei-szigeten egy üres kolostorépületet a hozzá tartozó birtokokkal együtt „Szűz Mária ispotályos testvérei német rendházának" adományozta,[368] arra következtethetünk, hogy a magyar király és a Német Lovagrend között ekkor még mindig jó volt a kapcsolat. Ez a Barcaságon kívüli adomány lényegében beleillett azoknak az adományoknak a sorába, amelyeket a lovagok ezekben az években Németországban, Itáliában vagy más európai vidékeken kaptak

A német Lovagrend és a magyar király, valamint a magyar egyházi méltóságok közötti viszonyban 1216 végétől következhetett be változás, amikortól a magyarországi világi és egyházi elit egyre nagyobb fenntartással kezdett tekinteni a német szerzetes lovagokra. Ennek oka az lehetett, hogy 1216. december 8-án III. Honorius pápa — a templomosokhoz és johannitákhoz hasonlóan — megtiltotta a Német Lovagrendnek, hogy világiaktól (így királyoktól is) feltételhez kötött adományokat fogadjon el. A már ilyen módon birtokolt adományok sem jelenthettek világi értelemben vett függőséget, azok után semmilyen világi kötelezettséget sem volt szabad teljesíteni. A pápaság védelmébe vette a Német Lovagrendet és birtokait, bárhol is voltak azok, s elismerte, hogy ispotályait megilleti az asylum jog.[369] Ez a pápai intézkedés a lovagok barcasági adományának jogi státusát is bizonytalanná tette, hiszen az feltételhez kötött volt. A pápai tilalom megkérdőjelezte a lovagrend feletti királyi fennhatóságot, de az erdélyi püspök egyházi *iurisdictió*ja is bizonytalanná vált, mert a templomosok és a johanniták ekkor már egyaránt pápai *exemptió*val rendelkeztek, azaz közvetlenül a Szentszék egyházi joghatósága alá tartoztak.[370] A Német Lovagrendre vonatkozóan ilyet az 1216 végén kiállított pápai oklevél még nem tartalmazott, de a birtokok jogállásáról történő rendelkezéskor a templomosokra és johannitákra történt hivatkozás joggal kelthetett aggályokat az erdélyi püspökben és a királyi udvarban egyaránt. Talán a lehetséges reagálásokra is gondolt Honorius pápa, amikor 1216. december 19-én kelt oklevelében felszólította a latin egyház püspökeit és prelátusait, hogy mindazokat, akik fogságba vetnének német szerzetes lovagokat, egyházi büntetés kilátásba helyezésével kell felszólítani

[366] Favreau–Lilie 2015, 47.
[367] Centralarchives zu Wien Nr. 17.
[368] Árpád-kori levelek Nr. 38.
[369] Tabulae Nr. 303.
[370] Papsturkunden Nr. 3, 223.

a foglyok elengedésére.[371] 1216. június 11-én meghalt Henrik latin császár,[372] és III. Honorius 1217. január 31-ére keltezett levele szerint a konstantinápolyi trónra szóba került II. András jelölése is.[373] Ez azt jelentette, hogy a balkáni, és az ezzel összefüggő kérdésekre fokozott figyelem irányult a magyar királyi udvarban. Elképzelhető, hogy az 1216. évi szentendrei adomány összefüggött a konstantinápolyi trónnal kapcsolatban a Német Lovagrendtől várt jövőbeni aktivitás biztosításának szándékával, amit azonban az 1216 végén a lovagoknak adott pápai privilégiumok jelentősen elbizonytalanítottak. Henrik utóda végül sógora, Courtenay Péter auxerre-i őrgróf lett, akit III. Honorius Rómában császárrá koronázott, de eljutni sem tudott Konstantinápolyba, mert még előtte meghalt (1217).[374] A Latin Császárság trónján egyik fia, Róbert követte, aki helyett azonban anyja, Jolánta kormányzott egészen haláláig (1220).

Valószínű, hogy a magyar király és a Német Lovagrend közötti viszony az ötödik keresztes hadjárat során romlott meg és mérgesedett el, pedig erre a hadjáratra politikai értelemben lényegében azonos oldalon állók, Stauf-párti fejedelmek és előkelők indultak el. Így például II. András magyar király, az unokatestvére VI. Lipót osztrák–stájer herceg, vagy András király korábbi sógorai, az Andechs–Meráni ház négy tagja: Ottó merániai herceg, Henrik isztriai őrgróf, Egbert bambergi püspök és Berthold kalocsai érsek.[375] Ezek a fejedelmek és főurak mind támogatták és pártfogolták a Német Lovagrendet, amely szintén készült a szentföldi hadjáratra, ami lehetőséget kínált számára annak bizonyítására, hogy egy sorban van a helye a templomosokkal és a johannitákkal. Nem tudjuk, hogy a szentföldi keresztes hadjárat miatt vontak-e ki fegyvereseket a Barcaságból, de tekintettel a Henrik császár halálát követő konstantinápolyi történésekre, politikai bizonytalanságra, nem valószínű, hogy a nagymester a kunokkal szembeni folyamatos hadszínteret jelentő erdélyi határvidékről elvont volna erőket. A Német Lovagrend itt már 1211-től keresztes küldetést teljesített, ezért a király szentföldi keresztes hadjáratának előkészületeibe nem is vonták be. A szentföldi vállalkozásra fordítható egyházi jövedelmek magyarországi begyűjtésével a pápaság a templomos és johannita lovagok helyi elöljáróit bízta meg.[376] A magyar király 1217 nyarán indult el a Szentföldre. Seregével augusztus 23-án érkezett meg Spalatóba (Split), ahol bevárta Lipót osztrák herceget. A magyar és osztrák keresztesek 1217. szeptember végére, október elejére értek Akkóba.[377] Az arab leírások szerint II. András serege önmagában elég nagy volt

[371] Centralarchives zu Wien Nr. 21.
[372] Bréhier 1997, 360.
[373] VMH I. Nr. 5.
[374] Bréhier 1997, 360.
[375] Hechelhammer 2004, 199–211.; Kosi 2001, 132.
[376] CDH III/1. 183–185.
[377] Veszprémy 2008b, 117–118.

ahhoz, hogy a moszlimokat visszavonulásra késztesse a Jordán-folyó mögé.[378] A Német Lovagrend nagymestere csak később, 1217 őszén indult el II. Frigyes udvarából a Szentföldre. Elutazása előtt, még június 24-én a Stauf uralkodó a Szicíliai Királyságban ugyanolyan jogokat és kiváltságokat adományozott a Német Lovagrendnek, mint amivel a szigeten a templomosok és a johanniták rendelkeztek.[379] Néhány hónappal később, 1218. január 3-án II. Frigyes a német lovagoknak adományozta Messina város vámbevételeit, ami évente mintegy 200 uncia aranyat tett ki.[380] A magyar sereg szentföldi felvonulása nem volt eredménytelen. Megnövelte a keresztény államok biztonságát, hozzájárult Tábor várának későbbi visszaszerzéséhez.[381] Ugyanakkor a keresztes hadjárat fő célját jelentő Egyiptom megtámadásában már nem akart részt venni, és 1218. január második felében hazaindult Magyarországra. Abból, hogy seregéből nem mindenki tért haza, arra következtethetünk, hogy döntése nem találkozott osztatlan egyetértéssel. Az egyiptomi Damietta (Dimja) ostromakor magyar főpapok is életüket vesztették. Tekintettel arra, hogy 1218-ban két magyar püspökségben történt főpapváltás, valószínűleg a győri és a váradi püspökökről lehetett szó. De az egri püspök sem hagyta el a Szentföldet, ő majd csak 1219-ben érkezett vissza Magyarországra. A kortársak közül sokan kritizálták II. Andrást, amiért az egyiptomi hadjárat előtt hazatért. A Szentföldön maradottak úgy érezték, hogy cserbenhagyták, elárulták őket.[382] A jeruzsálemi pátriárka még egyházi átokkal is megfenyegette a magyar királyt.[383] Joggal feltételezhető, hogy a Német Lovagrend nagymestere, Hermann von Salza is kritikával illette a magyar királyt. Elgondolkodtató, hogy nem sokkal II. András hazaindulása (1218. január) után, 1218. április 19-én III. Honorius megerősítette Vilmos erdélyi püspök lovagrendnek tett barcasági kiváltságait, s ezzel közvetve a korábbi királyi adományokat is.[384] Az ötödik keresztes hadjáratban megnyilvánuló eltérő álláspontok, viták minden bizonnyal szerepet játszhattak abban, hogy 1218-ban a Szentföldről visszatérve a magyar király meg sem emlékezett a Német Lovagrendről, ugyanakkor a johannita lovagokat egyértelműen dicsérte és adományokkal jutalmazta.[385] Persze ez sem volt előzmények nélküli, mert a Szentföldön II. András felkereste a johanniták legjelentősebb erődítményeit, Margat és Krak várait, és a királyi sójövedelmekből évi 100 márkát adományozott a margati vár fenntartására, sőt az adományt követően a János-lovagok *confrater*e lett. Ez egyfajta csatlakozást jelentett a johannita lovagokhoz, mert házas emberek (laikusok) csak *confrater*-

[378] Major 2006, 116.; Sweeny 1984, 123.
[379] Acta imperii I. Nr. 145.
[380] Centralarchives zu Wien Nr. 25.
[381] Veszprémy 2008b, 120.
[382] Veszprémy 2006, 104.
[383] Lahrkamp 1956, 297.
[384] UGDS I. Nr. 28.
[385] CDH III/1. 237–238.

ként (féltestvér) csatlakozhattak egy lovagrendhez.[386] Az, hogy a magyar király még a keresztes hadjárat vége előtt elhagyta a Szentföldet, a Stauf-párti német előkelők körében is elégedetlenséget és csalódást keltett, ami egyik oldalról erősítette ugyan a Német Lovagrend álláspontját, de tovább mélyítette az ellentétet a lovagok és András között. VI. Lipót osztrák herceg, aki tipikus keresztes lovag volt, mert 1212-ben a hispániai reconquista harcokban is részt vett,[387] minden bizonnyal nem hallgatta el véleményét unokatestvérével kapcsolatosan. II. András hazatérése Magyarországra Rómában is megütközést keltett, s ezt az sem tudta enyhíteni, hogy a király a johannita lovagrend támogatójaként lépett fel. A Német Lovagrend viszont a Damietta elleni hadjáratban tanúsított katonai teljesítményével egész Európában nagy elismerést szerzett,[388] és a Kárpátok illetve az Al-Duna térségében a pogány kunokkal szemben is a kereszt igaz bajnokaként lépett fel, s egyre több befolyásos világi és egyházi támogatót tudhatott maga mögött Európában és a Szentföldön egyaránt.[389] A Damiettát ostromló keresztes sereg vezére, III. Adolf, Berg grófja, a kölni érsek testvére, már 1218. június 15-én a Német Lovagrend hősiességét dicsérte, és különböző adományokban részesítette.[390] A keresztes lovagok önbizalmát erősíthette az is, hogy az erdélyi püspök oklevelének megerősítése[391] (1218. április 19.) után fél évvel, 1218. október 1-én a Szentszék arról rendelkezett, hogy a Német Lovagrend mindenhol mentesül a püspökök fennhatósága alól, és közvetlenül a pápa joghatósága alá tartozik.[392] Ezzel az intézkedéssel a pápa lényegében kivette a Barcaságot az erdélyi püspök egyházi fennhatósága alól, jóllehet néhány hónappal korábban még megerősítette annak jogállását, egyházi státusát. Elképzelhető, hogy III. Honorius pápa a magyar királynak a keresztes hadjárattal kapcsolatos magatartása, valamint házassági politikája miatt változtatta meg korábbi álláspontját. II. András a Szentföldről hazafelé jövet a trónörökös Béla herceg számára feleségül kérte Nikaiában Theodorosz Laszkarisz lányát.[393] (A Boril bolgár cár lányával kötött eljegyzést 1214 elején felbontották.) Annak ellenére, hogy a nikaiai uralkodó igyekezett baráti viszonyt fenntartani Konstantinápollyal,[394] az egykori Bizánc utódállamaként a latin Európában schismatikusnak tartották. András király az 1218-ban trónra lépett új bolgár uralkodóval, Aszen Ivánnal (aki ugyancsak schismatikusnak minősült) eljegyezte Mária nevű lányát. Az

[386] Hunyadi – Pósán 2011, 18, 62–63.
[387] Wojtecky 1979, 318–320.
[388] Historia Damiatina 256–257.; Cohn 1930, 33.; Shlomo 2010, 192.
[389] Tabulae Nr. 158, 298, 302, 303.; Hakelmacz 2017, 20–24.; Hubatsch 1955, 256–259.; Mayer 1980, 191.
[390] Lahrkamp 1956, 299.
[391] UGDS I. Nr. 28.
[392] Tabulae Nr. 305.
[393] Árpád-kori levelek Nr. 40.
[394] Bréhier 1997, 362.

Aszenida és Laszkarisz házasság a magyar külpolitikai érdekek, a balkáni befolyás erősítése szempontjából ugyan hasznosnak tűnt, de akkor, amikor Egyiptom földjén még mindig harcoltak a keresztesek, Rómában ezt nem feltétlenül nézték jó szemmel, még akkor sem, ha a bolgár és a nikaiai uralkodók látszólag mutattak némi hajlandóságot tárgyalni az egyházi unióról.[395] Azt a pápai udvarban is nagyon jól tudták, hogy a IV. lateráni zsinaton elfogadott 5. kánon, amely a pápa fennhatósága alá tartozónak mondta ki a görög egyházat, azt eredményezte, hogy az ortodoxok engesztelhetetlenül meggyűlölték a latinokat, s önként aligha fogadják el Róma primátusságát.[396]

Az 1218. október 1-én kelt pápai oklevél tartalmát Vilmos erdélyi püspök minden bizonnyal ellenkezéssel fogadta. Az a kevés forrás, ami az ő tevékenységére vonatkozóan ismert, olyan ember képét mutatja, aki nagy elszántsággal, s ha szükséges volt, akár erőszakos eszközökkel is védelmezte püspöki jogait. Ahogyan egykor elődje, Adorján püspök (1187–1202) a 12. század végén a kolozsmonostori bencés apátság *exemptió*ja körül kialakult vitát erővel akarta megoldani (börtönbe vetette az apátot és két szerzetest), III. Honosius pápa 1222. június 21-i oklevele szerint 1220 táján ugyanígy cselekedett Vilmos püspök is. Erővel behatolt az *exemptió*s jogával élni kívánó bencés kolostorba, annak pápai kiváltságlevelét elégette, királyi oklevelét pedig vízbe vetve semmisítette meg.[397] Nem kétséges, hogy a Barcaság egyházi státusának megváltoztatásáról szóló 1218. október 1-i pápai döntést[398] sem fogadta csendes belenyugvással, hanem vélhetően folyamatosan panasszal élt ezzel szemben a királyi udvarban és minden lehetséges egyházi fórumon. II. András viszont a pápának az az 1216 végén kiadott oklevele tölthette el nyugtalansággal, amely megtiltotta a Német Lovagrendnek, hogy világiaktól feltételhez kötött adományokat fogadjon el.[399] III. Honorius lényegében ugyanezt a tartalmat ismételte meg 1219. június 25-én kelt oklevelében is, amelyben megerősítette a Német Lovagrend II. Frigyestől kapott adományait. A német–római uralkodó kiváltsága szerint a lovagok, ha a Birodalomban birtokadományokat kaptak, azokat szabadon és kötöttségek nélkül birtokolhatták, mintha azok mindig is allodiumok, s nem hűbéres földek lettek volna.[400] Egy másik, ugyancsak 1219 júniusában kiadott császári oklevélben Frigyes különleges védelmébe vette a Német-római Birodalomban és a Szicíliai Királyságban a Német Lovagrendet és annak birtokait.[401]

[395] Gjuzelev 1977, 45.
[396] Pryymych 2014, 24–25.
[397] Erdélyi Okmánytár I. Nr. 122.; UGDS I. Nr. 33.; Radu 2005, 25–77.; Temesváry 1922, 20.
[398] Tabulae Nr. 205.
[399] Tabulae Nr. 303.
[400] RI V/1. Nr. 6340.
[401] Houben 2018, 164.

A szentföldi keresztes háború, és az abban résztvevő Német Lovagrend melletti határozott pápai kiállást mutatta az is, hogy 1219 elején III. Honorius pápa Acontius magister személyében egy legátust küldött Magyarországra, hogy ellenőrizze az egyházi jövedelmek egyhuszad részének begyűjtését a Közel-Keleten a szaracénok ellen harcolók megsegítésére, és erről tájékoztatta az esztergomi érseket.[402] 1219. január 23-án a pápa hasonló tartalmú levelet küldött a pécsi prépostnak és káptalannak is. Ebben arról tájékoztatta őket, hogy Acontius legátus a korábbi püspök, Kalán (Calonus) által a keresztes hadjáratra megígért támogatást, az ún. huszad összegyűjtésében fog segédkezni.[403] 1219. január 25-én a Szentszék a magyar főpapok mindegyikével közölte, hogy a pápai legátus a keresztes hadjárathoz szükséges támogatások ügyében tevékenykedik Magyarországon.[404] Egy 1221. március 11-diki oklevél tanúsága szerint, amelyben arról olvashatunk, hogy a legátus korábban, mint kiküldött bíró, részt vett az esztergomi érsek és a Szent Benedek kolostor közötti peres ügyben, az 1220. évet (vagy annak egy részét) Acontius legátus még Magyarországon töltötte.[405] Személyes jelenléte folyamatosan arra emlékeztette a királyt, hogy idejekorán elhagyta a Szentföldet, ugyanakkor komoly támogatást jelentett a Német Lovagrend számára. A lovagok helyzetét tovább erősítette II. Frigyes német–római uralkodó, amikor 1220. június 22-én arról tájékoztatta a Birodalom egyházi és világi fejedelmeit, hogy a Német Lovagrend az ő különleges védelme alatt áll.[406] Ez összefüggésben lehetett Hermann von Salza nagymester politikai súlyának erősödésével, mert II. Frigyes egyre gyakrabban bízta rá a fontos diplomáciai tárgyalásokat, így ő vezette a császárkoronázással kapcsolatos egyeztetéseket is a Szentszékkel.[407] Az 1220. november 22-diki császárkoronázást követően, 1220. december 15-én III. Honorius is különleges védelmébe vette a Német Lovagrendet és birtokait, s előírta, hogy a betegek és szegények gondozása terén, az ispotályos tevékenységre vonatkozóan a johanniták, a Rend szervezetére, belső életére, katonai feladataira pedig a templomosok szabályzata legyen a minta.[408] Nem sokkal később, 1221. január 9-én a pápa ismételten a templomosok és a johanniták kiváltságaival (azaz pápai *exemptió*val) ruházta fel a Német Lovagrendet, január 18-án pedig megismételte, hogy a lovagok mindenhol kötöttségektől mentesen, szabadon birtokolhatják javaikat.[409] Ezek a pápai és császári oklevelek, amelyek 1216 óta szinte folyamatosan erősítették a német lovagok helyzetét, és érvénytelennek nyilvánították a korábbi adományok feltételeit,

[402] CDH III/1. 276.
[403] Szeberényi 2002, 233–234.; Barabás 2011, 36.
[404] CDH III/1. 277.
[405] CDH VII/5. 226.
[406] Centralarchives zu Wien Nr. 35.
[407] Horst 1990, 115.; Houben 2008, 38.
[408] Centralarchives zu Wien Nr. 36.
[409] Centralarchives zu Wien Nr. 38, 49.

azt eredményezték, hogy a magyar királyi udvarban és főpapi rétegben egyre negatívabb lett a Német Lovagrend megítélése. 1221. január 15-én III. Honorius úgy rendelkezett, hogy abban az esetben, ha a német szerzetes lovagok bírósági ügyekben érintettek, olyan iratokat, amelyek ellentétesek a lovagoknak adott kiváltságokkal, és amelyekről a Szentszék nem tud, nem kell figyelembe venni.[410] 1221. január 21-én a pápa arról tájékoztatta a keresztény világ főpapjait, hogy a Német Lovagrend rendházai szerte Európában, mint kolostorok, egyházi intézmények, asylum joggal rendelkeznek.[411] 1221. február 8-án III. Honorius úgy rendelkezett, hogy a Német Lovagrend a helyi püspök egyetértése nélkül is megkaphatja egy-egy templom feletti patrónusi jogot.[412] Egy nappal később azt közölte minden püspökkel, érsekkel, hogy azokat, akik a Német Lovagrendnek kárt okoznak, egyházi kiátkozással fogja sújtani.[413] Ez az 1221. február 9-diki oklevél azt sejteti, hogy Magyarországon a lovagokat egyre élesebben támadhatta az erdélyi püspök, de lehet, hogy maga a király is. Elképzelhető, hogy II. Frigyes császár 1221. április 10-én kiadott oklevele, amelyben ismételten különös védelmébe vette a Német Lovagrendet (*fratres et confratres ipsius sub nostra speciali protectione et defensione recepimus*),[414] összefüggésben volt a lovagokkal kapcsolatos egyre negatívabbá váló megítéléssel, amelyről Hermann von Salza értesítette a Birodalom urát, aki ugyanezen a napon még tíz másik oklevelet is kiállított a Rend számára.[415] II. András 1222. május 7-én kelt okleveléből arra következtethetünk, hogy a különböző pápai és császári intézkedések még jobban kiélezték az ellentéteket, olajat öntöttek a tűzre, mert az oklevél megfogalmazása szerint a király haragjában visszavette a Német Lovagrendtől a barcasági adományt (*quia ira nostra contra eos provocata eo tempore, cum terram sepedictam eis preceperamus auferri*).[416] Ez a visszavétel valamikor az 1221. év első felében történhetett, de tényleges lépések a lovagok kiűzésére, hatalmi eszközök alkalmazására, a nekik adományozott terület visszavételére nem történtek. Ugyanakkor az oklevél arról is tanúskodik, hogy az ellentéteken ekkor még sikerült úrrá lenni, mert II. András visszaadta a lovagoknak birtokaikat. Az a tény azonban, hogy 1222 első hónapjaiban, az Aranybulla kiadását követően a király a kiváltságlevél egy-egy példányát a johanniták és a templomosok őrzésére bízta, a Német Lovagrend pedig szóba sem került, azt jelzi, hogy II. András részéről nem állt vissza a korábbi bizalom, és óvatosan, fenntartásokkal viseltetett a lovagokkal szemben. A magyar király vélhetően politikai megfontolásokból döntött úgy, hogy a német szerzetes lovagok megtarthatták a Barcaságot. Nyilván nem

[410] Centralarchives zu Wien Nr. 40.
[411] Centralarchives zu Wien Nr. 48.
[412] Centralarchives zu Wien Nr. 55.
[413] Centralarchives zu Wien Nr. 60.
[414] Hennes I. Nr. 54.
[415] RI V/1. Nr. 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316.
[416] UGDS I. Nr. 31.

maradt előtte titok, hogy 1220. december és 1221. március között, alig három hónap alatt, III. Honorius pápa 38 kiváltságlevelet állított ki a Német Lovagrend számára.[417] 1221 áprilisában Acontius magister személyében a Szentszék ismét legátust akart küldeni Magyarországra, hogy a Boszniában és Dalmáciában tapasztalható bogumil eretnekséggel szembeni fellépést szorgalmazza a királynál.[418] A legátus kiküldése végül elmaradt.[419] Elképzelhető, hogy ez összefüggésben volt a Német Lovagrend és a magyar király közötti elmérgesedett helyzettel. Ugyanakkor az esztergomi érseknek 1221. december 5-én küldött levelek arról árulkodnak, hogy a pápai udvar folyamatos fenyegetésként ítélte meg a balkáni eretnekséget.[420] Az eretnek veszély hangoztatása és a legátus kiküldésének elmaradása azt a ki nem mondott politikai üzenetet is tartalmazta, hogy Rómában nem tartották megfelelőnek a magyar királynak a kereszténység védelmében tanúsított hozzáállását. Ezt a véleményt — vélhetően — nem csak II. Andrásnak a Szentföldről történt gyors hazatérésére alapozták, hanem a pogány kunokkal szemben hadakozó Német Lovagrenddel kapcsolatos magatartásra is. 1221 áprilisában II. Frigyes császár Lajos bajor herceg vezetésével csapatokat küldött az Egyiptomban harcoló keresztesek megsegítésére, amiről feltehetően a magyar királyt is tájékoztatták. Azt követően, hogy a keresztesek Kairó elleni támadása kudarccal végződött, és 1221. augusztus 27-én kénytelenek voltak békét kötni a szultánnal, egy újabb szentföldi keresztes hadjárat előkészítése céljából a pápa 1222 áprilisában Veroliban egy megbeszélést hívott össze. Erre meghívta a császárt, a német fejedelmeket, a jeruzsálemi királyt és pátriárkát, valamint a lovagrendeket, köztük a Német Lovagrendet is, a magyar királyt azonban nem.[421] Az a tény, hogy a Német Lovagrend mögött egyre több támogató és pártfogó lépett fel a keresztény világban, a magyar király gyors hazatérését a Szentföldről és a Német Lovagrenddel kialakult vitáját pedig alapvetően kritikával illették, minden bizonnyal szerepet játszhatott abban, hogy II. András 1222 májusára megváltoztatta a Barcaság visszavételére vonatkozó korábbi döntését.

Az 1222. évi királyi adománylevél

Amikor II. András a politikai viszonyok mérlegelése után 1222 májusában ismételten a Német Lovagrendnek adományozta a Barcaságot, nem egyszerűen csak megismételte az 1211. évi adománylevelét, hanem azt számos ponton kibővítette. Az oklevél szerint azért döntött a korábbi területek visszaadása mellett, mert a német szerzetes lovagok az ország védelmében az életüket kockáztatták a pogányokkal vívott harcokban (*assiduos paganorum patientes insultus*

[417] Tabulae Nr. 306 – 344.
[418] CDH III/1. 307, 310.; Barabás 2011, 38.; Basler 1973, 10–15.
[419] Barabás 2011, 38.
[420] CDH III/1. 351.; ÁUO XI. 167.
[421] Hochelhammer 2007, 39–43.

se pro regno tamquam firmum propugnaculum de die in diem morti opponere non formidant).[422] Ez az indoklás egyfajta reagálásként is értelmezhető volt a kereszténység védelmében tanúsított magatartását ért kritikákra. 1211-ben a magyar király a Német Lovagrendnek, mint szerzetesi-lovagi közösségnek (*cruciferis de hospitali sancte Marie*) adományozta a Barcaságot,[423] 1222-ben viszont Hermann von Salzát, a Rend nagymesterét és rendtársait nevezte meg megadományozottként (*Hermanno magistro religiose fraternitatis hospitalis sancte Marie Theutonicorum Jerosolimitani eiusque fratribus…*).[424] Az 1222. május 7-diki oklevélnek ezt a megfogalmazását figyelembe véve Harald Zimmermann szerint elképzelhető, hogy valamikor 1221 végén vagy 1222 elején Hermann von Salza nagymester személyesen is felkereste II. Andrást, hogy megbeszéljék a vitás kérdéseket.[425] Más vélekedés szerint ez elképzelhetetlen, mert Hermann von Salza 1217-től 1220-ig nem is volt Európában, hanem az Egyiptom elleni keresztes hadjáratban vett részt.[426] Zimmermann azt a lehetőséget is felvetette, hogy II. András lányának, Erzsébetnek, és vejének, a thüringiai tartománygrófnak a közbenjárása szintén fontos szerepet játszhatott a Német Lovagrenddel kapcsolatos álláspont megváltozásában. Úgy véli, hogy a thüringiai fejedelmi pár 1222 tavaszán Magyarországra látogathatott, és szót emelhetett a német szerzetes lovagok mellett.[427] Tény azonban, hogy sem a nagymester, sem a thüringiai fejedelmi pár 1222. évi magyarországi utazására vonatkozóan nincs konkrét forrásunk. Az 1222. évi királyi adománylevélben a nagymester nevesítése azt is jelezte, hogy más fejedelmi udvarokhoz hasonlóan II. András és környezete is tisztában volt azzal, milyen fontos politikai szerepet játszott már ekkor Hermann von Salza a császár mellett az európai politikában. Talán éppen ez volt az oka annak, hogy a magyar király miért adott az 1211. évi barcasági adományon kívül további területeket és kiváltságokat a Német Lovagrendnek. Nem újabb erdélyi vagy magyarországi földekről volt szó, hanem jóváhagyta a lovagok eddigi hódításait a kunok földjén, és elismerte azokat a lovagok birtokának, amikor engedélyezte, hogy uralmukat kiterjesszék a Kárpátoktól délre a Dunáig és a brodnikok földjéig (*quae vadit usque ad terminos prodnicorum et ab indaginibus Almaye in parte altera vadit […] usque ad Danubium*).[428] A legtöbb vélemény szerint a „brodnikok földje" Cumania és Bulgária között terült el, valahol a mai Moldva déli, és Havasalföld keleti részeitől Dobrudzsa északi részéig.[429] Az 1222 májusában kiállított oklevél tehát a Kárpátokon túl a kunok

[422] UGDS I. Nr. 31.
[423] UGDS I. Nr. 19.
[424] UGDS I. Nr. 31.
[425] Zimmermann 2000, 42.
[426] Kluger 1987, 9–20.
[427] Zimmermann 2000, 43.
[428] UGDS I. Nr. 31.
[429] Hatula 2015, 84.; Horvath 1936, 400.; Spinei 2009, 141.; Spinei 2008, 417.

szállásterületeinek egy részét is a Német Lovagrendnek adományozta. A középkori jogfelfogás szerint a keresztény magyar király jogcímet formálhatott ezekre a pogányok lakta területekre, mert a keresztény hit terjesztése minden felkent uralkodó kötelessége volt. A keresztény térítés így szorosan kapcsolatban állt a területi terjeszkedéssel.[430] Azzal, hogy II. András e földekről a lovagok javára rendelkezett, két témában is egyértelmű állásfoglalást tett. A pogányok lakta területekről azért dönthetett, mert azokat az ő alattvalói hódították meg, azaz a Magyar Királyságba betelepült keresztes lovagok a magyar korona alattvalói. Az általuk megszerzett földek így értelemszerűen a magyar koronához tartoznak, amelyeket az uralkodó szolgálatai jutalmául adományozott a Rendnek. De az oklevélben ezt a politikai állásfoglalás konkrétan le is írták. A Német Lovagrendre vonatkozó 1216., 1220. és 1221. évi pápai rendelkezésekkel, vagy a különböző császári privilégiumokkal szemben leszögezte, hogy a német szerzetes lovagok Magyarországon „különleges királyi oltalom" alatt állnak (*sub nostra protectione suscipimus*), azaz megkérdőjelezhetetlenül a korona fennhatósága alá tartozónak nyilvánította őket birtokaikkal, földjeikkel együtt.[431] A királyság határainak jobb védelme céljából, hogy a lovagok jobban ellent tudjanak állni Krisztus ellenségeinek, a pogány kunoknak, II. András kővárak és kőfalú városok építését is engedélyezte.[432] Ezzel a király gyakorlatilag tudomásul vette azt, hogy a lovagrend már a kezdetektől folytatott kőépítkezéseket is. Az oklevél szerint II. András részesedést adott a Német Lovagrendnek az erdélyi sóbányászatból ás sókereskedelemből, amikor hat-hat szállítóhajót engedélyezett a Maros és az Olt folyókon, továbbá átengedte neki az Akana nevű sóaknát.[433] Az Árpád-korban egyházi vagy világi személyek csak elvétve kaptak adományként sóaknát (sóbányát). A bakonybéli apátság például 1086-ban 24 sóbányászatra kötelezett háznépet, szolgát (*mansio*) kapott egy sóbányával, valamint három hajót, amelyekkel évente háromszor vámmentesen szállíthattak sót a monostorba.[434] Az uralkodók vigyáztak arra, hogy a bányák jó része az ő kezükben legyen, ezért a Német Lovagrendnek adományozott *salifodinas que Akana vocantus* jelentős kegynek számított.[435] A tizenkét sószállító hajó az Olton és a Maroson kétség kívül komoly bevételt jelenthetett a lovagoknak, de a sóbányá-

[430] Szovák 2016, 117.
[431] UGDS I. Nr. 31.
[432] UGDS I. Nr. 31.: *… ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos permisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et persone nostre et heredibus nostris legitime nobis succedentibus ad coronam ad honorem pateant et munimen.*
[433] UGDS I. Nr. 31.: *Concessimus eciam eisdem fratribus quod super fluvium Alt sex naves et super fluvium Mors sex alias naves habeant liberas per totum regnum sales deferentes in descendendo necnon alias res in ascendendo referentes, et salifodinas, que Akana vocantur sufficientes ad illas duodecim naves libere ubicumque voluerint eisdem concessimus in perpetuum.*
[434] Weisz 2017, 41.
[435] Draskóczy 2014, 826.

val ellentétben önmagában nem számított rendkívülinek, mert a só szállításába, árusításába az egyháziak már a 11. századtól bekapcsolódtak. A dömösi egyház 1138-ban kelt oklevelében például sószállítókról tettek említést, III. Béla pedig a bizerei kolostornak, a nyitrai püspökségnek, az aradi egyháznak és a pannonhalmi kolostornak biztosította a vámmentes sószállítás jogát. A nyitrai egyház például három sószállító hajóra vonatkozóan kapott kiváltságot.[436] 1192-ben a pannonhalmi apátság három hajót kapott a Maroson, továbbá azt a jogot, hogy a sót vámmentesen szállíthassa egészen az apátságig.[437] Ugyanakkor mégsem becsülhetjük le a lovagrendnek adott tizenkét sószállító hajó jelentőségét, mert II. András uralkodásának első felében a király gazdaságpolitikája miatt csökkent az egyházak részvétele a sókereskedelemben. András sókamarákat állított fel, és azok feladata lett a só kiadása, szállítása, értékesítése.[438] A Német Lovagrend 1222. évi kiváltsága arra vonatkozott, hogy a saját bányájából származó sót hathat hajóval vámmentesen szállíthatta az Olt és a Maros folyókon, és szabadon értékesíthette. Hasonló kiváltságot kaptak még 1217-ben a zágrábi kanonokok, akik Szegedről vámmentesen szállíthatták Zágrábig az Erdélyben bányászott sót, de ők sóaknával nem rendelkeztek.[439] Ugyanebben az évben a király a johannitáknak — egyebek mellett — engedélyezte a só szabad árusítását az ország határain belül a Dráváig.[440] Az 1222. évi királyi adománylevél a Német Lovagrendnek nem csak az országon belül engedélyezte a sókereskedelmet, hanem az exportot is lehetővé tette. Az erdélyi só szállítása az ország belső területeire jelentős részben a Maroson, vízi úton történt, és a lovagok hat hajóval éppen itt szállíthattak sót. Az Olton engedélyezett hat hajóval a Balkánra exportálhattak.[441] Alattvalóik a székelyek és a vlachok földjén vámmentesen közlekedhettek és szállíthatták áruikat.[442]

Pénzügyi vonatkozásában az oklevél megismételte az 1212. évi rendelkezéseket, azaz mentesítette a Német Lovagrendet (és a birtokain élőket) a pénzváltók zaklatásától, s megtiltotta, hogy területére királyi pénzváltók lépjenek.[443] Ugyanakkor II. András a lovagoknak is határozottan megtiltott néhány dolgot, amiből arra következtethetünk, hogy az 1222. évi oklevél kiadása előtt ezeket megtették. A király megtiltotta, hogy engedélye, hozzájárulása nélkül a lovagrend a Barcaságban önállóan, saját pénzt verjen.[444] A lovagok feltehetően csak

[436] Kubinyi 1988, 213–217.
[437] ÁÚO VI. 183.
[438] Weisz 2007, 47–48.
[439] ÁÚO XI. 148–149.
[440] CDH III/1. 239–243.; RA Nr. 328.
[441] F. Romhányi 2016, 265, 275.
[442] UGDS I. Nr. 31.: *Item concessimus, quod nullum tributum debeant persolvere nec populi eorum, cum transierint per terram Siculorum aut per Blacorum*
[443] UGDS I. Nr. 31.: … *nullus monetariorum ultra silvas terram eorum intret vel presumat eos in aliquo molestare*
[444] UGDS I. Nr. 31.: *Verumtamen nullam potestatem habeant cudendi quamcumque*

1220 után próbálkoztak pénzveréssel, azt követően, hogy II. Frigyes a Birodalom egyházi fejedelmeinek, territoriális hatalommal rendelkező szervezeteinek megadta a pénzverési jogot. A császári intézkedésekről Hermann von Salza minden bizonnyal tájékoztatta az Erdélyben lévő lovagokat, s az ösztönzést és mintát jelenthetett számukra.[445] Lilienfeld (Alsó-Ausztria), Kerc (Magyarország) és Egres (Magyarország) ciszterci apátjainak 1225. évi jelentése szerint a Német Lovagrend valóban vert pénzt a Barcaságban, és ezzel királyi felségjogot sértett.[446] A lovagrend barcasági székhelyén, Marienburgban (Földvár, Feldioara) végzett régészeti ásatások során viszont csak a 12. század második feléből származó királyi pénzeket találtak, és egyetlen 13. századi, lovagrendi veretű, Erdélyben készített pénzt sem ismerünk.[447] Érdekes, és elgondolkodtató, hogy az oklevelek határozottan lovagrendi pénzverésről szóltak, a régészet azonban ezt nem tudja megerősíteni, bizonyítékkal alátámasztani. Feltételezhető, hogy a Német Lovagrend 1225-ben, amikor II. András végül kiűzte az országból, magával vitte minden pénzét, ha pedig nem így történt, és a lovagok által készített pénzből a magyar király kezébe is került, akkor azt beolvasztották.

Az 1222. évi oklevél megtiltotta azt is, hogy a lovagrend Erdély más területeiről, királyi birtokokról hívjon telepeseket a Barcaságba.[448] Eszerint korábban ez gyakran előfordult, és viszonylag jelentős létszámot tett ki, ha már a király szóvá tette, és kifogásolta.

II. András lovagrendnek szóló kiváltságlevelét az év végén, 1222. december 19-én III. Honorius pápa szintén megerősítette,[449] és ugyanígy tett azokkal az adományokkal is, amelyeket I. Ottokár cseh király adományozott országában a Német Lovagrendnek.[450]

A Német Lovagrend és az erdélyi püspökök viszonya

A Német Lovagrendnek szóló 1211. és 1212. évi királyi adománylevelek tanúi között mindkét alkalommal szerepelt Vilmos erdélyi püspök, amiből arra következtethetünk, hogy személy szerint egyetértett a szerzetes lovagok Magyarországra történt behívásával, és komoly reményeket fűzhetett jövőbeni tevékenységükhöz. A királyság határainak védelme a kunokkal szemben közvetlenül az erdélyi püspökség és az ott élő hívek védelmét jelentette. Természetesen az sem lehetett mellékes körülmény, hogy Berthold kalocsai érsek (Gertrúd ki-

monetam sine regis licentia speciali

[445] Pósán 2013b, 74.

[446] UGDS I. Nr. 49.

[447] Ioniță 1996, 121–123.

[448] UGDS I. Nr. 31.: … *de nostris hominibus vel hospitibus terre nostre pertinentibus ad ipsos transmigraverint*…

[449] UGDS I. Nr. 34.

[450] Centralarchives zu Wien Nr. 73.

rályné öccse), az erdélyi püspök egyházi elöljárója, a kezdetektől támogatta a Német Lovagrendet.[451] 1213-ban a püspök már a lovagok támogatójaként lépett fel, amikor átengedte nekik a Barcaság egyházi tizedjövedelmét, kivéve az oda költözött magyar és székely telepesekét, akik továbbra is neki tartoztak tizedet fizetni. Vilmos püspök a barcasági plébániák feletti patrónusi jogot is átengedte a német szerzetes lovagrendnek, de egyértelműen fenntartotta megyéspüspöki hatalmát. A plébánosokat a Rend köteles volt beiktatásuk előtt bemutatni a püspöknek, a barcasági klerikusok felett, beleértve a szerzetesi fogadalmat tett keresztes lovagokat is, a püspök bíráskodott, és kikötötte azt is, hogy ha a Barcaságba látogat, ott kötelesek őt vendégül látni.[452] Az erdélyi püspök és a Német Lovagrend közötti jó viszony minden bizonnyal 1216 végétől kezdett hűvösebbé és feszültebbé válni, amikor a pápa 1216. december 8-án a templomosokhoz és a johannitákhoz hasonlóan a német lovagoknak is megtiltotta, hogy világiaktól feltételhez kötött adományokat fogadjon el.[453] A templomosokra és johannitákra történt hivatkozás joggal kelthetett nyugtalanságot az erdélyi püspökben, mert ezek a lovagrendek ekkor már pápai *exemptió*val rendelkeztek, s közvetlenül a Szentszék joghatósága alá tartoztak.[454] Amikor III. Honorius pápa 1218. április 19-én megerősítette Vilmos püspök 1213. évi adománylevelét, s ezzel a Német Lovagrend és a Barcaság feletti megyéspüspöki *iurisdictió*ját,[455] a korábbi aggodalmak — vélhetően — eloszlottak. Ez azonban nem tartott sokáig, mert fél évvel később, 1218. október 1-én a pápa arról rendelkezett, hogy a Német Lovagrend mindenhol a keresztény világban mentesül a püspöki fennhatóság alól, és közvetlenül a Szentszék *iurisdictió*ja alá tartozik.[456] Ezzel III. Honorius kivette az erdélyi püspök joghatóságából a Barcaságot, amit Vilmos püspök minden bizonnyal sérelmezett és nem akart tudomásul venni. Az 1218. október 1-én kiadott pápai oklevél komoly feszültséget okozott a Német Lovagrend és az erdélyi püspök között, és ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy valamikor 1221-ben II. András a barcasági adomány visszavételéről döntött. Majd meggondolta magát, és 1222. májusában ismét a lovagrendnek adományozta a Barcaságot, de határozottan deklarálta, hogy a lovagok Magyarországon „különleges királyi oltalom" alatt állnak, és a pápai oklevelekben foglaltakkal szemben megkérdőjelezhetetlenül a korona fennhatósága alá tartoznak.[457] Ezzel azt üzente az erdélyi egyháznak, és a Vilmos püspök (†1221) utódául megválasztott Reinaldnak, hogy a lovagrendi területek egyházi státusában, jogállásában sem következik be változás, az továbbra is az erdélyi püspök fennhatósága alá tartozik. II. András

[451] Zimmermann 1980, 272.
[452] UGDS I. Nr. 27.
[453] Tabulae Nr. 303.
[454] Papsturkunden I. Nr. 3, 223.
[455] UGDS I. Nr. 28.
[456] Tabulae Nr. 305.
[457] UGDS I. Nr. 31.

oklevelének tanúi között — nem véletlenül — Reinald is szerepelt, mint megválasztott, de még nem felszentelt püspökként. Reinaldot, a korábbi nagyváradi prépostot, a gyulafehérvári (erdélyi) káptalan egyértelműen a király támogatásának, de az sem lehetetlen, hogy határozott kívánságának köszönhetően választotta meg püspöknek. Reinald ugyanis a kánonjog szerint nem tölthetett volna be magasabb egyházi méltóságot, mert félszemű volt. A magyar király kérésére III. Honorius 1222. június 3-án kiadott oklevelében felmentést adott erre a testi fogyatékosságra, így a megválasztott püspök felszentelése elől elhárultak az akadályok.[458] Az 1222. évi királyi adománylevelet az év végén, 1222. december 19-én a pápa szintén megerősítette, a lovagokat pedig pártfogásáról biztosította,[459] ezért úgy tűnt, hogy a Szentszék tudomásul vette, elfogadta, hogy a Barcaságban a Német Lovagrend az erdélyi püspök fennhatósága alá tartozik. Okkal feltételezhető, hogy ez a pápai megerősítő oklevél, majd az ezt követő újabb pápai oklevél is, Hermann von Salza közbenjárására született meg. A megerősítő oklevél alapvetően a királyi adományok jogbiztosítására szolgált, és nem az egyházi autonómia elérésére irányuló törekvés feladását jelentette. Huszonnégy nappal II. András oklevelének pápai megerősítése után, 1223. január 12-én III. Honorius megbízta az egri püspököt, hogy a Barcaságban ideiglenesen, amíg ott létre nem jön az önálló püspökség, a Német Lovagrend által javasolt személyt nevezze ki dékánnak vagy főesperesnek.[460] Az erdélyi püspök és az őt támogató magyar király várható heves tiltakozása miatt — vélhetően ismét Hermann von Salza kérésére — négy nappal később III. Honorius két újabb oklevelet adott ki. Ezekben utasította az egyházi méltóságokat, hogy sújtsák kiátkozással azokat, akik a Német Lovagrendet gyalázzák, kifosztják, katonai erővel megtámadják, tagjait foglyul ejtik.[461] Reinald püspök, aki az elődjétől örökölt barcasági egyházi állapotokkal sem volt kibékülve,[462] amint tudomást szerzett ezekről a pápai rendelkezésekről, azonnal tiltakozott ellenük, és egy későbbi, 1223. december 12-én kelt pápai oklevél tudósítása szerint minden téren érvényesíteni akarta megyéspüspöki hatalmát. Egyházmegyei zsinaton való részvételre kötelezte a barcasági klerikusokat, hogy mindenki számára világossá tegye: a Barcaság az erdélyi püspökséghez tartozik. Vilmos püspök 1213. évi adománylevelét figyelmen kívül hagyva a Barcaságban nem csak a magyaroktól és székelyektől, hanem mindenkitől, aki ott élt, követelte az egyházi tized megfizetését,

[458] VMH I. Nr. 68.
[459] UGDS I. Nr. 34.
[460] UGDS I. Nr. 35.: *Unde cum terra ipsa, iuxta indulgentias eorum ordini ab apostolica sede concessas, preter Romanum pontificem non habeat episcopum vel prelatum, supplicarunt, út prefatis clericis provideremus archipresbyterum vel decanum, ad quem possint habere recursum super questionibus emergentibus inter eos, donec ipsius terre populus in tantum, annuente Domino, augmentetur, quod eis de proprio possit episcopo provideri.*
[461] Centralarchives zu Wien Nr. 81, 83.
[462] Temesváry 1922, 26.

a püspöki parancsnak ellenszegülőket pedig egyházi kiközösítéssel fenyegette meg.[463] Ugyancsak ez a pápai oklevél tudósított arról, hogy a Német Lovagrend panaszt tett a Szentszéknél az erdélyi püspök miatt.[464] Feltehetően a lovagrend panaszával függött össze, hogy 1223. február 26-án III. Honorius újabb oklevelet adott ki, amelyben deklarálta, hogy azokon a területeken, ahol a Német Lovagrend patrónusi joggal rendelkezik, a helyi püspök köteles tudomásul venni azokat a plébánosokat, akiket a lovagok kiválasztottak és megneveztek.[465] A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint az erdélyi püspök figyelmen kívül hagyta a pápai rendelkezéseket, mert 1223. április 25-én III. Honorius e tárgyban — két hónappal az előző oklevele után — újabb oklevelet adott ki. Ebben megerősítette a Német Lovagrend patrónusi privilégiumait, bárhol is legyenek azok.[466] Úgy tűnik Reinald püspök figyelemre sem méltatta ezeket a Német Lovagrendre vonatkozó általános rendelkezéseket, mert az év végén, 1223. december 12-én a pápa egyértelműen, határozottan megtiltotta az erdélyi püspöknek, hogy a lovagrendi területek felett egyházi joghatóságát gyakorolja.[467] A következő napon, 1223. december 13-án deklarálta, hogy a magyar egyháznak az esztergomi érsek a feje, és őt bízta meg azzal, hogy a Barcaság egyházi státusára vonatkozó pápai döntést végrehajtsa, az erdélyi püspök döntéseit pedig érvénytelenítse.[468] Az erdélyi püspökség azonban a kalocsai érsekséghez tartozott, így a lovagrendi területekkel kapcsolatos egyházjogi viszály, konfliktus messze túlnyúlt az erdélyi egyházmegye határain, az már az egész magyar egyházat érintette. Ebből következően politikai kérdéssé vált, ami nagymértékben befolyásolta a magyar király és a lovagok viszonyát.[469] A pápai intézkedéseknek köszönhetően a király egyre ellenségesebben tekintett a Német Lovagrendre.[470] A Barcaság egyházjogi helyzete az egyházi és világi hatalom között a gregoriánus egyházreform nyomán kibontakozó vitákat is érintette. A 11–12. századi magyar uralkodók álláspontja szerint az egyházi viszonyok szabályozása az országban egyértelműen uralkodói jog volt.[471] A gregoriánus egyházpolitika viszont kizárólagos pápai jognak tekintette a püspökségek alapítását, vagy *exemptió*k adományozását.[472]

---

[463] UGDS I. Nr. 36.: *in ea tibi iurisdictionem indebitam usurpare contendens, presbyteros et clericos ipsius terrae ad synodum tuam vocas, et tam ab eis quam a laicis decimas et alia episcopalia iura niteris extorquere, in eos si tuae non satisfaciunt voluntati, interdicti et excommunicationis sententias de facto, cum de iure nequeas, proferendo*

[464] UGDS I. Nr. 36.

[465] Centralarchives zu Wien Nr. 85.

[466] Centralarchives zu Wien Nr. 89.

[467] UGDS I. Nr. 36.

[468] UGDS I. Nr. 37.

[469] Zimmermann 2000, 82.

[470] Glassl 1971, 43.

[471] Martini 1979, 46.; Erdő 2001, 173–174.

[472] Erdő 2003, 310–311.

Az egyre jobban elmérgesedő helyzetben a Német Lovagrend azt kérte a pápától, hogy a Barcaságot és a kunoktól meghódított földeket vegye Szent Péter tulajdonába (*in ius et proprietatem Beati Petri*) és a pápaság különleges védelmébe (*sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione*). 1224. április 30-án III. Honorius több levelet is írt a lovagrendi területek egyházi státusával összefüggésben. A lovagok barcasági és hegyeken túli (havasalföldi) területein élőkkel közölte, hogy ezek a földek szentszéki védelem alá kerültek, ezért az ottani klerikusok és laikusok egyházi ügyekben a kinevezett dékánnak engedelmeskedjenek.[473] Tájékoztatta a Német Lovagrendet is arról a döntéséről, hogy a Barcaságot és a lovagok Kárpátokon túli területeit Szent Péter tulajdonába és a pápaság különleges védelmébe vette. A pápai fennhatóság elismeréseként a Rend köteles évente 2 márka aranyat fizetni a Szentszéknek (*in recognitionem autem domini et precepte a sede apostolica libertatis*).[474] Külön levélben értesítette a magyarországi főpapokat, hogy a Német Lovagrend földjeit a lovagok kérésére, valamint a szóban forgó, földművesekben még szűkölködő területek gyorsabb benépesítése érdekében az Apostoli Szék védelmébe vette. Az ottani dékánságot, melyet nem régen hoztak létre, minden püspök joghatósága alól kivette, az semmilyen püspöki fennhatóság alá sem tartozik. A püspöki feladatokat a terület dékánja fogja ellátni mindaddig, amíg a hívők száma annyira megnövekszik, hogy már saját püspökük lehessen (*nullum preter romanum pontificem habeat episcoporum vel prelatum*).[475] Egy negyedik levelében a pápa úgy rendelkezett, hogy a Német Lovagrend barcasági és kunoktól elfoglalt területei felett pápai egyházi joghatóság érvényesül, az ottani egyházi bíráskodás jogát pedig a barcasági dékánra ruházza.[476] Az 1224. április 30-án kelt pápai oklevelek rendelkezéseinek köszönhetően a Német Lovagrend teljes egyházi önállóságra tett szert.[477] Abból a panaszból, amit a lovagok még 1223-ban tettek Rómában az erdélyi püspökkel szemben, arra következtethetünk, hogy Reinald püspök a lovagrenddel kialakult viszálya ügyében nem csak az őt pártfogoló királyhoz fordult, hanem a többi magyar főpaphoz is, akik alapvetően a király és a gyulafehérvári (erdélyi) püspök mellé álltak. Ezt III. Honorius egy későbbi, 1226. február 17-én kelt levele is megerősítette, amelyben azzal bízta meg a veszprémi püspököt és a székesfehérvári prépostot, hogy a magyar érsekek és püspökök jelenlétében szóljanak a királynál a Német Lovagrend érdekében.[478] A Barcaság és a kunoktól elfoglalt havasalföldi területek feletti egyházi *iurisdictio* kérdéséből a magyar király és a lovagrend közötti konfliktus lett.[479] Bonyolította a

[473] UGDS I. Nr. 39.
[474] UGDS I. Nr. 40.
[475] UGDS I. Nr. 41.
[476] UGDS I. Nr. 42.
[477] Adriányi 1971, 18.
[478] UGDS I. Nr. 54.
[479] Zimmermann 2000, 82.

helyzetet, hogy a *ius et proprietas Beati Petri* kifejezés a 12–13. században nem csak egyházi és erkölcsi védelmet, hanem egyfajta jogcímet, jogalapot is jelentett a pápaságnak, hogy bizonyos területek felett legfőbb világi, hűbérúri hatalmat is vindikáljon magának, világi ügyekbe is beleszóljon, amit az érintettek évi cenzus fizetésével ismertek el.[480] Egyes vidékeken a pápai védelem alá kerülés azt is jelentette, hogy a szóban forgó terület helyi hatalmasai erre hivatkozva elszakadtak, függetlenedtek korábbi uruktól. Portugália például eredetileg a kasztíliai–leóni királyság határőrgrófsága volt. Két és fél évtizeddel azután, hogy 1143-ban a Szentszék védelme alá került, önálló királyság lett, és 1179-től évi 2 márka aranyat fizetett cenzusként Rómának.[481] A Barcaságra és az Al-Dunáig terjedő lovagrendi területekre vonatkozó *ius et proprietas Beati Petri* formula megjelenését így a politikai függetlenedés előjátékának is értelmezhették. A magyar király joggal gyanakodhatott arra, hogy az 1224. április végi pápai oklevelek a lovagrendi birtokoknak a királyságból történő kiszakítását készítik elő, éppúgy, ahogyan az előző évszázadban Portugália esetében is történt. Annak, hogy a pápa az egyre jobban élesedő helyzetben a magyar királlyal és lényegében az egész magyar egyházzal szemben a Német Lovagrend mellé állt, s minden eszközzel őt támogatta, alapvetően politikai okai lehettek. Konstancia császárné halála (1222) után II. Frigyes az ekkor még kiskorú jeruzsálemi királynőt, Isabelle de Brienne-t akarta feleségül venni, ami lehetőséget teremtett egy újabb szentföldi keresztes hadjárat szervezéséhez.[482] 1223 márciusában az itáliai Ferentino városában ünnepélyes keretek között a császár eljegyezte a jeruzsálemi királynőt, aki helyett az apja, mint régens kormányozta a szentföldi királyságot.[483] Az eljegyzés létrejöttében kitüntetett szerepet játszott Hermann von Salza, a Német Lovagrend nagymestere.[484] A ceremónián részt vett III. Honorius pápa, Jean de Brienne, a menyasszony apja, a jeruzsálemi pátriárka, és ott voltak szerzetes lovagrendek nagymesterei is.[485] Ferentinóban a császár új házasságának előkészítése mellett a jelen lévők arról határoztak, hogy 1225. június 24-én újabb keresztes hadjáratot indítanak a Szentföldre.[486] A pápa igyekezett a francia királyt is megnyerni a tervezett keresztes hadjárathoz, aki végül igent mondott, de 1223. július 14-én II. Fülöp Ágost meghalt. III. Erik svéd király (1222–1229), Lajos thüringiai tartománygróf, Lipót osztrák herceg, a velencei dózse, számos itáliai város és nemes, valamint flandriai és brabanti nemesek tettek ígéretet arra, hogy II. Frigyes vezetésével részt vesznek a szentföldi hadjáratban.[487] A

[480] Fried 1980, 301.; Mäesalu 2013, 472.; Perlbach 1905, 423.; Tumler 1955b, 190.
[481] Erdmann 1928, 10–12, 29–33.; Saraiva 2010, 36.
[482] Hechelhammer 2007, 43.; Houben 2008, 41.
[483] Lukyanova 2013, 56–72.; Runciman 1999, 710–741.
[484] Hechelhammer 2007, 44.
[485] Payne 1986, 483.; Pósán 2016e, 50.
[486] Epistolae saeculi XIII Nr. 225.
[487] Burkiewicz 2008, 88.; Clausen 1895, 189–192.

császári vezetésű hadjárat szervezésének feladata Hermann von Salza nagymesterre hárult,[488] aki a keresztény világ hatalmasságainak itáliai megbeszélése után körutazást tett a Birodalomban, hogy minél több fejedelmet és nemest nyerjen meg a keresztes hadjárat ügyének. A keresztes prédikátorok tevékenységének irányítását a pápa egy német bíborosra, Konrad von Urach-ra bízta.[489] Az 1225 nyarára tervezett keresztes hadjárat szervezésében tehát kulcsszerepe lett a Német Lovagrend nagymesterének, aki ezt a helyzetét igyekezett saját rendjének erősítésére is felhasználni.[490] 1223-ban a pápa II. András magyar királyt is felkérte, hogy vegyen részt az újabb keresztes vállalkozásban,[491] de Magyarországról nem kapott pozitív visszajelzést. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a Német Lovagrend felvetései, panaszai nemcsak meghallgatásra találtak Rómában, hanem a kifogásolt ügyeket a lovagok kérésének megfelelően intézték. Azoknak a pápai okleveleknek a kiadása előtt, amelyek a Szentszék védelmébe és tulajdonába vették a lovagrend barcasági és kunföldi birtokait, 1224 márciusában Hermann von Salza Rómában volt, ahol személyesen tárgyalt a pápával, majd onnan Bécsbe utazott, VI. Lipót osztrák herceghez, ahol a keresztes hadjárat mellett a császár ügyében is eljárt.[492] II. Frigyes ekkoriban jegyezte el a fiát, Henriket az osztrák herceg lányával, Margittal, Lipót herceg pedig a fiát a Stauf-ház hűséges támogatójának, a thüringiai tartománygrófnak a testvérével, Ágnessel. A kettős eljegyzés létrehozásában feltehetően szintén nagy szerepe volt Hermann von Salzának, mert az esküvő évében, 1225-ben a thüringiai tartománygróf feltűnően sok kiváltságban s adományban részesítette a Német Lovagrendet.[493] 1223. február 1-én a pápa még egy másik ügy miatt is írt a magyar királynak, majd márciusban a váci püspöknek, a pécsváradi és földvári apátoknak. A levél okát az adta, hogy a nyugati határszélen a Küszén hegyen (Németújvár, Güssing) álló bencés monostor épületeit felhasználva még III. Béla király egy várat épített fel. A kolostor a pannonhalmi apátság fennhatósága alá tartozott, ahol a pannonhalmi apátnak apát-állítási joga volt. III. Béla, amikor a küszén-hegyi monostort elvette, azt ígérte, hogy cserébe egy új kolostor építésére alkalmas helyet és hozzá való birtokot fog adni. Ere azonban nem került sor még II. András uralkodása idején sem.[494] A Német Lovagrenddel

[488] Annales S. Pentaleonis 253.: *ubi nuncii imperatoris cum litteris ipsius affuerunt, intimantes regi et principibus, Hermannum magistrum hospitalis Sancte Marie Teutonicorum in ephiphania Domini in Sizilia ad imperatorem venisse et de succursu Terre Sancte ad hoc eum induxisse…*
[489] Acta imperii Nr. 261.; Neininger 1997, 230.
[490] Hechelhammer 2007, 44.
[491] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 7131.; Barabás 2014, 195.
[492] Acta imperii Nr. 261.
[493] CDB II. Nr. 280.; Hess.UB I. Nr. 13.
[494] Horváth 2015, 15.

kapcsolatos kérdések mellett az 1220-as évek első felében ez az ügy is nehezítette Róma és a magyar király kapcsolatát.

A Német Lovagrend kiűzése Erdélyből

Az 1223–1224 során bekövetkezett politikai változásokat, történéseket a magyar király minden jel szerint kedvezőtlennek és veszélyesnek ítélhette, s ezek határozott fellépésre késztették. A fennmaradt pápai oklevelek szerint II. András katonai erőt vonultatott fel Erdélyben a Német Lovagrenddel szemben, és a neki adományozott Barcaság, valamint a kunoktól elfoglalt földek visszaadására szólította fel. III. Honorius pápa 1225. június 10-én Tivoliban kelt oklevelében dicsérte a lovagok kitartását és biztosította őket a pápaság védelméről. „Megkaptuk a levelet — írta a pápa Hermann von Salza nagymesternek — melyet Krisztusban szeretett fiúnk (…) a kiváló magyar király részéről benneteket ért sérelmekről és fenyegetésekről nekünk bizalmasan megküldtetek. Felhívtátok figyelmünket erényes kitartásotokra az Úrban, s hogy mint azt a levél is tartalmazta, az engedelmesség igájában harcolva semmiféle fenyegetésre vagy megfélemlítésre ezt a földet el nem hagyjátok a mi, vagy saját mesteretek különleges engedélye nélkül. Tudomásotokra hozzuk ezennel, hogy az üggyel kapcsolatban levelet írtunk magának a királynak és másoknak is, melyeket el is küldtünk, s hogy gondoskodni fogunk arról, hogy ne kelljen elhagynotok azt a földet, hanem a nevezett király beleegyezésével és jóindulata mellett megtarthassátok. Ti pedig, védve a mi s az Apostoli Szék kegyelme s kedvezése által, bölcs férfiakhoz illően, a szokott buzgósággal őrizzétek azt a földet, melyet a királyi bőkezűség adományozott házatoknak s az Apostoli Szék erősített meg."[495] A pápai levél szerint a magyar király csapatai valamikor 1225 elején vagy kora tavaszán vonulhattak fel Erdélyben, és erről a fenyegetésről tájékoztatták levelükben a lovagok a pápát. A korabeli közlekedési körülmények között egy lovas futár napi 30–40 kilométeres átlagsebességgel haladt.[496] A Barcaságból Rómába induló lovagrendi küldöncnek — ha biztonságban akart eljutni Itáliába — előbb nyugat felé kellett mennie, majd Horvátországon át valamelyik adriai kikötőbe, ahonnan átkelhetett Itáliába, A partot érés után ismét lóra kellett szállnia. Amíg ily módon

[495] UGDS I. Nr. 44.: *Recepimus litteras, quas super gravaminibus atque minis vobis a carissimo in Christo filio nostro (…) illustri rege Vngarorum illatis, vestra nobis discretio destinavit, virtutis vestre constantiam in Domine commendantes, quod sicut eedem littere continebant, cum militetis sub obedientie iugo, pro nullis minis sive terroribus terram dimitteretis eandem sine nostra vel magistri vestri licentia speciali. Noventis autem, nos ipsi regni et aliis nostras super hoc litteras destinasse, quales vidimus expedire, ac Deo auctore ita providere curabimus, quod non oportebit vos dimittere terram ipsam, sed eam tenebitis cum favore ac benevolentia dictis regis. Vos ergo sicut viri prudentes terram ipsam domui vestre regia liberalitate donatam et a sede apostolica confirmatam, solita diligentia conservetis, securi de nostra et apostolice sedis gratia et favore.*

[496] Novák 2007, 72.

Rómába ért, kb. 1400–1500 kilométer utat kellett megtennie, azaz az általa vitt levél (vagy hír) célba érése közel egy hónapig is eltarthatott. A lovagrendi panaszok tehát valamikor 1225 áprilisában érkezhettek meg a pápai udvarba. 1225. május végén III. Honorius két oklevelet is kiállított a Német Lovagrend számára. Május 30-án arról tájékoztatta a keresztény világ egyházi főméltóságait, hogy azokat, akik a Német Lovagrend javait, birtokait jogtalanul elragadják, ha szükséges, akár egyházi büntetéssel is kényszerítsék jobb belátásra.[497] A május 31-én kelt oklevélben előírta, hogy peres eljárások során azokat a dokumentumokat, amelyek ellentétesek a Német Lovagrend által kapott privilégiumokkal, és nem a Szentszék tudtával foglalták írásba, a bíráknak figyelmen kívül kell hagyni.[498] Feltételezhető, hogy mindkét oklevél azt követően született meg, hogy Rómában ismertté vált a lovagrenddel szembeni királyi fellépés. Tekintettel arra, hogy a Német Lovagrendnek június 10-én írt levél szerint III. Honorius II. Andrásnak és másoknak is írt levelet, feltételezhető, hogy a lovagok panasza és beszámolója a barcasági helyzetről már áprilisban ismert lehetett a pápai udvarban. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar király katonai erőfelvonultatása legkésőbb 1225 márciusában megtörtént, amit viszont II. Andrásnak már hónapokkal korábban el kellett döntenie, hogy a szükséges fegyveres erőket mozgósítsa és a sereg ellátását megszervezze. A kutatók többsége úgy véli, hogy a király és a Német Lovagrend között egyre jobban kiéleződő konfliktus miatt döntött úgy II. András, hogy a dél-erdélyi határvédelmet átszervezi, s azt a lovagok helyett az itteni német telepesek által kiállított katonai egységek feladatává teszi. Még mielőtt csapatokat mozgósított volna a lovagrenddel szemben, nagyarányú határvédelmi átcsoportosítást hajtott végre. A későbbi Szászsebes környékén élő székelyeket a Háromszék-medencébe telepítette, és az egész vidéket Szászvárostól (Nagyszeben) Barótig terjedően a Dél-Erdélyben letelepített német (szász) telepeseknek engedte át, akiknek valamikor 1224 őszének végén egy átfogó, nagy kiváltságlevelet is adományozott, az ún. Andreanumot.[499] Harald Zimmermann szerint II. András azért adta ki az Andreanumot, hogy a szászokat visszatartsa a Német Lovagrend földjére költözéstől, sőt azt is feltételezi, hogy a kiváltságlevél megelőző politikai lépés volt, nehogy valamilyen szövetség jöjjön létre a lovagrend és az altlandi szász telepesek között.[500]

Az 1224. április végén kiadott pápai oklevelek tartalmának megismerése után a magyar király már 1224 nyarán elhatározhatta a Német Lovagrenddel szembeni erőteljesebb fellépést, és az ősz folyamán megtörténhetett a következő év elejére tervezett katonai akció megszervezése. A Barcaság ügyében a pápa 1225. június 12-én újabb levelet írt, ezúttal a magyar királynak, s nem a lovagoknak. Az ebben leírt információk minden bizonnyal attól a futártól származtak,

[497] Centralarchives zu Wien Nr. 99.
[498] Centralarchives zu Wien Nr. 101.
[499] UGDS I. Nr. 43.; Blazovich 2005, 6.; Glassl 1971, 42.; Kurze 1971, 138.
[500] Zimmermann 1980, 285.; Zimmermann 2000, 114.

akinek az érkezését követően két nappal korábban a pápa a lovagrendnek írt levelet. A június 12-diki szentszéki levél feltehetően az lehetett, amiről a lovagoknak írt oklevélben szólt, ti. hogy az Apostoli Szék levélben fordult a magyar uralkodóhoz. A II. Andrásnak címzett levélben III. Honorius a király szemére vetette, hogy lovasokból és gyalogosokból álló nagy s erős sereggel megszállta a Német Lovagrend területeit, és ott a lovagoknak és alattvalóiknak 1000 márkánál is nagyobb kárt okoztak. A pápai oklevél szerint a lovagok a nekik okozott károk súlyosságának érzékeltetésére elmondták azt is, hogy földjeiket korábban csak komoly erőfeszítéssekkel tudták betelepíteni.[501] Azt a várat, amit a Német Lovagrend a hegyeken (Kárpátokon) túl, már havasalföldi (azaz kun) területen nagy fáradsággal és költséggel épített, a magyar király megostromolta. A harcokban több lovag is életét vesztette, mások megsebesültek vagy fogságba estek.[502] A június 12-én kelt pápai oklevél tanúsága szerint a katonai akcióval párhuzamosan a magyar király diplomáciai téren is igyekezett indokolni s igazolni tettét, és panaszt tett Rómában a Német Lovagrenddel szemben. Azzal, hogy a lovagok és a király is egymásra panaszkodott a Szentszéknél, a pápa döntőbírói szerepre kényszerült.[503] II. András a lovagok szemére vetette, hogy nem elégedtek meg a nekik adományozott birtokokkal, hanem önkényesen királyi földeket szálltak meg.[504] III. Honorius pápa megígérte a királynak, hogy pontosan felméreti a Német Lovagrend birtokainak határát, s ezzel a feladattal a lilienfeldi, a kerci és az egresi ciszterci apátokat bízza meg.[505] Ugyanezen a napon (1225. június 12.) a pápa külön levélben kérte fel Lilienfeld (Alsó-Ausztria), Kerc (Magyarország) és Egres (Magyarország) ciszterci apátjait, hogy tár-

[501] UGDS I. Nr. 45.: *Nuper autem querelam eorundem recepimus continentem, quod tu quorundam malignorum instinctu terram ipsam in grandi et gravi equitum et peditum multitudine intravisti adeoque gravisti ipsos fratres et eorum homines exactionibus ac expensis, quod eis dampnificatis ad valentiam mille marcarum et ultra terram ipsam, quam cum multo personarum et rerum dispendiopopulaverant.*

[502] UGDS I. Nr. 45.: *Quoddam quoque castrum, quod ultra montes nivium multis construxerant laboribus et expensis, occupasti per violentiam, fratribus eorum ab eodem eiectis, et cum homines tui quosdam fratres et homines eorundem occiderint, quosdam vulneraverint et quosdam carceri manciparint.*

[503] Glassl 1971, 44.

[504] UGDS I. Nr. 45.: *… ipsi fratres liberalitatis tue beneficio non contenti, sed egressi fines possessionum a te sibi concessarum intuitu pietatis, quasdem ex tuis possessionibus occuparant…*

[505] UGDS I. Nr. 45.: *Unde dilectis filiis … de Linewel … de Kerz et … de Egris abbatibus Patauiensis, Vltrasiluane et Cenadiensis diocesium, per nostras damus litteras in mandatis, út ad loca ipsa personaliter accedentes, limites in prefato privilegio tuo expressos inspiciant diligenter et si viderint ipsos fratres aliquid extra eosdem terminos temere occupasse, nostra eis auctoritate iniugant, út ea tibi libere restituant sine mora, quicquid invenerint super premissis et fecerint nobis fideliter relaturi, út si quid remanserit questionis, nostre provisionis studio sopiatur.*

ják fel, vizsgálják meg a magyar király és a Német Lovagrend közötti viszály okait, s hogy átléptek-e a lovagok önkényesen a nekik adományozott terület határait — ahogyan ezt a magyar uralkodó állította — vagy sem.[506] Három nappal később, június 15-én III. Honorius a lovagrendet sújtó királyi intézkedések visszavonása érdekében a trónörököshöz, Béla ifjabb királyhoz fordult,[507] aki ekkoriban Szlavóniát és Horvátországot kormányozta.[508] Horst Glassl szerint ebből a tényből arra következtethetünk, hogy Bélának jelentős szerepe lehetett abban, hogy a Német Lovagrenddel kapcsolatos ügyek idáig fajultak.[509] Ugyanakkor a II. András és a fia, Béla közötti viszony az 1220-as évek első felében egyáltalán nem támasztja alá ezt a feltételezést. A király és fia ellentéte odáig fajult, hogy 1223-ban a magyar trónörökös kénytelen volt Ausztriába menekülni, és csak III. Honorius pápa beavatkozásának köszönhette, hogy 1224-ben visszatérhetett Magyarországra.[510] Ilyen előzmények után nehezen hihető, hogy Béla ifjabb király a Szentszék által kifejezetten támogatott Német Lovagrenddel szemben lépett volna fel. Sokkal valószínűbb, hogy a lovagok ügyében a pápa éppen azért írt neki, mert a történtek után joggal remélhette, hogy a trónörökös hálás lesz és támogatni fogja Róma kérését.

A pápai politika 1225. júniusi aktivitása ellenére a Német Lovagrend kérdése a Barcaságban és a kun földeken továbbra sem zárult le, nem oldódott meg. 1225. szeptember 1-én III. Honorius a váradi és a győri püspököket is megbízta, hogy vizsgálják ki a német szerzetes lovagok cselekedeteit, viselt dolgait, mert a ciszterci rend apátjainak korábbi vizsgálódásai sok vonatkozásban alátámasztották a Renddel szembeni kifogásokat. „Igen kedves fiúnk, András, Magyarország kitűnő királya panaszkodik követe, szeretett fiúnk, Florentinus aradi custos révén, s általa tudomásunkra hozza, hogy birodalma egy bizonyos részén, Szűz Mária német ispotályosainak, szeretettől vezérelve, harminc ekealja földet adományozott, de azok (ti. a lovagok) az ő nagylelkűségével és bőkezűségével meg nem elégedvén, sokkal nagyobb területet foglaltak el a nevezett vidéken a földből. Amit pedig (a király) akarata ellenére elfoglaltak, azt fegyveres sereggel igyekeztek megtartani, amint azt a ciszterci rend néhány apátjának hozzánk eljuttatott levele is bizonyítja, akiknek jelenlétében egyesek az ispotályosok közül a király alázatos kérésére, hogy adják vissza az elfoglalt területet, azt felelték, hogy inkább essenek el a harcban, mintsem azt visszaadják. De még ezzel sem elégedtek meg. Elfogták (a király) embereit, jogtalan adókkal sújtották őket, állandóan erőszakoskodtak és kellemetlenkedtek, s a király által megszabott feltételeknek a pénzügyekre s egyéb törvényekre vonatkozóan, mióta Magyarország területére léptek, nem akarnak eleget tenni. Ezért aztán sokan emlegetik,

[506] UGDS I. Nr. 46.
[507] UGDS I. Nr. 48.
[508] Zsoldos 2018, 11.
[509] Glassl 1971, 44.
[510] Kristó 1976, 69.

hogy mint tűz az ölben, egér a tarisznyában, kígyó a kebelben, olyanok ezek az ispotályosok a király számára, kik gonoszul fizetik meg a vendégbarátságot."[511] Úgy tűnik, hogy ebben az oklevélben megfogalmazódott állítások adnak magyarázatot arra, miért nem lépett fel Róma határozottabban, keményebb eszközökkel a magyar királlyal szemben, jóllehet már 1221. január 21-én asylum joggal ruházta fel a Német Lovagrend rendházait, így a Barcaságban és a kun földeken felépített várait is.[512] Jóllehet az asylum megsértése a középkorban súlyos bűnnek számított, az Isten kegyelméből uralkodó királyokkal szembeni hűtlenség, felségsértés bűnét elkövetőkre már nem vonatkozott az oltalom.[513] Tekintettel arra, hogy a magyar király és a Német Lovagrend közötti konfliktusnak számos vonatkozásban világi, politikai okai voltak, az 1221. évi pápai kiváltságlevél nem jelenthetett hivatkozási alapot a II. Andrással szembeni szentszéki fellépéshez. Az, hogy 1225-ben a magyar király politikai okból asylum joggal rendelkező egyházi intézményre támadt, nem volt előzmény nélküli. 1115-ben Kálmán király (1095–1116) a korábban ellene szervezkedő, már megvakított Álmos herceg elfogását rendelte el, aki a dömösi egyházba menekült és a vértanú Szent Margitnak szentelt oltárba kapaszkodott, de a király fegyveresei erőszakkal kihurcolták, s ennek során a herceg meg is sérült, vére beszennyezte az oltárt. 1199-ben Imre király (1196–1204) Boleszló váci püspököt, aki részt vett az öccse, András herceg összeesküvésében, ugyancsak erőszakkal hurcoltatta el a menedékjogot biztosító templomból.[514] A pápai udvarban nyilván tisztában voltak azzal, hogy hűtlenség esetén az egyházi intézmények nem jelenthettek tényleges menedéket, ezért alig három héttel a Német Lovagrend rendházait asylum joggal felruházó pápai oklevél kiadása után, 1221. február 9-én III. Honorius dek-

[511] UGDS I. Nr. 49.: *Conquerente sane carissimo in Christo filio nostro Andree, illustri rege Vngarie, per dilectum filium magistrum Florentium custodem Oradiensem nuntium suum, nobis innotuit, quod cum in quadam parte regis sui hospitalariis sancte Marie Theotonicorum terram ad triginta dumtaxat aratra caritatis intuitu liberaliter contulisset, iidem ipsius liberalitate ac gratia non contenti multo amplius occupavere de terra in parte predcta, ipso contendentes invito armata manu, quod occuparunt, taliter retinere, prout presentate nobis quorundam abbatum Cisterciensis ordinis littere declararunt, in quorum presentia quidam ex hospitalariis ipsis responderunt eidem regi occupata huniliter repetenti, quod in pugna propter hoc potius mori vellent, quam restituere illa sibi. Sed nec hoc contenti, homines eius capiunt, indebitis eos exactionibus aggravantes, et alias ipsis modis innumeris iniuriosi existentes plurimum et molesti, ac conditiones ab eodem rege super moneta ipsius et quibusdam aliis articulis eis impositas, cum Vngariam intraverant, servare nolentes, prpter quod a nonnullis asseritur, quod tanquam ignis in sinu, mus in pera et serpens in gremio, qui hospitos suos male remunerant, sint eidem regi hospitalarii supradicti.*

[512] Centralarchives zu Wien Nr. 48.

[513] Babo 2003, 112.

[514] Hermann 1973, 57.; Kristó – Makk 1988, 152, 236.; Kristó 2007, 141, 197.; Zsoldos 1997, 85.

larálta, hogy mindazokat, akik a német szerzetes lovagoknak kárt okoznak, vagy földjeikre, rendházaikra támadnak, egyházi kiátkozással fogja sújtani.[515] Annak ellenére azonban, hogy a pápa 1225. június 10-én kelt oklevele egyértelműen arról szólt, hogy a magyar király katonai erővel fenyegette a lovagokat,[516] a június 12-diki levelében pedig már arról írt, hogy II. András katonai erővel támadt rájuk, és a harcokban több lovag életét vesztette, megsebesült, vagy fogságba esett,[517] a Szentszék mégsem nyúlt az egyházi kiátkozás eszközéhez. Ennek feltehetően az lehetett az oka, hogy az 1225. szeptember 1-én kiadott pápai oklevél szerint Magyarországon a Német Lovagrendet, egy pápai *exemptio* alatt álló szerzetes lovagrendet, amely a kereszténység és az egyház védelmét tekintette élethivatásának, azzal vádolták meg, hogy valójában a kereszténység ellensége. Amikor olyannak tartották, „mint tűz az ölben, egér a tarisznyában, kígyó a kebelben" (*ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio*), nem éppen a kereszténység iránti elkötelezettségét hangsúlyozták.[518] Ezt az ókori kifejezést a 13. század elején, 1205-ben III. Ince pápa tette ismertté a latin kereszténységben, és ő a zsidókra vonatkoztatta, akik a keresztények velük szemben tanúsított türelmét rút hálátlansággal és gonoszsággal fizették meg.[519] Sokan már a 12. században úgy vélték, hogy a kereszténység érdekében mindenekelőtt a zsidókkal szemben kell fellépni, mert ők Krisztus gyilkosai, akik alázatosságot színlelnek, képmutató módon a keresztények között élnek, de valójában, titokban ártalmukra vannak.[520] Több tartományi zsinaton (Rouen 1074, Esztergom 1114) és a III. lateráni egyetemes zsinaton (1179) is születtek már különböző határozatok a zsidókkal szemben.[521] A velük kapcsolatos negatív képet a pénzkölcsönzés és kamatszedés is egyre jobban erősítette, és a 12–13. század fordulóján a keresztes lelkesültség, az egyházi reformmozgalom összefonódott az uzsorával szembeni kritikával és a zsidóellenességgel.[522] A kor egyik nagy egyházi tekintélye, Petrus Venerabilis úgy vélte, hogy a zsidók makacsul ellent állnak a keresztény tanok megismerésének és elfogadásának, márpedig az egyház tanításának elutasítása lényegében eretnekség. Szerinte a zsidók és az eretnekek egyébként is közel álltak egymáshoz, mert egyformán jellemző volt rájuk a hazudozás (*mendacitas*), az eltévelyedés (*error*), viszont a *perfidia* (álnokság, képmutatás, hitszegés) kifejezést csak a zsidókra vonatkozóan használta.[523] Ezeket a tartalmakat már az ókorban is (Cicero, Petronius) leggyakrabban a kígyó hasonlattal fejezték ki, és

[515] Centralarchives zu Wien Nr. 60.
[516] UGDS I. Nr. 44.
[517] UGDS I. Nr. 45.
[518] UGDS I. Nr. 49.
[519] Rerum gallicarum XIX. 478.; Grayzel 1966, 114.; Quaglioni 2003, 112.; Rist 2016, 264.
[520] Liebeschütz 1983.; Milde 2002, 17–22.; Riley–Smith 1984, 51–72.
[521] Becker 2009, 101–124.
[522] Cluse 1999, 144.; Noonan 1957, 17–20.
[523] Patschovsky 1999, 335–349.

ebből az időből származik az a kifejezés, hogy a kebelre ölelt kígyó, az ölben izzó tűz, és az egér a tarisznyában a vendéglátó legnagyobb veszedelme (*suosque hospites male remunerant serpens in sinu, ignis in gremio, mus in pera*).[524] A kígyó az álnokságot és veszedelmet, az egér a képmutatást, aljasságot, károkozást, a tűz pedig a megzabolázhatatlan, pusztító ösztönöket szimbolizálta. Keresztelő Szent János, vagy Máté apostol a lépmutatókra, és a váratlanul, lesből támadókra használta a kígyó hasonlatot.[525] Az 1215. évi IV. lateráni zsinat örökös szolgaságra (*perpetua servitus*) ítélte a zsidókat, mert olyan kártékonyak és veszélyesek a keresztények számára, mint „egér a tarisznyában, kígyó a kebelben, tűz az ölben".[526] Ez a III. Ince pápa által használt és meghonosított kifejezés oly mértékben beivódott a keresztény Európa köztudatába, hogy még a 16. század elején is gyakran visszaköszönt a prédikációkban.[527] Amikor II. András és a magyar világi és egyházi vezető réteg azzal vádolta meg a Német Lovagrendet, mint szerzetesi közösséget és egyházi intézményt, hogy a kereszténység ellensége, olyan, mint a zsidók, ügyes politikai-taktikai lépést tett annak érdekében, hogy megelőzze az egyházi kiátkozást, ami III. Honorius 1221. február 9-diki oklevele alapján fenyegetett. Mivel a magyar kormányzat egyházi szervezetre vonatkozóan fogalmazott meg nagyon súlyos állítást, nyilvánvaló volt, hogy az ügy mindenre kiterjedő kivizsgálásáig Róma nem fog érdemi ellenlépéseket tenni, szankciókat alkalmazni. Az a tény, hogy a lilienfeldi, kerci és egresi cisztercita apátok 1225 nyarán folytatott vizsgálódása[528] után 1225. szeptember 1-én a pápa a váradi és győri püspököket ugyanilyen feladattal bízta meg,[529] azt jelezte, hogy a Szentszék tovább vizsgálja a magyar király és a Német Lovagrend közötti konfliktust, amely a magyar egyház egészére is kiterjedt, s alapvetően érintette az ország és a Szentszék viszonyát. A pápa két hónappal későbbi, 1225. október 27-én írt levele, amelyben a lovagok panaszai alapján azt sürgette, hogy az országból elűzött lovagrendnek II. András adja vissza a korábban általa neki adományozott Barcaságot és a Kárpátokon túli földeket, arról tanúskodott, hogy a magyar király nem várta meg a vizsgálódások végét, lezárását, nem elégedett meg azzal, hogy ellenőrzése alá vonta a keresztes lovagok területeit. Kész helyzetet teremtett, s kiűzte őket az országból.[530] A pápai oklevél viszont azt szorgalmazta, hogy a vitás kérdések megoldásáig a Német Lovagrend helyzete, s ezzel együtt a konfliktusokat kiváltó állapot se változzon meg Magyarországon, azaz maradjon meg a II. András katonai fellépése előtti status quo. A magyar királyi udvarban joggal vélhették úgy, hogy amit a Szentszék szeretett volna, nem meg-

[524] Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi 129–130.
[525] Hallik 2007, 417–418.
[526] Quaglioni 2003, 112.
[527] Kirn 1989, 183.
[528] UGDS I. Nr. 46.
[529] UGDS I. Nr. 49.
[530] UGDS I. Nr. 51.

oldja, hanem csak súlyosbítja a helyzetet. Amikor az egyház és a kereszténység ellenségeire vonatkozó formulával illették a pápa által támogatott német szerzetes lovagokat, majd erre hivatkozva ki is űzték őket az országból, világos üzenetet küldtek Rómába arról, hogyan vélekednek a *ius et proprietas Beati Petri* megfogalmazás mögött rejlő, a pápaságnak a királyság integritását is érintő hatalmi törekvéséről. Az 1225. október 27-diki pápai oklevélnek az a megfogalmazása, hogy a magyar király a Barcaságot és a Kárpátokon túli kun földeket tulajdonképpen nem halandó embereknek adta, hanem a Német Lovagrenden, mint egyházi intézményen keresztül Istennek ajánlotta fel, s ezért a király ne késlekedjék a Rend visszahívásával,[531] azt jelezte II. Andrásnak, hogy a lovagrenddel fennálló viszály kivizsgálására vonatkozó ígéretek ellenére a pápai politika jottányit sem változott. Ez azzal fenyegetett, hogy a lovagok egy egyházi formula (*ius et proprietas Beati Petri*) segítségével a magyar koronától független világi territoriális uralmat valósítanak meg Dél-Erdély és Havasalföld térségében. Fennállt egy lovagrendi territoriális állam létrejöttének veszélye.[532] Minden bizonnyal ez lehetett a Német Lovagrend kiűzésének valódi oka, mert azok az okok, amelyekről a konfliktusban vizsgálódó különböző egyházi személyek írtak (a lovagok saját pénzt vertek, királyi területekről toboroztak telepeseket, átlépték a nekik adományozott földterület határát stb.), lényegében már II. András 1222. májusában kelt oklevelében is szerepeltek,[533] s ekkor még ezeket a vitás kérdéseket a felek rendezni tudták.

Azt, hogy a Német Lovagrend kiűzése Magyarországról pontosan mikor történt meg, nem tudjuk. III. Honorius 1225. szeptember 1-én kelt oklevelében erre vonatkozóan még semmi sem olvasható, az 1225. október 27-én írt levele viszont már arról tájékoztatott, hogy a magyar király kiűzte országából a kereszteseket. A korabeli híráramlás sebességét figyelembe véve II. András 1225. augusztusának második felében, vagy szeptemberben hajthatta végre a kiűzést. A lovagok által felépített várakba valószínűleg saját fegyvereseit telepítette.[534] A pápa 1226. február 17-én írt levelében ismételten megrótta a magyar királyt, amiért még azelőtt elzavarta országából a Német Lovagrendet, hogy a konfliktus kivizsgálásával megbízott püspökök munkája befejeződött volna. felszólította II. Andrást, hogy hívja vissza a lovagokat, s adja nekik vissza elvett javaikat, birtokaikat. Egyúttal tolmácsolta Hermann von Salza nagymester bocsánatkérését amiatt, hogy az egyház és a Birodalom érdekében végzett számos egyéb feladata miatt nem tudott Magyarországra utazni, hogy ott személyesen tárgyaljon a

[531] UGDS I. Nr. 51.: *quod prefatam terram non dedisti hominibus, immo Deo, a quo habes non solum tua sed etiam temetipsum, fratres ipsos in regnum tuum non differas revocare, restituens ac restitui eis faciens integre omnia bona sua dictamque terram…*
[532] Fügedi 1981b, 528.; Györffy 1969, 82.
[533] UGDS I. Nr. 31.
[534] Domokos 1987, 22.

királlyal a rendjével kapcsolatban felmerült vitás kérdésekről.[535] Horst Glassl szerint valójában az történt, hogy a kiűzés után, békülékenysége s jószándéka jeleként II. András új feltételekkel kész lett volna visszafogadni a Német Lovagrendet, s ő volt az, aki meghívta Magyarországra a nagymestert, aki azonban hallani sem akart a korábbi kiváltságokhoz képest kevesebb jogot magába foglaló új feltételekről. A pápa diplomatikusan Hermann von Salza sűrű teendőivel igyekezett levelében megmagyarázni, miért utasította vissza a nagymester, hogy Magyarországra jöjjön.[536] Amikor a pápa az egyház és a Birodalom ügyeinek intézésével, azaz a kereszténység szolgálatában végzett tettekkel mentegette a nagymestert, egyúttal a Német Lovagrenddel szemben megfogalmazott magyar állításokat is igyekezett hitelteleníteni, megkérdőjelezni, hiszen egy olyan szerzetes lovagrend, amelynek elöljárója az egyház és a katolikus hit érdekében fáradozott, nem lehet a kereszténység ellensége. Ugyanezen a napon III. Honorius megbízta Róbert veszprémi püspököt, székesfehérvári prépostot, hogy a magyar püspökök jelenlétében a pápa megbízottjaként szólítsa fel II. András a Barcaság visszaadására a Német Lovagrendnek, és tájékoztassa Rómát a magyar király válaszáról.[537] Másik levelében Jolánta magyar királyné közbenjárását kérte a Német Lovagrendtől elvett földek és javak visszaadása érdekében.[538]

Annak ellenére, hogy Magyarországon a Barcaság egyházi jogállásának kérdése miatt Reinald erdélyi püspök volt a Német Lovagrend egyik legelszántabb ellenfele, a lovagok kiűzése után mégsem érezhette magát győztesnek, mert a barcasági egyház, élén a lovagrend idején kinevezett dékánnal, megtartotta függetlenségét Gyulafehérvártól és az erdélyi püspöktől.[539]

A pápaság törekvése a Német Lovagrend magyarországi visszahívására II. András idején

Azzal, hogy még az egyházi vizsgálat lezárulása előtt II. András kiűzte országából a keresztes lovagokat, kész helyzet elé állította a pápaságot. A kezdeti, még bizonytalan és tanácstalan benyomást keltő, a helyzet kivizsgálását szorgalmazó okleveleket követően 1226 nyarán azonban a pápa már ismét határozottan kiállt a Német Lovagrend mellett. 1226. június 27-én megtiltotta az egyházi méltóságoknak, hogy a Szentszék közvetlen fennhatósága alá tartozó Német Lovagrendet a pápai udvar határozott utasítása nélkül kiközösítsék,

[535] UGDS I. Nr. 53.: … *dilectus filius frater Hermannus magister domus predicte ad tuam presentiam non accessit, quoniam quidem id facere voluit, sed propter quedam negotia ecclesie ac imperii*
[536] Glassl 1971, 46.
[537] UGDS I. Nr. 54.
[538] UGDS I. Nr. 55.
[539] Zimmermann 2000, 82.

vagy egyházi átok alá helyezzék.[540] Ezzel kimondatlanul is azt üzente, hogy a magyar királynak vagy a magyar klérusnak nincs joga a kereszténység ellenségének bélyegezni a német szerzetes lovagokat, hiszen egy ilyen vád egyúttal az egyházból való kiközösítést is maga után vonhatta. De figyelmeztetés is volt a magyarországi egyházi méltóságoknak, s különösen az erdélyi püspöknek, akik — tekintettel arra, hogy a lovagrenddel kapcsolatos ügyek még egyáltalán nem jutottak nyugvópontra — igyekeztek minél jobban megnehezíteni a lehetséges rendezést. Elképzelhető, hogy a pápai *exemptió*t is megkérdőjelezték (ahogyan erre korábban már volt példa), mert 1226. július 1-én III. Honorius valamiért szükségét érezte annak, hogy megerősítse: Róma a templomosok és a johanniták kiváltságaival ruházta fel a Német Lovagrendet.[541] Ez a pápai lépés azonban, ha volt is áthallása a magyar ügyekre, inkább azzal volt összefüggésben, hogy Konrád mazóviai herceg a német szerzetes lovagokat hívta segítségül a fejedelemsége határterületeit fosztogató, zaklató pogány poroszokkal szemben. II. Frigyes császár már 1226 márciusában kiadta az ún. rimini bulláját, ami a Német Lovagrend poroszok elleni vállalkozása esetén a Birodalom politikai támogatását ígérte, és széles körű kiváltságokat biztosított. Az oklevél megfogalmazása szerint a lovagrend vállalta a pogány poroszok keresztény hitre térítésének fáradságos és küzdelmes feladatát, a császárságnak pedig, melyet az Úr a föld királyai fölé állított, isteni rendeltetése a hit terjesztésének előmozdítása.[542] Azt a lovagrendet tehát, amelyiket Magyarországon a kereszténység ellenségének nyilvánították, a keresztény Európa egy másik táján Mazóviában a kereszténység védelmére, a pogányokkal szembeni küzdelemre kérték fel, éppúgy, mint tizenöt évvel korábban Magyarországon. Ez a körülmény jelentősen csökkentette a vele szemben megfogalmazott magyar vád hitelét, és feltehetően ez a körülmény is szerepet játszott abban, hogy 1226 nyarától a pápaság ismét határozottan kiállt a Német Lovagrend mellett. Ennek ellenére azonban nem tett szigorúbb lépéseket a magyar királlyal szemben. Politikai megfontolások és egyházi érdekek miatt ugyanis Róma nem akarta élezni a helyzetet. Az egyik legfontosabb kérdés minden bizonnyal a kunok megtérítése, megtérése lehetett, amit III. Honorius a kalocsai érseknek már az 1218. július 7-én írt levelében szorgalmazott, és megbízta Berthold érseket (akit ekkor már megválasztottak Aquileia pátriárkájának), hogy iktasson be egy klerikust Kunföld missziós püspökének.[543] A kunok katolikus hitre térítésének lehetősége már III. Ince korában felmerült. A kasztíliai de Guzman családból származó Szent Domonkos 1206-ban a kunok közötti missziós tevékenységre kért engedélyt a pápától, de III. Ince a pogányok megtérítése helyett inkább Dél-Franciaországba küldte, hogy az ottani katar eretnek-

[540] Centralarchives zu Wien Nr. 104.
[541] Centralarchives zu Wien Nr. 105.
[542] PUB I/1. Nr. 56.
[543] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 5863.

séggel szemben vegye fel a küzdelmet.[544] A katar eretnekséget a pápa sokkal nagyobb veszélynek tartotta a katolikus egyházra és vallásra nézve, mint a pogányokat, akár a Balkánon, akár a Szentföldön, így nem meglepő, hogy 1209. június 24-én Simon de Montfort vezetésével keresztes hadjárat is indult Dél-Franciaországban az eretnekek ellen.[545] Az 1216-ban pápai jóváhagyással megalakult domonkos rend (Ordo Fratrum Praedicatorum) néhány évvel létrejötte után, az 1221-ben tartott bolognai generális káptalani ülésén úgy döntött, hogy az új szerzetesi közösség legfontosabb feladata a keresztény térítés, a katolikus hit terjesztése lesz.[546] Ezt követően szinte azonnal meg is indultak a domonkos missziók. A bolognai általános káptalani ülésen a térítő feladatokhoz kapcsolódóan született meg az a döntés, hogy meg kell szervezni a rend magyarországi provinciáját, mert a Magyar Királyság jó kiindulópontot jelent a Kárpátoktól délre, az Al-Dunáig terjedő térségben, a *Cumania* földjén élő pogány kunok közötti missziókhoz. A magyar domonkos rendtartomány megszervezésével a bolognai egyetem korábbi tanárát, Paulus Hungarust bízták meg.[547] A Magyarországra érkezett domonkos szerzetesek kunok közötti első térítő útja 1223-ban vagy 1224-ben lehetett, s elképzelhető, hogy ez a Német Lovagrend fegyveres védelme alatt ment végbe. Erről a misszióról csak annyit tudunk, hogy olyan Kárpátokon kívüli területre irányult, amely már a lovagrend fennhatósága alatt állt, de mégis eredménytelenül tértek haza. Abból, hogy a misszió sikertelenül végződött, viszont a térítők mind túlélték a pogányok közötti utazást, arra lehet következtetni, hogy a koldulórendi szerzeteseket fegyveresek, minden bizonnyal német szerzetes lovagok kísérték. A fegyveres hódítást és a kunok feletti világi fennhatóság politikáját képviselő lovagrend feltételezhetően ellenszenves és gyűlölt lehetett az uralma alá került kunok körében, akik így a kereszténységgel kapcsolatban is elutasítóan viselkedtek.[548] Ugyanakkor 1223 után, azt követően, hogy a rusz–kun szövetség a Kalka-folyó melletti csatában hatalmas vereséget szenvedett a mongoloktól,[549] a kunok szükségképpen nyugat felé próbáltak tájékozódni, s vélhetően kapcsolatokat kerestek a magyar királlyal, akitől katonai támogatást reméltek egy újabb mongol támadás esetén. A kunok vélhetően a kereszténység felvételére is készek lettek volna, de a Német Lovagrend ellenük irányuló katonai aktivitása ezt jelentősen megnehezítette. Azzal, hogy a Kárpátokhoz közelebbi szállásterületeken élő kunok körében megnőtt a hajlandóság a kereszténység felvételére, amit a magyar királyi udvarban is egyre jobban érzékelhettek, 1225-re egyértelművé vált, hogy a német keresztes lovagok már

[544] Adriányi 2001, 224–225.; Spinei 2008, 436.; Szántó 1987, 436.;
[545] Borst 1991, 93.; Auffarth 2005, 86.
[546] Hinnebusch 1966, 91–96.
[547] Kertész 2017, 10.; Lupescu Makó 2017, 85.; Pfeiffer 1913, 15–21.; Schiel 2011, 61.
[548] Kovács 2009, 119.
[549] A kalkai csatáról ld. Font 2016, 45–64.

inkább akadályozzák, s nem előmozdítják a kun térítés ügyét.[550] II. András és a magyar egyházi méltóságok vélhetően ezzel a körülménnyel is számoltak akkor, amikor a Német Lovagrend kiűzéséről döntöttek, ami kétségtelenül Róma nehezteléséte vonta maga után, de a kun misszió sikere mindenképpen akadályát jelenthette a pápaság erőteljesebb fellépésének. A magyar király számítása bevált, mert azt követően, hogy a német lovagokat elűzte országából, és 1226-ban a trónörökös Béla lett Erdély kormányzója,[551] látványosan sikeresebbé vált a kun térítés. Rogerius mester *Siralmas ének*ében úgy emlékezett meg Béla ifjabb királyról, mint aki „állandóan azt forgatta az elméjében, hogy a nem igazhitű népeket az anyaszentegyház kebelére vonja, és miután a lehető legtöbb lelket megnyerte az Isten számára, a saját nyereséggel teljes lelkét a boldogok örökkévaló örömébe juttassa".[552] Béla gyorsan belevetette magát az Erdéllyel szomszédos területeken élő kunok keresztény hitre térítésének munkájába. A domonkosok által végzett békés misszió nemcsak gyors sikerrel kecsegtetett, hanem a magyar királyság balkáni érdekszférájának és politikai súlyának növekedését is eredményezhette.[553] A domonkosok 1226 végére, 1227 tavaszára már több száz, de az is lehet, hogy több ezer kunt kereszteltek meg, akik egyúttal elismerték maguk felett a magyar korona fennhatóságát. A kun misszió sikereiről 1227 elején még aligha értesülhettek Rómában, mert III. Honorius pápa nem sokkal halála előtt, 1227. február 1-én megismételte korábbi tiltását, hogy egyetlen egyházi méltóság se merje egyházi büntetéssel sújtani a Német Lovagrendet, mert az közvetlenül a pápa fennhatósága alatt áll.[554] 1227. június 12-én az új pápa, IX. Gergely (1227–1241) is megismételte Honorius egy évvel korábbi oklevelét, amely megerősítette, hogy a Német Lovagrend a templomosok és johanniták kiváltságaival rendelkezik.[555] 1227. július 31-én viszont IX. Gergely pápai legátusnak nevezte ki Róbert esztergomi érseket (korábbi veszprémi püspököt), és ebben az oklevelében szólt az érsek korábbi leveléről, amelyben a kunok közötti térítés helyzetéről tájékoztatta Rómát. Ez a levél minden bizonnyal csak június 12. után érkezhetett meg a Szentszékhez. A legátussá történő kinevezés mellett IX. Gergely pápa meghatározta, hogy e tisztséghez a kunok és a brodnikok földjén folyó missziós tevékenység irányítása tartozik.[556] Ez a pápai oklevél egyértelműen annak a bizonyítéka, hogy a pápai udvarban is megértették: a kunok közötti térítés a Német Lovagrend kiűzését követően gyorsult fel és ért el komoly sikereket. Ilyen körülmények között nehéz lett volna indokolni azt, ha a német szerzetes lovagok miatt a Szentszék egyházi kiátkozással sújtotta volna a

[550] Pósán 1996, 42.
[551] Schiel 2011, 61.; Szovák 2016, 118.
[552] A tatárjárás emlékezete 138–139.
[553] Pósán 1996, 42.
[554] Centralarchives zu Wien Nr. 107.
[555] Centralarchives zu Wien Nr. 109.
[556] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 7984.; Barabás 2011, 41.

magyar királyt. Ugyanakkor a kun misszió sikere a magyar egyház számára azt erősítette meg, hogy alapvetően helytálló volt a Német Lovagrendre, mint a kereszténység ellenségére vonatkozó minősítés. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az esztergomi érsek legátusi kinevezése előtt pár nappal, 1227. július 28-án a pápa megerősítette a Német Lovagrend Statutumait, és ismét különleges védelmébe vette a Rendet.[557] Ezzel azt kívánta jelezni, hogy az Apostoli Szék magyar király eljárását a lovagokkal szemben, és a kereszténység ellenségeinek történő beállítását továbbra sem veszi tudomásul.

A pápai politikát ekkoriban minden bizonnyal jelentősen befolyásolta az a körülmény, hogy 1227 nyarán II. Frigyes császár egy szentföldi keresztes hadjáratra nagy sereget vont össze Apuliában.[558] Erre a hadjáratra III. Honorius még 1227 elején II. András magyar királyt is hívta.[559] A császár a Német Lovagrend nagymesterét bízta meg a keresztes hadjárat megszervezésével, aki emiatt már 1226 elején elutazott Németországba, így az az állítás, ami az 1226. február 17-én kelt pápai oklevélben szerepelt,[560] hogy Hermann von Salza az egyház és a Birodalom érdekében végzett megbízatásai miatt nem tudott személyesen tárgyalni II. András királlyal, nem feltétlenül volt puszta mentegetőzés. Az 1226. év folyamán a nagymester több mint 700 német fejedelmet, nemest, lovagot nyert meg a császár keresztes hadjáratának tervéhez.[561] Amikor 1227 júniusában az új pápa megerősítette, hogy a Német Lovagrend a templomosok és a johanniták kiváltságaival rendelkezik, azaz közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik, július 28-án pedig védelmébe vette a lovagrendet,[562] azt fejezte ki, hogy az új szentföldi keresztes vállalkozás, amelyet a Német Lovagrend nagymestere szervezett, a Szentszéknek éppúgy kiemelt fontosságú célja, mint a császárnak. IX. Gergely trónra lépésétől, aki III. Ince politikáját kívánta folytatni, az ilyen, és ehhez hasonló politikai megnyilvánulásoknak, verbális és írott jelzéseknek ismét növekvő szerepe lett, mert a pápaság és a császárság hatalmi vetélkedése újból egyre komolyabb méreteket kezdett ölteni. A Német Lovagrendnek adott 1226. évi rimini bullában jelent meg először a *Sacrum Romanum Imperium* kifejezés, amellyel a császár azt üzente a világnak, hogy az egyházhoz hasonlóan a Birodalom is „szent" és „római", felette közvetlenül Isten áll.[563] A rimini bullában II. Frigyes a *divina clementia Romanorum imperator semper augustus* titulust használta.[564] Az *augustus* szó a középkorban a kereszténység legrangosabb címét jelentette, amely Istentől származott és a császár egyetemes főhatalmát fejezte

[557] Centralarchives zu Wien Nr. 112.
[558] Runcimann 1999, 772.
[559] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 7646.
[560] UGDS I. Nr. 53.
[561] Hubatsch 1955, 263.
[562] Cedntralarchives zu Wien Nr. 109, 112.
[563] Petersohn 1994, 93–94.; Pósán 2012b, 26.; Pósán 2013a, 62.
[564] PUB I/1. Nr. 56.

ki, mert a birodalom régebbi, mint az egyház. Krisztus is a római birodalomban született, és az egyház is e birodalom keretei között jött létre.[565] Az erősödő császári főhatalmi törekvésekre való tekintettel Rómának nem állt érdekében teljes határozottsággal és elkötelezettséggel kiállni a Német Lovagrend mellett a Magyarországról történt kiűzés kérdésében, mert annak nagymestere a császár legszűkebb bizalmasai köréhez tartozott, az uralkodó fő tanácsadója, s így a császári politika egyik fontos formálója is volt. De hátat fordítani sem akart a lovagrendnek, hanem inkább azt próbálta hangsúlyozni, hogy a német szerzetes lovagok a pápai *exemptio* alapján közvetlenül a Szentszék fennhatósága alá tartoznak, akármennyire is szolgálta Hermann von Salza II. Frigyest.

Úgy tűnik, hogy 1227 nyarától a pápa a kunok közötti domonkos missziók sikerével igyekezett erősíteni tekintélyét és politikai súlyát, és ellensúlyozni a császár pozícióját jelentősen megnövelő keresztes vállalkozás presztízsét. A keresztes had augusztus végén útra is kelt a Szentföldre.[566] Róbert esztergomi érseknek a kun térítésért felelős pápai legátussá történt kinevezése 1227. július 31-én már egyértelműen ezt jelezte. A pápai oklevél szerint egy Bortz vagy Barc nevű kun fejedelem azzal a kéréssel fordult a magyar egyház fejéhez, az esztergomi érsekhez, hogy keresztelje meg őt és népét.[567] Az érsek a pápától kapott felhatalmazás birtokában a pécsi, veszprémi és váradi püspökök, a trónörökös Béla ifjabb király, és feltehetően számos pap kíséretében útra kelt a kunokhoz.[568] Béla ifjabb király jelenlétéről — ami arra utal, hogy a kun fejedelem nemcsak megtérését, hanem hódolatát is felajánlotta — egy 1228. március 21-én kelt pápai oklevél is tanúsítja, amelyben IX. Gergely üdvözölte a trónörököst, hogy a kunok földjére ment.[569] Makkai László szerint Béla a magyar világi hatalom megszervezése érdekében utazott el a püspökökkel a kunokhoz.[570] Ezek az események nagy valószínűséggel még mind 1227-ben történtek.[571] A további kun missziók szervezésére még ugyanebben az évben Milkó központtal megalapították a kun püspökséget (*episcopatus Cumanorum*). Az új püspöki székhely pontos helyét sajnos nem ismerjük, de joggal feltételezhető, hogy nem lehetett messze az erdélyi határtól, hogy fenn lehessen tartani az összeköttetést a Magyar Királysággal és a magyar egyházzal.[572] A kun püspökség a magyar egyházi hierarchia része lett, élére pedig a domonkos rend magyarországi perjelét, Theoderichet nevezték

[565] Müller–Mertens 2007, 564.
[566] Engels 1972, 146.
[567] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 7984.; Barc fejedelemről ld. Kovács 2005, 255–266.
[568] Latzkovits 1934, 76.
[569] Erdélyi Okmánytár I. Nr. 149.
[570] Makkai 1986, 306.
[571] Kovács 2014, 248.
[572] Makkai 1936, 26.

ki.[573] A milkói püspökség létrejötte után a magyar király címei között megjelent a *rex Cumaniae* titulus, ami azt bizonyítja, hogy a Német Lovagrend kunföldi hódításait II. András még nem tekintette uralmi területei valódi kiterjesztésének.[574] A kun püspökség megszervezése tovább gyengítette az erdélyi püspök pozícióit, mert egy 1228-ból származó oklevél szerint, amit Theoderich, a kunok püspöke írt, a székely területek egy részét is az új püspökséghez csatolták.[575] 1228. február 1-én a pápa ismételten közölte az egyházi méltóságokkal, hogy a Német Lovagrend teljes körű *exemptió*val és immunitással rendelkezik, ezért a Szentszék engedélye nélkül senki se merészelje egyházi büntetéssel sújtani, és megparancsolta, hogy tartsák tiszteletben a lovagok rendházainak (várainak) asylum jogát.[576] Ez a két oklevél jól mutatta, hogy az 1220-as évek végén a Német Lovagrend mennyire a korabeli nagyhatalmi politika egyik témája lett, s ily módon azt is jelezték, hogy a Szentszék a kunok közötti domonkos misszió támogatása ellenére sem fordított hátat a német szerzetes lovagoknak. A kun püspökség azonban nem volt hosszú életű, mert 1241–1242-ben a mongol támadás elsöpörte.[577]

III. Honorius pápának a Német Lovagrend érdekében 1226. február 17-én írt három oklevelét követően egészen 1231 tavaszáig egyetlen forrás sem foglalkozott konkrétan a német lovagok Magyarországra történő visszatérésének kérdésével. Úgy tűnik a pápaság figyelmét ezekben az években teljesen lekötötte a császárral kialakult konfliktus, s ezzel összefüggésben mintha teljes tanácstalanság jellemezte volna a magyar király és a Német Lovagrend közötti konfliktushoz történő viszonyulást. II. Frigyes már 1215-ben ígéretet tett arra, hogy keresztes hadjáratot vezet a Szentföldre, amit 1220-ban, császárrá koronázásakor is megismételt, de a különböző birodalmi ügyek miatt továbbra sem sietett azt teljesíteni. A pápai sürgetésekre 1222 áprilisában, majd 1223 márciusában újra megígérte, végül az egyházi kiközösítés fenyegetésének hatására 1225 júliusában ünnepélyes esküt tett, hogy legkésőbb 1227 augusztusában elindul a Szentföldre. A keresztes hadjárat megindítása előtt azonban a császár a közel három évtizede bizonytalan Észak-és Közép-Itália feletti birodalmi fennhatóságot akarta visszaállítani, és a III. Ince idején a pápaság által rekuperált területeket igyekezett visszaszerezni. Az Észak-Itália feletti császári uralom visszaállításával szemben 1226-ban a lombard városok Milánó vezetésével újjáalakították a Lombard Ligát. Az idős Honorius pápának Jeruzsálem visszaszerzése, a szentföldi keresztes hadjárat mindennél előbbre való volt, és nyomására a lombard városok behódoltak II. Frigyes előtt, s 400 páncélos lovagot állítottak ki a keresz-

[573] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 8155.; Barabás 2011, 42.; Budai 2014, 9–18.; Schiel 2011, 62.; Szovák 2016, 118.
[574] Papacostea 2013, 35–36.
[575] Fontes rerum Austriacarum Nr. 104.
[576] Centralarchives zu Wien Nr. 119, 120.
[577] Kovács 2014, 251.; Szovák 2016, 118.; Ursprung 2006, 810.

tes hadjáratra.[578] A Szentszék által szorgalmazott hadjárathoz a pápa igyekezett az európai uralkodók támogatását is megszerezni, és 1227 elején a magyar királyt is felszólította, hogy vegye fel a keresztet.[579] A Jeruzsálem visszaszerzését célzó keresztes hadjárat prioritásával is összefüggésben a pápa a Német Lovagrend erdélyi kiűzése miatt óvatos magatartást tanúsított II. Andrással szemben. 1227. március 18-án meghalt III. Honorius. Már nem érhette meg az annyira szorgalmazott keresztes had elindulását. Utóda, IX. Gergely a szentföldi hadjáratnál is fontosabbnak tartotta a keresztény világ feletti pápai főhatalom ügyét. Ebből a szempontból természetesen a már szerveződő keresztes vállalkozás ugyancsak fontos szerepet játszott, hiszen mindenki számára azt üzente, hogy Európa leghatalmasabb uralkodója, II. Frigyes a Szentszék felhívására indul el Palesztinába, és szolgálja az egyház és a kereszténység ügyét. Mivel a császár a Német Lovagrend nagymesterére bízta a keresztes hadjárat megszervezését, Honorius pápa halála után IX. Gergely ugyancsak fontosnak tartotta, hogy demonstrálja a Magyarországon ellenségként tekintett lovagrend melletti kiállását,[580] de elődjéhez hasonlóan ő sem lépett fel határozottan a magyar királlyal szemben. 1227 augusztusának végén a keresztes sereget szállító császári flotta kifutott Brindisi kikötőjéből, de néhány nap múlva kénytelen volt visszafordulni, mert járvány tört ki, ami számos áldozatot követelt. Ekkor halt meg a Staufok egyik jelentős németországi híve és támogatója, Lajos thüringiai tartománygróf, és maga a császár is súlyosan megbetegedett. A keresztes hadjárathoz sok reményt fűző pápa csalódott volt, s nem hitte el, hogy a sereg valóban járvány miatt fordult vissza a tengerről. Arra gyanakodott, hogy II. Frigyes, mint már annyiszor, most is megszegte esküjét, és csapatait Közép- és Észak-Itália meghódítására akarja felhasználni. Tény, hogy a betegség miatt a császár egy évvel elhalasztotta a szentföldi hadjáratot, és felgyógyulását követően ezt az esztendőt politikai befolyásának és hatalmának erősítésére fordította. Uralmát kiterjesztette Ciprusra, így az itáliai birodalmi fennhatóság visszaszerzésére való törekvés mellett a Levante térségben is növelte hatalmát, amit egy sikeres keresztes hadjárat, a jeruzsálemi korona megszerzése még jobban megerősített volna. II. Frigyes törekvései a VI. Henrik kori császári világhatalmi elképzelések felújulásának veszélyével fenyegettek. 1228-ban a pápa már akár a keresztes hadjárat megakadályozására is kész volt, nehogy a császár a Szentföld megszerzésével megerősítse a hatalmát, és a latin kereszténység legtekintélyesebb és leghatalmasabb uralkodójává váljon. Arra hivatkozva, hogy Frigyes szándékosan halasztotta el a keresztes hadjárat megindítását, és csak kifogás volt a járvány emlegetése, 1228 márciusában IX. Gergely kiátkozta a császárt és szorosra fűzte a kapcsolatát a Lombard Ligával. II. Frigyes, némi katonai erő felvonultatása után erre úgy válaszolt, hogy 1228. június 21-én kinyilvánította, a pápa a Biro-

[578] Pósán 2003, 144–145.
[579] Regesta Pontificum Romanorum I. Nr. 7646.
[580] Centralarchives zu Wien Nr. 109.

dalom javára le kíván mondani az Egyházi Állam északi részéről. A pápai udvar azt várta, hogy az *excommunicatió*val sújtott II. Frigyes nem tud majd eleget tenni keresztes esküjének, mert a kiátkozás hírére serege szétszéled, de nem ez történt. A hadjáratot szervező Hermann von Salza nagymesternek köszönhetően 1228. június 28-án Brindisiből a császári flotta mégis elindult a Szentföldre.[581] Frigyes serege 1228. szeptember 7-én érkezett meg Palesztinába, ahol a császár nem bocsátkozott nagy ütközetekbe a szaracénokkal, hanem diplomáciai úton igyekezett eredményeket elérni. Katonai erődemonstrációkat csak a tárgyalások érdekében rendezett. Az egyházi kiátkozásra hivatkozva a pápa felszólította a szentföldi klérust és az egyházi lovagrendeket, hogy ne engedelmeskedjenek a császárnak. A templomosok és a johanniták ennek eleget is tettek, a Német Lovagrend azonban továbbra is kitartott II. Frigyes mellett. Ezzel nyíltan megtagadta az engedelmességet a közvetlen egyházi fennhatóságot gyakorló pápának.[582] Logikusnak tűnt volna, hogy ilyen körülmények között a Barcaság és a Kárpátokon túli területek körüli viszályban IX. Gergely valamilyen gesztust tesz a magyar király oldalán a Német Lovagrenddel szemben, de semmi ilyesmi nem történt. Bizonyos körülmények óvatosságra késztethették Rómát, vagy pedig bizonytalanságot, tanácstalanságot kelthettek. A pápának figyelembe kellett vennie, hogy egyedül a császár személyére vonatkozott az *excommunicatio*, azokra, akik felvették a keresztet és a Szentföldre mentek, nem, így a Német Lovagrendre sem. Azt elvitatni, hogy a keresztes hadjáratban résztvevők az Úr és az egyház ügyéért keltek útra, nem lehetett. Ebben a seregben Hermann von Salza nagymester meghatározó, vezető szerepet játszott, ezért a Szentszék óvatosan viszonyult a Német Lovagrendhez. Ezt a keresztes sereget hosszú évek diplomáciai erőfeszítésének köszönhetően sikerült felállítani, s ha már egyszer elért a Szentföldre, a pápának sem állt érdekében, hogy dolgavégezetlenül, kardvágás nélkül térjen haza. IX. Gergely tulajdonképpen csak azt nem akarta, hogy ezt a keresztes hadat II. Frigyes vezesse. Talán azt remélte, hogy a császár bizalmát élvező, ugyanakkor az egyházhoz, az Apostoli Szék fennhatósága alá tartozó Német Lovagrendre, annak nagymesterére lehetne bízni a had vezetését. Ebben az esetben minden siker, amit a keresztesek elérnek, az egyház sikere lett volna, és a pápaság egyetemes főhatalmi törekvéseit erősíthette. De ha nem így volt, politikai értelemben akkor is hiteltelen lett volna, ha a pápa, aki mindeddig a Barcaság kérdésében a Német Lovagrend támogatójaként lépett fel, a császár vezette keresztes hadjárat okán most egyik pillanatról a másikra a lovagok ellenében foglalt volna állást. Amíg 1225 és 1227 között a pápaság több olyan oklevelet is kiadott, amelyek közvetlenül vagy közvetve a magyar király és a lovagrend közötti viszályhoz kapcsolódtak, a következő két évben feltűnő csend, passzivitás jellemezte ezt a kérdést. A pápa és a császár közötti politikai küzdelem kétségkívül minden más ügyet felülírt. Mivel II. Frigyes a pápa által kiközösítve ment

[581] Houben 2008, 48.; Pósán 2003, 146.
[582] Houben 2008, 50.

el a Szentföldre, rá és az uralma alá tartozó területekre — Róma értelmezése szerint — nem vonatkozott a keresztesek egyházi oltalma. 1229 januárjában pápai csapatok törtek be Campaniába. Februárban a császár megegyezett Al-Kamil egyiptomi szultánnal. A megállapodás értelmében a szultán lemondott a Szent Városról, Jeruzsálemről, kivéve az ún. sziklatemplomot, azt a helyet, ahonnan a moszlimok hite szerint Mohamed próféta a mennybe ment, s ami mellet felépítették az Al-Aksza mecsetet. A sziklatemplom és környéke moszlim fennhatóság alatt maradt, de a keresztények szabadon felkereshették, hogy ott imádkozzanak, mert az egyház szerint ez volt az a hely, ahol a gyermek Jézust bemutatták a templomban. A szultán átengedte Frigyesnek a Betlehem, Jeruzsálem és Jaffa, valamint a Názáret és Akkon közötti területeket, továbbá Szidónt és környékét. Al-Kamil ahhoz is hozzájárult, hogy a keresztények megerősítsék Jeruzsálem, Jaffa és Caesarea városok falait és a Német Lovagrend montfort-i várát, ő maga pedig ígéretet tett, hogy építtet új erődítményeket. A megállapodás tíz évre szólt. II. Frigyes diplomáciai úton többet ért el, mint a korábbi keresztes hadjáratok katonai akciói. Mindezt óriási lelkesedés fogadta a keresztény világban, mert a kortársak számára ez egyértelműen annak a jele volt, hogy Isten a császár oldalán áll, így a pápai kiátkozás gyakorlatilag elveszítette jelentőségét. 1229. március 17-én a császár bevonult Jeruzsálembe, ahol a következő napon a Szent Sír templomban megkoronázták. A koronázással azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy a szentföldi hadjárat elérte célját, visszaszerezte Jeruzsálemet és a keresztény szent helyeket. Ugyanakkor Rómával sem akarta a végletekig feszíteni a húrt, ezért Hermann von Salza tanácsára lemondott arról, hogy a koronázás egyházi ceremóniával történjen, nehogy azt a pápa provokációnak tekintse. Frigyes azt remélte, hogy a kereszténység érdekében elért sikerei után, melyek egyértelműen Isten támogatását bizonyították, a Szentszék feloldozza az egyházi kiátkozás alól, de csalatkoznia kellett. A pápa a hivatalos indoklás szerint sérelmezte, hogy a Szent Városban moszlim ellenőrzésű terület maradhatott, a jeruzsálemi pátriárka pedig emiatt *interdictum* alá helyezte a keresztény kézbe visszakerült várost, amit így a császár is azonnal elhagyott.[583] 1229. március 5-én már Akkon városában volt, ahol nyílt konfliktusba keveredett Gerold pátriárkával és az őt támogató templomosokkal, akiket fegyveres erővel kellett legyőznie. Mivel Itáliából olyan híreket kapott, hogy a pápai csapatok egészen Benevento környékéig előre nyomultak, 1229. május 1-én elhagyta a Szentföldet. Június 10-én érkezett meg Brindisibe. gyorsan és kíméletlenül leverte az ellene lázadókat, s kiverte országából a pápai csapatokat. Jóllehet az olyan hűtlenné vált városokat, mint Sora vagy San Severo a földig romboltatta, vagy a pápát támogató montecassinói apátság birtokait lefoglalta, II. Frigyes nem akart háborúzni Rómával. Azt akarta elérni, hogy a pápa feloldozza őt az egyházi átok alól.[584] A császár és a pápa közötti tárgyalások nyolc

[583] Abulafia 1988, 189.
[584] Houban 2008, 50–52.

hónapig tartottak, s ebben Hermann von Salza nagymester volt a legfontosabb közvetítő a két fél között.[585] A Német Lovagrend így a keresztény világ mindkét vezető hatalmának, a császárságnak és a pápaságnak a támogatását és jóindulatát maga mögött tudhatta, s ennek tudatában kezdett komolyabban foglalkozni Konrád mazóviai herceg ajánlatával, hogy európai tevékenységének súlypontját Erdély és Kunföld helyett tegye át Mazóvia és Poroszföld határvidékére, a Visztula mellé, és a pogány kunok helyett a pogány poroszokkal szembeni küzdelmet vállalja.[586] A császár ehhez a hozzájárulását már 1226-ban, a rimini bullával megadta,[587] 1230. január 18-án kelt oklevelében pedig IX. Gergely pápa is arra bíztatta a lovagokat, hogy kezdjenek harcot a pogány poroszok ellen.[588] A pápai oklevél egyúttal azt is jelezte, hogy a császárral folytatott béketárgyalások előre haladtával Rómában ismét egyre nagyobb jóindulattal viseltettek a Német Lovagrend iránt.

A porosz területekre a Szentszék már jóval korábban, 1216-ban egy Christian nevű cisztercita szerzetest missziós püspöknek nevezett ki,[589] ugyanakkor a Német Lovagrend, akit a pápa arra bíztatott, hogy a pogány poroszok ellen harcoljon, pápai *exemptio* alatt állt, így a püspöki joghatóság kérdése, éppúgy, ahogyan a Barcaság esetében volt, Poroszföldön is a kezdetektől komoly problémát jelentett. Christian püspök a rigai püspök által alapított livóniai Kardtestvérek Rendje (*Fratres miliciae Christi de Livonia*),[590] és a poroszokkal szembeni harc céljára a mazóviai herceg alapította Dobrini Rend (*Milites Christi de Prussia*)[591] mintájára püspöki és tartományúri fennhatóságot akart érvényesíteni a Német Lovagrend felett. Ezt bizonyítja a włocławek-i (Leslau) cisztecita apát 1230 januárjában írt levele, amelyben arra szólította fel a Német Lovagrendet, hogy ismerje el urának Christian püspököt, és az ő zászlója alatt hadakozzon a pogány poroszokkal.[592] A pápa viszont 1230. július 10-én arra szólította fel Christian püspököt, hogy támogassa a Német Lovagrend szentföldi várának, Montfort-nak a megerősítését.[593] Ugyanezen a napon IX. Gergely megtiltotta a püspököknek, hogy a Német Lovagrendet egyházi büntetéssel sújtsák, mert az közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik.[594] Ez a tiltás minden bizonnyal már a vitatott poroszföldi jogállással volt összefüggésben, és nem a lovagok —

[585] Pósán 2003, 147.
[586] PUB I/1. Nr. 75, 76.
[587] PUB I/1. Nr. 56.
[588] PUB I/1. Nr. 72.
[589] PUB I/1. Nr. 9, 10, 12.; Erről bővebben ld. Pósán 2001b, 431–435.
[590] A Kardtestvérek Rendjéről összefoglalóan ld. Benningoven 1965.; Hunyadi – Pósán 2011, 98–102.
[591] PUB I/1. Nr. 68.; A Dobrini Rendről ld. Hunyadi – Pósán 2011, 102–103.; Nowak 1980, 339–352.
[592] PUB I/1. Nr. 74.
[593] Tabulae Nr. 72.
[594] Centralarchives zu Wien Nr. 129.

Róma szerint még lezáratlan — magyarországi ügyével. Hermann von Salza közvetítésének köszönhetően július 23-án San Germano-ban a legtöbb vitatott kérdésben a pápa és a császár megegyezésre jutott egymással, s augusztus 28-án békét kötöttek.[595] Ez a Német Lovagrend számára kedvező politikai helyzetet és mozgásteret teremtett. A poroszországi egyházi és világi jogállás körüli vitás kérdések miatt Hermann von Salza nagymester ekkor még inkább a barcasági és kunföldi birtokok visszaadását szorgalmazta. 1231. március 29-én IX. Gergely pápa arra utasította a püspököket, hogy vegyék védelmükbe a Német Lovagrendet mindazokkal szemben, akik a lovagok kiváltságait semmibe veszik, vagy javait elrabolják.[596] Ezt a Barcaságra és Poroszföldre egyaránt lehetett értelmezni. 1231. április 26-án a pápa levelet írt Béla ifjabb királynak, és a Német Lovagrend korábbi birtokainak visszaadására kérte. Emlékeztette a trónörököst arra, hogy a német szerzetes lovagok mennyit tettek a kunok megtérítése érdekében, valamint arra, hogy a lovagrendi birtokokat a Szentszék védelmébe vette.[597] Ugyanezen a napon II. Andrásnak is írt, hogy adja vissza a Német Lovagrendnek a Barcaságot, s egyúttal megerősítette a király korábbi, a lovagoknak szóló 1211. és 1222. évi kiváltságleveleit.[598] Négy nappal később, 1231. április 30-án a pápa ismételten arra szólította fel a magyar királyt, hogy adja vissza a német lovagoknak a Barcaságot.[599]

Azzal párhuzamosan, hogy a Szentszék láthatóan ismét komolyan felkarolta a lovagrend korábbi erdélyi birtokainak visszaszerzését, Christian porosz püspökkel is folytak a tárgyalások, melyek 1231 márciusában átmeneti kompromisszummal zárultak. Christian püspök a mazóviai herceg által a Német Lovagrendnek adományozott Kulmerland tartományban lemondott a lovagok feletti tartományúri fennhatóságról, de a meghódítandó Poroszföldön a terület harmada illeti csak a lovagrendet, kétharmada a püspöké lesz, aki egyházi *iurisdictió*ját viszont Kulmerland és Poroszföld egésze felett is fenntartja.[600] Ezt követően a Visztulához érkezett lovagrendi fegyveresek Konrád mazóviai herceg katonai támogatásával egy korábbi, a poroszok által feldúlt szláv földvár és település helyén megalapították Thorn (Toruń) városát.[601] A Szentföld védelme mellett tehát a Német Lovagrend a kunokkal szembeni harc után most a Visztula mellett ismét felvállalta a kereszténység védelmét és terjesztését az európai pogányokkal szemben, ami a pápaság és a császárság érdekeivel egyaránt találkozott.

[595] Houban 2008, 54–55.
[596] Centralarchives zu Wien Nr. 130.
[597] UGDS I. Nr. 59.
[598] UGDS I. Nr. 60.
[599] UGDS I. Nr. 61.
[600] PUB I/1. Nr. 83.
[601] Annalista Thorunensis, SRP III. 58.; Canonici Sambiensis, SRP I. 280.; Chronica Olivensis, SRP I. 677.; Dusburg, SRP I. 49–50.

1231. március 29-én, augusztus 6-án és szeptember 15-én kiadott okleveleiben IX. Gergely pápa megparancsolta az egyházi méltóságoknak, hogy mindenkit átkozzanak ki, aki erőszakosan lépett fel a Német Lovagrenddel szemben.[602] Ez II. András magyar királyra mindenképpen vonatkozott, de nem valószínű, hogy a barcasági adomány visszaadására vonatkozó pápai kérés nem teljesítése miatt íródtak. A magyar királlyal szembeni ellenérzés inkább azzal függött össze, hogy II. András belpolitikája, s különösen az izmaeliták és a zsidók gazdaságirányításban betöltött kiváltságos helyzete[603] miatt 1231 tavaszán a magyarországi klérus szembe került az uralkodóval, és az egyház szabadsága, valamint a hit védelme érdekében a Szentszék beavatkozását kérte. IX. Gergely határozott fellépést várt a magyar királytól a visszásságok orvoslására, s ennek következménye lett az 1222. évi Aranybulla megújítása 1231-ben, ami elsősorban az egyház érdekei szerint változott, és különleges politikai súlyt adott az esztergomi érseknek, amikor az egyházi és világi előkelők ellenállási jogát kizárólag őrá ruházta.[604] A pápa, vélhetően Hermann von Salza szorgalmazására, ezt a magyarországi helyzetet igyekezett a Német Lovagrend érdekében is kihasználni, ezért is írt 1231 áprilisában három levelet, amelyben a Barcaság visszaadására szólította fel II. Andrást.[605] Az Aranybulla megújítását követően azonban érdemben semmi sem változott Magyarországon, ezért Róbert esztergomi érsek a Szentszék jóváhagyásával 1232. február 29-én az egész országot *interdictum* alá helyezte. Hogy ehhez szüksége volt-e arra a jogalapra, amit a pápa 1231. augusztus 6-diki és szeptember 15-diki oklevelei jelentettek, hogy az egyházi méltóságok átkozzák ki azokat, akik erőszakosan léptek fel a Német Lovagrenddel szemben,[606] nem tudjuk, de az ismert volt, hogy II. András hat évvel korábban erőszakosan lépett fel a lovagokkal szemben. A király kérésére, aki késznek mutatkozott a magyarországi egyházi elvárások teljesítésére, a pápa 1232 júliusában utasította az érseket az *interdictum* visszavonására. A magyarországi helyzet kivizsgálására Pecorari Jakab praenestei püspök személyében legátust küldött az országba.[607] Egyúttal 1232. augusztus 31-én megbízta azzal is, hogy próbálja meg elérni II. Andrásnál a Barcaság visszaadását a Német Lovagrendnek.[608] Ez a pápai intézkedés, ahogyan korábban, most is vélhetően Hermann von Salza közbenjárásának volt köszönhető. A magyar belpolitikai helyzetet látva minden bizonnyal a pápa és a nagymester is komoly reményeket fűzött Jakab legátus tevékenységéhez, mert 1232. szeptember 22-én IX. Gergely

[602] Centralarchives zu Wien Nr. 130, 131, 132.
[603] Weisz 1999, 151–161.; Tóth 2018, 64–65.; Rádóczy 1971–1972, 33–37.; Tóth 2008, 173–175.
[604] Kristó 1976, 74–75.; Kristó 2007, 218–219.
[605] UGDS I. Nr. 59, 60, 61.
[606] Centralarchives zu Wien Nr. 131, 132.
[607] Kristó 1976, 79.; Kristó 2007, 219.
[608] UGDS I. Nr. 65.

ismételten kiadott egy oklevelet, amelyben közölte az egyházi méltóságokkal, hogy a Német Lovagrend közvetlenül a pápa alá tartozik, felette egyetlen püspök sem rendelkezik egyházi joghatósággal.[609] Ez az oklevél aktuálisan ugyan a poroszországi helyzetre vonatkozott, de elképzelhető, hogy a Barcaság visszaadásának reménye is szerepet játszott a kiadásában, hogy megelőzze az erdélyi püspöknek a lovagrend birtokaira vonatkozó megyéspüspöki törekvéseit. A legátusnak ez a megbízatása azonban eredménytelen maradt, mert 1233. március 30-án IX. Gergely ismételten felkérte, hogy járjon közben a királynál a Barcaság visszaadása érdekében.[610] A Szentszéknek ez az újabb próbálkozása sem járt eredménnyel, ezért 1234. október 11-én a pápa Berthold aquileiai pátriarkát, II. András korábbi sógorát, és a Német Lovagrend Magyarországra hívásának egyik fő támogatóját kérte arra, hogy próbálja meg elérni a lovagrend visszatérését Erdélybe.[611] Azt követően, hogy 1235. szeptember 21-én II. András váratlanul meghalt, utóda IV. Béla (1235–1270) pedig kemény kézzel lépett fel apja főbb híveivel szemben,[612] IX. Gergely — kihasználva a zavarosnak tűnő belpolitikai helyzetet — 1235 végén újabb kísérletet tett arra, hogy a Német Lovagrend visszakapja a Barcaságot.[613]

Magyarország és a Német Lovagrend a késői Árpád-korban

Amikor 1233 elején Christian püspök a pogány poroszok fogságába esett, Hermann von Salza nagymester elérte, hogy a pápa a Német Lovagrend javára rendezze a porosz területek egyházi kérdését. IX. Gergely 1234. augusztus 3-án Rietiben kiadott oklevelében Szent Péter birtokába és a pápai szék védelmébe vette mindazokat a földeket, amelyeket a német keresztes lovagok a jövőben meghódítanak, s mindezeket a területeket a Német Lovagrendre bízta, aki a pápa fennhatóságának elismeréseként évi cenzust fizet Rómának. Az oklevél szerint a kiépítendő egyházszervezetről és annak püspökeiről a pápa majd később dönt.[614] A poroszföldi egyházi kérdésekről szóló pápai oklevél ugyanolyan megfogalmazást, szóhasználatot tartalmazott (*in ius et proprietatem Beati Petri suscipimus et sub speciali apostolice sedis protectione sedis apostolice […] in recognitionem dominii et precepte a sede apostolica libertatis ecclesiae Romane census annuus persolvatur*),[615] mint amikor Róma a Barcaságot nyilvánította Szent Péter birtokának és az Apostoli Szék különleges védelme alatt állónak. Az 1234. augusztus 3-án kelt pápai oklevél szóhasználata megerősíti azt az ál-

[609] Centralarchives zu Wien Nr. 138.
[610] Regesta II. Nr. 4242.; Armbruster 1979, 283.
[611] UGDS I. Nr. 68.
[612] Kristó 1976, 82–88.
[613] UGDS I. Nr. 71, 72.
[614] PUB I/1. Nr. 108.
[615] PUB I/1. Nr. 108.

láspontot, hogy a Szentszék tíz évvel korábban hasonló szándékkal közelített a Barcaság és a Kárpátokon kívüli kun területek kérdéséhez is. A pogány porosz földek esetében azonban nem volt olyan keresztény világi hatalom, ami ezeket a pápai törekvéseket úgy sérelmezte volna, mint korábban a magyar uralkodó. IX. Gergely 1235. évi két eredménytelen próbálkozása után a Barcaság ügye egy évtizedre lekerült a napirendről. A Német Lovagrend a porosz területek katonai meghódítására koncentrált, s emellett magába olvasztotta a balti térségben tevékenykedő két másik szerzetes lovagrendet, a Dobrini Rendet és a Kardtestvérek Rendjét.[616] Az 1230-as évek végére területi és hatalmi gyarapodása nagyobb mértéket öltött,[617] mint erdélyi tevékenysége idején, így nem meglepő, hogy figyelme alapvetően a Visztula és a Balti-tenger melletti térségre irányult. De az a körülmény sem hagyható figyelmen kívül, hogy 1239. március 20-án meghalt Hermann von Salza nagymester, aki a kezdetektől a legfőbb szorgalmazója volt a lovagrend barcasági megtelepedésének, a kunok elleni küzdelemnek és a balkáni szerepvállalásnak. Az erdélyi birtokok visszaszerzése neki személyes ügy is volt, halálával azonban az ilyen irányú törekvés veszített fontosságából.[618]

A Barcaság visszaadásának szorgalmazása majd csak az 1240-es évek közepén jelent meg ismét a német Lovagrendi politikában, amit a Szentszék is újból felkarolt. Ez összefüggésben lehetett azzal, hogy a Swantopolk danzigi (gdański) fejedelemmel vívott háború (1242–1248) és a lovagrendi hatalommal szemben kitört első porosz felkelés (1242–1249) a Német Lovagrend Poroszföldön elért minden addigi tevékenységét, tizenkét éves működését tette kérdésessé.[619] 1243. június 15-én a lovagok súlyos vereséget szenvedtek a poroszoktól, a csatából csak 10 ember tudott elmenekülni.[620] 1244-ben a Frigyes osztrák herceg vezetésével érkezett keresztesek segítségével a Német Lovagrend ugyan feldúlta Swantopolk fejedelem területeit,[621] és a meißeni és ausztriai rendházakból is érkezett 30 lovag (a hozzájuk tartozó fegyvernökökkel és csatlósokkal együtt) Poroszországba,[622] de a danzigi (gdański) fejedelemmel szövetséges poroszok így is sorozatos katonai sikereket arattak.[623] Az igazán nagy csapást azonban a Szentföldön szenvedte el a Német Lovagrend. Az 1244. október 17-diki gázai (La Forbie) csatában a szaracénok megsemmisítő vereséget mértek a keresz-

[616] PUB I/1. Nr. 118.; LUB I. Nr. 149.
[617] A Német Lovagrend poroszországi megtelepedéséről ld. Pósán 1996, 129–146.; Pósán 2015, 47–54.
[618] Houben 2008, 72.; Maschke 1934, 45.; Winnig 1940, 28.
[619] Pósán 1996, 146–159.
[620] Dusburg, SRP I. 73.: *marscalcum et fratres omnes cum CCCC viris occiderunt preter X, qui fugientes salvati sunt…*; Chronica Olivensis, SRP I. 682.: *fratres et omnes occiderunt*
[621] Chronica Olivensis, SRP I. 683.: *cum auxilio exercitus, quem dux Austriae miserat, et aliorum peregrinorum, Pomeraniam cremavit et per omnia devastavit*
[622] Relatio de Herman de Salza, SRP V. 164.
[623] Chronica Olivensis, SRP I. 683.

tény erőkre. A templomosok 312 lovagot vesztettek és csak 33 rendtag élte túl az ütközetet. A johannita lovagok közül 325 esett el, és mindössze 26 maradt életben. A Német Lovagrend 400 lovagjából csak 3 élte túl a csatát.[624] Ez azt jelentette, hogy a súlyos vereség után a német lovagoknak a Szentföldre kellett koncentrálni erőforrásaikat, s ez a poroszföldi harcokat tekintve nagyon kedvezőtlen helyzetet eredményezett. Elképzelhető, hogy a rend vezetése azzal a lehetőséggel is számot vetett, hogy kénytelenek lesznek feladni a Visztula melletti területeiket, ezért újból felvetette a Barcaságba történő visszatérés gondolatát, és ismét szorgalmazni kezdte az egykori adomány visszaadását. 1245. május 14-én IV. Ince pápa (1243–1254) a lyoni zsinaton felszólította IV. Béla magyar királyt, hogy adja vissza a Német Lovagrendnek a Barcaságot.[625] Ez a követelés azonban már akkor sem lett volna teljesíthető, ha a magyar király jóindulatúan áll az ügyhöz, mert a lovagok egykori erdélyi székhelyét, Marienburgot (Földvár) és a környékén fekvő négy falut már 1240-ben eladományozta a cisztercitáknak.[626] Az 1211. és az 1222. évi adománylevelekben szereplő területek visszaszerzése így illuzórikussá vált.[627] IV. Béla király a Német Lovagrend helyett 1247-ben a johannitáknak tett nagy adományt: rájuk bízta a Szörénységet egészen az Olt-folyóig, azaz lényegében a déli határok védelmét.[628] IV. Ince pápa 1246. április 21-én kelt oklevelének, amelyben megismételte, hogy a Szentszék engedélye nélkül egyetlen érsek vagy püspök se merészelje egyházi átok alá helyezni a Német Lovagrendet,[629] már semmi köze sem volt a lovagok és Magyarország viszonyához. A pápai oklevél már inkább a poroszországi történésekkel állt összefüggésben. 1245.október 11-én IV. Ince fegyverszünetre szólította fel a danzigi (gdański) fejedelmet és a Német Lovagrendet,[630] s három nappal később békeközvetítéssel bízta meg az itáliai bencés kolostor, Mezzanum apátját.[631] Ugyanakkor a pápa véleménye szerint mindaddig, amíg a lovagrend megsegítésére keresztesként Poroszországba érkezett német nemesek a szerzetes lovagok parancsait követik, a katonai győzelem eléréséig a lovagrend aligha hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni a danzigi (gdański) fejedelemmel, aki keresztény létére pogányokkal szövetkezett, s mindezt a katolikus hit és az egyház szolgálatát élethivatásként végző szerzetes lovagrenddel szemben. Ezért 1245. október 18-án úgy rendelkezett, hogy a pogány poroszok ellen harcoló keresztesek ezután ne a lovagrend, hanem a pápai legátusnak, Mezzanum apátjának a parancsait

[624] Lotan 2012, 59.; Hunyadi 2016, 75–76.
[625] Regesta II. Nr. 4234.
[626] UGDS I. Nr. 76.
[627] Pósán 2012a, 131.
[628] UGDS I. Nr.82.; Hunyadi 2010, 39.
[629] Centralarchives zu Wien Nr. 199.
[630] PUB I/1. Nr. 173.
[631] PUB I/1. Nr. 174.

kövessék.[632] Egy 1246. április 21-diki oklevél tanúsága szerint a Német Lovagrend és a Birodalomból érkezett keresztesek is ezt nem vették tudomásul, és az apát egyházi kiközösítéssel fenyegette meg őket.[633] A pápa tulajdonképpen ezért deklarálta újra, hogy a német szerzetes lovagok az ő fennhatósága alatt állnak, más egyházi méltóságnak nincs joga velük szemben egyházjogi intézkedéseket tenni.[634] Belátta azt is, hogy a Német Lovagrend nélkül az egyház kiterjesztése a pogány porosz területekre megvalósíthatatlan, ezért visszahívta Mezzanum apátját, s még 1247. november 19-én Jakab liège-i/lüttich-i főesperest nevezte ki Lengyelország, Poroszország és Pomeránia pápai legátusává, és az ő feladatává tette, hogy a lovagok és Swatopolk fejedelem befejezze a háborúskodást.[635] A békekötésre végül 1248. november 24-én került sor.[636] Jakab legátus közvetítésével a felkelő poroszokkal is tárgyalások kezdődtek, akikkel a lovagrend 1249. február 7-én állapodott meg a békéről.[637] A másik ok, ami miatt a Szentszék a bencés apáttal szemben határozottan kiállt a Német Lovagrend mellett, összefüggött a latin kereszténységnek a Rusz földjére történő kiterjesztésének szándékával. A pápai udvar úgy ítélte meg, hogy az orosz fejedelmek a tatárokkal szembeni nyugati támogatásért cserébe az orosz fejedelmek hajlandóak lennének elfogadni a pápa egyház fennhatóságát. 1246. május 3-án Róma engedélyezte Albert rigai érseknek, hogy az orosz területekre katolikus püspököt nevezzen ki.[638] A latin kereszténység keleti terjesztésének katonai védelmezését a pápa a Német Lovagrendre kívánta bízni, ahogyan ez IV. Ince pápa egy későbbi, 1248. január 23-án kelt oklevele tanúsítja.[639]

Azok a pápai oklevelek, amelyek 1256-ban és 1257-ben ismételték meg, hogy a Német Lovagrend közvetlenül a Szentszék fennhatósága alá tartozik, s ezért egyetlen egyházi méltóság se merészelje egyházi büntetéssel sújtani, illetve megerősítették a lovagrendnek adott korábbi pápai privilégiumokat,[640] a lovagok és a rigai érsek között Litvánia ügyében kiéleződött viszony állt.[641]

A Német Lovagrend részéről újabb próbálkozás a Barcaság visszaszerzésére 1270 elején történt, amikor a bécsi ferences és domonkos kolostorok elöljárói keresték fel IV. Béla magyar királyt, s azt kérték, hogy ismerje el érvényesnek a II. András király által a Német Lovagrendnek adott 1222. évi kiváltságleve-

[632] PUB I/1. Nr. 175.
[633] Tabulae Nr. 499.
[634] Centralarchives zu Wien Nr. 199.
[635] PUB I/1. Nr. 195, 200.
[636] PUB I/1. Nr. 213.
[637] PUB I/1. Nr. 218.; A poroszok és a Német Lovagrend közötti 1249. évi ún. christburgi békéről ld. Patze 1973, 417–483.; Wenskus 1986, 391–412.
[638] LUB I. Nr. 190.
[639] PUB I/1. Nr. 204.
[640] Centralarchives zu Wien Nr. 267, 289, 290, 292, 304, 307, 309, 310, 311.
[641] Pósán 1996, 160–176.; Pósán 2012c, 69–76.

let.[642] Annak, hogy a lovagok közvetítőkön keresztül ismét felvetették az egykori barcasági adomány visszaadásának kérdését, feltehetően az lehetett az oka, hogy a Szentföldön Bajbarsz szultán hadjáratai révén kritikussá vált a helyzet a katolikusok számára,[643]és ez a Német Lovagrend ottani pozícióit is fenyegette. A lovagrendi vezetés talán abban reménykedett, hogy az 1260-as években állandósult magyarországi belviszály IV. Béla és István ifjabb király között[644] kedvezőbb körülményt jelenthet az erdélyi visszatéréshez. A koldulórendek felkérése a közvetítésre nem volt véletlen, mert IV. Béla a lánya, Margit révén nemcsak szoros, hanem személyes kapcsolatban is állt a domonkosokkal.[645] Margit 1270. január 18-án halt meg,[646] ezt követően kereste fel a Német Lovagrend ügyével a bécsi domonkos és ferences rendi elöljáró a magyar uralkodót, de a próbálkozás nem járt sikerrel. Három hónappal később, 1270. május 3-án meghalt IV. Béla király, de utóda, V. István (1270–1272) sem bizonyult hosszú életűnek, ő 1272. augusztus 6-án hunyt el.[647] A trónon kiskorú fia, IV. László (1272–1290) követte.[648] Ezeknek a magyarországi hatalmi változásoknak semmi köze sem volt ahhoz, hogy I. (Habsburg) Rudolf (1273–1291), a frissen megkoronázott (1273. október 24.)[649] német–római uralkodó 1273. november 14-én megerősítette a Német Lovagrend minden korábbi privilégiumát, és különleges védelmébe vette a lovagokat, s javaikat.[650] Az egykori barcasági birtokokra vonatkozóan ez érdemi következményekkel ugyan nem járt, de közvetve mégis fenntartotta a lovagrend igényét és jogcímét. Azt követően azonban, amikor Rudolf a magyar királlyal szövetkezve 1278. augusztus 26-án döntő győzelmet aratott II. Ottokár cseh király felett,[651] a Német Lovagrend újabb kísérletet tett a Barcaság visszaszerzésére. 1278. december 28-án Fülöp, fermói püspök, pápai legátus a Habsburg uralkodó székhelyén, Bécsben a Szentszék nevében megerősítette a német lovagoknak adott, Barcaságra vonatkozó korábbi kiváltságleveleket.[652] A Magyarországra látogató legátus 1279 szeptemberében országos zsinatot tartott Budán, ahol előírták, hogy az egyháztól elvett birtokokat rövid időn belül vissza kell szolgáltatni, de a Német Lovagrend egykori erdélyi birtokainak visszaadásáról egy szó sem esett, a határozat csak a közelmúlt történéseire vonatkozott.[653] Az 1279. június 23-án kiadott ún. első kun törvényt nem teljesítő, és a keresz-

[642] UGDS I. Nr. 91.
[643] Runciman 1999, 874–880.; Thorau 2004, 109–110.
[644] Zsoldos 2007.
[645] Harsányi 1938, 26.; Klaniczay 1994, 112.; Csepregi 2017, 104.
[646] Dümmerth 1972, 617–620.; Deák 2005, 273.
[647] Zsoldos 2018, 57, 143.
[648] Kristó 2007, 265.
[649] Pósán 2003, 213.
[650] Centralarchives zu Wien Nr. 496.; LUB I. Nr. 438.; OBA Nr. 46.
[651] Kristó 2007, 266.; Pósán 2003, 215.
[652] UGDS I. Nr. 188.
[653] Kristó 2007, 267.; Zimmermann 2000, 69.

tény normákkal sok vonatkozásban összeegyeztethetetlen életet élő királyt az ősz folyamán Fülöp legátus kiközösítette az egyházból, az országot pedig interdiktum alá helyezte. IV. László elfogatta a legátust, és a kunok kezére adta, de hamarosan ő maga is a koronával szembe fordult bárók fogságába esett.[654] Ilyen körülmények között 1280. március 15-én Habsburg Rudolf, mint a keresztény világ legfőbb hatalma (*Rudolfus Dei gratia Romanorum rex, semper augustus universis Christi*), azokat az okleveleket, amelyeket II. András király állított ki a Német Lovagrendnek, hitelesnek és érvényesnek ismerte el.[655] Az egykori barcasági adomány ügyében azonban ez sem eredményezett semmilyen változást, és az 1280-as években a lovagrend figyelme is alapvetően másfelé fordult. Egyrészt a szentföldi fejlemények adtak okot az aggodalomra. 1287 tavaszán nyílt háború tört ki a szíriai partok mentén a pisaiak és a genovaiak között. Velence és a három nagy lovagrend Genova ellenében Pisa oldalára állt. A keresztények közötti viszályt Kaláún egyiptomi szultán is kihasználta, és 1289 februárjában Szíriába vezényelte seregét. 1289. augusztus 26-án elfoglalta Tripoliszt. Halála (1290. november 10.) után fia, al-Asraf indított 1291 márciusában hadjáratot a maradék keresztény terület és annak központja, Akkon ellen. Az utolsó, keresztény kézen lévő szentföldi város 43 napi ostrom után a moszlimok kezére került.[656] Akkon eleste után a Német Lovagrend a Szentföldről áthelyezte Európába, Velencébe a székhelyét. Ez a döntés alapvetően azzal függött össze, hogy a Rend tényleges tevékenysége ekkor már Poroszországban és Livóniában (a Baltikumban) folyt, és a lovagoknak Velencében volt saját rendházuk. A templomosok és a johanniták Ciprusra költöztek.[657] Tagadhatatlan, hogy Ciprus közelebb fekszik a Szentföldhöz, mint Velence, de komolyan vehető, annak visszafoglalására induló keresztes hadjárat számára Velence sokkal fontosabb kiindulóbázist jelentett. A kortársak vélekedése szerint ugyanis a dózse és a velencei flotta támogatása nélkül reménytelen lett volna sikerrel kecsegtető hadjáratot vezetni Palesztinába a moszlimok ellen.[658] Feltételezhető, hogy már 1295 táján megszületett az a döntés, hogy a Német Lovagrend székhelyét Velencéből át fogják helyezni Poroszországba, Marienburgba.[659] Ezt valószínűsítik ugyanis azok a Visztula melletti nagymesteri látogatások, amelyek 1295-ben, 1296-ban és 1298-ban voltak.[660]

A másik ok, amiért az 1280-as évektől a Német Lovagrend már nem próbálkozott a Barcaság visszaszerzésével, az volt, hogy Livóniában még súlyos harcokat vívott a semgallok, samogitiaiak (zsmudok) és a litvánok ellen.[661] Ugyanakkor egyre feszültebbé vált a viszonya Riga városával és a rigai érsekkel. Ennek egyik oka az volt, hogy a dinamikusan fejlődő s gyarapodó Rigát a Német

[654] Kristó 2007, 267.
[655] UGDS I. Nr. 196.
[656] Runciman 1999, 938–949.
[657] Arnold 1996b, 69–74.; Edbury 2001, 101–107.; Militzer 2005, 29.
[658] Militzer 2005, 29.
[659] Mierzwiński 1998, 15.
[660] Hubatsch 1954, 261.
[661] Selart 2007, 255.

Lovagrend a saját uralma alá akarta vonni, s ezt a szándékát I. Rudolf német–római uralkodó, mint Livónia ura is, már 1274-ben elismerte, amikor a város feletti uralmat a szerzetes lovagokra ruházta.[662] Az érsekkel kialakult konfliktus oka viszont a Livónia feletti tartományúri hatalom kérdése volt. Az ellentétek 1297 nyarán fegyveres összecsapássá fajultak. Riga városa és az érsek még a pogány litvánokkal is szövetkeztek a lovagrend ellen, és az így eszkalálódott háború több mint két évtizedig elhúzódott.[663]

[662] LUB I. Nr. 445.
[663] Ältere Hochmeisterschronik, SRP III. 584.; Canonici Sambiensis, SRP I. 283.; Dusburg, SRP I. 163.; Bombi 2008, 141–150.; Jähnig 2011, 48.; Kiaupienė 2006, 303.

AZ ANJOU-KOR

A Német Lovagrend és Magyarország Károly Róbert hatalmának megszilárdulásáig

A 13. század folyamán a Német Lovagrend még több kísérletet tett az 1211-ben és 1222-ben kapott magyarországi adományok visszaszerzésére, a 14. században, az Anjouk korában azonban már csak egyetlen alkalommal volt ilyen óvatos próbálkozása. 1317. szeptember 29-én a lovagrend bécsi komturjának, Wernhardnak a kérésére Tamás esztergomi érsek (1305–1321) igazolta II. András 1222. évi oklevelének hitelességét.[664] A 14. századtól a Német Lovagrend és Magyarország kapcsolata a közép-kelet-európai térség politikai viszonyainak változásaival összefüggésben alakult. A lovagok poroszországi állama és a Magyar Királyság több száz kilométer távolságban volt egymástól, közvetlen érintkezési pontok értelemszerűen nem léteztek. Viszonyukat alapvetően azok a szövetségi kapcsolatok befolyásolták, amelyeket saját érdekeik alapján kötöttek.

A Német Lovagrend már a 13. századtól egyik legfontosabb támogatójaként számíthatott Csehországra, ahol szinte a kezdeteitől számos adományban részesült. Hermann von Salza nagymester 1233-ban úgy rendelkezett, hogy a Rend cseh- és morvaországi birtokainak jövedelme a poroszországi harcok és államszervezés finanszírozását szolgálja.[665] Majd egy évszázaddal később, 1326-ban a lovagrend cseh- és morvaországi rendtartományához tartozó birtokok közvetlenül a nagymester irányítása alá kerültek, és az ausztriai rendházak javaival együtt ún. nagymesteri kamarai birtokok lettek.[666] (A nagymesteri kamarai rendtartományok sora az 1390-es években tovább bővült az elzászi és burgundiai lovagrendi rendtartományokkal.)[667] A 13. század közepén, második harmada elején II. Ottokár cseh király két alkalommal is fegyverrel, katonai erővel támogatta a lovagok poroszországi harcait (1255, 1267).[668] A 13. század végén a cseh uralkodóház Poroszország szomszédságában, Kelet-Pomerániában (Pommerellen) is a Német Lovagrend támogatójaként jelent meg. Amikor 1294-ben a danzigi (gdański) fejedelemségben II. Mestwin halálával kihalt a Piast-ház, a hercegség egy korábbi (1282. február 15.) örökösödési szerződés[669] értelmében II.

---

[664] UGDS I. Nr. 351.
[665] Jan 1988, 265–279.; Militzer 2005, 51.; Militzer 2011a, 203.; Wihoda 1992a, 7–10.; Wihoda 1992b, 97–102.; Wihoda 2001, 337–349.; Wihoda 2011, 254–260.
[666] Čapskỳ 2011, 218.; Sarnowsky 1993, 51.
[667] Militzer 2001, 9–11.
[668] Dusburg, SRP I. 92, 113.; Krollmann 1932, 25–30.;
[669] Pommerell.UB Nr. 333.

Przemysław nagy-lengyelországi fejedelemre szállt, aki az így megnövekedett hatalmára támaszkodva megszerezte a lengyel koronát is. 1295. július 26-án a gniezno-i érsek királlyá koronázta, de a következő évben már a saját fegyveresei gyilkolták meg (*Anno 1296 Primislaus rex Polonie et Pomeranie dux occisus est a militibus suis*).[670] Utóda Łokietek Ulászló lett volna, de II. Vencel cseh királynak (1278–1305) nagyobb támogatottsága volt, és 1300-ban őt koronázták lengyel királlyá.[671] A cseh uralom fenntartásában Északon, Pommerellenben Vencel fontos szerepet szánt a Német Lovagrendnek, s rábízta a tartomány katonai védelmezését. Erre azért volt szükség, mert Sambor rügeni fejedelem, II. Mestwin nőági unokája, örökösi igényekkel lépett fel, és megszállta Stolp (Słupsk), Belgrad (Białogard), Schlawe (Sławno) és Rügenwalde (Darłowo) vidékét. Vencel kérésére a lovagrend csapatai gyorsan kiűzték Kelet-Pomerániából a rügeni fegyvereseket. Szolgálataikat a király egy későbbi, 1305. július 4-én kiállított megerősítő oklevél tanúsága szerint a Visztula bal partján, azaz pomerán területen, birtokadománnyal jutalmazta.[672] A cseh korona és a Német Lovagrend közötti jó kapcsolatot bizonyította az is, hogy II. Vencel udvari káplánja és gyóntatója egy lovagrendi pap volt.[673] Amikor 1301. január 14-én III. András (1290–1301) magyar király halálával férfiágon kihalt az Árpád-ház, II. Vencel nőági legitimitásra hivatkozva és jelentős számú magyarországi hívére támaszkodva kiskorú fia számára (akit már 1298-ban eljegyzett III. András lányával, Erzsébettel) igényt formált a magyar koronára. Ugyanakkor egy másik, döntően délvidéki főúri csoport, még III. András életében, II. Károly nápolyi király unokájának, a szintén fiatalkorú Carobertónak (aki nőágon ugyancsak Árpád-házi volt) ajánlotta fel a trónt. Caroberto, vagy ahogy a magyar történetírásban inkább használjuk, Károly Róbert már 1300 augusztusában partra szállt Spalatóban (Split).[674] A magyar koronáért folyó küzdelemben Łokietek Ulászló az Anjou-házi Károly Róbertet támogatta, hogy ily módon gyengítse lengyelországi riválisát, II. Vencelt. A nápolyi trónaspiráns pozícióját erősítette a magyarországi egyház feje, Bicskei Gergely esztergomi érsek, sőt még maga VIII. Bonifác pápa is, aki megrótta Vencelt, amiért fiát magyar királlyá akarta tenni, és legátust küldött Magyarországra,[675] hogy személyesen segítse elő Károly királyságának elismerését.[676] 1303 májusában VIII. Bonifác egyértelműen úgy foglalt állást, hogy Magyarországon az öröklés jogán Károly Róbertet illeti a trón, és nem a cseh király fiát.[677] Annak

[670] Annalista Thorunensis, SRP III. 62.; Krollmann 1932, 30.
[671] Annalista Thorunensis, SRP III. 63.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 373–377.
[672] CDP II. Nr. 48.
[673] Rautenberg 1973, 639.
[674] Csukovits 2012, 52–57.; Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 31–32.; Miskolczy 2009, 11.
[675] AOkl I. Nr. 88.
[676] AOkl I. Nr. 89.
[677] AOkl I. Nr. 392.

ellenére, hogy 1303 szeptemberében Bonifác pápa meghalt, a Szentszék politikája nem változott, s 1308-ban Gentilis bíboros személyében újabb pápai legátust küldött Magyarországra Károly pozícióinak erősítésére. 1304-ben a cseh király hazavitte ugyan a fiát a koronázási jelvényekkel együtt, de a magyar trón kérdése továbbra sem jutott nyugvópontra.[678] Ugyanebben az évben Łokietek Ulászló a felvidéki magyar tartományúr, Aba Amádé katonai támogatásával megszerezte a Krakkó és Kis-Lengyelország feletti hatalmat,[679] s ez szintén Károly Róbertet erősítette. A cseh hatalmi törekvések visszaszorítása érdekében a pápa azt is megkérdőjelezte, hogy van-e joga Vencelnek a lengyel koronára, azaz egyértelműen Łokietek mellé állt.[680] Róma politikája így teljes mértékben egy oldalra állította Károly Róbertet és Ulászlót. II. Vencel halála (1305. május 21.) után örököse, III. Vencel (1305–1306) lemondott a magyar trónigényéről, s ezt a jogát a koronázási jelvényekkel együtt átruházta rokonára, III. Ottó bajor hercegre, akinek az anyja ugyancsak az Árpád-házból származott.[681] A Wittelsbach-házi herceg támogatók hiányában nem sok sikerrel próbálkozott a trón megszerzésével, s végül 1307-ben visszatért Bajorországba. III. Vencel erejét lekötötte az, hogy Ulászlóval szemben igyekezett megőrizni lengyelországi hatalmát,[682] de ő sem bizonyult hosszú életűnek, mert 1306. augusztus 4-én Olmützben gyilkosság áldozata lett, s vele együtt férfiágon kihalt a cseh Přemysl-ház.[683] A cseh koronára Karintia hercege és I. Albert osztrák herceg is pályázott, de azt végül a Luxemburg-házi VII. Henrik császár fia, János szerezte meg, aki feleségül vette II. Vencel negyedik lányát, Erzsébetet. 1311. február 7-én a mainzi érsek a cseh rendek támogatásával Csehország királyává koronázta Luxemburgi Jánost, aki a Přemysl-uralkodókhoz hasonlóan ugyancsak igényt formált a lengyel koronára.[684] A III. Vencel halála és János trónra lépése közötti helyzetet kihasználva Łokietek Ulászló kiterjesztette uralmát Łęczyca, Sieradz, Kujávia és Kelet-Pomeránia területeire is. Nagy-Lengyelország Glogau hercegének és fiainak kormányzása alatt megmaradt a cseh korona fennhatósága alatt, és csak azt követően, hogy a helyi nemesség 1314-ben elűzte a glogaui hercegeket, ismerte el urának Ulászlót.[685] A lengyel területek feletti hatalom kérdése miatt Łokietek nem csak a cseh uralkodóval került konfliktusba, hanem Kelet-Pomeránia ügye a Német Lovagrenddel is kiélezte viszonyát. Azt követően ugyanis, hogy Ulászló katonai erővel megszállta Kelet-Pomerániát, és annak kormányzását Bogussa

[678] Csukovits 2012, 58.
[679] Rocznik Sędziwoja, PDP II. 879.: *1304. Wladislaus terram Cracovie cum Ungaris intrat et tuna obtinuit Visliciam*
[680] Krollmann 1932, 31.
[681] Kraus 1983, 138.
[682] Kurtyka 2004, 109.
[683] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 380–381.
[684] Hoensch 2000, 37–40.
[685] Kurtyka 2004, 109.

várnagyra bízta, Danzig (Gdańsk) polgárai fellázadtak ellene, és a brandenburgi őrgróf segítségét kérték, mert még korábban III. Vencel Pommerellent zálogba adta Brandenburgnak. 1308 nyarán Danzig előtt megjelentek az őrgróf csapatai. A város megnyitotta kapuit, de a vár lengyel helyőrsége komoly ellenállást tanúsított. A lengyel korona megszerzéséért küzdő Ulászló nem tudott felmentő csapatokat küldeni, ezért Bogussa várnagy a Német Lovagrend segítségét kérte.[686] A Günther von Schwarzburg kulmerlandi tartományi komtur vezette lovagrendi sereg megjelenése miatt a brandenburgi csapatok elvonultak Danzig alól, a lovagok azonban — kihasználva a számukra kedvező helyzetet — nem felmentőként, hanem hódítóként viselkedtek. Kiűzték a várból a lengyel helyőrséget, és amikor a város lakói ellenük is fellázadtak, mintegy 200 embert kivégeztek, családjaikat elűzték, a város védműveit, falait pedig lerombolták.[687] Danzig elfoglalása után a Német Lovagrend gyorsan kiterjesztette uralmát Kelet-Pomeránia egészére. A lovagok úgy ítélték meg, hogy Pommerellen megszerzésével elsősorban Ulászló érdekeit sértették, s ezért a területre zálogbirtokosként jogcímet formáló Brandenburggal megegyezésre törekedtek. Az 1309. szeptember 13-án megkötött soldini szerződés értelmében a lovagrend 10000 márka ezüstöt fizetett azért, hogy a brandenburgi őrgróf lemondjon a tartományra támasztott igényéről.[688] A nagymester ugyanekkora összeget kínált Łokieteknek is, aki azonban visszautasította a pénzt, s ezzel tartós viszály kezdődött Lengyelország és a Német Lovagrend között.[689]

Azt követően, hogy 1309-re a Német Lovagrend az Alsó-Visztula jobb partja mellett a bal partra (Pommerellenre) is kiterjesztette uralmát, a már korábban meghozott döntésnek megfelelően Siegfried von Feuchtwangen nagymester a Rend székhelyét Velencéből áthelyezte a Visztula egyik oldalága, a Nogat mellett fekvő Marienburgba (Malbork).[690] Az események kronológiájából úgy tűnik, hogy a nagymesteri székhely áthelyezése Poroszországba azt követően, hogy a brandenburgi területi igényeket sikerült leszerelni, azonnal megtörtént. A soldini szerződést 1309. szeptember 13-án kötötték meg, a nagymester pedig az ezt követő héten érkezett meg Marienburgba.[691] Ez egyértelműen azt bizonyítja, hogy a nagymesteri székhely Poroszországba történő áthelyezésének az előfeltétele a Visztula jobb és bal partaja feletti lovagrendi uralom megteremtése volt. A nagymester Marienburgba költözésével egyértelművé vált, hogy a Német Lovagrend fő tevékenységi helye a Mediterráneum helyett a Balti-tenger

[686] Krollmann 1932, 32.; Pósán 1996, 209.; Pósán 2003, 221–222.; Zimmerling 1988, 188–189.; Treitschke 1958, 30.
[687] Chronica Olivensis, SRP I. 705–713.; Annalista Thorunensis, SRP III. 63.; Boockmann 1992, 156–158.
[688] Pommerell.UB Nr. 676; Regesta II. Nr. 421.
[689] Grzegorz 1987, 29–31.; Grzegorz 1997, 17–19.
[690] Militzer 2011b, 47–62.
[691] Gouguenheim 2008, 569.

partvidéke lett. Az új székhely megválasztása mellett elsősorban az szólt, hogy Marienburg (Malbork) a lovagok uralmi területeinek közepén, Poroszföld és Kelet-Pomeránia határához közel helyezkedett el. A közel 58000 km^2 nagyságú lovagrendi állam[692] új székhelyén a megnövekedett igazgatási feladatok és politikai reprezentációs igények miatt nagyarányú építkezések kezdődtek.[693] A Lengyelországgal kialakult konfliktus még szorosabbra fűzte a Német Lovagrend kapcsolatát a Luxemburg-házzal. Mivel Łokietek Ulászló figyelmét és erejét alapvetően a cseh királlyal folytatott küzdelem kötötte le, Északon, a lovagrenddel szemben nem akart újabb frontot nyitni, de a pápai Kúriánál, amely egyértelműen Ulászló és az Anjou-házi Károly Róbert mellett állt, keresetet nyújtott be a Német Lovagrend ellen.[694] Bonyolította a helyzetet, hogy Pommerellen nagy része egyházszervezeti szempontból a lengyelországi Włocławek (Leslau), nyugati területei pedig a pomerániai Kamin (Kamień Pomorska) püspökéhez tartoztak.[695] Ugyanakkor maga a Német Lovagrend pápai exemptióval rendelkezett, és mentesült az egyházi tized fizetése alól.[696] A lovagok igyekeztek korlátozni Włocławek (Leslau) püspökének egyházi jogosítványait, sőt azzal is megpróbálkoztak, hogy az uralmuk alá került pommerelleni területeken Danzig (Gdańsk) vagy Mewe (Gniew) székhellyel különálló püspökség jöjjön létre, azaz Kelet-Pomerániát nem csak politikai, hanem egyházi értelemben is elválasszák Lengyelországról. Törekvésük azonban nem járt sikerrel.[697]

A Német Lovagrend külpolitikai pozíciói azonban, annak ellenére, hogy Ulászló és a lengyel klérus maga mögött tudhatta a pápaságot, az 1314. évi németországi kettős királyválasztást követően erősödtek. 1314 júliusában Bécsben az uralkodóválasztásban jelentős befolyással bíró fejedelmek közül a kölni érsek, a rajnai palotagróf és Szászország–Wittenberg hercege királlyá választotta Habsburg Frigyes osztrák herceget. A trieri és a mainzi érsek, a brandenburgi őrgróf, a szász hercegi család lauenburgi ága és Luxemburgi János cseh király 1314. november 20-án Felső-Bajorország hercegét, a Wittelsbach-házi Lajost ismerték el uralkodónak. A cseh koronával fennálló régi szövetsége alapján a Német Lovagrend is a Bajor Lajost támogatók táborához csatlakozott. A Habsburg-párti erők helyzetét gyengítette, hogy Frigyes testvére, Lipót 1315. november 15-én Morgartennél súlyos katonai vereséget szenvedett a svájciaktól, Bajor Lajos pedig, mint német uralkodó, ezt követően megerősítette a svájci szabadparaszti

[692] Biskup 1986, 27.; Samsonowicz 1989, 107–108.
[693] Mierzwiński 1998, 15–22.
[694] A Német Lovagrend elleni lengyel panaszokról ld. PUB II. Nr. 241, 275, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 296, 310, 312a, 312b, 312c, 320a, 321, 322, 323, 324, 325, 326.; A Szentszéknél folyó perről ld. Gouguenheim 2008, 567–603.
[695] Gąsiorowski – Skierska 1996, 8–11.; Spors 1983, 13–82.
[696] Keyser 1925, 20–38.
[697] Catalogus episcoporum Vladislaviensium 179–208.; Berichte III. Nr. 71.

közösségek birodalmi kiváltságait.[698] 1318-ban Károly Róbert magyar király is a Luxemburgok (és ezzel a Német Lovagrend) oldalára állt, amikor eljegyezte János cseh király húgát, Beatrixot.[699] A magyar–cseh szövetség létrejöttének oka a közös ellenség volt. Ez egyrészt Csák Máté magyar oligarchát jelentette, aki nemcsak Károly Róbertet nem ismerte el királyának, hanem a cseh korona területeire is vezetett rablóhadjáratokat. Másrészt a Habsburgokkal is ellenséges volt a viszonya mindkét királynak. Mindemellett Luxemburgi János azt is remélte, hogy Magyarország támogatni fogja a sziléziai és lengyel területekre irányuló, a Přemysl-ház hagyományait folytató expanzív politikáját.[700] Talán éppen a magyar és a cseh király közötti politikai közeledés és szövetségkötés késztette XXII. János pápát arra, hogy Łokietek Ulászló ellenfelei közül a Német Lovagrendet megpróbálja egyházi eszközökkel gyengíteni. 1318-ban ugyanis úgy foglalt állást, hogy a lovagok Visztula melletti hatalmának alapját jelentő, a mazóviai hercegtől adományként kapott Kulmerland tartomány egyházszervezeti téren nem a rigai, hanem a gniezno-i érsekséghez tartozzon.[701] 1319-ben a Habsburgok a Bajor Lajos hatalmi bázisát jelentő Bajorországra támadtak, de Regensburgnál vereséget szenvedtek.[702] Ugyanebben az évben meghalt Beatrix magyar királyné, s ezzel a magyar–cseh szövetség is felbomlott. Károly Róbert ismét Lengyelországhoz közeledett, és 1320 nyarán feleségül vette Ulászló lányát, Erzsébetet. A magyar király újból a Luxemburgokkal, s azok szövetségeseivel szemben álló táborba került.[703] Ez különösen Łokieteknek jelentett sokat, akinek a Magyarországgal létrejött szövetsége biztosította nemzetközi kapcsolatainak alapját,[704] de nagy súllyal esett a latba a pápaság támogatása is. XXII. János pápa már 1318-ban (amikor Kelet-Pomeránia mellett Kulmerlandot is a gniezno-i érsekséghez tartozónak ismert el) úgy rendelkezett, hogy a lengyel korona fősége alatt álló, vagy egykor az alá tartozott területeken a Szentszéknek fizetendő ún. Péter-dénárt immár nem háztartásonként, hanem fejenként (*de quolibet capito humano*) kell megfizetni.[705] A Német Lovagrend, részben a szóban forgó területek egyházi jogállásának kérdése, részben pedig pénzügyi okokból, felfüggesztette a pápai kincstárat illető pénz beszedését, és 1320. március 10-én megbízta Johann kulmi (Chełmno) plébánost, hogy a nagymester követeként tiltakozzon a pápai udvarban a Péter-dénár fizetésének megváltoztatása ellen.[706] A

[698] Pósán 2003, 227–229.
[699] RI VII/1. Nr. 396.
[700] Glassl 1973, 23.
[701] Gouguenheim 2008, 572.
[702] Pósán 2003, 229.
[703] Kristó 1988, 57.
[704] Glassl 1973, 23.
[705] Maschke 1933, 107–109.
[706] CDP II. Nr. 91.

lovagok éveken át megtagadták ennek az egyházi adónak a fizetését, s ez tartós konfliktust okozott a Szentszékkel.[707]

Azt követően, hogy 1321 márciusában meghalt Csák Máté,[708] s birtokai a magyar király kezébe kerültek, Károly Róbert közvetlen szomszédja lett Luxemburgoknak, akiknek hatalmi törekvéseit gyanakvással szemlélte. A magyar–cseh viszony hamarosan nyílt ellenségeskedéssé vált, amikor 1321 szeptemberében a magyar király kibékült eddigi nyugati ellenségével, a Habsburgokkal.[709] János cseh király viszont az általa eddig is támogatott bajor Wittelsbach-házzal fűzte szorosabbra kapcsolatát, s ennek során a lányát, Margitot eljegyezte Alsó-Bajorország hercegével, Henrikkel. A cseh király trónörököse, Károly a Wittelsbachokkal rokonságban álló tiroli örökösnőt, Margitot jegyezte el, míg János király a testvérét, Máriát Henrik karintiai hercegnek ígérte. A legfontosabb azonban az volt, hogy Bajor Lajos császár fiát, Lajost, és Luxemburgi János lányát, Juttát eljegyezték egymással.[710] A Habsburgok, akiknek már nem kellett tartani egy Magyarország felől jövő támadással, 1322-ben ismét Bajor Lajos ellen vonultak. Frigyes serege Ausztriából, testvére, Lipót pedig Svábföld felől, a nyugati Habsburg birtokokról támadt Bajorországra. Mielőtt csapataik egyesülhettek volna, 1322. szeptember 28-án az Inn-folyó melletti Mühldorfnál Bajor Lajos nagy győzelmet aratott riválisa, Habsburg Frigyes felett, sőt még maga Frigyes is fogságba esett. A Birodalom trónjáért folyó harc tehát katonai téren Bajor Lajos javára dőlt el. A mühldorfi győzelem kedvező helyzetet teremtett a Wittelsbach-ház magánhatalmának, ennek révén pedig uralkodói helyzetének erősítésére. János cseh király a német belháborúban nyújtott fegyveres támogatás fejében jelentős területi adományokban reménykedett, de Lajosnak nem állt érdekében, hogy a Birodalom keleti részén egy nagy Luxemburg-házi tartományi hatalom jöjjön létre, és még fia eljegyzését is felbontotta a cseh király lányával. Waldemar brandenburgi őrgróf 1319. évi, majd örökösének, Henriknek egy évvel későbbi halála után Bajor Lajos a brandenburgi Askani-ház oldalágait Szászország és Anhalt területein jelentős birtokadományokkal rávette arra, hogy a Wittelsbachok javára lemondjanak a brandenburgi örökségről. Braunschweig hercegének, Ottónak, aki feleségül vette Waldemar özvegyét, s ennek révén ugyancsak igényt formált az őrgrófságra, az brandenburgi jogcímről történő lemondását ugyancsak adományokkal vásárolta meg. A Wittelsbachoknak a brandenburgi őrgrófság megszerzését a szomszédos fejedelmekkel is el kellett ismertetnie. Ennek érdekében Alsó-Lausitzot elzálogosította a Wettineknek, Bautzen és Kamenz vidékét hűbérként a cseh királynak adományozta, Pignitz pedig Mecklenburg fennhatósága alá került. Ezt követően az 1323 elején tartott nürnbergi birodalmi gyűlés hozzájárult ahhoz, hogy Bajor Lajos fia, az ekkor nyolc éves La-

[707] PUB II. Nr. 460.; Regesta II. Nr. 543.
[708] Chronicon Aulae regiae 414.; Csukovits 2012, 74.
[709] Kluges 1912, 16.
[710] Meltzer 1940, 27–28.

jos kapja meg a brandenburgi fejedelemséget.[711] XXII. János pápa viszont 1323. október 8-án egyház átokkal fenyegette meg a német uralkodót. Érvelése szerint Bajor Lajos trónra lépését és uralkodását a Szentszék nem hagyta jóvá, ezért az nem legitim, így nem rendelkezhet a birodalmi javak felett, így a koronára háramlott fejedelemségekkel sem.[712] Bajor Lajos viszont 1323. december 18-án Nürnbergben a pápával szemben foglalt állást, s ahogyan valamikor II. Frigyes császár tette, ő is azt javasolta, hogy a XXII. János által vitatott kérdéseket egyetemes zsinat ítélje meg a közeljövőben. Azt hangsúlyozta, hogy ő a birodalmi jog alapján a fejedelmek többsége által megválasztott legitim uralkodó, tehát jogszerűen gyakorolja a hatalmat és jogszerűen intézkedhet a Birodalomhoz tartozó területekről. 1324. március 23-án XXII. János ismételten egyházi átokkal fenyegette Bajor Lajost, aki válaszképpen a Német Lovagrend sachsenhauseni rendházában 1324. május 22-én ismét az egyetemes zsinat összehívását szorgalmazta. Újból deklarálta, hogy a fejedelmek választása önmagában érvényes, azt a pápának nincs joga felülbírálni vagy jóváhagyni, ahogyan ahhoz sincsen joga, hogy beavatkozzon a Birodalom ügyeibe.[713] A Német Lovagrend jó viszonyban volt Bajor Lajossal, akitől az 1320-as évektől számos kiváltságot és adományt kapott.[714] Szimbolikus volt az is, hogy az uralkodó 1324-ben egy lovagrendi rendházból állt ki az avignoni pápasággal szemben.

Az a tény, hogy Bajor Lajos fia lett Brandenburg őrgrófja, s így a Wittelsbach-ház közvetlenül Lengyelország szomszédjává vált, kedvezőtlen geopolitikai változást jelentett Ulászló számára. A nürnbergi birodalmi gyűléssel egyidejűleg — amely elismerte a Wittelsbachok jogát Brandenburgra — a Habsburgok 1323. február 23-án ígéretet tettek arra, hogy az eddig ellenőrzésük alatt tartott Pozsony megyét és Pozsony városát visszaadják Magyarországnak, s így még erősebbre fűzik kapcsolatukat Károly Róberttel, de erre mégsem került sor.[715] Azt követően, hogy a mühldorfi csata Bajor Lajos javára döntötte el a német trónharcot, és a győztes oldalon háborúzó Luxemburgoknak csalatkozni kellett a Wittelsbachok ígéreteiben, 1323 augusztusában János cseh király is igyekezett normalizálni viszonyát a Habsburgokkal és a magyar királlyal morvaországi találkozójukon.[716] Lengyelország szempontjából ezek a tárgyalások inkább fenyegetést jelentettek, mert a cseh uralkodó fő célkitűzése, hogy uralmát kiterjessze a sziléziai fejedelemségekre és megszerezze a lengyel koronát, egyáltalán nem változott. A Habsburgokkal és a magyar királlyal folytatott tárgyalásokkal

[711] Menzel 2005, 104–107.; Pflugk – Harttung 1901, 264–267.; Pósán 2003, 229.; Winkelmann 2011, 62.
[712] MGH Const. 5. Nr. 792.; Kraus 1983, 150.; Menzel 2005, 119.
[713] Pósán 2003, 231.
[714] RI VII/1. Nr. 40, 51, 54, 64, 66, 76, 90, 91.; OBA Nr. 176.
[715] RI VII/1. Nr. 204.
[716] Chronica Aulae regiae 422.

Csehország alapvetően ehhez igyekezett szabad kezet kapni.[717] A Szentszék és a Bajor Lajos császár között kiéleződött viszony miatt azonban a pápa örömmel látta a Habsburgok és a Luxemburgok békülését, a Wittelsbach-házzal szembeni erők gyarapodását.

A Német Lovagrend az 1320-as évek nemzetközi erőterében

Az 1320-as évek elején a pogány litván nagyfejedelem, Gediminas (1316–1341), aki a rigai érsek és Riga város szövetségese volt a Német Lovagrenddel szemben, széles körű diplomáciai tevékenységbe kezdett Európa felé. 1322 nyarán panaszt tett a pápánál, hogy a Német Lovagrend Litvániával szembeni ellenséges magatartása akadályozza a litvánok megtérését.[718] Kétségtelen, hogy Riga és a rigai érsek megbízottjai fontos szerepet játszottak a litván nagyfejedelem külpolitikai lépéseiben, tartalmi és technikai értelemben (tolmácsként, írnokként, tanácsadóként) egyaránt.[719] Gediminas levele lényegében megkérdőjelezte a Német Lovagrendnek a kereszténység terjesztésére épülő baltikumi tevékenységének legitimitását.[720] Mivel a lovagrend az avignoni pápasággal szemben Bajor Lajos oldalán sorakozott fel, a rigai érsekkel szövetséges litván nagyfejedelemnek a lovagokkal szembeni panasza meghallgatásra talált a pápai udvarban. 1323. május 26-án Gediminas a domonkos és ferences rendeknek is írt, s arról tájékoztatta őket, hogy birodalmában koldulórendi kolostorok alapításával fogja előmozdítani a kereszténység terjesztését.[721] Ugyanezen a napon arról tájékoztatta Lübeck, Rostock, Stralsund, Greifswald és Stettin városokat, valamint Gotland lakóit, hogy ő maga is keresztény hitre kíván térni, ferences és domonkos kolostorokat fog alapítani, és megnyitja országát a német kereskedők előtt.[722] A litván nagyfejedelem diplomáciai aktivitásának, a katolikusok felé tett ígéreteinek politikai következményeit mérlegelve a lovagrend nem tehette meg, hogy mindezt semmibe veszi, ezért 1323. október 2-án négy évre szóló békét kötött a litvánokkal.[723] Gediminas részéről ezeknek a leveleknek a megírását bizonyára az is ösztönözte, hogy 1323 és 1326 között Litvánia háborúban állt Novgoroddal.[724] Azzal, hogy a litván nagyfejedelem kilátásba helyzete megtérési és kolostoralapítási szándékát, a Német Lovagrend helyzetét gyengítette, és a prédikáló rendek pozícióját erősítette.[725] Gediminas megkeresztelkedési szándé-

[717] Glassl 1973, 26.
[718] Regesta II. Nr. 520.
[719] Nikžentaitis 1996, 124.
[720] Weise 1963, 462–465.
[721] LUB II. Nr. 688, 689.
[722] LUB II. Nr. 690.
[723] PUB II. Nr. 418, 419.
[724] Selart 2007, 268, 274.
[725] Nikžentaitis 1996, 127.

kát hitelesítette, hogy az udvarában több katolikus egyházi személy is tartózkodott. A források egy Michael nevű domonkos frátert, Heindrich és Berthold nevű ferences szerzeteseket említettek, továbbá egy német származású tolmácsot.[726] De nyugati klerikusok már korábban is érkezhettek Litvániába, mert a Hanza városoknak küldött levél tanúsága szerint Gediminas uralkodása elején Vilniusban már állt egy ferences és egy domonkos templom.[727] Ezeket minden bizonnyal Lengyelországból érkezett koldulórendi barátok építették.[728] Gediminas diplomáciai kezdeményezése a pápa tetszése és helyeslése mellett a rigai érsek és Łokietek érdekeit is szolgálták, mert azok végső soron a Német Lovagrend ellen irányultak, és a lovagrenddel szövetséges Luxemburgokat is kellemetlenül érintették. Annak ellenére, hogy a rigai érsek egyértelműen a keresztes lovagokkal szemben foglalt állást, és a Szentszék is inkább ebbe az irányba húzott, a litvániai térítés kedvezményezettjei, a koldulórendek közül a ferencesek kiálltak a lovagrend mellett. Gediminas 1322 nyarán leírt vádjaira, melyek szerint a német szerzetes lovagok ellenséges fellépése akadályozza a litvánok megtérést,[729] a ferencesek poroszországi elöljárója, Nicolaus fráter azt írta a pápának, hogy jogtalan és hamis azt állítani, hogy a Német Lovagrend akadályozza Litvánia keresztény hitre térését.[730] Ugyanígy számolt be a Szentszéknek az olivai ciszter cita monostor apátja is 1324. január 17-én.[731] A litván nagyfejedelemnek a kereszténység felvételére vonatkozó leveleire — feltehetően a Német Lovagrend szerepére vonatkozó ellentmondásos információk miatt — a pápai udvar csak egy évvel később reagált: 1324. június 1-én XXII. János pápa üdvözölte Gediminas szándékát, hogy felveszi a katolikus hitet. Közölte vele, hogy pápai legátust küld Litvániába, a lovagrendnek pedig megparancsolta, hogy segítse elő a litvánok megtérését.[732] A litván nagyfejedelem látványos közeledése a latin kereszténységhez, pontosabban a Német Lovagrenddel szemben a pápai Kúria politikáját támogató erőkhöz, 1325-ben Łokietek Ulászlóval kötött politikai-katonai szövetségben csúcsosodott ki, amit dinasztikus házassággal erősítettek meg (*1325. Kazimirus filius Vladyslay regis uxorem recepit de Litwania. Pax fuit inter Poloniam et Litwaniam*).[733] A nagyfejedelem Aldona nevű lánya a lengyel trónörökös, Kázmér felesége lett, s a keresztségben az Anna nevet kapta.[734] A lengyel–litván szövetség alapvetően a Német Lovagrenddel szemben jött létre, s

[726] Chartularium Nr. 54.
[727] LUB II. Nr. 690.
[728] CDL 30.; Borkowska 2006, 144.; Ivinskis 1939, 15.; Kiaupa 1996, 171.; Reklaitis 1959, 505–510.
[729] Regesta II. Nr. 520.
[730] PUB II. Nr. 429.
[731] PUB II. Nr. 446.
[732] PUB II. Nr. 461.
[733] Rocznik Miechowski, PDP II. 884.
[734] Błaszczyk 1998, 107–109.; Hellmann 1976, 20.; Jurginis 1996, 12.; Kurtyka 2004, 110.; Rowell 1994, 91.

még a megkötésének évében kiújult a háborúskodás a lovagokkal.[735] A lengyel–litván szövetségnek a XXII. János pápa és Bajor Lajos császár közötti küzdelemben is szerepe lett. 1326-ban a pápai udvar ösztönzésére lengyel–litván csapatok támadták meg Brandenburgot, és ezzel nyíltan bekapcsolódta a pápaság és a Wittelsbachok harcába.[736] Előtte azonban Ulászló király, hogy a Lengyelország nyugati határán túlra vezetett hadjárathoz biztosítsa a hátát, 1326. február 7-én az év végéig szóló fegyverszünetet kötött a Német Lovagrenddel.[737] Az Ältere *Hochmeisterchronik* leírása szerint a litván nagyfejedelem 1200 fegyverest küldött Łokietek seregébe (*Im jare unsers heren MCCCXXVI Lukit konig von Polen hat Gedemynen den konig von Littawen, des her em lege XII*^{C} *man*).[738] A források szerint a lengyel–litván had nagy pusztítást okozott Brandenburg földjén, és egészen az Odera melletti Frankfurtig tört előre. Az *Annales expeditialis Prussici* 150,[739] az Ältere *Hochmeisterchronik* viszont 200 falu felperzseléséről, feldúlásáról számolt be. Ez utóbbi forrás arról is megemlékezett, hogy a pogány litvánok és lengyel szövetségeseik három kolostort és két apácazárdát is felprédáltak, továbbá számos templomot.[740] Az, hogy a lengyel király a pogány litván nagyfejedelemmel kötött szövetséget (aki ígérete ellenére még mindig nem vette fel a keresztséget), aggodalommal töltötte el a Mazóviát uraló Piastokat, de még Płock püspökét is. 1325. augusztus 25-én már a pápához fordultak, hogy az egyház feje érje el e szövetség felbontását.[741] Ziemowit és Troiden, mazóviai hercegek a Német Lovagrendhez közeledtek, és ugyanígy tett egy hónappal később IV. Wratissław pomerán fejedelem is.[742] Közülük Ziemowit magatartása különösen érdekes, mert korábban ő maga szintén Gediminas egyik lányát vette feleségül, és a mazóviai Piastoknak már korábban is voltak házassági kapcsolatai a litvánokkal.[743] Ziemovit herceg fejedelemsége önállóságát érintően minden bizonnyal fenyegetést látott Ulászló és a litván nagyfejedelem szövetségében, még akkor is, ha Gediminas az apósa volt. Nem lehetett kérdés: ha valami okból Gediminasnak választania kell vejei (azaz Ziemovit és Kázmér) között, nem Mazóvia, hanem a jóval komolyabb hatalmat jelentő Lengyelország mellett fog kiállni. A következő év elején a mazóviai Piastok és a Német Lovagrend katonai-védelmi szövetséget kötöttek Łokietek Ulászló és Gediminas ellen.[744] 1326. augusztus 18-án Werner von Orseln nagymester (1324–1330) Lengyelország elleni szövetséget

[735] PUB II. Nr. 509.
[736] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 412–413.
[737] PUB II. Nr. 548.
[738] Ältere Hochmeisterchronik, SRP III. 590.
[739] Annales expeditialis Prussici, SRP III. 12.
[740] Ältere Hochmeisterchronik, SRP 591.
[741] PUB II. Nr. 528.
[742] PUB II. Nr. 529.
[743] Hocij 1954, 408.; Ivinskis 1939, 16.
[744] PUB II. Nr. 540, 541.

kötött Boroszló (Breslau, Wrocław) hercegével, IV. Henrikkel.[745] Ez összefüggésben állt János cseh király politikájával, aki Ulászlóval szemben a cseh korona fennhatóságának elismerésére igyekezett rábírni a sziléziai hercegeket. Ehhez az első lépést a Łokietekkel történő szembe fordulás jelentette. A lengyel–litván közös katonai fellépés és súlyos pusztítás a Birodalom területén, amelyben nem volt különbség a pogány litvánok és a keresztény lengyelek között, azzal a politikai következménnyel járt, hogy a Luxemburgok Lengyelországgal szemben ismét a Wittesbachok oldalára álltak. Az Ältere *Hochmeisterchronik* szerzője szerint azok után, ahogyan Ulászló serege Brandenburgban pusztított, joggal tarthatták a lengyeleket is pogánynak (*Dis sagen dy Polan wol und vorhingen is den heiden*).[746] Ezt a vélekedést erősíthette az a tény is, hogy ígéretével szemben Gediminas fejedelem az eltelt évek során mégsem keresztelkedett meg, továbbra is pogány maradt. Tekintettel a litván nagyfejedelemség belső viszonyaira, ez persze egyáltalán nem volt meglepő. A litván hatalom szinte létrejöttétől azonnal hódító politikát folytatott az ortodox egyházhoz tartozó keleti szláv fejedelemségek, a Kijevi Rusz utódállamai felé.[747] Gediminas alatt a litván uralom már igen nagy szláv térségre terjedt ki. A litvánok a meghódított területek belső struktúráit, adórendszerét nem változtatták meg, és ez a politikai gyakorlat értelemszerűen a vallás terén is érvényesült. Többek között ez is szerepet játszhatott abban, hogy a litvánok kelet felé oly gyorsan és könnyen tudtak terjeszkedni.[748] A pogány litván nagyfejedelmek elfogadták és tolerálták szláv alattvalóik ortodox hitét és egyházszervezetét, és az orosz fejedelmek is gyakran kérték a litvánok katonai segítségét a livóniai németekkel szemben. Pszkov-ban 1266 és 1299 között a litván Daumantas uralkodott, és folyamatos háborút vívott a Német Lovagrenddel.[749] Amikor 1262-ben Alexander Nyevszkij a Német Lovagrend livóniai központját, Wenden várát ostromolta, a hadjáratban részt vettek Polck és Pszkov litván fejedelmei is.[750] Vitebsknek is a 13. század végétől litván fejedelme volt.[751] A 14. század elején például Polock fejedelme Vytenis litván nagyfejedelem (1295–1315) segítségét kérte a katolikus fenyegetés miatt.[752] A litván fejedelmi családokból is sokan lettek ortodox keresztények és szláv hercegnőket vettek feleségül, vagy lányaikat orosz fejedelmekkel házasították össze. A 13. század közepén a Litvániát egyesítő Mindaugas például egyik lányát Halics-Volhínia urának, Danyilonak a fiához adta feleségül. Egy másik litván fejedelem, Tautvila lánytestvérei a már említett halicsi, valamint a novgorodi fejedelmek

[745] PUB II. Nr. 563.
[746] Ältere Hochmeisterchronik, SRP III. 591.
[747] Vardys 1988, 2.
[748] Hellmann 1976, 19.; Ivinskis 1978, 261.; Nikžentaitis 2004, 68.
[749] Rowell 1992, 1–33.
[750] Jurginis 1996, 10.
[751] Hellmann 1976, 14.; Mažeika 1987, 2.
[752] Rohdewald 2005, 35–36.; Rowell 1994, 87–94.

feleségei lettek.[753] 1320-ban Gediminas egyik lányát Tver fejedelméhez, Dimitrij Mikhajlovicshoz adta feleségül.[754] A litván hatalmi területek gyors gyarapodása a 14. század elején alapvetően dinasztikus házasságok és politikai együttműködések révén következett be, s kevésbé katonai erő alkalmazásával. A 13. század utolsó harmadában egymást követően két olyan litván nagyfejedelem is volt, akik az ortodox vallást követték: Vaišelga (1263–1267) és sógora, Shvarno (1267–1268).[755] A különböző szláv fejedelmi házakkal létesített szerteágazó házassági kapcsolatokra, valamint a litván nagyfejedelmek fennhatósága alá tartozó területek túlnyomó többségében ortodox vallású szláv népességére való tekintettel a vallás kérdése politikai jelentőséggel bírt. Ezt többek között az is mutatta, hogy Vytenis és Gediminas egyaránt arra törekedett, hogy ellenőrzése alá vonja a litván fennhatóság alatt álló orosz földeken az ortodox egyházat.[756] Joggal vélelmezhető, hogy Gediminasnak valójában soha nem is állt szándékában katolikus hitre térnie.[757] Az óriási területekre kiterjedő litván nagyfejedelemség vallási realitását, hogy még a vilniusi fejedelmi udvarban is a keleti keresztény egyház volt domináns helyzetben, sem Gediminas, sem utódai nem hagyhatták figyelmen kívül.[758]

Mivel sem a litván nagyfejedelem nem lett katolikus, sem pedig a lengyel–litván támadás Brandenburg ellen nem hozta meg a kívánt politikai eredményt, a pápaság távolságtartóbb magatartást tanúsított a lengyel király felé, mert még a magyar uralkodó is szót emelt az ellen, hogy apósa pogányokkal szövetkezett és keresztény földeket pusztított.[759] Vélhetően ezek a fejlemények is szerepet játszhattak abban, hogy 1327. február 13-án a morva határ közelében, Nagyszombat városában találkozott a magyar és a cseh uralkodó, és Habsburg-ellenes szövetséget kötöttek, amit a két királyi ház közötti házassággal kívántak megpecsételni. Károly Róbert legidősebb fiát, az ekkor alig három éves Lászlót eljegyezték Luxemburgi János egyik lányával, Annával. A magyar király részéről a fő okot, ami a Habsburgok ellen fordította, s amiért szüksége volt Csehország szövetségére, Pozsony megye jelentette, amit még mindig a Habsburgok tartottak uralmuk alatt.[760] Ugyanakkor a magyar–cseh tárgyalásokkal egyidejűleg Luxemburgi János csapatai ostrom alá vették Krakkót.[761] Károly Róbertnek azonban nem állt érdekében, hogy országa északnyugati határánál egy túlzottan erős Csehország jöjjön létre, s nem sokkal a nagyszombati találkozó után, 1327

[753] Ivinskis 1954, 367.
[754] Rowell 1994, 89.; Selart 2007, 263–270.
[755] Dubonis 2015, 57–61.
[756] Nikžentaitis 2004, 68.; Rowell 1994, 157.
[757] Forstreuter 1928, 357–359.
[758] Ivinskis 1939, 16.; Jablonowski 1955, 23.; Pósán 2014, 157–158.
[759] Schmidt 1992, 67.
[760] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 61.
[761] Chronicon Aulae regiae 449.

márciusában követei útján közölte a cseh uralkodóval, hogy nem fogja tétlenül nézni az apósa elleni támadást. Magyar katonai fellépést helyezett kilátásba, ha Luxemburgi János nem hagy fel Krakkó ostromával. A háborús fenyegetéssel azt megakadályozta, hogy a csehek elfoglalják Krakkót, de a Habsburgok miatt a cseh szövetségre is szüksége volt, ezért az ellen már nem emelt kifogást, hogy János király elismertesse hűbérúri fennhatóságát a sziléziai hercegségekkel.[762] Ez nem ütközött különösebb nehézségbe, mert a sziléziai fejedelmek számára előnyökkel járt, ha kikerülnek a lengyel korona fennhatósága alól, mert a lengyel koronához tartozó területeknek fizetni kellett a Szentszéknek a Péter-dénárt.[763] Annak ellenére, hogy a csehek Krakkó ostromával kudarcot vallottak, a sziléziai politikai változások, átrendeződések jelentősen gyengítették Łokietek Ulászló helyzetét. A boroszlói (Wrocław) hercegség miatt még a fegyveres konfliktus lehetősége is fennállt. IV. Bolesław brieg–liegnitzi herceg, IV. Henrik boroszlói fejedelem testvére, neki járó jogos örökségként tekintett Boroszló városára. A két testvér közötti viszályban Łokietek lehetőséget látott arra, hogy a lengyel-korona fennhatóságát Szilézia központi területe felett megerősítse. Csapatokat küldött Bolesław megsegítésére, mert Henrik herceg még az előző esztendőben, 1326. augusztus 18-án a Német Lovagrenddel kötött szövetséget.[764] 1327 márciusában, amikor Károly Róbert katonai beavatkozással fenyegette meg János cseh királyt, a boroszlói herceg Prágába utazott, hogy a cseh király támogatását is kérje Ulászló és az öccse hatalmi törekvéseivel szemben, s cserébe elismerte a cseh korona hűbérúri fennhatóságát.[765] További fenyegetést jelentett a lengyel király számára, hogy a mazóviai hercegek is már 1326 elején katonai szövetséget kötöttek a Német Lovagrenddel,[766] és tartani lehetett attól, hogy a lovagok és a mazóviai Piastok kihasználják sziléziai kudarcait, Luxemburgi János pedig beavatkozik a boroszlói viszályba. Ulászló úgy ítélte meg a helyzetet, hogy észak felőli fenyegetés a veszélyesebb, ezért 1327 nyarán megtámadta a mazóviai Płock fejedelmét, Wacławot, akinek az oldalán viszont a Német Lovagrend csapatai is felsorakoztak (*fratres habuerunt expediciones graves contra Polonos et regem Lotken*).[767] A Brandeburg elleni 1326. évi pusztító hadjárat után Łokieteknek nyugat felől a Wittesbachok megtorló támadásával is számolnia kellett. Egy 1328. március 22-én Avignonban kelt pápai oklevél szerint valamikor 1327 késő őszén vagy decemberében a lengyel király még igyekezett elejét venni a konfliktus eszkalálódásának, és fegyverszünetet kötött a Német Lovagrenddel.[768] Ebben feltehetően nagy szerepe volt annak, hogy egy háború esetén leg-

[762] Glassl 1973, 26–28.
[763] Maschke 1933, 120–121.
[764] PUB II. Nr. 563.
[765] Chronicon Aulae regiae 448.; Emmelmann 1910, 3.; Maschke 1933, 156.
[766] PUB II. Nr. 540, 541.
[767] Canonici Sambiensis, SRP I. 287.; Kurtyka 2004, 110.
[768] PUB II. Nr. 607.

főbb szövetségese, Károly Róbert aligha tudott volna érdemi segítséget nyújtani, mert maga is hadban állt. János cseh királlyal együtt fegyveresen avatkozott be Ottó, Frigyes és Albert osztrák hercegek viszályába. 1328 szeptemberében a Lajta-folyónál az Ottót támogató magyar és cseh seregek győzelmet arattak a másik két Habsburg herceg felett. A szeptember 21-én megkötött brucki béke értelmében a Habsburgok visszaadták Magyarországnak Pozsony megyét.[769] A Német Lovagrend és Ulászló közötti fegyverszünet azonban nem tartott sokáig, mert a már említett, 1328. március 22-diki pápai oklevél szerint a lovagok igyekeztek kihasználni a számukra kedvező helyzetet, hogy a lengyel király korábbi legfőbb szövetségese, Károly Róbert kiegyezett a lovagrendet támogató cseh királlyal. A lovagok ennek tudatában támadást indítottak a Łokietek uralma alatt álló kujáviai területek ellen.[770] A lengyelek válaszképpen betörtek Kulmerland földjére, s egészen az Ossa-folyóig hatoltak. Ahogyan Brandenburgban tették, most is fosztogattak, falvakat perzseltek fel, majd visszavonultak anélkül, hogy egyetlen várost vagy várat megostromoltak volna.[771] 1328. március 22-én a pápa megbízta Trier, Mainz és Köln érsekét, hogy vizsgálják ki a Német Lovagrenddel szembeni lengyel vádakat.[772] A lovagrend és a Szentszék viszonyát leginkább a Péter-dénár kérdése árnyékolta be. 1328. augusztus 4-én a pápa arról tájékoztatta a nagymestert, hogy Kulmerland és Pommerellen után a lovagrendnek fizetnie kellene a Péter-dénárt, mert ezek a tartományok egykor a lengyel koronához tartoztak, de a lovagok már tíz éve ezt megtagadták, ezért egyházi kiátkozással sújtja Poroszországot. Közölte, hogy a kiátkozás végrehajtását a következő év Húsvétjáig felfüggesztette, hogy a lovagrendnek e kézzelfogható és súlyos büntetés tudatában mégis legyen módjuk eleget tenni fizetési kötelezettségüknek, s így elkerülni a kiátkozást.[773] A Német Lovagrend azonban nem a Kúria felé fennálló vitatott fizetésnek akart eleget tenni, hanem a cseh király vezetésével olyan megoldást választott, ami még erősítette is politikai helyzetét, és egyetlen katolikus fejedelem sem ítélhette el: keresztes hadjáratot a pogány litvánok ellen.

Luxemburgi János keresztes hadjárata

A középkori nyugati világ nem sok különbséget tett az ortodoxok (schismatikusok) és a pogányok között, így a litván nagyfejedelemség elleni keresztes hadjárat tervét, annak jogosságát és indokoltságát — a korábbi keresztes hadjáratok ideológiájához és érvrendszeréhez hasonlóan — senki sem kérdőjelezhette meg. Azt Isten és a katolikus kereszténység érdekében dicséretes cselekedetnek

[769] RI VII/1. Nr. 809.; Hoensch 2000, 75.; Kristó 1988, 61.
[770] PUB II. Nr. 607.
[771] Plehn 1900, 72.
[772] PUB II. Nr. 606.
[773] PUB II. Nr. 626.

tartották.[774] Ugyanakkor egy litvánok elleni keresztes vállalkozás, amelyre Európa szinte minden tájáról érkeznek keresztesek, a Luxemburg-ház és a Német Lovagrend szempontjából egyaránt komoly politikai haszonnal is kecsegtetett. Egy ilyen hadjárat jelentősen gyengítette a pogányokkal és schismatikusokkal szövetséges Łokietek Ulászló helyzetét és tekintélyét. A cseh király vezette keresztes seregnek át kellett vonulnia Lengyelország földjén, hogy a Német Lovagrend államába érkezzen, s onnan pedig a porosz–litván határra menjen. Ez a fegyveres felvonulás katonai és politikai erődemonstrációra is alkalmas volt, hiszen egy olyan keresztes sereg, amelyet Luxemburgi János vezetett, a Német Lovagrend szövetségese és támogatója, már önmagában óvatosságra késztette a lengyel királyt. De az a tény, hogy a kereszténység érdekében és a lovagrend támogatására a cseh uralkodó kezdeményezésére keresztes had szerveződött, a Péter-dénár miatti pápai kiátkozással történő fenyegetés jelentőségét is nagymértékben gyengítette. A keresztes hadjáratra való tekintettel Ulászló kénytelen volt felfüggeszteni a német szerzetes lovagokkal vívott harcát.[775] János király még 1328. december elején a sziléziai Boroszlóban gyűjtötte össze a cseh, morva és sziléziai kereszteseket, de nagyon sok német nemes is csatlakozott seregéhez, s innen indult el Nagy-Lengyelország földjén át Poroszország felé. A keresztes had 1329. január elején érkezett meg a lovagrendi államba, és Thorn (Toruń) városánál hosszabb pihenőt tartott.[776] Január közepén indult tovább Königsbergbe (Kalinyingrád), majd onnan a litván határvidékre. Február 1-én a sereg átkelt a Memel-folyón (Ne□unas), s betört Samogitia (Zsmudföld) területére, ahol elfoglalt egy Medewageln nevű litván várat. A harcokban sok litván vesztette életét, és nagyon sokan fogságba estek.[777] Ezt követően azonban a keresztes had nem folytatta az előre nyomulást Litvánia belső területei felé, mert Poroszországból olyan hírek érkeztek, hogy a lengyel király megszegte a fegyverszünetet, és betört Kulmerland tartományba.[778] A korabeli lengyel évkönyvek egyértelműen megemlékeztek erről, s úgy tudósítottak, hogy a lengyel csapatok feldúlták Thorn (Toruń) környékét és a tágabb értelemben vett Visztula térségben a porosz–lengyel határvidéket.[779] Elképzelhető, hogy a Poroszország elleni támadással Ulászló apósának, a litván nagyfejedelemnek akart segíteni, de az

[774] Selart 2007, 278.
[775] Caro 1863, 131.
[776] Annalista Thorunensis, SRP III. 67.: *Anno 1329 Joannes rex Boemie intravit Prussiam…*; Annales expeditialis Prussici, SRP III. 9.: *Anno 1329 dominus Johannes de Lutzelburg, rex Bohemie, cum multis principibus et militibus venit in Prussiam…*
[777] Meltzer 1940, 47.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 414.
[778] Hellmann 1976, 20.
[779] Spomniki Wiślickie 1305–1479, PDP III. 124.: *Item MCCCXXIX dominus Wladislaus rex Polonie terram Thoruniensem devastavit*; Rocznik Kujawski, PDP III. 210.: *Deinque dominus rex Wladislaus volens patrimonium suum, scilicet Thorunense, Michaloviense et ducatum Pomoranie de manibus Cruciferorum ordinis sancte Marie domus Theutonicorum recuperare, cum exercitu suo ingrediens, ipsam potenter vastavit*

is, hogy addig, amíg a Német Lovagrend erői Litvániában voltak lekötve, a Visztula vidéken megkísérelte a maga javára alakítani a helyzetet. Akárhogyan is volt, a lengyel király azt a lovagrendet támadta hátba, amelyik éppen keresztes hadjáratot vezetett a pogányok és a schismatikusok ellen, ami a korábbi évszázadok keresztes háborúinak gyakorlata alapján nagyon súlyos, az egyház és a kereszténység ellen elkövetett bűnnek számított, és a korábbi időkben egyházi kiátkozással járt. Minden elárul a pápaság politikai elfogultságáról az a tény, hogy a pogányok védelmében a keresztesek ellen fellépett Ulászlót a Szentszék semmilyen egyházi büntetésben sem részesítette. Ezt követően az is érthető, hogy a Német Lovagrend miért nem nagyon zavartatta magát a pápai *excommunicatio* fenyegetése miatt.

Lengyelország és a Német Lovagrend háborúja

A keresztes sereg február végére már Kulmerland tartományban volt, s készen állt arra, hogy hadba szálljon a pogányokat pártfogoló, a kereszténység ügyét eláruló lengyel király ellen.[780] Az új háború megkezdése előtt Luxemburgi János és a Német Lovagrend megerősítette eddigi szövetségét, és rögzítették, hogy egyik fél sem köt különbékét Łokietekkel, akit a kereszténység elárulójának és ez alapján a lengyel korona bitorlójának nyilvánítottak.[781] A magát Lengyelország jogszerű uralkodójának tartó Luxemburgi János 1329. március 12-én Thorn városában kiállított oklevelében megerősítette, hogy Kelet-Pomeránia a Német Lovagrend fennhatósága alá tartozik, és védelmet ígért a lovagoknak Ulászló támadásával szemben.[782] Łokietek, aki továbbra is élvezte a pápaság és a magyar király politikai támogatását, sikerült szövetségesként megnyerni Wacław, Płock hercegét, aki ellen két évvel korábban még háborúzott, s aki akkor még a lovagrenddel együtt szállt harcba, de időközben határvitáik támadtak, s így szövetségük felbomlott.[783] 1329 márciusában a lovagrendi csapatok megszállták a lengyel koronához tartozó Dobrzyń (Dobrin) tartományt,[784] amely a Visztula, és a lovagrendi állam déli határát jelentő Drwęca (Drewenz)-folyó által határolt vidéket jelentette, s ami Poroszország katonai biztonsága és védelme szempontjából kulcsfontosságú volt.[785] A cseh király által vezetett had viszont Płock ellen vonult, s Wacław herceg arra kényszerült, hogy 1329. március 29-én felmondja a Łokietekkel kötött szövetséget, elismerje hűbérurának és törvényes lengyel királynak Luxemburgi Jánost, és elfogadja új urát döntőbírónak a lovagrenddel

[780] Hoensch 2000, 76.
[781] PUB II. Nr. 637.
[782] PUB II. Nr. 638.
[783] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 414.
[784] Meltzer 1940, 48.
[785] Rocznik Kujawski, PDP III. 210.: … *Cruciferi castrum Dobrinense […] expugnantes totam terram Dobrinensem occupaverunt*…; Pósán 2017b, 127.

fennálló határvitájában.[786] János király, mint Lengyelország jogszerű uralkodója, 1329. április 3-án a Német Lovagrendnek adományozta a lovagok által elfoglalt Dobrzyń tartományt,[787] s megengedte, hogy ott a Rend kilenc új falut alapítson úgy, hogy az eddig szolga állapotú parasztokat személyes szabadsággal ruházza fel és német jogon telepítse le.[788] Ugyanezen a napon a pénzhiányban szenvedő cseh király 1300 schock cseh garas összegű hitelt vett fel Werner von Orseln nagymestertől és egy Hermann von Essen nevű thorni polgártól.[789] A cseh garas a 14. századtól Közép-Európa egyik leginkább használatos fizetőeszköze volt, amit 1300-tól vertek. Egy prágai márkából (253,14 gramm) 64 darab garas készült, és 60 darab garast számoltak 1 schock-nak (*sexagena grossorum*),[790] azaz Luxemburgi János 78000 cseh garas kölcsönt vett fel Thorn városában. Włocławek (Leslau) püspökének 1329. május 8-án kelt leveléből, amely egyházi kiátkozással fenyegette meg a Német Lovagrendet, ha a harcok során okozott károkat nem téríti meg,[791] arra következtethetünk, hogy a lovagok a Visztula melletti lengyel püspökségre is rátámadtak. Ennek az oka feltehetően ugyanaz volt, mint Dobrzyń esetében, azaz Poroszország déli határainak védhetősége, a határok előtt egy védelmizóna kialakítása.[792] A cseh király által vezetett keresztes haddal együtt a pogány litvánok ellen hadakozó Német Lovagrendet hátba támadó Łokietek Ulászló melletti kiállás a lengyel király mindig is támogató avignoni pápaság számára sem volt könnyen vállalható, ezért továbbra is a Péter-dénár fizetésének kérdésével igyekezett valamilyen kapaszkodót találni. Ebben az ügyben azonban Kulmerland tartomány városai, világi birtokosai, sőt a porosz püspökök és káptalanok is mind, egységesen kiálltak a lovagok mellett.[793] Az 1329. július 18-án tartott kulmerlandi gyűlésükön viszont a nagymester javaslatára mégis kinyilvánították készségüket a Szentszék által követelt fejenkénti Péter-dénár fizetésébe,[794] de a pénz tényleges begyűjtésére már nem sok hajlandóságot mutattak, ahogyan a lovagrend sem. A fizetési készség jelzése arra volt alkalmas, hogy a lovagok újból kivédjék a pápaság részéről fenyegető *excommunicati*ót, mert 1329. december 7-én XXII. János pápa azt közölte, hogy az egyházi kiátkozást ismételten felfüggesztette egy évre.[795] Ennek ismeretében a lovagrend nagy erővel folytatta a déli porosz határok előtti külső védelmi zóna kiépítését. Tekintettel arra, hogy a Rend, mint egyházi intézmény, immár egy

[786] PUB II. Nr. 642.
[787] PUB II. Nr. 643.
[788] PUB II. Nr. 644.
[789] PUB II. Nr. 645.; CDP II. Nr. 127.
[790] Hóman 1916, 392.; Pósán 2000b, 96.
[791] PUB II. Nr. 647.
[792] Pósán 2017b, 127.
[793] PUB II. Nr. 652.
[794] ASP I. Nr. 12.
[795] PUB II. Nr. 668.

évszázada nem fogadhatott el hűbéri jellegű, feltételhez kötött adományokat világiaktól, a nagymester az elfoglalt, és Luxemburgi Jánostól adományként megkapott dobrzyń-i területek jogállásának rendezésére törekedett. A kérdést végül egy egyszerű adásvétellel intézték el: János király, aki Lengyelország jogos uralkodójának is tartotta magát, 1330. március 16-án 4800 schock cseh garasért (288000 garas) eladta Dobrzyń tartományt a Német Lovagrendnek, és biztosította a nagymestert, hogy nem köt különbékét Łokietek Ulászlóval.[796] A következő napon kiadott oklevelében Luxemburgi János arra szólította fel Dobrzyń tartomány lakóit, hogy engedelmeskedjenek új uruknak, a lovagrendnek.[797] Egy hónappal később, 1330. április 19-én a cseh trónörökös, Károly is megerősítette apjának a Német Lovagrend számára tett intézkedéseit, azaz Pommerellen eladományozását és Dobrzyń eladását.[798] Azzal, hogy Luxemburgi János lengyel királyként rendelkezett 1329. március 12-én Pommerellenről,[799] és 1330. március 16-án Dobrzyń-ról,[800] s ezek megtartására a trónörökös Károly is ígéretet tett,[801] még jobban elmérgesítette a helyzetet.

A konfliktus eszkalálódásában emellett természetesen még egyéb tényezők is szerepet játszottak. A szerzeményei megtartására törekvő Német Lovagrend igyekezett kihasználni a Luxemburg-szövetség előnyeit saját pozíciói megerősítésére. A livóniai helyzet kedvező alakulása szintén erőteljesebb fellépést tett lehetővé Lengyelország ellen, mert fél évi ostrom után végül Riga városa megadta magát, és 1330. március 30-án elismerte a lovagok fennhatóságát.[802] Litván betörésekkel ugyan még kellett számolnia,[803] de Riga meghódolását követően a nagymester csapatokat tudott átvezényelni Livóniából a porosz-lengyel határhoz. 1330. május 5-én Bajor Lajos oklevele egyértelműen közhíré tette, hogy a császár támogatja a Német Lovagrendet, amikor megerősítette a IV. Ottó és II. Frigyes császárok egykori adományait.[804] 1330 májusában és júniusban a lovagok nagyszabású támadást indítottak a porosz határoktól délre fekvő lengyel tartomány, Kujávia ellen.[805] Elfoglalták és felperzselték a Visztula melletti Wysegrod, Naklo és Radeyow várát.[806] A włocławek-i püspök Raczans nevű várának bevételekor a lovagok számos ostromgépet is bevetettek, de ezt az erődítményt nem pusztították el úgy, mint az Ulászló fennhatósága alá tartozó terüle-

[796] PUB II. Nr. 682.
[797] PUB II. Nr. 683.
[798] PUB II. Nr. 688.
[799] PUB II. Nr. 638.
[800] PUB II. Nr. 683.
[801] PUB II. Nr. 688.
[802] LUB II. Nr. 739, 740, 742, 744, 749.
[803] Sealart 2007, 274.
[804] RI VII/1. Nr. 90, 91.
[805] Niewiński 2012, 9.
[806] Rocznik Traski, PDP II. 854.

teken lévő várakat.[807] Elképzelhető, hogy a Łokietekkel szemben a nyár elején elért lovagrendi sikereknek is szerepe volt abban, hogy Bajor Lajos császár bejelentette: 1330 nyarának végén fiával együtt Brandenburgba látogat a kiskorú örökös nevében, azóta, hogy 1323-ban az őrgrófság a Wittelsbach-ház kezébe került, Henneberg-Schleusingen ura, VII. Berthold gróf kormányzott.[808] Ulászló azonban a császár brandenburgi látogatását Lengyelország elleni katonai támadás lehetőségeként értelmezte, melynek célja a lengyel–litván hadak korábbi, brandenburgi pusztításainak a megtorlása. XXII. János pápa, aki nem ismerte el jogszerűnek a Wittelsbach-ház fennhatóságát Brandenburg felett, és a lengyel királyhoz hasonlóan tartott attól, hogy a császár hadat fog vezetni Lengyelország ellen, 1330. augusztus 18-án a pomerán hercegeket, de még a Német Lovagrendet is felszólította, hogy akadályozzák meg Bajor Lajos és fia Brandenburgba érkezését.[809] A nagymester, érzékelve a konfliktus egyre szélesebb körűvé válását, a porosz–lengyel határnál igyekezett csökkenteni a lehetséges ellenfelek számát, s 1330. augusztus 24-én békét kötött a włocławek-i püspökkel, és visszaadta a megszállt püspöki területeket.[810] Łokietek mozgásterét viszont megnövelte az a körülmény, hogy az 1329. esztendőben meghalt a magyar király elsőszülöttje, László,[811] s ezzel az 1327 februárjában kötött magyar–cseh szövetség is felbomlott.[812] De a Luxemburg-ház túlzott megerősödése továbbra sem állt Károly Róbert érdekében, ezért a katonai segítséget is magába foglaló támogatásáról biztosította Ulászlót. Druget Vilmosnak, Szepes és Újvár vármegyék ispánjának vezetésével 1330 augusztusában csapatokat is küldött apósa megsegítésére.[813] A Lengyelország támogatására küldött magyar haderő a korabeli viszonyok között komoly katonai erőt jelentett, létszáma 8–10000 fő lehetett.[814] A sereg létszámán túl a magyar segítségnyújtás mértékét még jobban érzékelteti az, hogy ugyanekkor, 1330 őszén Károly Róbert Havasalföld ellen is indított egy támadó sereget.[815] A magyar segítség megérkezését követően szeptember 8-án Ulászló tervei szerint indult a támadás a Német Lovagrend ellen. A lengyel hadak és a segítségül érkezett magyar csapatok Dobrzyń felől akartak betörni Poroszországba. A litvánok Neidenburg (Nidzica) térségében lépték át a porosz határt, és mintegy 50 kilométer mélységben behatoltak a lovagrendi területekre, amit felperzseltek, feldúltak, majd visszavonultak, mert nem sikerült egyesülniük a lengyel csapatokkal. Ulászló serege (a magyar erőkkel együtt)

[807] Rocznik Traski, PDP II. 854.; PDP II. 943–944.
[808] Schubert 1973, 1–22.; Winkelmann 2011, 64.
[809] PUB II. Nr. 693.
[810] PUB II. Nr. 694.
[811] AOkl. XIII. Nr. 107.
[812] Chronicon Aulae regiae 461.
[813] AOkl. XIV. Nr. 473.; Kristó 1988, 75.
[814] Kristó 1988, 75–76.
[815] Veszprémy 2016, 232–245.

nem tudott az eltervezett időben Strasburg (Brodnica) városánál átkelni a Drwęca (Drewenz) folyón, mert azt a Német Lovagrend csapatai megakadályozták.[816] Egyes vélekedések szerint a lengyel–magyar erők késlekedésének másik oka is lehetett. Max Hein például azt gondolta, hogy a magyar király kifejezetten megtilthatta az apósa megsegítésére küldött magyar fegyvereseknek, hogy a pogány litvánokkal együtt szálljanak harcba egy szerzetes lovagrend, egy egyházi intézmény ellen. Károly Róbert elképzelhetetlennek tarthatta, hogy keresztények egymás közötti konfliktusában az egyik fél pogányokkal szövetkezzen. Amint erről Gediminas nagyfejedelem értesült, hazarendelte Poroszországból hadait, és a további harcokban már nem vett részt.[817] Egy lengyel évkönyv beszámolója szerint Łokietek 10000 főnyi serege csak valamikor ősz közepén tudott átkelni a Drwęcán, és tört be Kulmerland tartományba.[818] Az évkönyv tanúsága szerint a Károly Róbert által küldött csapatok Magyarországról egészen Poroszországig mentek, s ott harcba is bocsátkoztak a Német Lovagrend fegyvereseivel. Olyan katonai összecsapás, amikor magyar csapatok és német szerzetes lovagok közvetlenül egymás ellen harcoltak, közel egy évszázaddal korábban volt, amikor II. András fegyveres erővel űzte ki a lovagrendet országából. A Kujáviai Évkönyvek tudósítása az előző forrásnál pontosabb, szerinte a lengyel sereg 1330. november elején tört be Poroszországba, ahol 29 napon keresztül pusztította a Thorn (Toruń) körüli vidéket.[819] A lovagrendi források viszont egyértelműen arról írtak, hogy Ulászló király serege a magyar és a kun csapatokkal együtt 1330. október 9-én és 10-én kelt át a Drwęca-folyón egy Lyn nevű falunál. A lengyelek, a magyarok és a kunok feldúlták Kuélmerland földjét. A Kujáviai Évkönyv állításával szemben, mely szerint Łokietek 29 napig dúlta a lovagrendi területeket, a Toruńi Évkönyv arról számolt be, hogy a lengyel és magyar csapatok négy napon keresztül pusztítottak Poroszországban.[820] Minden bizonnyal a poroszországi forrás állhat közelebb a valósághoz, mert a jászói konvent oklevele szerint 1330. november végén a lengyel hadjáratban részt vett Abaúj megyei nemesek majd három hónapi távollét után érkeztek haza.[821] Felte-

[816] Rocznik Traski, PDP II. 855.
[817] Hein 1942, 43.
[818] Rocznik Traski, PDP II. 854.: *Rex igitur Wladyslaus dictus Loctek Polonie videns sue tantam gentis afflicionem, congregata milicia totius Polonie et auxiliariis de Ungaria prope decem milibus et de aliis stipendiariis non paucis, venit tempore autumnali usque ad fluvium Drawoczam, illis ex alia parte fluvii suo toto cum robore obsistentibus…*
[819] Rocznik Kujawski, PDP III. 210.: *Sed anno sequenti mense Novembri predictus rex Wladislaus iterum cum exercitu valido eandem terram Thorunensem subintrans, ipsam 29 diebus continuis vastavit.*
[820] Annalista Thorunensis, SRP III. 68.: *Eodem anno Locukko rex Cracovie cum Ungaris et Cumanis et Hinrico Kittelitz in crastino Dionisis intraverunt per vadum Drevancie circa villam, que Lyn dicitur, devastando et cremando terram Culmensem cum multis millibus […] Et interim Poloni et Ungari etc. totam terram per quatuor dies vastarunt…*
[821] AOkl. XIV. Nr. 606.; Pór 1903, 321–323.; Wertner 1905, 430.

hetően a magyar csapatok hazatérése miatt Ulászló visszavonult Poroszországból, és Dobrzyń földjére húzódott, ahol kinyilvánította, hogy az a tartomány a lengyel koronához tartozik, s nem a lovagrendé. Egy lengyel évkönyv feljegyzése szerint javaslatot tett a konfliktus tárgyalásos rendezésére, és megnevezte a két lehetséges döntőbírót is. A Lengyelország által felkért döntőbíró a magyar, a Német Lovagrend mellett fellépő pedig a cseh király lett volna. A döntőbíráskodás idejére — a lengyel uralkodó javaslata szerint — a felek fegyverszünetet kötnek, maga a bíráskodás pedig 1331. október 18-tól, Szent Lukács evangelista napjától 1332. június 19-ig, a Szentháromság napjáig tart. De a szemben álló felek közötti közvetítés és párbeszéd már rögtön az elején csődöt mondott, mert Łokietek egyúttal bármiféle tárgyalás előfeltételének azt szabta, hogy a Német Lovagrend adja vissza a lengyel koronának Kelet-Pomerániát, de a lovagok erre semmi hajlandóságot sem mutattak.[822] Dobrzyń földjén veszélyes lett volna Ulászlónak sokáig időzni, mert a várakban itt is lovagrendi helyőrségek állomásoztak, így a lengyel had csak tizenöt napig tartózkodott itt, majd visszavonult a lengyel korona tényleges ellenőrzése alatt álló területekre. 1331 első két hónapjában a lengyel király serege újjászervezésével, megerősítésével foglalkozott, és a Poroszország elleni újabb támadásra 30000 főnyi hadat állított fel.[823] 1331tavaszán, Szent Szaniszló püspök napján (április 11.) Ulászló Kujáviában támadást indított a lovagrend ellen. A harcokban mindkét oldalon sokan vesztették életüket.[824] A tavaszi lengyel támadásra válaszképpen a Német Lovagrend és a cseh király 1331 nyarán összehangolt támadást indított Łokietek ellen. A lovagrendi csapatok észak felől Nagy-Lengyelországra támadtak, és ott pusztítottak, a cseh király erői pedig Szilézia felől, délről jelentettek fenyegetést. A cseh csapatok 1331 szeptemberében még Poznań ostromával is megpróbálkoztak.[825] A poroszországi feljegyzések szerint 1331. augusztus elején volt a lengyel területek elleni lovagrendi támadás, s ennek során a szerzetes lovagok számos várat és várat dúltak fel és perzseltek fel.[826] Szeptember végén viszont a lengyelek indítottak offenzívát, és ismét Thorn (Toruń) környékét és Kulmerland tartományt dúlták.[827] Az Ältere *Hochmeisterchronik* tudósítása szerint Łokietek seregében ismét voltak magyar csapatok és litvánok is.[828] Ez utóbbiak azt követően tűntek fel

[822] Emmelmann 1910, 12.
[823] Rocznik Traski, PDP II. 855.
[824] Rocznik Świętokrzynski, PDP III. 78.: *Anno domini 1331 Wladislaus rex Polonie in die sancti Stanislai translatione in Cuyavia devicit Cruciferos barbatos in conflictu belli, et multos ipsorum interfecit…*; Rocznik Małopolski, PDP III. 194.: *1331. Rex Wladislaus debellavit cruciferos in Cuyavia ultra 30000 hominum*; Rocznik Miechowski, PDP II. 884.: *1331 rex Wleslaus habuit bellum cum cruciferis in die sancti Stanislay ubi prostrata sunt multa milia Prussorum et aliorum*
[825] Rocznik Traski, PDP II. 857.; Glassl 1973, 34–36.; Font 1997, 21.
[826] Annalista Thorunensis, SRP III. 69.
[827] Rocznik Kujawski, PDP III. 210.
[828] Ältere Hochmeisterchronik, SRP III. 592.: *In dem jare unszers heren MCCCXXXI*

ismét Ulászló zászlaja alatt, hogy 1331. június 19-én a lengyel király a fiával, Kázmérral együtt Litvániába ment, hogy ismét katonai támogatást kérjen a litván nagyfejedelemtől.[829] Gediminas a rendelkezésére bocsátott némi katonai erőt, de figyelme ekkor nem a lengyel-lovagrendi ügyekre irányult, hanem Halics-Volhínia felé, melynek fejedelme, II. Jurij-Bolesław feleségül vette egyik lányát, Eufémiát.[830] A lengyel és a lovagrendi seregek 1331. szeptember 27-én egy kujáviai falu, Płowce mellett csaptak össze.[831] Az ütközet mindkét oldalon nagy vérveszteséggel járt. A Kujáviai Évkönyvek tudósítása szerint 12000 lengyel esett el, a lovagrendi veszteség pedig 40000 ember volt.[832] Annak ellenére, hogy ezek az adatok túloztak és elfogult módon torzítottak, az mégis tény, hogy a płowcei csata mindkét félnek komoly emberveszteséget okozott.[833] Az ütközetet ugyan a lengyelek nyerték, de a súlyos veszteségek miatt már a kortársak is úgy látták, hogy Łokietek csak pürrhoszi győzelmet aratott. Az egyik lovagrendi forrás szerint „kevés olyan ház volt Lengyelországban, ahol ne [834]gyászoltak volna" János cseh király viszont Poznań sikertelen ostromát követően seregével visszahúzódott Sziléziába, az új sziléziai hűbéres hercegségek kontingenseivel megerősítette seregét, és módszeresen zaklatta a határmenti lengyel területeket.[835] Annak, hogy a cseh uralkodó nem hagyta el Sziléziát és nem vonult északra a lovagrend megsegítésére, a magyar király volt a fő oka. Még 1331 nyarán, amikor a lengyel király a litván nagyfejedelem katonai támogatását kérte, Károly Róbert a Habsburgokat igyekezett megnyerni egy Luxemburg-ellenes koalíció számára, s 1331. szeptember 2-án már ilyen tartalmú szerződést kötött Ottó osztrák herceggel.[836] A Habsburg-ház háborús hajlandósága alapvetően abból fakadt, hogy Karintia és Tirol kérdésében egyre feszültebbé vált a viszonyuk a Luxemburgokkal. Azt követően ugyanis, hogy a Bajor Lajossal szemben uralkodói ambíciókkal fellépett Frigyes herceg meghalt (1330. január 13.) két öccse, Albert és Ottó kiegyezett a Wittelsbach-házzal (1330. augusztus 6.). Lajos uralkodói jogainak elismerése fejében 1330. novemberében a császár azt ígérte, hogy a karintiai herceg fiúutód nélküli halálát követően, mivel a hercegség így a koronára háramlik, Karintiát és Dél-Tirolt a Habsburgoknak adományozza,

hertczog Lokat von Polen, Kaszimirs veter, nam an sich etczliche Deutsche, Ungern, Polan und Littawen, mit den czog her umb sinte Michels tag in das Colmische lant und tat dorinne groszen jamer mit robe und brande, und czoch heym unbestreten

[829] Rocznik Traski, PDP II. 855.

[830] Hellmann 1976, 21.; Shwalbe 1969, 189.

[831] Rocznik Kujawski, PDP III. 210.; Rocznik Traski, PDP II. Nr. 857.

[832] Rocznik Kujawski, PDP III. 210.: … *XII militibus Polonis occisis, de exercitu vero Cruciferorum plus quam XXXX millia certo numero armatorum militum ceciderunt*…

[833] Chronicon Olivensis, SRP I. 713.; Wigand, SRP II. 481.; Biskup 1963, 73–104.; Jurek 1993, 77–97.; Niewiński 2012, 15–16.

[834] Annales expeditialis Prussici, SRP III. 6.

[835] Chronicon Aulae regiae 484–485.

[836] RI VII/1. Nr. 210, 256.

Észak-Tirol pedig a császár birtoka marad. A karintiai hercegnek azonban volt egy lánya, Margit, aki a cseh király egyik fiához, János Henrikhez ment feleségül, így a Luxemburgok is igényt formáltak a karintiai örökségre.[837] A Károly Róbert és Ottó osztrák herceg között szeptember 2-án megkötött szerződés alapján 1331. októberében magyar és osztrák csapatok vonultak fel a morva határra, és ostrom alá vették Laa városát.[838] A magyar király és az osztrák herceg támadásának hírére a cseh uralkodó félbeszakította a Lengyelország elleni hadműveleteket. 1331. október 19-én elhagyta Boroszlót, és Dél-Morvaországba indult Laa felmentésére, ahová november elején érkezett meg. A hideg, valamint ellátási nehézségek miatt november végén a magyar-osztrák erők felhagytak az ostrommal, és visszavonultak, de a morva–osztrák határnál a rajtaütések, portyázások tovább folytatódtak.[839]

Az 1331. szeptember 27-diki płowcei csatát a lengyelek megnyerték ugyan, de ezt nem tudták a maguk javára fordítani, sőt, a következő év tavaszán a Német Lovagrend indított nagy támadást, és a nyár közepére egész Kujáviát és Michelau területét meghódította.[840] A lovagrend politikai helyzetét és súlyát erősítette az is, hogy 1332. május 8-án Bajor Lajos császár egyértelműen rá ruházta a Riga feletti fennhatóságot és bíráskodási jogot.[841] A Német Lovagrend sikeres hadjárata következtében 1332 tavaszának végére már csak Nagy- és Kis-Lengyelország maradt Łokietek uralma alatt. A Piast-ház által korábban uralt Szilézia hercegei lényegében a cseh korona fennhatóságát ismerték el, a mazóviai hercegek gyakorlatilag függetlenné váltak, Dobrzyń, Kujávia és Michelau pedig a Német Lovagrend birtokába került.[842] Ulászló hatalmának teljes összeomlását a pápaság beavatkozása akadályozta meg. Peter de Alverina legátus közvetítésével 1332 augusztusában és szeptemberében a porosz–lengyel határhoz közel, lengyel területen, a Visztula melletti Bydgoszcz-ban a lengyel király és a Német Lovagrend fegyverszünetet kötött.[843] A pápai udvar közreműködése mellett a Luxemburgok és Habsburgok között 1332. július 13-án Bécsben megkötött béke[844] is nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy területi hódításainak elismertetése érdekében a Német Lovagrend is immár hajlandó volt tárgyalóasztalhoz ülni. A lengyel-lovagrendi fegyverszünet létrejöttével párhuzamosan zajló osztrák–cseh megbékéléshez 1332. szeptember 23-án a magyar

[837] Krieger 1994, 129–130.
[838] Chronicon Aulae regiae 487.
[839] Glassl 1973, 37.; Hoensch 2000, 80.; Kristó 1988, 76.; Pór – Schönherr 1895, 69.
[840] Annalista Thorunensis, SRP III. 70.; Rocznik Małopolski, PDP III. 195.; Rocznik Świętokrzynski, PDP III. 78.; Rocznik Traski, PDP II. 857.
[841] OBA Nr. 176a.
[842] Kurtyka 2004, 111.
[843] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 421–422.
[844] Glassl 1973, 38.

király is csatlakozott.[845] A lovagrend álláspontját és véleményét tükröző Ältere *Hochmeisterchronik* szerint csak a cseh és a magyar királyok közvetítésének köszönhetően jöhetett létre két évre szóló fegyverszünet a lengyel királlyal.[846] Alig fél évvel a fegyverszünet megkötése után, 1333. március 2-án meghalt Łokietek Ulászló. A trónon fia, Kázmér követte (1333–1370), akit 1333. április 25-én koronáztak meg.[847]

Az 1335. évi visegrádi királytalálkozó

A trónra lépő III.Kázmér arra törekedett, hogy a vitás kérdéseket tárgyalásokkal rendezze, mert apja hosszú háborúja a Luxemburgokkal és a Német Lovagrenddel, jelentősen kimerítette a megcsappant területű Lengyelországot és a várt eredményt sem hozta. Az ügyek tárgyalásos rendezése azonban szükségképpen azt is jelentette, hogy a területi és hatalmi kérdésekben szakítania kellett Ulászló merev álláspontjával, azaz a kompromisszum eléréséhez valamilyen módon számolnia kellett a cseh és a lovagrendi igényekkel, és a meglévő status quo helyzettel.[848] Kázmér megkoronázását követően 1333 áprilisától élénk követjárások és diplomáciai tárgyalások kezdődtek Krakkó – Buda – Prága és Marienburg (Malbork) között, de a Szentszék is komoly aktivitást fejtett ki a tárgyalások érdekében. A következő év tavaszán maga a pápa írt a lengyel királynak és a nagymesternek, hogy viszályukat a tárgyalóasztalnál rendezzék.[849] A vitatott lengyel területek hovatartozásának eldöntésére, ami a lovagrendi–lengyel viszonyt terhelte, a pápa ösztönzésére az érintettek 1334. április 18-án döntőbírókat (*arbiter*) választottak. Azt az elvet követték, amit már Łokietek felvetett 1330 késő őszén, azaz III. Kázmér a sógorát, Károly Róbert magyar királyt, a nagymester pedig szövetségesét és támogatóját, Luxemburgi Jánost kérte fel döntőbírónak.[850] Kázmér ehhez 1334 május közepén a lengyel főnemesek támogatását is megkapta.[851] A nemzetközi döntőbíráskodásba történt beleegyezés a korban azt jelentette, hogy a feleknek előre meg kellett állapodniuk az arbiteri döntés elfogadásáról és a leendő ítélet megfellebbezéséről való lemondásról, ezért is választotta Lengyelország és a Német Lovagrend eddigi legfőbb szövetségeseit erre a feladatra. Kázmér király és a nagymester ezeknek a követelményeknek már a döntőbíráskodásra történő hivatalos felkérő dokumentum kiállításakor, 1334-ben eleget tett. Az eljárás további részének szervezése innentől kezdve már a felkért arbiterek feladata volt, nekik kellett

[845] RI VII/1. Nr. 212.
[846] Ältere Hochmeisterchronik, SRP III. 592.
[847] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 441.; Hoensch 1998, 49.
[848] Glassl 1973, 39.
[849] MHP I. Nr. 470, 473, 474.
[850] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 444.
[851] Rácz 2013, 265.

meghatározni a döntőbíráskodás helyét és idejét, valamint lefolytatni a tárgyalást.[852] Minden jel szerint a tárgyalások előkészítését alapvetően a magyar király intézte. Ez folyamatos kapcsolattartást, információcserét tett szükségessé, azaz állandó követjárást, diplomáciai aktivitást igényelt.[853] Lengyelország és a Német Lovagrend között 1332-től két évre szóló fegyverszünet volt érvényben, ami 1334-ben értelemszerűen lejárt, ezért a döntőbíráskodás előfeltételeként először ezt kellett meghosszabbítani.[854] A döntőbíráskodás másik előfeltételeként és a megbékéléshez a cseh–lengyel viszonyt is rendezni kellett, így 1335. május 28-án Sandomirban III. Kázmér egy évre szóló fegyverszünetet kötött János cseh királylyal, és annak örökösével, Károly morva őrgróffal. A cseh–lengyel szerződésben foglaltak megtartására kezesként Károly Róbert magyar királyt nevesítették.[855] Cseh részről a karintiai örökség kérdése jelentette a fő késztetést, ösztönzést a lengyelekkel való megbékéléshez. 1335. április 2-án meghalt Henrik, Karintia és Tirol hercege, és János cseh király a fia, János Henrik öröklési jogának elismertetését tartotta a legfontosabb feladatának. 1335. május 5-én azonban Bajor Lajos császár, korábbi ígéretéhez híven, a Habsburgokra ruházta Karintia és Dél-Tirol fejedelmi címeit és jogait. Ez háborúhoz vezetett a Luxemburgok és a Habsburgok között.[856] III. Kázmér ezt a helyzetet, hogy a cseh politikában a karintiai–tiroli örökség került az első helyre, igyekezett a maga javára kihasználni a Német Lovagrenddel szemben, és a döntőbíráskodási folyamat megindulása mellett 1335 nyarán keresetet nyújtott be a pápai Kúriához is a lovagok ellen.[857] Azzal, hogy a lengyel–lovagrendi konfliktus megoldásába a szentszéki eljárást és ítélkezést is bevonta, lehetőséget teremtett a maga számára, hogy adott esetben ne fogadja el az arbiterek döntését.

1335. augusztus 24-én Magyarországon, Trencsénben találkoztak a cseh és a lengyel király megbízottai, és abban állapodtak meg, hogy Luxemburgi János a fiával és örökösével együtt lemond a lengyel trónigényéről és minden Lengyelországra vonatkozó jogcíméről, Kázmér pedig tudomásul veszi, hogy a sziléziai fejedelemségek, valamint a mazóviai Płock hercegség, amelyek már korábban elismerték a cseh korona fennhatóságát, a Luxemburg-ház uralma alatt maradnak.[858] A trencséni tárgyalások, amelyek már a leendő béke körvonalait alakították, komoly tekintélynövekedést eredményeztek a magyar király számára, aki közvetítőként ezt elérte. Egy héttel később, 1335. augusztus végén, szeptember elején Károly Róbert székhelyén, Visegrádon magyar–cseh megbeszéléseket folytattak, és szeptember 3-án az osztrák hercegek ellen irá-

[852] Nowak 1981, 19.; Szczur 1993, 29.
[853] Rácz 2013, 265.
[854] PUB II. Nr. 841.
[855] AOkl XIX. Nr. 295.; CDS XXIX. Nr. 5459.; RBM IV. Nr. 164.
[856] Hoensch 2000, 87.; Krieger 1994, 130.; Rácz 2013, 264–265.
[857] Szczur 1993, 29.
[858] AOkl. XIX. Nr. 523.; Szczur 1993, 29.

nyuló katonai szövetséget kötöttek.[859] 1335. november elejére a magyar király visegrádi udvarába hívta, és közel egy hónapon át vendégül látta sógorát, III. Kázmért, és Luxemburgi Jánost fiával együtt, továbbá számos, a meghívottak kíséretében érkezett sziléziai, cseh, lengyel és német fejedelmet, főurat, továbbá a Német Lovagrend képviselőit. Árpád-házi Szent Erzsébet napján, november 19-én, Károly Róbert feleségének, Kázmér testvérének, Piast Erzsébetnek a névnapján írásba foglalták a cseh–lengyel békeszerződést.[860] A két király közötti békekötés az augusztus 24-diki trencséni tárgyalásokon elfogadott rendezési elvek alapján született meg, s ahhoz képest annyi újdonságot tartalmazott, hogy Kázmér még 20000 Schock prágai garas (1200000 garas) fizetésére is kötelezettséget vállalt, hogy a cseh király lemondjon lengyel trónigényéről. Ahhoz, hogy a visegrádi kongresszus összehívásának legfőbb okát jelentő lengyel–porosz (lovagrendi) konfliktusban az arbiterek ítéletet hozhassanak, előbb megnyugtató módon rendezni kellett a cseh–lengyel kapcsolatokat. Miután ez november 19-én megtörtént, a lengyel–lovagrendi konfliktusban hozott döntőbírói ítéletet egy héttel később, november 26-án foglalták írásba. Az arbiterek úgy döntöttek, hogy a rendezés érdekében a lovagrend adja vissza Kázmérnak Dobrzyń és Kujávia tartományokat, a lengyel király pedig elfogadja, hogy Kulmerland és Kelet-Pomeránia (Pommerellen) a lovagrendi államhoz tartozik.[861] Ezt megelőzően, 1335. november 21-én a Német Lovagrend által elűzött dobrzyńi herceg, Władisław, aki Kázmérral érkezett Visegrádra, a megbékélés érdekében komoly gesztust tett: közölte a cseh királlyal és a lovagrendi követekkel, hogy lemond a neki okozott károk megtérítéséről, ha visszakapja a tőle elvett tartományt.[862] Két nappal később Kázmér király is külön kérte a cseh uralkodót, hogy egyezzen bele Dobrzyń és Kujávia visszaadásába korábbi uraiknak.[863] Ezek az oklevelek arról tanúskodnak, hogy a cseh király nehezen szánta rá magát, hogy ilyen tartalmú döntőbírói ítélet szülessen. A tárgyalások és a döntőbíráskodás eredményéről Luxemburgi János 1335. december 3-án kelt levelében tájékoztatta Dietrich von Altenburg nagymestert (1335–1341).[864]

Feltehetően itt, a visegrádi királytalálkozón határozta el a cseh és a magyar uralkodó, hogy a következő évben együttesen indítanak hadat az osztrák hercegek ellen. Ennek megfelelően 1336. február végén cseh csapatok törtek be Alsó-Ausztriába, és a magyar erők támogatásával március hónap folyamán a Dunától északra fekvő Habsburg területeket ellenőrzésük alá vették.[865] Mivel

[859] CDM VII. Nr. 81.; Glassl 1973, 40.
[860] AOkl. XIX. Nr. 707.; CDS XXIX. Nr. 5518.; Piast Erzsébetnek a férje oldalán játszott szerepéről ld. Szende 2011, 78–100.
[861] AOkl. XIX. Nr. 725.; CDS XXIX. Nr. 5526.; PUB III. Nr. 32.
[862] PUB III. Nr. 30.
[863] PUB III. Nr. 31.
[864] PUB III. Nr. 33.
[865] Hoensch 2000, 89.

sem a Luxemburgok, sem a Habsburgok nem voltak képesek egy elhúzódó háborút finanszírozni, végül 1336. október 9-én Enns-ben kiegyeztek egymással. Karintia a Habsburgoké, Dél-Tirolt pedig megkapta a cseh király kisebbik fia és felesége.[866]

Bizonyára az 1335-ös visegrádi találkozón tárgyalták meg a Magyarország és Csehország közötti kereskedelmi utak és vámfizetések kérdését is. Bécs árumegállító jogát a két király úgy akarta kikerülni, hogy a Németország és Magyarország közötti kereskedelmet Brünn (Brno) irányába terelik. Ezzel kapcsolatosan Károly Róbert 1336. január 6-án adott ki oklevelet Visegrádon,[867] Luxemburgi János pedig 1336. február 22-én levélben értesítette a frankfurtiakat, hogy megegyezett a magyar királlyal abban, hogy az áruk lerakata — amely eddig Bécsben volt — mostantól Brünn (Brno) városában lesz, ahová a szabad közlekedést mindkét uralkodó biztosítja.[868] János cseh király a magyarral és a lengyellel egyetértésben a Habsburgokkal kialakult háborús helyzetre való tekintettel, melynek következtében a kereskedők nem tudtak megfelelően közlekedni, lehetőséget teremtett arra, hogy Bécs helyett az áruk lerakása, azaz a kereskedés Brünnben történjen meg.[869]

A visegrádi kongresszustól az 1339.évi pápai bíráskodásig

A Német Lovagrend és Lengyelország közötti konfliktushoz kapcsolódóan megszületett arbiteri ítélettel sem a nagymester, sem pedig III. Kázmér nem volt elégedett, de a politikai realitásokat mérlegelve, és tekintettel a pápai Kúriánál folyamatban lévő jogi eljárásra való tekintettel azt egyikük sem utasította el. Sőt a lengyel király 1336. május 26-án külön oklevélben erősítette meg a Német Lovagrend számára, hogy tudomásul veszi a visegrádi arbiteri döntést.[870] Ugyanakkor a pápai Kúria ítéletéig mindkét fél halogatta a visegrádi ítéletet követő békeszerződés megkötését és az ehhez kapcsolódó végleges dokumentumok kiállítását.[871] Ettől eltekintve az 1335. évi királyi találkozó Lengyelország számára kifejezetten sikeresnek volt mondható. A fiatal Kázmérnak sikerült elkerülni egy újabb háborút a Német Lovagrenddel és a Luxemburgokkal, kiszabadította országát az eddigi közép-európai politikai elszigeteltségből, és a lehetőségekhez mérten egyenrangú partnerként kapcsolódott be a korabeli diplomáciába.[872] A békekötés halogatása a lovagrendnek is lehetőséget kínált helyzete, pozíciója erősítésére. 1336-ban Bajor Lajos császár fia, Lajos brandenburgi őrgróf érkezett

[866] Krieger 1994, 130.
[867] AOkl XIX. Nr. 6.; MDE I. 343–345.
[868] UBRF II. Nr. 418.
[869] Weisz 2012, 53–54.
[870] PUB III. Nr. 64.
[871] Szczur 1993, 32.
[872] Kurtyka 2004, 111.

keresztes sereggel Poroszországba, hogy a litvánok ellen hadakozzon.[873] A Luxemburgokkal szemben a Habsburgokat támogató Wittelsbach-ház kapcsolata a cseh királlyal szövetséges magyar, illetve az azzal kiegyezett lengyel uralkodóval nem volt éppen szívélyesnek mondható, s az a tény, hogy a brandenburgi őrgróf keresztes serege III. Kázmér apósának, Gediminasnak a területét készült megtámadni, egyértelmű kiállást jelentett a Német Lovagrend mellett. Egyúttal üzenet is volt Prágába és Krakkóba. Azt üzente, ha a Luxemburg-ház cserbenhagyja a Német Lovagrendet, a császár és fia nem, a szerzetes lovagok a Wittelsbachokra mindig számíthatnak. A források szerint a brandenburgi keresztesek és a lovagrendi csapatok Litvániában elfoglaltak egy Pileno vagy Pillenau nevű várat.[874]

Azt követően, hogy 1336. október 9-én Enns-ben a Habsburgok és a Luxemburgok megegyezésre jutottak egymással a karintiai–tiroli örökség kérdésében, János cseh király is egy újabb litván hadjárattal igyekezett politikai helyzetét és befolyását erősíteni.[875] Azzal, hogy a következő évben egy tekintélyes keresztes sereggel keresztülvonult Lengyelországon, nemcsak katonai erejét demonstrálta, hanem figyelmeztetés is volt, nehogy a lengyel királynak a nem különösebben sikeres osztrák háború után eszébe jusson fegyverrel fellépni ellene Sziléziában vagy Płock-ban. Luxemburgi János és a hozzá csatlakozott német fejedelmek 1337. évi keresztes hadjárata egyúttal nyomatékosította a Német Lovagrend melletti elkötelezettségüket is. Az 1329. év vállalkozáshoz hasonlóan a cseh király keresztes serege a sziléziai Boroszlóban gyülekezett, majd 1337. január 16-án elindult Poroszország felé. Kujáviában a lovagrendi egységek is csatlakoztak hozzá, s együtt vonultak Königsbergbe, majd onnan a Kúr-öböl és a Memel-folyó (Ne□unas) irányába. Az enyhe tél azonban komoly akadályt gördített a hadjáratban résztvevők elé. A Memel jege annyira vékony volt, hogy hajókra, bárkákra, kompokra volt szükség az átkeléshez.[876] A keresztény határok védelmére a Memel jobb partján, már litván területen, a keresztesek két várat is építettek előretolt hídfőállásként: Marienburgot és Bayernburgot. Ez utóbbi Alsó-Bajorország hercegéről, II. Henrikről, a császár unokatestvéréről kapta a nevét.[877] Az a tény, hogy a cseh király keresztes seregéhez egy Wittelsbach herceg is csatlakozott, azt jelentette, hogy a Habsburg — Luxemburg kiegyezéssel a Luxemburg — Wittelsbach kapcsolatok is rendeződtek. Politikai szempontból ez a fejlemény a Német Lovagrend számára különösen fontos volt, az pedig, hogy a visegrádi kongresszus után két egymást követő évben (1336, 1337) is jelentős keresztes hadak vonultak fel a litvánok ellen a lovagok támogatására,

[873] Annalista Thorunensis, SRP III. 72.
[874] Annalista Thorunensis, SRP III. 72.; Canonici Sa,biensis, SRP I. 283.; Annales expeditialis Prussici, SRP III. 9.
[875] Annalista Thorunensis, SRP III. 72.
[876] Wigand, SRP II. 54.
[877] Meltzer 1940, 126.; Paravicini 1995, 61, 163.

óvatosságra intették a litván nagyfejedelem szövetségesének számító III. Kázmért. A Visegrádon meghozott döntés ellenére a lengyel király kénytelen volt tudomásul venni a lovagrenddel vívott háborúban kialakult status quót, hogy a lovagok továbbra is uralmuk alatt tartották Dobrzyń és Kujávia tartományokat. Ezt igazolja III. Kázmér 1337. március 4-én kelt oklevele is, amelyben a korábbi dobrzyńi hercegnek élete végéig átengedi Leczyca földjét, mert a Német Lovagrend nem adta neki vissza a hercegségét.[878] Az enyhe tél járhatatlanná tette a mocsaras, lápos, vizenyős litván földeket, így az előretolt hídfőállást jelentő két favár felépítését követően a keresztes sereg visszatért Poroszországba. János cseh király február végén ért a Visztulához, és Thorn városában találkozott a nagymesterrel. Pénzügyi nehézségei áthidalására 1337. február 28-án 6000 rajnai arany gulden összegű kölcsönt vett fel a lovagrendtől, amelynek visszafizetését még ugyanebben az évben, Szent Mihály napjára ígérte.[879] A hitelügylet lebonyolítása után a cseh király már Włocławekben (Leslau), lengyel területen, 1337. március 2-án kiadott oklevelében megerősítette, hogy Kelet-Pomerániát (Pommerellen) korábban, még lengyel királyi minőségében, a Német Lovagrendnek adományozta. Ezt az oklevelet a fia, Károly is megerősítette.[880] Három nappal később, 1337.március 5-én János király és fia együttesen tettek ígéretet arra, hogy Kelet-Pomerániában, Poroszországban, Kulmerlandon és Livóniában (azaz a lovagrendi állam területén), valamint a majdan meghódítandó pogány (azaz litván) földeken, továbbá a pápai Kúriánál megvédelmezik a Német Lovagrend kiváltságait, jogait, s kiállnak a lovagok érdekeiért.[881] Ezzel lényegében megerősítették eddigi szövetségüket a lovagrenddel. Włocławek városában azonban nem csak a Luxemburgok és a keresztes lovagok találkoztak, hanem ott Kázmér lengyel király is megjelent, hogy a Visegrád utáni helyzetben tárgyaljon az érintettekkel. A március 9-én kelt oklevél tanúsága szerint a cseh uralkodó megpróbált közvetíteni a Német Lovagrend és Lengyelország közötti béke ügyében. Lényegében megismételte a visegrádi döntőbírói ítéletet: a lovagok adják vissza Kujávia és Dobrzyń tartományokat Lengyelországnak, Kázmér pedig ismerje el, hogy Pommerellen és Kulmerland a Német Lovagrend államához tartozik.[882] Ugyanezen a napon Kázmér írásban erősítette meg, hogy kész békét kötni a lovagokkal úgy, hogy lemond azokról az egykor a lengyel koronához tartozott területekről, amelyeket a keresztes lovagok már a háború előtt is birtokoltak (azaz Kulmerlandról és Kelet-Pomerániáról), de a háború alatt a lovagok által elfoglalt földekhez (Kujávia, Dobrzyń) ragaszkodott.[883] A lengyel uralkodó tehát szintén a visegrádi döntésnek megfelelő álláspontot képviselte. Március

[878] PUB III. Nr. 94.
[879] PUB III. Nr. 91.
[880] PUB III. Nr. 92, 93.
[881] PUB III. Nr. 95.
[882] PUB III. Nr. 96.
[883] PUB III. Nr. 97.

9-én III. Kázmér több oklevelet is kiadott a lovagrenddel kötendő béke ügyében. Megígérte, hogy abban az esetben, ha szövetségesének, a magyar királynak a csapatai támadnának azokra a földekre, amelyek már a háború előtt is a lovagrend fennhatósága alá tartoztak, ő minden támogatást és pártfogást megad a lovagoknak.[884] Kezeskedett azért, hogy a Német Lovagrend jogszerű birtokait, azaz a háború előtti uralmi területét, a magyar uralkodópár is kész elismerni.[885] Ez alapján elképzelhető, hogy a włocławek-i tárgyalásokon Károly Róbert követei is jelen voltak, és a lengyel király velük egyeztetve ígérhetett a magyar uralkodó és felesége nevében. Ugyanezen a napon, március 9-én egy Károly Róbert és felesége nevében kiállított oklevél is született, amelyben a magyar király és Erzsébet királyné erősítette meg, hogy nem kérdőjelezik meg a lovagrend jogszerűen birtokolt területeinek hovatartozását.[886] Ez nemcsak azt valószínűsíti, hogy a magyar király meghatalmazottjai részt vettek a tárgyalásokon, hanem azt is, hogy ezeket a megbeszéléseket korábban már egyeztették az érintettek között, megszervezték, a magyar és a lengyel király pedig egyeztetett álláspontal jelent meg. Kázmér ígéretet tett arra is, hogy Kujávia és Dobrzyń korábbi hercegei, ha visszakapják a lovagoktól hercegségeiket, mindenféle háborús kártérítési igényükről lemondanak. Hasonlóképpen nyilatkozott több lengyel egyházi és világi méltóság is.[887] Jószándéka jeleként elrendelte a hadifoglyok szabadon bocsátását,[888] és megígérte, hogy a jövőben a Német Lovagrenddel szemben soha senkit nem fog támogatni, sem kereszténveket, sem pogányokat.[889] Ez utóbbi kijelentésével lényegében a lengyel–litván szövetség felmondását helyezte kilátásba. Kérdéses ugyanakkor, hogy ezt mennyire gondolhatta komolyan, mert Lengyelországnak kelet felől a tatárok támadásaival is számolnia kellett, ezért ebből a szempontból sem nélkülözhette a litvánok támogatását. Az 1337. esztendőben például a tatárok két héten át ostromolták Lublint, és fosztogatták annak környékét.[890]

Az a tény, hogy a lengyel forrásokkal ellentétben a lovagrendi feljegyzések a porosz–lengyel konfliktusban sokkal jobban hangsúlyozták a magyar (és kun) csapatok részvételét, és a włocławek-i megbeszéléseken a lovagrenddel összefüggésben többször is szóba került a magyar támadás lehetősége, illetve a biztonsági garancia kérdése, azt bizonyítja, hogy az 1327–1332 közötti lovagrendi–lengyel háborút illetően a nagymesteri udvarban a Lengyelország oldalán történt magyar katonai beavatkozást tartották a legfontosabb tényezőnek. Ugyanazon a napon, amikor III. Kázmér több oklevelet is kiadott a lengyel–porosz béke elérése

[884] PUB III. Nr. 98.
[885] PUB III. Nr. 100.
[886] PUB III. Nr. 104.
[887] PUB III. Nr. 99.
[888] PUB III. Nr. 102.
[889] PUB III. Nr. 103.
[890] Spuler 1940, 72.

érdekében (1337. március 9.), Dietrich von Altenburg nagymester is nyilatkozott a Német Lovagrend álláspontjáról, kompromisszumkészsége keretéről. Úgy fogalmazott, hogy abban az esetben, ha 1337. június 15-ig meg tudnak állapodni a békeszerződés minden pontjáról, azok végleges szövegéről, és a szükséges dokumentumok elkészülnek, akkor a szerzetes lovagok kivonulnak Dobrzyń földjéről, a velük szövetséges cseh király pedig visszaadja Lengyelországnak a Włocławektől (Leslau) 15 kilométerre fekvő Brześć Kujawski városát, amit a háború során foglalt el. Ha június közepéig nem sikerül megkötni a békét, a lovagrend megtartja Dobrzyń-t, és Luxemburgi János neki adja át Brześć Kujawski-t.[891] A következő napon (március 10.) maga a cseh király is megerősítette, hogy visszaadja a lengyel koronának a szóban forgó várost, ha június 15-ig sikerül megkötni a békét.[892] A nagymester ajánlata tehát csak Dobrzyń-ra vonatkozott, Kujáviáról egy szót sem ejtett, azaz figyelembe sem vette a visegrádi döntőbírói ítéletet. A lengyel király emiatt azt teljes egészében visszautasította.

1337 végén a Német Lovagrend ismételten komoly politikai támogatást kapott Bajor Lajos császártól. A német–római uralkodó, mint a keresztény világ legfőbb hatalma, 1337. november 15-én, majd december 12-én a lovagoknak adományozta Litvániát.[893] A középkori felfogás szerint a császár *propagator et defensor fidei* (a hit terjesztője és védelmezője), ezért a császárságnak vallási, missziós feladatai is voltak. A Birodalom küldetése az, hogy mindenhol győzelemre vigye a kereszténységet.[894] Amilyen buzgósággal szorgoskodtak a császárok a kereszténység terjesztésén, úgy lett egyre nagyobb maga a keresztény birodalom, azaz a császárság is.[895] Alexander von Roes 13. századi megfogalmazása szerint „ahogyan a római egyház Isten egyháza, úgy a római birodalom (azaz a Német-római Császárság) hasonlóképpen Isten birodalma."[896] Bajor Lajos a korábbi császárok gyakorlatát követte, amikor pogány területek és népek felett rendelkezett. A kereszténység legfőbb hatalmasságaként a litvánok meghódításával és megtérítésével bízta meg a Német Lovagrendet, éppúgy, ahogyan egy évszázaddal korábban II. Frigyes császár, amikor 1226-ban a rimini oklevélben a lovagoknak adományozta Poroszországot,[897] amit azután uralmuk alá is hajtottak és kereszténnyé tettek. Ahogyan a 13. században, úgy most is a szerzetes lovagoknak szent küldetést kellett teljesíteni, ezért minden ellenük irányuló

[891] PUB III. Nr. 105.
[892] PUB III. Nr. 106.
[893] PUB III. Nr. 134, 135.; Hein 1942, 36–54.
[894] Canning 2002, 19.
[895] Hageneder 1985, 257–278.; Weinfurter 2006, 464–465.
[896] Roes, MGH Staatsschriften I. 139.: *quod sicut ecclesia Romana est ecclesia Dei, sic utique regnum Romanum est similiter regnum Dei*
[897] PUB I/1. Nr. 56.

politikai támadás, területi vagy pénzügyi követelés a kereszténység egésze érdekében végzett tevékenység nehezítését, akadályozását jelentette.[898]

Ha a Német Lovagrend a császári tekintélyre és politikai súlyra támaszkodott, III. Kázmér a korábbi lengyel gyakorlatot követte, és a pápaság felé erősítette kapcsolatait. Amíg a nagymester Bajor Lajos 1337. évi adománylevelére, és az abban foglalt küldetésre, feladatra hivatkozhatott, a lengyel király annak a procedúrának az eredményére várt, amit még a visegrádi királytalálkozó előtt kezdeményezett a pápai Kúriánál a lovagrend ellen. Minden jel szerint a lengyel részről felhozott vádak meghallgatásra találtak Avignonban, mert 1338. január 12-én a poroszországi ciszterci kolostor, Oliva apátja arról tájékoztatta XII. Benedek pápát (1334–1342), hogy alaptalanok a Német Lovagrenddel szemben felhozott vádak, mert a keresztesek keleten valójában a katolikus egyház és a keresztesek védelmezője.[899] 1338. május 4-én a pápa több oklevelet is kiadott a Német Lovagrenddel kapcsolatban. Mindegyik a Lengyelországba küldött pápai nunciusoknak szólt. Az egyikben arra utasította küldöttjeit, hogy szólítsák fel a lovagrendet az egykor a lengyel koronához tartozott Kelet-Pomeránia visszaadására.[900] Két másik oklevelében azzal bízta meg őket, hogy vizsgálják ki a keresztesek által Lengyelország, valamint a lengyel püspökségek ellen elkövetett erőszakos tetteit.[901] A Szentszék a Péter-dénár fizetésének kérdését is napirenden tartotta, és ezzel politikai nyomást gyakorolt a lovagokra. Az 1338. szeptember 8-án írt levelében XII. Benedek azt sérelmezte, hogy a Német Lovagrend már 30600 márka összegű Péter-dénárral tartozott. Ebből az összegből viszont a lengyel király 15000 márkát az Apostoli Szék jóindulatának elnyerésére már kifizetett, s ezzel a Péter-dénár fizetésével tartozó lovagrendi területekre vonatkozó igényét és jogcímét kívánta kifejezni.[902] Egy lengyel évkönyv szerint 1338-ban III. Kázmér szívélyes megegyezésre jutott a lovagrenddel arról, hogy a keresztesek visszaadják Kujáviát és Włocławek vidékét, Pommerellen esetében pedig elismerik, hogy az a terület végső soron a lengyel korona része, így legfőbb ura a lengyel király, akinek évi adót fizetnek.[903] Ilyen tartalmú megbeszélésnek azonban más forrásokban semmi nyoma sincsen. Azok után, hogy 1309-től a lovagrend mennyit küzdött Kelet-Pomerániáért, elképzelhetetlen, hogy egyetlen porosz krónikában vagy oklevélben sem említik ezt a „szívélyes megbeszélést"

[898] Pósán 2012b, 17–38.
[899] PUB III. Nr. 143.
[900] MHP I. Nr. 541.
[901] PUB III. Nr. 157, 158.
[902] MHP I. Nr. 544.
[903] Rocznik Świętokrzynski, PDP III. 79.: *Anno domini 1338 dominus Kazimirus cum Cruciferis ordinacionem amicabilem composuit, ita quod ipsi Cruciferi terras Cuiaviensem, Wladislaviensem restituerunt ex integro, et tributum de terra Pomeranie et certas pecunias quolibet anno dare promiserunt, et litteris suis roboraverunt, quia reges Poloniae istam terram Pomeranie semper in possessione haberunt, et Wladislaus, pater Kazimiri ipsam in possessione habuit.*

illetve annak tartalmát. Valószínűbb az, hogy ez az évkönyvi bejegyzés tudatos hamisítás volt az országban lévő pápai nunciusok befolyásolására. Egy ilyen tartalmú bejegyzés és állítás után a valóságos helyzet ugyanis a lovagok hitszegését és csalárdságát sugallta.

1339. február 6-án Varsóban a pápai bírák meghallgatták a lengyel király perbeli képviselőjét, aki átadta a lengyel–lovagrendi viszályban általa összeállított vitás ügyek listáját is.[904] Két nappal később a Német Lovagrend képviselője jelent meg a pápai megbízottak előtt.[905] A Kúria elfogultsága Lengyelország irányába korábban is ismert volt, és ez most sem változott. Két hónappal a felek meghallgatása után, 1339. március 31-én a pápai bírók 14000 aranyforintot követeltek a nagymestertől, amiért feltárták a lengyel–porosz konfliktus okait, azaz működésük, tevékenységük költségeit kizárólag csak az egyik peres féllel akarták megfizettetni. Magától értetődik, hogy a nagymester ezt visszautasította, s közölte, hogy a Német Lovagrend békét akar, a pápai küldötteket pedig felszólította, hogy tanúsítsanak semlegességet.[906] Az avignoni pápaság egyértelmű elfogultsága a keresztesekkel szemben minden bizonnyal összefüggésben volt azzal, hogy a pápa és a császár között folyó politikai küzdelem 1338 nyarán a csúcspontjára érkezett. Ekkor, július közepén, a Birodalom leghatalmasabb fejedelmei — János cseh király kivételével — a Rajna bal partján fekvő Baumgarten von Rhens-ben egyértelműen állást foglaltak amellett, hogy csak a fejedelmek választása révén kerülhet bárki is a Birodalom trónjára, és uralkodói legitimitásához nem kell a pápa jóváhagyása vagy megerősítése. Ennek megfelelően Bajor Lajos koronázása törvényes volt, az ellene folyó pápai eljárás, egyházi per és kiátkozás pedig jogtalan. A frankfurti birodalmi gyűlésen 1338. augusztus 4-én elfogadott *Licet iuris* néven ismertté vált törvény kimondta, hogy a német királyválasztás és a császári méltóság is független, s mentes a pápai jóváhagyástól, koronázástól.[907] A törvény úgy fogalmazott, hogy *imperialis dignitas et potestas* (birodalmi méltóság és hatalom) egyedül Istentől származik, és kizárólag a leghatalmasabb fejedelmek többsége választásának eredményeképpen lesz valaki római király és császár (*statim et sola electione est versus rex et imperator Romanorum*).[908] Ahogyan az egyházban a megválasztott pápa azonnal Szent Péter utóda lett, úgy a megválasztott német uralkodó is azonnal *augustus*ként a Birodalom urává vált. A birodalmi politikai gondolkodásban ezzel összemosódtak a *regnum* és *imperium*, illetve a *rex* és *imperator* szavak jelentései.[909] Mivel a Német Lovagrend egyértelműen Bajor Lajos oldalán állt, és a császár támogatását élvezte, szálka volt a pápaság szemében. A len-

[904] PUB III. Nr. 221.
[905] PUB III. Nr. 222.
[906] PUB III. Nr. 233.
[907] Pósán 2003, 237.
[908] Müller – Mertens 2007, 587.
[909] Miethke 1998, 172–210.; Stengel 1930, 178, 191–197.

gyel–lovagrendi ellentétek ügyében folytatott pápai bíráskodás a kezdetektől a pápaság–császárság közötti politikai küzdelem részét jelentette. Előre tudható volt, hogy a politikai és katonai realitásokat figyelembe véve a Német Lovagrend egyedül csak abban az esetben fogja elfogadni, tudomásul venni a pápai bírók ítéletét, ha az nagymértékben figyelembe vette a lovagrendi érdekeket, ellenkező esetben elutasítja azt. Az is sejthető volt, hogy a nagymesteri udvar ez utóbbi esetben azzal tud érvelni, hogy a *Licet iuris* után a *Fidem catholicam* kezdetű császári manifesztum az egész Birodalomban megtiltotta a pápai bíráskodást, sőt a pápai kiátkozást is.[910] A lovagrendi állam fundamentumát jelentő 1226. évi rimini bulla a Birodalomhoz tartozónak nyilvánította a szerzetes lovagok jövőbeni poroszországi területeit, a nagymestert pedig elismerte birodalmi fejedelemnek.[911] De várható volt az is, hogy a kereszteseket bármilyen formában is elítélő pápai döntésre viszont a lengyel diplomácia tud majd hivatkozni. Már a felek meghallgatásakor, 1339 februárjában egyértelmű volt, hogy a Kúria bíráskodása és ítélete még inkább megnehezíti a rendezést, és újra kiélezi az ellentéteket, ami akár fegyveres konfliktussá is fajulhat. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy III. Kázmér — nyilván korábbi előkészítés és tárgyalás után — már a pápai megbízottak által folytatott meghallgatások (február 6. és 8.) után azonnal, 1339. február 9-én megerősítette a lemondását Sziléziáról, azaz a János királlyal kötött szerződést.[912] Az volt a célja, hogy egy esetleges lengyel–lovagrendi fegyveres összecsapás esetén a Luxemburg-ház ne avatkozzon be a lovagok oldalán. Abban sem lehetett biztos, hogy egy újabb háború esetén a sógora, a magyar király hajlandó lesz-e ismét csapatokat küldeni a támogatására, hiszen a visegrádi királytalálkozó után a lengyel trónigényéről lemondott János király hatalma már kevésbé tűnt fenyegetőnek, mint az 1330-as évek elején. Kázmér helyzetét nehezítette az is, hogy 1339. május 26-án meghalt a felesége, Anna (Aldona), Gediminas nagyfejedelem lánya. Ezzel a lengyel–litván szövetség is felbomlott,[913] ami azért tűnt fenyegetőnek, mert Halics-Volhínia miatt egyre több konfliktus alakult ki Litvániával, ahol egyre erősebben érvényesült Gediminas befolyása. II. Jurij-Bolesław fejedelem, Gediminas veje azonban rossz szemmel nézte a növekvő litván befolyást, és ennek ellensúlyozására Lengyelországhoz és a katolikus egyházhoz közeledett, külpolitikája nyugati orientációt vett.[914] I. Trojden mazóviai fejedelem fiaként eredetileg ő maga is katolikus volt, és csak a halics–volhíniai trónért tért át az ortodox hitre.[915] III. Kázmérnak így 1339 tavaszának végén nemcsak a lovagrenddel, hanem egy esetleges litván konfliktussal is számolnia kellett, és a magyar király maradt az egyetlen szóba jöhető olyan

[910] Pósán 2003, 237.
[911] PUB I/1. Nr. 56.
[912] RI VII/1. Nr. 235.; Glassl 1973, 41.; Kurtyka 2004, 112.
[913] Kurtyka 2004, 115.; Szokolay 1996, 29.
[914] Rhode 1955, 174.
[915] Schwalbe 1969, 189.

szövetséges, akitől tényleges katonai támogatást remélhetett, de világos volt az is, hogy ennek ára van. Közvetlenül felesége halála után, június második felében a lengyel uralkodó Magyarországra utazott, ahol igen nagyvonalú ajánlatot tett, hogy sógorát érdekeltté tegye Lengyelország megsegítésében. Júliusban Visegrádon örökösödési szerződést kötött Károly Róberttel: amennyiben nem születik fiú utóda, a lengyel trónt a magyar király valamelyik fia örökli.[916]

1339. szeptember 15-én Varsóban a pápai bírák kihirdették ítéletüket: a Német Lovagrend minden vitatott területet köteles átadni Lengyelországnak, és a háború során okozott összes kárt meg kell térítenie.[917] A Kúria ítéletében nyoma sem volt kompromisszum keresésének, és teljesen figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a lengyel–lovagrendi háborút a keresztesek fejezték be győztesen, s nem a lengyelek. Ahogyan várható volt, a nagymester visszautasította a döntést, és nem fogadta el érvényesnek a lovagrendre vonatkozóan. Az egyértelműen Lengyelország javára meghozott ítélet azonban Kázmért is nehéz helyzetbe hozta. Ha az alapján viszonyul a lovagrendhez, a szükségképpen háborút eredményez, ha eltekint az abban foglaltaktól, a pápaság neheztelését vonja magára. Egy 1339. október 28-án kelt oklevél tanúsága szerint az ítélet kihirdetését követően a Szentszék igyekezett még jobban kiélezni a helyzetet, mert Krakkóban felkért néhány lengyel egyházi személyt, hogy ellenőrizzék a szeptember 15-én Varsóban ismertetett bírói ítélet végrehajtását. Ha azt tapasztalják, hogy a Német Lovagrend azt nem teljesíti, sújtsák egyházi átokkal.[918]

A kaliszi béke

Ha nem is a lovagrenddel, de 1339 őszének végén Lengyelország mégis háborúba keveredett. A halics–volhíniai helyzet katonai beavatkozásra késztette Kázmért. II. Jurij-Bolesław fejedelem katolikus hitre tért, és ezzel kinyilvánította függetlenségét az Arany Hordától, amire 1339/1340 telén egy tatár támadás volt a válasz. A halicsi fejedelem védelmére a lengyelkirály is hadba szállt.[919] A tatárok katonai akcióját komolyan kellett venni, mert Özbeg kán (1313–1341) uralkodása alatt az Aranyhorda ismét hatalma csúcsára érkezett, és folyamatos fenyegetést jelentett a keleti lengyel területekre és az azzal határos rutén és orosz földekre.[920] 1340. április 7-én a fejedelem katolikus hitre térését sérelmező, és a tatár fennhatóság megtagadását fenyegető veszélyként érzékelő bojárok meggyilkolták II. Jurij-Bolesławot.[921] Halálával azonnal kér-

[916] Bagi 2014, 51–63.; Csukovits 2012, 118.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 455.
[917] PUB III. Nr. 271.
[918] PUB III. Nr. 274.
[919] Rhode 1955, 175.
[920] Spuler 1940, 85–91.
[921] Rhode 1955, 175.; Schwalbe 1969, 189.

déssé vált az utódlás, az öröklés, mert többen is jogcímet s igényt formálhattak a Halics-Volhínia feletti hatalomra. Először maga Özbek kán, mint az Aranyhorda fennhatósága alá tartozó fejedelemség legfőbb ura. Másodszor a mazóviai hercegek, akik már a korábbi fejedelemmel, I. Jurijjal is rokonságban álltak: a meggyilkolt apja, Trojden, és testvérei, Ziemowit és Kázmér. Harmadszor Gediminas litván nagyfejedelem fia, Lubart, aki még 1325-ben feleségül vette Andrej volhíniai (vlagyimiri) fejedelem egyik lányát, a meggyilkolt II. Jurij-Bolesław pedig a sógora volt, és ezen a jogcímen igényt formált Halicsra és Volhíniára egyaránt. Negyedszer Kázmér lengyel király, aki szintén távoli rokonságban állt a meggyilkolt fejedelemmel, és amíg a felesége, Anna (Aldona) élt, sógorok is voltak. Végül Károly Róbert, aki régi magyar igény alapján viselte a *rex Galiciae et Lodomeriae* címet. A mazóviai hercegek azonban nem léptek fel örökösi igényekkel, arról minden bizonnyal lemondtak III. Kázmér javára. Alig tíz nappal a gyilkosság után, 1340. április 16-án, Húsvétkor a lengyel király egy kisebb sereg élén már be is vonult Halics földjére, ahol teljes felfordulást és zűrzavart talált. A fejedelemségben élő, vagy ott tartózkodó katolikusok, akik döntően külföldi kereskedők voltak, az ortodoxok támadásai elől bezárkóztak Lemberg (Lvov) városába.[922] III. Kázmér gyors katonai fellépése április közepén lényegében egy célt szolgált: kiszabadítani a Lembergbe menekült katolikusokat, és megszerezni a halicsi fejedelmi kincstárat. 1340 nyarán a lengyel uralkodó és a litván nagyfejedelem fia, egyaránt fegyveres erővel igyekezett érvényesíteni igényét. Lubart megszállta Volhínia területét, Kázmér pedig Halics ellen vonult, de a halicsi részek a II. Jurij-Bolesław ellen fellázadt, és a tatárok támogatását élvező bojárok kezén maradt (*capitaneus ipsius gentis multitudinem Tartarorum adduxit*…).[923] Özbek kán a támogatásukra csapatokat küldött Halicsba, és 1340 őszén támadást akart indítani Lengyelország ellen. Az Aranyhorda részéről fenyegető veszélyt látva Kázmér király még a júniusi halicsi hadjárat előtt kérte a Szentszék segítségét a pogányokkal szemben. 1340. augusztus 1-én a pápa jóváhagyta, hogy Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon keresztes hadjáratot hirdessenek a tatárok ellen.[924] A lengyel uralkodó segítséget kért Mazóvia hercegeitől, Károly Róberttől, Bajor Lajos császártól, és a német fejedelmektől.[925] Érdemi támogatást azonban sehonnan sem kapott. 1340 őszén a tatárok mélyen betörtek Lengyelországba, és csak 1341 januárjában a Visztulánál sikerült őket legyőzni s megállítani.[926] III. Kázmért különösen érzékenyen érinthette sógorának, Károly Róbertnek a magatartása, hiszen korábban, szorongatott helyzetben a lengyel király számíthatott a magyar uralkodó fegyveres

[922] Czarnkow, PDP II. 620–629.
[923] Czarnkow, PDP II. 622.; Niendorf 2006, 133.; Rhode 1955, 177–178.; Schwalbe 1969, 189.
[924] AOkl. XXIV. Nr. 471.; VMH I. Nr. 959.
[925] Vitrodurani, MGH SS III. 180–184.
[926] Czarnkow, PDP II. 622.

támogatására. 1340-ben azonban hűvösebbé vált viszonyuk. Nemcsak a Halics feletti fennhatóság kérdésében kerültek szembe érdekeik, hanem a lengyel korona jövőjét illetően is. A magyarországi Anjouk lengyelországi trónöröklését a korábbi szerződéssel ellentétben maga Kázmér sem látta volna szívesen, és a Luxemburgok — akik korábban még hadakoztak a lengyel koronáért — szintén igyekeztek ezt meghiúsítani. 1340-ben Alsó-Bajorország hercegének, II. Henriknek, a császár unokatestvérének özvegyét, Margitot, János cseh király lányát, eljegyezték III. Kázmér királlyal.[927] A Luxemburg- és a Piast-ház közötti házassági terv azt jelentette, hogy ha e frigyből fiúörökös születik, az Anjouk lengyelországi trónigényes semmissé válik, illetve egy olyan szövetség jön létre, amely átformálja a az eddigi közép-kelet-európai hatalmi helyzetet. A házasság azonban az esküvő előtt pár nappal, 1341 júliusában a menyasszony váratlan halála miatt meghiúsult.[928] Több kiházasítható lánya a cseh királynak ugyan már nem volt, de terve egy jövőbeni magyar–lengyel perszonálunió megakadályozására igen. A Luxemburgokkal szívélyes és baráti viszonyban álló hesseni tartománygróf lányát, Adelheidet ajánlották Kázmérnak feleségül. Az esküvő 1341 októberében volt Poznańban, és úgy tűnt, hogy a cseh király ezzel elérte célját, s megakadályozta a magyarországi Anjouk jövőbeni térnyerését és hatalmi erősödését. (A sors furcsa szeszélye, hogy III. Kázmérnak ebből a házasságából sem született fiú örököse.)[929]

Mivel a halics–volhíniai fejedelemségért kirobbant harcok miatt a krakkói kormány figyelme délkeletre irányult, északon, a porosz–lengyel határnál a status quo fenntartásában volt érdekelt, így a pápai Kúria 1339. szeptember 15-diki varsói ítéletét III. Kázmér is elutasította. Ugyanakkor ez a lépése egyfajta gesztus is volt a lovagrenddel szövetséges Luxemburgok felé. 1341 júniusában XII. Benedek pápa Meißen, Krakkó és Kulm (Chełmno) püspökeitől tájékozódott a lovagrendi–lengyel viszonyról,[930] és a tőlük kapott információk alapján 1341. július 18-án azt közölte a lengyel királlyal, hogy a szentszéki megbízottak két évvel korábbi varsói ítéletét nem hagyja jóvá.[931] Ezzel Lengyelország és a Német Lovagrend számára is lehetővé vált, hogy az 1335. évi visegrádi arbiteri döntés alapján rendezzék kapcsolatukat, és egyéb érdekeik miatt erre mindkét fél komoly hajlandóságot is mutatott. 1341-ben meghalt az Aranyhorda uralkodója, Özbek kán, de ez a körülmény nem a tatár hatalom gyengülését eredményezte, hanem éppen ellenkezőleg: a tatárok nagyszabású támadásra készültek Lengyelország ellen, ami 1342 januárjában be is következett.[932] Kázmérnak az erőit Délkelet-Lengyelország megvédésre és a tatárok visszaverésére kellett koncentrálnia.

[927] Pfitzner 1938, 35.; Seibt 1994, 268–269.
[928] Hoensch 2000, 94.
[929] Glassl 1973, 43.
[930] PUB III. Nr. 377.
[931] PUB III. Nr. 382.; MHP I. Nr. 568.
[932] LUB II. Nr. 793.; Rhode 1955, 182.; Spuler 1940, 73.

1341/1342 telén Gediminas litván nagyfejedelem is meghalt. Örökségét hét fia között kellett megosztani.[933] Ebben a helyzetben viszont a Német Lovagrend joggal remélhette, hogy a hatalmi osztozkodás miatt sikert érhet el a litván háborúban, és megvalósíthatja a két uralmi területe, Poroszország és Livónia közötti szárazföldi összeköttetést. Azt, hogy ez mennyire kitüntetett szerepet játszott a lovagrendi politikában, jól mutatja az a tény, hogy az 1328 és 1341 közötti tizenhárom évben a lovagrend csak Poroszországból tizenegy hadjáratot vezetett a litvánok ellen, azaz szinte minden esztendőben.[934] Annak érdekében, hogy Lengyelország délkeleten, a lovagrend pedig északkeleten aktívan fel tudjon lépni, szükségessé vált az egymás közötti kapcsolatok rendezése. Ezeket a tárgyalások a Szentszék is igyekezett előmozdítani. 1342. augusztus 4-én az új pápa, VI. Kelemen (1342–1352) e tárgyban két levelet is írt. Az egyikben megbízta Krakkó, Meißen és Kulm (Chełmno) püspökeit, hogy segítsék elő a nagymester és III. Kázmér közötti megbékélést.[935] Másik levelében a Német Lovagrendet kérte, hogy legyen együttműködő és megegyezésre törekvő, mert a lengyel király kész a megbékélésre.[936] A pápai beavatkozás feltehetően összefüggésben lehetett azzal, hogy 1342. július 16-án meghalt Lengyelország hosszú időn át legbiztosabb szövetségese, Károly Róbert magyar király.[937] A Kúria, a halálhírről értesülve, még nem tudhatta, hogy utóda, a július 21-én megkoronázott Lajos, folytatja-e apja politikáját, vagy változtat azon.[938] Úgy tűnik, hogy a magyar uralkodó halála után a Német Lovagrend várakozó álláspontra helyezkedett. Károly Róbert még 1338. augusztus 3-án, néhány héttel a Kázmérral kötött örökösödési megállapodás után, ígéretet tett arra, hogy Lajos fia majd feleségül veszi a cseh trónörökös, Luxemburg Károly lányát, Margit hercegnőt.[939] Az új magyar király jövendőbelije azonban 1342-ben még kiskorú volt, ezért az esküvőt négy évvel későbbre, 1346-ra halasztották.[940] A Luxemburgokkal szövetséges Német Lovagrend számára biztatónak tűnt Lajos trónra lépésétől a magyar–cseh kapcsolatok alakulása. Az ifjú magyar királynak is szüksége volt a Luxemburg-ház szövetségére, mert azt remélte, hogy rajtuk keresztül megszerezheti a pápaság támogatását a nápolyi öröklés kérdésében. 1342-ben ugyanis a Luxemburg Károllyal jó kapcsolatokat ápoló Rouen érsekét, Pierre Roger bíborost választották pápává VI. Kelemen néven.[941] 1343. január 19-én meghalt Róbert nápolyi király, aki a halála előtt úgy rendelkezett, hogy csak a lánya, Johanna kövesse a trónon, Johanna férjét,

[933] Älteste litauische Chronik 426.; Hellmann 1976, 23.
[934] Nikžentaitis 1999, 196.
[935] PUB III. Nr. 476.
[936] PUB III. Nr. 477.
[937] Berténi 1989, 52.; Csukovits 2012, 126.
[938] Glassl 1973, 44.
[939] RI VII/1. Nr. 223.
[940] Hoensch 2000, 116.
[941] Zimmermann 2002, 190.

András, a magyar király öccsét pedig — figyelmen kívül hagyva a tíz évvel korábban kötött szerződést — mellőzte. 1343 februárjában Lajos király felkereste Prágában leendő apósát, Károlyt, hogy járjon közben a pápánál a magyarországi Anjouk nápolyi öröklése érdekében.[942]

A magyarországi fejlemények ismeretében III. Kázmér a békekötést a Német Lovagrenddel a visegrádi királytalálkozón meghozott döntőbírói ítélet alapján képzelte el. A nagymester azonban továbbra is vonakodott azt elfogadni. Nehéz volt tudomásul venni azt, hogy le kellene mondani az elfoglalt Dobrzyń és Kujávia tartományokról. De Dietrich von Altenburg nagymester halála (1341. október 6.) és utóda, Ludolf König megválasztása (1342. január 6.) ugyancsak lassította a porosz–lengyel tárgyalásokat.[943] Az engedékenyebb lovagrendi álláspont elérése érdekében Kázmér a politikai nyomásgyakorlás eszközéhez folyamodott, és 1343. február 24-én Poznańban szövetséget kötött V. Bogisław, IV. Barnim és V. Wartisław pomerán hercegekkel, amit dinasztikus házasságkötéssel erősítettek meg: Bogisław herceg feleségül vette a lengyelkirály Erzsébet nevű lányát. A Lengyelország és a Poroszországgal nyugatról határos Pomeránia szövetsége lényegében a lovagrend ellen irányult, és kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséget tartalmazott háború esetére.[944] Bizonyára az sem volt véletlen, hogy a lengyel–pomerán szövetség megkötése a magyar király prágai látogatásával egyidőben történt.

Mivel a pápa, a cseh és a magyar király egyaránt a visegrádi arbiteri ítélet szerinti békekötésre ösztönözte a Német Lovagrendet és Lengyelországot, s maguk az érintetteknek is érdekében állt a kapcsolatok tartós rendezése, 1343. július 8-án a lengyelországi Kalisz városában III. Kázmér és Ludolf König nagymester aláírta a két ország közötti békeszerződést.[945] Ennek értelmében Kázmér király elismerte, hogy Kelet-Pomeránia (Pommerellen), Kulmerland, valamint a Visztula bal partján, kujáviai területen, Thorn (Toruń) városának védelme szempontjából fontos Nessau és Orlow a lovagrend fennhatósága alá tartozik, a lovagok pedig kivonták csapataikat Kujávia többi részéről és Dobrzyń földjéről, amely területek visszakerültek a lengyel koronához. A békeszerződéshez kapcsolódóan a lengyel király még további okleveleket is kiállított. Egyrészt ígéretet tett, hogy a lovagokkal szemben soha nem fog hitetlenekhez fordulni támogatásért,[946] azaz arról nyilatkozott, hogy a lengyel–litván szövetséget nem kívánja a jövőben újjáéleszteni. Ezzel szabad kezet biztosított a lovagrendnek a litvánok elleni fellépéshez. Másrészt ígéretet tett arra is, hogy azok az alattvalói, akik a háború alatt a lovagrend oldalán álltak, és Poroszországba menekültek, büntetlenül és

[942] Berténi 1989, 55.
[943] Jähnig 2015, 301.
[944] PUB III. Nr. 540.; Auge 2009, 62. Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 469.
[945] PUB III. Nr. 567.; Regesta II. Nr. 738.; Font 1997, 23.; Hellmann 1971, 106.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 470–471.; Kaczmarczyk 1962, 90.
[946] PUB III. Nr. 568.

szabadon visszatérhetnek Lengyelországba, s visszakapják korábbi birtokaikat is.[947] Kötelezettséget vállalt arra, hogy minden hadifoglyot szabadon bocsájt.[948] Megígérte, hogy közbenjár VI. Kelemen pápánál a béke elismerése érdekében, és közölte a nagymesterrel, hogy a Kúria jóindulatáért 10000 aranyforintot kell fizetnie.[949] Kázmér király azt is vállalta, hogy akkor is a Német Lovagrend pártját fogja majd fogni, ha a magyar király azon területek miatt, amelyek mindeddig a vita tárgyát képezték, a lovagrend ellen fordulna.[950] Ez az oklevél is arról tanúskodik, hogy a keresztes lovagok számára a Károly Róbert által Lengyelországba küldött magyar csapatok beavatkozása volt a meghatározó a Łokietek Ulászlóval vívott háborúban, ezért a lengyel–porosz viszony rendezésekor is garanciákat szeretett volna arra, hogy a jövőben ilyenre nem kerülhet sor. Az 1338. évi visegrádi örökösödési szerződés miatt, amely Kázmér fiúörökös nélküli halála esetén lehetővé tette Lajos magyar királynak a lengyel trón öröklését, a lovagrend vezetése még inkább fontosnak tartotta a Lengyelországgal kötött békét.

Az 1345. évi litvánok elleni keresztes hadjárat

Az 1343. évi kaliszi szerződés hatvanhat évig tartó hosszú békét teremtett a Német Lovagrend és Lengyelország között, és meglazította a Luxemburgok és a keresztes lovagok közötti korábbi szoros szövetséget, és meggyengítette a cseh korona politikai befolyását az Alsó-Visztula és a Balti-tenger délkeleti partvidékén. A Luxemburgok számára a békekötés egyúttal azzal fenyegetett, hogy a lengyel király a Német Lovagrend után kiegyezik a Wittelsbach-házzal is.[951] Míg Ulászló idején Lengyelország a pogány litvánok oldalán állt, most III. Kázmér a halics–volhíniai fejedelemségért vívott harcot a tatárokkal és a litvánokkal a kereszténység és a pogányság küzdelmeként tudta beállítani, amelyhez a pápaság segítségét is kérte. 1343. december 1-én VI. Kelemen pápa úgy rendelkezett, hogy a gnieznói érsekség egyházi bevételeit két esztendőre a pogányok elleni harc céljára a királyi kincstár kapja meg.[952] A Luxemburg-ház hasonló lépést tett annak érdekében, hogy újból megerősítse kapcsolatát a lovagrenddel: 1344-ben a cseh uralkodó újból keresztes hadjáratra vállalkozott a litvánok ellen, ami egyértelműen a Német Lovagrend katonai támogatását és megsegítését jelentette.[953] Emellett a keresztes hadjárat, ahogyan korábban, most is hatalmi-politikai erődemonstráció volt a Luxemburgok részéről, és összefüggésben állt a boroszlói püspökség megváltozott egyházszervezeti helyzetével. 1344 áprilisában ugyanis

[947] PUB III. Nr. 571.
[948] PUB III. Nr. 572.
[949] PUB III. Nr. 573.
[950] PUB III. Nr. 570.
[951] Hellmann 1971, 106.; Meltzer 1940, 215.
[952] Rhode 1955, 183.
[953] Bertényi 1989, 57.; Hellmann 1971, 106.; Meltzer 1940, 215.

a pápa érsekséggé emelte Prágát, és a boroszlói egyházmegyét, amely eddig a lengyelországi Gniezno érsekséghez tartozott, most az új prágai érsekséghez rendelte.[954] A keresztes hadjárathoz számos fejedelem csatlakozott: IV. Vilmos, Holland és Hennegau grófja, IV. frigyes nürnbergi várgróf fia, Albert, Henrik holsteini gróf, Henrik, Montfaucon ura, Mömpelgard grófja, Pierre, Bourbon herceg, Günther, Schwarzburg grófja, és még kétszáz további előkelő főúr és nemes.[955] Az 1344/1345 telére meghirdetett hadjárat résztvevői között szerepelt a magyarországi Anjou-ház tizennyolc éves uralkodója, I. (Nagy) Lajos (1342–1382) is, aki ekkor alig több mint két éve ült a trónon, és ez volt az első katonai tartalmú külpolitikai lépése. A Luxemburgok által vezetett keresztes hadjáratban nem vett részt viszont III. Kázmér lengyel király, ami önmagában is jelezte, hogy a vállalkozás sok szempontból a Német Lovagrend és a Luxemburg-ház politikai érdekeit szolgálja. A sereg a sziléziai Boroszlóban gyülekezett, de a magyar és a cseh csapatok már 1344. december közepe táján, Morvaországban, Brünn (Brno) városánál egyesültek.[956] A keresztes sereg Boroszlóból 1345. január 6-án kelt útra, és Nagy-Lengyelországon át vonult Poroszországba, ahol Thorn (Toruń) városa jelentette az első állomást. A csapatok itt várták be, hogy a nagymester kitűzze a hadjárat pontos időpontját. Vilmos holland gróf tengeri úton érkezett Poroszországba, és ő csak a hadjárat kiindulópontján, Königsbergben találkozott a többi keresztessel. A litvánok ellen vonuló keresztény had 1345. február 10-én hagyta el Königsberget, és a hónap végén már a Memel-folyó jobb partján álló litván határvárakat ostromolta.[957] A tekintélyes létszámú keresztes sereg komoly fenyegetést jelentett Litvániára. Erről tanúskodik egy korabeli beszámoló, amely szerint Kęstutis litván fejedelem még a nagyfejedelmi székhelyet, Vilniust is megerősítette.[958] A Lajos király vezette magyar csapatok egy Veliuona nevű vár ostromában vettek részt. Erről a magyar uralkodó 1347. június 30-án kiállított oklevéléből tudunk, amelyben Lackfi István erdélyi vajdát különböző adományokban részesítette azokért az érdemekért, amelyeket a vajda a fiával, Dénes királyi lovászmesterrel együtt a litván hadjáratban tanúsított. *Villio* (Veliuona) várának ostromakor Lackfi Istvánnak eltört a lába, egyik familiárisa pedig elesett, amit a király is látott.[959] Wigand von Marburg beszámolója szerint alig fogtak hozzá a keresztesek a litván határvárak ostromához, arról kaptak hírt, hogy a litván főerők a fenyegetett várak felmentése helyett Poroszország ellen, Königsberg vidékére akarnak ellentámadást indítani.[960] A hír hallatán a keresztes sereg fejedelmeinek egyetértésével a nagymester úgy döntött,

[954] Conrad 1972, 387.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 479.
[955] Önéletrajz 203.; Wigand, SRP II. 504.; Suchenwirt, SRP II. 157, 159.;
[956] Conrad 1972, 383.; Skorka 2016, 251.
[957] Paravicini 1989, 207–208, 259.
[958] CDP VI. Nr. 2.
[959] Oklevéltár 199–200.
[960] Wigand, SRP II. 525.

hogy befejezik a hadműveleteket a litván területeken, és a sereg visszatér Poroszországba, hogy megvédje a keresztény földeket a pogányok támadásaitól.[961] Négynapi erőltetett menet után a lovagrendi csapatok és a keresztes hadak február 21-én már újra Königsbergben voltak. A litvánok támadásáról szóló hír azonban csak részben bizonyult igaznak. Tagadhatatlan, hogy a litvánok lovagrendi területekre támadtak, de nem Poroszországban, hanem Litvániában.[962] Mivel a keresztes sereg a Memeltől délre, Königsbegbe vonult vissza, a Memeltől északra támadó litvánoktól nem tudta megvédelmezni Livóniát. Az *Annalista Thorunensis*ben az 1345 februárjában történtek között az alábbi bejegyzés olvasható: *rex Lituanorum vastavit Livoniam usque Rigam et ultra*.[963] A Königsbergnél táborozó keresztesek úgy döntöttek, hogy újból Litvánia ellen támadnak, de a megenyhült idő, a hóolvadás lehetetlenné tette a további hadműveleteket. 1345. február 26-án Vilmos holland gróf hajóra szállt, és hazatért Königsbergből. A sereg túlnyomó többsége, köztük a magyar csapatok is, március 6-án érkeztek Thorn-ba, ahol szétváltak. Lajos, magyar király Lengyelországon keresztül, Krakkón át tért haza, Pierre, Bourbon herceg Prágába indult, Luxemburgi Károly, cseh trónörökös pedig Kalisz felé, Lengyelországon át, Sziléziába tartott.[964] Önéletrajzában megemlékezett arról, hogy útközben a lengyel király fegyveresei feltartóztatták, és napokig nem engedték továbbmenni.[965] János cseh király viszont a keresztes csapatok távozása után is még Poroszországban maradt, és a Német Lovagrend különböző tisztségviselőivel folytatott megbeszéléseket. Elképzelhető, hogy ezeknek a tárgyalásoknak köze lehetett ahhoz, hogy 1345 végén a lovagrend nagymestere, Ludolf König, lemondott tisztségéről. A középkori elbeszélő források a lemondást összefüggésbe hozták az év eleji litvánok elleni keresztes hadjárattal.[966] Már a kortársak között is volt olyan szóbeszéd, hogy valójában a nagymester terjesztette el a Poroszországot fenyegető litván támadás hírét, hogy visszafordulásra bírja a keresztes sereget. Cselekedete hátterében feltehetően III. Kázmér és Bajor Lajos császár 1345. január elején Krakkóban kötött egyezsége állt, amely katonai szövetséget jelentett a Luxemburgokkal szemben. Ezt a szerződést Kázmér lányának, Kunigundénak és a császár fiának, Lajosnak az eljegyzésével erősítették meg.[967] Tény, hogy 1344-ben kiéleződött a Luxemburgok és a Wittelsbachok viszonya, mert János cseh király a fiát, Károlyt a Birodalom trónjára szerette volna ültetni. Az év folyamán kétszer is tárgyalt erről a választófejedelmekkel, Károly pedig már az év

[961] Chronica Olivensis, SRP I. 722.
[962] Suchenwirt, SRP II. 159.; Wartberge, SRP II. 72.
[963] Annalista Thorunensis, SRP III. 76.; Conrad 1972, 384.; Meltzer 1940, 216.
[964] Conrad 1972, 385.; Grünhagen 1882, 271.; Hoensch 2000, 98.
[965] Önéletrajz 207.
[966] Chronica Olivensis, SRP I. 721–722.; Wigand, SRP II. 504–506.
[967] Meltzer 1940, 213.

elején Avignonban a pápával.[968] A Luxemburg-ház ilyen mértékű esetleges megerősödése Lengyelország szomszédságában komoly aggodalmat okozott a krakkói udvarban, mert tartottak a lengyel korona iránti igény kiújulásától. Bajor Lajosnak viszont kapóra jött egy szövetséges a cseh király hátában. A császár és a lengyel király megállapodásának híre feltehetően Boroszlóban, vagy már Poroszországba vonulásuk idején érhette a Luxemburgokat.[969] A cseh uralkodót és a fiát bizonyára nyugtalansággal töltötte el, hogy sem Bajor Lajos, sem pedig III. Kázmér nem vett részt a hadjáratban, ők pedig elvitték csapataikat, s szinte védtelenül hagyták Csehországot. A politikai helyzetet a nagymester is aggasztónak tarthatta, mert a lovagrend a Luxemburg-házzal és a császárral egyaránt jó kapcsolatokat ápolt. Ugyanakkor az a tény, hogy 1345 februárjában a litvánok Livóniára támadtak, cáfolja azt a feltételezést, hogy a Poroszországot fenyegető litván katonai felvonulásról szóló hír kitaláció, pusztán a nagymester híresztelése lett volna. A litván támadás, majd a gyorsan beköszöntött hóolvadás viszont olyan helyzetet teremtett, amit Ludolf König nagymester igyekezett a lovagrend javára fordítani. A tényleges katonai eredmények nélkül zárult hadjárat azt jelentette, hogy a résztvevők hazatérnek és a keresztes had feloszlik. Így nem kellett tartani attól, hogy a cseh király a cseh és a német keresztesekkel esetleg megtámadja Lengyelországot, ami semmissé tette volna az alig másfél évvel korábban megkötött kaliszi békét. Ez esetben újból fennállhatott volna annak a veszélye, hogy III. Kázmér kiegyezik a litvánokkal, ami a lovagrendi államra nézve mindenképpen rossz lett volna. A nagymester ilyen vonatkozású félelme nem volt alaptalan, mert az 1344. év folyamán Kázmér több alkalommal is tárgyalt az elhunyt Gediminas fiaival és örököseivel.[970] A litván hadjárat megszakítása természetesen a cseh királynak is érdekében állhatott, de — érthetően — csak úgy, hogy a kortársak ne mondhassák, hogy családi érdekei előbbre valók, mint a kereszténység ügye. Joggal feltételezhető, hogy a Német Lovagrend ellen tervezett litván támadásról szóló híreknek János király azonnal hitelt adott, mert az kiváló alkalmat és okot jelentett, hogy a cseh, morva és sziléziai keresztesekkel visszavonuljon Litvániából. Az a tény, hogy a keresztes hadjárat befejezése után a cseh király még Poroszországban maradt, a nagymester pedig 1345 végén lemondott tisztségéről, azt a gyanút erősíti, hogy Luxemburgi János olyan új lovagrendi vezetés felállításáról tárgyalhatott, amelyik jobban elkötelezett a Csehországgal fennálló hagyományos szövetségnek, mint a Lengyelországgal kötött békének. Az az incidens, amikor a hazatérő Luxemburgi Károlyt feltartóztatták a lengyel király fegyveresei, nem maradt következmények nélkül. 1345 nyarán apjával együtt Lengyelországra támadt, és július közepén már Krakkót ostromolta. Lajos, magyar király, apjához hasonlóan csapatokat küldött nagybátyja, III. Kázmér megsegítésére. A Szécsi Miklós vezette magyar sereg

[968] Hellmann 1971, 107.; Pósán 2003, 240.; Skorka 2014, 637.
[969] Skorka 2016, 260.
[970] Rhode 1955, 183.

felmentette a lengyel székvárost.[971] Ezzel Lajos egyértelművé tette, hogy a Piastokhoz fűződő rokoni kapcsolatai és a lengyel koronára vonatkozó öröklési joga számára fontosabb, mint a Luxemburgok közbenjárása a pápánál öccse nápolyi királysága érdekében, mert a nápolyi ügyekben érdemi változás, elmozdulás nem történt. 1345. szeptember 6-án — magyar közvetítéssel — a szemben álló felek fegyverszünetet kötöttek. Lajosnak nem állt érdekében egy elhúzódó Piast-Luxemburg konfliktus, mert a nápolyi ügyek mellett Velence dalmáciai befolyásának visszaszorításával is foglalkoznia kellett, sőt ez került az első helyre. Már a krakkói harcok idején egy tekintélyesebb sereg élén Horvátországba ment.[972] De az Erdélybe betörő tatárok visszaverésével is foglalkoznia kellett. A Lackfi András erdélyi vajda és székely ispán vezette magyar sereg nemcsak legyőzte a támadó tatárokat, hanem ellentámadást is indított. Átlépte a Kárpátok vonalát, és betört az Aranyhorda uralma alatt álló területekre, ahol nagy győzelmet aratott. Még a tatár vezér is fogságba esett, akit a vajda kivégeztetett.[973] A magyar külpolitika súlypontját 1345 nyarától már az adriai térség és Itália jelentette, s azt követően, hogy szeptember 18-án Aversa városánál meggyilkolták Lajos király öccsét, ez még inkább fokozódott.[974] Krakkóban ebből azt a következtetést vonták le, hogy a jövőben kisebb mértékben számíthatnak a magyar király fegyveres támogatására. A Luxemburgok figyelmét viszont a császári trón megszerzésének ügye kötötte le.

Az 1340-es évek második fele

A pápai Kúriával és a választófejedelmekkel folytatott hosszas diplomáciai tárgyalások eredményeképpen 1346 májusában Balduin trieri érsek (aki János cseh király rokona volt) és több más fejedelem trónfosztottnak nyilvánította Bajor Lajos császárt.[975] 1346. július 11-én a kölni, a trieri és a mainzi választófejedelem, valamint a szász herceg és János cseh király a Birodalom uralkodójává választotta a cseh trónörököst, Luxemburgi Károlyt, aki a Valois Blankával (Blanche) kötött házassága (1329) révén a francia királyi ház rokona volt. IV. (Luxemburgi) Károly megválasztása után apjával együtt sógora, VI. Fülöp francia király segítségére sietett, és bekapcsolódott a százéves háborúba. Az angoloktól Crécy-nél elszenvedett francia vereség (1346. augusztus 26.) után Bajor Lajos támadásától tartva visszatért Csehországba, és egy Bajorország elleni hadjárat előkészítéséhez kezdett.[976] A Lengyelországgal 1345 nyarán vívott fegyveres konfliktus után megmaradt feszültségek lényegében kikerültek a Luxemburgok

[971] Bertényi 1989, 58.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 481.; Kristó 1988, 188.
[972] Bertényi 1989, 58.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 481.
[973] Bertényi 1989, 58.; Czołowski 1890, 261.; Spuler 1940, 283.
[974] Bertényi 1989, 60.
[975] Seibt 1994, 142.
[976] Hoensch 2000, 110.; Pósán 2003, 240.; Seibt 1994, 147.

látóköréből. Crécy után a Luxemburg-Piast ellentét a lengyel külpolitikában is kisebb jelentőségűvé vált.[977] III. Károly figyelme Halics-Volhíniára, és ezzel összefüggésben a litván és tatár betörésekre irányult. Ilyen körülmények között Csehország és Lengyelország újból békét kötött egymással.[978] Halics-Volhínia miatt 1347 végétől, 1348 elejétől ismét egyre jobban kiéleződött a lengyel–litván viszony. Ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a lengyel kormányzatnak nem kellett a délnyugati határainál cseh konfliktussal számolnia, mert 1347. október 11-én Bajor Lajos egy medvevadászat során életét vesztette,[979] s így a birodalmi ügyek Prágában minden mást felülírtak. Kázmérnak így lehetősége nyílt katonai erőinek keletre történő átcsoportosítására. A pogány litvánok elleni harcot a lovagrendi politikában kitüntetett figyelem övezte, mert az a Poroszország és Livónia közötti szárazföldi összeköttetés megteremtésének politikai szándéka mellett a pogányok elleni küzdelem a Rend létének legfontosabb legitimációját jelentette. Az 1345. évi keresztes hadjárat, és a Litvániát sújtó litván betörés után a lovagok 1347-ben és 1348-ban is hadba szálltak a litvánok ellen.[980] Az 1348 telén vezetett hadjárata jelentős sikerrel zárult. Hermann von Wartberge krónikája szerint a lovagok nyolc litván várat foglaltak el és romboltak le, és a Memel egyik mellékfolyójánál, a Strava partján egy nyílt ütközetben is megverték a pogányokat. A feljegyzések szerint a keresztesek mintegy 6000 litvánt öltek meg a harcmezőn (*Anno 1348 fuit bellum in Strewen in die purificationi Marie et 6 milia Lethowinorum adiutorio beate Virginis*).[981] A Német Lovagrend katonai győzelmét III. Kázmér is igyekezett a maga javára kihasználni Halics kérdésében. A litvánokkal szembeni aktívabb katonai fellépés előtt igyekezett a szomszédjaival rendezni viszonyát, mindenekelőtt a Luxemburgokkal. Annak ellenére, hogy 1346 nyarán már békét kötött Csehországgal, a lengyel király még 1348-ban is szükségét érezte a kapcsolatok megerősítésének. Ettől Luxemburgi Károly sem zárkózott el, mert Bajor Lajos halálával még korántsem ért véget a Birodalom trónjának megszerzéséért folyó küzdelem. Az elhunyt császár legidősebb fia, Wittelsbach Lajos, brandenburgi őrgróf nem ismerte el IV. Károlyt törvényes uralkodónak. Lauenburg szász hercegével, a mainzi érseki méltóságból az avignoni pápa által leváltott Henrik érsekkel, aki magát tartotta legitim mainzi érseknek, és a rajnai palotagróffal együtt III. Edward angol királynak ajánlotta fel a német koronát, aki azonban ezt visszautasította. Ezt követően a Wittelsbach-tábor Bajor Lajos egyik régi, hűséges emberét, Günther von Schwarzburg thüringiai tartománygrófot választotta meg uralkodónak. IV. Károlynak így ismét egy ellenkirállyal kellett szembenéznie, ezért igyekezett

[977] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 483.
[978] Bertényi 1989, 58.
[979] Hoensch 2000, 111.; Pósán 2003, 240.
[980] CDP VI. Nr. 3.; Nikžentaitis 1999, 203.
[981] Annalista Thorunensis, SRP III. 77.; Annales expeditialis Prussici, SRP III. 12.; Wartberge, SRP II. 75.

gyarapítani politikai támogatóinak és szövetségeseinek körét.[982] 1348. november 22-én szerződést kötött III. Kázmérral, ami szabad kezet adott a lengyel uralkodónak Halics ügyében, mert Károly katonai segítséget ígért Kázmérnak, ha a keresztes lovagok megtámadnák Lengyelországot. A Luxemburg uralkodó gyakorlatilag felmondta a Német Lovagrenddel eddig fennálló szövetségét, Kázmér pedig ismételten megerősítette, hogy a lengyel korona nem tart igényt Sziléziára, s tudomásul veszi annak Csehországhoz tartozását.[983] IV. Károly a Habsburgokkal házassági politikával erősítette meg kapcsolatát. 1348. május 26-án Brünnben Katalin nevű lányát eljegyezte II. Albert osztrák herceg fiával, Rudolffal.[984] A Birodalom északi részén Nyugat-Pomeránia és Mecklenburg fejedelmeit hercegi címmel ruházta fel, és elismerte őket birodalmi fejedelmeknek, akik közvetlenül a korona alá tartoztak. Ezzel érvénytelenítette Pomerániának a Wittelsbach-ház által uralt Brandenburghoz fűződő hűbéri függőségi jogcímét, s egyúttal elismerte Barnim pomerán fejedelemnek a Rügen szigetére támasztott igényét is. 1348. augusztus 1-én meghalt IV. Károly felesége, Valois Blanka. A következő évben a pfalzi választófejedelem lányát, Annát vette feleségül, s ezzel a maga oldalára állította a rajnai választófejedelmet.[985] Annak ellenére, hogy III. Kázmér keresztény szomszédjaival rendezte viszonyát, a kor két jelentős kelet-európai nagyhatalmával, az egyre nagyobb területekre kiterjeszkedő litván nagyfejedelemséggel és az Aranyhordával egymagában nem vehette fel a harcot. Szerencséjére korábbi nagy ellenfele, a Német Lovagrend folyamatos háborúban állt a litvánokkal, így Litvániával kapcsolatban érdekeik azonosak voltak. A lovagrend 1348. évi hadjáratának sikere a Memel térségében 1349 nyarának végén III. Kázmért is a litvánokkal szembeni katonai fellépésre ösztönözte Ruténiában.[986] Hadjáratát siker koronázta, és Łuck kivételével Ruténia minden fontosabb helyét uralma alá vonta. A thorni kereskedőknek 1349. december 5-én kiállított kiváltságlevelében olvasható először Kázmérra vonatkozóan, hogy *Dei gratia rex Poloniae dominusque terre Russie*.[987] Łuck és a volhíniai (vlagyimiri) részek Lubart litván fejedelem birtokában maradtak.[988] A litvánok elleni ruténiai hadjáratot a lengyel király diplomáciai téren alaposan előkészítette. 1349-ben a katonai akció megindítása előtt tárgyalt a tatárokkal (*nuncii Tartarorum venerunt ad regem Poloniae*), akik nem gördítettek akadályt a litvánok elleni lengyel hadjárat elé, mert a keleti szláv földekre, azaz az Aranyhorda uralmi területeire terjeszkedő litván nagyfejedelemséget tartották a fő ellenségnek.[989] A halicsi fe-

[982] Pósán 2003, 250.
[983] Rhode 1955, 185.; Hoensch 2000, 115.
[984] Hoensch 2000, 114.
[985] Hoensch 2000, 116.; Pósán 2003, 250.
[986] Rhode 1955, 250.
[987] HUB III. Nr. 159.
[988] Rhode 1955, 188.
[989] Rocznik Miechowski, PDP II. 885.

jedelemséghez tartozó területek megszerzését III. Kázmér alapvetően országa biztonsága szempontjából tartotta fontosnak. Ütközőzónát akart Lengyelország és az Aranyhorda között, hogy a tatár hatalom ne terjeszkedjen ki egészen a lengyel határokig.[990] A lengyelek ruténiai hódítását 1350 elején litván ellentámadás követte a lublini területek ellen, majd a pogányok észak felé fordulva egészen Mazóviáig feldúlták Lengyelországot. Ebben a helyzetben Kázmér unokaöccse, a magyar király segítségét kérte.[991] A helyzetet azonban bonyolította, hogy Lajos király uralkodói titulusai között szerepelt a „Halics és Lodoméria királya" cím, azaz a magyar korona már régi múltra visszatekintően igényt formált ezekre a területekre. A nápolyi koronáért vívott itáliai háborúk azonban nem tették lehetővé, hogy a magyar uralkodó komolyabb sereget küldjön nagybátyja megsegítésére.

A magyar csapatok már 1347 nyarán megjelentek Itáliában, és elűzték Nápolyból Johanna királynőt, aki Avignonba menekült. A magyar had érkezésével egyidőben Itália-szerte elterjedt pestis azonban tétlenségre kárhoztatta és megakadályozta Lajos királyt abban, hogy tartóssá tegye elért katonai eredményeit. 1348 május végén hazatért Magyarországra, majd azt követően, hogy 1348 nyarán a pápa királyi címet adományozott Johanna férjének, Tarantói Lajosnak, a nápolyi királynő zsoldosai az ősz folyamán fokozatosan felszámolták az elfoglalt várak őrzésére Itáliában maradt magyar helyőrségeket. A magyar uralkodó Lackfi István erdélyi vajda vezetésével 1349 elején tengeri úton ismét csapatokat küldött a Nápolyi Királyságba, majd 1350 áprilisában ő maga is áthajózott az Adrián.[992] De még mielőtt elindult volna a második nápolyi hadjáratára, április 4-én nagybátyjával, Kázmérral megegyezett Halics kérdésében. Lajos, III. Kázmér lehetséges örököse, lemondott a Halicsra és Lodoméria (Volhíniára) formált jogcíméről, de csak a lengyel király életére szólóan, annak halála esetén, ha lenne is fiúörököse, a jogcím visszaszáll a magyar koronára, és a lengyelek által visszaszerzett földeket 100000 aranyforintért válthatja vissza. Ha viszont Kázmérnak nem születne örököse, Halics külön összeg megfizetése nélkül száll vissza Magyarország királyára (aki ebben az esetben a lengyel koronát is örökli). Mindezeken túl, a korábbi szerződéseknek megfelelően, szükség esetén katonai segítséget ígért a Német Lovagrend ellen is (*subsidium autem et auxilium contra cruciferos de Pruscia*).[993]

Ennek ellenére a halics–volhíniai fejedelemség tartós feszültségforrásnak ígérkezett Litvánia, valamint Lengyelország és a kérdésben szintén érintett Magyarország között, ami a litvánokkal háborúzó Német Lovagrend szempontjából kedvező helyzetet eredményezett. A közös ellenséggel vívott harcok jelentősen

[990] Rhode 1955, 246.
[991] Kristó 1988, 126.
[992] Bertényi 1989, 74–78.
[993] FMH I. Nr. 1.; Kristó 1988, 126.; Rhode 1955, 187.

javították a lovagrend, Magyarország és Lengyelország viszonyát, és kapcsolatuk az 1350-es évekre szinte már barátivá vált.[994]

Az 1351 és 1358 közötti litván háborúk

A litván ellentámadás miatt Kázmér király segítségkérésének I. (Nagy) Lajos 1350-ben a nápolyi hadjárata miatt még nem tudott eleget tenni, de a következő év nyarán már személyesen vezetett hadat a volhíniai területeket uraló Lubart litván fejedelem ellen. A magyar uralkodó 1351. június 19-én indult el Budáról. Öt nap múlva ért Kassára, majd onnan Krakkóba ment, ahol nyolc napig pihent. Július 13-án Szandecben találkozott nagybátyjával, Kázmérral. A magyar és a lengyel sereg innen már együtt vonult a litván határhoz közeli Lublinba, ahol a lengyel király súlyosan megbetegedett, így az egész hadjárat vezetését Lajos vette át. A sereghez a mazóviai Płock fejedelme, III. Bolesław is csatlakozott. Az erdővel borított határvidéken két hétig tartotta a csapatok felvonulása, majd a volhíniai harcok során sikerült foglyul ejteni a fejedelemség litván urát, Lubartot.[995]

A litván nagyfejedelemségben Gediminast a halála után — még életében hozott döntésének megfelelően — a második feleségétől született legidősebb fia, Jaunutis követte a trónon, de 1345-ben egyik bátyja, féltestvére Algirdas, és annak öccse, Kęstutis összefogott és magukhoz ragadták a hatalmat, majd megosztották egymás között a birodalmat. Algirdas lett a nagyfejedelem, övé lett a nagyfejedelmi székhely, Vilnius, és ő irányította a litván keleti politikát, az orosz és tatár területek felé irányuló hódításokat. Öccse, Kęstutis a nyugati részeket kormányozta, így a Lengyelországgal, a Német Lovagrenddel vagy éppen a Halics-Volhíniával kapcsolatos ügyek hozzá tartoztak.[996] A trónról letaszított Jaunutis sógorához menekült Moszkvába. Az Algirdas és Kęstutis uralmát (diarchia) elismerő többi testvér különböző birodalomrészeket kapott, így lett a legfiatalabb Lubart az 1340-ben megszerzett volhíniai (ladoméri) területek ura.[997] A lengyel–magyar sereg visszaverésére és öccse kiszabadítására 1351-ben maga Kęstutis is felvonult seregével. Lajos király követeket küldött hozzá, Kęstutis pedig hajlandónak mutatkozott békét kötni, mert a magyar–lengyel had ruténiai hadjáratával egyidőben a Német Lovagrend a Memel-folyó térségében Samogitia földjére támadt.[998] Nem lehetetlen, hogy ha Lajos nem is, de nagybátyja, Kázmér és a lovagrend egyeztette lépéseit a hadjárat előtt, és összehangolták támadásukat. Az 1351. augusztus 15-én megkötött békében Kęstutis a báty-

[994] Szweda 2013, 11–12.
[995] Bertényi 1989, 101.; Kristó 1988, 128.; Rhode 1955, 190.
[996] Hellmann 1976, 25.; Rowell 1994, 280–287.; Kiaupa – Kiaupienė – Kunevičius 2000, 118.
[997] Älteste litauische Chronik 427.
[998] Szweda 2013, 12–18.

ja, Algirdas nevében is esküt tett arra, hogy ha Lajos király koronát szerez a pápától, katolikus hitre térnek népükkel és alattvalóikkal együtt, birodalmukban pedig püspökségeket és kolostorokat alapítanak. A litván fejedelem ígéretet tett arra is, hogy kész a magyar király oldalán háborúzni, ha a magyar és a lengyel uralkodók közreműködnek a Német Lovagrend által elfoglalt litván területek visszaszerzésében, és támogatják a lovagok, valamint a tatárok elleni küzdelmét. Lubart szabadon bocsátásáért vállalta, hogy elkíséri Lajos királyt Magyarországra, és Budán felveszi a keresztséget. A szerződést egy pogány ököráldozattal erősítette meg, utána pedig lakomát csapott.[999] A litván nagyfejedelemség második leghatalmasabb ura lényegében önként vállalta a túsz szerepét, de három nap elteltével egy éjszaka az öccsével együtt megszökött Lajos táborából, és hamarosan újra Halicsra támadt.[1000] A magyar–lengyel sereg visszavonulása már a litvánok folyamatos zaklatása közben történt. A kudarc arra késztette Kázmért és Lajost, hogy a következő évben újabb hadjáratot indítsanak a litvánok ellen. A magyar király 1352. február 22-én indult el Budáról, és egy hónap múlva, március 21-én a volhíniai fejedelemség területén lévő Belz várához érkezett. Ott találkozott a lengyel királlyal, ostrom alá vették a várat, tíz napig próbálták elfoglalni, de nem jártak sikerrel. Ezt követően Lajos két évre szóló fegyverszünetet kötött, és április 1-én hazaindult Magyarországra.[1001] Az ostrom gyors befejezésére és a visszavonulásra a tatárok mozgásáról érkezett hírek késztethették a magyar–lengyel sereget, mert Belz vára már a tatárokkal szomszédos területen feküdt (*castrum in confinis Tartarorum*). A források szerint 1352 tavaszán és nyarán a litvánok és a tatárok is betörtek Lengyelországba, és feldúlták a lublini térséget.[1002] A közös litván–tatár támadást követően III. Kázmér azt kérte a pápától, hogy a pogányokkal szemben hirdessen keresztes hadjáratot. A Szentszék ezt meg is tette, s nem csak azoknak ígért bűnbocsánatot, akik személyesen hadba vonultak, hanem azoknak is, akik pénzzel támogatták a keresztes vállalkozást.[1003] Az új pápa, VI. Ince (1352–1362) július 27-én megismételte elődje keresztes felhívását,[1004] de az nem mozgósította a keresztény világot, hogy az elegendő lett volna egy komolyabb támadáshoz. Kázmérnak nem volt meg az ehhez szükséges hadserege és elegendő pénze, ezért annak érdekében, hogy Halicsot megtarthassa, a Német Lovagrendhez fordult kölcsönért. 40000 aranyforint hitelt vett fel tizenkét évre, s erre az időre zálogba adta a lovagoknak Dobrzyń tartományt,[1005] melynek visszaszerzésére a kaliszi békét megelőzően oly nagy hangsúlyt fektetett. A lovagrend ily módon mindaddig,

[999] Bertényi 1989, 102.; Kristó 1988, 128.; Mierzyński 1893, 104–112.
[1000] Küküllei 101–104.
[1001] Bertényi 1989, 102.; Halecki 1919, 68–69.; Kristó 1988, 130.; Rhode 1955, 190.
[1002] Rocznik Miechowski, PDP II. 885.; VMPL I. Nr. 713.
[1003] VMPL I. Nr. 713.
[1004] VMPL III. Nr. 347.
[1005] CDP III. Nr. 73.; PUB V/1. Nr. 202.

amíg a lengyel uralkodó vissza nem fizeti az adósságot, azaz ki nem váltja a zálogot, megnövelte uralmi területeit, kiterjesztette hatalmát, mivel a zálogbirtokosnak jogában állt új kiváltságokat adományozni. A középkori gyakorlat szerint a hitelező általában politikai megfontolásból tett ilyet, hogy a megadományozottak érdekeltek legyenek a zálogbirtok fenntartásában.[1006] Azt követően, hogy a hadjárat finanszírozásának kérdését hitelfelvétellel sikerült biztosítani, 1352 nyarának végén III. Kázmér ismét hadat vezetett Ruténiába a litvánok ellen. Annak ellenére, hogy igen tekintélyes létszámú sereggel vonult Halicsba, mégsem tudott döntő győzelmet aratni a bátyjai által támogatott Lubart felett, de a litvánok sem tudtak átütő eredményt elérni, így valamikor 1352 késő őszén a status quo alapján a felek két évre szóló fegyverszünetet kötöttek. Halics Kázmér, Volhínia (Vlagyimir) pedig Lubart fennhatósága alatt maradt. A fegyverszüneti megállapodás értelmében, abban az esetben, ha a magyar király Litvániára támadna, a lengyel királynak segítenie kell Lubartnak, ha pedig tatárok támadnának Lengyelországra, a litvánok a lengyelek oldalán szállnak hadba. A fegyverszüneti megállapodásnak erről a pontjáról valójában mindkét fél tudta, hogy betarthatatlan, mert Magyarországnak ekkor nem volt közös határa a litván fennhatóság alá tartozó területekkel. Egy támadó magyar seregnek át kellett volna vonulnia Lengyelországon, ezért bármilyen magyar támadás a litvánok ellen a lengyel király tudta és beleegyezése nélkül lehetetlen volt.[1007] Emiatt nem volt különösebben meglepetés, hogy Lubart már a következő évben hadba lépett, és többször is halicsi területekre támadt.[1008] Kázmér a tatárokkal kezdett tárgyalásokat, és a litvánok elleni fellépésük érdekében kész volt engedményeket tenni. Hajlandó volt elismerni az Aranyhorda fennhatóságát Halics felett, és vállalta, hogy ennek alapján évi adót fog fizetni. Egy 1355-ben kelt, a Német Lovagrendnek címzett levélből kiderül, hogy egy rövid ideig Kázmér valóban fizetett ilyen „elismerési adót" Ğambek kánnak. Ebben a levélben arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a tatár uralkodó csak ígérte a katonai fellépést a litvánokkal szemben, de semmit sem tett, ezért a lovagrend segítségét kérte.[1009] A pogányok elleni háborút a Szentszék keresztes hadjárat meghirdetésével és egyházi jövedelmek átengedésével igyekezett támogatni. VI. Ince pápa 1354. november 10-én Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon keresztes hadjáratot hirdetett, november 22-én, illetve 1355. február 12-én pedig úgy rendelkezett, hogy a lengyelországi egyházi tized pápát illető részét négy évig a lengyel király kapja.[1010] A pápaság támogatásával Kázmér újabb litván

[1006] A Német Lovagrend hitelezéséről ld. Neitmann 1992, 1–47.; Pósán 2018b, 11–46.
[1007] Rhode 1955, 193.
[1008] Długosz, Historiae III. 246.
[1009] CDP III. Nr. 83.
[1010] VMPL I. Nr. 739, 742.; Bertényi 1989, 102.; Kristó 1988, 136.

hadjáratra készült, és kérte a keresztény fejedelmek segítségét, részvételét. Veje, Wittelsbach Lajos, brandenburgi őrgróf erre ígéretet is tett, és erről tájékoztatta a Német Lovagrend nagymesterét is.[1011] A hadjárat sikere és Halics jövőbeni helyzete szempontjából a magyar király részvétele volt a legfontosabb, ezért 1355 elején III. Kázmér Magyarországra utazott, és Budán tárgyalt unokaöccsével, Lajossal. 1355. január 24-én a magyar uralkodó biztosította nagybátyját, hogy küld csapatokat a litvánok elleni hadjáratra. Szándéka komolysága jeleként ígéretét írásba is foglalta. „Mivel arra kértetek bennünket — írta — hogy jelenlegi hadjáratotokban, amelyet a litvánok ellen terveztek és akartok megindítani, személyesen vagy alkalmas hadinép küldésével nyújtsunk Nektek segítséget, ezért mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, megígérjük, hogy ha valamely nehézségtől akadályoztatva ebben a hadjáratban személyesen részt nem vehetünk, akkor jelentékenyebb hadinéppel, mint egyébként szoktuk volt, testvéri Felségteknek segítségnyújtásra hajlandók és készségesek leszünk azok kiűzésére és elkergetésére."[1012] Viszonzásként a lengyel uralkodó megerősítette az 1338. évi trónöröklésre vonatkozó szerződést.[1013]

A lengyel király 1355. évi hadjáratáról sajnos nagyon keveset tudunk. Az biztos, hogy I. (Nagy) Lajos állta a szavát, és küldött csapatokat Kázmér seregébe.[1014] A hadjárat eseményeiről — források hiányában — semmit sem tudunk. Egyes vélemények szerint a lengyel király győzelmet arathatott a litvánok felett Halicsban, de Volhínia elfoglalása most sem járt sikerrel. A későbbi történések is azt valószínűsítik, hogy a status quo nem változott meg az 1355. évi hadjárattal, és a halics–volhíniai fejedelemség déli része (azaz Halics) továbbra is lengyel, északi része (Volhínia) pedig litván fennhatóság alatt állt.[1015] A litvánok ezt a helyzetet többé-kevésbé tudomásul vették, mert a következő évben már nem a ruténiai térségben, hanem délkeleten, az Aranyhordával határos vidékeken tettek háborús előkészületeket és hajtottak végre csapatösszevonásokat. A litván expanzió irányának változása minden bizonnyal összefüggésben volt Ğambek kán betegségével, és az ebből következő belpolitikai bizonytalansággal. A kán halálát (1357) követően az Aranyhordában közel húsz évig tartó zűrzavaros időszak következett, ami kedvező helyzetet kínált a litván nagyfejedelemnek hatalma kiterjesztésére.[1016] Algirdas és Kęstutis a keleti hódítások érdekében — tekintettel arra, hogy Halics-Volhínia esetében többszöri háborúskodás után sem változott meg a hatalmi helyzet — készek voltak békét kötni Lengyelországgal. Minden jel szerint Kázmér király még megpróbálkozott az Aranyhorda belső helyzete kínálta váratlan és kedvező helyzet kihasználásával, mert 1356. szep-

[1011] CDP III. Nr. 84.
[1012] Árpád-kori és Anjou-kori levelek 273.; CDH IX/2. Nr. 179.
[1013] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 496–498.
[1014] Kristó 1988, 136.
[1015] Rhode 1955, 197.
[1016] Spuler 1940, 286.

tember 17-én VI. Ince pápa arra szólította fel a Német Lovagrendet, hogy katonai erővel segítse a lengyel királyt a pogány litvánokkal szemben.[1017] Kázmér és a Szentszék ezt természetesen úgy értette, hogy a lovagok Halics földjére küldjenek csapatokat, amelyek természetesen lengyel parancsnokság alá tartoznak. A Német Lovagrend azonban ezt nem így gondolta, és nem küldött katonai erőt a lengyel király zászlaja alá. VI. Ince pápa ezt a következő évben fel is rótta Winrich von Kniprode (1352–1382) nagymesternek.[1018] A lovagrend azzal érvelt, hogy ő folyamatos segítséget nyújt Lengyelországnak, hiszen folyamatos háborúban áll a litvánokkal, így folyamatosan katonai erőket köt le északkeleten, így a lengyel király kedvezőbb körülmények között háborúzhat délkeleten. Tény, hogy Algirdas nagyfejedelem uralkodása alatt (1345–1377) a keresztes lovagok 96 támadást indítottak Litvánia ellen, azaz évente átlagosan hármat.[1019] Mivel az erőfeszítések ellenére a katonai helyzet nem változott, 1357-ben már a krakkói udvarban is egyre inkább foglalkozni kezdtek a békekötés gondolatával, s 1358 elején a háborúzó felek a status quo alapján békét kötöttek.[1020] IV. Károly német–római uralkodó a lengyel–litván békekötést megpróbálta kihasználni a császári hatalom tekintélyének erősítésére, és 1358. április 21-én, mint a „világ ura" (*monarcha mundi*) levelet írt a litván fejedelmeknek. Felszólította őket, hogy keressék őt fel a Birodalomban, és vegyék fel a kereszténységet. Ebben az esetben császári védelmet ígért nekik a hitetlenek (azaz a tatárok) támadásaival szemben.[1021] Kęstutis ugyanazt tette, ami 1351-ben egyszer már bevált, amikor Lajos magyar királyt hitegette. Jelezte, hogy kész felvenni a keresztséget, s megtérési szándékának komolyságát azzal igyekezett bizonyítani, hogy egyik rokonát 1358 júliusában azzal az utasítással küldte el a császárhoz, hogy ott, annak az udvarában keresztelkedjen meg, a fejedelem nevében pedig ígérje meg, hogy Kęstutis személyesen fog Karácsonykor Boroszlóba utazni, s ott megkeresztelkedni. Mindezért cserébe azt kérte IV. Károlytól, hogy a keresztény világ legfőbb hatalmasságaként ismerje el Litvánia hódító jogát a keleti szláv területekre.[1022] A császár valóban várt is a litván fejedelemre: 1358 novemberétől egészen 1359 februárjáig Boroszlóban tartózkodott, hogy sor kerülhessen Kęstutis megkeresztelkedésére. Erre a várva-várt jeles eseményre 1359 januárjában III. Kázmér is Sziléziába érkezett, de egyetlen litván sem jött el, hogy keresztvíz alá hajtsa a fejét.[1023] Annak ellenére, hogy a Gedimina-ház egyik legfőbb tagjának katolikus hitre téréséből, ígéretéből semmi sem lett, a béke Lengyelország és Litvánia között a következő években is fennmaradt, és házasságkötéssel

[1017] MHP I. Nr. 769.
[1018] CDP III. Nr. 85.
[1019] Rhode 1955, 331.
[1020] Hellmann 1976, 27.; Rhode 1955, 197.
[1021] Grundmann 1971, 89.
[1022] Chodynicki 1914, 215–319.; Arnold 1978, 167–173.; Conrad 1972, 20–42.
[1023] Grundmann 1971, 98–99.

ugyancsak megerősítették. 1360-ban ugyanis III. Kázmér unokája, a király legidősebb lányának a fia, aki Stettin (Szczecin) fejedelme volt, Algirdas nagyfejedelem egyik lányát vette feleségül.[1024] A litván erőket lekötötték a keleti és déli hódítások, harcok, valamint a Német Lovagrenddel vívott folyamatos háború északkeleten. A 14. század folyamán, 1305 és 1409 között a keresztes lovagok mintegy 300 hadjáratot, támadást indítottak a litvánok ellen.[1025] Lengyelországot 1359-ben nagy árvíz, 1360-ban pedig pestis sújtotta,[1026] ami ugyanebben az évben a lovagrendi államban is számos áldozatot követelt.[1027]

Az 1350-es években, amikor a Német Lovagrend, Lengyelország és Magyarország számára a litván politika alapvetően egyet jelentett a katonai fellépéssel, a háborúval, a közös ellenség alapvetően jó viszonyt teremtett közöttük.[1028] Így I. (Nagy) Lajos és a lovagrend kapcsolata is —ellentétben Károly Róbert korával — inkább barátinak volt mondható. Az 1350-es évek második felében IV. (Luxemburgi) Károly és a keresztes lovagok viszonya is jelentősen javult, ami a Lengyelországgal kötött 1348. évi szerződés miatt hűvössé vált. A császárkoronázást (1355)[1029] követően azonban Károly tárgyalt Winrich von Kniprode nagymesterrel,[1030] és ismét helyreállt a Luxemburg-ház és a Német Lovagrend régi múltra visszatekintő jó kapcsolata. 1356. decemberében IV. Károly megerősítette a keresztes lovagok II. Frigyes császártól kapott kiváltságait, így az 1226.évi rimini bullát, és ezzel együtt a lovagok poroszországi uralmának és a litvánok elleni harcának legitimitását is.[1031] A következő év májusában a császár elzarándokolt Marburgba, Árpád-házi Szent Erzsébet sírjához, aki Szűz Mária mellett a Német Lovagrend másik fő patrónusa, védőszentje volt.[1032]

A krakkói fejedelmi kongresszus és az 1366. évi litván hadjárat

Az 1360-as évek elejétől a Német lovagrend fokozta katonai aktivitását Litvánia ellen, és 1361 márciusában hatalmas sikert könyvelhetett el: sikerült foglyul ejtenie Kęstutis fejedelmet, aki nyolc hónapig raboskodott Marienburgban (Malbork), majd agy Alf nevű, litván származású, de keresztény szolga segítségével, álruhában, keresztes lovagnak öltözve, megszökött.[1033] A fejedelem több hónapos kényszerű távolléte kétség kívül okozhatott némi zavart a litván

[1024] Rhode 1955, 193.
[1025] Paravicini 1995, 19.
[1026] Rocznik Sędziwoja, PDP II. 880.
[1027] Posilge, SRP III. 79.
[1028] Szweda 2013, 12–18.
[1029] Seibt 1994, 235.
[1030] Jähnig 1980, 77–119.
[1031] RI VIII. Nr. 2341, 2342.
[1032] Stork 2008, 150–170.; Sz. Jónás 1989, 163–176.
[1033] Posilge, SRP III. 81.; Wigand, SRP III. 527–530.; Baronas 2004, 9–27.; Rowell 1996, 560.

haderő irányításában. A Német Lovagrend a következő, 1362. évi támadása során elfoglalta és földig rombolta Kaunas várát,[1034] majd 1363-ban újabb litván várakat foglalt el.[1035]

A litvánokkal szemben elért lovagrendi sikerekkel párhuzamosan viszont megromlott a magyar király, Károly császár és az új osztrák herceg IV. (Habsburg) Rudolf közötti kapcsolat, s ezzel némileg hűvösebbé vált Lajos és a lovagrend viszonya is. A magyar király érdekeit sértette, hogy az osztrák herceg meg akarta szerezni Friault, ami osztrák–velencei szövetséggel fenyegetett. A várható Habsburg támadás miatt az aquileiai pátriárka Lajos király segítségét kérte. 1361 elején a császár és az osztrák herceg szövetséget kötött a magyar király és az aquileiai pátriárka ellen. IV. Károly nem nézte jó szemmel, hogy az Itália kapuját jelentő Friaul és Lombardia térségében a magyar király erősíteni akarta befolyását, az osztrák herceg pedig a császár mellé állva nemcsak területi ambícióit igyekezett megvalósítani, hanem azt is szerette volna elérni, hogy az 1356. évi német Aranybullában felsorolt választófejedelmek között Ausztria hercege is szerepeljen. Rudolf herceg csapatai megszállták Friault, és foglyul ejtették a pátriárkát. Válaszképpen Lajos hadat üzent Ausztriának, de fegyveres összecsapás mégsem történt, mert az osztrák hercegnek csalatkoznia kellett a császári segítségnyújtásban, ezért kiegyezett a magyar királlyal.[1036] A Habsburgok erősödése és választófejedelmi ambíciója számos birodalmi fejedelemnél elutasításba ütközött, ezért IV. Károly különösebben nem is szorgalmazta azt. Azt követően, hogy 1361. február 26-án Nürnbergben megszületett a várva-várt trónörökös, Vencel, minden igyekezete arra irányult, hogy fia számára ne csak Csehországban, hanem a Birodalom trónján is megteremtse az utódlás lehetőségét. Ennek érdekében a német egyházi és világi fejedelmek minél szélesebb körével próbált jó kapcsolatokat kialakítani, ezért inkább nem foglalkozott az osztrák törekvésekkel. Ugyanakkor a Német-római Birodalom politikai eszményéhez hozzátartozott az Itália feletti hatalom is, ezért Friaul kérdését nem hagyhatta szó nélkül. Vélhetően emiatt történhetett meg, hogy Károly egy lakoma alkalmával, számos előkelő jelenlétében becsmérlően szólt Lajos király anyjáról, aki egyúttal a lengyel király testvére is volt. A császár szavait mindkét király súlyos sértésnek tartotta, és bocsánatkérést követelt. A magyar uralkodó a levelében az elégtétel követelésén túl megkérdőjelezte IV. Károly alkalmasságát, s ezzel legitimitását is a császári trónra. „Lajos, Isten kegyelméből Magyarország [királya] annak, aki császárnak és Csehország királyának nevezi magát, a megérdemeltnél szívesebb üdvözléssel." — kezdődött a magyar király levele, majd így folytatódott — „Nem méltó a tiszteletre az, aki a tisztelet eredetére támad, uralkodásra sem méltó az, aki nem képes eszének parancsolni. Miért nevezed

[1034] Wartberge, SRP II. 84.; Forstreuter 1962, 62.; Krollmann 1932, 50.; Paravicini 1995, 62.
[1035] Krollmann 1932, 50.
[1036] Kristó 1988, 77.

magad uralkodónak és császárnak s akarsz parancsolni az egész világnak, ha eszedet sem tudod kormányozni, s becsmérlő nyelvedet sem megfékezni? Milyen az a császár, akinek érzékein a bor uralkodik, annyira, hogy gyalázza azokat az úrnőket, akiket az egész világ nem győz magasztalni? Ha meggondolnád, hogy úrnő tisztességes méhéből születtél, ez nem ócsárlásukat eredményezné, hanem az erény megbecsülését. Ha Téged is erény hozott volna a világra, édesanyám őfelségét nem sértegetted volna ócsárló szavakkal magadon kívül, borgőzös állapotban. De ezek a szavak azt bizonyítják, hogy ez a cselekedeted nem annyira szülőanyádból, hanem a te vadállati természetedből fakad, s ez számunkra minden időben fájdalmat okoz. Épp ezért meghagyjuk, és a legszigorúbb intéssel tanácsoljuk Néked, hogy édesanyánkat rágalmazó szavaidat minél gyorsabban vond vissza, s oly szenvedéllyel gondoskodj dicséretéről, mint amilyen gyalázkodással igyekeztél meghurcolására jelen szavaiddal. Mert különben anyám és a magam becsületének megvédésére a megtorlás sírást kiváltó ostorával fogunk Rád és a Tieidre lesújtani, jobban meg akarván oltalmazni magunkat mindenek szeme láttára."[1037] Minden jel szerint a császár nem volt hajlandó megkövetni Piast Erzsébetet, ezért 1361 decemberében a magyar és a lengyel király, a császárban csalódott Rudolf osztrák herceg, és III. Meinhard, Bajorország és Tirol hercege támogatásával hadat üzent IV. Károlynak. 1362. március 10-én a császár ellen szövetkezettek Budán egyeztettek, Károly pedig pár nappal később Nürnbergben az ott jelen lévő négy választófejedelemmel szerződést kötött, hogy az ő halála esetén sem fogják a Birodalom koronáját a Habsburgoknak adni.[1038] Március végén Lajos megindította csapatait a morva határ felé, és Trencsénnél érte a hír, hogy Luxemburgi Károly béketárgyalásokat kezdeményezett.[1039] Ebben nagy szerepe volt Kázmér lengyel király közbenjárásának, de még a Német Lovagrend diplomáciájának is. A krakkói udvar nem akart háborúba keveredni nyugaton, mert az 1360-as évek elején a litvánok a Baltikumban ugyan versségeket szenvedtek a lovagrendtől, de keleten és délen jelentős sikereket arattak és gyors ütemben növelték hatalmukat. 1361-ben Algirdas nagyfejedelem a tatároktól elfoglalta Kijevet és Podóliát, s ezzel a litvánok már nem csak északkeletről, hanem délkeletről is fenyegetést jelentettek a lengyel fennhatóság alatt álló Halicsra.[1040] Kázmér tartott attól, hogy ha Lajos király oldalán részt vesz a császár elleni háborúban, IV. Károly kapcsolatba lép a litván nagyfejedelemmel (ahogyan 1358-ban is tette), és Lengyelország könnyen két tűz közzé szorul. Ettől a lehetőségtől a Német Lovagrend is tarthatott, mert a császár és a nagyfejedelem közötti együttműködés a jövőre vonatkozóan tartalmazta volna a litvánok megkeresztelkedésének ígéretét, ami ellehetetlenítette volna a Poroszország és Livónia közötti litván területek elleni keresztes hadjáratokat, és a lovagrendi

[1037] Árpád-kori és Anjou-kori levelek 275.
[1038] Hoensch 2000, 155–156.
[1039] Kristó 1988, 78.
[1040] Krollmann 1932, 50.; Rhode 1955, 199, 332.; Hellmann 1976, 27.

állam két része közötti szárazföldi összeköttetés megteremtését. A Litvániával szembeni politikai és katonai érdekeik miatt Kázmér és a nagymester lényegében egyet akart: megakadályozni a háborút IV. Kázmér és I. Lajos között. Annál is inkább, mert 1362 őszén Algirdas a Bug egyik mellékfolyójánál, az ún. Kék Víznél megsemmisítő győzelmet aratott három tatár kán egyesített serege felett.[1041] Azt követően, hogy sikerült a császárt és a magyar királyt tárgyalóasztalhoz ültetniük, a Német Lovagrend ismét a litván harcokra koncentrált, Kázmér pedig a cseh–lengyel kapcsolatok erősítésére törekedett. Tárgyalásaik eredményeként unokája, Pomerániai Erzsébet 1363. május 21-én Krakkóban feleségül ment IV. Károlyhoz, ami azt a lehetőséget is jelentette, hogy ha e házasságból fiú születik, a Luxemburgok egyszer még akár a lengyel trónt is megszerezhetik. III. Kázmér közvetítésének köszönhetően végül 1363. december 12-én Krakkóban kibékült egymással a császár és a magyar király.[1042] A nyugaton fenyegető háború elhárítása után 1364. május 8-án Lajos, aki oklevelének tanúsága szerint ekkor még Krakkóban tartózkodott a nagybátyjánál, megerősítette, hogy ha Kázmér királynak fia születne, akkor ő fogja örökölni a lengyel trónt, ha lánya, s így a korona a magyar királyra szállna, akkor őt illőképpen fogja kiházasítani.[1043]

1364-ben a lengyel uralkodó katonai előkészületeket tett a halicsi lengyel uralom megszilárdítására és a növekvő litván befolyás visszaszorítására. Erre ösztönözték őt Algirdas és Kęstutis egyik testvérének, Korjatnak a fiai is, akik elégedetlenek voltak a hódításokból nekik juttatott területekkel, ezért 1362-ben szembe fordultak a nagyfejedelemmel, és menekülésre kényszerültek. Kázmérhoz fordultak segítségért, és Algirdas elleni hadjáratra igyekeztek rávenni. Azzal bíztatták, hogy litván elégedetlenek serege is segíteni fogja vállalkozását.[1044] A katonai előkészületek mellett a lengyel király arra kérte a pápát, hogy oldja fel a pogányoknak tett esküje alól, amit akkor tett, amikor 1358-ban békét kötött a litvánokkal.[1045] A hadjáratot IV. Károly is támogatta, mert megcsillant annak a lehetősége, hogy a keresztény világ (azaz a császár) támogatásával egy katolikus uralkodót lehet a litván nagyfejedelmi trónra ültetni. 1363-ban ugyanis Kęstutis két fia, Butautas és Survila 50 bojár kíséretében Litvániából Poroszországba menekült (ennek okát nem tudjuk). A következő évben, vagy azt követően Königsbergben megkeresztelkedtek. A keresztségben Butautas a Henrik, Survila pedig a Tamás nevet kapta. Mivel a tervezett litván hadjárat tolódott, 1366-ban a lovagrend követeivel együtt Luxemburgi Károly udvarába, Prágába mentek.[1046]

Kázmér tekintélyét és politikai súlyát nagymértékben megnövelte az 1364. szeptember 22. és 27. között rendezett krakkói kongresszus, amelyen

[1041] Spuler 1940, 292.; Vásáry 1986, 121.
[1042] Hoensch 2000, 156.
[1043] FMH I. Nr. 9.
[1044] Rhode 1955, 199–201.; Hellmann 1976, 27.
[1045] VMPL III. Nr. 458.
[1046] Grundmann 1971, 99.; Rowell 1996, 567–568.

számos európai uralkodó és fejedelem részt vett. Maga a kongresszus összefüggésben állt azzal, hogy az előző évben V. Orbán pápa (1362–1370) keresztes hadjáratot hirdetett a törökök ellen.[1047] A megbeszéléseken hivatalosan a török fenyegetéssel szembeni fellépés, a Levante-térség keresztény királyságának, Ciprusnak a megsegítése, továbbá a Balkánnak a római egyházhoz kapcsolása volt a fő téma, de nem lehetetlen, hogy a lengyel király tervezett litván hadjárata is szóba került. A krakkói kongresszuson a lengyel király mellett jelen volt IV. Károly császár, I. Lajos magyar, IV. Waldemar dán és I. Péter ciprusi király, aki már 1362-ben Európába jött, hogy támogatókat keressen a moszlimok ellen tervezett keresztes hadjáratához, tovább Ziemowit mazóviai fejedelem, II. Bolko Świdnicza ura, László opuliai herceg, V. Bogisław és IV. Kázmér pomerán fejedelmek, IV. Rudolf osztrák, V. Ottó és VI. Lajos bajor hercegek.[1048] A császár segítséget, támogatást ígért a ciprusi királynak, aki a krakkói megbeszélések után Ausztrián keresztül Velencébe utazott, ott hajóra szállt és hazatért Ciprusra. A következő évben, 1365-ben a Franciaországból, és a Birodalomból érkezett lelkes lovagokkal együtt keresztes hadjáratot indított Egyiptom ellen, és megtámadta Alexandriát.[1049] Ugyanebben az évben Lajos, magyar király Stracimir bolgár cár ellen indított hadat, aki felmondta a magyar koronának tett hűségesküt, hogy megszilárdítsa a Balkánon a magyar befolyást. Hamarosan Moldvában is háborúznia kellett.[1050]

A krakkói kongresszust követően Kázmér minden erejével a litvánok ellen tervezett hadjáratának előkészítésével foglalkozott. E célból 1365-ben személyesen utazott el Poroszországba, a nagymester székhelyére, Marienburgba, hogy a következő évi katonai vállalkozásához a Német Lovagrend támogatását is megszerezze. Azt javasolta, hogy egyszerre két irányból támadják meg a litvánokat: a lengyel hadak Volhínia ellen vonulnak, a lovagrendi csapatok pedig Samogitiában indítanak támadást.[1051] 1366 nyarán III. Kázmér nagy hadsereggel betört a Lubart uralma alatt álló Volhíniába, és a fennhatósága alá vette Chelm, Belz és Vlagyimir vidékét. Ezek élére a hozzá menekült, s neki hűséget esküdött Korjat fiait állította.[1052] Ez ugyan nem jelentette egész Volhínia megszerzését, de így is jelentős területek kerültek lengyel uralom alá. A keleten és délen folyó háborúk miatt a Volhíniában megváltozott politikai helyzetet Algirdas és Kęstutis is tudomásul vette, és 1366 őszén békét kötöttek Kázmérral.[1053] A litván nagyfejedelem

[1047] Bertényi 1989, 93.
[1048] Burkiewicz 2013, 219–226.; Font 1997, 23.; Grodecki 1939.; Małecki 2000, 94.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 509–510.
[1049] Housley 2006, 125.; Hinterleitner 2018, 30–31.
[1050] Bárány 2006, 143.
[1051] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 512.; Krollmann 1932, 49.
[1052] Czarnkow, PDP II. 631.
[1053] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 513–514.; Hellmann 1976, 27.; Mühle 2011, 104.; Rhode 1955, 202.

és testvére engedékenysége mögött feltehetően az a körülmény is ott állhatott, hogy Kęstutis két fia keresztény lett és 1366-ban a császár udvarába kerültek, akikből akár politikai szereplők is válhattak. De számításba kellett venniük a Német Lovagrendet is, amely folyamatosan támadta a litván földeket, így 1365-ben és 1366-ban is.[1054] Az 1366. évi békében megállapított határok III. Kázmér haláláig változatlanok maradtak, jóllehet a litvánok nem mindig tartották be a békét. Két évvel annak megkötése után egy portyázó seregük betört Mazóviába, de komolyabb hadműveletekre nem vállalkoztak, mert a nagyfejedelem 1368 és 1370 között Moszkva ellen vezetett hadjáratot.[1055] Minden bizonnyal az 1368. évi Mazóvia elleni litván támadás miatt szólította fel 1368. szeptember 3-án a pápa a Német Lovagrendet, valamint Poroszország és Livónia egyházi méltóságait a pogányok és a schismatikusok elleni harcra.[1056]

Az a baráti és együttműködő viszony, ami a krakkói kongresszuson jellemezte a közép-európai uralkodókat és fejedelmeket, 1368-ra jelentősen megváltozott. IV. Károly hatalmi törekvései Tirolban, Brandenburgban és Friaulban a bajor Wittelsbachok, a Habsburgok, a magyar és a lengyel király érdekeit egyaránt sértette, egyikük sem nézte jó szemmel a Luxemburg-ház ilyen mértékű erősödését. Az 1369. február 14-én kelt oklevél szerint I. Lajos és III. Kázmér ekkor kölcsönös védelmi szerződést kötött a császárral szemben.[1057]

A magyar–lengyel perszonálunió

1370. november 5-én egy vadászbalesetben szerzett sérüléseibe belehalt III. Kázmér király. Mivel fiúörököse nem volt, a korábbi Anjou-Piast örökösödési szerződéseknek megfelelően november 17-én lengyel királlyá koronázták unokaöccsét, I. Lajos magyar királyt.[1058] Ezzel létrejött a magyar–lengyel perszonálunió. Lajos figyelmét és erejét azonban elsősorban a Magyarországhoz kapcsolódó korábbi ügyek kötötték le. Nyugaton Friaul miatt kiújultak az ellentétek a Habsburgokkal, és a hivatalos békekötés ellenére a Luxemburgokkal sem volt felhőtlen a viszony. Az osztrák határnál voltak kisebb csetepaték, 1371-ben pedig egy magyar sereg tört be Morvaországba, de az év végére dinasztikus házasságkötésekkel mindegyik féllel rendeződtek a kapcsolatok.[1059] 1372-ben IV. Károly császár másodszülött fia, Zsigmond számára megkérte Lajos másodszülött lányának, Máriának a kezét. Lajos harmadszülött lánya, Hedvig, III. Lipót osztrák herceg elsőszülött fiának, Vilmosnak lett a jegyese.[1060]

[1054] Nikžentaitis 1999, 203.
[1055] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 514.; Rhode 1955, 205.; Sach 2002, 67.
[1056] MHP I. Nr. 877.
[1057] CDH IX/4. Nr. 83.; FMH I. Nr. 11.
[1058] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 523.
[1059] Kristó 1988, 78.
[1060] Kristó 1988, 72–78.; Berényi 1989, 89–97.

1373-ban Lajos király Velencével háborúzott,[1061] a Balkánon pedig egyre komolyabb fenyegetést jelentettek a törökök. 1371-ben súlyos vereséget mértek a szerbekre, ellenőrzésük alá vonták a Balkán-hegység hágóit, és már közvetlenül fenyegették a magyar király hűbéres tartományait. A pápa 1373-ban török elleni keresztes hadjáratra szólított fel, de a Velencével vívott háború miatt Lajos ennek nem tett eleget. A török nyomása miatt azonban Radu, az új havasalföldi fejedelem 1374 tavaszán meghódolt a szultán előtt, azaz felmondta a magyar koronának tett hűségesküjét. 1374 őszén Opuliai László vezetésével magyar sereg vonult Havasalföldre a hűtlen Radu és az őt támogató törökök ellen.

A lengyel ügyekre Lajosnak már nem sok ideje és energiája maradt, így azzal a helyzettel sem tudott mit kezdeni, hogy Mazóvia vazallusi függése a lengyel koronától csak Kázmér életére vonatkozott, így a halála után III. Ziemowit, mazóviai herceg megtagadta a hódolatot és hűségesküt Lajos előtt, és Mazóvia újra független fejedelemség lett.[1062] Ez a fejlemény jelentősen megnövelte a Német Lovagrend politikai mozgásterét, de ugyanakkor új konfliktusforrássá is válhatott. Lengyelországban Lajos az anyjára, az elhunyt Kázmér király testvérére, Piast Erzsébetre bízta a kormányzást, Halics-Volhínia élére pedig a sziléziai Opuliai Lászlót állította,[1063] aki anyai ágon szintén Piast volt. Anyja Kázmér legidősebb nővérének, Kunigundának volt a lánya, így ő a magyar király másodunokatestvére volt.[1064] Piast Erzsébet, mint kormányzó, azokra a kis-lengyelországi nemesi családokra támaszkodott, akikre testvére, Kázmér is alapozta uralmát. Ebből a hatalmi elitből kiszorultak a krakkói udvartól távolabb élő nagy-lengyelországi nemesek, akik a Kázmér halála utáni trónváltást pozícióik erősítésére szerették volna felhasználni.[1065] A lengyel belpolitikai helyzet kezelését nem könnyítette meg a kormányzó anyakirályné nehéz természete.[1066]

A III. Kázmér halálával és az uralkodóváltással előállt bizonytalanabb politikai helyzetet Kęstutis litván fejedelem és öccse, Lubart is megpróbált kihasználni, és 1370/1371 telén visszafoglalták Vlagyimir, Chelm és Belz vidékét, mindazt, amit négy évvel korábban Kázmér meghódított.[1067] A halicsi területek visszafoglalásával vélhetően azért nem próbálkoztak, mert egy évvel korábban, 1370. február 17-én a Memel-vidéken, Rudau melletti ütközetben súlyos vereséget szenvedtek a Német Lovagrendtől és a nyugati keresztesektől, s Kęstutis nem akarta hosszabb ideig lekötni erőit Ruténiában.[1068] A Rudau-nál aratott nagy győzelem tiszteletére Winrich von Kniprode nagymester Heiligenbeil-ben

[1061] Bertényi 1989, 65–66.
[1062] Rhode 1955, 231.; Brandenburger 1907, 47.; Frost 2015, 374.
[1063] Bagi 2014, 76.
[1064] Rhode 1955, 236.
[1065] Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 580–581.; Marzec 2011, 124–126.
[1066] Bertényi 1989, 105.
[1067] Rhode 1955, 232.
[1068] Wartberge, SRP II. 97–98.

(Mamonovo) egy ágoston-rendi kolostort alapított.[1069] A Német Lovagrend és Litvánia közötti folyamatos háborúban a határterületek feldúlása, határvárak elfoglalása mellett csak nagyon kevés nyílt ütközet volt. A szemben álló felek lényegében csak három komoly mezei csatát vívtak: 1311-ben, 1348-ban és 1370-ben. Mind a hármat a lovagrend nyerte meg. A győzelmeket követően a lovagok minden alkalommal egy-egy kolostort alapítottak.[1070] Némi túlzással úgy is fogalmazhatunk, hogy a lovagrend az 1370. február 17-én a litvánok felett aratott győzelmével Lajos magyar–lengyel király számára megmentette Halicsot. A litván fejedelem ugyanakkor új szövetségest talált: III. Ziemowit mazóviai herceget, aki függetlenedése miatt joggal tarthatott az új uralkodó, Lajos fellépésétől, de a Német Lovagrend oldaláról is valós veszéllyel kellett számolnia, mert a Poroszország és Mazóvia közötti nagy erdővidéken a határok kérdése mindig vita tárgyát képezte. A közös érdek és a korábbi együttműködések alapján várható volt, hogy Lajos király és a nagymester együttesen, vagy egyeztetett módon fog cselekedni Mazóviával kapcsolatban. Az adott helyzetben Ziemowit hercegnek csak egyetlen lehetősége maradt, ha szövetkezik a litvánokkal. 1373-ban a litvánok már a mazóviai herceggel együtt támadták meg a lovagrendet. Válaszképpen a nagymester 1374 telén indított megtorló hadjáratot, a következő esztendőben pedig két alkalommal is támadta a litván határvidéket.[1071] A pogány litvánokkal és a velük szövetkező Ziemowit herceggel szemben Erzsébet anyakirályné is fellépett, és lengyel csapatokat küldött Mazóviába.[1072] Ez a haderő azonban nem volt elég nagy ahhoz, hogy a mazóviai fejedelem elismerje Lajos király fennhatóságát, de ahhoz igen, hogy a jövőt illetően távol tartsa magát a litvánok katonai akcióitól. Elképzelhető, hogy ebben az 1374. szeptember 17-én a lengyel nemesség számára kiadott kassai privilégium teremtette közhangulat is szerepet játszott. A kiváltságlevél fő célja az volt, hogy a király — fiúörökös hiányában — biztosítani tudja valamelyik lányának a trónöröklést. A nőágon történő öröklés elfogadása, valamint a nemesség katonai szolgálata fejében megszüntette az összes, még a Piast-korból átöröklött, különféle jogcímeken követelt szolgáltatásokat, vagy szedett adókat.[1073] Az 1374. évi kassai privilégium megerősítette az Anjouk lengyelországi helyzetét.

I.Lajos 1377. évi litván hadjárata

Jóllehet a Német Lovagrend, ahogyan korábban minden évben, úgy 1375-ben és 1376-ban is indított támadást a litván területek ellen,[1074] a litván ka-

[1069] Posilge, SRP III. 88–91.; Wartberge, SRP II. 96.; Wigand, SRP II. 565–568.
[1070] Paravicini 1995, 164–165.
[1071] Nikžentaitis 1999, 203.
[1072] Bertényi 1989, 104.
[1073] Bagi 2014, 32–33.
[1074] Annalista Thorunensis, SRP III. 99.; Posilge, SRP III. 95.; Wartberge, SRP II. 106.

tonai válasz nem a Baltikumban következett be. 1376 novemberében Kęstutis és Lubart lengyel területekre támadtak. A források feljegyzései szerint mélyen behatoltak az országba, egészen a Visztuláig, és Krakkót is megközelítették. Nagyon sok falut felperzseltek, szüzeket, papokat, nemeseket, azok asszonyait és gyerekeit mészárolták le, és sokakat rabságba hurcoltak.[1075] A litván pusztítás mélysége, mértéke, s az a tény, hogy Erzsébet királyné kormányzata nem tudott ellene érdemi lépéseket tenni, valamint a személyével és lengyelországi politikájával szemben régóta meglévő ellenérzések, indulatok 1376. december 7-én Krakkóban magyarellenes pogromhoz vezetett. Több mint másfélszáz magyart mészároltak le a városban, s csak azok menekültek meg, akiknek sikerült idejében bemenekülni a várba.[1076] Ez a két esemény, a litván betörés és az anyja elleni lázadás, ami a király képviselőjével szembeni nyílt szembe szegülés volt, katonai fellépésre késztette Lajost. 1377 tavaszán nagy létszámú hadsereggel kelt útra Magyarországról, amelyhez Lengyelországban is tekintélyes számú helyi erők csatlakoztak. Azt követően, hogy Krakkóban rendezte a feszültségeket okozó kérdéseket és újra megszilárdította a királyi hatalmat, júniusban megindult a litvánok ellen. Július 10-én érkezett meg a halics–volhíniai fejedelemségbe. Ismét elfoglalta Chelm és Belz városokat, és számos más települést. A volhíniai területek jelentős része Lajos fennhatósága alá kerültek, aki a tartós politikai rendezés érdekében kész volt visszaadni Lubartnak, ha az meghódol előtte, és őt ismeri el uralkodójának. Úgy tűnik, Lubart inkább ezt választotta, mintsem Kęstutisnak a fejedelemség jövőbeni bizonytalan visszahódítására vonatkozó ígéretét, s 1377-től már csak a lengyel korona vazallusaként volt ennek a területnek az ura.[1077] Lajos győztes hadjárata III. Ziemowit, mazóviai herceg helyzetét is meggyengítette, aki még a Lengyelország elleni litván támadás évében az eddigieknél is szorosabbra fűzte kapcsolatát a litvánokkal, mert egyik fia, Janusz, 1376-ban Kęstutis fejedelem Danuta nevű lányát vette feleségül.[1078] Lajos király volhíniai katonai sikereiben a felvonultatott tekintélyes nagyságú hadsereg mellett más tényező is szerepet játszott. 1377 júliusában, a magyar–lengyel hadjárattal párhuzamosan, a Német Lovagrend újabb litván hadjáratának támogatására Albert osztrák herceg 2000 főnyi keresztes sereggel érkezett Poroszországba.[1079] 1377 nyarán tehát Kęstutisnak két fronton kellett felvennie a harcot: Halics-Volhínia földjén a magyar–lengyel seregekkel, a Memel-vidéken pedig az osztrák–lovagrendi csapatokkal. Joggal feltételezhető, hogy a hadmozdulatok összehangolásáról Lajos király, a Német Lovagrend és az osztrák herceg a nyári hadjáratot megelőzően egyeztettek. A katonai sikerekben némi szerepe

[1075] Rocznik Kujawski, PDP III. 212.; Rocznik Małopolski, PDP III. 201.
[1076] Rocznik Małopolski, PDP III. 201.
[1077] Bertényi 1989, 106.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 598.; Kristó 1988, 170.; Rhode 1955, 238.
[1078] Rhode, 1955, 259.
[1079] Posilge, SRP III. 106.; Niederstätter 2004, 178.

lehetett annak is, hogy 1377 májusában meghalt Algirdas nagyfejedelem, akit pogány szokás szerint kincseivel és lovaival együtt máglyán hamvasztottak el.[1080] A trónutódlás körüli ügyek miatt Kęstutis nem remélhetett katonai erősítést a két nyugati hadszíntérre, ezért Lajos katonai sikereit követően Lubart vélhetően az ő jóváhagyásával hódolt be és tett vazallusi esküt. Nagybátyja figyelmét ugyanis egyre inkább a nagyfejedelem halála utáni belső hatalmi küzdelmek kötötték le. Algirdas akaratának megfelelően a nagyfejedelmi trónon a második házasságából született legidősebb fia, Jogaila követte. Őt támogatta nagybátyja, Kęstutis is, de a trónöröklés mégis nehézségekbe ütközött. Az Algirdas első házasságából született fiak fellázadtak Jogaila ellen.[1081] 1377 nyarán tehát a litván nagyfejedelemség nyugati részeinek kormányzásáért felelős Kęstutisnak nem a volhíniai vagy baltikumi harcok voltak a legfontosabbak, hanem az új nagyfejedelem féltestvéreinek és testvéreinek a lázadása. A litván belső hatalmi küzdelmek egyfajta garanciát jelentettek Nagy Lajos volhíniai szerzeményeire, a vele egyidőben szintén a litvánok ellen harcoló Német Lovagrend számára pedig kiváló alkalom kínálkozott katonai aktivitásának erősítésére. Johann von Posilge krónikája szerint 1378 februárjában az osztrák herceget a lotharingiai herceg váltotta fel, aki szintén keresztes sereggel érkezett Poroszországba, hogy a pogány litvánok ellen harcoljon.[1082] A belső hatalmi harcok viszont Jogailát és nagybátyját arra késztették, hogy nyugaton véget vessenek a harcoknak, és a belső ügyekkel foglalkozzanak. Jogaila nagyfejedelem az egyik, hozzá hű maradt testvérét, Skirgailát azzal az ajánlattal küldte Poroszországba, hogy tíz évre szóló, hosszú fegyverszünetet kössenek. A litván ajánlat a nagymesteri udvarban kedvező fogadtatásra talált, s 1379. szeptember 29-én Trakai várában, Kęstutis fejedelem székhelyén, megkötötték a tízéves fegyverszüneti szerződést.[1083] Az új nagyfejedelemnek, és támaszának, Kęstutisnak azonban nemcsak a lovagrend és a nyugati keresztesek, hanem a tatárok fenyegetésével is számolnia kellett, akik szintén igyekeztek kihasználni a litván trónharcokat.[1084]

A litván belső hatalmi küzdelmek

1378. november 29-én, 62 éves korában, meghalt IV. Károly császár,[1085] aki uralkodása alatt — elődjeihez hasonlóan — komolyan támogatta a Német Lovagrendet. A cseh trónon örökébe lépő Vencel már kevésbé állt ki oly határozottan a lovagok mellett, mert oklevelei között alig találunk rájuk vonatkozót. Lajos magyar–lengyel király 1378. február 16-án szövetséget kötött

[1080] Posilge, SRP III. 106.; Wigand, SRP II. 604.; Wartberge, SRP II. 113.
[1081] Hellmann 1976, 33.
[1082] Posilge, SRP III. 107.
[1083] Korllmann 1932, 61.
[1084] Spuler 1940, 300.
[1085] Posilge, SRP III. 109.; Hoensch 2000, 174.; Seibt 1994, 398.

a Velencével kereskedelmi okok miatt ellenséges Genovával. Ehhez a szövetséghez Padova, Verona és az aquileiai pátriárka is csatlakozott. Az 1378 tavaszán kezdődött háborúba Magyarország is bekapcsolódott, és egészen az 1381. augusztus 24-én Torinóban megkötött békéig hadban állt.[1086] XI. Gergely pápa (1370–1378) halála (március 27.) után egyházszakadás következett be a latin kereszténységben. A bíborosok egy része április 7-én Rómában, a római nép nyomására, Bari érsekét választotta pápává, aki VI. Orbán (1378–1389) néven ült a trónra. A bíborosok másik része V. Károly francia király támogatásával szeptember 20-án a genfi kardinálist választotta pápává VII. Kelemen (1378–1394) néven, aki továbbra is Avignonban székelt.[1087] A nyugati schisma a Német Lovagrendet nemcsak abból szempontból érintette, hogy két pápa esetén melyiknek az egyházi fennhatósága alá tartozik, hanem abból is, hogy a nyugati egyházszakadás némileg visszavetette pogány litvánok ellen keresztes hadjáratra vállalkozó nyugati nemesek kedvét, hiszen nem tudhatták, melyikük jogosult a kereszt felvételével járó egyházi bűnbocsánat megadására. Emiatt a lovagrendi vezetés arra a következtetésre jutott, hogy amit csak lehet, mindent tegyen meg a litván belső hatalmi harcok elhúzódásáért. Amikor Jogaila és a nagybátyja, Kęstutis leverte Algirdas többi fiának a lázadását, s úgy tűnt, hogy a nagyfejedelemségben stabilizálódik a helyzet, a lovagrendi diplomácia — látszólag — ezt igyekezett támogatni, előmozdítani, és együttműködőnek mutatkozott abban, hogy 1379-ben tíz évre szóló fegyverszünetet kössön az új nagyfejedelemmel és annak nagybátyjával. Titokban azonban azon mesterkedett, hogy egymás ellen fordítsa őket és éket verjen közéjük. Ez nem okozott különösebb nehézséget, mert Jogaila és nagybátyja viszonya amúgy sem volt feszültségmentes. A lázadó testvérek feletti győzelem után a nagyfejedelem fel akarta számolni a birodalom örökölt hatalmi rendszerét, a diarchiát, ami egyet jelentett Kęstutis fejedelmi hatalmának, kormányzati különállásának a felszámolásával.[1088] A lovagrenddel kötött tízéves fegyverszüneti megállapodást követően a nagymester és a nagyfejedelem között a diplomáciai közvetítésben már kipróbált s bizonyított Skirgailán keresztül titkos tárgyalások kezdődtek, s 1380. március 31-én titkos szerződést is kötöttek. A Német Lovagrend ígéretet tett, hogy abban az esetben, ha Litvániában fegyveres harc törne ki, semmilyen módon sem fogja segíteni Kęstutist. Jogaila azt vállalta, hogy nem fog beavatkozni a Samogitiában folyó harcokba, mert az a térség nagybátyja fennhatósága alá tartozik. A titkos megállapodás tehát mindkét félnek szabad kezet biztosított a maga érdekszférájában.[1089] Jogaila az öccsét, Skirgailát még Magyarországra, Budára is elküldte, hogy biztosítékot szerezzen Lajos királytól, mint Lengyelország

[1086] Kristó 1988, 171–175.
[1087] Adriányi 2001, 242–243.; Pósán 2003, 261.; Szántó 1987, 494–495.; Ullmann 1948.; Zimmermann 2002, 195.
[1088] Deveikė 1950, 392–405.; Rowell 1994, 68.; Sruogienė – Sruoga 1987, 1.
[1089] Boockmann 1975, 59.; Housley 1992a, 344.; Schmidt 1992, 69.; Vardys 1988, 3.

uralkodójától, hogy nem avatkozik be a litván hatalmi küzdelmekbe.[1090] Jó kapcsolatokat ápolt Dimitrij moszkvai fejedelemmel is, aki azzal, hogy 1380. szeptember 8-án a Don felső folyásánál, Kulikovo mellett nagy győzelmet aratott a tatárok felett, komoly tekintélyre és befolyásra tett szert Európa keleti részén. A litván nagyfejedelemnek kettős célja volt a Moszkvával való együttműködésnek: szövetségesre volt szüksége, ha a tatárok a litván nagyfejedelemséget támadnák, másrészt megelőzni, nehogy a nagybátyja tegyen szert egy keleti szövetségesre, aki képes hátba támadni. A moszkvai fejedelem politikai befolyásának kiterjesztési lehetőségét látta a litván kapcsolatban, mert a lánya kezét is felkínálta Jogailának, ha elhagyja a pogányságot és ortodox hitre tér.[1091] Ez utóbbi viszont egyértelmű és végérvényes szembe fordulást jelentett volna a lovagrenddel vagy a magyar–lengyel királlyal, mert a katolikus világ a pogányok minden közeledését későbbi megtérésük bíztató jeleként értelmezte. Természetesen ezek a követjárások, tárgyalások nem maradhattak rejtve Kęstutis előtt sem. Amikor tudomást szerzett unokaöccse ténykedéséről, már nem csak az eddigi diarchia hatalmi rendszer fenntartását akarta, hanem magának követelte a nagyfejedelmi méltóságot, és seregével Jogaila székhelye, Vilnius ellen vonult. A Vilniusban jóval kisebb katonai erővel rendelkező nagyfejedelem feladta székhelyét, és a birodalom keleti, ortodox szláv területeire, Vitebsk vidékére vonult vissza, hogy ott megfelelő létszámú sereget állítson fel.[1092] Arról, hogy Kęstutis elfoglalta Vilniust és Jogaila menekülni kényszerült, a lovagrendi források is beszámoltak.[1093] 1380 késő tavaszán tehát ismét belháború tört ki Litvániában. Azzal, hogy megszerezte Vilniust, Kęstutis lényegében a litván etnikai területek egészének ura lett. Ő is tudta, hogy gyorsan megnövekedett hatalma előbb vagy utóbb a Német Lovagrend fellépését fogja eredményezni, és Jogaila elűzését követően csak azért maradt el a lovagok azonnali reagálása, mert az 1380/1381. évi enyhe tél lehetetlenné tette az erdős-mocsaras területen a hadi felvonulást. A lovagrend és Kleve grófjának 1382 januárjában indított közös hadjárata, amelynek a célja Kęstutis hatalmi központjának, Trakai-nak az elfoglalása volt,[1094] arra késztette az öreg fejedelmet, hogy tárgyalásokat kezdjen unokaöccsével. A megbeszéléseket hatalmi pozíciójának érzékeltetésére, az általa elfoglalt Vilniusban kívánta megtartani. Jogaila elfogadta a tárgyalásra vonatkozó meghívást, de Vilniusba feltehetően nem volt hajlandó belépni, nehogy a nagybátyja tőrbe csalja. Jó szándéka jeléül előzetesen beleegyezett abba, hogy a birodalmat továbbra is a diarchia rendszere alapján kormányozzák. Kęstutis ezt unokaöccse gyengeségeként értelmezte, ezért a további megbeszélések előtt, hogy tovább erősítse tekintélyét és hatalmát, a Samogitiában ismét megjelent keresztesek felett akart győzelmet

[1090] Hoensch 1998, 72.
[1091] Hoensch 1998, 72.; Font 1998, 150.
[1092] Älteste litauische Chronik 426.; Hellmann 1976, 33.
[1093] CDP VI. Nr. 2.; Pole, SRP V. 223.
[1094] Wigand, SRP II. 609–611.

aratni, és serege egy részével elhagyta Vilniust. Serege másik része viszont lényegében őrizet alatt tartotta Jogailát. Alig tette ki Kęstutis a lábát a nagyfejedelmi székhelyről, egy Rigából származó, de Litvániában élő, Henneke nevű kereskedő, aki a vilniusi német kolónia elöljárója volt, megnyitotta Vilnius kapuit a törvényes nagyfejedelem fegyveresei előtt. Így Jogaila egy kardcsapás nélkül visszaszerezte a birodalom hatalmi központját, és a maga oldalára állította nagybátyja itt hagyott katonáit. Ezt követően gyors ellencsapást tett: rajtaütött Kęstutis táborán, a nagybátyját fiával, Vytautas-szal együtt foglyul ejtette, és Kreva (Krewo; ma Belorusszia) várában börtönbe vetette.[1095] Vilnius kapuinak megnyitása Jogaila előtt minden bizonnyal az itteni német kereskedők gazdasági érdekének megfelelően történt, mert az ő számukra a Litvánia és a Német Lovagrend közötti békés állapotok fenntartás jelentette a biztonságos áruszállítás előfeltételét. Kęstutis-tól ezt nem remélhették. A legenda szerint Vytautasnak női ruhába öltözve sikerült megszöknie a fogságból, és sógorához, Janusz herceghez menekült Mazóviába, majd onnan egy merész húzással Poroszországba ment, és a lovagrend oltalmát kérte. A keresztes lovagok azonnal felmérték, hogy személye milyen fontos politikai ütőkártya lehet, hiszen azzal, hogy Jogaila egy csapással mindent megnyer, s eltakarítja útjából nagybátyját és unokatestvérét, nem számoltak Marienburgban. A lovagrend katonai támogatása fejében Vytautas megígérte, hogy katolikus hitre tér, Samogitiát pedig, amint sikerül visszaszereznie az apai örökségét jelentő nyugati birodalomrészt, a Német Lovagrendnek adományozza.[1096] Apját, Kęstutist 1382 augusztusában a börtönben meggyilkolták. Holttestét — Algirdashoz hasonlóan — máglyán égették el.[1097] Tekintettel arra, hogy Kreve (Krewo) vára Jogaila ellenőrzése alatt állt, Vytautas szökése és poroszországi segítségkérése pedig nem maradhatott titokban a nagyfejedelem előtt, vagy maga Jogaila adott parancsot nagybátyja megölésére, vagy hívei tették ezt, de ez esetben is tudnia kellett erről a szándékról, amit nem akadályozott meg. Akárhogyan is történt, ezzel a lépéssel egyértelművé vált, hogy Jogaila nem kíván alkudozni sem a nagybátyjával, sem unokatestvérével, de a lovagrenddel sem. Nem sokkal Kęstutis meggyilkolása előtt, 1382. június 24-én meghalt a lovagrendi államot harminc évig kormányzó Winrich von Kniprode nagymester.[1098] Jogaila úgy számolt, hogy a lovagok egy ideig az új nagymester megválasztásával fognak foglalkozni, és a legkevésbé sem Vytautas katonai megsegítésével. Ezért is parancsolta meg, vagy hagyta jóvá nagybátyja megölését, mert így az unokatestvére apja mielőbbi kiszabadítására hivatkozva

[1095] Forstreuter 1962, 68.; Hellmann 1976, 33–34.; Krollmann 1932, 61–62.; Mickūnaitė 2006, 5.; Schmidt 1992, 69–70.; Vardys 1988, 3.
[1096] Posilge, SRP III. 127.; Boockmann 1975, 59.
[1097] Wigand, SRP II. 620.
[1098] Jähnig 2015, 301.

nem sürgethette a lovagok fellépését. Az új nagymester, Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390) csak 1382. október 2-án foglalta el tisztségét.[1099]

Alig egy hónappal Kęstutis meggyilkolása után, 1382. szeptember 11-én meghalt I. Lajos magyar–lengyel király is.[1100] Azt, hogy az ő személye még a német lovagrendi állam szempontjából is fontos és meghatározó volt, jól érzékelteti az, hogy az egyik legjelentősebb késő középkori porosz krónikás, Johann von Posilge[1101] az 1370-es évek végéről, '80-as évek elejéről a keresztény világban történtek között két haláleset megörökítését tartotta fontosnak: IV. Károly császárét és a magyar–lengyel királyét.[1102]

Az Anjou királyok uralkodása alatt Magyarország és a Német Lovagrend kapcsolata érdekes utat járt be. Károly Róbert idején ez a viszony még katonai szembenállást, fegyveres konfliktust jelentett, de I. Lajos korára a kaliszi béke (1343) már elsimította azokat az ellentéteket, amelyek korábban a háborúhoz vezettek. Ugyanakkor az egyre nagyobb hatalommá váló pogány litván nagyfejedelemség mindkettőjük közös ellensége volt. A lovagrend közvetlen szomszédjaként állandó fenyegetést jelentett, a magyar király pedig kezdetben mint keresztény uralkodó és a lengyel király rokona vett részt a litvánok elleni harcokban, majd a halics–volhíniai fejedelemségre jogcímet formálva, később pedig lengyel uralkodóként közvetlenül is érdekeltté vált azokban. Ilyen minőségében már nem csak a közös ellenséggel hadakozó társként tekintett a szerzetes lovagokra, hanem természetes szövetségesként, akikkel még közös katonai fellépést, együttes támadást is végrehajtott. A keresztes lovagok Magyarországról történt kiűzése (1225) óta alapvetően hűvös és ellenséges viszony I. Lajos uralkodásától megváltozott, s ezt követően a magyar–lovagrendi kapcsolatok alapvetően jónak voltak mondhatók, melyeket azonban alkalomadtán bizonyos kereskedelempolitikai döntések némileg megzavartak vagy megterheltek.

Magyar–porosz gazdasági kapcsolatok az Anjou-korban

Attól függetlenül, hogy a 13. század utolsó harmadában és a 14.század első felében a politikai, diplomáciai téren a viszony Magyarország és a Német Lovagrend között korántsem volt baráti, a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok meglepően hamar kialakultak. Néhány oklevél már a 13. század első felében említést tett arról, hogy az Alsó-Visztulánál néhány éve megtelepedett Német Lovagrend és alattvalói,[1103] valamint a környező lengyel területek között kereskedelmi kapcsolatok léteztek.[1104] Az első olyan oklevelet, amelyben akár Ma-

[1099] Jähnig 2015, 302.
[1100] Dümmerth 1982, 492.; Fügedi 1986, 5.; Miskolczy 2009, 62.
[1101] Boockmann 1987, 461.; Motekat 1977, 23.; Pósán 2014b, 48–56.
[1102] Posilge, SRP III. 109, 123.
[1103] Pósán 1996, 118–207.; Pósán 2015, 47–69.
[1104] HUB I. Nr. 281, 326, 328, 430, 481.

gyarországról származó, és Poroszországba szállított áruról lehetett szó, 1243-ban Primusław és Bolesław lengyel hercegek állították ki, amikor a vámokról rendelkeztek. Ennek értelmében minden Poroszországból érkező kocsirakomány posztó után — amit a porosz kereskedők Északnyugat-Európából, döntően Flandriából importáltak — 2 skot (*duos scotus*) összegű vámot kellett fizetni a gnieznói várnagynak, továbbá ½ fertót (*Vierdung*), vagy 1 márka súlyú borsot útpénzként. A dél-lengyel területekről szállított, kockára vágott kősó után 30 kockánként kellett vámot fizetni, a bor hordónkénti vámja pedig ½ fertó volt.[1105] Az oklevél arról nem szólt, hogy milyen borral kereskedtek ekkoriban a porosz kalmárok. Származhatott Dél-Lengyelország, de akár Magyarország bortermő területeiről is, mert a 13. századtól a Szerémségben termelt borokat már egyre nagyobb mennyiségben külföldre is szállították.[1106] A Szerémségben már a 12. században figyelemre méltó számban éltek németalföldi, alsófrank, flamand nyelvű telepesek, akik itt komoly szőlő- és bortermelést folytattak. Az itteni nevezetes szőlőtermő hegynek, a Fruška Gorának az eredeti neve Franska Gora, azaz „frank hegy" volt.[1107] A középkorban a bor eltarthatósága, és ebből adódóan a szállíthatósága alapvetően az alkoholtartalmától függött, azt pedig a szőlő cukortartalma határozta meg. A szerémségi borok alkoholtartalma viszonylag magas volt, ezért eltarthatóak és szállíthatóak voltak.[1108] Ha a 13. század közepe táján, második felében Magyarországról szállítottak Lengyelországon át Poroszországba bort, az minden bizonnyal szerémségi lehetett.

A Visztula vízi útjához, mely összekötötte Krakkót és a poroszországi Thorn (Toruń) városát, Magyarország felől a Buda – Kassa – Szandec – Krakkó, illetve a Lőcse – Lubló – Szandec – Krakkó útvonalak kapcsolódtak.[1109] Azt, hogy a Poroszország, és a tőle délre fekvő lengyel, magyar és rutén területek közötti áruforgalom a 13. század második felében már figyelemre méltó lehetett, egy 1263-ból származó oklevél tanúsítja. Az oklevél szerint a Kázmér kujáviai herceg és a Német Lovagrend közötti viszály miatt a thorni polgárok nem tudták szabadon látogatni a lengyel piacokat, és emiatt jelentős veszteséget szenvedtek.[1110] A viszály minden bizonnyal összefüggésben volt azzal a porosz kereskedői törekvéssel, hogy Kulm (Chełmno) városa lerakat jogot kapjon, s ezzel a kujáviai kereskedőknek megtiltották volna, hogy áruikkal egészen a Balti-tengerig, azaz Elbing (Elbląg) kikötőjéig elmenjenek.[1111] A Német Lovagrend azonban, mint a szóban forgó térség ura, ilyen lépésre nem vállalkozott, mert a második porosz

[1105] HUB I. Nr. 328.
[1106] Pósán 2018c, 12.
[1107] Korai magyar történeti lexikon 477.; Zsoldos 1997, 182.
[1108] Csoma 2006, 395–396.
[1109] Divéky 1905, 6–10.
[1110] HUB I. Nr. 588.
[1111] PUB I/1. Nr. 172, 188, 260.; PUB I/2. Nr. 188, 312.

felkelés (1260–1273) leveréséhez szüksége volt a szomszédos lengyel fejedelmek támogatására, egy ilyen lépés pedig komoly feszültséget szült volna. Az 1280-as évek elejére így helyreállt a jó viszony Poroszország és Kujávia között, amit Ulászló kujáviai herceg 1286. évi oklevele is jelzett. Ebben Kulm (Chełmno) és Thorn (Toruń) városok kereskedőinek szabad átutazást biztosított hercegségében Magyarország és Ruténia felé.[1112] Ez az 1286. évi kujáviai oklevél azt is bizonyítja, hogy a 13. század utolsó harmadában a porosz kereskedők már nemcsak a lengyel (döntően krakkói) kalmárok közvetítésével szereztek be magyar árukat (elsősorban rezet), hanem ők maguk is felkeresték Magyarországot. Az 1280-as években már számottevő lehetett az Észak-Magyarországról a Balti-tenger felé, a Visztula vízi útján történő áruszállítás.[1113] Egy 1293-ból származó oklevél szerint Elbing (Elbłag) városa azt panaszolta Kelet-Pomeránia (Pommerellen) fejedelmének, hogy alattvalói Danzignál (Gdańsk) és Stolpnál (Słupsk) a Visztulán Magyarországról származó rezet szállító elbingi kereskedőket raboltak ki.[1114] A 13. század végi brüggei jegyzékekben szereplő „lengyelországi réz" (*cuprum polona*) valójában a porosz kereskedők által Lengyelországon és a Balti-tengeren át Flandriába szállított magyarországi termék volt, mert a korabeli Lengyelországban nem folyt rézbányászat.[1115] A korabeli Hanza oklevelekben szereplő *libeters* (Libetbánya), *schmolnitzer* (Szomolnok), vagy *gilnitzer koppers* (Gölnicbánya) kifejezések egyértelműen meg is nevezték a Magyarországról szállított réz származási helyét.[1116] A 13. század második feléből és a 14. század elejéről öt olyan lübecki kereskedőtársaság ismert, melyek magyar rézzel, flandriai posztóval, továbbá szőrmékkel, bőrrel, viasszal és egyéb árucikkekkel kereskedtek.[1117]

Magyarországon Kassa és a Szepesség városainak kereskedői játszottak fontos szerepet a rézkivitelben. Az Árpád-ház kihalását (1301) követő trónharcokban a kassaiak és a szepességi városok polgárai a cseh Přemysl-ház trónigényét támogatták. A Vencel oldalán álló észak-magyarországi városok gazdasági pozíciójának gyengítésére, és az újonnan uralma alá került Krakkó patríciusi rétegének megnyerésére Łokietek Ulászló 1306-ban Krakkó érdekében útkényszert vezetett be. Megszabta, hogy magyar árut, akár Magyarországról, akár más országból Thorn-ba (Toruń), azaz a lovagrendi államba csak Krakkón keresztül szabad szállítani.[1118] Krakkót emellett lerakat joggal is felruházta, így a magyar (vagy porosz) kereskedők csak akkor szállíthatták tovább áruikat Poroszországba, vagy akkor bízhatták azokat a szandeci kalmárokra, ha előbb Krakkóban lerakodtak és a krakkóiaknak eladásra felkínálták. Łokieteknek ez

[1112] HUB I. Nr. 1003.
[1113] Gause 1967, 49–50.; Halaga 1975, 35, 78.
[1114] HUB I. Nr. 1106.
[1115] Szűcs 1993, 238.; Myśliwski 2014, 180.
[1116] Fekete 1986, 472–475.; Halaga 1989, 132.
[1117] Czaja 1998, 39.
[1118] CDCiv.Crac. I. Nr. 4.

az 1306. évi kiváltságlevele egyértelműen bizonyítja, hogy a 14. század elejére a magyarországi kereskedelemben meghatározó fontosságú lett a lovagrendi területen fekvő Thorn (Toruń) városa, a lengyel trónra pályázó Ulászló pedig ezzel szemben a Visztula menti áruforgalom másik nagy csomópontjának, az ő a fennhatósága alatt álló Krakkónak a helyzetét igyekezett erősíteni.[1119] Ebből az oklevélből látszik, hogy a 13–14. század fordulóján a magyar kereskedők gyakran egészen Poroszországig vitték áruikat, többnyire vízi úton. Egyúttal azt is jelzi, hogy a Kárpátoktól a Balti-tenger irányába történő áruszállítás mennyire nagy jelentőségű volt már ekkor, s ebben a kereskedelemben a lovagrendi (porosz) városok játszották a vezető szerepet (különösen Thorn), és a politikai beavatkozás nélkül Krakkó nem tudott velük versenyezni.[1120] Ennek alapvetően az volt az oka, hogy a fő magyar exportcikk, a réz szállítása észak felé a Dunajec és a Poprád folyókon zajlott. Szandec (Stary Sącz) városa volt az átrakóhely, ahonnan a Visztulán szállították tovább az árut, így ez az útvonal elkerülte Krakkót. A Magyarországról jövő áruforgalom legjövedelmezőbb részét, a rétkereskedelmet tehát útkényszer és lerakat jog bevezetésével lehetett Krakkóba terelni.[1121] Łokietek Ulászló Krakkónak szóló 1306. évi kiváltságlevele csak a dél felől érkező árukra és kalmárokra vonatkozott, a Poroszországból jövőkre nem. Az, hogy Krakkó megkerülhetetlenné vált a Magyarország és a Balti-tenger közötti kereskedelemben, Szandec városának nagyon nem tetszett, s csak akkor törődött ebbe bele, amikor 1329-ben kizárólagos jogot kapott arra, hogy a Dél-Lengyelországban bányászott sót csak szandeci kereskedők szállíthatták a Visztulán Poroszországba.[1122]

Az 1320-ban lengyel királlyá koronázott Ulászló a Luxemburgi János és annak szövetségese, a Német Lovagrend elleni háborújában (1327–1332) komoly segítséget kapott vejétől, Károly Róbert magyar királytól. Ennek a politikai és katonai együttműködésnek a magyar kereskedőkre nézve is meg lett az eredménye: újra lehetőségük nyílt Szandec városán keresztül szállítani, nem kellett kötelezően áthaladniuk Krakkón. A Szandecen át történő áruszállítás jelentőségét, nagyságrendjét, annak negatív hatását Krakkóra, jól mutatja, hogy III. Kázmér király 1344-ben azt újból megtiltotta, és visszaterelte a kereskedelmi forgalmat Krakkó felé.[1123] Az útkényszer mellett azonban lehetővé tette a porosz kereskedőknek, hogy Krakkóban magyar árut vásároljanak, vagy onnan tovább menjenek azokért Magyarországra.[1124] Ehhez a politikai feltételek is kedvezően alakultak: a Német Lovagrend és Lengyelország között 1343-ban megkötött kaliszi béke lehetővé tette, hogy a porosz kalmárok ismét útra keljenek

[1119] Gönnenwein 1939, 86–88.; Oesterreich 1890, 8.
[1120] Halaga 1989, 134.
[1121] Michels 2000, 79.
[1122] CdCiv.Crac. I. Nr. 16.
[1123] PUB III/2. Nr. 639.
[1124] HUB III. Nr. 59.

Magyarország és Ruténia felé, és további kereskedelmi kiváltságokat kaptak Lengyelországban. 1345-ben III. Kázmér engedélyezte, hogy a thorni kereskedők áruikkal szabadon felkeressék a lengyel piacokat.[1125] A krakkói útkényszert azonban a porosz, a szandeci és a magyar kereskedők egyaránt hátrányosnak tartották, és folyamatosan ennek eltörlését kérték Kázmértól. A lengyelországi útkényszer ellensúlyozására 1347-ben I. Lajos lerakat jogot adományozott Kassa városának.[1126] III. Kázmér az 1349. augusztus 24-én kiadott oklevelében (ruténiai hadjáratának megindulása előtt) engedélyezte a thorni kereskedőknek, hogy Szandec városán keresztül is utazhatnak Magyarországra, és ugyanezt lehetővé tette a Magyarországról Poroszországba igyekvők számára is.[1127] Ezt megelőzően, 1349. június 19-én azonban meghatározta a Thorn (Toruń), Boroszló (Breslau, Wrocław), Vlagyimir és Szandec közötti útvonalakat.[1128] A Magyarország felé, illetve onnan jövő kereskedelem szabaddá tétele mellett a lengyel király 1349 decemberében szabad és biztonságos közlekedést biztosított a porosz kereskedőknek Ruténiába is,[1129] ahol a források szerint szintén komoly érdekeltségeik voltak.[1130] A porosz, elsősorban thorni kereskedők, már a 13. század második felétől felkeresték a halicsi–vlagyimiri területeket, a Thorn városától kb. 480–500 kilométer távolságra fekvő Vlagyimirt, és a választott útvonaltól függően 520–600 kilométerre fekvő Lemberget (Lvov). Ezekbe a városokba döntően örmény és itáliai kereskedők keleti árukat szállítottak, s innen lengyel, magyar és német (porosz) kereskedők vitték azokat tovább az európai piacokra. Egy 1353. évi oklevél tanúsága szerint a Kázmér király által adott kiváltságok és kedvezmények nagy lendületet adtak a Magyarország és Poroszország közötti kereskedelemnek, különösen a rézkereskedelemnek.[1131]

A 14. század közepére a porosz városok kalmárjai mellett maga a Német Lovagrend is közvetlen résztvevője lett a magyar–porosz kereskedelemnek, mert ekkorra már kiépült a lovagrend saját kereskedelmi tevékenysége és szervezete. A Rend magánkereskedelme az 1350-es évekre földrajzi és szervezeti szempontból már elérte azt a kiterjedését, amelyről a század utolsó harmadától jóval bővebb forrásanyaggal rendelkezünk.[1132] A Német Lovagrend kereskedelmi szervezetének és tevékenységének kialakulása összekapcsolódott a poroszországi városok távolsági kereskedelmének fejlődésével. A szerzetes lovagok a városi kereskedőkkel együttműködve folytattak üzleti tevékenységet.[1133] Sok vonatko-

[1125] CDP III. Nr. 50.
[1126] Weisz 2012, 116.
[1127] HUB III. Nr. 156.; CDP III. Nr. 60.
[1128] HUB III. Nr. 147.
[1129] HUB III. Nr. 159.
[1130] CDP II. Nr. 75, 119.; CDP III. Nr. 5.
[1131] HUB III. Nr. 260.
[1132] Forstreuter 1956, 13–27.; Jähnig 1989, 128.; Sarnowsky 1993, 285.
[1133] Sarnowsky 1993, 286.

zásban egymásra is voltak utalva. A lovagrend gyakran egy-egy porosz kereskedőt bízott meg azzal, hogy az ő nevében és pénzén konkrét üzletet bonyolítson le, közösen szervezték meg az áruszállítást, sőt még közös kereskedelmi társaságokat, vállalkozásokat (*sicietas*, *kumpanie*) is alapítottak.[1134] A poroszországi belkereskedelemben már a 14. század közepétől a porosz városok polgárai voltak a lovagrendi kereskedelmi tevékenységet irányító marienburgi és königsbergi főságárok legfontosabb partnerei.[1135] Ez a szoros együttműködés, egymásrautaltság azt jelentette, hogy a 14. század második felétől bármilyen, a porosz kereskedelemre vonatkozó lengyel intézkedés közvetlenül a Német Lovagrendet is érintette, így a kereskedelemmel kapcsolatos kérdések azonnal politikai üggyé váltak. A lovagrendi főságárok kiterjedt kereskedelmi hálózattal rendelkeztek, így Magyarországon is voltak megbízottjaik,[1136] ezért az innen történő áruszállításokkal kapcsolatos bármilyen lengyel intézkedés éppúgy érintette a lovagrendi rakományokat, mint a porosz kereskedők szállítmányait.

A III. Kázmértól kapott kiváltságoknak köszönhetően a porosz, s különösen a thorni kereskedők nagyon gyorsan újból meghatározó szerepre tettek szert a magyarországi és ruténiai kereskedelemben, amit Krakkó városa kifejezetten sérelmezett. Sikerült elérnie a királynál, hogy 1353-ban a krakkói kereskedők kizárólagos jogot, monopóliumot kapjanak Lengyelországban a ruténiai kereskedelemre.[1137] 1354-ben Kázmér lerakat jogot adományozott Krakkónak, ami már nem csak a rézre, hanem minden más árucikkre is vonatkozott.[1138] Ugyanakkor — szem előtt tartva a magyar és a porosz politikai kapcsolatokat — nem írt elő útkényszert, így a magyar–porosz kereskedelmet érdemben nem befolyásolta. 1354-ben vagy 1355-ben (a datálás sajnos bizonytalan) Kázmér király kérésére I. Lajos engedélyezte, hogy a lengyel kereskedők egészen Liptó, Sáros és Szepes vármegyékig sót hozzanak be Magyarországra.[1139] A porosz városok, s különösen Thorn, egyre nyomasztóbb konkurenciája miatt azonban 1358-ban a lengyel király ismét útkényszert vezetett be, s előírta, hogy a magyar és a szandeci kereskedők csak Krakkó város érintésével szállíthatják áruikat.[1140] A korábbi lerakat jog kiváltsággal együtt ez azt jelentette, hogy azok a porosz kalmárok, akik nem mentek el Magyarországra, hanem csak valamelyik lengyel városig, ezután kizárólag krakkói kereskedőktől tudtak magyar termékeket vásárolni. Az 1358. évi lengyel királyi intézkedés a magyarországi kereskedelemben Krakkó fő lengyelországi riválisának számító Szandecet hozta nehéz helyzetbe, továbbá azokat a magyar kereskedőket, akik korábban áruikkal egészen Poroszországig is elmen-

[1134] Czaja 1995, 112–113.
[1135] Czaja 1995, 113, 116.
[1136] Sarnowsky 1993, 92.
[1137] Jelicz 1981, 145–147.
[1138] CDCiv.Crac. I. Nr. 26.
[1139] CDH IX/2. Nr. 154.; FMH I. Nr. 4.
[1140] ADE II. Nr. 395.; CDCiv.Crac. I. Nr. 32.

tek. Ugyanakkor a Poroszországból Magyarországra irányuló áruszállításra ez nem vonatkozott, de az onnan áruval megrakodva visszatérő porosz kalmárokra már igen. Kázmér király lényegében Krakkót akarta a rézpiac központjává, fő elosztó helyévé tenni.[1141] Ezek a lengyel intézkedések és észak-magyarországi városok érdekeit is sértették, ezért a kassaiak panaszára 1361-ben Lajos magyar király minden Lengyelországból vagy Ruténiából érkezett árura vonatkozóan lerakat jogot adományozott Kassa városának, s előírta, hogy az innen jövő kereskedők Magyarországon csak Kassáig mehetnek, és ott kötelesek eladni áruikat egy ottani polgárnak.[1142] Ezzel egyidejűleg a kassai és szepesi kereskedőknek egy új kereskedelmi utat is nyitott Zsolnán keresztül Boroszló felé. Három évvel később ezen a Kassa – Boroszló útvonalon vámmentességet és szabad közlekedést biztosított ezeknek a kereskedőknek, 1365-ben pedig a Magyarországra érkező boroszlói, prágai és nürnbergi kalmárokat is mentesítette a vámfizetés alól.[1143] Mindez azt a célt szolgálta, hogy a magyar árukat, különösen a rezet, Boroszló városán és Szilézián keresztül, majd az Odera vízi útját használva egészen a balti-tengeri kikötőkig szállíthassák a magyar kereskedők. A Kassa – Boroszló – Frankfurt an der Oder – Stettin (Szczecin) útvonallal nemcsak Krakkót kerülhették el, de a porosz városokat is ki lehetett hagyni a rézszállításból. A rézkereskedelem útvonalának ilyen irányú megváltozása alapvetően Hamburgnak, illetve a Magyarország és Hamburg közötti közvetítő szerepet játszó Stralsundnak volt az érdeke. IV. Károly császár már 1356 elején három hétig tartó új nagyvásárt engedélyezett Hamburg városának Pünkösd idején, amitől a kikötőváros áruforgalmának jelentős növekedését várta.[1144] A magyarországi termékeknek az Oderán történő szállítása jelentős károkat okozott Krakkónak, de a magyar kereskedők számára sem bizonyult jó megoldásnak. A sokkal hosszabb szárazföldi szállítás miatt ugyanis drágult a szállítási költség, így alacsonyabb nyereséggel kellett számolni, mint amikor a Dunajecen és a Visztulán keresztül tudták eljuttatni áruikat a tengerig. De a porosz városokkal már hosszú ideje fennálló gazdasági kapcsolatokat, üzlettársi viszonyokat sem lehetett egyik pillanatról a másikra újakkal helyettesíteni. Mindemellett a Kázmér és Lajos királyok közötti trónöröklésre vonatkozó szerződés ugyancsak a lengyel–magyar kereskedelmi kérdések valamilyen megoldásának szükségességét vetette fel.[1145] 1368. február 25-én I. Lajos magyar és III. Kázmér lengyel király abban állapodott meg, hogy a másik országából jött kereskedőket ugyanolyan szabadságban részesítik, mint a sajátjaikat. A lengyel kereskedők mentesültek a lerakat jog alól, s csak három napig voltak kötelesek áruikat eladásra felkínálni Kassán, utána tovább mehettek Magyarország belsejébe, ahol szabadon kereskedhettek. Kázmér ugyanilyen

[1141] Carter 1994, 73.
[1142] CDH IX/3. Nr. 114.; Weisz 2012, 60.
[1143] Halaga 1989, 136.
[1144] HUB IV. Nr. 135.
[1145] Bagi 2014, 51–63.

feltételek mellett tette lehetővé a magyar kereskedők mozgását Krakkóban és Lengyelországban.[1146] A kölcsönös engedményeknek köszönhetően újra jó kapcsolatok alakultak ki a magyar és a lengyel kereskedők között.[1147]

Kázmér halála (1370) után az örökébe lépett I. Lajos királynak Kassa és Krakkó, a magyar és a lengyel kereskedők érdekeit egyaránt szem előtt kellett tartania. Az 1372. augusztus 2-án Visegrádon kiadott oklevelében úgy rendelkezett, hogy a magyar és a lengyel kereskedőknek szabad közlekedést engedélyez Lembergbe, a cseheknek, morváknak, sziléziaiaknak, poroszoknak, különösen pedig a thorniaknak áruik lefoglalása mellett szigorúan megtiltotta a kereskedelmet. Továbbá úgy határozott, hogy Krakkó kereskedelmi kiváltságait a porosz, és hangsúlyosan a thorni kereskedőkkel szemben határozottan érvényesíteni kell.[1148] A magyar kereskedők azonban érdekeltek voltak abban, hogy a poroszok Magyarországra és Ruténiába jöhessenek, így 1373. október 6-án Lajos király Thorn kalmárainak ismét szabaddá tette az oda vezető utat, s ígéretet tett arra, hogy ha a jövőben valamilyen tilalmat rendelne el a közlekedéssel, áruszállítással kapcsolatosan, arról fél évvel korábban tájékoztatja Thorn város magisztrátusát.[1149] Erről a Német Lovagrend nagymesterét, Winrich von Kniprodét is tájékoztatta.[1150] Az 1376. január 26-án kiadott oklevelében már nem csak Ruténiában, hanem Magyarországon is szabad közlekedést biztosított a thorni polgároknak.[1151] I. Lajosnak ez az intézkedése lényegében megismételte III. Kázmér 1349. évi kiváltságlevelét, s lehetővé tette, hogy a porosz kereskedők Krakkó megkerülésével jussanak el Magyarországra. 1378. július 30-án azonban Lajos király a lengyel területekről érkező kereskedelmi árukra vonatkozóan visszaállította Kassa lerakat jogát.[1152] Ez a lengyel és a porosz kereskedőket egyaránt kedvezőtlenül érintette. Két évvel később, 1380-ban a király ismét szigorított, s megtiltotta, hogy a porosz kereskedők Krakkó megkerülésével a Visztulán, a Dunajecen vagy szárazföldi utakon magyarországi rezet vagy vasat szállítsanak.[1153] Ellentétben Kázmér 1358. évi rendelkezésével, ami a magyar és a szandeci kalmárok Poroszország felé történő mozgását nehezítette meg, ez az intézkedés most a porosz kereskedőkre nézve léptetett életbe útkényszert. Míg 1358-ban a lengyel király Krakkó magyarországi konkurenciáját, Kassát igyekezett visszaszorítani, I. Lajos magyar–lengyel uralkodóként a porosz riválisok, mindenekelőtt Thorn rovására akarta erősíteni Krakkó kereskedelmi pozícióit.[1154]

[1146] CDCiv.Crac. I. Nr. 38.; Carter 1994, 74.
[1147] Halaga 1989, 137.
[1148] CDCiv. Crac. I. Nr. 42.; HUB IV. Nr. 188.
[1149] HUB IV. Nr. 454.
[1150] HUB IV. Nr. 455.
[1151] HUB IV. Nr. 529.
[1152] Weisz 2012, 91.
[1153] CDCiv. Crac. I. Nr. 43.
[1154] Pósán 2018a, 121.

Nagy Lajos halála (1382) után a Magyarország és Poroszország közötti, Lengyelországon átmenő kereskedelem kérdése a korábbi időkhöz képest már sokkal erőteljesebben kapcsolódott össze politikai érdekekkel és törekvésekkel.

A LUXEMBURG-KOR

A magyar-lovagrendi kapcsolatok általános jellemzői

A Német Lovagrend és Magyarország közötti politikai és gazdasági kapcsolatok, amelyek I. (Anjou) Lajos uralkodása alatt összességében jelentősen javultak, Luxemburgi Zsigmond idején szinte minden térek kiteljesedtek. A lovagok és a magyar király viszonyát Zsigmond hosszú uralkodása (1387–1437) során számos tényező befolyásolta és alakította, s ha a hangsúlyok időről-időre máshová is helyeződtek, évtizedeken át tartó stabilitás, és szövetségi kapcsolat jellemezte. Ez az évtizedeken át tartó együttműködés kétség kívül támaszkodhatott arra az előzményre, hogy a Luxemburg-ház a kölcsönös politikai érdekek alapján már a 14. század kezdetétől szoros kapcsolatokat ápolt a Német Lovagrenddel.[1155] Szintén a közös érdekekere építve ezt a hagyományt folytatta Luxemburgi Zsigmond is. Együttműködése a lovagrenddel szorosan összekapcsolódott lengyel politikájával, ahogyan a lovagokat is alapvetően a lengyel–litván perszonálunióval (1386) létrejött új hatalmi-politikai helyzet ösztönözte a korábbinál még szorosabb viszony kialakítására.

Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolatában két nagyobb korszakot különíthetünk el, s mindkét fél esetében az 1410–1411. esztendők tekinthetők olyan határvonalnak, amely érdemi változások kezdeteként fogható fel. Az első szakaszban Zsigmond nagyra törő ambíciókkal megáldott brandenburgi őrgrófként és magyar királyként lépett fel, a Német Lovagrend pedig hatalma és gazdagsága csúcsán állt. Zsigmond mindkét szempontból, azaz politikai és pénzügyi, gazdasági vonatkozásban is fontos partnerének és szövetségesének tekintette a lovagokat. 1410 után az addig egyenrangú felek viszonya gyorsan megváltozott. Zsigmondból német-római uralkodó lett, s ez szükségszerűen az európai politikában aktív szerepvállalásra késztette, a Német Lovagrend ugyanakkor komoly katonai csapást szenvedett a lengyel–litván seregektől. Korábbi hatalmi pozíciói megrendültek, és pénzügyi-gazdasági téren is súlyos helyzetbe került.[1156] Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolatát mindvégig az érintettek, a felek saját politikai törekvései, céljai határozták meg. 1410 előtt Zsigmondnak koronája megtartásához és megerősítéséhez volt szüksége a lovagok katonai vagy pénzügyi támogatására, a lovagrend pedig a lengyel–litván perszonálunió

[1155] Arnold 1978c, 167–173.; Emmelmann 1910.; Hoensch 2000, 73–98.; Jähnig 1978, 103–149.; Meltzer 1940.; Rautenberg 1973, 626–695.
[1156] Mályusz 1984, 22–101.; Pósán 2003, 281–312.; Pósán 1998, 630–656.; Pósán 2012c, 123–133.

létrejöttével[1157] a Balti-tenger délkeleti térségében bekövetkezett hatalmi változások ellensúlyozásaként igyekezett a magyar királyra támaszkodni. 1410 után Zsigmond részéről ez a kapcsolat a középkori univerzális császári hatalom feltámasztásának tervéhez igazodott, a lovagrend pedig a lengyel–litván állammal fennálló helyzet miatt, ami bármikor fegyveres konfliktus kirobbanásával fenyegetett, katonai és politikai támogatást remélt Európa leghatalmasabb uralkodójától, a Német-római Birodalom urától. Az 1411. február 1-én Thorn városában aláírt békeszerződés ugyanis valójában nem béke, hanem sokkal inkább csak fegyverszüneti megállapodás volt, mert a háborúhoz vezető konfliktusokat, vitás kérdéseket egyáltalán nem rendezte, ezért az új háború lehetősége nagyon is valóságos volt.[1158] Azon túlmenően, hogy Zsigmond mindvégig számított és támaszkodott a Német Lovagrendtől kapott hitelekre, az 1410-es végétől egyre több különböző mesterségben jártas embereket is kért a nagymestertől. Az Anjou-korhoz képest sokkal kiterjedtebb és intenzívebb diplomáciai kapcsolatok jellemezték a magyar király és a lovagrend viszonyát. Közel kétszáz évvel azután, hogy II. András kiűzte a szerzetes lovagokat Erdélyből, Luxemburgi Zsigmond újra visszahívta őket Magyarországra, és ismét a déli határok védelmét bízta rájuk.

Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolata 1387-ig

Hatalmi-dinasztikus terveinek megvalósításában, vagy pénzügyi gondjainak megoldásában Zsigmond a kezdetektől fontos szerepet szánt a Német Lovagrendnek. I. Lajos magyar–lengyel király halála (1382) után, mint brandenburgi őrgróf, az elhunyt király idősebbik lányának, Máriának a jegyese, és III. Kázmér leányági dédunokája, lengyel trónigénnyel lépett fel, és ehhez a keresztes lovagok támogatását is kérte. A nagymester figyelmét azonban ekkor a lovagrend porosz és livóniai területei között elterülő Samogitia (Zsmudföld) megszerzése, azaz a litvánokkal vívott háború kötötte le.[1159] I. (Anjou) Lajos halálát követően Lengyelországban három nagyobb politikai csoportosulás alakult ki a trónutódlás kérdésében. Az első csoport az elhunyt uralkodó hű emberének, Ulászló, opuliai herceg vezetésével a lengyel trón örökösének számító Mária, és jegyese, Luxemburgi Zsigmond mellett sorakozott fel. A lengyel nemesek másik csoportja az utolsó Piast-házi herceg, Ziemowit mazóviai fejedelem trónigényét támogatta. A harmadik, döntően dél-lengyelországi csoport, Lajos kisebbik lányát, Hedviget szerette volna a trónon látni.[1160] Lajos király nem sokkal a halála (1382. szeptember 11.) előtt, 1382. július 25-én Zólyomban a lengyel országnagyokat feleskette Zsigmond hűségére, és el is küldte velük Lengyelországba, hogy ott megerősítse

[1157] Hellmann 1986, 19–34.; Vardys 1988, 2–3.
[1158] Pósán 2011, 26–27.
[1159] Gersdorf 1955, 74–75.; Nowak 1964, 34–35.
[1160] Deletant 1986, 201.; Davies 2006, 102–103.

helyzetét és támogatóinak a körét. A király halálhíre Poznań táján érte Zsigmondot, aki azonnal fel is vette a *dominus regni Poloniae* címet. Annak, hogy „lengyel öröksége" ügyében igyekezett határozottan fellépni, a magyarországi helyzet alakulása lehetett az egyik oka. Az ekkor tizenkét éves Máriát 1382. szeptember 17-dikén Székesfehérváron még Lajos végakarata szerint koronázták magyar uralkodóvá.[1161] A kiskorú királynő helyett anyja, Erzsébet vette kézbe a kormányzást. Ugyanakkor Zsigmond már csak azon a címen tarthatott igényt a lengyel koronára, hogy ő Mária eljegyzett vőlegénye és jövőbeni férje.[1162] Azt a helyzetet, hogy fiúörökös hiányában a király lánya lépett a trónra, és nő lett a tényleges uralkodó, egy olyan országban, ahol I. Lajos haláláig mindig férfi fején volt a korona, a kortárs feljegyzésekben nem a *regina*, hanem a hímnemű *rex* szót használva fejezték ki (*quae quidem Maria apellabatur Rex Hungaria*).[1163] A Thuróczy-krónika a *rex femineus* („nőnemű király") szóösszetétellel tetteb egyértelművé, hogy Mária királynő, s nem királyné lett.[1164] A magyar előkelők egy része Lajos halála után III. Károly nápolyi királyt (1381–1386) látta volna szívesen a trónon. A főurak másik csoportja, élén az özvegy anyakirálynéval és Garai Miklós nádorral, VI. Károly francia király (1380–1422) öccsét, Orleans-i Lajost szemelte ki Mária férjéül és Magyarország királyának. Az országnagyok közül csak egy szűk kör (Lackfiak, Kanizsaiak, Bebekek) támogatta az elhunyt Lajos király tervét, azaz Mária és Zsigmond házasságát és uralkodását.[1165] Poznańban a nagy-lengyelországi nemesek feltételekhez kötötték Zsigmond elfogadását a lengyel trónra. Kérték, hogy váltsa le Domarat lengyelországi kapitányt, mert erőszakoskodik, házasságkötését követően pedig feleségével, Máriával költözzön Lengyelországba, és onnan irányítsa mindkét királyságát, ne Budáról. Zsigmond egyik feltétel elfogadására sem volt hajlandó. A lengyel világi és egyházi előkelők 1382. november 25-én Radomban tartott gyűlésén a résztvevők korábbi feltételeik hangoztatása mellett lényegében állást foglaltak Zsigmond trónra lépésével szemben, és követeket küldtek Magyarországra, Erzsébet anyakirálynéhoz. Arról tájékoztatták, hogy készségesen elfogadják uralkodójuknak Lajos király egyik lányát, de csak azt, aki hajlandó Krakkóba költözni. Ez azt jelentette, hogy ha erre Mária kész, akkor a jövőben a magyar–lengyel perszonálunió kormányzati-politikai központja Buda helyett Krakkó lesz, ha pedig nem, akkor az a perszonálunió végét jelenti. A lengyel főurak és főpapok Erzsébet válaszát a december 6-dikára Vislicában összehívandó gyűlésükre kérték. Ezen a gyűlésen a két magyar főpapból és két főúrból álló magyar követség válaszából csak az volt világos, hogy Erzsébet nem támogatja Zsigmond lengyelországi törekvéseit, sem pedig Mária Lengyelországba költözését, de attól nem zárkózott el, hogy

[1161] C. Tóth 2018, 12–14.
[1162] Fügedi 1986, 39, 52.
[1163] Wörner 2010, 312–313.
[1164] Fügedi 1986, 36.
[1165] Mályusz 1984, 12–16.; Teke 1980, 46–48.

kisebbik lánya, Hedvig, és majdani férje, Vilmos osztrák herceg lépjen Lengyelország trónjára. A fejleményeket látva az ekkor tizenöt éves Zsigmond elhagyta Lengyelországot, és visszatért Budára.

1383 tavaszán a lengyel előkelők egy része kész volt királlyá választani a Piast-házból származó Ziemowit mazóviai herceget, de Ulászló opuliai herceg fellépésére beleegyezett abba, hogy csak akkor tartsanak királyválasztást, ha Hedvig királylány Pünkösdig (1383. május 10.) nem érkezik meg Krakkóba. A gyermek magyar királylány azonban 1383 Pünkösdjén nem volt Lengyelországban, és egy újabb egyezkedést követően Hedvig megérkezésének határidejét november 11-ig meghosszabbították. Erzsébet anyakirályné halogató és határozatlan politikáját megelégelve a Piast-ház mellett felsorakozott lengyel nemesek 1383 augusztusában királynak kiállították ki Ziemowit mazóviai herceget. Erzsébet királyné fegyverrel akart rendet teremteni, és Demeter esztergomi érsek, valamint Luxemburgi Zsigmond vezetésével, akit „Lengyelország kormányzójává" nevezett ki, 12000 főnyi magyar hadsereget küldött Ziemowit ellen. A magyar hadhoz kis-lengyelországi csapatok is csatlakoztak.[1166] Zsigmond a mazóviai herceg elleni sikeres hadjárattal, és lengyelországi politikai sikereivel szerette volna újból megerősíteni pozícióját és előmozdítani a Máriával való házasságkötésének ügyét, amint jegyese eléri a kánonjog szerinti házasságkötési életkort.[1167] A Zsigmond vezette magyar had nagy pusztítást okozott Mazóviában.[1168] Az elfoglalt kujáviai részek kapitányává Erzsébet – feltehetően Zsigmond javaslatára – Stiborzei Stibort nevezte ki.[1169]

Ziemowit herceg nagyra törő terveinek letörése a Német Lovagrend érdekeit is szolgálta, hiszen Mazóvai azzal, hogy már 1370-től szövetkezett a litvánokkal, a keresztes lovagok ellenségévé vált.[1170] A nagymesteri udvarban megelégedetten vették tudomásul, hogy Luxemburgi Zsigmond katonai fellépése megakadályozta a mazóviai herceg megerősödését és trónra kerülését. A sikeres mezóviai hadjárat Magyarországon is elismerést és hírnevet hozott Zsigmond számára, és megerősítette Lengyelország kormányzója tisztségében. A Máriával történő házassága érdekében Zsigmond, mint kormányzó, leendő sógornője, Hedvig lengyelországi trónra jutása érdekében kezdett tevékenykedni, és leendő anyósa, Erzsébet anyakirálynénak a Lengyelországban elkövetett politikai ballépéseit, hibáit igyekezett helyrehozni. 1384. március 2-án a radomi gyűlésen a lengyel rendek ultimátumot intéztek az anyakirályné hoz: ha nem küldi el Hedviget május 8-ra, Szent Szaniszló (Lengyelország védőszentje) ünnepére

[1166] Fügedi 1986, 53–54.; Mályusz 1984, 13–14.
[1167] Winkelmann 2012, 152–154.
[1168] Rocznik Świętokrzyski, PDP III. 82.: *Anno 1383 Ungari vastaverunt Mazoviam*; Spominki Mieszane, PDP III. 229.: *Item anno domini 1383 Conradus Stregoniensis et Sigismundas vadant Mazoviam et magna faciunt dampna.*
[1169] Czarnkow, MHP II. 738, 743, 747–753.; Mályusz 1984, 14.
[1170] Berényi 1989, 104.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 600–601.

Krakkóba, felmentve érzik magukat minden eddigi kötelezettségük és esküjük alól, és új királyt választanak. Megtiltották, hogy Erzsébettel bárki is kapcsolatba lépjen, következtében pedig egy egyszerű nemest küldtek Magyarországra, amivel a követ szerepét csak a hírközlésre korlátozták, tárgyalási joggal nem ruházták fel. Erzsébet ennek a helyzetnek a kezelését, megoldását Zsigmondra bízta, aki Lublóban az egyik leghatalmasabb Anjou-párti főúrral, Szubini Sędziwojjal tárgyalt, de csak annyit sikerült elérnie, hogy az ultimátum lejártát három héttel meghosszabbították, és kitolták Pünkösdig (május 29.). Erzsébetnek már nem volt választása, és Demeter érsek vezetésével, fényes kísérettel Krakkóba küldte Hedviget, akit 1384. október 15-én Lengyelország királynőjévé koronáztak.[1171] Ezzel hivatalosan felbomlott a magyar–lengyel perszonálunió, és mindkét országnak saját királynője lett.[1172] 1384. december 27-én Budán az egyik leghatalmasabb lengyel főúr, Ulászló opuliai herceg, és a leghatalmasabb magyar méltóság, Garai Miklós nádor politikai egyezséget kötött egymással, és a koronázásokkal összefüggésben Lengyelországot Ulászló, Magyarországot pedig Garai befolyási téréségének ismerték el.[1173]

Annak ellenére, hogy 1386 őszén Zsigmond sikerrel akadályozta meg Ziemowit mazóviai herceg lengyel királlyá válását, Erzsébet királyné továbbra sem akarta őt a lánya, Mária férjéül. A királyné és hívei körében év végén döntés született arról, hogy nem Luxemburgi Zsigmond, hanem Lajos orleans-i herceg veszi feleségül a magyar királynőt. A francia–magyar uralkodóházak közötti házassági kapcsolatról szóló döntés megszületésében különösen fontos szerepe volt Garai nádornak, akit 1384. március 7-én VI. Károly király a francia királyi tanács tagjává nevezett ki.[1174] A tervezett francia házasság Zsigmond és a Luxemburg-ház előtt sem maradhatott titok, 1385 elején pedig fel is bontották Mária eljegyzését. A kikosarazott Zsigmond elhagyta a magyar udvart, és bátyjához, Vencel német-római császárhoz, cseh királyhoz ment Prágába.[1175] 1385 májusában a francia származású győri püspök összeeskette Máriát és a követével helyettesített Orleans-i Lajost, akiért június végén nagy és díszes küldöttség indult Franciaországba.[1176] Családja segítségével Zsigmond fegyverrel akarta kikényszeríteni házasságát Máriával és trónra lépését Magyarországon. Unokatestvérei, Jodok morva őrgróf és öccse, Prokop 150000 aranyforintnyi kölcsönt adott, és bátyja, Zsigmond is nyújtott neki anyagi támogatást. A családjától kapott pénzen Zsigmond zsoldos sereget szervezett, és 1385 augusztusában megszállta Északnyugat-Magyarországot. Katonai fellépésének az lett a következménye, hogy Garai Miklós elveszítette nádori tisztségét, és a bukott

[1171] Fügedi 1986, 54–55.; Hoensch 1997, 3–5.
[1172] Boockmann 1975, 53.
[1173] CDH X/1. Nr. VI. (746.o.); Fügedi 1986, 57.
[1174] ADE III. 532.; Mályusz 1984, 15.
[1175] Fügedi 1986, 61–62.; Hoensch 2000, 204.
[1176] Decrete regni Hungariae 142–143.; Mályusz 1984, 15.

nádor hívei több országos tisztséget átadtak néhány, eddig háttérbe szorított főúrnak.[1177] Szeptember végén Zsigmond megjelent Budán, és kikényszerítette esküvőjét Máriával. Az ifjú párt Demeter érsek adta össze, de Zsigmond státusa rendezetlen maradt, s nyitott kérdés volt, hogy csupán a királynő férje lesz, vagy az ország uralkodója is.[1178] Garai bukását, valamint a magyar–francia házasságkötés meghiúsulását a délvidéki főurak, élükön a Horvátiakkal, úgy értékelték, hogy a helyzet alkalmas saját jelöltjük, III. Károly nápolyi király trónra ültetésére, aki I. (Nagy) Lajos legközelebbi férfi rokona jogán tarthatott igényt a koronára. 1385 szeptemberében Dalmáciában partra szállt Károly, október 23-án ért Zágrábba, s innen december elején indult Budára. Útközben sokan csatlakoztak hozzá, így tekintélyes sereggel rendelkezett. Zsigmondnak nem volt elegendő katonai ereje Károly feltartóztatására, ezért elhagyta Budát, sőt még az országot is, és ismét Csehországba ment.[1179] A nápolyi király így ellenállás nélkül vonult be Budára, ahol a két királyné (Mária és az anyja), mint segítséget hozó rokont, ünnepélyesen fogadta. December második felében Károly lemondatta Erzsébetet a kormányzati hatalomról, Máriát pedig az uralkodói címről, őt pedig 1385. december 31-én Magyarország királyává koronázták. 1386. február 7-én azonban az Erzsébet hű embere, Garai Miklós által szervezett összeesküvők a két királynénál tett látogatásakor meggyilkolták.[1180] Károly délvidéki támogatói, élükön a Horvátiakkal és Palismai Jánossal, a johannita lovagrend korábbi magyarországi rendtartományának vezetőjével, felkelést robbantottak ki. Palisnai János, mint a nápolyi Anjouk támogatója, már 1383 tavaszán is szembe fordult Erzsébet királynéval.[1181] A délvidéki lázadást az anyakirályné fegyverrel akarta leverni, és a merénylet után már hadsereg felállítására adott parancsot. Károly meggyilkolásával az anyakirályné és Garai is visszaszerezte ugyan a hatalmat, de mindez végső soron Zsigmond előtt tette szabaddá az utat. A délvidéki felkelést kihasználva 1386 áprilisában Vencel cseh király és német-római császár, valamint unokatestvérei, Jodok és Prokop elérkezettnek látták az időt a fellépésre, hogy Zsigmond számára megszerezzék a magyar trónt. A Luxemburgok alapvetően tárgyalásokkal, diplomáciai úton akarták megoldani az őket érintő kérdéseket, katonai felvonulásukkal, erődemonstrációjukkal elsősorban tárgyalási pozíciójukat kívánták erősíteni. A Luxemburg-ház feje, Vencel, és az Erzsébet anyakirályné közötti győri tárgyalás végül azzal a kompromisszummal zárult, hogy a kormányzati hatalom az anyakirályné kezében marad, Zsigmond koronázását pedig elhalasztják. Hatalma megtartása érdekében Erzsébet hajlandó volt messzemenő engedményekre is. Hozzájárult ahhoz, hogy Zsigmond, mint férj éljen Máriával, ami szükségszerűen maga után vonta önálló udvar-

[1177] Hóman – Szekfű 1934, 173.
[1178] Fügedi 1986, 95–96, 116.
[1179] C. Tóth 2018, 16–17.; Hoensch 2000, 205.; Mályusz 1984, 205.
[1180] Fügedi 1986, 97–109.
[1181] Hunyadi 2010b, 89.

tartásuk felállítását és az ehhez szükséges anyagi források biztosítását. Ennek fedezetére Zsigmond megkapta azokat az uradalmakat, amelyeket egykor Lajos király öccse, István herceg birtokolt, továbbá Vas megyét és Trencsén várát. Erzsébet kötelezettséget vállalt, hogy Zsigmond minden adósságát kiegyenlíti, sőt a lányával együtt ígéretet tett, hogy csak Vencel kifejezett hozzájárulásával koronázhatják Zsigmondot Magyarország királyává. A győri megegyezéssel Zsigmond trónra lépésének ügye lényegében a bátyja, Vencel kezébe került, ezért a tárgyalások befejezése (május 11.) után rokonaival együtt Zsigmond is elhagyta Magyarországot, és visszatért Csehországba, mert Mária, mint nő valójában nem vonzotta, az áhított koronához pedig most sem jutott közelebb.[1182] Erzsébet viszont lányával együtt a Délvidékre utazott, hogy úrrá élegyen az ottani lázongáson és helyreállítsa hatalmát. 1386. július 25-én azonban a felkelők foglyul ejtették a királynőket, főbb bizalmasaikat (Garai Miklós, Forgách Balázs, Bánfi János) pedig kivégezték.[1183] A Budán maradt előkelők augusztus 27-re Székesfehérvárra országgyűlést hívtak össze, s ott törvénnyel próbálták meg a Mária királynő akadályoztatása idejére a kormányzást biztosítani és szabályozni.[1184] Erre annál is inkább szükség volt, mert keleten komoly veszély fenyegette a magyar uralmat Halics földjén. Nagy Lajos király halála után a halicsi várak egy részét Cudar Péter ruténiai vajda árulása révén elfoglalták a litvánok, de azokat ekkor még visszavették a magyar csapatok (1383).[1185]

1385. augusztus 14-én megkötötték a lengyel–litván perszonáluniót létrehozó krewo-i szerződést. Jogaila (Jagelló) litván nagyfejedelem rokonaival és kíséretével együtt 1386. február 15-én Krakkóban megkeresztelkedett, február 18-án feleségül vette Hedvig (Jadwiga) lengyel királynőt, őt magát pedig március 4-én a Wawel-ben Lengyelország királyává koronázták.[1186] A lengyel–litván uralkodópár a zavaros magyarországi helyzetet az I. Lajos király uralkodása idején újra magyar fennhatóság alá került Halics megszerzésére igyekezett kihasználni, és katonai előkészületeket tett a ruténiai fejedelemség megszállására.[1187] Magyarországon a törvényes uralkodó, Mária fogsága idejére a férjét a rendek felruházták a „Magyarország kapitánya" címmel és a kormányzati teendőkkel.[1188] Az Adriai-tenger partján fekvő Novigrádban raboskodó Erzsébet királyné 1386 őszén, vélhetően valamikor novemberben, valamilyen módon üzenetet küldött Budára, és arra szólította fel a kormányzati hatalmat gyakorló előkelőket, hogy a délvidéki lázadókkal szemben szövetkezzenek Velencével, és

[1182] Fügedi 1986, 112–124.; Mályusz 1984, 18.
[1183] Pór 1896, 145–147.
[1184] Fügedi 1986, 131–132.; C. Tóth 2018, 18.
[1185] C. Tóth 2014, 339.
[1186] Hellmann 1986, 19–34.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 623–629.; Vardys 1988, 2–3.
[1187] Hoensch 1997, 6.; Rhode 1955, 239.
[1188] Hoensch 2000, 205.

így a tenger és a szárazföld felől harapófogóba lehet őket zárni. A terv azonban a Horvátiak tudomására jutott, és 1387. január elején megölették az anyakirályné.[1189] Hitvese kiszabadítása, mint férji és lovagi kötelessége, kitűnő politikai lehetőséget teremtett Zsigmondnak helyzete megerősítésre. Ismételten rokonaihoz fordult támogatásért, és a tőlük kapott pénzből sereget állított fel, de a Mária kiszabadítására indított katonai akciója 1387 elején sikertelenül végződött. Elképzelhető, hogy Zsigmond fegyveres fellépése is hozzájárult ahhoz, hogy a Horvátiak az anyakirályné meggyilkolása mellett döntöttek.[1190]

Zsigmond és a Német Lovagrend 1387 és 1396 között

Mivel Mária kiszabadítása nem járt sikerrel, gyakorlatilag minden akadály elhárult Zsigmond királlyá választása előtt, és 1387. március 31-én Székesfehérváron királlyá is koronázták. Ezt azonban megelőzte az őt támogató főúri ligával kötött írásbeli megegyezés. Az 1387 tavaszán hatalomra jutott előkelői kör túlnyomórészt olyanokból állt, akik I. (Nagy) Lajos kormányzatában is jelentős pozíciókat töltöttek be.[1191] A magyarországi fejleményeket kihasználva III. (Jagelló) Ulászló, lengyel–litván uralkodó 1387 tavaszán bevonult Halics földjére, és uralma alá vonta a rutén fejedelemséget.[1192] A délvidéki lázadás és a királynék fogsága Moldvában is a magyar fennhatóság megszűnését, és a lengyel befolyás megerősödését eredményezte. I. Petru moldvai vajda már 1387. szeptember 26-án Lembergben hűségesküt és hódolatot tett a lengyel királyi pár előtt.[1193] A Német Lovagrend szempontjából viszont a Magyarország és Lengyelország között kiéleződő helyzet, a sógorok közötti ellentét, kedvező politikai fordulatnak számított, ami a lovagok számára előnnyel kecsegtetett.[1194] A lengyel–litván unióval ugyanis egy olyan hatalmas uralmi terület jött létre, a mi a Baltikumtól gészen a dél-ukrajnai sztyeppékig terjedt, és a nyugati határrészeket valamint a tengerpartot leszámítva lényegében minden oldalról körbe vette a lovagrendi államot. De Jogaila (Jagelló) litván nagyfejedelem lengyel királlyá koronázása súlyos identitásválságot is okozott a szerzetes lovagok számára. Azzal, hogy 1386-ban az addig pogány litván uralkodó katolikus hitre tért, és ígéretet tett népe megkeresztelkedésére is, a pogányokkal és schismatikusokkal szemeben a latin kereszténységet védelmező keresztes lovagrend legitimitása is megkérdőjeleződött, hiszen innentől kezdve Poroszországnak immár *de iure* keresztény szomszédjai lettek. Az 1386. évi koronázást követően a Német Lovagrend úgy viselkedett, mintha semmi sem változott volna. Európában mindenhol

[1189] Fügedi 1986, 137–138.
[1190] C. Tóth 2018, 18.; Mályusz 1984, 21.
[1191] Engel 1977, 32.
[1192] C. Tóth 2014, 339.; Hoensch 1997, 6.
[1193] Deletant 1986, 191.; Dokumenta mołdawskie 7.
[1194] Pósán 1998, 632.

azt híresztelte, hogy a litvánok csak színleg lettek katolikusok, hogy megszerezhessék a lengyel trónt, valójában azonban megmaradtak pogánynak, ezért a kereszténység érdekében továbbra is szükséges harcolni ellenük.[1195] Az egyház viszont jogszerűnek, azaz igaz keresztények közöttinek ismerte el Jagelló nagyfejedelem és Hedvig (Jadwiga) királynő házasságát, és a pogányság elleni küzdelem élharcosának nevezte a királynő férjét, az új lengyel királyt.[1196] Ulászló király már 1387-ben azzal érvelt, hogy a Német Lovagrend erőszakos fellépései, katonai támadásai akadályozzák a litvánok megtérését.[1197] VI Orbán pápa, akit Vencel német-római császár és cseh király, Zsigmond bátyja támogatott, a mazóviai hercegekhez 1387. december 30-án írt levelében elismerte Jagellót Lengyelország királyának, kifejezte megkeresztelkedése feletti örömét,[1198] 1388. április 1-én pedig minden hívőt, aki támogatja a lengyel királyt a hit ellenségeivel szembeni harcában, jóindulatáról és kegyéről biztosított.[1199] A lengyel–litván perszonálunióval szemben a Német Lovagrend már nem számíthatott a korábban komoly hatalmi ambíciókkal fellépő Vytautasra, mert 1384 nyarán kiegyezett unokatestvérével, Jagellóval, aki a rutén területek kormányzásával bízta meg. Vytautas személyesen is jelen volt a krakkói koronázási ünnepségen, és 1387 őszén részt vett Halics meghódításában.[1200] A nagymesteri udvarban potenciális szövetségest láttak a halicsi területeket elveszítő Magyarországban, az a tény pedig, hogy néhány évvel korábban Luxemburgi Zsigmond még lengyel trónigénnyel lépett fel, még inkább aláhúzta a magyar kapcsolat fontosságát. Zsigmond azonban a feleségét sem tudta kiszabadítani a fogságból, ezért arra gondolni sem mert, hogy háborút kezdjen a lengyel–litván állammal Halicsért. (Mária csak 1387. június 4-én szabadult a fogságból, és az 1395. május 17-én bekövetkezett haláláig társuralkodó volt Zsigmond mellett.)[1201] A halicsi fejedelemség körüli feszültség miatt 1388. augusztus 2-án pápai közvetítéssel Zsigmond és Jagelló ugyan egy évre szóló fegyverszünetet kötött,[1202] de a magyar király ennek lejárta után sem volt abban a helyzetben, hogy Ruténiában visszaszerezze a magyar korona korábbi befolyását.[1203] A következő évben a török súlyos vereséget mért Rigómezőnél a balkáni fejedelmek seregeire,[1204] és már közvetlen fenyegetést jelentett a magyar határokra is. Zsigmond számára elsődleges fontosságú lett volna a töröknek még ellenálló déli országok, az Al-Duna térsége

[1195] Boockmann 1975, 50–52.; Rüther 2013, 52.
[1196] Drabina 1994, 161–173.
[1197] CEV Nr. 6a.
[1198] Pósán 1998, 89.
[1199] CESDQ XV/1. Nr. 13.
[1200] Mickūnaitė 2006, 5.; Rhode 1955, 344.
[1201] Hoensch 1997, 6.
[1202] CDH XI/1. 458.; ZSO I. Nr. 677.
[1203] Pósán 2012c, 124.
[1204] Matuz 1990, 34.

feletti magyar politikai befolyás megőrzése, de ehhez nem rendelkezett megfelelő erővel. 1389 őszén ugyan betört Szerbiába, de érdemi eredményt nem tudott elérni.[1205] Az év végén Öreg Mircea havasalföldi vajda, aki addig Magyarország fennhatóságát ismerte el, Moldvához hasonlóan Jagelló király előtt tett hódolatot.[1206] Halics és Moldva után tehát a Havasalföld feletti magyar befolyás elvesztése tovább terhelte Zsigmond és Jagelló viszonyát, ezért a magyar király igyekezett szorosabbra fűzni a kapcsolatát a lengyel–litván állam legfőbb ellenfelével, a Német Lovagrenddel. A keresztes lovagok és Luxemburgi Zsigmond között körvonalazódó Lengyelország-ellenes szövetséghez a sziléziai Opulia hercege, Ulászló is csatlakozott, aki korábban I.(Nagy) Lajos lengyelországi helytartójaként tett szolgálataiért megkapta Dobrzyń és Kujávia tartományokat, de Jagelló király kétségbe vonta ezeknek az adományoknak a jogosságát.[1207] Vytautas, Jagelló unokatestvére, aki nem elégedett meg azzal, hogy kormányozhatja Halicsot és Volhiniát, szerette volna visszaállítani Litvániában az apja idején létezett diarchia rendszerét, látva a lengyel–litván uralkodóval szemben formálódó szövetséget, úgy vélte, hogy az az ő tervei számára is kedvező helyzetet teremt, s 1390-ben ismét a lovagrend szövetségét kereste. Ezúttal azonban nem földönfutó menekültként, mint az 1380-as évek elején, hanem katonai erővel is rendelkező előkelőként.[1208] 1390. május 26-án harminc samogitiai bojár, akik Vytautast támogatták, katonai együttműködési szövetséget kötött a Német Lovagrenddel.[1209] Elismerték a lovagok fennhatóságát, és a legfontosabb célként a lengyel–litván unió megszüntetését nevezték meg.[1210] 1390 szeptemberében Vytautas és a lovagrend csapatai együtt ostromolták Vilniust, és a harcokban Jagelló egyik testvére, Korigello (aki a keresztségben a Kázmér nevet kapta) is életét vesztette. Levágott fejét a keresztesek lándzsára tűzték, Jagelló pedig az egész keresztény világban panaszt tett a lovagrenddel szemben.[1211] A nagymester a Rend fő feladatának, a pogányokkal szembeni küzdelmének hangsúlyozására, és a lengyel király politikai propagandájának ellensúlyozására felvetette annak a lehetőségét, hogy a keresztes lovagok a törökkel szemben is készek lennének felvenni a harcot. 1391-ben Balga (Veszelnoje) komturját küldte Magyarországra, hogy érdeklődjön Zsigmond királynál arról, hogyan szerezhetne a lovagrend Szerbia földjén valahol birtokokat, hogy harcolhasson a Balkánon a török ellen.[1212] Szerbia jelentős része azonban ekkor már az oszmán hatalom fennhatósága alá került, így a Német Lovagrend esetleges balkáni szerepvállalása és szerbiai birtok-

[1205] Engel 2000, 58.
[1206] Pósán 1998, 634.
[1207] Hoensch 1997, 6–7.; Sarnowsky 1993, 416.
[1208] Boockmann 1975, 60.
[1209] CEV Nr. 67.
[1210] CDP IV. Nr. 72.
[1211] Boockmann 1975, 61.
[1212] CDP IV. Nr. 101.

szerzése lekerült a napirendről. Ez összefüggésben állhatott azzal is, hogy ebben az évben a lovagok jelentős mértékben tudták erősíteni poroszországi helyzetüket. 1391 májusában Ulászló, opuliai herceg 6632 magyar aranyforintért elzálogosította a Rendnek a Thorn (Toruń) városától nem messze, a Visztula másik partján, lengyel területen álló Slatoria várát a hozzá tartozó földekkel együtt.[1213] Válaszképpen Jagelló csapatokat vezényelt az opuliai hercegség határához. Szövetségese védelmében a Német Lovagrend is fegyveres erőt vonultatott fel a porosz–lengyel határra, a herceg pedig – részben hálából, de még inkább azért, mert pénzzavarban volt – 1392. július 28-án 50000 magyar aranyforintért egész Dobrzyń tartományt zálogba adta a nagymesternek.[1214] A litván fejedelmi családon belül kiújuló hatalmi harcot és a Jagellóval szemben szerveződött koalíciót látva született meg 1392-ben Lengyelország felosztásának a terve. Hogy ez valóban Zsigmondtól származott-e, ahogyan erről az opuliai herceg a nagymesternek beszámolt, nem tudjuk. A lovagrend feljegyzései szerint arról volt szó, hogy Vencel és Zsigmond, valamint unokatestvéreik és a hozzájuk csatlakozott I. Vilmos meißeni őrgróf és III. Albert osztrák herceg arról állapodott meg, hogy Lengyelországban többé semmilyen királyt sem ismernek el. Az ország Kalisztól északra eső részei Mazóviával együtt a Német Lovagrendhez kerültek volna, az attól délre fekvő területek Magyarországhoz, ami pedig a Warthe-folyótól nyugatra esik, az a Birodalomhoz. Lényegében arról volt szó, hogy Kis-Lengyelországot és az ún. Vörös-Oroszországot a magyar korona fennhatósága alá tartozó területekhez csatolták volna.[1215] Az opuliai herceg 1392. november 3-án arról tájékoztatta a magyar királyt, hogy egy Lengyelország elleni háború tervével összefüggésben miről tárgyalt Konrad von Wallenrode (1391–1393) nagymesterrel.[1216] A Lengyelország felosztására vonatkozó terv legnagyobb haszonélvezője – ha megvalósul – a Német Lovagrend és a magyar uralkodó lett volna, ezért nem elképzelhetetlen, hogy tényleg Luxemburgi Zsigmond volt az értelmi szerzője, hogy az őt trónra segítő főúri ligával szemben így erősítse meg helyzetét. De éppen azért, mert e terv felvetésekor Zsigmond még nagymértékben függött a mögötte álló bárói csoporttól, s nem rendelkezett érdemi hatalommal,[1217] a lovagrend úgy ítélte meg, hogy a Lengyelország felosztását célzó terv gyakorlati megvalósítása esetén Magyarország érdemi katonai részvételére aligha lehetne számítani, és a

[1213] CDP IV. Nr. 94.
[1214] Lites II. Nr. 29.
[1215] CDP IV. Nr. 110.: … *das sie keinen König zu Polen mehr haben wollen, und habens auch also vor, was auf diesseit Kalisch ist, dass das alles und auch die Massow gen Preussen gehören soll, und wa auf jenseits Kalisch ist undKrakau, Sandomir, Leczyca, Rotrussland und den Strich daher, sollte gen Ungarn gehören, was aber von der Warthe wäre und den Strich daher, das sollte zu der Mark und dem römischen König gehören".*; Lengyelország felosztásának 1392. évi tervéről ld.Schaeder 1937.; Nowak 1964, 34–35.
[1216] OBA Nr. 495.
[1217] Mályusz 1984, 22–47.

Luxemburg-ház többi tagjának aktivitása ugyancsak bizonytalan, így ténylegesen csak Poroszország kerülne háborúba a lengyel–litván állammal.[1218] Ugyanakkor azt, hogy 1392-ben Zsigmond politikájában egyfajta változás következett be, ami a királyi hatalom erősítésének szándékát jelezte, magyarországi birtokpolitikája is mutatta. 1392 tavaszán vége szakadt a korábbi évek bőkezű adományozásának, és ekkortól kezdve Zsigmond igyekezett óvni és lehetőleg gyarapítani a rendelkezésére álló királyi vagyont, elkerülni azok végleges elidegenítését, de ha mégis, akkor csak kézzelfogható politikai vagy anyagi előnyök esetében adományozott. Birtokpolitikájának 1392 utáni fordulata azonban még évekig nem volt hatással a király és az előkelők viszonyára.[1219]

A Luxemburgok diplomáciai aktivitása, hatalmi tervei és a Német Lovagrend erősödése a dobrzyńi területek zálogként történő megszerzésével arra ösztönözte Jagelló Ulászlót, hogy megegyezésre jusson a lovagokkal szövetkezett unokatestvérével, Vytautas-szal. Hosszas tárgyalások után végül 1392. augusztus 4-én megállapodtak egymással. Ennek értelmében a litván nagyfejedelemségben Jagellót illette meg a főhatalom, *ő* volt a *supremus princeps*, de a tényleges kormányzást a nagyfejedelemség egészében átengedte Vytautas-nak, aki a *magnus dux* címet viselte.[1220] A lengyel–litván unió ezt követően már csak névleg volt perszonálunió, lényegében a két unokatestvér, a lengyel király (és *de iure* litván nagyfejedelem) és a litvániai kormányzást kézben tartó *de facto* litván fejedelem megegyezésére és együttműködésére épült. Megbékélésük kétség kívül rontotta a lovagrend és Zsigmond pozícióit.[1221] Különösen a Német Lovagrend került nehéz helyzetbe, mert Jagelló és Vytautas kibékülésén túl több északnémet fejedelemmel, és Vencel német-római császárral is megromlott a viszonya. Ennek fő oka a lovagok livóniai egyházpolitikája volt, ami arra irányult, hogy a livóniai püspökségeket a poroszországiakhoz hasonlóan a nagymester fennhatósága alá rendeljék. E cél érdekében a lovagrend az erőszakos eszközöktől sem riadt vissza, s már 1391 elején a rigai érsek és a rigai káptalan egy része inkább Lübeckbe menekült, a káptalan másik része pedig a lovagok fogságába esett.[1222] Az emigrált érsek és a kanonokok az északnémet fejedelmek körében jelentős propagandát fejtettek ki a Német Lovagrend ellen, s ennek következtében egyre több fejedelem szólalt meg a rigai egyház mellett.[1223] Vencelnek a Birodalom uralkodójaként erre figyelnie kellett, és az elűzött rigai érsek pártjára állt. 1392. szeptember 14-én, alig egy hónappal Jagelló és Vytautas kiegyezése és megbékélése után közölte, hogy a Német Lovagrend a Birodalom fennhatósága alá tartozik, ezért köteles engedelmeskednie a császárnak. Megparancsolta a lo-

[1218] Pósán 1998, 635.
[1219] Engel 1977, 37–38.
[1220] CEV Nr. 92.; Boockmann 1975, 62.; Kasekamp 2010, 25.; Mickūnaitė 2006, 6.
[1221] Boockmann 1975, 62.
[1222] Girgensohn 1910, 21–23.; Boockmann 1975, 63.
[1223] LUB III. Nr. 1307, 1310.

vagoknak, hogy hagyják abba a rigai érsekség elleni erőszakos fellépéseket, mert a rigai érsekség is a Birodalomhoz tartozik. Felszólította a nagymestert, hogy az elfoglalt várakat adja vissza az érseknek.[1224] Reális lehetőség volt arra, hogy a Német Lovagrenddel szemben összefogás jöjjön létre a rigai érsek, a német-római császár, az északnémet fejedelmek és a lengyel király között. A lovagrendi diplomácia azonban, nem kevés pénzzel, elérte azt, hogy a római pápa, IX. Bonifác (1389–1404) leváltotta a rigai érseket, kinevezte Alexandria páriarchájának, s így végleg eltávolította Livóniából. Az új érsek, Konrad von Wallenrode nagymester unokaöccse lett, aki viszont belépett a Német Lovagrendbe és a káptalant is inkorporálta.[1225] Vencel nem ismerte el az új rigai érseket, és támogatta a rigai káptalan Lübeckbe emigrált kanonokjainak új választását, melynek eredményeképpen Otto von Stettin személyében egy másik rigai érsek is színre lépett, akit döntően Pomeránia és Mecklenburg fejedelmei támogattak.[1226] A rigai érsekség körüli viszály így tartós maradt. Egy 1396. október 29-én kelt levél tanúsága szerin a konfliktus még ekkor sem ért véget, mert a nagymester arról értesítette a Brandenburghoz tartozó Neumark kormányzóját, hogy Swantibor, Stettin fejedelme (innen származott az emigrált kanonokok által választott új rigai érsek) ellenséges érzülettel viseltetik a Német Lovagrenddel szemben.[1227]

Zsigmond magyar király viszont kitartott a lovagok oldalán, így talán ennek a körülménynek is volt némi szerepe abban, hogy az 1390-es évek közepére megromlott a viszonya bátyjával, Vencellel.[1228] A magyar déli határoknál jelentkező török veszély miatt azonban nem volt abban a helyzetben, hogy aktívan lépjen fel északon. A törökök már 1390-ben a magyar határokat támadták, Zsigmond pedig ezt követően minden évben ellenakciókat indított (1391, 1392, 1393, 1394), de komolyabb sikert nem tudott elérni.[1229] Ezeknek a hadjáratoknak az volt a fő célja, hogy Magyarország előterében a meggyengült balkáni szláv államokból és Havasalföldből vazallus ütközőállamokat hozzon létre, és a török támadásokat lehetőleg az országhatártól távol, ezeken a vazallus területeken tartóztassa fel.[1230] Ennek érdekében igyekezett a balkáni fejedelmeket személyesen is érdekeltté tenni a magyar korona fennhatóságának elfogadásában, és magyarországi birtokokkal és címekkel adományozta meg őket, s gyakran csapatokkal, katonai erővel segítette őket a törökkel, vagy a török által támogatott trónkövetelőkkel szemben. A lengyel korona fennhatóságát elismerő Mircea havasalföldi fejedelmet 1394-ben elűzte a török által támogatott unokaöccse, Vlad. Ugyanebben az évben Moldva is török vazallus lett. 1395 elején Zsigmond Moldvába vezetett

[1224] LUB III. Nr. 1327.
[1225] Boockmann 1975, 65.
[1226] Girgensohn 1910, 47, 51–54.
[1227] CDP VI. Nr. 25.
[1228] Pósán 1998, 636.
[1229] Engel 1998, 561–577.
[1230] Ágoston 2014, 265.; Rázsó 1973, 411–412.

hadat, legyőzte István vajdát, aki behódolt, és elismerte a magyar király fennhatóságát. Az elűzött havasalföldi fejedelem, Mircea 1395. március 7-én hódolt be Zsigmondnak, és kért tőle segítséget fejedelemsége visszaszerzéséhez. A magyar király azzal próbálta még jobban magához fűzni Mirceát, hogy neki adományozta az Al-Dunánál Szörény várát, a Barcaság egyik bejáratát védő Törcsvárat, és a fogarasi román kerületet. A két határvár átengedésével érdekeltté tette a havasalföldi fejedelmet azok megvédelmezésében, s ezzel együtt a magyar határok oltalmazásában is. Az 1395 májusában indított havasalföldi hadjárat azonban vereséggel és a sereg vezérének, az erdélyi vajdának a halálával végződött. A második, 1395. július–augusztusi hadjáratot már személyesen Zsigmond vezette Havasalföldre, és ez már meghozta a kívánt eredményt: a magyar korona főségét elismerő Mirceát visszaültette a fejedelmi székbe, és elfoglalta a Duna partján fekvő Kis-Nikápolyt.[1231] A két havasalföldi hadjárat között, 1395. május 17-én meghalt Mária királyné. Húga, Hedvig, lengyel királyné a címei közé felvette a „magyar királyság örököse" titulust, és férjével, Jagelló Ulászlóval együtt magyar trónigénnyel lépett fel. Zsigmond és Mária házasságából nem született gyermek, így az Anjouk magyarországi ágának Hedvig maradt az egyetlen élő tagja. Ulászló a magyar korona megszerzése érdekében gyorsan katonai erőt mozgósított, és 1395 júniusában lengyel csapatok törtek be a Szepességbe. A hírek azonban nem szóltak nagy létszámú támadó csapatokról, ezért Zsigmond nem állította le a már megkezdett havasalföldi hadjáratot. Az ország északi részeinek védelmét rábízta Kanizsai János esztergomi érsekre és Ilsvai Leusták nádorra, akik a király távollétében gyorsan megoldották a rájuk bízott feladatot. A magyar sereg július elején Kassa közelében gyülekezett, majd innen Eperjesre vonult, hogy elállja a Bártfa felől közeledő lengyel sereg útját. A támadó lengyelek néhány sikertelen áttörési kísérlet után július közepén visszavonultak.[1232]

A török ellen tervezett nagyszabású keresztes hadjárat sikere érdekében, amely Zsigmond szándékai szerint az oszmánokat volt hivatva kiűzni a Balkánról, a magyar király igyekezett rendezni a viszonyát a lengyel uralkodópárral, és a dél-lengyelországi Szandecben személyesen találkozott Jagelló Ulászlóval.[1233] Annak ódiumát, hogy a török balkáni hatalmának megtörésére indítandó nagy hadjárat sikerét a magyar korona megszerzésének vágyától hajtva a lengyel király akadályozza, az újonnan megtért Jagelló, aki a Német Lovagrend negatív propagandája miatt szinte állandóan úgy érezte, hogy keresztény mivoltát újra és újra bizonyítania kell, nem szerette volna magára venni, ezért átmenetileg hajlandó volt az ellenségeskedést felfüggeszteni. Zsigmond diplomáciai aktivitását, és annak sikerét mutatta, hogy a török elleni keresztes hadjáratra egész

[1231] Ágoston 2014, 267.; Bárány 2006, 148.; Engel 2000, 58.; Jakó 1984, 203.; Panaitescu 1944, 240–241, 255, 259–261.; Pálosfalva 2005, 50.
[1232] C. Tóth 2009a, 447–485.; C. Tóth 2009b, 31–33.; Hoensch 1997, 9.
[1233] Itinerar 60.

Európából érkeztek nemesek, főurak, fejedelmek.[1234] A keresztes hadjáratban a kor nagy egyházi lovagrendjei, a johannita és a német szerzetes lovagok csapatai is részt vettek. A vállalkozás azonban Nikápolynál (1396. szeptember 25–28.) súlyos vereséggel végződött,[1235] s így a Balkánon még erősebb lett a török befolyás. Zsigmond hajón menekült el a csatatérről, és csak több hónapi kalandos utazás végén, 1396. december 21-én szállt partra Ragusában (Dubrovnik), majd 1397 februárjában, Dalmácián keresztül tért vissza Magyarországra.[1236] Az oszmánoktól elszenvedett kudarc jelentősen gyengítette Zsigmond politikai helyzetét. Kénytelen volt belátni, hogy békét kell kötnie Jagellóval, és rendeznie kell a viszonyát a bátyjával, Vencellel, mert a nikápolyi vereség után csak ilyen külpolitikai háttérrel képes figyelmét és erejét a déli határok védelmére összpontosítani.

Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolata 1396–1409 között

1397. július 14-én Iglón Zsigmond személyesen találkozott a volt sógorával, a lengyel uralkodóval, és meglepően hosszú időre, tizenhat évre szóló békét kötöttek. Zsigmond a lengyel korona javára lemondott Halicsról, Ulászló és unokatestvére, Vytautas lemondott Podóliáról, Hedvig királyné pedig a magyar koronáról. Abban is megállapodtak, hogy ha Magyarország visszaállítja a Moldva feletti fennhatóságát, cserébe átengedi Podóliát Lengyelországnak, és kölcsönös segítségnyújtást ígértek török támadás esetén.[1237]

A töröktől elszenvedett katonai kudarc után Zsigmond a déli határok megerősítése mellett döntött. E célból rendelte el az al-dunai határvárak királyi kézbe vételét, majd később azok megerősítését, sőt újabb várak építését is. A magyar védelmi stratégiában felértékelődtek a délvidéki várak. Ezzel együtt Zsigmond megkezdte az árpád-kortól létező bánságok (dalmát, horvát, szlavón, boszniai, ozorai, sói, macsói, brancsi, kucsói, szörényi) és a délvidéki vármegyék haderejének, valamint a végvárakban szolgáló katonaságnak közös irányítás alá vonását.[1238] A déli végek védelme szempontjából kulcsfontosságú, Temesváron tartott 1397. évi országgyűlésen a törökkel szembeni védekezés erősítése céljából létrehozták az ún. telekkatonaság (*militia portalis*) intézményét.[1239] Ebbe a sorba illeszkedett Zsigmondnak az a terve is, hogy a déli határok egy részének

[1234] Pálosfalvi 2005, 50.; Rázsó 1973, 415.
[1235] Attýa 1943.; Bárány 2006, 146–149.; Bell 1996, 18–22.; Brauner 1876.; Mályusz 1984, 104–107.; Hóvári 1998, 578–582.; Tipton 1962, 528–540.; Wertner 1925, 31–62, 213–253.
[1236] Mályusz 1984, 37.; Pálosfalvi 2005, 56.
[1237] Itineraria 73.; Gąsiorowski 1972, 40.; Hoensch 1997, 9.; Schwedler 2008, 336, 455.; C. Tóth 2014, 340.
[1238] Kristó 1994, 79–80.; Pálffy 1996, 167.
[1239] Borosy 1971, 15–63.

védelmére a Német Lovagrendet nyerje meg. A nikápolyi csatavesztés után a hadjáratból visszatért német szerzetes lovagok révén azzal az ajánlattal fordult a nagymesterhez, hogy visszaadja a Rendnek a Barcaságot, ahonnan 1225-ben II. András elzavarta. A lovagrend vezetése – érthető módon – többet akart tudni a magyar király ajánlatával kapcsolatban, és 1397 őszén a nagymester Rheden (Radzyń Chełmiński) komturját küldte követként Budára. Egy 1397. október 21-én kelt oklevél tanúsága szerint Zsigmond megerősítette a követnek az ajánlatát: felkínálta a Német Lovagrendnek a Barcaságot, s ennek fejében azt kérte, hogy a pogány törökkel szemben védelmezze Erdély déli határát.[1240] A déli határvédelem erősítése mellett azonban a lovagrendnek tett ajánlat, és annak poroszországi mérlegelése, egyéb politikai célokat is szolgált. Konrad von Jungingen nagymester (1393–1407) ugyanis a magyar és a lengyel király iglói találkozójának hírére még 1397 nyarán arra kérte Zsigmondot, hogy közvetítsen a Német Lovagrend, valamint Vencel császár és Jagelló Ulászló között. A lovagrendi vezetés úgy ítélte meg, hogy a magyar–lengyel békekötés miatt Lengyelországnak nem kell dél felől katonai fenyegetéssel számolnia, ezért erőit átcsoportosíthatja északra, a keresztes lovagokkal szemben. Konrad von Jungingen komoly lehetőségként számolt egy porosz–lengyel háborúval. Emiatt tartotta fontosnak, hogy a rigai érsekség miatt megromlott kapcsolatát rendezze a német-római uralkodóval, s ebben fontos szerepet szánt Vencel öccsének, Zsigmondnak. A magyar király mellett a nagymester a választófejedelmeket is igyekezett a maga oldalára állítani.[1241] A lovagrend széles körű kapcsolatait a Birodalomban viszont Zsigmond, Nikápoly után, a maga helyzetének erősítésére igyekezett felhasználni. Tény, hogy a lovagrendi diplomácia hatékonyan működött, mert 1397 decemberében, amikor a választófejedelmek előterjesztették panaszaikat Vencelnek, azok között a lovagok észrevételei, kifogásai is szerepeltek. Így például a választófejedelmek szóvá tették a császárnak, hogy a kereszténység hátrányára, kárára Krakkóval szövetkezik a Német Lovagrend és öccse, Zsigmond ellenében.[1242] Johann von Posilge poroszországi krónikás beszámolója szerint a magyar király arra ösztönözte a nagymestert, hogy kössön békét Jagellóval és Vytautas-szal, mert az az egész kereszténységnek hasznára lenne.[1243] Az iglói találkozó nyitónapján, 1397. július 14-én is írt egy ilyen tartalmú levelet Konrad von Jungingennek.[1244] Amikor a Lengyelország és Poroszország közötti megbékélést szorgalmazta, s azt az egész kereszténység hasznának állította be, lényegében a Magyar Királyság déli határának (ami egyúttal a katolikus Európa és a moszlim török birodalom határa is volt) védelmét, a pogányok elleni küzdelem új lehetőségét kínálta a Német Lovagrendnek. Ugyanakkor megbékélési szándéká-

[1240] CDP VI. Nr. 49.
[1241] Boockmann 1975, 69.
[1242] RTA X/3. Nr. 9.
[1243] Posilge, SRP III. 214.
[1244] CDP VI. Nr. 45.

nak komolyságát is érzékeltette a lengyel királlyal és a litván nagyfejedelemmel. Az meg sem fordult a fejében, hogy a Német Lovagrend feladja Poroszországot, hanem azt a török elleni küzdelem fontos hátországának tartotta. Ezért arra buzdította opuliai Ulászló herceget, hogy az elzálogosítás helyett inkább adja el a kujáviai és dobrzyńi területeket a lovagoknak, végérvényesen megerősítve ezzel Poroszország katonai, védelmi képességét.[1245] Zsigmond a testvére, Vencel felé is tett egy komoly politikai gesztust, amikor „uralkodójának" nevezte a bátyját, hiszen Magyarország nem tartozott a Német-római Birodalomhoz.[1246] Ezzel a gesztussal Zsigmond egyértelműen hitet tett a császári méltóság keresztény világ feletti egyetemes főhatalmi joga mellett. A nagymester ugyan nem utasította el a magyar király ajánlatát, de oly aprólékos jogi és politikai garanciákat kért, amelyek világossá tették, hogy a lovagrendnek nem állt szándékában elvállalni Magyarországon a törökkel szembeni déli határvédelmet. A keresztes lovagok figyelme sokkal inkább a samogitiai litván és az északnyugati orosz területek felé irányuló expanzió lehetőségére irányult, ahogyan ezt a Zsigmondhoz írt válaszlevelük is tartalmazta. A nagymester megfogalmazása szerint a pogány samogitiaiak és schismatikus oroszok elleni küzdelem éppúgy a kereszténység védelmében és érdekében történik, mint délen a törökök elleni küzdelem. Északon ez a feladat a lovagrendre hárul, ezért nem tud eleget tenni a magyar király kérésének.[1247] Tény, hogy 1397 szeptemberében Ragnit (Nyeman) komturja 400 főből álló katonai erővel betört Samogitia földjére.[1248] Az orosz hódítás szándéka viszont mégis átmeneti békét teremtett északon, mert a hasonló terveket szövögető Vytautas szintén érdekelt volt a megegyezésben, ezért 1398. október 12-én a nagymester és a litván nagyfejedelem a Memel (Nemunas) folyó egyik szigetén, Sallinwerderben békét kötött egymással. A szerződésben elhatárolták orosz érdekszféráikat: Pleskau a lovagrend, Novgorod pedig Litvánia érdekkörébe került. Vytautas azonban keletre és délre, azaz Moszkva és az Arany Horda felé is terjeszkedni akart, s ezekért a nagyarányú területi gyarapodással kecsegtető lehetőségekért érdemesnek tartotta, hogy más vonatkozásban is rendezze a viszonyát a lovagrenddel. Ennek érdekében komoly politikai és területi engedményt tett, és a lovagrendi állam két területe, Poroszország és Livónia közé beékelődő, ekkoriban még mindig pogány litván (vagy inkább zsmud) tartományt, Samogitiát átengedte a nagymesternek. Ez azt jelentette, hogy az itt élők ezt követően nem számíthattak a nagyfejedelem katonai támogatására.[1249] Ennek fejében a lovagrend csapatokkal támogatta Vytautasnak az ortodox (schismatikus) orosz és pogány (muzulmán) tatár területekre irányuló hódító politikáját. Johann von

[1245] Nowak 1964, 67–69.
[1246] Boockmann 1975, 70.
[1247] CDP VI. Nr. 50.
[1248] Posilge, SRP III. 214–215.
[1249] CDW III. Nr. 337.; LUB IV. Nr. 1478.; Staatsverträge I. Nr. 2.; Hellmann 1976, 41.; Nöble 1968, 692–697.; Urban 1987, 3.; Weise 1964, 458.

Posilge krónikája arról tudósított, hogy a nagyfejedelem 1399. évi tatárok elleni hadjáratában Marquard von Sulzbach ragniti komtur vezetésével keresztes lovagok is részt vettek.[1250] A Német Lovagrend pénzügyi számadáskönyvének nyilvántartása szerint ez a tatárok elleni expedíció 425 porosz márka kiadási tételt jelentett.[1251] A pogány tatárok elleni hadjárat támogatására, Jagelló király kérésére 1399. május 4-én IX. Bonifác pápa keresztes felhívást tett közzé.[1252] Amíg a Német Lovagrend a litván nagyfejedelemmel rendezte viszonyát, Zsigmond a lengyel királyi párral igyekezett javítani kapcsolatát. Emiatt 1399 februárjában személyesen is részt vett a Krakkóban rendezett nagyszabású lovagi tornán,[1253] de az, hogy ott miről tárgyalt Jagelló királlyal és Hedvig királynővel, nem ismert.

Vytautas serege 1399 júliusában indult meg a Dnyeper mentén az Arany Horda ellen, s augusztus elején érte el a Dnyeper egyik mellékfolyóját, a Vorszklát, ahol a tatár seregek várták. Az 1399. augusztus 12-én vívott csatában a nagyfejedelem vereséget szenvedett, és kénytelen volt visszavonulni. A győzelem után a tatár csapatok mélyen benyomultak a litván fennhatóság alatt álló orosz területekre, és ott az őszi hónapokban folyamatosan fosztogattak, pusztítottak. A rablással, dúlással csak a tél közeledtével hagytak fel.[1254] A tatároktól elszenvedett vereség tervei felülvizsgálatára késztette Vytautast. Az orosz földek feletti teljes körű hatalom megteremtésének szándéka, s ezzel együtt annak a terve, hogy egy hatalmas területű kelet-európai birodalmat kiépítve önállósíthatja magát unokatestvére, Jagelló fennhatósága alól, úgy tűnt, hogy kudarcot vallott.[1255] Négy héttel a Vorszkla-folyó melletti ütközet előtt, 1399. július 17-én meghalt Hedvig királynő, s ezzel megszűnt a magyar koronára támasztott eddigi lengyel jogcím, de felesége halála Jagelló király lengyelországi belpolitikai helyzetét is meggyengítette.[1256] Külpolitikai téren sem bizonyult szerencsésnek, mert 1399. augusztus 20-án a négy rajnai választófejedelem Oberlahnsteinben kimondta Vencel császár trónfosztását, aki eddig kiállt a lengyel király mellett. Nem sokkal később Rhens-ben Ruprecht rajnai palotagrófot választották meg a Birodalom új uralkodójának, de csak jóval később, 1401. január 6-án koronázták meg, s akkor sem Aachenben (ahol a legtöbb német uralkodót), hanem Kölnben. Vencel nem nyugodott bele koronája elvesztésébe, így fegyveres harc tört ki a Birodalomban.[1257] Ruprecht, az új német-római uralkodó egyértelműen kiállt

[1250] Posilge, SRP III. 222, 230.
[1251] MTB 34.
[1252] VMPL I. Nr. 1041.; Posilge, SRP III. 288.
[1253] Itinerar 64–66.
[1254] Posilge, SRP III. 229–230.; Spuler 1940, 311.
[1255] Hellmann 1976, 41.; Sach 2002, 70.
[1256] Hellmann 1976, 41.
[1257] Hoensch 2000, 216.; Pósán 2003, 277.

a Német Lovagrend mellett, és megerősítette annak korábbi kiváltságait.[1258] A tatároktól elszenvedett vereség politikai következményeit Vytautas számára az a körülmény, hogy Hedvig halála és Vencel trónfosztása meggyengítette Jagelló helyzetét, jelentősen mérsékelte. Emiatt nem érezte úgy, hogy alapvetően változtatnia kellene külpolitikáján, és kitartott a Német Lovagrenddel kötött szövetség mellett. A baráti viszony bizonyságaként 1400-ban a nagyfejedelem felesége, Anna zarándoklatra ment a lovagrendi államba, ahol Marienburg (Malbork) mellett több más búcsújáró helyet is felkeresett: Brandeburg városát (Usakovó), Marienwerdert (Kwidzyn) és Althaus Kulmot (Chełmno).[1259] Marienburgban Krisztus keresztjének három darabja mellett Szent Ágnes, Szent Eufémia, Szent Erzsébet, Szent Katalin és Szent Antal ereklyéit őrizték,[1260] és mindazok, akik ezekhez a relikviákhoz elzarándokoltak, negyvennapi bűnbocsánatot nyertek.[1261] A lovagrend székhelyén őrzött ereklyéket azonban nem lehetett bármikor felkeresni. 1389-ben VI. Orbán pápa úgy rendelkezett, hogy az 1390. évi zarándoklatot követően csak ötévente lehet búcsút eredményező marienburgi zarándoklatot tartani.[1262] Anna litván fejedelemasszony 1400-ban már e rendelkezés szerint zarándokolt el Poroszországba. Brandenburg (Usakovó) városában Szent Katalin relikviákat őriztek, Marienwerderben (Kwidzyn) a Szent Kereszthez kapcsolódó ereklyék, Althaus Kulmban (Chełmno) pedig Szent Barbara relikviák voltak.[1263] Ugyanebben az évben a nagyfejedelem katonai erővel is támogatta a lovagokat az uralmukkal szemben kitört samogitiai felkelés leverésében.[1264] Abban, hogy a Hedvig halála után kialakult új politikai helyzetben Vytautas kitartott a lovagrend oldalán, bizonyára szerepet játszott a nagymesternek az a konkrét lépése is, hogy 1399 októberében arra bíztatta Vilmos osztrák herceget, hogy Hedvigre, mint egykori jegyesére hivatkozva, lépjen fel lengyel trónigénnyel.[1265] Egy másik levelében, amit a lovagrend bécsi komturjának küldött, a nagymester arra vonatkozóan adott tanácsokat, hogyan hangolja a komtur Jagelló ellen az osztrák herceget.[1266] Egy olyan esemény, amikor Vilmos herceg birodalmi és lovagrendi erők támogatásával megpróbálja érvényesíteni trónigényét Jagellóval szemben, Litvánia számára az önállósodás lehetőségét teremtette volna meg. Vytautas litvániai hatalmának erősödését Jagelló öccse, a Podóliát kormányzó Švitrigaila is

[1258] LUB IV. Nr. 1633.
[1259] Posilge, SRP III. 238.
[1260] MÄB 122–135.
[1261] PUB III. Nr. 697.; Voigt 1824, 536–537.
[1262] CDP IV. Nr. 57.
[1263] Dygo 2008, 59.; Pósán 2018d, 221.; Zacharias 2002, 17.
[1264] CEV Nr. 214, 220.; Mickūnaitė 2006, 7
[1265] CDP VI. Nr. 86.
[1266] CDP VI. Nr. 87.

rossz szemmel nézte, és saját helyzetének erősítésére ő is kapcsolatokat keresett a lovagrenddel.[1267]

A litván nagyfejedelemmel kötött 1398. évi megállapodás után a Német Lovagrend minden figyelme arra irányult, hogy az újonnan megszerzett Samogitia tartományt beillessze uralmi területei sorába. Vytautas támogatásával a lovagok 1400-ban leverték a fennhatóságuk ellen lázadó samogitiai előkelőket, akiknek gyermekei közül sokat Poroszország nyugati részébe vitték túszként, hogy így pacifikálják a tartományt. Uralmuk megerősítése érdekében 1402-re két favárat is építettek, majd három év múlva, 1405-ben még egy harmadikat is.[1268] Abból következően, hogy a lovagrendi erőket lekötötték a pogány samogitiaiak meghódoltatása, illetve Vytautas oldalán az Arany Horda és Moszkva ellen is harcoltak, a nagymester és a Rend főbb tisztségviselői nem éreztek legitimációs kényszert, késztetést, hogy a Baltikum mellett máshol is harcba szálljanak a kereszténység ellenségeivel. Zsigmond kérése, hogy védelmezzék Magyarország déli határát a törökkel szemben, így végül elegáns formába öltöztetett elutasításra talált. De ebben az elutasításban már a gyorsan változó litván politikai helyzet is szerepet játszhatott. A lovagrendnek átengedett Samogitia ügye egyre komolyabb belpolitikai feszültségforrássá vált, és egyre nagyobb belső elégedetlenséget okozott. Ez a körülmény, valamint Švitrigaila politikai aktivizálódása az eddig kivívott hatalmi helyzetének megőrzése érdekében arra késztette Vytautast, hogy rendezze a viszonyát Jagellóval. Az 1401 elején kötött vilniusi-radomi szerződéssel felújította korábbi viszonyát és szövetségét unokabátyjával, és ezzel együtt a lengyel–litván uniót is. Ez a szerződés gyakorlatilag megkérdőjelezte az 1398. évi lovagrendi–litván békeszerződést, és komoly fenyegetést jelentett a Samogitia feletti lovagrendi fennhatóságra.[1269] 1401-ben a samogitiaiak ismét fegyverrel fordultak a Német Lovagrend ellen, de a lovagok könyörtelenül leverték felkelésüket, és ismét túszokat szedtek.[1270] A felkelők közül sokan Vilniusba menekültek, Vytautashoz, és a lovagrendi propaganda ezt a német területeken úgy állította be, hogy a litván nagyfejedelem, aki oltalmat nyújt a pogányoknak, valójában maga is pogány, és Jagelló király is csak egy hitehagyott (*apostata*).[1271]

A birodalmi ügyek miatt, amelyekben családi alapon valamilyen módon érintett volt, 1399-től Luxemburgi Zsigmond egyre többet volt távol Magyarországtól, ahol viszont a tényleges kormányzati hatalomból kiszoruló régi bárók körében egyre jobban nőtt a király személyi és adományozási politikájával szembeni elégedetlenség. Amikor 1401 elején, több mint egyévi távollét után Zsigmond hazatért, súlyos belpolitikai helyzet fogadta, ami tovább eszkaláló-

[1267] Hellmann 1976, 41.
[1268] Posilge, SRP III. 240, 278.
[1269] Boockmann 1975, 75.
[1270] Posilge, SRP. III. 242.
[1271] Boockmann 1975, 77.

dott, mert 1401. április 28-án a Bebek Detre nádor és Kanizsai János esztergomi érsek, főkancellár vezette országnagyok Budán foglyul ejtették a királyt, és azt követelték, hogy „idegen" híveit, mint például a lengyel Stiborici Stibort, a stájer Cillei Hermannt, vagy a délnémet Eberhard zágrábi püspököt távolítsa el az országból. Zsigmond erre nem volt hajlandó, mert nem akart újból a Kanizsai liga bábjává válni. A letartóztatásában részt vevő magyar méltóságok ezt követően új király után néztek. Több jelölt is szóba került: Jagelló lengyel király, Vilmos osztrák herceg, és a magyar koronát rövid ideig viselő III. Károly fia, László, nápolyi király, de a leendő uralkodó személyében nem tudtak megegyezni, és hamarosan tárgyalásokat kezdtek Zsigmonddal. Garai Miklós horvát–szlavón bán 1401 októberében megállapodást hozott létre a király és az őt fogva tartó bárók között. Ennek lényege az volt, hogy Zsigmond visszakapta trónját, bűntetlenséget ígért az ellene lázadóknak, idegen híveit pedig a lengyel Stibor kivételével elbocsájtja. A fogságból kiszabadult király azonban nem tartotta be az egyezséget. Nem küldte el idegen híveit, hanem még szorosabbra fűzte velük a kapcsolatát. Cillei Hermann lányát, Borbálát, el is jegyezte. Cillei másik lánya Garai felesége lett, aki így sógorságba került a magyar uralkodóval.[1272] Abban, hogy Zsigmond ennyire semmibe vehette a szabadon bocsátására kialkudott feltételeket, nagy szerepe lehetett családjának. Azt követően, hogy Vencel elveszítette a német-római koronát, a Luxemburgok hatalmi helyzetére súlyos csapást jelentett volna, ha még egy koronát (országot) elveszítenek, ezért félretették belső vitáikat, érdekellentéteiket. Vencel és unokatestvérei készek voltak pénzzel és csapatokkal támogatni Zsigmondot, s 1401 decemberében meg is érkezett Magyarországra az általuk fizetett zsoldossereg.[1273]

Ruprecht a régi császárok hatalmának helyreállítására törekedve 1401 őszén hadat vezetett Itáliába, hogy megtörje Milánó erejét és önállóságát, de október 24-én Brescia városánál súlyos vereséget szenvedett. Ezt követően Frigyes kölni érsek és Lipót osztrák herceg csapataival elhagyta az uralkodó seregét. Az eredménytelen hadjárat után 1402 tavaszán Ruprecht hazatért Németországba. Sikertelensége reményt keltett a Luxemburgokban, hogy visszaszerezhetik a birodalmi koronát. Ennek érdekében Vencel Rómába akart vonulni, hogy ott megkoronázzák. Ehhez Itáliában a Viscontikra akart támaszkodni, a Birodalomban pedig alapvetően a rokonaira. Öccsét, Zsigmondot, hogy Magyarország királyaként támogatja, kinevezte birodalmi helytartónak, és itáliai útja idejére Csehország kormányzójának (1402. február 4.)[1274] E tisztségek, és a hozzájuk kapcsolódó jogkörök birtokában Zsigmond 1402. február 28-án még felszólította Giangaleazzo Visconti milánói herceget, hogy támogassa Vencel itáliai vállalkozását és császárrá koronázását, de néhány nappal később, március 6-án már Vencel belső cseh ellenzékének és a királyi tanács egy részének támogatásával a

[1272] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 134–135.; Mályusz 1984, 49.
[1273] Hoensch 2000, 219–220.
[1274] Baethgen 1970, 45.

prágai várban fogságba vetette a bátyját, és Csehországban a saját kezébe vette a kormányzást. Vencelt a felső-ausztriai Schaumburg várába vitette, és az osztrák hercegek felügyeletére bízta. Annak, hogy Zsigmond álláspontja ilyen gyorsan és ekkora mértékben megváltozott, politikai okai lehettek. Egyrészt a birodalmi fejedelmek egyértelműen értésére adhatták, hogy nem kívánják vissza Vencelt a trónra, ezért a Luxemburg-ház minden erőkifejtése felesleges, ezért Zsigmond nem akarta a családi erőforrásokat hiába való módon elpazarolni. Másrészt magyar királyként, aki alig fél évvel korábban még maga is raboskodott, a királyságán belüli helyzetét a Habsburgokkal kötött szövetséggel akarta megerősíteni. Vencel tervei előtt azonban egy ilyen szövetség komoly akadályt jelentett volna, mert a Habsburgok – Ruprecht itáliai vállalkozását is ennek reményében támogatták – szerették volna kiterjeszteni fennhatóságukat a lombard területekre. Ez Milánó önállóságát fenyegette, Vencel pedig éppen a milánói Visconti-házat tartotta legfőbb itáliai szövetségesének. Vencel fogsága alatt Zsigmond 1402. augusztus 16-án kölcsönös örökösödési szerződést kötött a Habsburgokkal, és ezzel semmissé tette az unokatestvérével, Jodok (Jobst) morva őrgróffal kötött korábbi, hasonló tartalmú szerződést. Fiúörökös nélküli halála esetén így a magyar korona kikerült volna a Luxemburg-ház kezéből, és átszállt volna a korábbi nagy riválisra, a Habsburgokra. A szerződés megkötése után Zsigmond országgyűlést hívott össze Pozsonyba, és ott szeptember 14-én IV. Albert osztrák herceget nevezte meg utódjául, ha fiúörökös nélkül halna meg.[1275]

A Habsburgokkal kötött szövetség mellett azonban Zsigmondnak pénzre is nagy szüksége volt helyzete megerősítéséhez. A leggyorsabb megoldásnak a kölcsönfelvétel kínálkozott, de olyan nagyságrendű összegre, amit szeretett volna, csak valamilyen nagyobb terület, tartomány zálogba adásával lehetett szert tenni. Kézenfekvőnek tűnt, hogy Brandenburg uraként az őrgrófsághoz tartozó területeket adjon zálogba. Az őrgrófságot még IV. Károly császár vásárolta meg 1373 végén a Wittelsbach-háztól, hogy mindkét fia egy-egy választófejedelem ura lehessen. Vencel örökölte Csehországot, Zsigmond pedig Brandenburgot.[1276] Pénzügyei rendezése érdekében a magyar király a Brandenburg északkeleti részén, a Pomerániával és a lovagrendi állammal egyaránt határos Neumark tartományt kínálta fel zálognak. Alig két héttel azután, hogy Zsigmondból Csehország kormányzója lett, 1402. február 14-én Krakkóban Stibor pozsonyi ispán, mint Zsigmond megbízottja, és Jagelló király nevében több lengyel előkelő arról állapodott meg, hogy a magyar uralkodó 10000 márkáért (kb. 20000 magyar aranyforint) elzálogosítja Neumarkot a lengyel koronának. A lengyel fél előlegként ott Krakkóban ki is fizetett 4000 márkát. A megállapodás szerint Zsigmondnak 1402. április 9-ig kell a zálogterületet átadnia a hitelezőnek, s ha ez valamiért nem történik meg, az előleget vissza kell fizetni. 1402. február 20-án a neumarki zálogkölcsönnel kapcsolatosan maga Jagelló Ulászló király adott

[1275] C. Tóth 2018, 32.; Hoensch 2000, 220–221.
[1276] Seibt 1994, 279–285.

ki egy oklevelet, amelyben megerősítette a hat nappal korábban írásba foglalt megállapodást, és már tartalmazta a zálog kiváltásának feltételeit és eljárását is. Eszerint ha Zsigmond, vagy a Luxemburgok közül bárki teljes egészében visszafizeti a 10000 márka zálogösszeget, és a zálog kiváltásának szándékáról fél évvel korábban értesíti a lengyel koronát, visszakapja Neumarkot. Ez az összeg ugyan nem volt jelentéktelen, de annyira tetemes sem, hogy ne lehetett volna viszonylag rövid időn belül, néhány év alatt visszafizetni, így 1402 februárjában Zsigmond és Jagelló között, megbízottjaikon keresztül, alapvetően egy rövidebb lejáratú kölcsönről folytak a tárgyalások.[1277] Neumark megszerzése – ha csak zálogként is – a lengyel királynak politikai megfontolásból volt fontos, mert a Német Lovagrend számára ez jelentette a közvetlen szárazföldi összeköttetést a Birodalommal. Minden jel szerint azonban Zsigmondnak nem állt szándékában betartani a krakkói szerződést, arra inkább csak azért volt szüksége, hogy a tartomány stratégiai fekvése miatt a Német Lovagrend érdeklődését is felkeltse a zálogba vétel iránt, és felstrófolja a lehetséges kölcsönösszeget. A 10000 márka (20000 aranyforint) összegű lengyel ajánlat még segítette volna ki a magyar királyt, neki sokkal komolyabb összegre volt szüksége, így a lengyelek háta mögött a nagymesterrel is folytatott tárgyalásokat.[1278] Ez utóbbiak végül meghozták a kívánt eredményt, s 1402. szeptember 29-én 63200 magyar aranyforintért elzálogosította a keresztes lovagoknak Neumarkot,[1279] akik így közvetlen összeköttetést teremtettek Poroszország és a Birodalom között. Részben emiatt, részben pedig az újonnan uralmuk alá került terület nagysága miatt Neumark megszerzésével a lovagrend jelentősen megerősítette helyzetét.[1280] Nem véletlen, hogy a kölcsönszerződés megkötése után a nagymester még külön köszönőlevelet is írt a magyar királynak,[1281] hiszen a kölcsönösszeg nagysága egyértelművé tette, hogy mindkét fél hosszú zálogidőszakkal számolhatott, így Neumarknak a lovagrendi állam katonai biztonságával összefüggő szerepét illetően is ugyanez volt a helyzet. Krakkóban természetesen igen rossz néven vették az 1402. februári zálogszerződés felrúgását és Neumark elzálogosítását a Német Lovagrendnek, s Jagelló késznek mutatkozott arra, hogy akár katonai erővel is megsegítse és kiszabadítsa Vencelt. Ezzel együtt újra bejelentette igényét a magyar trónra, és ennek jelzésére 1403 elején egy kisebb katonai kontingenst is küldött Magyarországra, amely azonban nem ment tovább a Tátra vidékénél, azaz nem távolodott el a lengyel határtól.[1282] Jagelló azt a zavaros helyzetet igyekezett kihasználni, ami 1402 végén ismét kialakult Magyarországon. A Zsigmond politikájával elégedetlen bárók és főpapok 1402 végén gyűlést hívtak össze Váradra, ahol kinyil-

[1277] Fenrych 1959.; Nowak 2011, 15–22.
[1278] Nowak 2011, 20.
[1279] Staatsverträge I. Nr. 17.
[1280] Grundmann 1979, 286.; Pósán 1998, 639.
[1281] CDP VI. Nr. 138.
[1282] Boockmann 1975, 86.; Hoensch 1997, 10.

vánították, hogy Luxemburgi Zsigmondot nem tekintik többé királyuknak, és Durazzói László nápolyi királyt hívták meg a magyar trónra. A nápolyi uralkodó megérkezéséig egy kilenc főből álló kormányzó testületet állítottak fel Kanizsai János esztergomi érsek és főkancellár vezetésével.[1283] 1403. február 19-én Esztergomban a magyar egyháznagyok egy része (az esztergomi és kalocsai érsekek, a váradi, egri és erdélyi püspökök) és számos főúr szövetkezett Jodok morva őrgróffal is, aki az öröklési rend megváltoztatása, azaz a Habsburgokkal kötött szövetség miatt fordult szembe Zsigmonddal.[1284] A magyarországi történésekből Jagelló Ulászló érzékelte, hogy az ő trónigényének nincs belső támogatottsága, ezért sem vonultatott fel komolyabb haderőt, és amit küldött, azt sem engedte tovább a Tátránál.

A nápolyi királyt támogató Herveja bosnyák vajda és Bebek Imre, valamint a Zsigmond oldalán álló Besenyő Pál horvát-szlavón bán erői között 1403. január végén a horvátországi Bihácsnál bekövetkezett az első fegyveres összecsapás. A csatában Durazzói László hívei győztek. A Csehországban tartózkodó Zsigmond a magyarországi lázadás hírére a lovagrendtől kapott pénzen azonnal zsoldosokat fogadott fel, s 1403 májusában Stibor a Vág völgyében, a Garaiak pedig a Duna mentén vonultak fel seregeikkel, s alig egy hónap leforgása alatt ellenőrzésük alá vonták Északnyugat-Magyarországot és a Dunántúlt, megteremtve ezzel a lehetőségét annak, hogy Zsigmond biztonságban hazatérhessen. A királyjelölt nápolyi uralkodó jelentős késlekedéssel indult el Nápolyból, és csak 1403. július 19-én szállt partra Zárában, ahonnan nem is akart továbbmenni, mert apja sorsa intő példát jelentett számára. Zsigmond öt nappal később érkezett meg Pozsonyba, majd augusztusban Székesfehérváron keresztül Budára ment, és legyőzte a felkelők egyik, Pest alatt táborozó seregét. Garai és Stibor csapatai ostrom alá vették János érsek székhelyét, Esztergomot, Zsigmond pedig elfoglalta Visegrádot, s ezzel a kezébe vette a magyar koronázási ékszereket. Gyors katonai manővereinek köszönhetően alig három hónap leforgása alatt lényegében el is döntötte a felkelés sorsát. A nápolyi párt azonban az ország keleti felében még rendelkezett ütőképes hadsereggel, ezért a további fegyveres harc helyett Zsigmond megbízta Garai Miklós nádort, hogy tárgyaljon a lázadókkal. Az 1403. október 8-án megkötött egyezmény értelmében Zsigmond mindenkinek amnesztiát adott, aki nyolc napon belül behódolt előtte és hűséget esküdött neki. De nem mindenki élt ezzel a lehetőséggel. Az egri püspök, Ludányi Tamás és Debrői István, aki 1398 és 1401 között főkincstartó volt, Sárospataknál még megütközött a Zsigmond zászlaja alatt hadakozó Perényiekkel.[1285] A csatavesztés után előbb a Tiszántúlra, majd Erdélybe húzódtak vissza, ahol Debrői István hamarosan meghalt, mert egy 1405. évi oklevélben már néhaiként beszéltek

[1283] Dvořáková 2009, 92.; Mályusz 1984, 52–53.
[1284] ZSO II. Nr. 2278.; C. Tóth 2009, 45.; C. Tóth 2018, 32.; Mályusz 1984, 52.
[1285] C. Tóth 2009, 45.; Mályusz 1984, 52–53.

róla.[1286] Ludányi püspök Lengyelországba menekült. Szepesi János kalocsai érsek sem tett hűségesküt Zsigmond előtt, ő Itáliába menekült, ahol megkapta a nápolyi érsekséget.[1287]

A Nikápolynál elszenvedett vereséget követő várakozásokkal szemben a 14–15. század fordulóján Magyarországnak mégsem kellett török fenyegetéssel számolnia. Ennek az volt az oka, hogy 1396 után az oszmánok az anatóliai karamánok ellen fordultak.[1288] De hamarosan nekik is szembe kellett nézni egy Közép-Ázsiából fenyegető új és veszélyes hódítóval, Timurral, aki 1395/96-ban szétzúzta Kelet-Európa addigi nagyhatalmát, az Arany Hordát. (Ezt a körülményt igyekezett kihasználni Vytautas litván nagyfejedelem, amikor a tatár területek felé történő hódítás mellett döntött, de alábecsülte a tatárok erejét.) 1402-ben Timur megsemmisítő vereséget mért Ankara mellett Bajazid török szultánra, aki maga is fogságba került (s ott is halt meg). Ahogyan néhány évvel korábban az Arany Horda, úgy 1402 után az oszmán állam is belháborúba, anarchiába süllyedt, és darabokra hullott (1405).[1289] A magyar határokat fenyegető török veszedelem így a 15. század első évtizedében lekerült a napirendről, és ezzel együtt a Német Lovagrend Magyarországra hívásának kérdése is. Ugyanakkor az Oszmán Birodalom széthullása kedvező helyzetet teremtett a magyar király számára, hogy a déli határoknál helyreállítsa a vazallus balkáni államok ütközőzónáját. A török ankarai veresége után, 1403-ban Lazarevics szerb fejedelem elismerte Zsigmond fennhatóságát, aki majd később több magyarországi birtokkal is jutalmazta Lazarevics hűségét.[1290] A magyar király segítségével Mircea is visszaszerezte trónját Havasalföldön, így itt szintén sikerült visszaállítani a magyar korona főségét.[1291] Boszniában 1404-től magyar ellenőrzés alá került Szrebernik vára.[1292] Ez része volt a Bosznia feletti magyar fennhatóság elismertetéséért vívott hosszú, 1404-től 1410-ig tartó háborúnak.[1293]

Kihasználva azt, hogy 1403-ban Zsigmond a magyarországi belháborúval volt elfoglalva, 1403. november 11-én Vencel kiszabadult az osztrák fogságból. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a Habsburg-ház Albert- és Lipót-ága között komoly egyenetlenség támadt a külpolitikai orientációt illetően. Az Albert-ág a Zsigmonddal kötött örökösödési szerződés haszonélvezőjeként a magyar király mellett állt. A Lipót-ági Vilmos herceg viszont a magyar trónharcokban alulmaradt Durazzói László nővérét vette feleségül.[1294] A fogságból szabadult Ven-

[1286] ZSO II. Nr. 4261.
[1287] Mályusz 1984, 55.
[1288] Matuz 1990, 38.
[1289] Fodor 2015, 34.; Matuz 1990, 40.
[1290] Ágoston 2014, 265.; Engel 2000, 63.
[1291] Ágoston 2014, 267.
[1292] Veszprémy 2008c,283.
[1293] C. Tóth 2018, 35.
[1294] Mályusz 1984, 52.

cel megfosztotta öccsét kormányzói jogkörétől, és minden, kormányzóként tett intézkedését érvénytelennek nyilvánította. Zsigmond Albert osztrák herceggel együtt 1404 július elején seregével Morvaországra támadt, hogy a Vencel oldalán álló unokatestvéreit szorongassa. A magyar–osztrák sereg ostrom alá vette Znaim városát. Vencel viszont Boroszlóban egy Zsigmond ellenes szövetségről tárgyalt Jagelló Ulászlóval, és a lengyel katonai támogatásért kész volt Szilézia egy részét elzálogosítani a lengyel koronának. A kitört vérhas-járvány azonban, amely egyformán sújtotta a szemben álló feleket, gyorsan véget vetett az ellenségeskedésnek. 1404. október 14-én Albert osztrák herceg is a járvány áldozata lett. Zsigmond szintén elkapta a betegséget, de a csodával határos módon mégis meggyógyult.[1295] 1405. szeptember 24-én meghalt Prokop morva őrgróf, Vencel és Zsigmond unokatestvére, akinek birtokait Vencel, mint cseh király, Prokop testvérének, Jodoknak adományozta, aki így még hűségesebb híve lett. De birtokadományokkal Vencel a cseh főúri ligát is maga mellé állította, így Csehországban Zsigmondnak már semmilyen szövetségese sem maradt, aki kénytelen volt belenyugodni ebbe a helyzetbe, és tudomásul venni a csehországi status quót.[1296] Zsigmond az erejét és figyelmét magyarországi hatalmi helyzetének megerősítésére koncentrálta. 1404-ben itáliai származású hű emberére, Filippo Scolari-ra, azaz Ozorai Pipora bízta a déli megyék kormányzását és a déli határok védelmezését.[1297] Ugyanebben az évben Hervoja bosnyák vajda letaszította a trónról a magyar koronának hűséget esküdött Ostoja István boszniai királyt (1398–1404), és saját támogatottját segítette hatalomba II. Tvrtko István néven (1404–1409). Az elűzött Ostoja István Zsigmondtól kért segítséget, aki a macsói bánt küldte Tvrtko király ellen, majd 1405 nyarának végén személyesen vezetett hadat Boszniába, de csak három évvel később, 1408 végén sikerült térdre kényszerítenie a bosnyák uralkodót, aki végül behódolt a magyar király előtt.[1298] A II. Tvrtko István feletti győzelem alkalmából 1408. december 12-én azokból, akiknek a legnagyobb része volt magyarországi uralma megszilárdításában, Zsigmond megalapította a Sárkányrend lovagi társaságot. Ennek a fejedelmi-világi lovagrendnek a királyon és a királynén kívül huszonkét báró volt a tagja.[1299]

A Neumark elzálogosítását követő években a Német Lovagrend és Luxemburgi Zsigmond viszonyát kiegyensúlyozott, baráti kapcsolat jellemezte, amit ekkor nem terhelt vagy befolyásolt az európai politikai kapcsolatrendszereket érintő szövetkezési vagy közvetlen támogatásvárási szándék. 1403. február 24-én például Konrad von Jungingen nagymester személyes találkozó céljából írt Stibor erdélyi vajdának, hogy a Neumarkért fizetendő zálogösszeg esedékes rész-

[1295] Hoensch 2000, 222.; Krieger 1994, 155.
[1296] Hoensch 2000, 223.
[1297] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 137.
[1298] C. Tóth 2018, 35.
[1299] Baranyai 1926, 561–591, 681–719.; C. Tóth 2018, 36–38.; Engel 1977, 59–60.; Lővei 2006, 250–254.; Zombori 1988, 160–164.

letét, 5800 aranyforintot átadjon a magyar király megbízottjának.[1300] Zsigmond 1403. június 11-én és 1404. június 9-én azért küldött leveleket Poroszországba, hogy tájékoztassa a lovagrend vezetőit a zálogba adott Neumark birtokviszonyairól.[1301] A *Marienburger Treßlerbuch* feljegyzései szerint 1408-ban a magyar király többször is küldött követeket Marienburgba (Malbork), de arra vonatkozóan, hogy ott miről tárgyaltak, nem tudunk semmit. A számadáskönyvbe csak annyit írtak be, hogy a lovagrendi kincstár 1408. február 5-én 22,5 márkát fizetett ki a magyar király követének és kíséretének poroszországi ellátására.[1302] 1408. április 22-én azt jegyezték fel, hogy Zsigmond bort küldött ajándékba és barátsága jeléül Magyarországról a nagymesternek.[1303] 1408. június 30-án ismét egy magyarországi követ Poroszországba érkezésével összefüggésben került be egy bejegyzés az elszámolásjegyzékbe (*Cristofel des konigs boten von Ungarn*).[1304] A magyarországi ajándékokat a Német Lovagrend is bőkezűen viszonozta. 1408 őszén Ulrich von Jungingen nagymester (1407–1410) egy poroszországi mesterek által bölény szarvából készített, gazdagon díszített ötvösmunkát, egy ivótülköt ajándékozott a magyar királynak.[1305] A lovagrend diplomáciai gyakorlatában kitüntetett szerepe volt az idomított vadászmadarak, s különösen a sólymok ajándékozásának.[1306] A *Marienburger Treßlerbuch* 1408. október 27-diki bejegyzése szerint egy Péter nevű solymár közel 50 márkát kapott azért, hogy idomított sólymokat vigyen ajándékba Magyarországra, Franciaországba, Szászországba, Meißenbe és Nürnbergbe.[1307] Annak, hogy a Német Lovagrend és Luxemburgi Zsigmond közötti szívélyes baráti kapcsolatot nem befolyásolták nagypolitikai kérdések, az volt az oka, hogy ezekben az években a lovagok a lengyel királlyal és a litván nagyfejedelemmel is békés viszonyban álltak. 1403-ban Szmolenszk térségében felkelés robbant ki a litván uralommal szemben, így Vytautas ismét orosz háborúval volt elfoglalva.[1308] Ugyanebben az évben, 1403 késő őszén Margit királynő, a kalmari unióban egyesült skandináv országok uralkodója, visszafoglalta a Német Lovagrendtől Gotland szigetét, amit a lovagok még 1398-ban szereztek meg a vitalinus-testvéreknek nevezett tengeri kalózoktól. Margit királynő csapatainak 1403 késő őszi akciója után a nagymester figyelme a Balti-tengerre irányult.[1309] A litván nagyfejedelem és a nagymester így egyaránt a jó kapcsolatok helyreállításában voltak érdekeltek, s 1404 májusában Raciążek-ben békét

[1300] OBA Nr. 696.
[1301] OBA Nr. 707, 751.
[1302] TB 470.
[1303] TB 478.
[1304] TB 491.
[1305] Bökönyi 1960, 275.; Woźniak 2008, 129.
[1306] Ebel 2015, 232.; Militzer 1997, 358.
[1307] TB 506.
[1308] Krollmann 1932, 83.
[1309] Benninghoven 1964, 454.

kötöttek. A megállapodás lényegében megismételte a sallinwerderi szerződést, azaz megerősítette, hogy Samogitia a Német Lovagrend fennhatósága alá tartozik, a lovagok pedig támogatják Vytautas orosz háborúját. A békeszerződéshez Jagelló király is csatlakozott, aki ezzel – mint Litvánia legfőbb ura – elismerte, hogy Samogitia a lovagrendi állam része lett. A nagymester cserébe kész volt arra, hogy az opuliai hercegtől zálogba vett Dobrzyń tartományt a zálogösszeg megfizetését követően visszaadja Lengyelországnak, ami 1405 júniusában meg is történt. A megállapodáson túl Jagelló ünnepélyesen megerősítette az 1343. évi kaliszi békét is, azaz elismerte, hogy Pommerellen és Kulmerland Poroszországhoz tartozik.[1310] A szerződésben foglaltaknak megfelelően a nagymester 1400 lovasból álló katonai kontingenst küldött Vytautas Moszkva ellen induló seregébe,[1311] Samogitiában pedig két hadjárattal erősítette meg hatalmát. Új favárakat építtetett, a tartomány élére pedig Michael Küchmeister (a későbbi nagymester) személyében egy *advocatus*t állított.[1312] A raciążek-i békeszerződés miatt a samogitiaiak sem Vytautas, sem pedig Jagelló közvetlen támogatására, katonai segítségére nem számíthattak, de élénk kapcsolatokat tartottak fenn a litván nagyfejedelmi udvarral. Vélhetően az ottani kancellária közreműködésével 1407-től széles körű propaganda-akcióba kezdtek Európában a Német Lovagrend ellen.[1313] Azon túl, hogy a samogitiaiak panaszait írnokok és tolmácsok leírták, futárok és küldöttek pedig a különböző keresztény udvarokba eljuttatták, Vytautas szorosabb kapcsolatot nem tartott Samogitia lakóival, mert az orosz háború miatt békét akart a nyugat határainál, és nem állt szándékában konfliktusba keveredni a keresztesekkel. 1408-ban a litván nagyfejedelem Vaszilij Dimitrijevics moszkvai fejedelemmel hadakozott, és hadjáratában ismét részt vettek a lovagrend csapatai is. A marsall vezetésével 1800 lovasból álló csapattest vonult a litván sereggel együtt keletre.[1314] A harcokba az Arany Horda új kánja, Pulad (1408–1410) is beavatkozott, s csapatai 1408 telén keményen megsarcolták Moszkvát.[1315] Vytautas már a tatárok hadi készülődésének hírére békét kötött Vaszilij Dimitrijeviccsel (1408. szeptember 14.), és a Moszkva feletti befolyás miatt feltehetően összeütközésbe került a tatárokkal, mert az 1409. évi tatár–litván béketárgyalásokból erre következtethetünk.[1316] A Moszkvával, majd az Arany Hordával kötött megállapodások után a litván nagyfejedelem nagyobb figyelmet kezdett szentelni Samogitia kérdésének, és ösztönzésére, támogatásával (amivel Jagelló is egyetértett) 1409. május végén fegyveres felkelés robbant

[1310] Staatsverträge I. Nr. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.; Kubon 2013, 39–53.; Neitmann 1992, 35.
[1311] Summarium von Jagel, SRP V. 226.
[1312] Posilge, SRP III. 283.
[1313] Boockmann 1975, 82.; Nöbel 1968, 692–693.
[1314] Summarium von Jagel, SRP V. 226.
[1315] Spuler 1940, 316.; Vásáry 1986, 145.
[1316] CEV Nr. 29.

ki a tartományban a Német Lovagrend uralma ellen.[1317] Abban, hogy a nagyfejedelem és a lengyel király már nem is titkoltan a samogitiai lázadók oldalára állt, minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy – Balga (Veszelnoje) komturjának 1409. április 9-én és május 25-én írt leveleinek tanúsága szerint – a Német Lovagrend a keresztény világ legfőbb hatalmára, a némmet-római császárra hivatkozva Samogitia mellett a Fehér-Oroszország északi határánál fekvő, Grodno-ig elterülő litván földeket is a fennhatósága alatt álló területnek nyilvánította.[1318] Samogitia ügye azonban most nem maradt lokális konfliktus. Azt követően, hogy 1409. július 17-én Lęczycában a lengyel nemesség Litvánia támogatása mellett döntött, s augusztus 1-én Lengyelország hadat üzent a Német Lovagrendnek, a samogitiai kérdés eszkalálódott, és nagy háborúvá szélesedett. 1409. augusztus 6-án a nagymester is hadat üzent a lengyel–litván államnak, s ezzel kezdetét vette a Német Lovagrend, valamint Lengyelország és Litvánia közötti ún „nagy háború".[1319]

Luxemburgi Zsigmond és a „nagy háború" (1409–1411)

A lovagrend és a lengyel–litván állam közötti konfliktus az 1404. évi raciążek-i „örök béke" ellenére már régóta érlelődött, s mindkét fél készült az összecsapásra. A Német Lovagrend a háborús előkészületek finanszírozására már 1407 nyarától csökkentette pénzeinek ezüsttartalmát, és növelte a kibocsátott Schillingek mennyiségét. A névérték változatlanul hagyása mellett a Schillingek 1,26 grammos korábbi ezüsttartalmát 1,17 grammra szállította le.[1320] Az 1408. szeptember 14-i orosz–litván béke előre vetítette annak a lehetőségét, hogy a litván haderőt keletről hamarosan át lehet vezényelni nyugatra. A tatárokkal megkötött béke (1409) után ennek már semmilyen akadálya sem volt. Tekintettel arra, hogy Vytautas Moszkva ellen vonult seregében egy lovagrendi kontingens is részt vett, a Moszkvával kötött békéről a nagymester első kézből tájékozódhatott. 1408 őszén tehát Poroszországban ismert és tudott volt, hogy a litván haderő hamarosan felszabadul keleten, s bevethető lesz egy lovagrend elleni háborúban, ezért a nagymester az év végéig sorra végig látogatta a lovagrendi határvárakat, hogy ellenőrizze a katonai, védelmi előkészületek állapotát.[1321] 1408 őszén a délkeleti erdővidék, a mazóviai és litván határterület megerősítésére a lovagok újjáépítették a litvánok által korábban lerombolt Lyck (Ełk) várát.[1322] A kalmari uniótól visszafoglalt Gotland szigetének katonai megerősítésére, és az ott állomásozó fegyveresek fizetésére a Német Lovagrend 1405 és 1407 között

[1317] Pósán 2011b, 15.
[1318] CEV Nr. 393, 399.
[1319] Font 1997, 82.; Militzer 2005, 143–144.
[1320] Dygo 1989, 10.; Volckart 1996, 62.; Waschinski 1952, 235.
[1321] Plehn 1900, 74.
[1322] Długokęcki 2007, 144.

közel 3000 porosz márkányi összeget költött, így a sziget birtoklásan pénzügyi szempontból egyre nagyobb tehertételt jelentett. De birtoklása politikai veszélyt is hordozott, mert a lovagrend összetűzésbe kerülhetett a sziget esetleges visszaszerzését fontolgató skandináv államokkal akkor, amikor egyre közelebb került a fegyveres összecsapás a lengyel–litván állammal.[1323] Egy kétfrontos háború elhárítására, valamint a pénzügyi és katonai erőforrásoknak a porosz határok védelmére történő átcsoportosítása érdekében a nagymester 1408-ban 9000 angol Nobel ellenében visszaadta a Gotlandot a kalmari uniónak.[1324] Ugyanebben az évben jelentősen megélénkült a Magyarország és Poroszország közötti követjárás is. A Luxemburgi Zsigmondnak küldött ajándékok a jó kapcsolatok elmélyítését és a személyes rokonszenv erősítését szolgálták, hogy a Jagellóval és Vytautas-szal küszöbön álló háború előtt szorosabbra fűzzék a potenciális szövetségesként és támogatóként tekintett magyar királlyal a viszonyukat. 1409. január 27-én a nagymester egyértelműen Zsigmond jóindulatának, támogatásának és elkötelezettségének biztosítására és megerősítésére irányuló lépést tett: a magyar uralkodóval kötendő politikai és katonai szövetség érdekében a lovagrend vállalta, hogy Neumark után 40000 aranyforinttal magasabb zálogösszeget fog fizetni (azaz az eddigi 63200 helyett 103200-at), és ígéretet tett még további 6000 arany kifizetésére.[1325] A háborút megelőzően 1409-ben a lovagok 216 márka 8 Scot értékben vásároltak páncélokat, 1265 márka 16 Scotért vettek salétromot lőporgyártáshoz, és 370 márka 5 Scot összeget fordítottak lőfegyverek vásárlására.[1326] A hadi kiadások között szerepeltek az ágyúöntők és puskaművesek fizetései is. A *Treßlerbuch* feljegyzései szerint 1409-ben a lovagrend havi 4 márka bért fizetett Peter Werdener puskaművesnek.[1327] Nicolaus Flinst puskaműves 1405-től 1409-ig állt a lovagrend szolgálatában,[1328] és szintén jó fizetést kaphatott, mert már 1406-ban, egyévi szolgálat után, 85 márkáért földbirtokot is vett magának.[1329] De a lovagrendi számadáskönyvben még számos más fegyverkészítőről is megemlékeztek.[1330] 1405 és 1409 között a Német Lovagrend összesen 4909 márkát fordított fegyverek, 1014 márkát lovak vásárlására, és 189 márkát a puskaművesek bérére.[1331] 1409 tavaszán a nagymester megbízottakat küldött Németországba, hogy ott zsoldosokat fogadjanak fel a küszöbön álló háborúra. Egy 1409. június 28-án kelt levél tanúsága szerint a toborzás nyáron is folyta-

[1323] Benninghoven 1964, 473.
[1324] HR (1) V. Nr. 423, 424, 426, 504, 507.; Staatsverträge I. Nr. 50, 51, 55.
[1325] Staatsverträge I. Nr. 64.; Windecke emlékirata 32.
[1326] TB 527, 555–559, 583–584.
[1327] TB 554, 559, 562, 580.
[1328] TB 336, 341, 365, 384, 471, 474, 478, 536, 580.
[1329] TB 385.
[1330] TB 401 (1406. Hannus Lutke), 116, 252, 257, 273 (1401–1404. Engilke), 171, 259 (1402–1403. Jacob von Berge), 245, 248, 250, 384 (1403–1406. Hannus Meißen).
[1331] Sarnowsky 1993, 400.

tódott, és a lovagok még porosz kereskedőket is megbíztak zsoldosok szerződtetésével, akik minden szerződtetett fegyveres után jutalékot kaptak. Ebben a június 28-diki levélben Gottschalk Hitfeld thorni polgár arról számolt be a thorni komturnak, hogy Boroszlóban (Sziléziában) a lovagok megbízásából zsoldosokat toborzott a Rendnek.[1332] A nagyobb létszámú zsoldos erőre azért volt szükség, mert a katolikus Lengyelország és a kereszténnyé vált Litvánia elleni háborúhoz – a 14. századi litván hadjáratoktól eltérően – a lovagrend nem számíthatott Nyugat-Európából érkező keresztes csapatok támogatására, pótlásukat zsoldosokkal kellett megoldani.[1333] A *Treßlerbuch* tanúsága szerint 1409 októberéig a lovagok 46000 márkát fordítottak zsoldosok fizetésére.[1334]

A thorni (toruńi) komturnak szóló 1409. június 15-diki nagymesteri instrukciók szerint a lovagrend is élt a politikai propaganda eszközével, és még a lengyel nemesség körében is igyekezett Jagelló-ellenes tartalmakat terjeszteni. Azt állította, hogy a keresztes lovagok a katolicizmust védelmezik a pogányokkal és a schismatikusokkal szemben, Jagelló pedig valójában elbitorolja Vilmos osztrák herceg elől a lengyel koronát. A lovagrend elismerte ugyan, hogy Jagelló támogatja az egyházat, de nem a rómait, hanem az ortodoxot, s úgy fogalmazott „ha a litvánok közül egy római keresztény, akkor száz másik ortodox".[1335] Jagelló és Vytautas viszont azzal érvelt, hogy a Német Lovagrend csak világi uralma kiterjesztésére törekszik Litvániában, s nem a kereszténység megszilárdítására. A katolikus hit valódi terjesztője a lengyel király, a keresztes lovagok pedig valójában azt akadályozzák.[1336]

A háborús előkészületek ellenére 1409 tavaszának végére még egyik fél sem érezte magát elég erősnek és felkészültnek az összecsapásra, ezért 1409. június 24-én egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek.[1337] 1409 július közepén azonban Neumarkon keresztül megérkeztek a lovagrendi államba a Németországban felfogadott zsoldos csapatok. Többségüket a nyugat-poroszországi (pommerelleni) várak és városok védelmére osztották be, de a lengyel határhoz közeli, Thorn (Toruń) városával szemben, a Visztula bal partján fekvő Nessauba (Nieszawa) is vezényeltek zsoldosokat.[1338] Ezt a csapatmozgást Lengyelországban közvetlen fenyegetésként, és az egy hónappal korábban megkötött fegyverszünet megsértéseként értékelték, s 1409. augusztus 1-én Jagelló király kihirdette a hadiállapotot a Német Lovagrenddel. Augusztus 6-án erre Poroszország hasonlóképpen válaszolt, és szinte azonnal katonai lépéseket is tett. A lovagrendi csapatok

[1332] Kwiatkowski 2010, 80.; Nr. 2.
[1333] Biskup 1991, 51.
[1334] TB 563–568.
[1335] CEV Nr. 409.
[1336] Boockmann 1975, 85.
[1337] Staatsverträge I. Nr. 74.
[1338] Biskup 1991, 52.

több irányból indítottak támadást a lengyel határok mentén.[1339] Tíz nappal a hadüzenet elküldését követően, 1409. augusztus 16-án Neumark és Pommerellen területéről a lovagrendi zsoldosok megtámadták Nagy-Lengyelország északi részét, Wałcz környékét.[1340] Ugyanezen a napon a nagymester vezette főseregа porosz–lengyel határnál fekvő Strasburg (Brodnica) városánál betört az 1405-ben Lengyelországhoz visszakerült Dobrzyń tartományba, elfoglalt néhány kisebb várat, udvarházat, és a terület nagy részét feldúlta.[1341] Tuchel (Tuchola) komturja 1409. augusztus 27-én betört Kujáviába, és néhány napi ostrom után elfoglalta Bydgoszcz (Bromberg) városát.[1342] A lovagrendi csapatok a Jagelló oldalán álló Janusz, mazóviai herceg földjeit is megtámadták.[1343] A lengyel–litván vezetést minden bizonnyal meglepte a lovagrend gyors és többirányú offenzívája, s alábecsülte a Rend háborús felkészültségének mértékét, hírközlésének és mozgósító képességének gyorsaságát. Jagelló király csak 1409 őszére tudott felállítani egy ellentámadásra alkalmas sereget, és szeptember végén ostrom alá vette Bydgoszcz-ot. A lengyel erők 1409. október 6-án foglalták vissza a várost.[1344] De mindkét fél úgy érezte, hogy a háború sikeres megvívása érdekében még szüksége van felkészülési időre, ezért 1409. október 8-án a status quo alapján ismét fegyverszünetet kötöttek a következő év június 24-ig.[1345] Jagelló ígéretet tett arra, hogy a fegyvernyugvás ideje alatt sem ő, sem pedig unokatestvére, Vytautas nem fogja támogatni a samogitiai felkelőket. Diplomáciai szempontból ez a Német Lovagrend sikerét jelentette, mert az 1407-ben indult litván propagandával szemben a fegyverszüneti megállapodás lényegében azt rögzítette, hogy a tartomány földjén a lovagok nem hódítóként, hanem a kereszténység védelmezőiként jelentek meg.[1346] Az október 8-án aláírt fegyverszüneti szerződést követően a nagymester elbocsátotta zsoldosait, akik legkésőbb október végéig visszatértek Németországba. Átlagosan két és fél hónapot szolgáltak, számuk 800 „lándzsa", azaz kb. 2400 fő volt. Minden „lándzsa" (általában három fő) havonta 11 porosz márkát kapott, így 1409-ben a lovagrend 22500 márkát fordított a zsoldosok fizetésére.[1347] Az 1409 augusztusától októberig jórészt Kulmerlandra, Pommerellenre és Neumarkra összevont s mozgósított lovagrendi haderő létszáma kb. 10000 fő volt, amelynek közel 25%-át zsoldosok alkották.[1348]

[1339] Font 1997, 82.
[1340] Kutowski 1912, 435.
[1341] Plehn 1900, 74.
[1342] Biskup 1991, 52.
[1343] Krollmann 1932, 86.
[1344] Kutowski 1912, 458–459.
[1345] Font 1997, 83.
[1346] Pósán 2003, 284.
[1347] TB 599.; Ekdahl 1968, 119.
[1348] Biskup 1991, 52.

A fegyverszünetet a lengyel és litván fél az óriási kiterjedésű birodalom csapatainak mozgósítására és felvonultatására igyekezett kihasználni, a Német Lovagrend pedig igyekezett még szorosabbra fűzni kapcsolatait eddigi támogatóival és szövetségeseivel, s arra törekedett, hogy katonai fellépésre is rávegye őket. De diplomáciai-politikai téren is igyekezett erősíteni helyzetét. A nagymester felkérte Vencel cseh királyt, hogy legyen döntőbíró a lengyel–litván állammal kitört konfliktusban, amit Vencel el is fogadott. Kétség kívül legyezgette hiúságát, és a döntőbírói szerepkört korábbi tekintélye visszaszerzéseként értékelte.[1349] Ugyanakkor a lovagrendi diplomácia ezzel a felkéréssel megakadályozta, hogy Jagelló szövetségre lépjen a cseh királlyal Poroszország ellen. Emellett a nagymester követeket küldött Budára, hogy kézzelfogható, konkrét segítségnyújtásról tárgyaljon Zsigmonddal. Egy 1409. november 27-én kelt levél tanúsága szerint a magyar király a lovagrend két követét, az elbingi (Elbląg) és thorni (Toruń) komturokat meghívta az ekkor született lánya keresztelőjére.[1350] A két komtur nemcsak elfogadta a király invitálását, hanem még a keresztapaságot is elvállalta.[1351] Azzal, hogy keresztszülőnek kérte fel a komturokat, Zsigmond egyértelműen kifejezésre juttatta a lovagrend melletti személyes elkötelezettségét. A november végén, december első felében folytatott tárgyalások eredményeként 1409. december 20-án a magyar király és a Rend két követe, Werner von Tettingen elbingi komtur és főispotályos, valamint Albrecht von Schwarzburg thorni komtur katonai szövetségkötésről állapodott meg. Ennek értelmében Zsigmond vállalta, hogy háború esetén – amennyiben Jagelló király pogányokat vagy schismatikusokat (azaz tatárokat és ruténokat/oroszokat) is felvonultat seregében – katonai erővel is támogatja a lovagokat.[1352] Vencel 1410. február 15-én kihirdetett döntőbírói ítélete ugyancsak a lovagrendnek kedvezett, mert felszólította a lengyel királyt, hogy ne szövetkezzen pogányokkal és schismatikusokkal, s megerősítette, hogy Dobrzyń és Samogitia egyaránt jogszerűen a lovagokat illető területek.[1353] Egy későbbi forrás szerint mindezért a nagymester 60000 aranyforintot ígért a cseh uralkodónak.[1354] Jagelló király természetesen nem ismerte el a döntőbírói ítéletet sem jogszerűnek, sem pedig igazságosnak.[1355] Állásfoglalása egyértelművé tette, hogy a felek közötti vitás kérdéseket nem lehet békés úton megoldani.

A küszöbön álló háborúra készülve 1410 elején Zsigmond is követeket küldött Poroszországba, hogy megerősítse a komturokkal Budán kötött szövetséget. Az 1410. március 31-én Marienburgban (Malbork) aláírt szerződés szerint

[1349] Hoensch 2000, 227.
[1350] OBA Nr. 1175.
[1351] Hoensch 1997, 11.
[1352] Staatsverträge I. Nr. 77, 78.
[1353] Staatsverträge I. Nr. 80.; Hoensch 2000, 227.
[1354] Berichte I. Nr. 59.
[1355] Pósán 1998, 641.

a lovagok kötelezettséget vállaltak, hogy háború esetén a magyar király tudta és beleegyezése nélkül nem kötnek különbékét Lengyelországgal.[1356] A Német Lovagrend a fegyverszünet június 24-én lejáró határidejét szem előtt tartva már 1410 elején megkezdte a zsoldosok toborzását Csehországban, Sziléziában és a német területeken. A felfogadott zsoldosoknak 1410. június 15–17. között kellett szolgálatba állniuk és jelentkezniük az Odera melletti Krossenben (Krosno), ahol megkapták az ilyenkor szokásos előleget, az ún. *offraschung*-ot.[1357] A katonai előkészületek részeként 1410 áprilisában Zsigmond 1500 hátaslovat küldött a sziléziai származású Kristof Gersdorffal Poroszországba, a nagymester megbízottjai pedig fegyvereket és egyéb katonai felszereléseket vásároltak Sziléziában, Csehországban és Ausztriában. Ulrich von Jungingen nagymester újjáélesztette a tárgyalásokat Skirgailával, Jagelló öccsével, hogy egyenetlenséget keltsen Litvániában,[1358] Zsigmond pedig a lengyel–litván unió felbomlasztásának szándékával, és jövőbeni római királyá (azaz császárrá) választásának reményére alapozva, királyi címet és koronát ígért Vytautas litván nagyfejedelemnek.[1359] A jövőbeni, megfoghatatlan ígéreténél azonban Vytautasnak fontosabb volt Samogitia visszaszerzésének az ügye, és Jagelló oldalán tartotta az is, hogy a Skirgailával folytatott lovagrendi tárgyalások az ő nagyfejedelmi helyzetét és hatáskörét veszélyeztették.

A háborús előkészületekkel együtt mindkét oldalon felerősödött a hírszerzői, felderítői tevékenység. Egy 1410. április 1-én kelt levelében például a thorni komtur a Lengyelországból érkezett kémjelentésekről, információkról tájékoztatta a nagymestert.[1360] Hírszerzőinek köszönhetően a lovagrendi vezetés, ha nem is minden részletre kiterjedően, de tudomást szerzett a lengyel felvonulási tervekről, amelyekről Jagelló és Vytautas még 1409. november 30. és december 7. között tartott breszti megbeszélésein döntöttek. A lengyel–litván sereg gyülekezőhelyéül a Visztula melletti Czerwińsk térségét jelölték ki, mert az ottani táborhely egyaránt határos volt Mazóviával és Dobrzyń-nal, s kb. egyenlő távolságra feküdt a lengyel király és a litván nagyfejedelem székhelyétől. A hadműveletek céljául a Német Lovagrend székhelyének, Marienburgnak (Malbork) az elfoglalását tűzték ki.[1361] Mivel 1410 tavaszának végéhez közeledve nyilvánvalóvá vált, hogy a háború elkerülhetetlen, Zsigmond, mint a lovagrend szövetségese, hazarendelte a Lengyelországban tartózkodó alattvalóit, s minden lengyelt kitiltott országából.[1362] 1410. május 8-án meghalt Ruprecht császár, így Zsigmond figyelmének középpontjába római királyá választásának kérdése

[1356] Staatsverträge I. Nr. 81.
[1357] Biskup 1991, 53.
[1358] Font 1997, 83–84.
[1359] Boockmann 1975, 89.; Nowak 1964, 98.
[1360] OBA Nr. 1264
[1361] Font 1997, 86–87.; Pósán 2011b, 19.
[1362] Hoensch 1997, 12.

került, és a lengyel–lovagrendi konfliktust már nem csak, mint magyar király, hanem a Birodalom leendő uralkodója szemszögéből is nézte.

Ahogy közeledett 1410. június 24. a fegyverszünet lejártának a napja, felgyorsultak a csapatmozgások. A litván sereg már június 3-án elindult a Vilnius környéki gyülekezőhelyről. Június 11-én a Narew-folyónál rutén/orosz és tatár egységek is csatlakoztak hozzá. A Narew, majd a Bug vonalát követve vonult a Visztuláig, a Varsótól mintegy 50 kilométerre fekvő Czerwińskig.[1363] Annak ellenére, hogy a lovagrendi vezetés tudott a lengyel–litván haditervről, abban egyáltalán nem lehetett biztos, hogy a főserég Visztula felől várható támadása mellett más határszakaszokon nem fognak-e szintén támadni. Ezért a nagymester a porosz határok mentén több ponton is csapatokat vont össze, hogy szükség esetén legyenek gyorsan mozgósítható katonai egységek. A litván határvidéken Rhein (Ryn) komturjának vezetése alatt állt fel egy jelentősebb lovagrendi sereg. Neumarkban a litván háborúkban korábban már bizonyított Michael Küchmeister parancsnoksága alatt, Pommerellenben, a Visztula bal partján Schwetz (Świecie) komturjának, Heinrich von Plauen-nek az irányítása alatt egy-egy tartalék sereget képeztek, maga a nagymester pedig a főssereggel a kulmerlandi határnál, a Drwenca (Drewenz) folyónál sorakozott fel. A korábbi háborúk tapasztalata is az volt, hogy a lengyel támadások leginkább erről érkeztek, mert a Visztula természetes szállítási útvonalat jelentett a hadsereg utánpótlása szempontjából.[1364] 1410. június 17-én Luxemburgi Zsigmond egy ultimátumot intézett a lengyel uralkodóhoz,[1365] de szemben azzal, amit Jan Długosz állított a krónikájában,[1366] ez nem magyar hadüzenet volt. A Birodalom leendő uralkodójaként, a Birodalomhoz kapcsolódó egyetemes császári főhatalom eszményéből fakadóan szólt bele a lovagrend és a lengyel–litván állam közötti viszályba, és nem magyar királyként. A korábbi császárokhoz hasonlóan Zsigmond is azt az álláspontot képviselte, hogy a Német Lovagrend a Birodalomhoz tartozik, annak része, és a császár, illetve a pápa küldte két évszázaddal korábban Poroszországba a kereszténység védelmére.[1367] Már a bátyja, Vencel, 1383. október 17-én kiadott oklevelében, amikor védelmébe vette a Német Lovagrendet, kinyilvánította, hogy a lovagok földjei a Birodalomhoz tartoznak.[1368] 1392. szeptember 14-én megerősítette, hogy a lovagrendi állam két része, Poroszország és Livónia egyaránt a Birodalom része, s annak uraként megparancsolta a nagymesternek, hogy hagyjon fel a rigai érsek elleni támadásokkal.[1369] Június 17-diki levelében Zsigmond arra szólította fel Jagellót, hogy tartsa tiszteletben Vencel döntőbírásko-

[1363] Font 1997, 88.
[1364] Krollmann 1932, 89.
[1365] Lites II. 449–450.; ZSO II. Nr. 7709.; Ekdahl 2014, 49–55.
[1366] Długosz, Annales 78–80.
[1367] Pósán 2012b, 32.
[1368] Boockmann 1975, 58.
[1369] LUB III. Nr. 1327.

dását, mert ha nem így tesz, akkor ő, mint a Birodalom leendő ura, meg fogja segíteni a Német Lovagrendet. A levelet Zsigmond két hűséges bárója, Garai Miklós nádor és a lengyel származású Stibor vajda vitte Lengyelországba, s egyúttal azt a feladatot is kapták, hogy újabb fegyverszünetre vagy akár békekötésre bírják rá a feleket. A magyar követeket 200 lovas kísérte.[1370] Június 15–17. között az Oderától megérkeztek Poroszországba a Birodalomban toborzott zsoldos csapatok, melyek többségét a lengyel–porosz határra vezényelték, hogy csatlakozzanak a nagymester vezette lovagrendi főseregheż. A feljegyzések szerint mintegy 5800 zsoldos szegődött el a lovagok szolgálatára, s ebből 3700 (azaz kb. kétharmaduk) a lovagrendi főssereg létszámát gyarapította.[1371] A lovagrendi hadvezetés megtévesztésére, elterelő hadműveletként Vytautas csapatokat küldött Memel (Klaipeda) városa ellen, Jagelló pedig a pomerán határvidéken rendelt el katonai mozgósítást. Azt akarták elhitetni, hogy a litván támadás fő iránya északkeleten, a Memel-vidéken lesz, Jagelló erői pedig nem a Visztulánál, hanem a kelet-pomerániai térségben fog támadni. A felderítők és kémek jelentései alapján azonban Ulrich von Jungingen nagymestert nem tévesztették meg ezek az akciók, és a lovagrendi főssereggel változatlanul Poroszország déli, a Visztulához közel eső Drwenca-folyónál húzódó határánál maradt.[1372] 1410. június 24-én, a fegyverszünet lejártának napján, Jagelló király Walbórzban bejelentette a háború kezdetét, és azt, hogy hadba szólította a lengyel nemességet. Itt Walbórzban találkozott Zsigmond követeivel, akik a fegyverszünet lejárta előtti utolsó napokban még kísérletet tettek a konfliktus tárgyalásos rendezésére.[1373] A magyar uralkodó harmadik követe, a szintén lengyel származású Dobiesław Skoraczowski a litván nagyfejedelmet kereste fel, hogy megpróbálja távol tartani a háborútól.[1374] Garai és Stibor a lengyel király táborából Poroszországba, a nagymesterhez ment. Két nappal a hadiállapot beállta után, június 26-án Jagelló megindult Walbórzból északra, a porosz határ felé. Június 30. és július 2. között mindenhonnan megérkeztek Czerwińskbe a már korábban mozgósított lengyel seregek. Itt a közel 600 méter széles Visztulán pontonhidat építettek, hogy a sereg átkelhessen a folyó jobb partjára. Az átkelés három napig tartott, és túlsó parton a lengyel had találkozott Vytautas litván seregével. A legelőször átkelt csapatok már július 3-án megindultak a Visztula jobb partján Płock irányába, onnan pedig a porosz határ felé.[1375] A lengyel–litván sereg azonban nem a természetes közlekedési és szállítási útvonalat jelentő Visztula vonalát követve vonult Poroszország, és a nagy határmenti város, Thorn (Toruń) felé – ahogyan azt feltételezni lehetett – hanem Płock után északnak fordult. 1410. július 7-én Jagelló

[1370] Ekhdal 2014, 49–51.
[1371] Ekhdal 1968. 118.
[1372] Pósán 2011b, 20.
[1373] Mályusz 1984, 83.; Rázsó 1973, 429.
[1374] Mačiukas 2011, 117.
[1375] Font 1997, 88–93.; Grabarczyk 2011, 9–10.

csapatai átlépték a lengyel–porosz határt.[1376] A fegyverszünet lejárta nem véletlenül volt június vége: ekkorra már levonultak a tavasz árhullámok, szárazzá váltak az utak, s ez jelentősen megkönnyítette a hadseregek felvonulását és az utánpótlás szállítását. Nyáron egy hadseregnek nem kellett nagy mennyiségű takarmányt szállítania magával, és azzal is számolni lehetett, hogy a megtámadott területeken is van esély gabonát találni. Nyáron a húsellátás biztosítása is egyszerűbb volt, mert a vágóállatokat egyszerűen a sereg után hajtották. A gyalogos katonák, málhás szekerek vagy vágóállatok azonban csak lépésben tudtak haladni, ezért a középkorban egy hadsereg naponta átlagosan 20 – 30 kilométert tudott csak megtenni.[1377] Jagelló támadó főserege 23–24000 fő lehetett, vele szemben a nagymester vezette lovagrendi sereg pedig kb. 16000 embert számlált.[1378] A lengyel–litván seregeben is szolgáltak zsoldosok, s egyes vélemények szerint a későbbi huszita vezér, Jan Zižka szintén köztük volt.[1379] Jagelló és Vytautas hadserege július 9-én ért Lautenburg (Lidzbark Welski) városához, mert ehhez közel, Kauernik (Kuzętnik) településnél volt átkelésre alkalmas gázló a Drwenca-folyón. A lengyel hadvezetés azt hitte, hogy még a lovagrendi csapatok megérkezése előtt át tudnak kelni a határfolyón, de a jórészt zsoldosokból álló lovagrendi határvédő alakulatok ekkorra már teljes hosszában ellenőrzésük alá vonták a folyó poroszországi oldalát, s meghiúsították a lengyel–litván erők átkelését.[1380] A kudarcot követően Jagelló úgy döntött, hogy megkerüli a folyót, és északkeletre, a Drwenca erdőkkel borított forrásvidéke felé veszi az irányt, majd onnan nyugatra fordulva megy a lovagrendi székhely, Marienburg felé. 1410. július 12-én Soldau (Działdowo) városában (amit a litvánok foglaltak el), Luxemburgi Zsigmond újabb követe, Fritz von Repthi, sziléziai nemes a magyar király június 21-én írt hadüzenetét adta át Jagellónak, hogy megállásra, a hadjárat befejezésére bírja rá. A hadüzenet arra az esetre vonatkozott, ha Ulászló király megtámadná a Német Lovagrendet.[1381] A levél átadásának időpontjában természetesen ez már nem volt kérdés. A lengyel király és vezérkara azonban jól tudta, hogy a magyar uralkodó hadüzenete csak politikai nyomásgyakorlás, és szó sincs valódi katonai fenyegetésről, Dél-Lengyelország elleni előkészített támadásról. Jagelló és a nagymester előtt sem volt titok, hogy 1410 nyarán Zsigmond minden figyelmét német királlyá választásának szentelte, és nem állt készen arra, hogy frontot nyisson Lengyelországgal szemben.[1382] Július 13-án a lengyel–litván seregek elfoglalták Gilgenburg (Dąbrówno) városát, lakóit lemészárolták,

[1376] Grabarczyk 2011, 11.
[1377] Benninghoven 1970, 635–636.; Pósán 2011b, 21.
[1378] Biskup 1991, 53.; Ekdahl 1991, 271–272.; Nadolski 1990, 72, 106–115.
[1379] Font 1997, 103.
[1380] Biskup 1991, 53.; Font 1997, 93.
[1381] Ekdahl 2014, 49.; Font 1997, 93.; Hermanowski 1996, 272.
[1382] Mályusz 1984, 75.

majd tovább nyomultak előre.[1383] A lovagrendi sereg, amelyik a Drwenca-folyótól követte a lengyel–litván hadat, Gilgenburgtól alig 10 kilométerre, Löbauban (Lubawa) tartózkodott. 1410. július 15-én a két sereg a Grünwald, Tannenberg és Ludwigsdorf falvak alkotta háromszögben ütközött meg egymással. Az egész napos csata a Német Lovagrend súlyos vereségével ért véget.[1384] Zsigmond két követe, Garai és Stibor a nagymester vezette főserreggel együtt mozgott, de 200 lovasból álló kíséretükkel igyekeztek elkerülni a tényleges összecsapást, és amikor a csata menete a lengyel–litván fél javára fordult, a magyar követek elhagyták a lovagrendi tábort. Kíséretükből azonban néhányan így is lengyel fogságba estek, és csak igen magas váltságdíj megfizetése ellenében szabadulhattak.[1385] A lovagrendi és a lengyel oldalon, ha más-más előjellel is, de szimbolikusan, politikai értelemben egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a magyar király s leendő német-római uralkodó követei, emberei a porosz–lengyel háborúban még a csatatérre is elkísérték a lovagrendi sereget.[1386] A grünwaldi/tannenbergi csatában elesett Ulrich von Jungingen nagymester, a főispotályos kivételével a lovagrend összes főbb tisztségviselője, a komturok fele, számos világi porosz földbirtokos, hadba vonult városi polgár (döntően patríciusok) és zsoldos. A harctéren a Német Lovagrend tagjainak mintegy harmada vesztette életét.[1387] A fogságba esettek száma is igen nagy volt. A lovagrendi sereg maradéka Marienburg felé menekült. Heinrich von Plauen schwetzi (Świecie) komtur, aki erősítést vitt a főseregnek, a menekülőktől értesült a vereségről. Azonnal visszafordította csapatait, és a lovagrendi állam székhelyének megvédelmezésére sietett. Július 18-án már Marienburgban (Malbork) volt, azaz a kb. 110–120 kilométeres távolságot figyelemre méltó gyorsasággal tette meg.[1388] Jagelló serege a csatát követő nap még pihenőt tartott, s július 17-én kelt útra Marienburg felé. A lengyel király már az ütközetet követő napon levélben szólította fel a nagyobb porosz városokat, hogy hódoljanak be előtte. Július 18-án, amikor Heinrich von Plauen kézbe vette Marienburg védelmének a megszervezését, a litvánok elfoglalták és feldúlták Osterode (Olsztyn) városát.[1389] A lengyel–litván had nyolc nap alatt tette meg az utat Marienburgig. A lassú haladás oka az volt, hogy az útjába eső lovagrendi városok sorban meghódoltak előtte. Július 25-én Jagelló megkezdte Marienburg ostromát, amit Heinrich von Plauen 3000 zsoldossal védelmezett.[1390] A vár és a város nyugati, a Nogat-folyó felé eső oldalának védelme-

[1383] Militzer 2005, 144.
[1384] Evans 1970.; Kuczyński 1985.
[1385] Sarnowsky 1993, 398.
[1386] Ekdahl 2014, 52.
[1387] Czacharowski 1980, 350.; Militzer 2005, 144.
[1388] Font 1997, 135.; Pelech 1998, 114–116.
[1389] Hermanowski 1996, 227.
[1390] Ekdahl 1968, 124.; Kutowski 1912, 481.

zésére 400 folyami hajókon szolgáló számszeríjászt is felfogadott.[1391] Zsigmond, mint a német korona várományosa, a háborús kiadások finanszírozására, s hogy jó fizetőeszköz birtokában könnyebben lehessen zsoldosokat toborozni, 1410. augusztus 2-án engedélyezte a Német Lovagrendnek, hogy magyar mintájú aranypénzt veressen.[1392] Magára az engedélyre azért volt szükség, mert a Birodalomban az aranypénz kibocsátás uralkodói felségjognak minősült. Az 1356. évi német aranybulla csak a választófejedelmeknek adta meg az aranypénzverés jogát.[1393] Ugyanakkor ezzel az engedéllyel Zsigmond ismételten kinyilvánította, hogy a lovagrendi területek a Birodalomhoz tartoznak, ezért ő, mint leendő német-római uralkodó, nem maradhat közömbös a porosz–lengyel konfliktusban. Azt, hogy ennek az oklevélnek a kiadásakor Zsigmond értesült-e már a tannenbergi ütközetről, nem tudjuk, de tény, hogy a német fejedelmeket, nemeseket és a birodalmi városokat a keresztes lovagrend támogatására szólította fel.[1394] A külső támogatásra nagy szüksége volt a lovagoknak, mert 1410 augusztusában a poroszországi rendek többsége behódolt a lengyel király előtt, és csak a zsoldosok és a külső támogatás jelenthetett érdemi segítséget. Heinrich von Plauen még ebben a hónapban Csehországba küldte Georg von Wirsberget, a königsbergi főságárt, hogy ott 4000 „lándzsa", azaz 12000 zsoldost fogadjon fel.[1395] Tény, hogy Heinrich von Plauen komtur vezetésével Marienburg sikerrel állt ellen az ostromnak, és a több hetesre nyúlt várvívás során egyre komolyabb ellátási gondok jelentkeztek a lengyel–litván seregben, és járvány is felütötte a fejét. Az éhező katonák feldúlták, kirabolták az egész Alsó-Visztula térségét, emiatt a nem oly régen behódolt porosz városok és világi földbirtokosok sorra fordultak szembe a lengyel királlyal. A lengyel nemesség is egyre jobban sérelmezte a hadjárat elhúzódását, a Jagelló zászlaja alatt harcoló zsoldosok pedig fizetésük elmaradása miatt zúgolódtak. A lengyel király természetesen arról is értesült, hogy a königsbergi főságár Csehországban, a lovagrend németországi elöljárója, a Deutschmeister pedig a német területeken újabb zsoldos csapatokat toboroztak, amelyek rövid időn belül megérkezhetnek Poroszországba. Olyan hírek is érkeztek, hogy a Német Lovagrend livóniai ága, melyet nem sújtott a Poroszországban zajló háború, támadást akar indítani Litvánia ellen, ami bizonytalanná tette, hogy Vytautas és a litván sereg meddig marad Jagelló táborában. Dél-Lengyelországban viszont tartani lehetett attól, hogy Luxemburgi Zsigmond mégis valóra váltja hadüzenetét, és magyar csapatok törnek be a határon. Kilencheti sikertelen ostrom után 1410. szeptember 21-én Jagelló Ulászló arra kényszerült, hogy befejezze Marienburg ostromát, és elvonult a vár alól. A kudarcba fulladt hosszú ostrom a lengyel–litván hadvezetés háborús tervének összeomlását is

[1391] Ekdahl 1973, 250–251.
[1392] Regesta II. Nr. 1672.
[1393] Nau 1972, 49.; North 2009, 27.
[1394] RI XI/1. Nr. 10.
[1395] Biskup 1991, 54.

jelentette, mert nem sikerült a nagymesteri székhely elfoglalásával politikai engedményekre kényszeríteni a lovagrendet. A lovagok legendásan gazdag kincstárát sem sikerült megszerezni, amelyből kifizethette volna a hadi kiadásokat. A lengyel–litván sereg dél felé vonult vissza, és 1410. szeptember végén elhagyta Poroszországot. Arról azonban szó sem volt, hogy Jagelló befejezte volna a háborút. A kujáviai és dobrzyńi területeken rendezni akarta seregét, újjá szervezni az utánpótlást, és ismét offenzívára készült. De Zsigmond magyar király támadásával is foglalkoznia kellett, mert 1410. szeptember végén a Poroszországból időközben hazatért Stibor vajda 12 bandériummal betört Lengyelországba. Október folyamán elfoglalta és kifosztotta Szandecet és környékét, majd visszatért Magyarországra. Válaszul a lengyelek is betörtek Magyarországra, s Bártfánál összecsaptak Stibor csapataival.[1396] Kihasználva azt, hogy a lengyel hadak – az elfoglalt várakban és meghódolt városokban hagyott helyőrségeket leszámítva – 1410 szeptemberében kivonultak Poroszországból, októberben pedig a lengyel hadvezetésnek a Dél-Lengyelországot ért magyar támadással kellett foglalkoznia, a Német Lovagrend az újonnan felfogadott zsoldos csapatokkal megerősödve visszafoglalta várainak és városainak többségét. Michael Küchmeister a Németországból érkezett zsoldosokkal (kb. 3000 fő) Pommerellen tartományban már szeptember második felében visszafoglalta Konitz (Chojnice) és Tuchel (Tuchola) városát.[1397] Október elején Balga (Veszelnoje) komturjának vezetésével Königsberg és Kelet-Poroszország vidékéről erős lovagrendi sereg vonult be Kulmerland földjére, és néhány város kivételével az egész tartomány újra a lovagok fennhatósága alá került.[1398] A Michael Küchmeister vezette nyugat-poroszországi lovagrendi sereg 1410 októberében átlépte a porosz–lengyel határt, és betört Kujáviába. Mivel ez a támadás egyidőben zajlott a Dél-Lengyelország elleni magyar támadással, elképzelhető, hogy a porosz és a magyar katonai vezetés összehangolta offenzíváját. A Kujávia elleni lovagrendi támadás azonban az 1410. október 10-én Koronowo (Polnisch Krone) mellett vívott ütközetben megfeneklett. A csatában több, Magyarországról Poroszországba érkezett fegyveres is lengyel fogságba esett. Ezek alapvetően nem magyarok voltak, hanem döntően német ajkúak, akik zsoldosnak szegődtek a Német Lovagrendhez. Neveiket a fogságba esett zsoldosok kiváltásáról készült lovagrendi feljegyzések őrizték meg.[1399] 1410 október közepén újabb zsoldos egységek érkeztek Poroszországba, akiket Georg von Wirsberg főséfár fogadott fel Csehországban. November hónapban ismét Németországból jöttek zsoldos csapatok, így 1410. december közepére Heinrich von Plauen már közel 8000 főnyi zsoldos sereggel rendelkezett.[1400]

[1396] C. Tóth 2009a, 461–466.; Dvořáková 2009, 287.; Sroka 2010, 335–345.
[1397] Biskup 1991, 54.
[1398] Posilge, SRP III. 323.
[1399] Soldbuch I. 184–185, 196–197.; Ekdahl 2014, 53.
[1400] Biskup 1991, 55.

Grünwaldnál a lengyel–litván had kétség kívül nagy győzelmet aratott a Német Lovagrend felett, de Marienburgot már nem tudta elfoglalni, 1410/1411 fordulóján pedig a porosz területek – néhány vártól és várostól eltekintve – lényegében újra a keresztes lovagok ellenőrzése alá kerültek. 1410 októberében – Zsigmond dél felől jövő támadásával egyidejűleg – a lovagrend már offenzív akcióra is vállalkozott. Koronowo mellett ugyan vereséget szenvedett, de Jagellónak sem volt elegendő pénze ahhoz, hogy sokáig háborúzzon. Zsoldosai a kifizetetlen zsold miatt zúgolódtak, s egyre gyakrabban vetették fel azt a gondolatot, hogy inkább a Német Lovagrend szolgálatába szegődnek, mert a Rend folyamatosan toborzott katonákat és rendben fizetett is. Nagy-Lengyelországban egyre nagyobb nyugtalanságot keltett a porosz határ mentén elhúzódó háború lehetősége, Kis-Lengyelországban pedig attól tartottak, hogy megismétlődhet a magyar támadás. De Vytautas nagyfejedelem, és Janusz mazóviai herceg sem akarta a Német Lovagrend teljes legyőzését, mert nem látták volna szívesen Jagelló túlzott megerősödését. Emiatt egyikük sem mutatott hajlandóságot a háború folytatására. Ugyanakkor az Arany Horda anarchikus belső viszonyai ismét jó lehetőséget kínáltak Vytautasnak, hogy délkelet felé kiterjessze hatalmát. Ilyen bel- és külpolitikai körülmények között Jagelló béketárgyalásokra kényszerült a lovagrenddel. Mivel a nagy zsoldos sereg fenntartása a porosz kincstárat is alaposan megterhelte, a lovagok sem zárkóztak el a tárgyalásoktól. Első lépésként a felek 1410. december 9-én fegyverszünetet kötöttek.[1401] Luxemburgi Zsigmond minden bizonnyal emiatt kérte Heinrich von Plauentől az 1411. január 21-én írt levelében, hogy folytassa a háborút Jagelló ellen.[1402] Kérésének azonban nem sok foganatja volt, mert a tárgyalások tovább folytatódtak, s azok eredményeként az 1409 óta tartó hadiállapotot az 1411. február 1-én Thorn (Toruń) városában aláírt békeszerződés zárta le.[1403] A Grünwaldnál elszenvedett nagy vereség ellenére a thorni béke a Német Lovagrend számára alapvetően inkább kedvező feltételeket tartalmazott. Sem a Pommerellenre, sem pedig a Neumarkra vagy Kulmerlandra támasztott lengyel igény nem teljesült, és *de iure* még a külön szerződésben szabályozott Samogitia sem került ki végérvényesen a fennhatósága alól, mert csak Vytautas és Jagelló élete végéig szólóan csatolták vissza Litvániához. A megállapodás értelmében a lengyel király és a litván nagyfejedelem halála után a tartomány ismételten a nagymester fennhatósága alá fog tartozni.[1404] Egyéb területi veszteségek nem érték a lovagrendet, a porosz határok változatlanok maradtak, habár a mazóviai szakaszon, a nagy erdővidéken, továbbra is voltak vitatott részei.[1405] A foglyokért és a lengyelek által még megszállva tartott várak és városok kiürítéséért a lovagok az 1411.év végéig 100000 Schock cseh

[1401] Hoensch 1998, 77.
[1402] OBA Nr. 1487.
[1403] Staatsverträge I. Nr. 84.
[1404] Staatsverträge I. Nr. 83.
[1405] Lites II. Nr. 18.

garast voltak kötelesek fizetni.[1406] (A korban 60 garast, azaz *sexagena grossorum*ot számoltak 1 Schock-nak, s ezt 1 márka ezüsttel vették azonosnak.)[1407] Annak érdekében, hogy az esetleges rablóbandák a határvidéken nehogy nagyobb konfliktus okozójává váljanak, a békeszerződés úgy rendelkezett, hogy egy tizenkét főből álló egyeztető határbíróságot kell felállítani, amelybe a felek hathat főt delegálnak. A februári békekötést követően ez a testület csak egyszer, 1411 szeptemberében ült össze, többször nem.[1408] A békeszerződésben Jagelló és Vytautas kötelezettséget vállalt arra, hogy katolikus hitre térítik pogány és ortodox alattvalóikat.[1409] A lengyel csapatok nagy dúlás és fosztogatás közepette ürítették ki az ellenőrzésük alatt álló várakat és városokat. Strasburgban (Brodnica) például még a templomot is kirabolták.[1410] A Zsigmonddal kötött 1410. március 31-diki megállapodással ellentétben, amelyben a Német Lovagrend azt vállalta, hogy a magyar király tudta és beleegyezése nélkül nem köt különbékét Lengyelországgal,[1411] a thorni (toruńi) békét mégis az ő tudta és hozzájárulása nélkül kötötte meg, azaz Zsigmondot kihagyva különbékében állapodott meg. Ez azt jelentette, hogy Magyarország és Lengyelország között viszont még mindig fennállt a hadiállapot, s ez további fegyveres összecsapásokkal fenyegetett. Már a béketárgyalások alatt, 1411 januárjában egy Magyarország elleni esetleges lengyel támadás elhárítására Zsigmond viszonylag jelentős katonai erőt vonultatott fel a szepesi-sárosi határvidékre. Kizárólag csak egy lehetséges támadás visszaverése céljából vezényelt a határra katonákat, mert ez a sereg nem lépte át a magyar–lengyel határt. A határra küldött magyar sereg 1100 „lándzsából" állt, azaz kb. 3300–3500 főt jelentett. Szolgálatának ideje két, esetleg három hónapra volt tervezve.[1412] A thorni békét aláírók minden bizonnyal tudták, hogy valójában teljesíthetetlen feltételeket foglaltak írásba. Már az aláírás pillanatában számolni lehetett azzal, hogy a háborúban komoly károkat szenvedett Poroszország nem lesz képes egy éven belül kifizetni a 100000 Schock cseh garas összegű hadisarcot.[1413] Ha egy éven belül nem, de két év alatt azonban a Lovagrend mégis kifizette ezt az összeget.[1414] A szükséges pénz előteremtése érdekében az 1410. november 9-én nagymesterré választott Heinrich von Plauen (1410–1413)[1415] 1,6%-os általános vagyonadót vezetett be (minden márka érték után 3 Vierchen), a porosz Schillingek pénzlábát pedig 0,68 grammra csökkentette le.[1416] A pogány

[1406] Staatsverträge I. Nr. 84.
[1407] Pósán 2000b, 96.
[1408] Szweda 2006, 267–298.
[1409] Staatsverträge I. Nr. 84.
[1410] Plehn 1900, 76–77.
[1411] Staatsverträge I. Nr. 81.
[1412] Mályusz 1984, 84.
[1413] Volckart 1996, 67–68.
[1414] ASP I. Nr. 171.
[1415] Jähnig 2015, 302,
[1416] Volckart 1996, 69–70.

és ortodox alattvalók katolikus hitre történő áttérítésének békeszerződésben foglalt kötelezettsége litván belpolitikai okokból lényegében vállalhatatlan volt. A háborúhoz vezető korábbi fő lengyel politikai cél, hogy Pommerellen és Neumark kerüljön a lengyel korona fennhatósága alá, nem teljesült, ahogyan a Krakkó és Thorn közötti kereskedelmi háborút sem sikerült lezárni. Az 1411. évi thorni béke így lényegében konzerválta a korábbi konfliktusokat, s nem tartós békét teremtett, hanem a kezdetektől magában hordozta egy új háború lehetőségét, ami alig két évvel később, 1413 szeptemberében be is következett.[1417]

A thorni békétől a konstanzi zsinatig

Mivel az 1411. február 1-én aláírt thorni szerződés nem teremtett valódi békét, a Német Lovagrend igyekezett továbbra is jó viszonyban maradni Luxemburgi Zsigmonddal, aki unokatestvére, Jodok 1411. január 18-án bekövetkezett halálával még közelebb került ahhoz, hogy a Birodalom uralkodójává váljon.[1418] Azt követően, hogy a lovagrend már 1410. december 9-én fegyverszünetet kötött a lengyel királlyal, lényegében befejezte a háborút is, és Luxemburgi Zsigmond egyedül állt hadban Jagellóval és Vytautas-szal. Azok a körülmények és okok azonban, amelyek a lengyel uralkodót a lovagrenddel kötendő békére ösztönözték, természetesen Magyarországgal kapcsolatosan is fennálltak, ezért a krakkói udvar a helyzet rendezésére, és nem a konfliktus élezésére törekedett. A Magyarország és Lengyelország közötti hadiállapot fenntartása Zsigmondnak sem állt érdekében, mert Jodok halála után hosszú tárgyalásokat kellett folytatnia a német választófejedelmekkel, s mindenekelőtt saját bátyjával, Vencellel. Mivel az érdekeik Jagellót és Zsigmondot egyaránt a megbékélésre ösztönözték, a felek megbízottjaik révén 1411. március 31-én Iglón fegyverszünetben állapodtak meg, és őszre, november 11-re találkozót beszéltek meg a vitás kérdések rendezésére.[1419]

A velencei–magyar kapcsolatok alakulása szintén arra késztette Zsigmondot, hogy a magyar–lengyel viszonyt tárgyalások révén rendezze. Nápolyi László 1409. július 9-én 10000 aranyforintért eladta Velencének Zára városát és Dalmáciát, amelyekről azonban Zsigmond nem akart lemondani, ezért csak idő kérdése volt, hogy ebből a konfliktusból mikor kerekedik valódi háború.[1420] A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti konfliktus idején, amelyben Magyarország is érintett volt, erről szó sem lehetett, de azt követően, hogy 1411. február 1-én a nagymester és a lengyel király békét kötött, a tavasz folyamán pedig a magyar–lengyel kapcsolatok rendezése is elindult, egyre nyilvánvalóbbá

[1417] Boockmann 1975, 101–103.; Krollmann 1932, 95, 113.; Militzer 2005, 146.; Nöbel 1969, 79–80.
[1418] Hoensch 2000, 232.; Mályusz 1984, 76.
[1419] ZSO III. Nr. 289, 291.; C. Tóth 2014, 341.
[1420] E. Kovács 2013, 230.

vált, hogy Zsigmond nem fogja lenyelni Dalmácia elvesztését. Miután 1411. július 21-én német-római uralkodóvá választották,[1421] úgy döntött, hogy hadat indít Velence ellen. 1411 őszén a velencei dózse is biztosra vette, hogy Zsigmond támadni fog. A katonai kiadásokhoz a Német Lovagrend is hozzájárult, mert 1411. szeptember 7-én 1000 Schock cseh garas összegű kölcsönt adott Zsigmondnak.[1422] Ezt Velencében úgy értelmezték, hogy a magyar király politikáját és háborúját Szent Márk városa ellen valójában a lovagrend finanszírozza.[1423] Az iglói fegyverszünet (1411. március 31.) alkalmával november 11-re kitűzött tárgyalást lengyel területen, a határ mellett, a Dunajec folyó bal partján fekvő Sramowcze faluban tartották. A magyar és a lengyel királyt országaik főméltóságai képviselték, akiknek első dolga az volt, hogy a két ország közötti fegyverszünetet 1412. augusztus 15-ig meghosszabbítsák. A viszony rendezéséről szóló tárgyalások viszont napokig eltartottak. Az 1411. november 19-én megkötött megállapodás szerint a két király 1412. február 14-én a közös határhoz közel fog tartózkodni, hogy majd utána személyesen is találkozzanak és békét kössenek. Zsigmond Késmárkon vagy Lublón, Jagelló pedig Szandecben fogja kivárni a személyes találkozót.[1424] Az országnagyok által lebonyolított sramowce-i tárgyalásokat (1411. november 11–19.) követően november 27-én Krakkóban Jagelló Ulászló lengyel király jóváhagyta a fegyverszünetre és a tartós béke megteremtésére irányuló megállapodást.[1425] Ezzel egyidejűleg az Ozorai Pipo és Stiborici Stibor vezette magyar hadak megindították a Velenve elleni hadjáratot, és betörtek Friaul földjére.[1426] A thorni békével a Német Lovagrend kénytelen volt lemondani a Poroszország és Livónia között fekvő Samogitia tartományról, amit – annak stratégiai helyzete miatt – súlyos veszteségként élt meg. Súlyosbította a helyzetet, hogy a békekötés után Vytautas nem csak Samogitiát vette birtokába, hanem a Memel (Nemunas) folyó vidékén lévő lovagrendi területeket is Memel (Klaipeda) városával együtt. Ebben a helyzetben a lovagrendi vezetésben megoszlottak a vélemények arról, hogy a háború vagy a béke politikáját kell-e folytatni. Heinrich von Plauen nagymester úgy vélte, hogy a Német Lovagrend korábbi hatalmának helyreállítására csak fegyverrel van lehetőség, és egyértelműen háborút szorgalmazott.[1427] Ehhez azonban szövetségesre volt szüksége, s mivel ekkor még Magyarország és Lengyelország nem kötött egymással békét, magától értetődőnek tűnt a katonai együttműködésre vonatkozó kapcsolatfelvétel Luxemburgi Zsigmonddal. Az 1412. január 4-8. közötti budai tárgyalásokon Heinrich von Plauen nagymester követei 300000 aranyforintot

[1421] Baethgen 1970, 52.; Kondor 2012, 286–294.;
[1422] OBA Nr. 1556.
[1423] Berichte II. Nr. 61.
[1424] ZSO III. Nr. 1235.
[1425] Dogiel I. 43–45.
[1426] E. Kovács 2013, 231.
[1427] Krollmann 1932, 95–96.

kínáltak fel Zsigmondnak, hogy egy Lengyelország elleni magyar katonai fellépéshez tudjon miből zsoldosokat fogadni.[1428] A magyar uralkodó azonban 375000 aranyban szabta meg a katonai támogatás árát, de csak abban az esetben, ha a lengyel király támadná meg Poroszországot.[1429] Ezek a feltételek már a krakkói udvarral való megbékélés előkészítését szolgálták, s azt jelezték, hogy korábbi politikájával ellentétben Zsigmond már nem hajlandó részt venni a nagymester Lengyelország elleni támadó háborújában.[1430] Jagelló király szintén tett egy jelzés értékű politikai lépést: felbontotta a Velencével még a háború elején kötött szövetségét.[1431] A kölcsönös közeledést szolgáló politikai gesztusokat a királyok közötti személyes találkozó előkészítése követte. A két uralkodó által megbízott magyar és lengyel főpapok, bárók egy 1412. február 18-diki oklevél szerint a Szepes megyei Ófaluban tárgyaltak egymással, és a királyi találkozó helyszínéül a magyar–lengyel határ közelében, a magyar oldalon fekvő Lublót jelölték ki.[1432] Az a tény, hogy a megbízott méltóságok megbeszélésével egyidejűleg Zsigmond és Jagelló is elindult a királytalálkozó helyszínére, bizonyítja, hogy mindkét fél a kapcsolatok rendezését kívánta. Zsigmond 1412. február 19-én hagyta el Budát, és február 22-én már Késmárkon volt, majd február 28-tól Lőcsén várakozott.[1433] Jagelló január végén még Krakkóban tartózkodott, de február 14-től Szandec városában várta az előkészítő tárgyalások eredményét.[1434] Zsigmond 1412. március 9-én már Lublón volt, és Magyarország főméltóságaival együtt menlevélben biztosított Ulászló királynak és kíséretének szabad utat Magyarországra.[1435] A lengyel király március 12-én érkezett meg Lublóra.[1436] A két uralkodó 1412. március 15-én aláírta a magyar–lengyel békeszerződést.[1437] A lublói béke pontjai nagy hasonlóságot mutattak az annak idején, 1397. július 14-én Iglón megkötött szerződéssel. Zsigmond és Jagelló kölcsönös segítségnyújtást ígért egymásnak ellenségeikkel szemben. Moldva, Podólia és Halics-Volhinia hovatartozásának kérdésében a magyar király tudomásul vette a fennálló helyzetet, s elismerte, hogy ezek a területek a szerződő felek élete végéig a lengyel–litván állam fennhatósága alá tartoznak. Podólia és Halics-Volhinia esetében bármelyik fél halálát követően e területek öt évig még a lengyel korona alá tartoznak, s ezután egy lengyel–magyar vegyes bizottságnak, döntőbírói ítéletnek kell rendezni hovatartozásukat. A Moldva feletti lengyel fennhatóságot Zsig-

[1428] Staatsverträge I. Nr. 86.
[1429] Berichte II. Nr. 87.; Regesta II. Nr. 1720.
[1430] Mályusz 1984, 84.
[1431] Pósán 1998, 643.
[1432] ZSO III. Nr. 1767.; Bottló 1932, 17.
[1433] Itineraria 94.
[1434] Gąsiorowski 1972, 59.
[1435] ZSO III. Nr. 1838, 1839.
[1436] Gąsiorowski 1972, 59.
[1437] Staatsverträge I. Nr. 90.; ZSO III. Nr. 1854, 1855.

mond azzal a feltétellel ismerte el, hogy annak fejedelme köteles a magyar királyt fegyveresen segíteni a török elleni küzdelmekben. Ha ennek nem tenne eleget, a magyar és a lengyel uralkodó felosztja egymás között a vajdaságot. Az 1412. március 17-én, még Lublón kelt oklevél tanúsága szerint Zsigmond esküvel fogadta, hogy baráti viszonyt ápol Ulászló lengyel királlyal, ellene vagy örökösei ellen soha nem cselekszik semmit. Az oklevélben szerepelt János esztergomi érsek, Cillei Hermann és Garai Miklós nádor, akik megígérték, hogy mindig ezen eskü megtartására fogják ösztönözni a magyar uralkodót.[1438] A béketárgyalásokkal egyidőben a két király feleségei is találkoztak. Cillei Anna lengyel királyné március 9-én Késmárkon kereste fel unokatestvérét, Cillei Borbálát.[1439] A lublói békeszerződéshez egy hónappal később, április 15-én a Litvániában tartózkodó Vytautas is csatlakozott, és örök barátságot fogadott a szerződő felekkel.[1440] A lublói „örök béke" megkötése után március 19. és április 9. között a magyar és a lengyel király Kassán folytatták megbeszéléseiket. Zsigmond, mint a Birodalom uralkodója, a lengyel–lovagrendi viszony rendezésében döntőbíróként kívánt fellépni, s már 1412. március 25-én azzal a javaslattal állt elő, hogy ezt a vitás ügyet az érintettek bízzák az ő döntésére, és kezességet vállalt arra, hogy a keresztes lovagok alávetik magukat az ő bíráskodásának. A jó kapcsolatok erősítése érdekében ezt Jagelló Ulászló nemcsak elfogadta, hanem ő maga is kérte erre a szerepre.[1441] Ulászló viszont a magyar király és Ernő osztrák herceg közötti közvetítésre vállalkozott, aki unokahúgának a férje volt. Az osztrák–magyar kapcsolatok rendezésében a lengyel uralkodó közvetítése eredményesnek bizonyult.[1442] A kassai tanácskozások közepette Zsigmond, baráti szándékainak bizonyítékaként, meghívta Jagelló királyt az országába. A lengyel uralkodó, szintén a jó kapcsolatok megteremtésének szándékával, el is fogadta a meghívást, és közel három és fél hónapot töltött Magyarországon.[1443] Zsigmond, aki tisztában volt Heinrich von Plauen háborús eltökéltségével, nyomatékosan figyelmeztette a nagymestert, hogy a döntőbíráskodás lezárásáig ne merészeljen háborút indítani Jagelló vagy Vytautas ellen. Ugyanakkor kezeskedett arról, hogy Krakkó megtartja a thorni békét, a lengyel király előtt pedig a lovagrendért vállalt kezességet.[1444] Azt követően, hogy 1412. januárjában Zsigmond egyértelműen elzárkózott a Német Lovagrend katonai támogatásától és a Poroszországgal kötendő háborús szövetségtől, Heinrich von Plauen a Birodalomban igyekezett a német fejedelmek körében támogatókat keresni. Megbízottja, a thorni Hauskomtur azzal érvelt Németországban, hogy Jagelló király tatárokkal és

[1438] ZSO III. Nr. 1860.
[1439] C. Tóth 2014, 342.
[1440] Staatsverträge I. Nr. 92.; ZSO III. Nr. 1979.
[1441] ZSO III. Nr. 1897, 1902.; Pósán 1998, 644.
[1442] ZSO III. Nr. 1912.
[1443] C. Tóth 2014, 343.
[1444] RI XI/1. Nr. 200.

egyéb pogányokkal, valamint schismatikusokkal vonult hadba, ezért nem lehet benne megbízni.[1445] Mivel Zsigmond hajlandó volt ezzel a királlyal egyezkedni, a nagymester nem tartotta a német-római uralkodót megfelelő döntőbírónak. Szívesebben látta volna e szerepben XXIII. János pápát. A latin kereszténységet megosztó egyházszakadás azonban ekkor nem tette lehetővé a pápai tekintélyre alapozott egyházfői döntőbíráskodást, ezért Heinrich von Plauen – fenntartásai ellenére – 1412. május 18-án végül elfogadta a magyar királyt döntőbírónak, de azzal a feltétellel, hogy Budán csak az azonnal rendezhető ügyekben születik döntés, a gondosabb vizsgálatot igénylő kérdésekben két év alatt kell meghozni az ítéletet.[1446] 1412, május 22-én a nagymester elküldte követeit Budára. Erre a lépésre késztette a lovagrenden belüli politikai megosztottság is, mert Heinrich von Plauen háborús terveinek számos belső ellenzője akadt. A „nagy háború" után sokan kívánták a béke megtartását, még olyan áron is, amit a thorni béke írt elő. A háborút ellenző lovagrendi vezetők közé tartozott a Rend katonai parancsnoka, a marsall is, aki ekkor Michael Küchmeister volt. Álláspontja szerint az adott körülmények között a béke megtartása szolgálta leginkább a lovagrend érdekeit, és minden vitás kérdést tárgyalások útján, vagy döntőbírósági eljárással kell rendezni. Azt a véleményt képviselte, hogy ügyes diplomáciával a lovagok megszerezhetik a német-római uralkodó és a pápaság támogatását is.[1447] A Magyarországra érkező lovagrendi küldöttséget Johann von Wallenrode rigai érsek és Michael Küchmeister vezette. A tárgyalódelegáció tagja volt még Werner von Tettingen elbingi (Elbląg) komtur és főispotályos, Friedrich von Welden christburgi (Dzierzgoń) komtur, Eberhard von Wallenfels thorni (Toruń) komtur, Peter von Stein lovag, Dietrich von Lagendorf kulmerlandi birtokos, továbbá Thorn, Elbing és Danzig (Gdańsk) képviselői. A küldöttséghez tartozott még Johann Abeczier ermlandi prépost, Kaspar Schuwenpflug kanonok, és Johann Hildebrand káplán.[1448] A döntőbíráskodás 1412. június 5-én kezdődött, s mindkét fél hosszú panaszlistákat terjesztett elő, és támogatóik is szót emeltek érdekükben. Ernst bajor herceg a döntőbírói tárgyalás megkezdése előtt, június 4-én írt levelet Zsigmondnak a Német Lovagrend támogatására.[1449] A döntőbíráskodás megkezdését követően a mainzi érsek is levélben állt ki a Német Lovagrend mellett.[1450] Június végén Michael Küchmeister részletesen beszámolt a nagymesternek arról, hogyan álltak az ügyek Budán.[1451] Nem tudjuk, hogy valós fenyegetésről, vagy csak a döntőbíráskodás befolyásolásának szándékáról volt-e szó akkor, amikor 1412. július 9-én a nagymester arról tájékoztatta a lovagrend

[1445] Boockmann 1975, 96.
[1446] ZSO III. Nr. 2154.
[1447] Krollmann 1932, 96.
[1448] Nowak 1981, 31.; Sieradzan 2009, 44.
[1449] OBA Nr. 1698
[1450] OBA Nr. 1703.
[1451] OBA Nr. 1702.

Budán lévő követeit, hogy a lengyelek és a litvánok fenyegető magatartást tanúsítanak a határokon, ami fegyveres konfliktussal fenyeget.[1452] Nem tudjuk azt sem, hogy erre a hírre tett-e valamilyen lépést a nagymester, de 1412. augusztus 21-én Jagelló király panaszkodott a lovagrendre.[1453] Az 1412. augusztus 24-én megszületett döntőbírói ítélet lényegében megerősítette a thorni békét. Michael Küchmeister azonnal, még ugyanezen a napon tájékoztatta a nagymestert az ítéletről.[1454] Zsigmond ítélete szerint a hadifoglyokat hat hónapon belül ki kell cserélni. Samogitia tartomány Jagelló és Vytautas halála után visszakerül a Német Lovagrend fennhatósága alá, az erre vonatkozó okleveleket a krakkói és vilniusi udvarokban fél éven belül ki kell állítani. A nagymester köteles megtéríteni az ermlandi és włocławeki püspökségek földjén okozott háborús károkat.[1455] Mivel a budai döntőbíráskodásig a Német Lovagrend még csak a hadisarc felét fizette ki Lengyelországnak, Zsigmond magára vállalta a másik fél kifizetését. A Velencével 1411 óta folyó háború, valamint a német uralkodóválasztás miatt azonban nem rendelkezett ennyi készpénzzel, ezért a lovagrendtől átvállalt adósság nagyobb részének teljesítésére 37000 Schock cseh garas értékben 13 szepesi települést elzálogosított Jagelló királynak.[1456] A Német Lovagrend nevében Michael Küchmeister marsall kötelezettséget vállalt arra, hogy a Zsigmond által hitelezett pénzt négy részletben 1414. október 29-ig visszafizetik, de nem 50000 Schock cseh garast (ennyi volt a hadisarc fele), hanem 62000 Schock összeget, azaz Zsigmond 24%-os kamattal nyújtott kölcsönt a keresztes lovagrendnek.[1457] Ez közel 235000 magyar aranyforintot jelentett.

Zsigmond ítélete egyik felet sem elégítette ki, és számos nyitott kérdés is maradt. A megoldatlan, vitatott kérdésekről hosszú listát készítettek. Ebből 81 lengyel–litván, 25 mazóviai, 43 lovagrendi panasz volt, 15 pedig a pomerániai Stolp (Słupsk) hercegétől érkezett.[1458] A számos vitás ügy mellett a legfontosabb mégis az volt, hogy sem a lengyel–litván állam, sem pedig a Német Lovagrend nem érezte úgy, hogy teljesült volna stratégiai célkitűzése. Jagelló szerette volna Kulmerland és Pommerellen tartományokat a saját fennhatósága alá vonni, hogy kijáratot szerezzen a Balti-tengerre, a lovagrend pedig vissza akarta kapni Samogitiát, hogy állama két része, Poroszország és Livónia között helyreállítsa a szárazföldi összeköttetést.[1459] A vitatott határkérdések rendezésére Zsigmond a kor ismert magyar jogtudósát, Makrai Benedeket nevezte meg a Lengyelországba és Poroszországba küldendő megbízottjának, akit mint *iudex delegatus*t,

[1452] OBA Nr. 1707.
[1453] OBA Nr. 1718.
[1454] OBA Nr. 1720.
[1455] Staatsverträge I. Nr. 94.; Regesta II. Nr. 1746, 1747.
[1456] RI XI/1. Nr. 365, 380.; Ruciński 2009, 342–349.
[1457] Hoensch 1997, 16.
[1458] Lites II. 57–67.; Boockmann 1975, 103.; Pósán 2014c, 147.; Sieradzan 2009, 45, 189.
[1459] Pósán 1998, 645.

illetve *subarbitrator ac commissarius*t felhatalmazott, hogy a helyi kérdésekben az ő nevében döntéseket hozzon.[1460]

Az 1412. augusztus 24-diki döntőbírói ítélet mérlegelése után szeptember 4-én Heinrich von Plauen nagymester panasszal élt Zsigmond ítéletével szemben, és visszautasította azt.[1461] Zsigmond 1412. október 1-én bízta meg Makrai Benedeket, hogy a határkérdésekben a helyszínen tájékozódjon és eljárjon, és a következő napon erről tájékoztatta a lovagrendet is.[1462] A neves magyar jogtudós 1412. november 26-án érkezett meg Marienburgba, a nagymesteri székhelyre, majd innen Elbing (Elbląg), Frauenburg (Frombork), Balga (Veszelnoje) érintésével Königsbergbe (Kalinyingrád), Michael Küchmeister marsall székhelyére (december 23.) ment.[1463] Ugyanezen a napon a nagymester levélben küldött instrukciókat a marsallnak, hogy miről, s hogyan tárgyaljon Zsigmond megbízottjával.[1464] Heinrich von Plauen már december elején részletesen tájékoztatta a lovagrend római prokurátorát a magyarországi tárgyalásokról és döntőbíráskodásról, s levelében egyértelműen kívánatosnak tartotta a pápa támogatását. Arra utasította a prokurátort, hogy tegyen meg mindent a pápai jóindulat megnyerése érdekében.[1465] Königsbergből Makrai Benedek Ragnit (Nyeman) érintésével Litvániába ment, onnan 1413. január végén Mazóviába, és áprilisban ért vissza Thorn (Toruń) városába. Innen nyugatra, a pomerániai területekre utazott, és csak júliusban indult vissza Magyarországra.[1466] Útközben, 1413. július 10-én Krakkóban kiadott egy oklevelet, amelyben egyértelműen kijelentette, hogy Jagelló király és Vytautas nagyfejedelem semmilyen okot sem adtak a Német Lovagrendnek a béke megsértésére.[1467] Makrai Benedek határkérdésekben hozott döntéseit a nagymester és a marsall politikai nézetkülönbségeik ellenére egyaránt elutasította, így Zsigmond megbízottjának tevékenysége akaratlanul is megerősítette a lovagrenden belül a háborút szorgalmazó Heinrich von Plauen helyzetét, aki ezt kihasználva zsoldosok toborzásába kezdett Németországban.[1468] 1413. szeptember elején a nagymester hivatalos követeket küldött a Birodalomba, hogy tájékoztassa a birodalmi fejedelmeket arról, milyen kapcsolatba áll Jagelló a pogány tatárokkal, és ezért a segítségüket kérte.[1469] Szeptember 10. táján (a pontos dátumot nem ismerjük) arról írt az európai fejedelmi udvarokba, hogy Lengyelország megszegte a békét, csapatai porosz területekre törtek be, rabol-

[1460] RI XI/1. Nr. 363.; Sieradzan 2009, 33.
[1461] OBA Nr. 1723.
[1462] OBA Nr. 1726a, 1727.; ZSO III. Nr. 2742.
[1463] Sieradzan 2009, 56.
[1464] OBA Nr. 1758.
[1465] OBA Nr. 1747.
[1466] Sieradzan 2009, 180.
[1467] ZSO IV. Nr. 736.
[1468] Boockmann 1975, 102–103.
[1469] OF 6, 329–333.

tak, fosztogattak és számos foglyot ejtettek.[1470] Szeptember 17-én a nagymester, a rigai érsek és több poroszországi és livóniai egyházi, lovagrendi tisztségviselő levélben tájékoztatta Európa világi és egyházi méltóságait, hogy a lengyel–litván állam fenyegetése miatt a Német Lovagrend kénytelen fegyverrel megvédelmezni magát.[1471] Szeptember 23-án írt levelében a nagymester megismételte a hat nappal korábbi érveket.[1472] Ezzel egyidejűleg a lovagrendi csapatok átlépték a porosz–lengyel határt, és napokon át dúlták és pusztították a nagy-lengyelországi, kujáviai és mazóviai határterületeket, majd október elején visszatértek Poroszországba. Nem világos, hogy a lovagrendi támadás miért ért ilyen gyorsan véget, ahogyan az sem, hogy – ellentétben a lovagok korábbi támadó hadműveleteivel – most miért nem foglaltak el lengyel várakat, és miért nem szállták meg az elfoglalt területeket. Minden bizonnyal Michael Küchmeister marsall, a lovagrend katonai parancsnoka rendelhette el a csapatok kivonását (és ebben számos komtur is támogatta), mert úgy ítélte meg, hogy az erőviszony józan mérlegelése alapján az adott helyzetben kétséges a háború sikeres megvívása, hiszen a lovagrendnek nincs erős, katonai segítségnyújtásra is hajlandó szövetségese. A marsall szerint a budai döntőbíráskodással nyilvánvalóvá vált, hogy a Német Lovagrend gyakorlatilag sehonnan sem remélhet érdemi támogatást, és a lovagrendi állam pénzügyi szempontból sem engedhet meg magának egy háborút, mert képtelen annak finanszírozására.[1473] A csapatok visszarendelése a hadszíntérről a nagymester parancsainak nyílt megtagadását jelentette, azaz október elején a lovagrend tisztségviselőinek túlnyomó többsége szembe fordult Heinrich von Plauennel, és október 9-én megfosztották nagymesteri címétől, és őrizetbe vették.[1474] A lovagrenden belüli békepárti erők államcsínyje azonban már nem tudta megakadályozni a lengyel katonai válaszlépést. Jagelló király már 1413. október 4-én az európai fejedelmekhez írt levelében panaszkodott a Német Lovagrendre,[1475] s ezzel a levelével előkészítette a Poroszország elleni támadást. Schwetz (Świecie) komturja október 13-án a lengyel betörés növekvő veszélyéről tájékoztatta a marsallt.[1476] A lengyel támadás hamarosan be is következett, s Jagelló hadai egészen Königsbergig feldúlták Poroszországot. Akkora pusztítást okoztak, hogy már a kortársak is ezt „éhséghábornak" nevezték.[1477] A tisztségéből letett Heinrich von Plauen helyére a lovagrend nagykáptalana 1414. január 9-én Michael Küchmeistert választotta meg nagymesternek.[1478] A Német Lovag-

[1470] OF 6, 346–349.
[1471] LUB IV. Nr. 1948.
[1472] Regesta II. Nr. 1786.
[1473] Boockmann 1975, 114.; Krollmann 1932, 113.
[1474] Boockmann 1975, 114.; Militzer 2005, 146.
[1475] OBA Nr. 1995.
[1476] OBA Nr. 1996.
[1477] Hoensch 1997, 17.; Pósán 2015, 152.; Volckart 1996, 75.
[1478] Jähnig 2015, 302.

rend és Lengyelország közötti újabb háború miatt 1414. január 15-én Zsigmond ismét döntőbíráskodásra szólította a feleket Budára.[1479] Az esztergomi érseket és Garai nádort bízta meg azzal, hogy az ő nevében eljárjanak és tárgyaljanak a viszálykodó felekkel. Az ítélet, a döntés meghozatala határidejének június 24-ét jelölte meg.[1480] Zsigmond 1414. március 14-én írt levelében gratulált Michael Küchmeisternek nagymesterré választásához, és külön levélben írt ugyanerről a lovagrendnek is, kifejezve azon reményét, hogy a fennálló konfliktust sikerül békésen megoldani.[1481] Az új nagymester és a lengyel király – fenntartásokkal ugyan – de beleegyezett az újabb döntőbírói fordulóba, a konfliktus tárgyalásos rendezésébe, és ismét elküldték megbízottjaikat Budára. Ez egyúttal a harci cselekmények beszüntetését is jelentette. Június 24-re azonban mégsem született döntőbírói ítélet, mert az egyik döntőbíró megbetegedett. Jagelló azonban, tekintettel a katonai helyzetre, egyáltalán nem volt érdekelt abban, hogy a betegségre való tekintettel a határidőt meghosszabbítsák és a per tovább húzódjon. A háború állása egyértelműen neki kedvezett, s erre alapozva magának követelte Pommerellent és KUlmerlandot. Abba sem akart beleegyezni, hogy halála után Samogitia ismét visszakerüljön a lovagrend fennhatósága alá.[1482] Mivel a lovagok nem voltak hajlandóak a szóban forgó területek átadására, a lengyel király és a litván nagyfejedelem 1414. július 18-án ismét deklarálták a hadiállapotot, és megindították csapataikat Poroszország ellen. Július 25-én a lengyel–litván hadak átlépték a porosz határt.[1483] Neidenburg (Nidzica) mellől Jagelló levelet írt Zsigmondnak, amelyben jogosnak, igazságosnak mondta a háború újrakezdését, és az 1412. március 12-én Lublón kötött szövetségre hivatkozva kérte a magyar király támogatását. Az újra indult lengyel–lovagrendi háború a Zsigmond által a nyugati egyházszakadás felszámolására és a szükséges egyházi reformok megvalósítására 1414 őszére tervezett egyetemes zsinat összehívásának sikerét is fenyegette, ezért erőteljes nyomást gyakorolt a hadban állókra a harcok beszüntetése érdekében. 1414. július 21-én azt javasolta, hogy az esztergomi érsek betegsége miatt meghiúsult budai döntőbíráskodás helyett a vitatott kérdéseket a felek bízzák az összeülő egyetemes zsinat döntőbíráskodására.[1484] Az 1414. szeptember 4-én kelt levelében Zsigmond, mint német-római uralkodó, hivatalosan meghívta a Német Lovagrendet a Konstanzban tartandó egyetemes zsinatra.[1485] Ösztönzésére, és XXIII. János pápa közbenjárására a lengyel uralkodó és a nagymester 1414. október 7-én a poroszországi Strasburgban (Brodnica)

[1479] RI XI/1. Nr. 870.
[1480] Boockmann 1975, 115–117.
[1481] OBA Nr. 2041, 2042.
[1482] Boockmann 1975, 115–117.
[1483] Nöbel 1969, 80.
[1484] OBA Nr. 2114, 2115.
[1485] OBA Nr. 2132.

két évre szóló fegyverszünetet kötött.[1486] Ezzel elhárult az a veszély, hogy akár a lovagrend, akár a lengyel–litván állam távol marad az egyetemes zsinatról. A fegyverszüneti szerződés aláírását követően egy héttel a nagymester már meg is nevezte a konstanzi zsinatra menő lovagrendi küldöttség tagjait.[1487]

A konstanzi zsinat

Amikor Zsigmond azt javasolta, hogy a lovagrend és a lengyel–litván állam közötti vitás kérdésekben a Konstanzban összeülő egyetemes zsinat bíráskodjon, nem csak azért tette, hogy a szemben álló felek eljöjjenek és részt vegyenek a zsinaton, hanem azért is, mert ennek a konfliktusnak a politikai, területi, jogi vagy gazdasági kérdések mellett volt egy nagyon komoly egyházi-teológiai jellegű része is. Ez utóbbiak megítéléséhez keresni sem lehetett volna jobb fórumot, mint amit a zsinat jelentett. Az egyetemes egyházi zsinatnak kellett dönteni arról, hogy a Német Lovagrend vagy a lengyel király vétett-e a kereszténység ellen, és a zsinatnak kellett állást foglalnia a samogitiai és általában a litván térítés, egyházszervezés, valamint az ehhez kapcsolódó teológiai és kánonjogi fejtegetések, traktátusok ügyében.[1488] A konstanzi zsinaton Zsigmond az egyház kérdései mellett a korabeli keresztény világ és a Birodalom ügyeivel is foglalkozni akart.[1489] Ahogyan az 1412. jan 4-én vagy január 30-án kiadott oklevelei egyértelműen bizonyították, a Német Lovagrendet és annak államát a Birodalomhoz tartozónak tekintette (*der Orden uns und dem Riche gehöret*),[1490] ezért a lovagok és szomszédjai közötti kérdések rendezésére a zsinat magától értetődő fórumot jelentett. A strasburgi (Brodnica) fegyverszünet (1414. október 7.) megkötése[1491] után egy héttel a nagymester megnevezte a lovagrend konstanzi küldöttségét. Ahogyan az 1412. évi budai döntőbíráskodáson, úgy most is Johann von Wallenrode rigai érsek vezette a delegációt. Tagja volt Konrad von Egloffstein, a lovagrend németországi birtokainak, rendtartományainak elöljárója (Deutschmeister), Johann von Welden christburgi (Dzierzgoń) komtur, Peter von Wormditt, a lovagrend római főprokurátora, Johann Abeczier ermlandi prépost, Kaspar Schuwenpflug ermlandi kanonok, egy Johann von Orsechau nevű poroszországi földbirtokos, és Konrad Kesselhut, Kulm (Chełmno) polgármestere.[1492] A lengyel király csak 1414. november 9-én, négy nappal a zsinat megnyitása után nevezte meg tárgyalóküldöttségét. A lengyel delegációt Nikolaj Trąba, gniezno-i érsek vezette, Jakob Kurdwanowski płock-i, Jan Kropidło kujáviai és

[1486] RI XI/1. Nr. 1171, 1276.; Staatsverträge I. Nr. 105.
[1487] Berichte II. Nr. 110.; Staatsverträge I. Nr. 107.
[1488] Nowak 1975, 182.; Nowak 1981, 61–80.
[1489] RTA VII. Nr. 176, 179.; Engels 1966, 98–100.; Miethke 2013, 106.; Pósán 2014c, 148.
[1490] RTA VII. Nr. 125.; Staatsverträge I. Nr. 87.
[1491] RI XI/1. Nr. 1771, 1276.
[1492] Berichte II. Nr. 110.; Staatsverträge I. Nr. 107.

Andrzej Łaskarz poznańi püspökökből, Paweł Włodkowia (Paulus Vladimiri), a krakkói egyetem rektorából, jogtudósból, Peter Wolfram királyi káplánból, Jan Tuliszkow kaliszi és Zawisza Czarny kruszwicza-i kastellánból állt.[1493] A két kastellán és a krakkói rektor már Zsigmond budai döntőbíráskodása idején is képviselte Lengyelországot.[1494] A lengyel küldöttség csak közel három hónappal a zsinat megnyitása után, 1415. január végén érkezett meg Konstanzba.[1495] A lovagrendi követek viszont már a kezdetektől ott tartózkodtak, mert a Rend új vezetése úgy ítélte meg, hogy a grünwaldi súlyos vereség és a lovagrend katonai maggyengülésének ellensúlyozására a konstanzi zsinat komoly lehetőséget teremt, ahol a lovagok sikerrel képviselhetik jogi és teológiai színtéren érdekeiket. Tagadhatatlan, hogy a zsinaton, ezen az alapvetően egyházi színtéren a lengyel delegáció igen nehéz ellenféllel találta magát szembe. A Német Lovagrend saját helyzetének legitimitását Szent Ágoston tanításaira, a keresztes ideológiára, valamint azokra a különböző pápai és császári privilégiumokra alapozta, amelyeket a kereszténység védelmezéséért (*pro defensione Christianitatis*) kapott az idők folyamán.[1496] A Német Lovagrendnek, mint szerzetes katonai rendnek a létét a létrejöttétől az igazolta, hogy a kereszténységet védelmezte a pogányokkal és a schismatikusokkal szemben. Szent Ágoston írásai szerint az ilyen harc igazságos és jogos volt. Az Istentől származó természetjog (*lex naturalis*) középkori értelmezése szerint az Istent követő világ (azaz a kereszténység) állandó küzdelemben állt a Sátánt szolgálókkal, ezért lehetetlen és természetellenes a pogányok és a keresztények közötti megbékélés.[1497] A Szent Ágoston által értelmezett, és Clairvaux-i Bernát által továbbfejlesztett skolasztikus természetjog[1498] alapján a Német Lovagrend úgy tekintett önmagára, mint Krisztus katonájára, aki folyamatosan, állandóan fegyverrel küzd a gonosz ellen. De nem csak a Német Lovagrend értelmezte így a saját helyzetét, hanem a kortársak többsége is. Jakob Balardi, Lodi püspöke például Pál apostolra hivatkozva a konstanzi zsinaton egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a keresztények Krisztus misztikus testének részei, a hitetlenek pedig az Ördögé (*fideles sunt membra mistica corporis Christi, se dinfideles sunt membra dyaboli*).[1499] Johannes Falkenberg domonkos szerzetes 1412-ben írt *Satira* című művében azt fejtegette, hogy az, aki pogányok, schismatikusok vagy eretnekek segítségét veszi igénybe, ilyenekkel szövetkezik, magának az Ördögnek a segítségét fogadja el, s ezzel együtt elfogadja annak hatalmát is. Azokat, akik ilyet tesznek, nem bűn megölni, azok megérdemlik a

[1493] CESDQ II. Nr. 56.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011, 694.; Woś 1976, 443.
[1494] Boockmann 1975, 199.
[1495] ACC II. 210.
[1496] Kwiatkowski 2000, 11.
[1497] Russel 1977, 16–18.; Weiler 1988, 500–506.
[1498] Diers 1991, 388–390.
[1499] Kwiatkowski 2000, 48.

halált, s velük szemben fellépni minden keresztény fejedelem kötelessége.[1500] A pogányok és schismatikusok elleni harc természetjogi legitimációját, a Szent Ágoston tanításaiból eredeztetett politikai felfogást, s ezzel együtt a Német Lovagrend által vívott harcok igazságos és jogos mivoltát képviselte Konstanzban Ardicianus de Novara, Johannes Urbach vagy Dominicus de Ponte is.[1501] Annak, hogy a konstanzi zsinat kezdetekor alapvetően az ágostoni tanok határozták meg a kor politikai, jogi és teológiai gondolkodását, azért volt nagy jelentősége (és a lengyel–litván államra nézve veszélye), mert a Német Lovagrend azt állította, hogy az 1409–1411. és az 1413–1414. évi háborúkban Jagelló király és Vytautas nagyfejedelem seregében tatár (azaz pogány), rutén–orosz (azaz schismatikus), sőt még cseh (azaz huszita eretnek) zsoldos csapatok is harcoltak.[1502] A lovagrendi érvelés szerint ez azt bizonyította, hogy a lengyel–litván állam csak névleg keresztény, valójában azonban nem az, és egyértelműen akadályozza a keresztes lovagokat a kereszténység ellenségeivel szemben vívott harcukban. Az 1411. évi thorni (toruńi) békekötést követően a Német Lovagrendtől követelt hadisarccal Jagelló király tovább akarta gyengíteni a hit pajzsát jelentő keresztes lovagrendet, s ezzel együtt az egész kereszténységet is. A lovagok azt állították, hogy a lengyel uralkodó nemcsak baráti módon viszonyult a pogányokhoz, hanem moszlim tatárokkal, még mindig pogány litvánokkal, huszita eretnekekkel támadt a katolikus Poroszországra, ott fosztogatott, rabolt, gyilkolt, fogságba hurcolta a kereszténységet, templomokat, kegytárgyakat pusztított, fegyveresei pedig szüzeket és asszonyokat gyaláztak meg. Jagelló hadai több mint 300 templomot perzseltek fel Poroszországban, súlyos károkat okozva ezzel a valódi kereszténységnek.[1503] A katolicizmus ellenségeit is felvonultató lengyel–litván sereg valójában keresztény földeket akart meghódítani, ezért a lovagrendi állam katonai fenyegetettsége az egész katolikus világra veszélyt jelent.[1504] A lovagrendi vádak alapján fennállt annak a lehetősége, hogy a zsinat résztvevőinek többségében az a kép alakul ki, hogy Jagelló Ulászló a kereszténység ellensége. Ezt a lehetőséget valószínűsítette az is, hogy a 15. század elején egyes próféciákban Jagelló és Vytautas a Sátán legfőbb földi szolgálóiként jelentek meg.[1505] Ugyanakkor voltak olyan vélemények is, hogy Jagelló és Vytautas megtérésétől Kelet-Európában a latin kereszténység sorsa már nem a Német Lovagrendtől, hanem a lengyel–litván államtól függ, és a pogányok sokaságának megkeresztelésével a lengyel király és a litván nagyfejedelem valójában a kereszténység hősei.[1506] A lengyel–litván küldöttség legfontosabb célja a zsinaton

[1500] Satira 330–332.; Frenken 2007, 142.; Woś 1976, 445–446.; Wöhler 2003, 292.
[1501] Staatschriften I. Nr. 9, 10, 16.
[1502] Weise 1963, 421.
[1503] CEV Nr. 498.; Staatschriften I. Nr. 9, 16.
[1504] Srodecki 2015b, 53–54.
[1505] Kwiatkowski 1993, 101–115.
[1506] Kwiatkowski 2000, 11.

nem konkrét határkérdések, területi követelések vagy gazdasági természetű ügyek megtárgyalása és rendezése volt, hanem egészen magasra tette a mércét, és a Német Lovagrend tevékenységével, létével, valamint a Lengyelországnak felrótt elvi s teológiai tartalmú állításokkal, vádakkal akart foglalkozni. A döntőbíráskodás folyamatától függetlenül Lengyelország komoly elvi, vallási és kánonjogi kérdéseket kívánt megvitatni (*processus doctrinalis*), olyanokat, amelyek a Német Lovagrend és a lengyel–litván állam legitimitására, cselekedeteik jogszerűségére vonatkoztak, és ezekből akarta levezetni a lovagrenddel szembeni állításainak igazolását. Mindebből az következett, hogy a konstanzi zsinaton az egyik legfontosabb elvi kérdés a *bellum iustum*, az igazságos háború fogalmának tisztázása lett.[1507] Az elvi kérdések megtárgyalását a lengyel–litván küldöttség annál is inkább fontosnak tartotta, mert kétségbe vonhatatlan tény volt, hogy Jagelló Ulászló személyében egy neofita ült a trónon, és a litván nagyfejedelemség alattvalói is vagy újonnan megtértek voltak, vagy pedig az ortodox vallást követték, azaz katolikus szempontból schismatikusnak minősültek.[1508] „Ha a litvánok közül egy római keresztény, akkor száz másik ortodox" – írta még 1409. június 15-én a Német Lovagrend nagymestere, Ulrich von Jungingen.[1509] Az ágostoni tanok alapján megfogalmazott igazságos háború fogalmával szemben, amely a hívők harcát a hitetlenek ellen tekintette *causa legitimá*nak, a lengyel delegáció azzal érvelt, hogy a tannenbergi csatánál Isten egyértelműen kinyilvánította akaratát, és Jagelló királyt pártfogolta, nem a keresztes lovagokat. Tannenberg tehát egyértelmű isteni ítélet volt, annak legitimitását senki sem vitathatta.[1510] A krakkói diplomácia Jagellót a lovagrenddel vívott háború idején a katolikus hit iránti elkötelezett uralkodóként igyekezett bemutatni, akinek köszönhetően Litvánia keresztény lett, így a balti térségben már nem a Német Lovagrend, hanem a lengyel uralkodó a kereszténység terjesztője.[1511] A szóban forgó leveleket 1410. november 11-én és december 2-án írták. A lengyel propaganda és érvelés nem volt hatástalan, mert Zsigmond megbízottja, Makrai Benedek is 1413 júniusában „katolikus királynak és az igaz hit valódi tisztelőjének" (*rex catholicus ac versus cultor fidei orthodoxe*) írta le Ulászló királyt.[1512] Annak, hogy a lengyel–litván delegáció közel három hónappal a zsinat megnyitása után, 1415 január végén érkezett meg csak Konstanzba, bizonyára nyomós oka lehetett. A krakkói udvar titkos diplomáciája feltehetően ezen időszak alatt igyekezett felmérni a zsinati erőviszonyokat, hangulatot, a Német Lovagrendet támogatók körét, érvrendszerét, a lengyel álláspontok esélyét, és azokhoz támogatókat szerezni. Az a tény, hogy Zsigmond, mint német-római uralkodó 1412-

[1507] Miethke 2013, 108.; Woś 1976, 443.; Wöhler 2003, 286.
[1508] Kwiatkowski 2000, 11.
[1509] CEV Nr. 409.
[1510] Kwiatkowski 2000, 26.
[1511] CESDQ I. Nr. 41. és II. Nr. 2.
[1512] Lites II. Nr. 35.

ben békét kötött Jagelló királlyal, viszonyuk pedig egészen barátivá vált,[1513] sok egyházi és világi méltóságot is elbizonytalanított a porosz–lengyel konfliktus megítélését illetően. XXIII. János pápa is, aki a konstanzi zsinattól helyzete megerősítését remélte, látva a zsinat fő támogatójának, Luxemburgi Zsigmondnak a magatartását, egyértelműen felsorakozott a Makrai Benedeknek Jagellóról alkotott álláspontja mellett. 1415. január 17-én a pápa olyan oklevelet állított ki, amelyben a Német Lovagrend minden kiváltságát, amit korábban a pápáktól vagy a császároktól kapott, visszavonta.[1514] Elképzelhető, hogy ebben a titkos lengyel diplomáciának is szerepe volt, mert kétségtelen, hogy egy ilyen tartalmú pápai oklevél még a lengyel delegáció Konstanzba érkezése előtt, jelentős politikai sikert jelentett a lengyel király számára. Ezzel a döntésével ugyanis XXIII. János pápa a lovagrendi állam létének jogosságát is kétségbe vonta, és a római pápa Lengyelország és Litvánia javára már eldöntötte az eddigi vitákat. Úgy tűnik XXIII. János pápa – vélhetően a krakkói diplomácia hathatós közreműködésével – magáévá tette azt a lengyel véleményt, hogy a Német Lovagrend már nem képes ellátni eredeti hivatását, a kereszténység védelmét és terjesztését. Egyes vélekedések szerint nem valószínű, hogy ez a pápai oklevél a lengyel küldöttség Konstanzba érkezése előtt megszületett volna, sokkal inkább az történhetett, hogy azt visszadatálták, nehogy kapcsolatot lehessen látni az oklevél kiadása és a lengyel delegáció megérkezése között.[1515] A január 17-diki oklevél kiadása után, február 26-án XXIII. János pápa újabb oklevelet állított ki a porosz–lengyel konfliktushoz kapcsolódóan. Ebben Jagelló királyt, akiről a Német Lovagrend azt állította, hogy hamis keresztény, kinevezte Novgorod és Pleskau orosz fejedelemségek, és minden olyan terület pápai fővikáriusának, ahol *scismatici et heretici infideles rebelles seu hostes tam fidei quam ecclesie* éltek, hogy ott a schismatikusokat, eretnekeket és hitetleneket minden eszközzel, amit hasznosnak ítél, igyekezzen megtéríteni.[1516] Andrzej Łaskarz poznańi püspök Konstanzba érkezése után, 1415. január végén, Luxemburgi Zsigmond jelenlétében, Lengyelországot nevezete a hívők sokasága pajzsának (*scutum multorum fidelium*).[1517] A konstanzi zsinat előtt Zsigmond még azzal bíztatta a lovagrendet, hogy a porosz–lengyel kérdését a zsinat hamar napirendjére fogja tűzni, de nem így történt.[1518] 1415. május 11-ére ugyan napirendre vették a Lengyelország és a Német Lovagrend közötti vitás ügyeket, Zsigmond azonban azon nem jelent meg, így érdemi előrelépés nem történt.[1519] Amíg a tárgyalásra vártak, mindkét fél folytatta a korábbi propaganda háborút, amelyben a korábbról már jól ismert

[1513] C. Tóth 2014, 343.
[1514] CESDQ II. Nr. 57.
[1515] Nieborowski 1924, 141.
[1516] CESDQ II. Nr. 58.
[1517] Krzyżaniakowa 1996, 136–137.
[1518] RI XI/1. Nr. 1581.
[1519] Berichte II. Nr. 119.

állításokat ismételték meg, illetve azokhoz kapcsolódóan újabb és újabb érveket sorakoztattak fel.[1520] XXIII. János 1415. január 17-diki és február 26-diki okleveleinek azonban mégsem lett érdemi hatása, tartósabb következménye, mert a pápát 1415. május végén a zsinat letette tisztségéről.[1521] Július 13-án viszont meglepetésszerűen sor került egy tárgyalásra. Ezen a napon Zsigmond számba vette a korabeli Európa nagy egyházi és politikai kérdéseit. Első helyen az egyház helyzetéről, valamint a keleti egyházzal létrehozandó unióról szólt, azaz világossá tette, hogy a schismatikusok nem ellenségei a latin kereszténységnek. Ez jelentős mértékben gyengítette a Német Lovagrend érvelését, és komoly megerősítést jelentett a lengyel álláspont számára. Az egyházi kérdések után az angol–francia konfliktusról és a megbékélés szükségességéről szólt, s harmadik helyen beszélt a porosz–lengyel viszályról. Arra szólította fel a nagymestert és a lengyel királyt, hogy amíg követeik a zsinaton tartózkodnak, tartsák be a strasburgi fegyverszüneti megállapodást.[1522] Beszélt egy nagy vállalkozás tervéről is, amely majd betetőzi, megkoronázza a zsinat munkáját: egy nagy, a keleti és a nyugati keresztények által közösen indított, török elleni keresztes hadjáratról.[1523] Amikor Luxemburgi Zsigmond ezen az ülésen megkérdezte a lovagrendi és a lengyel–litván küldöttségektől, hogy elismerik-e a Birodalom főségét, fennhatóságát (*ab sy irkenten das reych vor yren obirsten*), az nem csak arra vonatkozott, hogy elfogadják-e őt szabadon választott döntőbírónak, hanem sokkal nagyobb horderejű politikai jelentőséggel bírt. A Német Lovagrend főprokurátorának tudósítása szerint ezt a kérdést mindenki úgy értette, hogy elismerik-e az érintettek a német-római uralkodót a keresztény világ legfőbb hatalmának, aki királyok és fejedelmek felett áll, s akinek a tisztségéből adódó kötelezettsége a neki alárendeltek vitáiban igazságot tenni, s nem önként választott döntőbíró. A lengyel delegáció világosan leszögezte, hogy az ő királyuk nem áll a császár fennhatósága alatt, hanem szabad (azaz szuverén) uralkodó (*eyn fryer koning*). A Német Lovagrend nem válaszolt egyértelműen. Azt mondta, hogy az egyházat, a zsinatot és a Birodalmat egyaránt elfogadja döntőbírónak (*gerichte der heiligin kirchen, das heiligin concilii und das reyches*), és hangsúlyozta, hogy mindig is elismerte maga felett az egyházat és a Birodalmat (*des ordin, der alczeit andachtig und gehorsam ist gewest und ist der heiligin kirchin und dem heiligin romischenen reyche, undirgebet sich in ein recht*).[1524] Talán ennek az álláspontnak is szerepe volt abban, hogy 1415. július 16-án Zsigmond ígéretet tett, hogy a lehetőségek szerint a zsinat előtt támogatni fogja a Német Lovagrendet a lengyel–litván állammal szemben.[1525] Augusztusban Zsigmond elhagyta Konstanzot,

[1520] Rüther 2013, 43–68.
[1521] Bernhart 1930, 216.; Jedin 2009, 74–75.; Zimmermann 2002, 201.
[1522] Berichte II. Nr. 121.
[1523] ACC II. 413.
[1524] Berichte II. Nr. 121.
[1525] OBA Nr. 2243.

hogy lemondásra kényszerítse XIII. Benedek pápát, és közvetítsen az angolok és a franciák között a százéves háborúban.[1526] Azt az álláspontot viszont, hogy Lengyelország éppúgy „a hit pajzsa", mint a Német Lovagrend, a zsinat is elfogadta. 1415. augusztus 17-én arra emlékeztette Jagellót, hogy Lengyelország királyaként kötelessége oltalmazni a latin kereszténységet, ezért minden erejével segítse Zsigmond törökkel szembeni fellépését, és a Német Lovagrend csapatainak engedjen szabad átvonulást az országán, mert a zsinat a lovagokhoz is hasonló felhívást intézett. A zsinati oklevél úgy fogalmazott, csak így lehet megtartani Magyarországot, amelynek összeroppanása jóvátehetetlen károkat okozna az egész kereszténység számára.[1527] Ez a zsinati levél ugyanakkor kimondatlanul is azt a lengyel álláspontot erősítette, hogy a Német Lovagrendnek, ha hivatásának megfelelően a pogányok ellen akar hadakozni, a Balti-tenger vidékéről olyan helyre kellene költöznie, ahol a pogányok valóban fenyegetést jelentenek a kereszténységre.

Zsigmond diplomáciai távollétében a zsinat – érthető módon – világi ügyekkel nem foglalkozott, de a lovagrendi–lengyel viszály egyházi és teológiai kérdéseit mégis napirendre tűzte. 1416. február 13-án a lengyel küldöttek előadhatták az e tárgykörbe tartozó panaszaikat a Német Lovagrenddel szemben. A *Propositio Samogitarium* című előterjesztésükben megfogalmazták, hogy a lovagok semmibe veszik a Samogitia földjén élők jogait, jóllehet közülük is már sokan megkeresztelkedtek, és így a keresztény európai népek nagy családjába, és az anyaszentegyház kebelébe tartoznak. A delegáció másik panaszirata, a *Propositio Polonorum* azt állította, hogy a keresztes lovagok akadályozták a térítő tevékenységet, és egyáltalán nem a kereszténység terjesztésén fáradoztak. A lengyel–litván küldöttség a lovagrend megreformálását, és eredeti hivatásához, a pogányok elleni harchoz történő visszatérését szorgalmazta, és azt javasolta, hogy a keresztes lovagok hagyják el Poroszországot, és költözzenek a török s tatár határvidékre, Podóliába, mert ott valóban védelmezni kellett a kereszténységet a pogányok támadásaival szemben.[1528] A konstanzi zsinat idején a lengyel–litván állam részéről felerősödött az a szándék, hogy a Német Lovagrend költözzön el a Balti-tenger vidékéről.[1529] A lovagrend főprokurátorának a nagymesterhez írt 1416. június 28-diki levele szerint a lengyelek azt javasolták a zsinaton, hogy a keresztes lovagok településsenek át Podóliába, vagy ha az valamiért nem tetszene nekik, akkor Ciprusra, esetleg Rodoszra, hogy ott jóvá tegyék elkövetett bűneiket, és ténylegesen gyakorolhassák eredeti hivatásukat, a pogányokkal szembeni harcot.[1530] A lengyel küldöttség azt a kérdést állította a közép-

[1526] Windecke emlékirata 60–62.; Ehlers 2009, 71.
[1527] CDH X/5. Nr. 265.
[1528] Israel 1952, 22.; Thumser 2000, 141–142.; Wippermann 1979, 59.
[1529] Rüther 2013, 52.
[1530] Berichte II. Nr. 164.: … *das sie den orden czu Prußen welden uffnemen unde welden is seczen bii den koning von Cypern unde by den meister von Roddys wanne sie das also*

pontba, hogy ellátja-e még a Német Lovagrend eredeti hivatását, azaz a kereszténység védelmét és terjesztését, vagy nem. A krakkói udvar álláspontja szerint egyáltalán nem. A keresztes lovagok mellett alapvetően ágostoni tanokkal érvelőkkel szemben a lengyel delegáció teológiai és kánonjogi téren legfelkészültebb tagja, Paulus Vladimiri viszont Aquinói Szent Tamás nézeteire támaszkodva lehetségesnek tartotta a békét és együttélést a pogányokkal. A világot, s benne az embert, Isten teremtette, így a természetjog (*lex naturalis*) minden ember sajátja, a pogányoké éppúgy, mint a kereszténye, ezért egy keresztény királynak lehetnek akár nem keresztény alattvalói is.[1531] Ebből következően nem természetellenes, hogy Jagelló Ulászló seregeében a király moszlim és ortodox hitű alattvalói is hadba vonultak. Azt a lovagrendi vádat, hogy a lengyel–litván állam határán kívülről érkezett pogányok és schismatikusok támogatták volna a lengyel uralkodót, határozottan visszautasította.[1532] A litván nagyfejedelemség vallási realitását, nevezetesen, hogy a népesség jelentős része az ortodox hitet követő keleti szláv népességhez tartozott, a római katolikus vallást felvevő Jagelló és Vytautas sem hagyhatta figyelmen kívül. A latin kereszténység elfogadtatásának kötelessége, amit Jagelló az 1385. évi krewo-i uniós szerződésben vállalt, csak a litván etnikai területek pogány népességére vonatkozott, a nagyfejedelemség ortodox szláv területeire nem.[1533] A konstanzi zsinaton a lengyel–litván államot és uralkodót illető kritikákra Paulus Vladimiri egy kérdéssel válaszolt. Azt kérdezte, ha Luxemburgi Zsigmond, a Német Lovagrend vagy más keresztény hatalmasságok adott esetben nem katolikusok közül is fogadtak fel fegyvereseket (mint például Magyarország déli határainál ortodox szerbeket) úgy, ahogyan azt a lengyel király is tette, akkor miért csak Jagellót illetik elmarasztaló véleménnyel, a többi fejedelmet vagy tartományurat pedig nem.[1534] A Német Lovagrendnek a pogányok és schismatikusok elleni küzdelemre, és a katolikus egyház védelmezésére történő hivatkozását, érvelését azonban jelentősen gyengítette, hitelét pedig rontotta az, hogy az 1398. évi sallinwerderi szerződés után[1535] a szerzetes lovagok részt vettek Vytautas tatárok elleni hadjáratában, és egy olyan hadsereggel vonultak hadba, amelyben nagy számban voltak ortodoxok és pogányok is.[1536] De a lovagrend a Pszkov (1406) és Moszkva (1408) elleni litván hadjáratokba is küldött csapatokat, amelyeknél a nagyfejedelem serege hasonló összetételt mutatott.[1537] A schismatikusokkal kapcsolatos kritikák élét jelentősen csorbította az is, hogy a zsinat a keleti és nyugati uniójának

bestellen welden, das her do der cristenheit nutczer were wen hy

[1531] Frivaldszky 2001, 116.; Kwiatkowski 2000, 26.; Schmölz 1990, 36.

[1532] Boockmann 1975, 90–91.

[1533] Font 1998, 143.; Tuchtenberg 2009, 28–29.

[1534] CESDQ II. Nr. 2.

[1535] Staatsverträge I. Nr. 2.

[1536] Posilge, SRP III. 222, 229–230.

[1537] Posilge, SRP III. 282–283.

kérdésével is foglalkozni akart, ebben pedig Krakkó kezdeményező szerepet játszott. Jagelló és Vytautas már 1415 októberében levélben fordult a zsinati atyákhoz, s kinyilvánította készségét arra, hogy ortodox alattvalóikat visszavezetik a római egyházhoz.[1538] 1417 végén a lengyel király Grigorij Camblack kijevi metropolita vezetésével ortodox egyházi küldöttséget indított Konstanzba, hogy ott az egyházi unióról tárgyaljon, s erről 1418. január 1-én V. Márton pápát is tájékoztatta.[1539] Fillastre bíboros naplója szerint az ortodox küldöttség 1418. február 18-án érkezett Konstanzba, ahol Luxemburgi Zsigmond német-római uralkodó ünnepélyesen fogadta.[1540] Egy héttel később, február 25-én V. Márton pápa is találkozott Camblak metropolitával.[1541] Ulrich von Richental beszámolója szerint az ortodox küldöttséggel együtt moszlim tatárok is érkeztek Konstanzba (*Und komend vil haiden mit im, uß der Tartarye und uß der, die da habend des Machometen glouben…*).[1542] A pápa előtt a metropolita arról beszélt, hogy az egyházi unió Jagelló király érdeke is, aki azon fáradozik, hogy a jogara alá tartozó népeket mind a római egyházhoz vezesse.[1543] A Konstanzba küldött ortodox delegációval Jagellónak alapvetően politikai célja volt. Azt akarta bizonyítani, hogy nem csak a pogány litvánokat vezette a katolikus egyházhoz, hanem a schismatikusokat is képes visszavezetni Rómához. Ez pedig azt jelentette, hogy Európa északkeleti részén nem a Német Lovagrend, hanem a lengyel–litván állam a kereszténység igazi terjesztője.[1544] A zsinaton a lengyel küldöttség azzal is érvelt, hogy a Német Lovagrend erőszakos krisztianizációja csak halált és pusztulást hozott a balti népekre. Paulus Vladimiri szerint erőszakkal nem lehet a hitetleneket katolikus hitre téríteni. A lovagrenddel ellentétben Lengyelország békésen, dinasztikus kapcsolatokon keresztül térítette meg a pogányokat a koldulórendi missziónak köszönhetően.[1545] A Német Lovagrend főprokurátorának 1416. március 5-diki beszámolója szerint a lengyel delegáció már az év elejétől azt szerette volna elérni, hogy a Jagelló koronája alá tartozó Lemberg (Lvov) érseke, és Vilnius püspöke vizsgálja meg a samogitiai helyzetet, és ők szervezzék ott meg az érdemi missziós tevékenységet és az egyházi intézményeket, ne a lovagrend. A nagymester követeinek azonban, felismerve a lengyel javaslatban rejlő politikai veszélyt, sikerült elérni azt, hogy ne kizárólag lengyel és litván főpapok menjenek Samogitiába, hanem a zsinat maga állítson fel egy küldöttséget, amely segít az ottani egyházszervezet létrehozásában, kiépítésében.[1546] A

[1538] CEV Nr. 651.; Brandmüller 1997, 190.
[1539] CESDQ II. Nr. 81.
[1540] ACC II. 164.; Tvorčeskoe 404.
[1541] ACC II. 164.
[1542] Richental 136.
[1543] ACC II. 166.
[1544] Boockmann 1975, 215–216.
[1545] Kahl 1958, 161–209.
[1546] Berichte II. Nr. 151.

zsinati misszió 1416. április végén indult útnak Litvániába, de június közepén már ismét Konstanzban volt, ahol elpanaszolta, hogy a keresztes lovagok megakadályozták, hogy Poroszországon keresztül eljussanak Litvániába. A lovagrend eljárása nagy felháborodást váltott ki. A lengyel delegáció ezt a helyzetet használta ki arra, hogy beterjessze a Német Lovagrenddel szemben a Paulus Vladimiri által összeállított 52 cikkelyét (köztük azt is, hogy a keresztesek településüljenek át Ciprusra).[1547] Az, hogy a Német Lovagrend még a zsinat által küldött misszió eljutását Samogitiába is megakadályozta, a korabeli Európa közvéleményében még inkább hitelt adott annak a lengyel–litván állításnak, hogy a keresztesek valójában akadályozzák a magkeresztelkedésre kész pogányok megtérését. A lovagrenddel szembeni felháborodást követően a zsinati misszió a következő évben másodjára már akadálytalanul eljutott Litvániába, ahol az egyetemes zsinat 1416. augusztus 11-diki felhatalmazása alapján Vytautas nagyfejedelem, a zsinati küldöttség jelenlétében, 1417. október 24-én Medniki központtal megalapította a samogitiai püspökséget. Ezzel együtt felszentelték az első samogitiai püspököt is.[1548] Mire ennek a híre megérkezett Konstanzba, a zsinat már új pápát is választott, aki Luxemburgi Zsigmonddal együtt elismerését fejezte ki a lengyel királynak és a litván nagyfejedelemnek.[1549] Jagelló király 1417. november 30-án írt levelében úgy fogalmazott, hogy a zsinati missziós küldöttség Samogitiában az egyházi unió ügyét is szolgálta.[1550]

A lovagrend helyzetét nehezítette a Lengyelország által szorgalmazott *processus doctrinalis* témáihoz kapcsolódóan a Johannes Falkenberggel szemben indított zsinati eljárás is. Az 1412-ben írt *Satira* című műve az ágostoni világképre épült, és sok esetben egészen extrém, politikai és morális értelemben vállalhatatlan gondolatokat tartalmazott, és nagyon agresszív stílusban íródott. A domonkos szerzetes szerint, bármit is mondjon az egyház, Jagelló király valójában pogány, ahogyan a lengyelek is mindannyian, mert megtűrnek maguk felett egy pogány uralkodót, akit pedig nem bűn megölni, de alattvalóit sem. Ha egy nép az igazságosság, a keresztény hit útján jár, akkor kötelessége mindent megtenni az igazságtalansággal, a hitetlenséggel szemben, mert a pogányokkal, hitetlenekkel lehetetlen bármilyen formájú együttélés és béke. Falkenberg azt is állította, hogy a pogányokkal és schismatikusokkal szövetkezett Jagelló le akarta öletni saját keresztény alattvalóit. Számára mindenki, aki szóba állt a pogányokkal vagy ortodoxokkal, maga volt a Sátán, a megtestesült Gonosz.[1551] Mivel a zsinat az egyházi unió kérdésével is foglalkozott, így szükségképpen tárgyalnia kellett ortodoxokkal, a domonkos szerzetes állításai a Konstanzban összegyűlt klerikusokra is vonatkozott, és mindenkire, aki támogatta az egyházi unió gon-

[1547] Berichte II. Nr, 164,
[1548] CESDQ II. Nr. 77.
[1549] Boockmann 1975, 214.
[1550] CESDQ II. Nr. 78.
[1551] Kwiatkowski 2000, 14–15.; Woś 1976, 446.

dolatát. Emiatt nem volt meglepő, hogy a lengyel delegáció kezdeményezésére 1416 végén zsinati eljárás indult Johannes Falkenberggel szemben eretnekség vádjával.[1552] Sokan úgy vélték, hogy a megvádolt domonkos rendi szerzetes valójában a Német Lovagrend megbízásából írta a művét, így az eretnekség gyanúja – amit a zsinati misszió samogitiai esete még inkább alátámasztani látszott – a lovagokra is rávetült.[1553]

A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti elvi kérdések, kánonjogi és teológiai viták mellett a zsinati döntőbíráskodás szükségképpen a középkori politikai gondolkodás fő kérdéseit is felszínre hozta. Azzal, hogy legitim pápa hiányában a konstanzi zsinatot a Német-római Birodalom uralkodója hívta össze, és szervezte meg, mint egykor 321-ben az első egyetemes zsinatot Constantinus római császár, egyértelműen kifejezésre juttatta a keresztény világ feletti császári főhatalom eszményét és igényét. A virágzó középkor nagy császárainak gyakorlatához hasonlóan Zsigmond, mint *advocatus et defensor ecclesiae*, maga szorgalmazta az egyház belső reformjának ügyét. Az egyetemes egyház megújításának ösztönzése összekapcsolódott az egyetemes császári hatalom visszaállításának programjával, amit *concilii defensor et protector* minőségében a zsinatra gyakorolt befolyásán keresztül akart érvényre juttatni. Zsigmond a lovagrendi és a lengyel küldöttségeket már 1415. július 13-án arról kérdezte, hogy elismerik-e a Birodalom fennhatóságát.[1554] Annak ellenére, hogy a különböző európai ügyek 1415 augusztusában elszólították Zsigmondot Konstanzból, az uralkodó igyekezett nyomon követni az ott történteket. A Johannes Falkenberggel szemben indított eljárás miatt a Német Lovagrend kényelmetlen helyzetét igyekezett a maga javára kihasználni. Egyik legbizalmasabb hívét, Frigyes nürnbergi várgrófot következtében Poroszországba küldte, s azt szorgalmazta, hogy a nagymester egyértelműen ismerje el a császár fennhatóságát, a lovagrendi területeket a Birodalomhoz tartozónak, a lovagok váltsák ki a Szepességet a lengyel zálogból, s azt mindenféle térítés nélkül adja vissza a magyar koronának, sőt még az 1402-ben zálogba adott Neumarkot is szolgáltassa vissza.[1555] A nagymester Zsigmond valamennyi felvetését visszautasította, és további lépéseivel még nehezebb politikai helyzetbe sodorta a lovagrendet. A német-római uralkodó közvetítésével 1416. április 6-án Párizsban Lengyelország és Poroszország ismét meghosszabbította a korábbi fegyverszünetet, de a hosszabbításnak Jagelló király árat is szabott. A lovagrendi főprokurátor 1416. április 16-diki beszámolója szerint három Visztula melletti falu átengedését kérte annak bizonyságául, hogy a keresztes lovagok valóban a vitás kérdések rendezésére törekednek, és nem csak az időt akarják húzni. A lengyel követeknek maga Zsigmond garantálta, hogy a Német Lovagrend, mint a Birodalom egyik egyházi tartományura,

[1552] Miethke 2013, 108.
[1553] Pósán 2014c, 155.
[1554] Berichte II. Nr. 121.
[1555] Berichte II. Nr. 157.

a nagymester pedig, mint birodalmi fejedelem az uralkodó kérésére ezt a feltételt teljesíteni fogja. A zsinaton jelen lévő főprokurátor maga is azt tanácsolta Michael Küchmeister nagymesternek, hogy a szóban forgó három falut politikai megfontolásból adja át Lengyelországnak, de lovagrendi vezetés ezt is elutasította.[1556] A fegyverszünethez kapcsolódó feltétel megtagadását Luxemburgi Zsigmond saját szavahihetőségének és uralkodói tekintélyének kétségbe vonásaként, a Birodalom fennhatóságának fenntartások nélküli elismerésének elutasítását pedig a segítő szándék visszautasításaként értelmezte. A lovagrend még a budai döntőbíráskodás során ígéretet tett arra, hogy az 1409–1411. évi háború során a włocławek-i püspökség területén a lovagrendi csapatok által okozott károkat megtéríti, de a többi követeléshez, feltételhez hasonlóan a nagymester ettől is elzárkózott.[1557] Zsigmond 1417. január végén érkezett vissza Konstanzba, ahol újból feltette a lovagrendi és lengyel követeknek a kérdést: elismerik-e maguk felett a császár fennhatóságát. Az érintettek éppúgy nem adtak egyértelmű választ, mint 1415-ben. A keresztes lovagok válasza ugyanaz volt, mint korábban: egyformán elismeri maga felett a Birodalom és a Szentszék fennhatóságát (*das der orden sei beide under der kirchen und och under dem reiche*).[1558] A lovagrendi delegáció természetesen érzékelte a császár neheztelését, ezért erőfeszítéseit arra koncentrálta, hogy a döntőbíráskodásba Zsigmondnak minél kisebb befolyása legyen. Azt javasolta, hogy a zsinat bízza meg Luxemburgi Zsigmondot a döntőbíráskodással, azaz ne saját jogán, a keresztény Európa főhatalmának birtokában ítéljen. A lovagrendi javaslat azt célozta, hogy ne kelljen választani a császár és a pápa között, hanem politikai megfontolásból felkarolta a konciliarista elveket, mert ebben az esetben az egyetemes zsinat mindkettő felett állt. Emellett az a lehetőség, kilátás, hogy a zsinat hamarosan új pápát is választhat, a főprokurátor beszámolója szerint, újabb döntőbíró színre lépésének lehetőségét hordozta magában.[1559] Peter von Wormditt főprokurátor ugyanakkor arra is felhívta a nagymester figyelmét, hogy a lovagrend számára elengedhetetlen lesz az új pápa jóindulatának megnyerése, és erre ajándékokat, pénzt is kell majd áldozni.[1560] 1417 késő tavaszán és nyarán heves viták folytak Konstanzban arról, hogy az egyházreform, vagy a pápaválasztás kérdése kerüljön-e előbb a zsinat elé. Az egyházreform elsőbbsége mellett kiálló Luxemburgi Zsigmonddal szemben végül a zsinat a nyugati egyházszakadást megszüntető pápaválasztás elsőbbsége mellett döntött.[1561] Ezeket a nagy vitákat a Német Lovagrend arra használta ki, hogy a rá kedvezőtlen fényt vető Johannes Falkenberget kivonja a zsinati eljárás alól, s eltávolítsa Konstanzból. A németországi domonkos rend-

[1556] Berichte II. Nr. 172.
[1557] Berichte II. Nr. 192.
[1558] Berichte II. Nr. 202.
[1559] Berichte II. Nr. 201.
[1560] Berichte II. Nr. 210.
[1561] Berichte II. Nr. 218.

tartomány káptalana 1417. június 6-án arra ítélte Falkenberget, hogy élete végéig a kolostor falai között éljen, s azt soha el ne hagyja.[1562] 1417. május 14-én újból meghosszabbították a lengyel–porosz fegyverszünetet.[1563] 1417. november 11-én a zsinat V. Márton személyében megválasztotta az új pápát. A Német Lovagrend főprokurátora elégedetten számolt be erről az eseményről, s azt írta a nagymesternek, hogy az új pápa nagy jóindulattal viseltetik a keresztes lovagok iránt.[1564] Még az év végén írt levelében is megismételte, hogy a lovagrendi ajándékok megtették a hatásukat a pápánál.[1565] A hosszú nyugati schisma után a Német Lovagrend az általánosan elfogadott új pápa tekintélyére igyekezett építeni, és azzal a javaslattal állt elő, hogy V. Márton bízzon meg egy, a zsinati *natió*k képviselőiből és a bíborosokból álló bizottságot a porosz–lengyel konfliktus megvizsgálásával, s különösen a lovagrendi panaszok és kérések jogosságának megállapításával.[1566] V. Márton pápa határozottan megtiltotta a lengyel királynak, a litván nagyfejedelemnek és a nagymesternek, hogy háborút kezdjenek egymással.[1567] Ez alapvetően a Német Lovagrend érdekében történt, mert közelgett az 1417. május 14-én egy évvel meghosszabbított fegyverszünet lejártának időpontja.[1568] A lengyel–litván küldöttség ezt elutasította, mert úgy értékelte a helyzetet, hogy az új pápa részrehajló, s egyértelműen a keresztesek pártját fogja. Ilyen körülmények között a lengyel delegáció egyedül Zsigmondot akarta döntőbírónak. A pápa és a császár együttes szorgalmazására 1418 áprilisában egy évvel ismét meghosszabbították a porosz–lengyel fegyverszünetet. A főprokurátor beszámolója szerint a lovagrend 500 aranyforinttal köszönte ezt meg a pápának.[1569] A lengyel delegáció úgy értékelte a konstanzi helyzetet, hogy V. Márton pápa megválasztásával érvénytelenné, semmissé vált XXIII. János pápának az az oklevele, amelyben visszavonta a Német Lovagrendnek adott összes császári és pápai privilégiumot és adományt, amelyek megalapozták és legitimálták a keresztes lovagok poroszországi territoriális hatalmát. Az egyház egységének és a pápaságnak a helyreállításából a porosz–lengyel viszályban a lovagrend profitált és a zsinati elv gyengülése rontotta a lengyel pozíciókat. Ez minden bizonnyal nagy szerepet játszott abban, hogy 1418. április 15-én a főprokurátor arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a lengyel küldöttség vezetője, Nikolaus Trąba, gniezno-i érsek a pápa és a német-római király jelenlétében visszavonta az összes lengyel és litván panaszt, kérelmet. A pápa tudomásul vette a delegáció döntését, Zsigmond viszont értetlenül állt a történtek előtt.

[1562] Boockmann 1975, 292.; Woś 1976, 446.
[1563] Staatsverträge I. Nr. 122.
[1564] Berichte II. Nr. 226.
[1565] Berichte II. Nr. 231.
[1566] Berichte II. Nr. 232.
[1567] Berichte II. Nr. 233.
[1568] Posilge, SRP III. 369.
[1569] Berichte II. Nr. 254.

Amíg a lengyel–litván állam a konciliarista egyházpolitikát támogatta, a Német Lovagrend egyértelműen a pápaság oldalán sorakozott fel. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a zsinat 1418. április 22-diki záróülésén mégsem nyilvánították eretneknek Johannes Falkenberget, sem pedig írását. Amikor ezért Paulus Vladimiri élesen kritizálta a pápát, V. Márton egyházi kiközösítéssel fenyegette meg. A krakkói rektor ugyan visszavonta kritikus szavait, de bejelentette, hogy fellebbezni fog a következő zsinathoz.[1570] De a Német Lovagrend sem hagyhatta el győztesként Konstanzot, mert az ő panaszairóé, kifogásairól sem született döntés, így a vitás kérdések továbbra is megoldatlanok maradtak.[1571]

Az a tény, hogy a lengyel szándékoknak megfelelően a konstanzi zsinat a kezdetektől *processus doctrinalis* témákat tárgyalt, azok tisztásáig, lezárásáig eleve lehetetlenné tette az egyes vitatott konkrét kérdések, ügyek felvetését. Az elvi kérdések napirendre tűzésében XXIII. János pápa nemcsak partner volt, hanem már a zsinat elején ő maga dobta a legnagyobb követ a lengyel–lovagrendi viták vizébe, amikor 1415. január 17-én visszavonta a Német Lovagrendnek adott császári és pápai kiváltságleveleket, amelyek megalapozták a szerzetes lovagok poroszországi hatalmát. Ezt követően minden, a lovagrendet érintő téma elvi és legitimációs kérdésként merült fel. A zsinat nem tárgyalt határvitákról, területi követelésekről, hadisarcról, kereskedelmet nehezítő lerakat jogról, de az elvi témákban sem tudott állást foglalni. Ennek ellenére a lengyel–litván állam mégis komoly politikai eredményt könyvelhetett el. A korabeli Európa legnagyobb nyilvánosságát jelentő egyetemes zsinaton sikerült mindenki számára ismertté tenni, hogy Jagelló elkötelezett keresztény király, aki püspökségeket alapított Litvániában, és fáradhatatlanul az egyházi unió létrehozásán, a schismatikusok Rómához történő visszatérésén munkálkodott. Sokak számára vált hihető az a lengyel érvelés, hogy a Német Lovagrend semmit sem tett a kereszténység terjesztése érdekében, sőt erőszakos, katonai fellépésével kifejezetten akadályozta azt.

Zsigmond és a Német Lovagrend az 1420-as években

Mivel a konstanzi zsinat úgy ért véget, hogy a porosz–lengyel viszályban semmilyen érdemi döntés, vagy állásfoglalás sem született, az 1418. április 26–án egy évvel meghosszabbított fegyverszünet[1572] lejárta után a keresztes lovagok és Jagelló között újabb fegyveres konfliktus fenyegetett. A háború veszélye Zsigmond számára sem volt közömbös, mert a lengyel királlyal 1412. március 15-én megkötött békeszerződés kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséget tartalmazott.[1573] Bizonyára a háború reális veszélye, annak mérséklése miatt szorgalmazta 1418.

[1570] Berichte II. Nr. 258.
[1571] Hoensch 1997, 22.
[1572] Staatsverträge I. Nr. 130.
[1573] Staatsverträge I. Nr. 90.; ZSO III. Nr. 1854, 1855.

július 20-án Zsigmond ismételten, hogy a lovagrend jó szándéka jeleként, adja át Lengyelországnak azt a három Visztula melletti falut, amit korábban megtagadott.[1574] 1418. október 2-án Neumark lovagrendi elöljárója arról értesítette a nagymestert, hogy Jagelló lengyel, és Erik dán király, tárgyalásokat folytatott egymással, és egyetértettek abban, hogy a Német Lovagrendet a Balti-tenger térségéből át kellene telepíteni Ciprusra vagy Rodoszra.[1575] A két király közötti titkos megbeszélés tartalma egyértelműen a Német Lovagrend ellen irányuló politikai együttműködést jelentett. Jagelló király külpolitikai szövetségesekkel igyekezett ellensúlyozni azt, hogy Konstanzban a pápa határozottan a lovagok oldalára állt. Zsigmond 1418. május 21-én hagyta el Konstanz városát, és haza indult Magyarországra, hogy az ismét fenyegető török támadásokkal, valamint a Velence elleni háborúval foglalkozzon. Útközben számos helyen (Mömpelgard, Basel, Straßburg, Hegenau, Donauwörth, Augsburg, Regensburg) megállt, és különböző birodalmi ügyeket intézett. A Karácsonyt és Újévet Passauban ünnepelte, s 1419. január közepén hajóval érkezett Bécsbe, ahol leendő vejével, V. Albert osztrák herceggel abban állapodtak meg, hogy az esküvőt lánya és örököse, Erzsébet, valamint Albert között 1422-ben tartják meg, két héttel Húsvét után.[1576] Hatévi távollét után, 1419. február 7-én Pozsonyban lépett ismét magyar földre, és azonnal a lovagrendi–lengyel viszály megoldásával kezdett foglalkozni. Személyes találkozóra hívta Jagelló királyt, hogy a lovagrenddel kapcsolatos kérdésekről tárgyaljanak. 1419. február 21–24. között Pozsonyban, majd május 17–25 között Kassán folytattak tárgyalásokat.[1577] A megbeszélések fő témája a Német Lovagrend és Lengyelország közötti háborús helyzet volt. Zsigmond békeközvetítőként lépett fel a felek között. Mivel sem Lengyelország, sem pedig Poroszország nem állt még készen egy fegyveres konfliktusra, mindkettő elfogadta Luxemburgi Zsigmondot döntőbírónak,[1578] ő pedig vállalta, hogy 1419. szeptember 29-ig meghozza ítéletét.[1579] Ugyanebben az évben harmadszor is szükségessé vált, hogy Zsigmond és Jagelló Ulászló személyesen találkozzon. Augusztus 16-án ugyanis meghalt IV. Vencel cseh király, ami sok szempontból új helyzetet teremtett. A törvényes örökös öccse, Zsigmond volt, akinek így a huszita kérdés rendezése is a nyakába szakadt. Az 1419. évi harmadik találkozót a lengyel uralkodóval a cseh ügyekkel összefüggésben kezdeményezte Luxemburgi Zsigmond, amelyre most nem Magyarországon, hanem szeptember második felében a lengyelországi Szandecben került sor.[1580] A csehországi fejlemények miatt Zsigmond elhalasztotta a döntőbíráskodást, és azt ígérte, hogy majd a kö-

[1574] OBA Nr. 2763.
[1575] OBA Nr. 2807.
[1576] Hoensch 2000, 263.
[1577] Itineraria 103.; C. Tóth 2014, 348.
[1578] Regesta II. Nr. 1950, 1954,
[1579] ZSO VII. Nr. 468.
[1580] C. Tóth 2014, 348.

vetkező évi birodalmi gyűlésen fog ítéletet mondani, melynek helyszínéül a cseh koronához tartozó sziléziai Boroszlót (Breslau, Wrocław) jelölte meg.[1581] Erre a Reichstagra a Német Lovagrendet és Lengyelországot is meghívta.[1582] A Zsigmond és Jagelló közötti szandeci tárgyaláson sok cseh főúr is megjelent, hiszen a megbeszélések a cseh trón betöltéséről és a husziták elleni fellépésről szóltak, mert Vencel halálát követően Csehországban kirobbant a huszita felkelés.[1583]

A magyar és német-római uralkodó nem sokáig időzött Lengyelországban, mert 1419 őszére már korábban egy török ellenes hadjáratot tervezett.[1584] A Balkánon 1414-től ismét aktívabbá vált az oszmán hatalom. Török portyázók tűntek fel Szlavóniában, és 1415-ben a boszniai Doboj váránál megsemmisítették a Hervoja megfenyítésére, térdre kényszerítésére felvonult magyar sereget.[1585] A török jelentősebb katonai tevékenysége a Balkánon I. Mehmed (1413–1421) uralkodása alatt kezdődött el ismét, aki közel egy évtizednyi belháború után újból egyesítette az Oszmán Birodalmat, de ez a birodalom csak feleakkora volt, mint I. Bajezid idején, a Timurtól elszenvedett ankarai vereség előtt.[1586] I. Mehmed a birodalom korábbi nagyságának visszaállítása érdekében szisztematikusan igyekezett ismét uralma alá hajtani az anatóliai török fejedelemségeket, és a Balkánon is megszilárdította helyzetét.[1587] Boszniában Hervoja vajda Zsigmonddal szemben a kezdetektől László nápolyi király híve volt, és csak évekig tartó hosszú háborúskodás után (1404–1410) hódolt be.[1588] A magyar király igyekezett őt megnyerni magának, s bevette a Sárkányrend tagjai közé, a Szávától délre pedig, Magyarország területén, nagy földbirtokot adományozott neki. 1413-ban azonban Hervoja és a másik leghatalmasabb bosnyák főúr, Hranič Sadalj között fegyveres konfliktus tört ki, amelyben Hervoja török segítséggel támadt rá Sadalj birtokaira. Válaszképpen Zsigmond – aki a Velencével folyó háború miatt nem nézte jó szemmel a boszniai belháborút – lefoglalta Hervoja magyarországi birtokait. A történések a bosnyák vajdát a törökkel való még szorosabb együttműködésre késztette, ami 1415-ben a II. Tvartkó király megsegítésére küldött magyar sereg Dobej váránál elszenvedett súlyos vereségéhez vezetett.[1589] Azzal, hogy Boszniában megjelent egy olyan politikai tényező, amely hajlandó volt együttműködni a törökkel, rés nyílt a magyar korona által létrehozott balkáni vazallusi államok rendszerén. Ez a rés még szélesebbé vált 1418-ban, amikor meghalt Mircea havasalföldi fejedelem, Zsigmond vazallusa, és a havasalföldi

[1581] ZSO VII. Nr. 918, 961.; Holtzmann 1920, 1–9.
[1582] Regesta II. Nr. 1967, 2004.
[1583] Hoensch 2000, 267.; Kavka 1994, 90.; Palacký 1984, 186–209.
[1584] C. Tóth 2014, 348.
[1585] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 157.; Pálosfalvy 2005, 61.
[1586] Matuz 1990, 43.
[1587] Ágoston 2014, 263.
[1588] C. Tóth 2018, 35.
[1589] Mályusz 1984, 111.

fejedelemség kihullott a magyar védelmi rendszerből, mert Mircea utóda, II. Dan kénytelen volt elismerni a török szultán fennhatóságát.[1590] Zsigmond, ahogy hazatért Magyarországra, hadat vezetett az Al-Dunához, hogy Havasalföldet ismét a magyar korona fennhatósága alá vonja, és elűzze a törökbarát II. Dan vajdát. Ezt ugyan nem sikerült elérnie, de a Havasalföldhöz tartozó Szörény várát elfoglalta, és beillesztette a magyar déli határvédelmi rendszerbe.[1591] Az al-dunai határvédelem erősítésében a vízi védelmi képességet, a dunai flottát is meg akarta erősíteni, és flamand hajóácsokat (*navifactores, magistros et opifices galliatarum*) hívott Magyarországra,[1592] mert határvédelmi terveiben komoly szerepet szánt a dunai naszádoknak.[1593] A magyar hadjárat válaszlépésre késztette a törököt, és 1420-ban és 1421-ben is betört Erdélybe.[1594] Az al-dunai hadjáratot követően Zsigmond sietett vissza Csehországba, s 1419. december közepén már Brünnben volt.[1595] 1420 januárjában Boroszlóban megkezdődött a birodalmi gyűlés és a lengyel–lovagrendi viszályban a döntőbíráskodás. A konstanzi zsinat vitái lényegében két évvel később a sziléziai városban folytatódtak. Mindkét fél olyan személyekkel képviseltette magát, akik a zsinaton is ott voltak. Luxemburgi Zsigmond korábbi döntéseihez hasonlóan 1420-ban szintén jogszerűnek és érvényesnek ismerte el az 1411. évi thorni (toruńi) békét, visszautasította Jagelló Ulászló területi követeléseit, és egyértelműen kinyilvánította, hogy a lengyel király és a litván nagyfejedelem halála után Samogitia visszakerül a Német Lovagrend uralma alá.[1596] Amikor Zsigmond ismét a thorni béke alapján ítélkezett, saját politikai érdekeit tartotta szem előtt. A huszita felkelés, ami kétségbe vonta csehországi trónöröklését, azzal is fenyegetett, hogy a belháborús körülményeket Krakkó megpróbálja kihasználni Szilézia visszaszerzésére. Ilyen körülmények között a lengyel–porosz feszültség fenntartása kifejezetten előnyös volt Zsigmond számára, aki azonban tapasztalt és ügyes politikusként jól tudta, hogy Jagelló rendkívül elégedetlen lesz ezzel az ítélettel. Ennek mérséklésére, tompítására felszólította a nagymestert, hogy fizessen a lengyel királynak 25000 aranyforintot.[1597] Ugyanakkor több alkalommal is arra szólította fel a lengyel királyt és a litván nagyfejedelmet, hogy tartsák meg a békét Poroszországgal.[1598] A lengyel követek még ott Boroszlóban azonnal tiltakoztak a döntőbírói ítélet ellen, Jagelló Ulászló pedig a pápához fordult annak érvénytelenítése céljából. 1420-ban Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolata nem szorítkozott kizáró-

[1590] Ágoston 2014, 267.; Petrovics 2006, 11.
[1591] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 157.
[1592] ZSO VI. Nr. 1565.
[1593] Bornemisza 1928, 13.; Reményi 1888, 9.; Szentkláray 1885, 50.
[1594] Gündisch 1947, 6.; Whelan 2014, 35.
[1595] Hoensch 2000, 267.
[1596] Regesta II. Nr. 2017, 2018.
[1597] RTA VII. Nr. 276.
[1598] RI XI/1. Nr. 4178, 4187, 4242.

lag politikai kérdésekre, a boroszlói döntőbíráskodásra, hanem gazdasági kérdésekre is kiterjedt. 1420. augusztus 25-én a magyar uralkodó arról a szándékáról tájékoztatta a keresztes lovagokat, hogy kereskedelmi utat kíván nyitni Kiliába az európai kereskedők számára, és tapasztalt, ügyes, kereskedelemben jártas szakembereket kért a nagymestertől. Mivel Michael Küchmeister nagymester sem Konstanzban, sem Boroszlóban diplomáciai úton, tárgyalásokkal nem tudta megerősíteni a Német Lovagrend helyzetét, 1422. március 10-én lemondott tisztségéről, utóda Paul von Rusdorf lett,[1599] aki a lovagrend korábbi brügge-i kereskedelmi kirendeltségénél dolgozott Witich von der Pforten-t küldte Budára, hogy tanácsaival segítse Zsigmond kereskedelempolitikai terveit.[1600] Azt követően, hogy a Szentszék visszautasította a boroszlói döntőbírói ítélet érvénytelenítésére vonatkozó lengyel kérést, 1422 nyarán ismét háború tört ki Lengyelország és a Német Lovagrend között.[1601]

A boroszlói birodalmi gyűlésen Zsigmond egy hadjáratot is előkészített a cseh lázadók leverésére, V. Márton pápa pedig 1420. március 1-én kiadott egy bullát a Wyclif- és Husz tanait követő eretnekek ellen. Az 1420 nyarán vezetett hadjárattal Zsigmondnak sikerült ugyan katonai erővel elérnie, hogy július 28-án cseh királlyá koronázzák, de Csehország jelentős részét nem tudta uralma alá vonni.[1602] A Vitkovnál elszenvedett vereség (1420. július 14.), ahogyan a július 28-diki koronázás is bizonyította, még nem bizonyult végzetesnek, de a vysehrad-i (1420. november 2.) csatavesztést már nem lehetett félvállról venni.[1603] Zsigmond diplomáciai erőfeszítései arra irányultak, hogy megelőzze Jagelló és a husziták közeledését, mert 1420 áprilisában a kelyhesek már felajánlották a cseh koronát Ulászlónak, és ezt az ajánlatot 1420 decemberében is megismételték.[1604] A huszita eretnekséget elutasító lengyel egyház nyomására Jagelló ugyan elutasította ezt az ajánlatot, de hallgatólagosan tudomásul vette, hogy 1421 őszén a huszita küldöttek ugyanilyen ajánlattal Vytautast is megkeresték. Zsigmond viszont igyekezett Lengyelországot is bevonni az eretnekek elleni küzdelembe, ezért azt javasolta, hogy az 1420 júliusában ismét megözvegyült Jagelló király vegye feleségül az elhunyt Vencel özvegyét, hozományként pedig felkínálta neki Sziléziát.[1605] A két uralkodó 1420. november végén személyesen is találkozott Boroszlóban, de megbeszéléseik eredménytelenül végződtek.[1606] A jelen lévő pápai nuncius, Antonio Zeno a boroszlói döntőbíráskodás elfogadására szó-

[1599] Lückerath 1969, 43–44.; Militzer 2005, 148.
[1600] Stromer 1987, 655.
[1601] Ekdahl 1964, 614–651.; Lückerath 1969, 43–44.
[1602] Hoensch 2000, 267.
[1603] Hoensch 1996, 293–294.
[1604] Hoensch 1996, 296–297.
[1605] RI XI/1. Nr. 4312, 4464, 4577.
[1606] RI XI/1. Nr. 4666.

látotta fel Lengyelországot és a Német Lovagrendet.[1607] 1422 februárjában a már '70-es éveiben járó Jagelló király egy lengyel főnemes lányával, Sofia Holsanskajával kötött házasságot, amelyből két fiúgyermek született 1424-ben és 1427-ben, így Zsigmond számára megszűnt annak a lehetősége, hogy a Vencel özvegyével tervezett házasság, és a Sziléziáról történő lemondás árán helyreálljon a jó viszony Krakkóval, s ezzel jelentős külpolitikai szövetségest szerezzen a cseh örökség megszerzéséhez. A husziták 1421 őszén Vytautasnak tett ajánlata a cseh koronára vonatkozóan kedvező fogadtatásra talált Vilniusban, s ezzel szemben vélhetően Jagelló sem emelt kifogást, mert a lengyel király esküvőjével egy időben, 1422 februárjában a litván nagyfejedelem unokaöccse, Zygmunt Korybutowicz vezetésével litván csapatok vonultak be Cseh- és Morvaországba.[1608] Zsigmond ezt egyértelműen ellenséges lépésként értelmezte, és háborúval fenyegette meg Krakkót, ugyanis a lengyel országnagyok 1422. május 11-én levélben fordultak a magyar országnagyokhoz, amelyben azt fejtegették, hogy a magyar király háborús fenyegetése ellenére szeretnék fenntartani a lublói békét, s azt kérték, hogy a magyarországi bárók és főpapok is erre ösztönözzék királyukat.[1609] A magyar válasz ugyanez volt: ők is a béke megőrzését kívánják, de az eretnekeket igaz keresztények nem támogathatják, és ha Zygmunt Korybutowicz nem Ulászló és Vytautas engedélyével ment Csehországba, akkor bánjanak vele lázadóként, Magyarország és a lengyel–litván állam pedig együttesen lépjen fel a keresztény hit ellenségeivel szemben, így a huszitákkal szemben is.[1610] V. Márton pápa 1422. június 6-án határozottan felszólította Vytautast, hogy ne támogassa a cseh eretnekeket, és rendelje haza seregét.[1611] Ilyen körülmények között Zsigmond igyekezett ismét szorosabbra fűzni kapcsolatát a Német Lovagrenddel, s elképzelhető, hogy neki is szerepe volt abban, hogy 1422 júliusában újból fegyveres harc robbant ki Lengyelország és Poroszország között. Egy ilyen konfliktus ugyanis jelentősen csökkentette a lengyel–litván akcióképességet Csehországban, és óvatosságra késztette a krakkói vezetést, hogy milyen mértékben avatkozzon be a huszita harcokba. Zsigmond a lovagrend támogatására szólította fel a birodalmi fejedelmeket, emiatt Jagelló udvarában azzal a lehetőséggel is számoltak, hogy Lengyelország nyugati határainál Szászország, Mecklenburg vagy éppen Pomeránia szintén hadviselő féllé válhat. Egyedül Brandenburg magatartását illetően nem kellett fenyegetéssel számolni, mert Frigyes brandenburgi őrgróf kisebbik fiát még 1421 áprilisában eljegyezték Jagelló király Jadwiga nevű lányával.[1612] Úgy tűnik, maga Zsigmond is tett ígéretet arra, hogy hadba lép Lengyelország ellen, mert 1422. augusztus 29-én arra szólította

[1607] RI XI/1. Nr. 4707, 4719, 4858.
[1608] Hoensch 1996, 297.
[1609] ZSO IX. Nr. 529.
[1610] ZSO IX. Nr. 581.
[1611] CESDQ II. Nr. 113.
[1612] Hoensch 1996, 302–303.

fel Bártfa városát, hogy hívja haza Lengyelországból kereskedőit, a lengyel kereskedőket pedig küldje haza, mert háborúra készül Jagelló ellen.[1613] Tényleges Lengyelország elleni magyar katonai fellépésre azonban nem került sor, és a nagymesternek írt leveleiben azzal mentegetőzött, hogy apai örökségének, a cseh koronának a megtartása és megerősítése köti le minden erejét.[1614] A Német Lovagrend bízott a Birodalomból érkező segítségben (ezért is vállalta a nyílt konfliktust Lengyelországgal), és erre a reményre építette fel stratégiáját. A lovagok és fegyvereseik behúzódtak megerősített váraikba, és kerülték a nyílt összecsapásokat. A lengyelek egyedül a porosz–lengyel határ közelében fekvő Golub (Golub-Dobrzyń) várát tudták elfoglalni. A háború, a zsoldosok fizetése azonban nagyon sok pénzbe került, Németországból pedig olyan arányú támogatás, mint amiben a lovagrend reménykedett, nem érkezett, ezért Paul von Rusdorf nagymester a poroszországi rendek nyomására 1422 szeptemberében már kész volt békét kötni Lengyelországgal. De erre késztette a politikai helyzet alakulása is. 1422 nyarán ugyanis már élénk diplomáciai levélváltás kezdődött Magyarország és Lengyelország között. Augusztusban, amikor Bártfának küldött levelében Zsigmond még háborús elszántságát hangsúlyozta, követe, Szécsi Péter püspök Krakkóba és Marienburgba is elutazott, hogy közvetítsen a hadakozó felek között.[1615] Jagelló Ulászlóval a püspök abban állapodott meg, hogy a magyar és a lengyel országnagyok 1422 november végén Késmárkon fognak találkozni.[1616] A cseh ügyek miatt a lengyel irály és a litván nagyfejedelem sem akart elhúzódó és költséges háborút Poroszországban, s megelégedtek azzal, hogy semlegesítsék a lovagrend felőli fenyegetést, ezért ők is hajlandóak voltak békét kötni.[1617] 1422. szeptember 27-én, a lengyel és a porosz rendek közreműködésének is köszönhetően, Lengyelország és a Német Lovagrend Melnosee-ben (Mełno) aláírta a békeszerződést. Ennek értelmében a lovagoknak végérvényesen le kellett mondania Samogitiáról, amely így Litvániához került, és Jagelló vagy Vytautas halála után sem tarthatott rá igényt. A Visztula bal partján, Kujávia földjén lévő lovagrendi birtokokat át kellett engedni Lengyelországnak, de sem Pommerellent, sem pedig Kulmerlandot nem veszítették el, pedig azokra Jagelló már évek óta igényt formált. A békeszerződés megtartásáért mindkét fél részéről a nemesség és a városok, azaz a rendek képviselői vállaltak kezességet.[1618] A melnosee-i béke alapvetően az 1411. évi thorni békén, valamint Zsigmond 1412. és 1420. évi döntőbíráskodásaira épült. A lengyel–porosz konfliktus gyors megoldása Zsigmond számára azt jelentette, hogy Krakkóval szemben a politikai és katonai nyomásgyakorlásban már kevésbé számíthatott a Német

[1613] ZSO IX, Nr. 914.
[1614] RI XI/1. Nr. 4875, 4896b, 4935a, 4987, 4998, 5051, 5110, 5155.
[1615] Długosz, Historiae XI. 172.
[1616] C. Tóth 2014, 350.
[1617] Boockmann 1992, 199.; Militzer 2005, 149.
[1618] Staatsverträge I. Nr. 152.; Regesta II. Nr. 2163.

Lovagrendre.[1619] Annak ellenére azonban, hogy a békekötést követően rövidtávon már nem lehetett a lovagrendre lehetséges katonai szövetségesként számítani, hosszabb távon Zsigmond politikai céljai megvalósításában továbbra is szerepet szánt a keresztes lovagoknak, és több levelében is kinyilvánította, hogy minden támogatást megad nekik.[1620] De bizonyára érzékelte azt is, hogy egy olyan háború után, amit a lovagrend végső soron az ő ösztönzésére kezdett, és sikertelenül végződött, a szépen hangzó ígéreteknél többet kell nyújtania ahhoz, hogy megőrizhesse a korábbi jó viszonyt. Egy 1422. december 26-án kelt oklevél tanúsága szerint Zsigmond hozzájárult ahhoz, hogy a Német Lovagrendnek egy állandó követe az udvarában tartózkodjon, és őt mindenhová elkísérje. Nicolaus von Redwitz keresztes lovag személyében így a lovagrendnek állandó diplomáciai képviselete lett a német-római és a magyar uralkodó környezetében.[1621] A Német Lovagrend még a 13. században, 1216-ban II. Frigyes császártól kapta azt a kiváltságot, hogy néhány tagja (és kíséretük) állandó jelleggel az uralkodó költségén a császári udvarban tartózkodjon és egyfajta állandó diplomáciai képviseleti feladatot lásson el.[1622] Az 1422. évi porosz–lengyel háború kudarca és a konfliktust lezáró békeszerződés után, úgy tűnik, a nagymester is szükségét érezte annak, hogy állandó követet küldjön Zsigmond udvarába, ahová az év végén meg is érkezett von Redwitz lovag.

A pápaság és a katolikus lengyel egyház, élén Zbigniew Olesnicki kancellárral, súlyos kritikával illette a litván csapatok csehországi jelenlétét, a husziták katonai megsegítését. 1422. november 19-én V. Márton pápa arról tájékoztatta Vytautas fejedelmet, hogy egyházi átokkal fogja sújtani Zygmunt Korybutowiczot, és mindenkit, aki támogatja és segíti a huszitákat, ha a litván sereg nem tér vissza gyorsan Litvániába.[1623] A Szentszék és a lengyel klérus nyomására 1422 végén Vytautas – Jagelló királlyal egyeztetetten – visszarendelte Csehországból a litván csapatokat, így ismét kedvezőbb lett a helyzet a Zsigmond és Jagelló közötti kapcsolatok javítására. A magyar és a lengyel főméltóságok a korábban egyeztetetteknek megfelelően 1422 november végén találkoztak egymással Késmárkon, ahol arról állapodtak meg, hogy a két király a következő év tavaszán, nagyböjt idején, személyesen fog találkozni a Szepességben, s erről tájékoztattak a Német Lovagrendet is.[1624] Ez egyúttal azt is jelezte, hogy Zsigmond a Birodalomból 1422 szeptemberében már visszatért Magyarországra, és innen kormányozta országait.[1625] 1423 márciusában Zsigmond és a magyar országnagyok menlevelet adtak Jagellónak, főpapjainak, báróinak, nemeseinek, akik a

[1619] Hoensch 1996, 302.
[1620] RI XI/1. Nr. 5368, 5421, 5426.
[1621] OBA Nr. 4010.
[1622] Favreau-Lilie 2015, 46.
[1623] CESDQ II. Nr. 119.
[1624] ZSO X. Nr. 202.
[1625] Hoensch 2000, 272.

Zsigmonddal és velük folytatandó tárgyalások miatt Magyarországra jönnek.[1626] Az 1423. március 29–31. között Késmárkon tartott megbeszéléseken megerősítették a lublói békeszerződést.[1627] A tárgyaló felek abban is megállapodtak, hogy Jagelló Ulászló csapatai három hónapon belül Boroszlónál csatlakozni fognak Zsigmond seregéhez, s június végéig együttesen 30000 főnyi hadat állítanak ki a husziták elleni keresztes háborúhoz.[1628] 1423. április 9-én Lőcsén a magyar király újabb oklevelet állított ki, amelyben mindenkivel tudatta, hogy Ulászló király – ellentétben ellenségei vádaskodásával – esküt tett arra, hogy nem támogatta, és soha nem is fogja támogatni a huszita eretnekséget.[1629] Vytautas nem vett részt a késmárki találkozón, s nem csatlakozott a két király megegyezéséhez, hanem ismét önálló politikát kezdett folytatni. Emiatt a husziták továbbra is reménykedtek támogatásában.[1630] Ez viszont a Német Lovagrend számára kétségessé tette, hogy litván részről betartják-e a melnosee-i békét. Feltehetően ezzel összefüggésben született meg Zsigmondnak az a levele, amelyben ismételten támogatásáról biztosította a lovagokat.[1631] Annak ellenére, hogy a Jagelló által ígért, husziták elleni keresztes haderő felállításából nem lett semmi, a viszony Buda és Krakkó között nem romlott meg, mert a jó viszony fenntartása mindkét fél érdeke volt. Zsigmond a cseh ügyekre koncentrált, Jagellót pedig Vytautas önállósági törekvései nyugtalanították. 1424 márciusában Zsófia lengyel királyné koronázásán Zsigmond és felesége, Borbála királyné személyesen is részt vett, a litván nagyfejedelem azonban tüntetően távol maradt.[1632] A lengyel király, ha már csapatokat nem állított ki, azt felajánlotta, hogy közvetít Zsigmond és a kelyhesek között.[1633] Vélhetően Vytautasnak a koronázástól való távolmaradása is közrejátszott abban, hogy 1424. március 30-án Zsigmond újból támogatásáról és pártfogásáról biztosította a Német Lovagrendet, és mentesítette alattvalóit a császári udvari bíróság joghatósága alól.[1634] Jagelló és Vytautas azonban gyorsan ismét kiegyezett egymással , rendezték viszonyukat, és a huszitákkal szemben látványosan felsorakoztak a katolikus erők oldalán. 1424. április 9-én Vilniusban folytattak megbeszéléseket, s azt követően minden személyi- és áruforgalmat megtiltottak Csehországgal, azaz lengyel–litván részről lényegében embargót hirdettek Csehországgal szemben.[1635]

[1626] ZSO X. Nr. 281, 295.
[1627] ZSO X. Nr. 329.
[1628] RI XI/1. Nr. 5563.; ZSO X. Nr. 342.
[1629] ZSO X. Nr. 366.
[1630] Lewicki 1886, 330–331.
[1631] Regesta II. Nr. 2171.
[1632] C. Tóth 2014, 353.; Hoensch 1996, 315–316.
[1633] RI XI/1. Nr. 5833.
[1634] Regesta II. Nr. 2198.
[1635] Pósán 1998, 652.

Az 1420-as évek közepétől Zsigmond már csak kisebb aktivitással tudott a cseh ügyekkel foglalkozni, mert Magyarország déli határainál ismét egyre komolyabb fenyegetést jelentett a török, és a Velencével vívott háború sem ért még véget. 1421-ben az I. Mehmed szultán halálát követő hatalmi harcokat kihasználva II. Dan havasalföldi fejedelem fellázadt a török fennhatóság ellen, és újból a magyar korona vazallusa lett, de uralmát csak sorozatos és költséges magyar hadjáratokkal (1423, 1425, 1426, 1427) lehetett ideig-óráig biztosítani a török által támogatott II. Radu Praşglavával szemben.[1636] Ezekben a hadjáratokban fontos szerepet játszott a temesi végek kormányzója, Ozorai Pipo.[1637] A balkáni vazallusi államok rendszerének fenntartása, és az ezt szolgáló hadjáratok mellett elengedhetetlenné vált a déli határok megerősítése, egy stabil határvédelmi rendszer kiépítése.[1638] Ennek érdekében Zsigmond több új várat is építtetett a Délvidéken. A már meglévő Halmás (Almāj). Krassóvár (Caraş), Haram (Stara Palanka), Illyéd (Ilidia), Orsova (Orşova) és Szörény (Turnu Severin) vára mellett Ozorai Pipo irányítása alatt az 1420-as években felépült Borzafő (Bârzava), Drankó (Drencova), Librasd (Liborajdea), Miháld (Mehadia), Alsópozsgás vagy Pozsezsin (Pojejena), Szinice (Svinitą), Pét/Peth (Peczsch) és Sztanilóc (Stanilowcz) vára.[1639] Egy 1424. október 16-án Tatán kiállított oklevél szerint Zsigmond csapatokat vezényelt a Délvidékre, Ozorai Pipo parancsnoksága alá, hogy segítsenek Szörény és a Duna melletti várak építésében, megerősítésében.[1640]

A déli határvédelemmel összefüggő katonai lépések és intézkedések után Zsigmond kénytelen volt újra a cseh ügyekkel is foglalkozni. Mivel Csehország a Birodalom része volt, 1425 januárjára birodalmi gyűlést hívott össze Bécsbe, hogy a huszitákkal szembeni birodalmi fellépésről egyeztessen. 1425. január 6-tól egészen február 3-ig Bécsben tartózkodott.[1641] Zsigmond udvartartásával együtt a Német Lovagrend állandó követe, Nicolaus von Redwitz is Bécsbe utazott, és megbízatásához híven rendszeresen tájékoztatta a nagymestert az uralkodó környezetében történtekről és a fontosabb politikai eseményekről. Úgy tűnik, maga Zsigmond is fontosnak tartotta, hogy különböző lépéseiről értesüljön a lovagrend, mert von Redwitz lovag az 1425. január 19-én írt levelében azokról az uralkodói tervekről számolt be, amelyekről őt Zsigmond tájékoztatta. Mindezeken túl hírt adott a huszita harcok állásáról, a császár Dániához fűződő viszonyáról, sőt még arról is, hogy nem igazak a II. Dan, havasalföldi fejedelem haláláról szóló híresztelések.[1642] Egy másik, februári levelében arról tájékoztatta a nagymestert, hogy Zsigmond komolyan gondolkodik azon, hogy Neumark tar-

[1636] Ágoston 2014, 267.
[1637] Engel 1987, 53–88.; Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 157.
[1638] Pálffy 1999, 12.
[1639] Feneşan 2016, 13.; Ţeicu 2009, 74–114.
[1640] HO I. Nr. 205.; Rusu 2003, 71.
[1641] Bezold 1872, 80.
[1642] OBA Nr. 4378.

tományt ne csak zálogként, hanem teljes tulajdonul adja a lovagrendnek.[1643] Egy ilyen tartalmú döntés nem csak a Poroszországgal fennálló politikai kapcsolatokat erősíthette volna, hanem Zsigmond pénzügyi helyzetét is. A lovagrend mellett a lengyelkirállyal szintén igyekezett fenntartani a szívélyes és jó viszonyt. Az 1425. február 6-án Ulászlóhoz írt levelében örömét fejezte ki, hogy Jagelló királynak fia és örököse született. Elnézést kért, hogy akadályoztatása miatt személyesen nem fog tudni részt venni a keresztelőn, de jelezte, hogy maga helyett elküldi Kelemen győri püspököt, akit felhatalmaz arra, hogy lássa el helyette a keresztapai kötelességeket.[1644] Nicolaus von Redwitz keresztes lovag jelenlétéről Zsigmond udvarában Erik dán király is megemlékezett az 1425. március 2-án a nagymesterhez írt levelében, amelyben biztosította a Német Lovagrendet, hogy a német-római uralkodónál ő mindig a lovagok érdekeit képviseli.[1645] A lovagrend követe 1425. március 20-án már Kassáról keltezte a Marienburgba küldött levelét, amelyben összefoglalót készített a dán király és Luxemburgi Zsigmond közötti tárgyalásokról.[1646] A magyar uralkodó kapcsolata a lovagrendi állammal azonban nem szorítkozott csak a politikai együttműködésre, mert 1424 őszétől két olyan porosz kereskedő került be a magyar pénzügyigazgatásba, akik korábban a Német Lovagrend főságárjainak megbízottjaiként bonyolítottak le kereskedelmi üzleteket, majd saját kereskedelmi társaságot alapítottak. A Johann Falbrecht thorni (Toruń), és David Rosenfeld kulmi (Chełmno) kereskedők által létrehozott kereskedelmi társaság tevékenysége széles földrajzi térségre terjedt ki, s ebbe Magyarország is bele tartozott. Elsősorban rézzel kereskedtek, de 1424-ben részesedést szereztek egy magyarországi bányavállalkozásban, sőt magával Zsigmond királlyal is üzleti kapcsolatba kerültek.[1647] Leginkább kölcsönöket nyújtottak az uralkodónak, aki ennek fejében bérbe adta nekik a körmöcbányai és kassai pénzverdéket, valamint az alsó- és felsőmagyarországi bányavárosok urburáját.[1648] 1425-ben 12000 aranyforint kölcsönt adtak Zsigmondnak, és királyi bevételeket kaptak zálogba Boroszlóban.[1649] 1427 februárjában Johann Falbrecht fizette ki Zsigmondnak a Német Lovagrenddel szembeni lejáró tartozását.[1650] A Magyarországon tevékenykedő porosz kereskedők az üzleti és pénzügyi lehetőségek kihasználása mellett a Zsigmond és a lovagrend közötti információáramlásban is szerepet játszottak. Johann Falbrecht 1428. március 5-én kassai kamaraispánként és brassói pénzverőmesterként (*Johan Falbrecht camergraff czu Casschaw, monczmeyster czu Croen un Wurczenland*)

[1643] OBA Nr. 4397.
[1644] ZSO XII. 117.
[1645] OBA Nr. 4398.
[1646] OBA Nr. 4407.
[1647] Lacko – Mayerová 2016, 34–38.; Skorka – Weisz 2017, 181–183.
[1648] RI XI/1. Nr. 5985.; Skorka –Weisz 2017, 183–193.
[1649] RI XI/2. Nr. 6409, 6410, 7608.
[1650] Skorka – Weisz 2017, 187.

írt levelet Paul von Rusdorf nagymesternek.[1651] Nicolaus von Redwitz lovagnak minden bizonnyal a kezdetektől élénk kapcsolatai lehettek Magyarországon Falbrechttel.[1652]

A magyar király 1425. szeptember végén ismét elhagyta Magyarországot, és a husziták ellen vonult, de az év végén vissza is tért,[1653] mert délről a török mozgolódásáról érkezett hír. 1426 nyarán ugyan Ozorai Pipo egy újabb hadjárattal ismét biztosította II. Dan hatalmát Havasalföldön, de Zsigmond olyan határvédelmet szeretett volna kiépíteni, ami hosszú távon képes ellenállni a törökök nyomásának.[1654] A magyar stratégia szempontjából felértékelődött a délvidéki szerb várrendszer. Zsigmond elképzelése szerint ezek a várak, különösen Nándorfehérvár (Belgrád) és Galambóc (Golubac) magyar ellenőrzés alá kerülése tette volna lehetővé az ország hatékony védelmét a török támadásokkal szemben. Ugyanakkor ezekre várakra támaszkodva a magyar korona biztosíthatta volna befolyását és hatalmát a Balkánon, elsősorba Szerbiában és Havasalföldön. Ezektől a váraktól függött, hogy meddig sikerül fenntartani a vazallus balkáni országok rendszerét, a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti, a magyar királyok ellenőrzése alatt álló ütközőzónát.[1655] A déli határvédelem szempontjából Zsigmond ezt a kérdést tartotta a legfontosabbnak, ezért 1426 májusában Tatán egyezményt kötött Lazarevics szerb fejedelemmel. A megállapodás értelmében a fejedelem, akinek nem volt fiú utóda, unokaöccse, Brankovics György öröklési jogának magyar elismerése fejében elfogadta azt, hogy halála után a Duna melletti kulcsfontosságú szerb várak közvetlenül a magyar korona fennhatósága alá kerüljenek.[1656] A tatai egyezménnyel még jobban megnőtt a magyar uralkodó közvetlen befolyása a szerbiai ügyekre, és a magyar hadvezetés katonai szempontból több fontos útvonalat is ellenőrizni tudott.[1657] Mindemellett az is nagyon fontos körülménynek számított, hogy a délről, délkeletről jövő törökök a Vaskapu után a Dunán lényegében csak Galambócnál tudtak először átkelni, mert a folyó sodrása itt már nem volt annyira erős, hogy ellehetetlenítse a két part közötti közlekedést. 1411-ben is egy portyázó török sereg itt kelt át a Dunán.[1658] Galambóc jelentős folyami kikötőhely volt, így annak megszerzése a magyar dunai flotta mozgásterét és képességét, hogy a török vízi úton történő támadásait visszaverje, vagy megakadályozza, hogy a Dunát utánpótlási útvonalként használja, jelentősen megnövelte volna.[1659]

[1651] OBA Nr. 4910.
[1652] Kopiński 2005, 104, 113.
[1653] Itineraria 118–119.
[1654] Pálffy 1996, 167.
[1655] Veszprémy 2008c, 283.
[1656] Mályusz 1984, 116.
[1657] Veszprémy 2008c, 283.
[1658] ZSO III. Nr. 692.
[1659] Veszprémy 2008c, 283–284.

A nagy diplomáciai sikert jelentő tatai egyezmény mellett Zsigmond ismételten felvetette a Német Lovagrend Magyarországra hívásának tervét, s ahogyan 1397-ben, úgy most is a déli, erdélyi határok védelmét szerette volna a lovagokra bízni. 1426. július 2-án levelet írt az erdélyi vajdának, az erdélyi nemeseknek és szászoknak, amelyben tájékoztatta őket arról, hogy „mivel Erdély déli részeit a szomszédos törökök állandó rablásaikkal veszélyeztetik, arra gondoltunk, hogy Erdély déli részeire, egészen a Vaskapuig, II. András király példájára, behívjuk a Német Lovagrendet, hogy a határokat védelmezzék".[1660] Egyúttal megkérdezte a címzetteket, mit gondolnak erről a tervről, egyetértenek-e azzal, hogy a déli határok hatékonyabb védelme érdekében a Német Lovagrendet Erdélybe telepítsék. Mivel a későbbi források a lovagrenddel összefüggésben már nem szóltak az erdélyi megtelepedésről, okkal feltételezhetjük, hogy a megkérdezettek, s különösen a szász területek, amelyeket ez a terv közvetlenül érintett volna, nem lelkesedtek azért, hogy egy szerzetes lovagrend földesúri fennhatósága alá kerüljenek, s kérdésessé váljanak eddigi privilégiumaik. Nicolaus von Redwitz minden bizonnyal tájékoztatta a nagymestert arról, hogyan fogadták Erdélyben a Német Lovagrend oda telepítésének ötletét, ahogyan arról is, hogy az erdélyi, valószínűsíthetően elutasító válaszra Zsigmond újabb javaslattal állt elő. Nem a Barcaságtól a Vaskapuig terjedő dél-erdélyi, hanem a Vaskaputól kezdődő, s attól nyugatra eső dunai határszakasz, azaz a szörényi bánság védelmét akarta a havasalföldi vajdák helyett a lovagrendre bízni, mert ott nem kellett a kisszámú, helyi lakosság részéről jelentősebb elutasítással számolni. Ugyanakkor a keresztes lovagok Szörénységbe érkezésétől azt is várta, hogy a határ megerősítésén túl bármikor képesek lesznek katonai támogatást nyújtani a havasalföldi fejedelemnek, s ezzel fenntartani a déli határoknál az ütközőállamok rendszerét.[1661] 1426 novemberében a király személyesen ment Erdélybe, hogy egy újabb havasalföldi hadjárattal erősítse meg vazallusa, II. Dan helyzetét.[1662] Az 1426. november 5-én Lippán kelt oklevél tanúsága szerint magyar katonákat már korábban is vezényeltek Havasalföldre,[1663] de – úgy tűnik – számuk, s erejük kevés volt a havasalföldi fejedelem trónon tartásához. A déli határvédelem irányítója, a temesi végek kormányzója, Ozorai Pipo 1426. december 27-én bekövetkezett váratlan halála még inkább megerősíthette Zsigmondban a Német Lovagrenddel kapcsolatos elképzelését, mert egyáltalán nem volt felkészülve Pipo utódja kijelölésére.[1664] A korábbi magyar–lengyel megállapodásnak megfelelően a havasalföldi hadjáratban Jagelló lengyel király is részt vállalt. Egy 1426. május 15-én kelt oklevél tanúsága szerint Ulászló megparancsolta Sándor moldvai vajdának, hogy segítse Zsigmond és II. Dan csapatait a törökkel

[1660] Hurmuzaki 539.; ZSO XIII. Nr. 808.; Kemény 1846, 98–99.
[1661] RI XI/1. Nr. 6830.; Mályusz 1984, 117.
[1662] Engel 2000, 66.
[1663] ZSO XIII. Nr. 1280.
[1664] Engel 1977, 79.; Engel 1987, 77.

szemben, a litván nagyfejedelmet pedig arra kérte, hogy támogassa a moldvai fejedelmet.[1665] A litván nagyfejedelemségből érkező csapatok fogadására 1427 januárjában Zsigmond két nemest küldött Moldvába, hogy azokat Havasalföldre vezessék.[1666] 1426 végén és 1427 kora tavaszán Zsigmond a havasalföldi területek közelében, a Barcaságban tartózkodott. 1426. december 31-én még Brassóból keltezett okleveleket,[1667] 1427 tavaszán pedig a Német Lovagrend 200 évvel korábbi erdélyi központjából, Marienburgból (Földvár, Feldioaru). 1427. április 9-én ebből a várból küldött levelet Paul von Rusdorf nagymesternek, amelyben közölte, hogy az udvarában tartózkodó lovagrendi követet, Nicolaus von Redwitz lovagot kinevezte a királyi tanács tagjává, s ezzel beemelte az uralkodói döntéshozói körbe. Egyúttal kifejezte szándékát, hogy szeretné, ha a Német Lovagrend Magyarországon is megtelepedne, és a pogány törökök ellen harcolna. A javaslata, ajánlata tehát nem arról szólt, hogy a lovagok hagyják el Poroszországot, adják fel baltikumi birtokaikat és költözzenek át máshová (ahogyan a lengyel uralkodó szerette volna), hanem csak arról, hogy a lovagrend hivatásának megfelelően a törökkel szembeni küzdelemben is szerepet vállal, és ehhez a Balti-tenger melletti lovagrendi állam (Poroszország és Livónia) pedig biztos hátországot jelent. Arra kérte a nagymestert, küldjön Poroszországból egy lovagrendi tisztségviselőt Magyarországra, aki von Redwitz lovaggal együtt megnézi a lovagoknak szánt Al-Duna melletti területeket, továbbá folyami hajósokat és kormányosokat, akik a lehető legrövidebb időn belül a lovagok parancsnoksága alatt képesek lesznek szolgálatba állnia a dunai határnál.[1668] Erről az ajánlatról és a királlyal folytatott bizalmas beszélgetés tartalmáról Nicolaus von Redwitz is részletesen beszámolt a nagymesternek a két nappal később, április 11-én írt levelében, s tájékoztatta arról, hogy a dunai határnál sáncok és palánkvárak tartóztatják fel a törököket (... *mit graben und planck durch enthaldung der Torken*).[1669] A lovagrendet érintő kérdések mellett Zsigmond hadjáratáról is beszámolt, arról, hogy a Barcaságból kiindulva a magyar sereg betört Havasalföldre, és a Kárpátok déli előterében fekvő Câmpulung városáig nyomult előre, majd annak hírére, hogy Murád szultán 40000 főnyi sereggel készül ellentámadást indítani, a Törcsvári-szoroson át a sereg visszatért Erdélybe.[1670] Zsigmondnak a Német Lovagrenddel kapcsolatos terve komolyságát jelezte, hogy 1427. április 22-én újabb levelet küldött a nagymesternek, amelyben közölte, hogy Schlick Gáspár alkancellár személyében megfelelő rangú követet indított útnak Poroszországba ajánlatának ismertetésére.[1671] Ugyanebben a hónapban a bajor herceg-

[1665] ZSO XIII. Nr. 577.
[1666] ZSO XIII. Nr. 1513.
[1667] ZSO XIII. Nr. 1503, 1504.
[1668] RI XI/1. Nr. 6887.
[1669] OBA Nr. 4741.
[1670] OBA Nr. 4741.
[1671] OBA Nr. 4749.

nek írt levelében szintén szólt a török elleni terveiről, s úgy fogalmazott, hogy Isten segítségével ellenőrzése alá fogja venni a Dunát (… *mit der hilfe gotes die Tunow wider eincznemen*).[1672] Arra, hogy ez alatt pontosan mit is értett, a nagymesternek küldött, május 3-án kelt levele adott magyarázatot. Ebben azt a nagyratörő távlati célt fogalmazta meg, hogy a Magyarország déli határánál megtelepedő Német Lovagrend a Duna mentén majd visszaszorítja a törököt (ahogyan a porosz és litván területeken is tette a pogányokkal), és a stratégiai fontosságú vízi út, a Duna egészen a Fekete-tengerig a magyar korona fennhatósága alá kerül (… *sin quad hab dann die tunaw biß in das mer gancz geweltigt*).[1673] Kérte a nagymestert, hogy adjon segítséget a török elleni határvédelemhez szárazon és vízen (*krieg zuwasser und zuland*), küldjön Magyarországra 20 hajóácsot (*czweinczig schiffmacher*), kormányosokat (*schifhouptleute*), 800 vagy 1000 folyami hajózásban jártas fegyverest (*schifkinder*), halászokat, valamint két jó erődépítő mestert (*item czwene gute Bolwerkmeister*). Ennek fejében, írta a király, hajlandó az eddig csak zálogba adott Neumark tartományt végleges tulajdonként a Német Lovagrendnek adományozni.[1674] Minden jel szerint a lovagrendi vezetés nem adott egyértelmű választ Schlick Gáspárnak, Zsigmond követének, mert egy 1427. július 4-én kelt oklevél tanúsága szerint Nicolaus Stock személyében az uralkodó újabb követet küldött Poroszországba, továbbá Dániába és a vend Hanza városokba. Ismételten kérte a nagymestert, hogy küldjön egy meghatalmazottat Magyarországra, aki személyesen is megnézné a lovagrendnek felajánlott délvidéki területeket. Megismételte azt a kérését is, hogy a nagymester küldjön hajóácsokat, hajózásban jártas embereket, naszádosokat, továbbá kereskedéshez értő polgárokat Danzigból (Gdańsk) és Thorn (Toruń) városokból.[1675] 1427. július 22-én Nicolaus von Redwitz azt jelentette a nagymesternek, hogy a magyar király az Olttól keletre, Nagy-Havasalföldön (Magna Valachia, Multénia) háborúzik a törökkel. Egyúttal beszámolt arról is, hogyan állnak a Német Lovagrendnek a német-római uralkodó bíráskodására váró peres ügyei a különböző magánjellegű vitákban.[1676] A következő napon hivatalosan Zsigmond is tájékoztatta a nagymestert a havasalföldi hadjáratról és a különböző peres ügyekről.[1677] A milánói herceg 1427 augusztusában írt levele szerint a hadjárat során a magyar király sok hajósát veszítette el, amikor a törökök a Dunán megtámadták a magyar naszádokat és gályákat (… *arreptione naveam et galearum*).[1678] Ugyanebben a hónapban Velence – értesülve a magyar dunai flottát ért vereségről – békeajánlattal fordult Zsigmondhoz, amit Marco Dandolo

[1672] RTA IX. Nr. 29.
[1673] OBA Nr. 4759.
[1674] OBA Nr. 4759.; Az ún. „Schiffskinder"-ről ld. Ekdahl 1973, 239–274.
[1675] OBA Nr. 4787.
[1676] OBA Nr. 4794.
[1677] OBA Nr. 4795.
[1678] Documenti Nr. 212.

dózse személyesen vitt el a magyar király udvarába. A dózse 1427 októberében érkezett meg Magyarországra.[1679] Velence azt szerette volna elérni, hogy Zsigmond ismerje el fennhatóságát Dalmácia felett, és ennek fejében kész volt hajóépítő mestereket küldeni Magyarországra.[1680] Ilyen feltételek mellett Zsigmond nem kért a velencei hajóácsokból, de annál inkább számított a Német Lovagrendre, mert 1427 nyarán nemcsak havasalföldi vazallusát kellett katonai erővel megsegíteni, hanem Szerbia helyzete is súlyos kérdésként merült fel. 1427. július 19-én ugyanis meghalt Lazarevics István szerb despota, a magyar korona hű vazallusa, és ezzel érvénybe lépett az 1426. évi tatai szerződés. 1427 augusztusának végétől a magyar király hozzálátott a dunai szerb várak birtokba vételéhez. Nándorfehérvárnál ez sikerült is, Galambóc esetében azonban nem. Galambóc várának kapitánya 12000 aranyforintot követelt a vár átadásáért, s amikor ezt Zsigmond megtagadta, a Szerbia keleti részeit ekkorra már meghódító II. Murád szultánnak adta át pénzért a várat. Magyarország ezzel közvetlenül a török birodalom szomszédja lett, attól egyedül csak a Duna választotta el. Galambóc török kézre kerülésével komoly rés keletkezett a déli védelmi rendszeren.[1681] A szerb despota haláláról és a szerb várak átvételének körülményeiről Zsigmond 1427. szeptember 27-én levélben tájékoztatta Beaufort bíborost.[1682] A dunai védelmi rendszeren keletkezett rést a magyar király legelőször a Duna bal partjának, azaz a magyar oldalnak a megerősítésével próbálta befoltozni, és a török kézre került Galambóccal szemben Szentlászlóvár (Coronini) néven egy új palánk- és sáncvárat építtetett.[1683]

1427. október 2-án Zsigmond Sziléziába, Boroszló városába küldte lovagrendi tanácsosát, a nagymester követét, Nicolaus von Redwitzet, hogy megállapodásra jusson Öls hercegével az uralkodót illető jövedelmekről.[1684] Ahogyan ez a megbízatás mutatta, von Redwitz lovag nem a magyar király, hanem a német-római császár ügyében folytatott tárgyalásokat Sziléziában. Kimondva-kimondatlanul az uralkodó melletti tanácsosi szerepe a magyar ügyeken túl birodalmi szintre emelkedett. Ez a lovagrendi követ személyes tehetségének és kvalitásainak elismerése mellett a Német Lovagrend tekintélyét, súlyát és befolyását is emelte. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy ezzel a lépéssel Zsigmond a keresztes lovagok Magyarországra jövetelét is elő kívánta mozdítani, mert a 14. század utolsó harmadától Boroszló volt a porosz kereskedők és a lovagrendi fősáfárok legfontosabb tőkebefektetési és hitelezési helyszíne. Ez alapvetően azzal függött össze, hogy Poroszországban 1386-ban 8,33%-ra csökkentették a

[1679] Whelan 2014, 103.
[1680] Wakounig 1990. 47–80.
[1681] Engel 2000, 67.; Veszprémy 2008c, 284.
[1682] RTA IX. Nr. 61.
[1683] Ágoston 2014, 168.; Engel 1977, 156.; Petrovics 2006, 14–16.; Ţeicu 2009, 114.; Veszprémy 2008c, 287.
[1684] RI XI/1. Nr. 6962.

kamatlábat, Sziléziában viszont 11,1% volt az általános kamatszint. 1364 és 1439 között egyedül a thorni kereskedőcsaládok 109 kölcsönüzletet kötöttek Boroszlóban, azaz évente átlagosan 1,45-ot.[1685] Az élénk boroszlói (sziléziai) – porosz pénzügyi, gazdasági kapcsolatok alkalmat és lehetőséget teremtettek egyéb bizalmas megbeszélések lebonyolítására is. Elképzelhető, hogy Nicolaus von Redwitz és a nagymester megbízottja találkozott Boroszlóban, és a magyar király ajánlatáról részletesen egyeztettek.

Zsigmond figyelmét alapvetően a török kézen lévő Galambóc kötötte le, és 1428 elején hadba szólította a magyar nemességet és mozgósította a dunai flottát. 1428. április végén a Duna felől megkezdte a vár ostromát. A gályákat és naszádokat felszerelték ágyúkkal, hajítógépekkel és más hadianyagokkal (… *pixidibus seu bombardis, balistique et aliis ad id conquisitis ingeniis*).[1686] A két hónapig tartó ostrom végül kudarcot vallott, mert a szultán felmentő sereget küldött, így Zsigmond kénytelen volt visszavonulni. A dunai átkelés közben azonban a török támadást indított, és a magyar seregnek az a része, amelyik a folyó jobb oldalán tartózkodott, 1428. július 3-án súlyos vereséget szenvedett, s maga a király is csak nagy nehézségek árán tudott elmenekülni.[1687] Erről az eseményről 1428. augusztus 22-én Vytautas litván nagyfejedelem is tájékoztatta a Német Lovagrend nagymesterét.[1688] Paul von Rusdorf 1428. június 29-én írt levele szerint a lovagrendi vezetés még mindig nem döntött Zsigmond ajánlatáról, viszont a Neumark és Lengyelország közötti pontos határt illető vita Jagelló királlyal nagyon is foglalkoztatta a kereszteseket. A nagymester arra utasította Nicolaus von Redwitzet, hogy a határvitában teljes felhatalmazással képviselje a Német Lovagrend érdekeit, amikor Zsigmond majd döntőbíróként ítéletet hoz az ügyben.[1689] A galambóci vereséggel nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar határok előtti vazallus államok rendszerére épülő határvédelem összeomlott, s ténylegesen az országhatár lett a védelmi vonal, a török pedig tartósan a Magyar Királyság szomszédjává vált. Emiatt még inkább meg kellett erősíteni a déli határokat. A források alapján úgy tűnik, hogy ebben a helyzetben Zsigmond még inkább úgy vélte, hogy a kívánt védelem megszervezését és a határok biztosítását a Német Lovagrendtől remélheti.[1690] 1428. október 9-én újabb levelet írt a nagymesternek, és ismételten közölte, hogy szeretné, ha a keresztes lovagrend Magyarországon is megtelepedne. Felajánlotta a Szörénységet, és azt kérte, hogy a keresztes lovagok jóindulatúan, pártolóan álljanak a délvidéki határvédelem kérdéséhez. Kérte azt is, hogy a Magyarországra küldendő lovagrendi csapat tagjai között Hans von Ratibor hídépítő mester is szerepeljen, mert a ké-

[1685] Mikulski 2014, 45–46.; Tandecki 1984, 83–106.
[1686] CDH X/7. Nr. 295.
[1687] Engel 2000, 67.; Hochstrasser 1993, 125.
[1688] CEV Nr. 1330.
[1689] RI XI/1. Nr. 7100.
[1690] Engel 2000, 68.

sőbbiekben nagy szükség lesz a tudására, amikor a keresztény hadak akarják majd a Duna török parti oldalát támadni. Levelében kitért arra, hogy a Német Lovagrend szörénységi megtelepedésének részleteiről már tájékoztatta a Rend magyarországi követét, Nicolaus von Redwitz lovagot.[1691] Nem volt véletlen, hogy a magyar király a keresztes lovagoktól kért hídépítésben jártas szakembert, mert Poroszországban, amelyet mondhatni középen kétfelé osztott a Visztula, az országrészek közötti közlekedés szükségessé tette a jobb és bal part közötti összeköttetés biztosítását. Ezt leginkább hajóhidakkal oldották meg. Több oklevélben is megemlékeztek arról, hogy a Német Lovagrend hozzáértő szakemberei, mesterei hajóhidat építettek a Visztulán. 1422. június 17-én például Thorn (Toruń) városából jelentették a nagymesternek, hogy egy hajóhidat építettek.[1692] Szeptember 7-én Schwetz (Świecie) városánál készítettek egy hasonló hidat.[1693] 1428. október 9-én Zsigmond nem csak a nagymesternek írt levelet Marienburgba (Malbork), hanem a lovagrendi marsallnak is Königsbergbe (Kalinyingrád), s arra kérte, támogassa keresztes lovagok Magyarországra települését és részvételét a török elleni harcokban, a déli határok védelmében.[1694] Ilyen horderejű kérdésben azonban a nagymester nem dönthetett egyedül, de még a legfőbb rendi vezetőkből álló tanács sem, ehhez a nagykáptalan egyetértésére volt szükség. Annak összehívásához azonban idő kellett, így Zsigmond ajánlatára még másfél hónappal később sem érkezett válasz. Bizonyára ez lehetett az oka annak, hogy – a nyomásgyakorlás szándékától sem mentesen – a király 1428. március 18-án írt levelében azt panaszolta V. Márton pápánál, hogy a Német Lovagrend húzódozik eredeti feladatától és hivatásától, a pogányok elleni harctól.[1695] A nagymester és a lovagrendi főtisztségviselők óvatossága azonban nem volt alaptalan. Vytautas nagyfejedelemnek azt a törekvését, hogy Jagelló királytól független, szuverén uralkodó legyen, s így felbomoljon a lengyel–litván unió, Zsigmond messzemenően támogatta.[1696] 1428. november 30-án levélben tájékoztatta a nagymestert, hogy a Német-római Birodalom uralkodójaként koronát akar adni Vytautasnak, s erről Luck városában tárgyalni fog a lengyel királlyal és a litván fejedelemmel.[1697] Erre 1429 januárjában valóban sor is került.[1698] Vytautas királlyá koronázása véget vetett volna a lengyel–litván perszonáluniónak. Az események ilyen alakulása a lovagrendnek is tetszett volna, de Jagelló király (aki *de iure* litván nagyfejedelem is volt, és főségét Vytautas is elismerte), határozottan ellenezte a koronázást, és világossá tette, hogy minden ilyen lépést há-

[1691] RI XI/2. Nr. 7132.
[1692] OBA Nr. 3770.
[1693] OBA Nr. 3911.
[1694] OBA Nr. 4990.
[1695] RI XI/2. Nr. 7138.
[1696] Mickūnaité 2006, 7.
[1697] OBA Nr. 5008.
[1698] Mickūnaité 2006, 8, 29.

borús oknak tekint.[1699] A háborúval fenyegető litván helyzet miatt a lovagrendi vezetés nem szívesen osztotta volna meg erőit a porosz–lengyel és a magyar–török határok között. De a huszita kérdés is óvatosságra intette a Rendet, mert a husziták ellenei háborúban már 1426-tól tevékenyen részt vett Zsigmond oldalán: zsoldosokat fogadott fel, adókat vetett ki a hadi finanszírozásra és csapatokat állított ki.[1700] 1428 végén a lovagrend nagykáptalana megtárgyalta Zsigmond ajánlatát, s úgy döntött, hogy a nagymester igent mondhat a magyarországi Duna-vonal védelmére, ha a körülményeket arra alkalmasnak és megfelelőnek ítéli.[1701] A végleges döntéssel tehát a nagykáptalan végül felhatalmazta a Rend felső vezetését, de a nagymester még ezt követően is bizonytalan volt. A magyar király ajánlatának elfogadásával a Dunához érkező keresztes lovagok azonnak belecsöppentek volna a török elleni háborúba, és esélyük sem lett volna megerősíteni helyzetüket a Szörénységben. Aggályainak Paul von Rusdorf valószínűleg hangot is adhatott Nicolaus von Redwitz lovagon keresztül, mert Zsigmond 1429. február 18-án Kassáról írt levelében fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy három évre szóló fegyverszünetet készül kötni a törökkel, így a lovagrendnek nem kell azonnal háborúznia, ahogy megérkezik a Szörénységbe. A fegyverszüneti esztendők viszont elegendő felkészülési lehetőséget biztosítanak a jövőbeni harcokhoz.[1702] 1429. április 7-én 90 lovasból álló török békeküldöttség érkezett Budára, és hivatalosan is megkötötték a három évre szóló békét.[1703] Az al-dunai határvédelem ügyét Zsigmond azzal is igyekezett előmozdítani, hogy a február 18-án írt levelében egyértelmű ígéretet tett: ha a keresztes lovagok Magyarországra jönnek, az eddig zálogként birtokolt Neumark tartományt a Német Lovagrend tulajdonába adja.[1704] 1429. április 17-én újabb levelet küldött a nagymesternek, amelyben ismét sürgette Hans von Ratibor hídépítő mester Magyarországra küldését, és tájékoztatta arról, hogyan haladnak a lovagrend szörénységi megtelepedésének előkészületei.[1705] Ez a levél azt sejteti, hogy Poroszországból kedvező hírek érkezhettek, és a lovagrendi vezetés márciusban vagy április első felében döntésre juthatott. Paul von Rusdorf 1429. április 23-án írt levele a livóniai tartományi mesternek még inkább megerősíti ezt a vélekedést, mert tényként közölte, hogy a magyar király a Duna mellett, Szerbia szomszédságában területeket és várakat adományoz a lovagrendnek, az pedig ennek fejében lovagokat küld Magyarországra, akik a király udvarában tartózkodó

[1699] Pósán 2014a, 162.
[1700] OBA Nr. 4663, 4674, 4675, 4685, 4687, 4689, 4729, 4737, 4740, 4743, 4746, 4753, 4789, 4790.
[1701] Glück 1993, 35.
[1702] RI XI/2. Nr. 7171.
[1703] CEV Nr. 1348.
[1704] RI XI/2. Nr. 7171.
[1705] RI XI/2, Nr. 7215.

Nicolaus von Redwitz vezetésével megszervezik a dunai határvédelmet.[1706] Úgy tűnik, hogy hosszas tárgyalás után végül a Német Lovagrend és Zsigmond olyan megoldást fogadott el, amely nem csapatok Magyarországra küldését, hanem csak a védelmi rendszer megszervezéséhez szükséges néhány tucat hozzáértő lovag Duna mellé vezénylését jelentette. 1429. május végén a nagymester Stuhm (Sztum) városában eligazítást tartott a Magyar Királyságba induló lovagok számára, és von Redwitznek szóló írásos instrukciókat bízott rájuk. Ezek között szerepelt az az ajánlat is, hogy a lovagrend szívesen tiszteletbeli tagjává fogadja Zsigmondot és feleségét. Az Al-Dunához készülő lovagrendi különítmény kegytárgyakat, templomi felszereléseket, vallásos tárgyú könyveket is vitt magával. Az erről szóló oklevél összesen csak hét lovagot említett név szerint.[1707] Gerhard Hochstrasser szerint ennyi keresztes lovag érkezett Magyarországra.[1708] Más oklevelek azonban arról tanúskodnak, hogy a Poroszországból útra kelt lovagok száma több volt, mint hét. Az 1429 novemberében kelt dokumentumok arról számoltak be, hogy a lovagokkal együtt Hans von Ratibor hídépítő mester is megérkezett a magyar–török határra,[1709] de az 1429. május végén írt levélben róla egy szót sem ejtettek.[1710] Az 1432. március 7-én kiállított oklevélben felsorolták a Szörénységbe érkezett lovagokat, s itt már nem hét, hanem tizenhárom név szerepelt.[1711] Az újabb szakirodalom már inkább ezt a számot tartja elfogadhatóbbnak.[1712] De a hídépítő mestert ez az oklevél sem említette, így joggal gondolhatjuk, hogy az oklevelekben név szerint említett lovagokon kívül még mások is jöttek Poroszországból. Egy 1433. július 1-én írt levél például Szentlászlóvár kapitányaként egy bizonyos Eberhard Sax nevű keresztes lovagot nevezett meg,[1713] akit viszont a korábbi oklevelek nem is említettek. A Magyarországra jött lovagrendi tagok számát tehát nem tudjuk pontosan, de az biztos, hogy annál számottevően több volt, mint amennyit a legtöbbet hivatkozott 1432. március 7-diki oklevél felsorolt.[1714]

A Német Lovagrend az al-dunai határ védelmében

Az al-dunai határ védelmének elvállalását jelentő lovagrendi döntés és a lovagok május végi elindulása közötti közel két hónap azt jelezte, hogy a Német Lovagrend igyekezett felkészülni a Magyarországon ellátandó feladatokra.

[1706] LUB VII. Nr. 801.
[1707] OBA Nr. 5096.
[1708] Hochstrasser 1993, 125.
[1709] OBA Nr. 5211, 5215, 5236.
[1710] OBA Nr. 5096.
[1711] OBA Nr. 5999.
[1712] Achim 2014, 38.
[1713] Pesty 1882, 344–346. Nr. 246
[1714] OBA Nr. 5999.

Zsigmond azonban, akinek figyelmét számtalan európai ügy kötötte le, szerette volna minél hamarabb a keresztesekre bízni a déli végeket. 1429. június 6-án a nagymesterhez írt levelében, amelyben beszámolt a huszita ügyek állásáról, arról érdeklődött, hogy miért késlekednek a német szerzetes lovagok, mert ő már nagyon várja az érkezésüket.[1715] Zsigmondnak az 1429. július 30-án a nagymesterhez írt levele szerint Poroszországból a keresztesek csak július végén érkeztek meg Magyarországra, Pozsonyba. Innen Nicolaus von Redwitz vezetésével, és több királyi tisztségviselő kíséretében tovább indultak a Délvidékre, hogy birtokba vegyék a gondjaikra bízott várakat és területeket (… *nu senden wir sie itczunt in dem namen gotis sich der slosser czu underwinden*).[1716] A király egyúttal kérte a nagymestert, hogy küldjön még több fegyverest, és iparosokat is. 1429 augusztusában Nicolaus von Redwitz vezetésével a keresztes lovagok átvették a király által rájuk bízott szörénységi várakat és a hozzájuk tartozó területeket. Ennek menetéről, gyors lebonyolításáról von Redwitz lovag, vagy a királyi tisztségviselők folyamatosan tájékoztathatták Zsigmondot, aki minden bizonnyal elégedett lehetett a történésekkel, mert korábbi ígéretéhez híven 1429. szeptember 7-én végérvényesen lemondott az 1402-ben elzálogosított Neumark tartományról, és azt kötöttségektől mentes, szabad tulajdonként a Német Lovagrendnek adományozta.[1717] Két nappal később, 1429. szeptember 9-én már azt írta a nagymesternek, hogy tisztségviselői az előzetesen megbeszélteknek megfelelően a meghatározott várakat és földeket mind átadták von Redwitznek és rendtársainak. Biztosította a nagymestert, hogy minden támogatást megad a Magyarországra érkezett szerzetes lovagoknak.[1718] A délvidéki határvédelem kérdése mellett természetesen Zsigmond Nicolaus von Redwitz állandó követi minőségét is mindig szem előtt tartotta, és politikai érdekeinek megfelelően különböző információkkal látta el. 1429. szeptember 3-án például a déli határokra tartó von Redwitznek átküldte a Német Lovagrend nagymesterének a litván fejedelemhez írt levelét, hogy a lovagrendi követ első kézből értesüljön a lengyel király és a nagymester közötti legutóbbi tárgyalásokról, továbbá tájékoztatta a csehországi történésekről.[1719] Az oklevelek tanúsága szerint a lovagrendi követ, aki már két éve a magyar király tanácsosa is volt, a szörénységi várak és birtokok átvételét követően visszatért Zsigmond udvarába, mert 1429. szeptember végén már az uralkodó környezetében történtekről tájékoztatta a nagymestert, mint például Vytautas litván nagyfejedelem követeinek az érkezéséről.[1720] Egy későbbi, 1432. augusztus 19-én kelt oklevél szerint a szörényi bánságban Oswald Weyler lovag volt von Redwitz helyettese (a korábbi oklevelek egyébként

[1715] RI XI/2. Nr. 7309.
[1716] RI XI/2. Nr. 7349.
[1717] RI XI/2. Nr. 7398, 7403, 7404, 7408.; Staatsverträge I. Nr. 168.
[1718] RI XI/2. Nr. 7409.
[1719] RI XI/2. Nr. 7396.
[1720] OBA Nr. 5192.

az ő nevét sem említették), ő intézte a napi ügyeket.[1721] Nicolaus von Redwitz minden bizonnyal szeptember végéig maradt Zsigmond udvarában (ahol tanúja lehetett annak, hogy döntöttek Vytautas litván fejedelemnek a felvételéről a Sárkány-rendbe),[1722] mert 1429 őszén, októberben vagy novemberben (a pontos dátumot nem ismerjük) jelentést készített a lovagrendi vezetés számára a rájuk bízott várak és őrhelyek állapotáról, és arról, hogy milyen javaslatot tett a királynak e várak megerősítésére, helyőrségének növelésére.[1723] A karácsonyi ünnepeket is itt töltötte, mert 1430. január 13-án Miháld várából küldött levelet.[1724] A király feltehetően elégedett lehetett a német lovagok gyors helyzetfelmérésével és határozott megoldási javaslataival, mert 1429. december 23-án és 24-én Pozsonyban két olyan oklevelet is kiállított, amelyek Németországban biztosítottak a Német Lovagrendnek kiváltságokat.[1725]

A déli határoknál a várak és az azokhoz tartozó birtokok mellett a lovagok megkapták még a három vlach kerület, kenézi körzet, Miháld, Halmás és Illyéd feletti fennhatóságot is.[1726] A lovagrend felügyeletére bízott dunai határszakasz Szörénytől a Duna – Nera – Karas folyók összefolyásánál épült Haram váráig terjedt.[1727] Figyelembe véve a Duna kanyarulatait, ez hozzávetőlegesen 150 kilométer hosszúságú védelmi vonalat jelentett, amelyik azonban különösen veszélyezetetett határszakasz volt.[1728] Az al-dunai védvonal első várát, az Olténia felől a folyó mellett fekvő Szörényt 1424-ben még Ozorai Pipo újjáépíttette és megerősíttette.[1729] A Dunán felfelé haladva a következő vár, Orsova még az Árpád-korban épült és fontos folyami kikötőhelyül szolgált.[1730] A Kis-és Nagy-Kazán szorosok közötti részen, ahol a Duna egy kis szakaszon ismét kiszélesedett és némileg lelassult, a mai Ogradena és Dubova települések között állt Pét vagy Pécs vára.[1731] Ettől körülbelül 25 kilométerre a folyó kanyarulatában állt Szinice vára,[1732] majd ettől alig 10 kilométerre Sztanilóc,[1733] és ettől hozzávetőleg ugyanilyen távolságra Drankó vára, amit 1419-ben Zsigmond építtetett.[1734] A Duna mentén felfelé haladva, Drankótól mintegy 12 kilométerre épült Librasd

[1721] OBA Nr. 6196.
[1722] RI XI/2. Nr. 7444a.
[1723] OBA Nr. 27837
[1724] UGDS IV. Nr. 2083.
[1725] RI XI/2. Nr. 7523, 7533a.
[1726] Joachim 1912, 87–119.; Engel 1977, 115, 119, 134.
[1727] Engel 2000, 69.
[1728] Glück 1993, 36.
[1729] Davidescu 1970, 9–14.; Engel 1977, 158.
[1730] Ţeicu 2009, 105.
[1731] Boleszny 1877, 67–71, 172–181.; Engel 1977, 141.
[1732] Engel 1977, 157.
[1733] Engel 1977, 158.
[1734] Joachim 1912, 108,

vára.[1735] Ettől alig néhány kilométerre, a folyón felfelé állt egy másik Pét vagy Pécs nevű palánkvár, vagy inkább csak egy őrposzt is.[1736] Azt követően, hogy a török elfoglalta Galambócot, szinte ennek a második pétnek a szomszédságában Szentlászlóvár néven Zsigmond egy új nagy várat építtetett.[1737] Szentlászlóvártól 15 kilométerre felfelé a Duna mentén állt Pozsezsin vára, de Szentlászlóvártól korábban, 1419/20 táján építettek.[1738] Pozsezsintől mintegy 20 kilométerre nyugatra ömlött a Nera és a Karas folyó a Dunába, és ennél a hármas összefolyásnál már a 12. század óta állt Haram vára.[1739] Szörénytől keletre, már a Déli-Kárpátok déli lejtőin, a Barlád völgyében Görény (Găureni) vára egyfajta előretolt helyőrség volt Havasalföld irányába, de itt valójában a vár mögött és mellett magasodó havasok jelentették az igazi védelmi vonalat.[1740] A Duna partján sorakozó végvárak és őrhelyek mögött, mintegy 15 – 30 kilométeres mélységben egy újabb, több várból álló védelmi vonal következett. Az Orsovánál a Dunába ömlő Cserna-folyó völgyében, a Dunától kb. 15 kilométerre északra állt Miháld vára.[1741] Tőle légvonalban közel 20 kilométerre nyugati irányban, az Orsovai- és Halmás-hegységek mögött Halmás vára védelmezte a Nera völgyét.[1742] A Halmástól mintegy 30 kilométerre, északnyugat felé, a Vicinic-folyó völgyében épült Illyéd szintén a Duna melletti várak mögött húzódó védelem részét alkotta.[1743] A Miháld – Halmás – Illyéd várak mögött még egy harmadik sor vár is hozzátartozott a szörényi bánság mélységi védelmi rendszeréhez. Miháldtól körülbelül 70 kilométerre észak felé Sebes (Karánsebes, Caransebeş) vára oltalmazta a Temes völgyét.[1744] Illyédtől mintegy 40 kilométer távolságban északra, a Karas felső folyásánál Krassóvár, ettől hozzávetőlegesen 30 kilométerre északnyugati irányban pedig a Maros és a Borza összefolyásánál Borzafő vára szolgálta a védelmet.[1745] Ezeket a várakat Zsigmond mind a Német Lovagrend gondjaira bízta. Ugyanakkor abban a jelentésben, amit Nicolaus von Redwitz küldött a nagymesternek 1429 őszén, ezek közül nem mindegyik szerepelt, de olyan megerősített helyekről, őrposztokról is említést tett, amelyek viszont nem voltak várak. Beszámolóját Szörény várával kezdte, ahol a vár átvételekor 200 gyalogos és 40 íjász (vagy számszeríjász) szolgált. A határvédelmi rendszer következő eleme egy dunai szigeten, a Saan vagy Ada Kaleh nevű szigeten létesített őrhely

[1735] Engel 1977, 130.
[1736] Engel 1977, 141.
[1737] Engel 1977, 156.; Ţeciu 2009, 114.; Uzum 1973, 141–156.
[1738] Engel 1977, 143. Feneşan 2016, 13.; Ţeicu 2009, 107.
[1739] Engel 1977, 115.; Feneşan 2016, 13.; Ţeicu: 2009, 107.
[1740] Zollner www.banateraktualitaet.de/banburg.htm
[1741] Engel 1977, 130.; Secară 1975, 167–184.; Ţeicu 2009, 104.
[1742] Engel 1977, 115.; Ţeicu 2009, 74.
[1743] Engel 1977, 119.; Feneşan 2016, 13.
[1744] Engel 1977, 148.
[1745] Ţeicu 2009, 74, 77–78.

minden bizonnyal a folyót ellenőrző naszádok és sajkák kikötője volt, ahol 216 fő teljesített szolgálatot. (Ez a sziget ma már a Vaskapu-szabályozással összefüggésben a Duna felduzzasztása következtében víz alá került.) Redwitz feljegyzése szerint a Vaskapunál is volt egy kiépített őrhely, de az 1429 őszén üresen állt, ott nem tartózkodott senki. Egy másik, Szent Péternek nevezett őrhely szintén elhagyatott volt, ahogyan a Szörény vár feletti harmadik őrposzt is. A Kárpátok déli oldalán, Görény várában 60 fegyveres tartózkodott. Orsova várában 60 gyalogos, 30 íjász és további 260 ember szolgált, akik a fegyveres védekezés, harc mellett egyéb teendőket is elláttak. De itt, Orsova közelében is volt egy üresen álló őrhely. Pét (vagy Pécs) várában 32 gyalogos és 20 íjász szolgált, de a hozzá tartozó külső őrhely is elhagyatottan, üresen állt. Szinice várában a lovagok 40 gyalogost és 6 számszeríjászt találtak, Drankó várában 24 fegyverest és 4 íjászt, és ugyanennyit Librasd várában is. A másik Pét (vagy Pécs) nevű várban ugyanez a fegyvernemi összetételű létszám szolgált. Az al-dunai határvidék legnagyobb várának, a Galambóccal szemben felépített Szentlászlóvárnak a helyőrsége 400 gyalogosból és 56 íjászból állt. A tőle alig 15 kilométerre fekvő Pozsezsinben 200 gyalogos és 30 íjász szolgált. Von Redwitz lovag fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Szentlászlóvár és Pozsezsin között jó átkelőhely volt a Dunán. A Pozsezsinhez tartozó külső őrhely viszont itt is üresen állt. A Rybes nevű, palánkkal védett őrházban 40 fő teljesített szolgálatot. A második védvonalhoz tartozó Miháld vár körzetében 294 kenézt, 1112 könnyűlovast lehetett hadba hívni, 30 fegyveres őr vigyázta az utakat, és 20 lovas futár állt készenlétben. Halmás körzetéhez 223 kenéz, 504 lovas, 32 utakra felügyelő őr és 26 futárszolgálatot ellátó tartozott. Illyéd várának körzete 126 kenézt és 450 lovast tudott kiállítani.[1746]

[1746] OBA Nr. 27837.: *Das huws Severyn hat 200 person und 40 schutczen […] Die insyl Saan hat 216 person […] Vaskapu, das huws ist wuste […] Sente Peters huws ist wuste […] Ken Severin obir ist eyn huws und ist wuste […] Czu Goryn sien 60 person […] Czu Orsua 60 person, 30 schutczen, 260 sulcher knechte, di do thun mussen alles das man sie heisset, und sien ouch weerhaftig […]. Kogen dem huwsze Orsua obir eyn huws und ist wuste […] Czu Peczsch sien 32 personen und 20 schutzen […]. Ober dem Peczsch ist aber eyn huws und ist wuste […] czu Zynicze sien 40 person und 6 schutczen […]. Dranko 24 person und 4 schutczen […] Ybrasd 24 person und 4 schutczen […] Do ist eyn ander Peczsch und do sien 20 person und 4 schutczen […] In Sand Ladislaen huwsze sien 400 person und 56 schutczen […] Czu Possesin 200 person und 30 schutczen […] czwuschen den beiden hewsern, als Sand Ladislaen und Possesin, ist eyn gute feere […] kegen Possesin obir ist eyn wuste huws […]. Czu Rybes 40 person […] Das huws Myhalt mit sienen czuhorungen und jegenoth hat 294 kneisen, das sien gute freyen etc, 1112 puwer, 30 die wege bewaren und 20 brieffuwer […] Halmas das huws mit siener jegenoth hat 223 knesien, 504 puwern, 32 die der wege huwten und 26 brieffuwer […] das huws Ylied mit siener czuhorunge hat 126 knesien, 450 puwern etc.*

A Német Lovagrend irányítása alá került első és második védelmi vonal fegyveres erőinek létszáma 1429 őszén:

vár, őrhely	létszám (fő)	vár, őrhely	létszám (fő)
Szörény	240	Drankó	28
Saan (Ada Kaleh)	216	Librasd	28
Vaskapu őrhely	-	Pét/Pécs (Librasdnál)	24
Szent Péter őrhely	-	Szentlászlóvár	456
Szörénynél őrhely	-	Pozsezsin	230
Görény	60	Pozsezsinnél őrhely	-
Orsova	350	Rybes	40
Pét/Pécs (Dubova)	52	Miháld	1456
Szinice	46	Halmás	785
Sztanilóc	36	Illyéd	576
Összesen			**4623**

A létszámadatok azt mutatják, hogy a Duna partján húzódó első védvonal helyőrségei (1806 fő) az összes létszám 40%-át adták, a fegyveresek többségét (2817 fő) Miháld, Halmás és Illyéd körzetei biztosították (60%). Úgy tűnik, hogy a második védvonal várai és a hozzájuk tartozó területek lényegében mozgó csapatokat állítottak ki, amelyeket a határ veszélyeztetett szakaszaihoz lehetett irányítani. A Duna mellett állomásozó katonai erő (1806 fő) alapvetően két területre koncentrálódott: 806 fő (44,6%) – három helyszínre elosztva (Szörény, Saan sziget, Orsova) – a Vaskapu felőli bejáratot védte, 686 fő (37,9%) pedig a török kézen lévő Galambóccal szemben fekvő Szentlászlóvár ás Pozsezsin várakban szolgált. 1429 őszén tehát, amikor a német lovagok átvették a terület irányítását, a Duna melletti csapatok 82,5%-át öt helyörségben összpontosították, a többi várban és őrhelyen lényegében csak figyelőszolgálatot láttak el. A 4623 főnyi katonai erőből csak 218 volt számszeríjász. Közülük a legtöbben Szentlászlóvár és Pozsezsin várakban állomásoztak (86 fő). Szörény és Orsova várában 70 íjász szolgált, így ebben a négy várban volt a lőfegyverrel rendelkezők 71,5%-a. Az 1429 őszén elkészített jelentéssel egyidejűleg Nicolaus von Redwitz javaslatot is tett a határvédelem megerősítésére. Sztanilóc várához 2 naszádot tervezett 10–10 főnyi legénységgel. A 36 főnyi helyőrséget 40 katonával kívánta megnövelni, és alkalmazni akart 4 hajítógéphez vagy ágyúhoz értő embert, összesen tehát 64 új fővel akarta bővíteni Sztanilóc helyőrségét.[1747] A naszád 20–24 méter hosszú, 4–4,5 méter széles, közel 1 méter merülésű, lapos fenekű, fedélzet nélküli, egyárbocos, evezős, egy-két ágyúval felszerelt gyors, tipikus folyami hajó volt. A naszádon szolgálatot teljesítő evezősök és katonák is voltak egyszemélyben, akik békeidőben a végvárak közelében gazdálkodtak, és hajóikkal árut szállítot-

[1747] OBA Nr. 27837.: *… sollen z uhut sein zwo nazaden, in den 20 man und rudrer sein sollen […] 40 person, machet 10 spiesz […] Item 4 balistreen oder schuczen daselbs […] Summa der leutte: 64.*

tak.[1748] Szinice várának 46 főnyi katonaságát a lovagok további 40 fegyveressel, 6 tüzérrel, 6 naszáddal és 60 naszádossal kívánták megerősíteni. Összesen tehát 106 újabb fegyveressel akarták növelni a vár védelmi képességét. Az Orsovához közelebbi Pét (Pécs) várában 40 gyalogost és 20 íjászt javasoltak hadrendbe állítani. Annak ellenére, hogy a királyi határvédő erők közel felét (44,6%) a Vaskaput védő két várba és az ottani dunai szigetre koncentrálták, a lovagok ezt kevésnek találták, és a létszám emelését szorgalmazták. Orsova esetében 70 gyalogost, 30 számszeríjászt, 10 naszádot és azokhoz 100 naszádost, azaz összesen 200 újabb embert akartak beállítani. Szörény várának helyőrségét 300 gyalogossal, 60 lövésszel és 100 naszádossal tervezték megemelni. Saan (Ada Kaleh) szigetre további 20 naszádot akartak vezényelni 200 fővel. A Kárpátok déli oldalán fekvő Görény várában plussz 60 lándzsást javasoltak. Az Orsovához közeli Miháld várát még 30 gyalogossal szerették volna erősíteni. A várak helyőrségének növelése mellett Nicolaus von Redwitz javasolta a mozgó lovas csapatok számának emelését is tartalmazta.[1749] A Német Lovagrend 400 nehézlovassal és 150 könnyűlovassal akarta növelni a lovasság létszámát. A törökök folyami átkelésének megakadályozására, a Duna vizének védelmére összesen 140 új naszádot kívánt hadrendbe állítani 1400 főnyi legénységgel. A naszádok többségét, közel felét, a Dunán legjobb átkelőhelyet jelentő Szentlászlóvár – Pozsezsin szakaszon tervezte állomásoztatni. A várak helyőrségét 1370 gyalogossal (ebből 328 számszeríjász) és 550 lovassal javasolta megemelni.[1750] A tervezetből egyértelműen kiderült, hogy Nicolaus von Redwitz és rendtársai nem nagyobb arányú, Poroszországból Magyarországra vezényelt lovagrendi erőkkel, hanem zsoldos rendszerre építve képzelték el a déli határszakaszon a katonai képességek erősítését. Egy naszádos havi zsoldját 3, a gyalogosokét, íjászokét, tüzérekét, lovasokét 6–6 aranyforinttal számolták.[1751] Ezek a tételek kirívóan magasak voltak, mert fél évszázaddal később, Hunyadi Mátyás korában a lovasok havonta 3, a gyalogosok pedig 1,5 aranyforintot kaptak.[1752] A fegyveresek és a hajósok (s ezzel együtt a folyami hajók) számának emelése mellett a keresztes lovagok a várak védműveit, falait is meg akarták erősíteni, át akarták építeni. Orsova várának építésére, erősítésére például 20000 aranyforintot terveztek. Miháld várában 4400 forintot ki is fizettek különböző építkezési munkákra. Nicolaus von Redwitz úgy számolt, hogy a javasolt katonai létszám emelése, a szükséges hajó- és várépítések költsége összesen 314822 aranyforintot tesz ki.[1753]

A Német Lovagrend magyarországi megtelepedésével kapcsolatos hosszú tárgyalások és előkészületek miatt von Redwitz lovagnak a déli végek védelmi

[1748] Csonkaréti 1980, 32–62.
[1749] OBA Nr. 27837.
[1750] Glück 1993, 37–39.
[1751] OBA Nr. 27837.
[1752] Kubinyi 2007, 214.; Péterfi 2018, 171.; Tóth 1925, 337–338.
[1753] OBA Nr. 27837.

képességének megerősítésére vonatkozó elképzelései, tervei sem lehettek teljesen ismeretlenek Zsigmond előtt, aki igyekezett is gondoskodni a szükséges pénzügyi forrásokról. Ahogyan erről a lovagrend magyarországi állandó követe a nagymesternek beszámolt, a katonai kiadások finanszírozására a király bizonyos jövedelmeket átengedett a lovagoknak. Von Redwitzet kinevezte szebeni kamaragrófnak (*comes monetarum cibiniensis*), és a déli határvédelem költségeinek biztosítására neki adta a nagyszebeni és brassói pénzverdékből származó körülbelül 150000 forint bevételt. (A brassói pénzverde bevételeinek azonban csak egy része illette meg a lovagokat, mert a másik része a városnak járt.) Az erdélyi pénzverésből származó jövedelem azonban önmagában még nem volt elegendő a védelmi kiadások finanszírozására, ezért Zsigmond az erdélyi ezüstbányák jövedelméből 1500 márka ezüstöt (mintegy 60000 forint) is átengedett a lovagrendnek, valamint négy déli sókamarából évi 100000 forint értékű sót. Mindezeken túl az erdélyi vajda háromévente köteles volt 50 ökröt és juhot adni a lovagoknak, akik megkapták még a kalocsai érsekség bortizedének bevételét, a felügyeletükre bízott dunai határszakaszon a halászatból származó hasznot, továbbá a kun és a jász kerületekből 577 *garlet* búzát és zabot.[1754] (A *garlet* szó minden bizonnyal a 15. századi budai gabonamértékegységet, a gerlát jelentette, ami 1575,5 liternek, azaz mintegy 13,5 mázsának, tehát igen tekintélyes mennyiségnek felelt meg.[1755] A gerla vagy garleta Itáliában és Nyugat-Európában egyaránt ismert mértékegység volt, s ott is nagy mennyiséget jelentettek.[1756] Összességében azok a jövedelemforrások, amelyeket Zsigmond a lovagrendnek ígért, elvileg megfelelő pénzügyi hátteret jelenthettek volna a tervezett déli határvédelmi kiadások finanszírozására. A valóságban azonban bizonyos átengedett jövedelmek, mint például az érsekség bortizede, vagy a jász-kun területekről származó gabona, el sem jutottak a lovagokhoz, és a király sem nagyon törte magát ígéretének maradéktalan teljesítésére. Joggal feltételezhetjük, hogy a keresztesek az ezüstbányák jövedelméből származó 60000 forint értékű ezüstöt és a 100000 forint értékű sót kapták meg. Az az összeg ugyanis, amit Nicolaus von Redwitz kért a déli végek védelméhez, a királyi kincstár éves bevételének tetemes részét, közel harmadát tette volna ki.[1757] Zsigmondnak viszont a királyság többi határvidékének védelmére is kellett pénz, nem is beszélve más háborús kiadásokról, mint például a husziták elleni harcokról.[1758] Annyi pénzt, amennyit a lovagok igényeltek, soha nem kaptak. Emiatt von Redwitz 1432. március 7-én Szörény várából írt levelében azt panaszolta a nagymesternek, hogy a király nem tartotta be a lovagrend Szörénységbe településekor tett ígéreteit, így a gondjaira bízott várakat nem fogja tudni megvédelmezni, ha a törökök támadnak.

[1754] OBA Nr. 27837.; Glück 1993, 40.; Hoensch 1997, 32.; Mályusz 1984, 117.
[1755] Bogdán 1991, 43.
[1756] Szűcs 1984, 14–16.
[1757] Engel 1993, 28.
[1758] Engel 2000, 69.

Arra kérte a nagymestert, hogy a szükséges pénz és építőanyag előteremtése érdekében járjon közben a királynál, mert csak így tudja a Duna melletti várak megfelelő védelmi képességét megteremteni.[1759]

Az oklevelek tanúsága szerint a szörényi bánságba települt lovagok vezetője, von Redwitz, mint szörényi bán (*banus Zewriniensis*) igyekezett minél több időt tölteni feladatellátási helyén, de a lovagrend követeként és Zsigmond tanácsosaként gyakran kellett a királyi udvarban is tartózkodnia. 1429 augusztusában a Magyarországra érkezett lovagrendi társaival együtt a Délvidékre utazott,[1760] majd szeptemberben visszatért az udvarba,[1761] de 1429 októberében újra az Al-Dunához ment, és ahogy a Miháld várában 1430. január 13-án kelt levele mutatta, a karácsonyi ünnepeket ott töltötte.[1762] A következő oklevél, amelyben vele kapcsolatos információ szerepelt, 1430. május 14-én íródott, s maga Nicolaus von Redwitz tájékoztatta a nagymestert arról, hogy a fiatal Cillei Ulrik Poroszországba akar utazni.[1763] Ilyen információt minden bizonnyal a király környezetében hallhatott, és nem a déli végeken, ezért arra következtethetünk, hogy a német keresztes lovagok magyarországi vezetője 1429 késő őszétől legalább 1430. április közepéig, végéig a szörényi bánságban tartózkodott, majd Zsigmond udvarába ment. Valamikor a nyár folyamán ismét visszatért az Al-Dunához, mert 1430. augusztus 21-én már Haram várából írt levelet a királynak.[1764] 1431 tavaszáig a Délvidéken tartózkodott, és a határvédelemhez kapcsolódó legsürgetőbb erődítési munkák megszervezésével foglalkozott. Tény, hogy ekkor több várban is a lovagok folytattak építkezéseket.[1765] A Magyarországra érkezett lovagok feladata alapvetően a szervezés volt, s Nicolaus von Redwitz, mint az ide jött rendtagok elöljárója (*vorweser der gesanthen bruder in Hunghern*) lovagokat állított egy-egy vár élére. Az 1432. március 7-én írt levelében erről is tájékoztatta a nagymestert. Johann von Wendraw lovag Szörény kapitánya (*hawptman czu Seferyn*), Erwin Haug von Heiligenberge Orsova kapitánya (*hawptman czu Vrswan*), Kaspar Götz Görény (*Caspar Gocz, howptman czu Joryn*), Peter Habichler pedig Pozsezsin (*Peter Hebichler howptman czu Pozsasyn*) várának a kapitánya lett. De a többi lovagnak is megvolt a maga feladatköre. Albrecht von Ulm lovag *Fischmeister* tisztségben irányította Pét (Pécs) várát (*Albrech von Vlmen fyscmeyster czu Peck*), és ahogy tisztségének megnevezése is mutatta, ezzel együtt a dunai halászatot is ő felügyelte.[1766] Szentlászlóvár élére

[1759] OBA Nr. 5999.
[1760] RI XI/2. Nr. 7409.
[1761] OBA Nr. 5129.
[1762] UGDS IV. Nr. 2083.
[1763] OBA Nr. 5365.
[1764] Pesty 1877/78, III. 24–25. Nr. 37.
[1765] Joachim 1912, 111.; Whelan 2014, 161.
[1766] OBA 5999.

Eberhard Sax került.[1767] A Német Lovagrend Magyarországra jött többi tagja már nem egyenletesen oszlott el az egyes várak között. Többségük Szörény várában kapott feladatot. Konrad Kaffensteiner a vár konyhamestere (*Küchmeister*), Matthis Kyczka pedig pincemestere (*Kellermeister*) lett, azaz mindkettő a helyőrség ellátásáért felelős tisztséget töltött be. Jost von Gundelfingen lovag *Thormeyster* volt, de hogy ez a tisztség, ami „kapumestert" jelent, ténylegesen mit takart, sajnos nem tudjuk.[1768] Poroszországban, a lovagrendi államban ilyen elnevezésű tisztség nem volt. Az a tény, hogy Szörény várában több keresztes lovag is feladatot kapott, arra enged következtetni, hogy a Német Lovagrend az al-dunai határszakasz védelmének súlypontját Szörényre és a Vaskapu térségére helyezte, és a török támadás lehetséges felvonulási és utánpótlási útvonalának, a Duna vízi útjának az ellenőrzését tartotta a legfontosabbnak.

A katonai feladatok szervezése mellett Nicolaus von Redwitznek szörényi bánként irányítania kellett a bánság mindennapi életét is. A már említett Miháld várában kelt 1430. január 13-diki oklevél és a Haram várából 1430. augusztus 21-én írt levél egyaránt vitás ügyekről, bíráskodásról és a bánság lakóinak helyzetéről szólt.[1769] Arról, hogy mit tett a Délvidéken, maga von Redwitz is beszámolt a nagymesternek írt 1431. augusztus 6-án kelt levelében. Ebben nem hallgatta el ezt sem, hogy nem mindenki nézte jó szemmel a keresztes lovagok szörénységi tevékenységét, mert személyével kapcsolatban mindenféle rágalmak és alaptalan híresztelések kaptak szárnyra. Tagadhatatlan, hogy Nicolaus von Redwitznek lehettek irigyei és haragosai, hiszen a király tanácsosa pozíció mellett szebeni kamaragróf (*comes monetarum cibiniensis*) és szörényi bán (*banus Zewriniensis*) is lett. A saját és a lovagrend jó hírének védelmében kérte a nagymester engedélyét, hogy minden magyarországi tisztségéről és megbízatásáról lemondhasson, és visszatérhessen egy poroszországi rendházba. A későbbi oklevelek arról árulkodnak, hogy a nagymester ehhez nem járult hozzá, hanem fokozottabb jelenlétet kért tőle a királyi udvarban, mert egyre kézzelfoghatóbb közelségbe került Vytautas litván nagyfejedelem királlyá koronázása, ami a lengyel–litván unió végét jelentette volna.[1770] 1430 júliusában Zsigmond több levelében is Vytautas közeli megkoronázásáról írt.[1771] Emellett a lovagrend csapatai részt vettek a husziták elleni harcokban,[1772] így a nagymester joggal érezhette fontosnak az erős diplomáciai jelenlétet Zsigmond udvarában. Ilyen tartalmú nagymesteri utasítást von Redwitz lovag már korábban kaphatott, mert a visszavonulásának lehetőségét is felvető 1431. augusztus 6-án írt levelét már nem a Délvidékről, hanem a Német-római Birodalomból, Nürnberg városából keltez-

[1767] Pesty 1882, Nr. 246.
[1768] OBA Nr. 5999.
[1769] UGDS IV. Nr. 2083.; Pesty 1877/78, III. 24–25. Nr. 37.
[1770] Hoensch 1997, 32.
[1771] RI XI/2. Nr. 7710, 7718, 7735.
[1772] OBA 5271, 5265, 5275.

te, ahová Zsigmond kíséretével együtt érkezett még a tél végén. 1431. február 25-én a császár és magyar király innen küldött levelet a nagymesternek, amelyben beszámolt az aktuális lengyel és litván ügyekről, és tájékoztatta arról is, hogy a német fejedelmekkel együtt keresztes hadjáratot tervez a husziták ellen.[1773] Ha az uralkodói udvar 1431 februárjának végén Dél-Németországban volt, akkor Nicolaus von Redwitznek legkésőbb 1431. januárban el kellett jönnie a Délvidékről. Az Al-Duna melletti feladatokat – a már említett 1432. augusztus 19-diki oklevél tanúsága szerint – helyettesére, Oswald Weyler lovagra bízta.[1774] 1431. május 7-én Nürnbergben Zsigmond azt a feladatot adta von Redwitz lovagnak, uralkodói tanácsosnak, a szörényi bánnak, a lovagrend állandó követének, hogy folytasson tárgyalásokat a Birodalomban élő zsidó közösségekkel a korona által korábban felvett hitelek és kamat terhek egyösszegű kiváltásának lehetőségéről és az így fizetendő konkrét összegekről.[1775] Ez az oklevél egyúttal arról is árulkodik, hogy Nicolaus von Redwitz rendelkezett olyan pénzügyi ismeretekkel és diplomáciai képességekkel, amelyek alkalmassá tették arra, hogy Magyarországon szebeni kamaragróf legyen, a Birodalomban pedig az uralkodó hiteleinek kiváltásáról tárgyaljon. Zsigmondnak nem is kellett csalatkoznia, mert 1431. június 13-án a császárnak hitelező augsburgi, június 28-án pedig a schweinfurti zsidó bankárokkal állapodott meg.[1776] 1431. augusztus 6-án arról tájékoztatta a nagymestert, hogy Zsigmond ősszel Itáliába indul. Augusztus 18-án maga az uralkodó is írt a nagymesternek, és jelezte, hogy pénzügyeinek intézése (azaz hiteleinek kiváltása vagy átütemezése) miatt Nicolaus von Redwitz lovagot Nürnbergben hagyja, nem viszi magával Itáliába, ezért egy ideig a lovagrendi követ nem lesz ott a környezetében.[1777] Emiatt von Redwitz Nürnbergből számolt be a nagymesternek arról, hogy Albert osztrák herceg diadalmaskodott a huszitákkal vívott háborúban.[1778] 1431. november 25-én Zsigmondot Itália királyává koronázták.[1779] 1431 késő őszén vagy 1432 telén Nicolaus von Redwitz visszatért a Délvidékre, ahol azt tapasztalta, hogy a szörénységi várak megerősítési munkálatait még nem fejezték be, és az ígért anyagi támogatások is elmaradtak. 1432. március 7-én Szörény várából keltezve ilyen tartalmú jelentést küldött a nagymesternek.[1780] Az 1432. augusztus 19-én Sebes várában írt levél szerint valamikor a tavasz végén, nyár elején von Redwitz újból Németországba utazhatott, mert Oswald Weyer, mint helyettese, egy futárt küldött utána. Arra kérte a Budára és Bécsbe vezető út mentén birtokkal rendelkező egyházi és világi mél-

[1773] RI XI/2. Nr. 8284.
[1774] OBA Nr. 6196.
[1775] RI XI/2. Nr. 8573.
[1776] RI XI/2. Nr. 8615, 8651.
[1777] RI XI/2. Nr. 8793.
[1778] OBA Nr. 5787.
[1779] E. Kovács 2012, 67–83.
[1780] OBA Nr. 5999.

tóságokat, hogy segítsék elő a sürgős hírt vivő futár, Martin Roheph haladását (aki minden bizonnyal a Magyarországra jött keresztes lovagok kíséretének egyik tagja lehetett). Valószínűleg a déli határnál érzékelhető török mozgolódásról, csapatösszevonásokról akart minél hamarabb hírt adni a Német Lovagrend al-dunai kontingensének vezetőjének. A törökkel 1429 februárjában három évre kötött fegyverszünet ugyanis 1432 végén lejárt, és az előző évi török betörés a Barcaságba[1781] azt jelezte, hogy komolyabb támadás várható. (Talán éppen erre való tekintettel Itáliába indulásakor Zsigmond újabb hadügyi reform kidolgozásával bízta meg magyarországi tanácsosait.)[1782] 1432. augusztus 25-én János, zágrábi püspök, királyi kancellár arról értesítette a Sienában tartózkodó királyt, hogy a török betört Magyarországra.[1783] A támadás a Vaskapunál következett be, úgy, ahogyan azt a lovagrend is várta.[1784] A török hadak és a szultán vazallusa, Vlad Dracul havasalföldi fejedelem csapatai elfoglaltak három Duna-parti várat, azokat felperzselték, a helyőrségeket pedig lemészárolták.[1785] A Zsigmond szolgálatában álló Eberhard Windecke emlékiratában erről az eseményről annyit jegyzett fel, hogy „ugyanabban az évben, amikor őfelsége Lombardiában volt […] a törökök betörtek Magyarországra […] és az itt tartózkodó porosz urakat (ti. a keresztes lovagokat) ki akarták űzni arról a területről, amit a római király Magyarországból a részükre átengedett…”.[1786] A szörényi vár mellett Orsova és Pét (Pécs) lehetett az a másik két vár, amit a törökök 1432 augusztus végén, szeptember elején elfoglaltak, de a többi Duna melletti vár a lovagok kezén maradt. A törökök a Délvidék egyik legerősebb végvárát, Szentlászlóvárat is megkísérelték elfoglalni, de ott kudarcot vallottak. Egy 1433. június végén kelt oklevél szerint ekkor még mindig egy szerzetes lovag, Eberhard Sax volt a vár kapitánya.[1787] Az itt kudarcot vallott török ostromról írhatta azt Eberhard Windecke, hogy „a magyarok haderejükkel legyőzték a törököket, megöltek és vízbe fojtottak közülük 60000-et vagy még többet, akiknek sorában akadtak velenceiek is…”.[1788] Az 1432. évi török támadás a déli határnál érzékeny veszteségeket okozott ugyan, de mégsem jelentette az al-dunai végvárrendszer összeomlását és a lovagrend megsemmisülését. A Duna Havasalföld felőli kapujának, a Vaskapunak a Kazán-szorosok Magyarország felőli oldalát még mindig védte Szentlászlóvár és a dunai flotta, amelynek nagy része ebben a térségben állomásozott. Nem omlott össze a Duna mögötti második védelmi vonal sem, de azzal, hogy három vár elesett, a határvédelem tagadhatatlanul sokkal nehezebbé vált. Lu-

[1781] Dincă 2016, 133–142.
[1782] Engel 2000, 69.
[1783] OBA Nr. 6203.; Zsigmond sienai tartózkodásáról ld. E. Kovács 2014.
[1784] Glück 1993, 42.
[1785] OBA Nr. 6276.
[1786] Windecke emlékirata 251.
[1787] Pesty 1882, Nr. 246.
[1788] Windecke emlékirata 251.

xemburgi Zsigmond 1433. február 21-én Sienából küldött levelet a nagymesternek, amelyben tájékoztatta a törökök támadásáról és a lovagrend Délvidéken elszenvedett veszteségeiről.[1789] A történtekről bizonyára Nicolaus von Redwitz is beszámolt, de az erről szóló levél (vagy levelek) nem maradt (vagy maradtak) fenn. Korábbi, 1432. március 7-diki levele alapján szinte biztosra vehető, hogy a lovagrendi követ újból elpanaszolta: Zsigmond nem tartotta be a lovagrend Szörénységbe településekor tett ígéretét, nem biztosította a védelem megszervezéséhez szükséges forrásokat, ezért ilyen feltételek és körülmények között a lovagok nem voltak képesek megvédelmezni a határt. Elképzelhető, hogy már ekkor javasolta az al-dunai határvédelem feladását, de a nagymester minden bizonnyal arra utasította, hogy ne tegyen elhamarkodott lépéseket, és tárgyaljon újból a királlyal (aki Itáliában tartózkodott). A Német Lovagrend felső vezetését óvatosságra inthette a litván helyzet alakulása, és nem akarta eljátszani Zsigmond jóindulatát. Litvániában ugyanis Vytautas halála (1430. október 27.) után két évvel, 1432-ben hat évig tartó belháború tört ki az önállóságot képviselő Švitrigaila, valamint a lengyel–litván unió fenntartását szorgalmazó Zygimantas Kęstutaitis között. Luxemburgi Zsigmond, ahogyan Vytautas idején, úgy most is támogatta a lengyel–litván unió megszűnésének, felszámolásának tervét, és 1431. augusztus 18-án támogatásáról biztosította Švitrigailát.[1790] De a Német Lovagrendet és a nagymestert már 1431. április 24-én arra kérte, hogy szövetkezzen a litván önállóságot képviselő Švitrigailával, és óvta a lengyel királytól.[1791] Később megismételte korábbi ajánlatát, hogy német-római császárként joga van királyi címet adományozni, és koronát ígért litvániai támogatottjának.[1792] A nagymester számára – érthető módon – a lovagrendi állam biztonsága volt a legfontosabb, ezért a Lengyelország-ellenes Zsigmond – Švitrigaila – Német Lovagrend szövetséget nem akarta megterhelni azzal, hogy a királyi ígéretek nem teljesülése és a török támadás miatt a szörénységi határvédelem feladása mellett dönt. A lengyelbarát litván bojárok 1432. szeptember 1-én fejedelemmé választották Zygimantas Kęstutaitist, és ezzel belháborút robbantottak ki a litván nagyfejedelemségben.[1793] Ez éppen akkor következett be, amikor Magyarország déli határánál támadást indított a török, ezért a nagymester kifejezetten fontosnak tartotta Zsigmond és a Birodalom támogatását, mert a lovagrend – éppen a császár ösztönzésére – 1431 augusztusától újból hadban állt Lengyelországgal.[1794] 1432-ben a lengyel király szövetséget kötött a cseh huszitákkal, és 1433 tavaszán a husziták előbb Magyarországra törtek be,[1795] majd nyáron a

[1789] OBA Nr. 6366.
[1790] RI XI/2. Nr. 8793.; Pósán 2014a, 162–163.
[1791] RI XI/2. Nr. 8535.
[1792] Hoensch 1997, 36.; Hellmann 1976, 39–40.
[1793] Pósán 2014a, 164.
[1794] CDW IV. Nr. 379, 380.; Militzer 2005, 150.; Biskup 1967, 15–28.
[1795] Mályusz 1984, 100.

lengyel csapatokkal együtt Neumark és Kelet-Pomeránia földjére támadtak, s egészen Danzig (Gdańsk) városáig hatoltak.[1796] Ilyen körülmények között a nagymester figyelme mindenekelőtt Poroszországra és közvetlen szomszédjaira irányult, és a Magyarország déli határaihoz küldött lovagok helyzetét is ebből a szempontból értékelte.

Az általános vélekedés szerint az 1432. évi török támadás olyan csapást jelentett a Szörénységben a Német Lovagrendre, hogy azt követően gyorsan, az 1433. év folyamán el is hagyták az országot, és csak a vezetőjük, Nicolaus von Redwitz maradt még Magyarországon.[1797] Minden pusztítás és dúlás ellenére azonban a délvidéki török támadás 1432-ben még nem bizonyult végzetesnek. A török csapatok távozása után a német lovagok és embereik visszatértek a feldúlt várakba, és megpróbálták helyreállítani azokat.[1798] Az a néhány oklevél, ami fennmaradt, azt bizonyítja, hogy a keresztes lovagok egyáltalán nem adták fel könnyedén a Szörénységet. A már említett, 1433 júniusának végén kelt levél például Szentlászlóvár kapitányának nevezte Eberhard Sax lovagot, és egy szót sem ejtett arról, hogy a lovagrend a szóban forgó vár feladására készült volna.[1799] Nicolaus von Redwitz csak valamikor 1433 decemberében írhatta azt a levelet, ami 1434. január 2-án érkezett meg Poroszországba, a nagymesteri székhelyre. Ebben ismételten beszámolt arról, milyen csapás érte a lovagrendet a szörényi bánság határvidékén, és most már nem kérésként, hanem saját hatáskörben meghozott döntésként közölte, hogy fel fogja adni a délvidéki várakat, ha Zsigmond továbbra sem adja meg a határvédelemhez szükséges forrásokat. Leírta, hogy a lovagok ottani bevételeikből képtelenek finanszírozni a katonai kiadásokat.[1800] Ez a levél azt bizonyítja, hogy másfél évvel a török támadás után a Német Lovagrend még mindig ott volt a szörénységi várakban, és próbálta ellátni a határok őrzését. Az is biztos, hogy Nicolaus von Redwitzet az 1433. május 31-én, 1434. szeptember 2-án és 1435. március 12-én kelt oklevél még egyaránt szörényi bánként említette (*Nicolaus de Radawicz crucifero ordinis Prutenorum Zeuriniensi banis*).[1801] Egy másik, 1434. április 29-én Basel városában kiállított oklevél a császári udvari bíróság tagjaként szólt von Redwitz lovagról.[1802] Azzal, hogy Zsigmond a magyarországi címek és tisztségek mellett komoly birodalmi funkcióval és méltósággal is felruházta a Német Lovagrend udvarában tartózkodó állandó követét, politikai gesztust tett a lovagrend egésze felé. Szüksége volt a nagymester szövetségére. Egyrészt azért, hogy a keresztes

[1796] RI XI/2. Nr. 9275, 9276.; Ältere Hochmeisterchronik, SRP III. 632–637.; Vollmann-Prope 2012, 252–253.
[1797] Achim 2014, 38.; Hoensch 1997, 32.; Hochstrasser 1993, 127.
[1798] Glück 1993, 42.
[1799] Pesty 1882, Nr. 246.
[1800] Joachim 1912, Nr. 7.
[1801] UGDS IV. Nr. 2175, 2214.; RI XI/2. Nr. 10765.
[1802] RI XI/2. Nr. 10315.

lovagok erői lekössék a lengyel és huszita csapatokat, másrészt pedig 1435 nyarára hadjáratot tervezett litván szövetségese megsegítésére, és abban nagy szerepet szánt a Német Lovagrendnek. Bizonyára ezzel függött össze az, hogy 1435 augusztusában adománylevelet állított ki a lovagok számára.[1803] Nicolaus von Redwitz kérései és panaszai nyomán, belátva, hogy a lovagrend által tervezett határvédelmi elképzelés finanszírozhatatlan, Zsigmond már sienai tartózkodása alatt a teljes haderőt és védelmi rendszert érintő, átfogó tervezetet készíttetett, amit megvitatásra megküldött a vármegyéknek, és amelyeknek egyes elemeit az 1435. évi pozsonyi országgyűlés el is fogadta.[1804] Okkal feltételezhető, hogy a király mindaddig, amíg a magyar rendek jóvá nem hagyták hadügyi tervének lényegesebb elemeit, igyekezett a déli határnál tartani a Német Lovagrendet. De azt követően is, amikor engedett a kérésnek, és hozzájárult ahhoz, hogy a szerzetes lovagok hazatérjenek Poroszországba, nem engedte őket egyszerre távozni, hanem csak fokozatosan hagyhatták el szolgálati helyeiket, attól függően, ahogyan a váltásukat sikerült megszervezni. A török által feldúlt Orsova kapitánya, Erwin Haug von Heiligenberge például viszonylag korán, valamikor 1434 végén visszatért Poroszországba, mert a következő évben a nagymesteri székhelyen, Marienburgban (Malbork) lett Hauskomtur.[1805] 1435 után Nicolaus von Redwitz már nem szerepelt az oklevelekben szörényi bánként, s 1436-ban ezt a tisztséget Tallóci Frankó viselte.[1806] Elképzelhető, hogy von Redwitz lovagnak megrendült az egészségi állapota, mert Zsigmond az 1437. január 31-én Prágában a Poroszországba küldött levelében arról írt, hogy a lovagrend állandó követe a császár udvarában ekkorra már elhunyt.[1807] 1437. június 23-án Zsigmond két levelet is küldött a nagymesternek, amelyekben közölte, hogy két keresztes lovag, Matthis Kycka, aki korábban Szörény várában volt pincemester, és Kaspar Götz, Görény várának kapitánya távozhat a magyar király szolgálatából, és visszatérhet Poroszországba.[1808] Ezek az oklevelek azt erősítik meg, hogy az 1429-ben Magyarországra érkezett német keresztes lovagok az 1432. évi török támadás után még évekig Zsigmond szolgálatában álltak a Délvidéken.

Zsigmond utolsó éveiben távolságtartóbb és hűvösebb lett az uralkodó és a Német Lovagrend viszonya. Ennek a fő oka az volt, hogy a beígért támogatás elmaradása, és ebből következően a katonai vereségek után a nagymester 1435. december 31-én Breszt-ben békét kötött Lengyelországal.[1809] A császár ezt úgy értékelte, hogy a lovagrend, mint a Birodalomhoz tartozó tartományúr a német-római uralkodó beleegyezése nélkül kötött békét, ezért az érvénytelen. 1

[1803] Regesta II. Nr. 2388.
[1804] Ágoston 2014, 270.; Engel 2000, 69.
[1805] Feneşan 2016, 48.
[1806] Engel 2000, 70.
[1807] RI XI/2. Nr. 11653.
[1808] OBA Nr. 7331, 73332.
[1809] HUB VII/1. Nr. 152.

1437. szeptember 1-én Basel városából egy bizonyos Johann Karschew küldött levelet a nagymesternek, amelyben azt írta, hogy a pápa és a Baselben ülésező egyetemes zsinat segítségével Zsigmond a Balti-tenger partvidékéről máshová költöztetné a Német Lovagrendet, valahová a török határokra, hogy ott folytassa eredeti hivatását, a pogányok elleni harcot. Beszámolt továbbá arról, hogy Zsigmond annak a lehetőségét is felvetette, hogy a Német Lovagrend egyesüljön a johannita lovagokkal.[1810] De ebben az évben a császárnak már nagyon megromlott az egészsége, és 1437. november 11-én Prágából (ott tartózkodott már 1436 augusztusától) hazaindult Magyarországra. 1437. december 9-én Pozsonyban halt meg.[1811]

[1810] OBA Nr. 7363.
[1811] Mályusz 1984, 123.

A HUNYADI-KOR

Habsburg Albert, I. Ulászló és V. László kora

Kilenc nappal Luxemburgi Zsigmond halála után Pozsonyban a leghatalmasabb főurak magyar királlyá választották az elhunyt uralkodó vejét, Habsburg Albertet.[1812] Valószínű, hogy a Német Lovagrend már novemberben értesült Zsigmond súlyos állapotáról, várható közeli haláláról, és már decemberben útnak indította Magyarországra a kijelölt örökösnek, Habsburg Albertnek szóló ajándékait, mert az új magyar király két nappal a koronázása után, 1438. január 3-án írt levelében megköszönte a nagymesternek a trónra lépése alkalmából ajándékba küldött vadászsólymokat.[1813] Albertet 1437. december 27-én Csehország királyának is megválasztották.[1814] A lovagrendet hivatalosan 1438. január 8-án Boroszló város tanácsa értesítette Luxemburgi Zsigmond haláláról, valamint Albert magyar és cseh királlyá történt megválasztásáról, de ezekről a történésekről Marienburgban (Malbork) már tudtak.[1815] 1438. március 18-án Frankfurtban a választófejedelmek római királlyá, a Birodalom uralkodójává választották Habsburg Albertet, aki így Zsigmond valamennyi koronája birtokosa lett. A cseh trón azonban nagyon ingatagnak bizonyult, mert a husziták III. Ulászló lengyel király öccsét, Kázmért szerették volna királyuknak.[1816] A Habsburg–Jagelló ellentéttel fenyegető helyzetben — apósához hasonlóan — Albert is igyekezett szorosabb kapcsolatokat kialakítani a Német Lovagrenddel.[1817] A lengyel királyjelölt mellett felsorakozott cseh erők felett a birodalmi fejedelmek támogatásával 1439 elején Habsburg Albert gyors katonai győzelmet aratott, és megszilárdította hatalmát Csehországban. Ezt követően Magyarország déli határaira kellett figyelnie, ahol ismét napi fenyegetést jelentett a török. Az oszmánok nem sokkal Zsigmond halálát követően, már 1438 augusztusában betörtek Erdélybe. 1439-ben a szultán serege Szerbia elfoglalására indult, májusban megkezdte Szendrő várának ostromát, amit hamarosan el is foglalt.[1818] Albert abban bízott, hogy a törökkel szemben is számíthat a birodalmi rendek támogatására, és így keresztes hadjáratot vezethet a Balkánra, de ebben csalatkoznia kellett, és csak a magyar haderőt tudta mozgósítani. Igaz ugyan, hogy június

[1812] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 198.; Liktor 2017, 227.; Teke 1980, 91.
[1813] OBA Nr. 7410.
[1814] Krieger 1994, 163.
[1815] OBA Nr. 7413.
[1816] Krieger 1994, 164-168.
[1817] OBA Nr. 7474, 7503.
[1818] Krieger 1994, 168.; Pálosfalvi 2005, 66.

5-én levelet írt a nagymesternek, és a keresztes lovagokat is hívta a pogányok elleni háborúba,[1819] de részvételükhöz nem sok reményt fűzött. A magyar sereg 1439 augusztusában a Duna–Tisza összefolyásánál gyülekezett, és szeptemberben megindult Szerbia felé, de nem sokkal később a katonai felvonulást félbe kellett szakítani, mert a seregben vérhasjárvány tört ki. Maga Albert király is megbetegedett, és visszaindult Bécsbe, az orvosához. Útközben azonban 1439. október 27-én a Duna melletti Neszmélyben (Langendorf) meghalt.[1820]

Habsburg Albert rövid uralkodását több esztendei belviszály követte Magyarországon. A bárók egy része, élükön Cillei Ulrikkal és Garai Lászlóval, az elhunyt király 1440. február 22-én született fiát, Postumus (V.) Lászlót és édesanyját, Erzsébetet (Zsigmond lányát) támogatta. A bárók másik csoportja és a köznemesség zöme viszont az ifjú lengyel királyt, az ekkor tizenöt éves III. Jagelló Ulászlót hívta meg a trónra,[1821] aki a Krakkóba küldött magyar követnek ígéretet tett, hogy Magyarországot a külső ellenséggel szemben Lengyelország erejével is megvédelmezi. Az a szempont, hogy Ulászló trónra lépésével a törökkel szembeni védelem terhei két ország, Magyarország és Lengyelország között oszlanak meg, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az Erzsébetet és V. Lászlót támogató csoporttal szemben végül a Jagelló-párt kerekedett felül.[1822] A magyarországi fejleményeket a Német Lovagrend is nagy figyelemmel követte, mert az a kilátás, hogy a Jagelló-ház hatalma egy újabb korona, egy újabb királyság megszerzésével nyomasztó méretűvé növekszik, nagyon fenyegetőnek tűnt Poroszország számára. A thorni komtur a porosz kerekedőktől származó információk alapján 1440. március 23-án részletes összefoglalót készített a nagymesternek a magyarországi helyzetről.[1823] A lovagrend — érthető módon — az V. Lászlót támogató főúri kör hatalomra jutásában volt érdekelt, s nem a Jagellók további erősödésében. Amíg az Ulászlót jelölő tábor követei Krakkóban jártak, Erzsébet pártja a visegrádi várból megszerezte a koronázási jelvényeket, és május 15-én megkoronázta a csecsemő Postumus Lászlót, hogy kész tények elé állítsák a másik tábort. Ez azonban nem járt sikerrel: 1440. június 29-én a magyar rendek Budán hűséget fogadtak Ulászlónak, és érvénytelennek nyilvánították V. László koronázását. Az anyakirályné a gyermekkirállyal és a koronával Pozsonyba menekült.[1824] Erzsébet támogatást kapott rokonától, III. Frigyes császártól, aki egyúttal a fia gyámja is volt. A német–római trónon Albert örökébe lépett Frigyes komoly összeget kölcsönzött az özvegy királynénak, hogy sereget állíthasson. A Habsburg-ház pénzén az Erzsébet-párt felfogadta a hajdani huszita vezérből zsoldoskapitánnyá vált Jan Jiskrát, aki rövid időn

[1819] OBA Nr. 7579.
[1820] Krieger 1994, 168.
[1821] Roczmik Chotelskiego, PDP III. 213.; Spomniki Krakowskie, PDP III. 241.
[1822] Krieger 1994, 175.; Teke 1980, 99-100.
[1823] OBA Nr. 7682.
[1824] Teke 1980, 101.

belül ellenőrzése alá vonta a Felvidéket. Ezzel 1440 nyarán nyílt fegyveres harc robbant ki a szemben álló felek között. A lehetséges külső támogatók között Erzsébet igyekezett a Német Lovagrendet is megnyerni ügyének. A nagymesternek 1440. augusztus 22-én írt levelében azt közölte, hogy Lengyelország ellenségként lép fel fiával szemben, ezért ő és hívei sem tehetnek mást, és hasonlóképpen ellenségesen viszonyulnak Ulászlóhoz, illetve az őt támogatókhoz.[1825] A nagymester nyíltan nem állt ki Erzsébet mellett, de a lovagrendi hírszerzés információit megosztotta a Habsburg táborral. Az 1440. november 5-én a nagymesterhez írt levelében Erzsébet királyné megköszönte, hogy egy Nicolaus Thuderbach nevű kereskedőn keresztül a lovagok figyelmeztették ellenségei mesterkedéseire, s kérte a nagymestert, hogy semmilyen módon ne álljon Lengyelország mellé, és semmilyen támogatást se adjon Jagelló Ulászlónak.[1826] A Jagelló-párt csapatai Újlaki Miklós és Hunyadi János vezetésével 1441 januárjában Bátaszéknél nagy győzelmet arattak az V. Lászlót támogatók serege felett, s jutalmul egy csapásra az ország vezető méltóságai közé emelkedtek.[1827] Egy évvel később Nyitránál megfordult a hadiszerencse, s ott az Ulászló oldalán állók szenvedtek súlyos vereséget.[1828] 1442. április 29-én Erzsébet anyakirályné arról értesítette a nagymestert, hogy a lengyel királytól visszafoglalta Pozsonyt, és kérte a Német Lovagrend segítségét Ulászlóval szemben, akit a kereszténység ellenségének nevezett.[1829] A királyné minden jel szerint Lengyelország elleni katonai fellépésre szerette volna rávenni a keresztes lovagokat, mert 1442. június 14-én a nagymester azt írta Erzsébetnek, hogy a Lengyelországgal kötött 1435. évi béke miatt nem tud érdemi segítséget nyújtani Ulászlóval szemben.[1830] A kiegyenlített magyarországi erőviszonyok miatt 1442 őszén béketárgyalások kezdődtek, amelyeket Erzsébet királyné váratlan halála (1442. december 16.) szakított meg. V. László „pártjának" irányítását a gyámja, III. Frigyes vette át.[1831]

A „cseh László" (V. László) és a „lengyel László" (I. Ulászló) hívei közötti fegyveres konfliktust a török is igyekezett kihasználni. Murád szultán a déli végvárrendszer kulcsának, Nándorfehérvárnak az elfoglalásával próbálkozott, de több mint félévi ostrom után sem tudta bevenni a Tallóci fivérek által védett várat.[1832] 1442 tavaszán (március 18.) és ősz elején (szeptember 6.) Hunyadi a török két újabb támadását is visszaverte.[1833] A török felett aratott győzelmek segítették Ulászló király helyzetének megszilárdulását, sőt a magyarországi és

[1825] OBA Nr. 7747.
[1826] OBA Nr. 7776.
[1827] Pálosfalvi 2005, 67.
[1828] Pósán 2003, 342.
[1829] OBA Nr. 8125.
[1830] OBA Nr. 8175.
[1831] Pósán 2003, 342.
[1832] Pálosfalvi 2005, 67.; Szabó 2016, 294-309.
[1833] Pálosfalvi 2005, 68-70.

európai politikai körökben kialakult az a meggyőződés, hogy az oszmán hatalom kiűzhető a Balkánról. A hosszú hadjárat (1443–1444) sikere még inkább táplálta ezt a meggyőződést, ami 1444 őszén Ulászlót újabb török elleni hadjáratra ösztönözte, de november 10-én, a várnai csatában a keresztény sereg súlyos vereséget szenvedett, és maga a király is életét vesztette.[1834] Ulászló halálával a magyar–lengyel perszonáluniónak is vége lett, sőt még annak a lehetősége is fennállt, hogy Litvánia önállósodik. Ulászló halála után ugyanis a lengyel főurak a király öccsének, Kázmér litván fejedelemnek ajánlották fel a lengyel koronát, aki azonban nem nagyon sietett azt elfogadni, és a perszonálunió csak az 1446 szeptemberében megkötött breszti uniós szerződéssel állt vissza Lengyelország és Litvánia között.[1835] Ami 1444 és 1446 között történt, a Német Lovagrend szempontjából szinte hihetetlenül kedvező fejlemények voltak, amiért tulajdonképpen a kisujját sem kellett mozdítania.

Ulászló halála után Magyarországon az 1445. évi országgyűlés május 7-én V. Lászlót ismerte el királynak.[1836] Ez a politikai fordulat szintén találkozott a lovagrend érdekeivel, mert Ulászlóval szemben mindig is a Habsburgok oldalán állt. V. László gyámja a Habsburg-ház feje és a Birodalom uralkodója, III. Frigyes császár volt, aki alig pár évvel korábban, 1442. július 18-án erősítette meg a lovagok korábbi kiváltságait.[1837] A várnai vereség után Frigyes sorra foglalta el a magyar nyugati határszél várait, köztük Kőszeget és Kismartont. Szlavóniában a Cilleiek mértek döntő csapást az Ulászló-párti Tallóciakra.[1838] A császár úgy vélte, hogy a gyermek László az öröklés jogán lett Magyarország királya, s nem a rendek választásának köszönhetően, ezért ragaszkodott a gyámsághoz, s ezzel együtt ahhoz, hogy őt illeti V. László országainak kormányzási joga. A magyar rendek azonban a saját választásukból eredeztették László uralkodói mivoltát, és kormányzati, hatalmi kérdésekben nem ismerték el Frigyes gyámi szerepét. A rendek 1446. június 6-án a korábbi Ulászló-párt vezéralakjának, Hunyadi Jánosnak a személyében kormányzót (*gubernator*) választottak, és őt bízták meg a régensi teendők ellátásával. Ezt a döntést természetesen hosszas egyeztetések és tárgyalások előzték meg, ezért a nagymester informátorai, akik nagy figyelemmel kísérték a magyar politikai helyzetnek a Német Lovagrend szempontjából korántsem közömbös alakulását, már 1446. június 3-án arról tájékoztatták a lovagrend vezetését, hogy kormányzóvá fogják választani Hunyadi Jánost.[1839] Mivel Frigyes nem volt hajlandó kiadni a kezéből Lászlót és a koronát, 1446 őszén

[1834] Rocznik Chotelskiego, PDP III. 213.; Spominki Bochnieńskie, PDP III. 244.; Spominki Lwowskie, PDP III. 251.; Cvetkovka 1988, 147-209.; Pálosfalvi 2005, 74-96.; Teke 1980, 110-140.
[1835] Hellmann 1976, 54.
[1836] Pósán 2003, 342.
[1837] OBA Nr. 8157.
[1838] Pósán 2003, 342.
[1839] OBA Nr. 9099.

Hunyadi betört Ausztriába, de Bécs és Bécsújhely környékének elpusztításán kívül komolyabb eredményt nem ért el. Nem sikerült kierőszakolnia V. László elengedését, sem pedig visszaszerezni az elfoglalt nyugati határvárakat. A magyar–Habsburg konfliktust az 1450. október 22-én aláírt pozsonyi szerződés zárta le, melynek értelmében V. László tizennyolc éves koráig Frigyes gyámsága alatt Ausztriában marad, Magyarországot pedig Hunyadi kormányozza.[1840] A magyarországi történéseket Poroszországban úgy értékelték, hogy a kormányzati hatalom olyan főúri kör kezébe került, amelyik a korábbi Ulászló-pártisága miatt nem volt különösebben érdekelt a Német Lovagrenddel való kapcsolattartásban, ezért Hunyadi kormányzósága idején érdemi politikai kapcsolatok nem is voltak Magyarország és a lovagrendi állam között. Ez azt követően sem változott, hogy az osztrák rendek az 1453. március 26-diki bécsújhelyi szerződéssel az V. László feletti gyámság megszüntetésre kényszerítették III. Frigyest, mert Hunyadi János még azt követően is megtarthatta befolyását, hogy V. László nagykorúvá nyilvánításával megszűnt kormányzói tisztsége, mert bőségesen kárpótolták.[1841] 1454-től viszont a Német Lovagrend már nem volt abban a helyzetben, hogy aktívabb diplomáciai tevékenységet folytasson Magyarország irányába, mert azt követően, hogy III. Frigyes császár a lovagok érdekeit szem előtt tartva 1453. december 5-én[1842] törvénytelennek mondta ki a lovagrendi állam városai és világi földbirtokosai által 1440. február 21-én létrehozott Porosz Szövetséget,[1843] a porosz rendek 1454. február 4-én megtagadták az engedelmességet és hűséget a nagymesternek, és fellázadtak a lovagrendi uralom ellen. *Anno domini 1454 orta est sedicio inter nobiles terrigenas et cives Prussye et Cruciferos* — jegyezték fel a korabeli krakkói források.[1844] 1454. február 18-án Krakkóban a Porosz Szövetség követe azt kérte, hogy IV. Kázmér király vegye védelmébe Poroszország népét a Német Lovagrenddel szemben. Négy nappal később a lengyel uralkodó hadat üzent a nagymesternek, s ezzel kezdetét vette a lovagrend és Lengyelország közötti hosszú, tizenhárom évig tartó háború.[1845]

Magyar–porosz gazdasági kapcsolatok a 15. század első felében

Anjou Lajos halála (1382) után a Magyarország és Poroszország közötti, Lengyelországon átmenő kereskedelem kérdése a korábbi időkhöz képest sokkal erőteljesebben kapcsolódott össze politikai érdekekkel és törekvésekkel. 1387-ben Jagelló (II.) Ulászló király megújította és kibővítette Krakkó lerakat jogát, és igyekezett megnehezíteni a felvidéki és a porosz városok közvetlen kereskedelmi

[1840] Krieger 1994, 176.
[1841] Pósán 2003, 348-349.
[1842] Regesta II. Nr. 2928.
[1843] ASP II. Nr. 108.; Regesta II. Nr. 2503.
[1844] Spominki Krakowskie 241.
[1845] Biskup 1967b.; Czaja 2016, 113-126.; Górski 1954, 330-352.; Pósán 2010, 271-286.

kapcsolatát. Krakkóból egyetlen kereskedő sem vihette tovább az áruját, hanem köteles volt eladni egy ottani kereskedőnek.[1846] Talán emiatt fordult elő az, hogy az 1380-as évek végén egyes magyar kalmárok nem észak, azaz Lengyelország felé indultak el áruikkal, hogy azokat Északnyugat-Európa piacaira eljuttassák, hanem a Duna és a Rajna vonalát követték. Ezen az útvonalon jutottak el Németalföldre, sőt még Angliába is. Egy 1388. évi oklevél tanúsága szerint *Nicholaus paternostermacher de Ungaria* tucatnyi német, döntően kölni kereskedő társaságában tűnt fel Londonban.[1847] A Krakkó és Kassa, de különösen a Krakkó és Thorn (Toruń) közötti kereskedelmi viszály az 1380-as évek végére, az 1390-es évek elejére csúcsosodott ki, s nemegyszer erőszakos cselekedetekhez is vezetett. Konrad Zöllner von Rotenstein nagymester (1382–1390) 1389. szeptember 8-án kelt levelének tanúsága szerint Poznań kamarása több thorni kereskedő áruját is lefoglalta, pedig nem is Krakkó, hanem Szilézia, Boroszló városa felé igyekeztek.[1848] II. Ulászló 1387. évi rendelkezése Thorn kereskedelmét érzékenyebben érintette, mint Kassáét, mert a porosz kereskedők gyakrabban mentek áruért Magyarországra, mint a magyar kalmárok áruikkal Poroszországba. A magyar kereskedők többsége már korábban is lengyel üzletfeleknek adta el portékáját Szandecben vagy Krakkóban, és azok értékesítették tovább a poroszoknak. A kassai vámkönyv tanúsága szerint például 1394 és 1404 között hat thorni kereskedő is közvetlen, rendszeres üzleti kapcsolatban állt a kassaiakkal: Albrecht Reber, Johannes Holczende, Hank Frey, Hermann von Linden, Johannes Wandericz és Nicolaus von Thorun. Magyar részről a thorniakkal a legnagyobb üzleteket Stoyan Jakab kassai bíró bonyolította le. 1398 és 1400 között három porosz kereskedővel állt üzleti kapcsolatban, sőt az egyikükkel még rokoni kapcsolatba is került.[1849] Ugyanakkor Styan Jakab maga is gyakran személyesen vitte el áruit Poroszországba, Thorn városában pedig ingatlant is vásárolt, s fele részben tulajdonosa lett egy városi háznak. Amikor porosz üzletfelei és hitelezői rá akarták tenni a kezüket erre az ingatlanra, a lovagrend nagymestere fordult Thorn város magisztrátusához, hogy fél évig adjon haladékot ennek a kassai polgárnak adóságai megfizetésére. 1406-ban ezért Kassa város tanácsa köszönetet mondott Thorn elöljáróinak. De arra is volt példa, hogy porosz kereskedők évekre Kassára költöztek, sőt olyanok is akadtak, akik végleg ebben a magyarországi városban telepedtek le. Hannos Fellensparre thorni polgár például 1390-ben települt Kassára, ahol tizenkét évig élt. Több thorni kereskedő is vásárolt magának házat Kassán.[1850] A porosz városok adósságkönyveinek feljegyzései között szintén találunk adatokat a Magyarországgal folytatott kereskedelemre. Egy 1413-ból származó adat szerint egy magyarországi üzletre felvett kölcsönt

[1846] CDCiv.Crac. I. Nr. 63.
[1847] HUB IV. Nr. 945.
[1848] HUB IV. Nr. 981.
[1849] Teke 2003, 381-404.
[1850] Halaga 1967, 71.

az adósnak akkor kellett megfizetnie, amikor Magyarországról visszatért (*us Ungern kumpth*), minden ott elszenvedett kárért viszont saját javaival felelt (*alle schulde in Ungern tzu eygenschafft*).[1851] A lovagrendi állam kereskedőinek, döntően a thorniaknak, azonban nem csak Kassával, hanem a Felvidék más városaival is volt kapcsolata. Bártfán például a polgárok jegyzékében szerepelt egy Holland nevű ember, aki minden bizonnyal a poroszországi Preußisch–Holland (Pasłęk) városából származott, és nem a németalföldi Holland tartományból.[1852] A korabeli forrásokban ugyanis a lovagrendi államban, a pomesaniai püspökség földjén fekvő Preußisch–Holland várost a legtöbbször egyszerűen csak „Holland" néven említették. Egy 1420-ból származó feljegyzésben például *Johannes Wynklerus plebanus in oppido Holland Pomezaniensis dyocesis*ről olvashatunk.[1853]

Jagelló Ulászló 1387. évi kereskedelempolitikai intézkedése ugyan Krakkó érdekében született, de a forgalom visszaesése Lengyelországnak is károkat okozott, ezért a krakkóiak 1394-ben külön megállapodást kötöttek Kassával. Ebben az ún. *pactum mutuum*ban kölcsönösen elismerték kereskedőik jogát és szokásait úgy, ahogyan azelőtt volt. A kassaiak áruikkal szabadon közlekedhettek, azt azonban megtiltották nekik, hogy olyan porosz kereskedőkkel üzleteljenek, akik Krakkóba mennek magyar árukat vásárolni, és azokat a Visztulán szállítják Poroszországba.[1854] Ez az 1394. évi szerződés a porosz kereskedelem szempontjából fontos szerepet játszott abban, hogy a magyar áruk nem kizárólag lengyel közvetítéssel jutottak el Poroszországba, onnan pedig a tengeren keresztül a nyugat-európai piacokra.[1855] Ugyanakkor a lengyel kormányzat és Krakkó magisztrátusa a Magyarországról a Balti-tenger felé történő áruszállítást megpróbálta más útvonalra terelni. Közbenjárásukra, diplomáciai tevékenységük eredményeképpen VI. Bogusław pomerániai herceg 1390. május 29-diki kiváltságlevele vámkedvezményben részesítette a Lengyelországból, különösen Krakkóból, valamint a Magyarországról, Litvániából és Ruténiából érkező kereskedőket.[1856] Néhány nappal később Stralsund városa is szabad közlekedést és vámmentességet adományozott ezeknek a kereskedőknek.[1857] Ugyanezt Greifswald városa is megtette.[1858] 1390. augusztus 18-án Jagelló király vámkedvezményeket adott azoknak a kereskedőknek, akik Pomerániából, Lübeckből, Hamburgból, Rostockból, Wismarból, Frankfurt an der Oderből és Landsbergből nem a Visztulán, hanem az Oderán és a Warta folyónál vezető kereskedelmi úton, vagy Thorn (és Poroszország) kikerülésével, szárazföldi úton

[1851] Liber scabinorum veteris civitatis Thorunensis Nr. 998.
[1852] Halaga 1967, 73.
[1853] Volckmann 1875, 29.
[1854] CDCiv.Crac. I. Nr. 15.; Weisz 2012, 104.
[1855] Halaga 1989, 139.
[1856] HUB IV. Nr. 1017.
[1857] HUB IV. Nr. 1018.
[1858] CDCiv.Crac.I. Nr. 101.

érkeztek Krakkóba.[1859] Bogusław, pomerániai herceg, az elő-pomerániai Hanza városok (Greifswald, Stralsund) és a lengyel uralkodó kiváltságlevelei összehangolt, Poroszország-ellenes gazdaságpolitikai lépéseket mutattak. Ezt a képet erősítette az is, hogy két évvel később, 1392. április 27-én Ulászló lengyel király a pomerániai, a neumarki és a kamini püspökség kereskedőit arra ösztönözte, hogy menjenek Lengyelországba.[1860]

Ezek az intézkedések komoly károkat okoztak a porosz és a lovagrendi kereskedőknek, de a nehezebbé vált körülmények ellenére sem akartak felhagyni a jövedelmező magyarországi üzletekkel. Egy 1391. május 4-én kelt oklevél például a krakkói vásárról hazatérő thorni kereskedőket említett.[1861] A régi kereskedelmi gyakorlat újjáélesztésére, a krakkói lerakat jog figyelmen kívül hagyására irányuló próbálkozások azonban súlyos következményekkel jártak. Konrad von Wallenrode nagymester például 1392. április 1-én Zsigmond magyar királyhoz írott levelében azt panaszolta, hogy Krakkóban feltartóztatták a thorni kereskedőket, nem engedték őket tovább haladni Magyarországra, és elkobozták áruikat.[1862] A lovagrend diplomáciai úton tiltakozott a történtek miatt, s erről 1392. május 29-én írásban tájékoztatta Thorn városát.[1863] Amiatt, hogy Észak-Magyarországról az áruforgalom egy része áthelyeződött az Oderára és a Wartára, a porosz városok 1394. évi gyűlésén az akadozó magyarországi rézszállítások jelentették a fő témát.[1864] Thorn városa nem akart belenyugodni abba, hogy elveszíti korábbi vezető szerepét a Magyarország és a Balti-tenger közötti kereskedelemben. Kezdeményezésére a porosz városok 1394 végén Marienburgban (Malbork) tartott gyűlésén a Lengyelországgal és Magyarországgal kereskedőkre, az ún. „Visztula-utazókra" vonatkozó hajózási és szállítási szabályokról döntöttek, mintha még mindig Thorn lenne képes megszabni az itteni kereskedelmi feltételeket.[1865] Maga a Német Lovagrend sem akarta tudomásul venni a lengyel korona intézkedései nyomán bekövetkezett kereskedelmi változásokat. 1398. április 1-én Konrad von Jungingen nagymester Hedvig lengyel királynőnél sérelmezte Krakkó lerakat jogát, és kérte ennek megszüntetését.[1866] Három héttel később, 1398. április 16-án Hartwig Hitfelt thorni polgár érdekében írt a királynőnek, aki Magyarországon vásárolt rezet, de Krakkóban feltartóztatták a szállítmányát, s arra kényszerítették, hogy ott egy helyi kereskedőnek adja el az egészet.[1867] 1399. január 9-én a Hedvig királynőnek írt újabb levelében a

[1859] HUB IV. Nr. 1034.
[1860] HUB V. Nr. 6.
[1861] HUB IV. Nr. 1075.
[1862] HUB V. Nr. 2.
[1863] HUB V. Nr. 20.
[1864] HR (1) IV. Nr. 185.
[1865] HR (1) IV. Nr. 246.
[1866] HUB V. Nr. 313.
[1867] HUB V. nr. 317.

nagymester megismételte azt a kérését, hogy a krakkói lerakat jog megszüntetésével a lengyel korona tegye szabaddá a thorni polgároknak és minden porosz kereskedőnek a Magyarországgal folytatott kereskedelmet.[1868] A panaszok, sérelmek ellenére azonban a porosz kereskedők továbbra is igyekeztek eljutni Magyarországra. Erről árulkodik Zsigmond király valamikor 1398 és 1402 között született rendelkezése, amelyben meghatározta azoknak a kereskedőknek a körét, akikre Buda lerakat joga vonatkozott. Ezek között a Poroszországból érkezők is szerepeltek.[1869]

Az 1370-es évektől megváltozott kereskedelmi feltételek következtében az 1380-as évek végén, és különösen az 1390-es években egyre több jele mutatkozott annak, hogy a poroszországi távolsági kereskedelemben egyfajta válsághelyzet állt elő. Ezt a nyugatról érkező posztó túlkínálata és az azt ellentételező exporttermékek — köztük a Magyarországról származó áruk — csökkenése okozta, ami rövid időn belül a kereskedelem volumenének visszaeséséhez vezetett. Az 1390-es évekből származó kereskedelmi vámbevételek alakulása ezt egyértelműen mutatta. 1390-ben például ez az összeg Thorn városa esetében 165, Danzigban 550, Königsbergben 50 porosz márka volt. 1396-ban viszont Thornban már csak 96, Danzigban 375, Königsbergben pedig 13 márkát tett ki.[1870] A nyugatra irányuló porosz exportban a magyarországi fémek (réz, vas), a magyar, a lengyel és a litván területekről származó viasz, erdei termékek (fa, kátrány, hamu, szurok), bőr- és szőrmeáru, továbbá a porosz, mazóviai, kujáviai vidékeken termelt gabona jelentette a legnagyobb tételt.[1871] A lovagrendi állammal kapcsolatban álló területek (Mazóvia, Kujávia, Ruténia, Magyarország) döntően a porosz kereskedőkön keresztül, az 1380-as évekig még többé-kevésbé komolyabb korlátozások nélkül, nagy tömegben kínáltak nyugaton eladható termékeket.[1872] Az 1380-as évektől visszaeső kivitel miatt erősödött a porosz és az idegen kereskedők, sőt a porosz városok közötti rivalizálás, különösen a két jelentősebb porosz tengeri kikötő, Danzig és Elbing között. A kereskedelem visszaesése miatt Poroszországon belül is a lerakat jog bevezetésében látták a lehetséges megoldást. Elbing már 1393-ban lerakat jogot kapott a porosz „mélyföld" (*partes inferiores*), a Pasłęka (Passarge) folyótól keltre fekvő területek bizonyos termékeire. Az itt termelt gabonát, itt előállított erdei termékeket, viaszt csak Elbingben lehetett értékesíteni.[1873] Ennek az intézkedésnek tagadhatatlanul lett némi eredménye. Thornnal, Danziggal vagy Königsberggel összehasonlítva Elbing vámbevételei szinte változatlanok maradtak, itt nem történt visszaesés. 1390-ben 42,5 márka,

[1868] HUB V. Nr. 361.
[1869] Weisz 2012, 76.
[1870] Czaja 1998, 48.; Hirsch 1858, 38-39.
[1871] Ahnsel 1961, 58-59, 63.
[1872] Czaja 1998, 47.
[1873] Długokęcki 1996, 54.; Czaja 1998, 47.; Gönnenwein 1939, 77-78.; Sarnowsky 1998, 65.

1396-ban pedig, három évvel a lerakat jog bevezetése után 40 márka vámot tudott beszedni.[1874]

A Krakkóval és a lengyel kormányzattal kialakult kereskedelmi viszály és a visszaesett kereskedelmi forgalom miatt, ellenintézkedésként a porosz városok 1402. június 20-diki marienburgi gyűlésükön úgy foglaltak állást, hogy a Visztulához érkező idegen kereskedők, köztük a más Hanza-városból származók is, kizárólag Thorn városában köthetnek ki. Lényegében megfogalmazták a nagymester felé azt az igényüket, hogy Thorn lerakat jogot kapjon. Emellett megtiltották, hogy a lovagrendi állam kereskedői lengyelekkel közös kereskedelmi társaságokat hozzanak létre.[1875] Ezt a törekvést — némi módosítással — a nagymester is felkarolta, és 1403. március 18-án minden Lengyelországból vagy Lengyelországon keresztül Poroszországba hozott árura vonatkozóan lerakat jogot adott Thorn városának.[1876] Ebben Danzig városa is érdekelt volt, mert a Danzig és Thorn közötti visztulai áruszállításban a danzigi fuvarozók céhe kizárólagos joggal rendelkezett.[1877] Thorn lerakat joggal történt megadományozásával a porosz városok is egyetértettek.[1878] Ezek az erőfeszítések azonban már nem tudtak változtatni azon a tényen, hogy a 14. század végére, a 15.század elejére Thorn elveszítette a magyarországi kereskedelemben, különösen a rézüzletben korábban élvezett vezető szerepét. Nem véletlen, hogy egy 15. század elején született német vers Krakkót nevezte *Kupferhaus*nak, azaz a rézpiac központjának.[1879]

A kereskedelmi feltételek romlása Lengyelországban a porosz városok mellett közvetlenül a Német Lovagrendet is érintette, mert saját kereskedelmi tevékenységében számottevő hányadot tett ki a magyar árukkal folytatott kereskedelem. 1386-ban például önmagában a christburgi (Dzierzgoń) komtur közel 5 mázsa rezet vásárolt.[1880] 1390 és 1405 között a porosz kereskedelem szempontjából már kedvezőtlen feltételrendszerben a Kárpátok térségéből származó lovagrendi rézkereskedelem, rézüzletág átlagosan 7,6%-ot jelentett.[1881] A Német Lovagrend 1394. évi számadáskönyvében stillbachi (Tichý Potok) réz szerepelt.[1882] A königsbergi fősáfár 1396-ban göllnitzi (Gelnica) rezet szállított Brügge városába.[1883] A lovagrendi főkincstárnok 1399 és 1402 között rendszeresen feljegyezte a neudorfi réz (Igló/Spišská Nová Ves) árát.[1884] 1403 és 1409

[1874] Czaja 1998, 48.
[1875] HR (1) V. Nr. 67.
[1876] HUB V. Nr. 571.
[1877] Link 2004, 19, 22.
[1878] ASP I. Nr. 65, 66, 67, 68.
[1879] Hirsch 1858, 181.
[1880] Sarnowsky 1993, 132.
[1881] Renken 1937, 165.
[1882] Handelsrechnungen 353.
[1883] Handelsrechnungen 371.
[1884] MTB 112.

között a besztercebányai (Neusohl, Banská Bistrica) réz is feltűnt a forrásokban *sohler kupfer* néven.[1885] De nem csak a porosz városok és a lovagrend kereskedelme szempontjából volt fontos a magyarországi réz, hanem a lovagrendi államban viszonylag sok iparos egzisztenciája is kötődött hozzá. A porosz városok feljegyzéseiben többször olvashatunk rézművesekről, rézfeldolgozókról (*cuprifaber, cupersleger*).[1886] A tömbökben vagy rudakban szállított magyarországi rezet Poroszországból csak további feldolgozás után exportálták, ezért számos oklevélben említettek vízi energiával működő rézhámorokat. Az ermlandi káptalan például 1374. február 26-án megerősítette, hogy Mehlsack (Pieniężno) városánál egy rézhámort építsenek.[1887] Allensteinben (Olsztyn) és Heilsbergben (Lidzbark Warmiński) szintén működtek rézhámorok.[1888] A 15. században a magyarországi rézbányászat és rézfeldolgozás melléktermeke, a rézszulfát is egyre keresettebb árucikké vált. A forrásokban „rézvíznek" (*Kupferwasser*) nevezett rézszulfátot, az ún. vitriolt vagy gálicot a textilfestésben használták. A legkorábbi adat a magyar *kupferwasser* Danzigba, majd onnan Flandriába szállítására 1441-ből származik.[1889]

A réz mellett Magyarországról vasat is szállítottak északra, és a rézhez hasonlóan ugyanúgy a Visztula vízi útján vitték a Balti-tengerhez, majd innen a nyugati piacokra. A 14. század utolsó harmadától a magyar vas már számottevő részét tette ki a porosz tengerentúli exportnak.[1890] A Német Lovagrend kereskedelmi elszámolásaiban is gyakran fordultak elő magyar vassal (*ungerisches ysen*) kapcsolatos bejegyzések. A marienburgi főséfár árui között 1400-ban, 1404-ben és 1417-ben is szerepelt a magyar vas.[1891] A königsbergi főséfár raktárában 1400-ban, valamint 1402 és 1404 között folyamatosan volt Felvidékről származó vas.[1892] A Német Lovagrend a danzigi és a thorni piacokon is rendszeresen értékesített magyar vasat.[1893] Marienburgban, a nagymesteri székhelyen szintén volt a raktárakban magyar vas (*Item 5 steyne und 7 krampfund ungerisch ysens*).[1894] A königsbergi *smedemeister* vasszükséglete 1404-ben *2 leste Ungerhos eysens* volt.[1895] Egy 1407. évi feljegyzés szerint Magyarországról vasat szállítottak a nagymesteri udvarba.[1896] Az 1415. évi számadáskönyvben

[1885] MTB 217, 480.
[1886] Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia Nr. 41, 273.; Liber memoriarum Colmensis civitatis Nr. 413, 416b.
[1887] CDW II. Nr. 486.
[1888] CDW III. Nr. 594.; CDW IV. Nr. 64.
[1889] Halaga 1989, 142.
[1890] Heckenast 1991, 38.
[1891] Handelsrechnungen 12-13, 15, 60.
[1892] Handelsrechnungen 105, 170.
[1893] Handelsrechnungen 15, 25, 125.
[1894] MTB 112.
[1895] Handelsrechnungen 171.
[1896] MTB 424.

2 leste ungerisches ysens szerepelt.[1897] Hildebrand Veckinchusen 1416–1420 közötti üzleti levelezésében többek között az is olvasható, hogy Danzigból magyar ezüstöt szállított Lübeckbe és Brüggébe.[1898] A Thorn 1403-ban kapott lerakat jogát figyelmen kívül hagyó kereskedőktől lefoglalt áruk listája arról tanúskodik, hogy a réz, a vas és az ezüst mellett Magyarországról viaszt, prémeket és bőrt ugyancsak szállítottak Poroszországba.[1899] A Német Lovagrend 1392. évi kereskedelmi számadásban 5500, 1400-ban 3000 darab *ungersches werk*, azaz magyar szőrme szerepelt.[1900] 1402-ben a königsbergi főséfár 4000 darab magyar szőrmét vásárolt Thorn városában.[1901] A szőrmék mellett a porosz kereskedők jelentős mennyiségű bőrt is vásároltak Magyarországon. Krammenhauer Mátyás kassai kereskedő és üzlettársai Hank Frey thorni kereskedőt bízták meg 700 darab marhabőr értékesítésével.[1902] A források szerint a 14. század végétől, a 15. század elejétől magyar bort is szállítottak a lovagrendi államba. Egy 1407. évi adat szerint ebben az esztendőben a porosz kereskedők magyar bort vittek a nagymesteri udvarba.[1903]

A magyar–porosz kereskedelemben természetesen nem csak délről északra, hanem fordítva, északról délre is jelentős volt az áruforgalom. A porosz, döntően thorni kalmárok többnyire nyugat-európai importtermékeket szállítottak délre. Magyarország esetében, ahogyan a harmincadvám 1436. évi országos szabályozása mutatta, a legfontosabb importáru a posztó volt.[1904] A Balti-tengertől a Visztula völgyében Krakkón át a Wieliczka–Lőcse vonalon haladó kereskedelmi utat a középkorban „posztóútnak" is nevezték. Krakkó a jórészt porosz közvetítéssel Északnyugat-Európából érkező posztó nagy elosztóhelye volt, s már III. Kázmér uralkodása idején a főtéren felépítették a Posztóárusok csarnokát.[1905] A posztó mellett a másik jelentősebb, Magyarországra szállított áru a sózott tengeri hering volt. A források tanúsága szerint a 14. század végén, a 15. század elején a sózott hering Anglia, Flandria, Brabant, Németország, Franciaország, Lengyelország, Észak-Itália, Magyarország és Ruténia piacain egyaránt előfordult.[1906] 1403. március 18-án Thorn ugyan lerakat jogot kapott a nagymestertől, de a Krakkóval vívott kereskedelmi háborúban a helyzet lényegében változatlan maradt. Ezt jól érzékelteti a nagymester 1403. augusztus 21-én írt levele Krakkó püspökéhez és a lengyel kancellárhoz, amelyben sérelmezte, hogy a thorni

[1897] MÄB 143.
[1898] Lesnikov 1973, 464-466.; Stieda 1921, 136-140, 225-226, 302, 318, 452.
[1899] ASP I. Nr. 67.
[1900] Handesrechnungen 133, 154.
[1901] Handelsrechnungen 157.
[1902] Teke 2003, 397.
[1903] MTB 423.
[1904] Engel 2001, 210.
[1905] Fekete 1986, 463.
[1906] HUB III. Nr. 92, 93, 396, 497, 499, 539.; HUB IV. Nr. 68, 69, 70, 78, 82, 213, 310.; HUB V. Nr. 459, 461.

kereskedők nem csak kötelesek voltak megállni áruikkal Krakkóban, de azokat el is kellett ott adniuk, s tovább már nem mehettek Magyarországra.[1907] Elképzelhető, hogy Krakkó kereskedelmi pozícióinak erősödése is szerepet játszott abban, hogy Zsigmond király 1392. november 30-án második éves vásár tartását engedélyezte Kassának.[1908] 1402. január 22-én Buda és Kassa mellett öt határ menti magyar várost (Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Lőcse, Bártfa) ruházott fel árumegállító joggal, de 1402. szeptember végén a magyar kereskedőket már mentesítette ez alól.[1909] Ugyanakkor a lengyel és más idegen kereskedők már a határ közelében kötelesek voltak felkínálni áruikat eladásra, de az 1402. évi magyar rendelkezések nem lerakat, hanem csak árumegállító jogról szóltak, az idegen kalmárok az árusítást követően tovább mehettek. 1404. augusztus 10-én Konrad von Jungingen nagymester, 1408. február 14-én pedig Ulrich von Jungingen nagymester javaslatokat tett II. Ulászló lengyel királynak a kereskedelmi viszonyok rendezésére, de abból következően, hogy mindkét fél ragaszkodott az általa bevezetett intézkedésekhez, a megegyezési kísérlet kudarcot vallott.[1910] A fennálló helyzet azonban sem a lengyel, sem a porosz kereskedőknek nem volt jó, és tovább rontotta a lovagrendi–lengyel kapcsolatokat.[1911] Az 1409–1411 közötti „nagy háború" sem oldott meg semmit,[1912] és az ezt követő, hosszú évekre állandósult háborús készültség tartósította a Thorn és Krakkó közötti kereskedelmi háborút is. A krakkói kereskedőknek a thorni konkurenciát ugyan sikerült visszaszorítani, de Thorn lerakat joga miatt a Visztula vízi útját, az itteni szállítási lehetőséget nem tudták a maguk javára kihasználni. A Wartán és az Oderán bonyolított áruforgalom viszont elmaradt a várakozásoktól. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyarországi bányatermékeket jóval hosszabb szárazföldi úton lehetett eljuttatni az Oderához, mint a Dunajechez vagy a Poprádhoz, s onnan a Visztulához. De ha valaki mégis ezen az útvonalon szállított árut, de el akarta kerülni Poroszországot és Thorn városát, azaz az Oderán keresztül akart eljutni a Balti-tengerhez, akkor valahol Varsó magasságában meg kellett szakítania a visztulai utat. Innen vagy szárazföldi úton vitte tovább áruját az Oderához, vagy a Warta folyó hajózható részéhez, vagy pedig csónakokba rakodva felevezett a Pilica folyón, majd szekerekre pakolt, s úgy ment a Wartához. Akármelyik útvonalat választották is a kereskedők, a szállítási költségek jóval magasabbak lettek, mint a visztulai szállítás esetében voltak.[1913] 1424. június 2-án Jagelló király némi engedményt tett a thorni kereskedőknek. Konin és Kalisz városokon

[1907] CDP VI. Nr. 153.
[1908] Weisz 2014, 903.
[1909] ZSO II. Nr. 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1949.; Kubinyi 2000, 114.; Weisz 2012, 63-64.
[1910] OF 3: 168-169, 326.
[1911] Sarnowsky 1998, 63.
[1912] Pósán 2011b, 3-30.
[1913] Pósán 2016f, 323.

keresztül, azaz szárazföldi úton szabad közlekedést biztosított számukra a sziléziai Boroszló felé, továbbá ezt az útvonalat használva Magyarországra és Ruténiába.[1914] Krakkó lerakat jogát és vezető szerepét a magyarországi kereskedelemben ez az engedmény egyáltalán nem érintette, így érdemi előnyökkel nem járt a porosz kereskedők számára. 1424. november 30-án a thorni városi tanács levélben fordult a nagymesterhez, hogy kérje a lengyel királytól a Magyarországra és Ruténiába vezető régi kereskedelmi utakon a szabad közlekedést.[1915] A magisztrátus ezt a kérését egy évvel később, 1425. november 20-án újból megismételte.[1916] Azt követően, hogy ezek a próbálkozások kudarcot vallottak, a Német Lovagrend 1428-ban megújította Thorn lerakat jogát, így a Krakkóval vívott kereskedelmi háború tovább folytatódott.[1917] Az 1431–1435 közötti lovagrendi–lengyel háború gyakorlatilag lehetetlenné tett minden kereskedelmi tevékenységet Poroszország és Lengyelország, s így Magyarország között, és amikor a háború véget ért, a breszti béke[1918] sem hozott megoldást a vitás kereskedelmi kérdésekben. Amikor 1448. április 30-án Konrad von Erlichshausen nagymester megújította Thorn lerakat jogát, annak már nem is annyira külkereskedelmi, mint inkább a Poroszországon belül a városok közötti vetélkedés szempontjából volt értelme. Danzig (Gdańsk) gyors fejlődését, egyre nyilvánvalóbb kereskedelmi vezető szerepét Thorn ily módon próbálta gyengíteni.

Hunyadi Mátyás és a Német Lovagrend

Az V. László halála után Magyarország királyává választott (1458. január 24.) Hunyadi Mátyásnak már megválasztásától számolnia kellett trónkövetelőkkel, és a lehetséges ellenfelek között Lengyelországgal, mert IV. Kázmér király jogot formált a magyar koronára. Felesége, Erzsébet, Habsburg Albert magyar–cseh–német–római uralkodó lánya, V. László magyar–cseh király nővére volt. Ennek révén fiai Luxemburgi Zsigmond dédunokái, Habsburg Albert unokái, és a Várnánál 1444-ben elesett Jagelló Ulászló magyar–lengyel király unokaöcsei voltak.[1919] Azt, hogy a Jagelló-ház a magyar trónra támasztott igényének fegyverrel adjon nyomatékot, akaratlanul is, de a Német Lovagrend hiúsította meg, mert a szerzetes lovagokkal IV. Kázmér már 1454-től háborúban állt, s ez a konfliktus közel 13 évig, egészen 1466-ig tartott.[1920] Ez volt az oka annak, hogy

[1914] HUB VI. Nr. 552.
[1915] HUB VI. Nr. 572.
[1916] HUB VI. Nr. 602.
[1917] Samsonowitz 2000, 317.
[1918] Staatsverträge I. Nr. 181.
[1919] Hoensch 1998, 124.; E. Kovács 1990, 33.; Kubinyi 2007b, 86, 91-92; Spieralski 1980, 69.
[1920] A tizenhárom éves háborúról ld. Biskup 1967.; Czaja 2016, 113-126.; Pósán 2010, 271-286.

Mátyás 1458. évi királlyá választását a kortárs lengyel krónikás, Jan Długosz „törvénytelennek", sőt „undorítónak" tekintette. Véleménye szerint a magyarok mind megháborodtak, mert egy kiskorú, alantas származású embert emeltek a trónra, és így egy arra méltó, jeles dinasztia, a Jagelló-ház elesett a koronától.[1921] A Német Lovagrendnek tehát komoly szerepe volt abban, hogy a dinasztikus öröklés elve alapján szóba jöhető trónigénylő nem tudta érvényesíteni jogcímét Magyarországon. Ilyen értelemben a keresztes lovagok akaratlanul is hozzájárultak Mátyás trónra lépéséhez. A Jagelló-ház a későbbiekben is mindkettőjük közös ellensége maradt, és ez a körülmény megfelelő alapot jelentett ahhoz, hogy az 1470-es évek második felében Hunyadi Mátyás és a Német Lovagrend szövetséget kössön egymással.

A 15. század folyamán a keresztes lovagok súlyos katonai veresége-ket szenvedtek el a lengyel–litván államtól: 1409–1411-ben, 1413–1414-ben, 1422-ben, 1433–1435-ben, majd a tizenhárom éves háborúban.[1922] A magyar királlyal kialakított politikai kapcsolatoktól és katonai szövetségtől a Német Lovagrend helyzete erősödését és az 1466. évi 2. toruńi béke felülvizsgálatát, az elveszített nyugat–poroszországi területek visszaszerzését remélte. Ezt a reményt erősítette az a körülmény is, hogy a toruńi békét a pápa nem ismerte el, azt érvénytelennek tartotta.[1923] Lengyelország és a Kúria viszonyát azonban nem csak a toruńi béke érvényessége, hanem más ügyek is terhelték. 1463-tól a lengyel király a pápa ajánlása és jóváhagyása nélkül nevezte ki országában az egyházi méltóságokat.[1924] Ugyanígy akart eljárni IV. Kázmér a poroszországi Ermland püspökségben is, amely az 1466. évi békét követően került a lengyel korona fennhatósága alá, amikor 1467-ben meghalt Paul von Legendorf püspök.[1925] Az elhunyt püspök lojális volt a lengyel királyhoz, és a tizenhárom éves háborúban Kázmér oldalán állt. Hűségét a király azzal jutalmazta, hogy 1464. május 4-én az ermlandi egyházmegye minden kiváltságát és jogát megerősítette.[1926] Legendorf püspök halála után a káptalan, az egyházjogi szabályoknak megfelelően, a Rómában tartózkodó Nikolaus von Tungen dékánt választotta meg ermlandi püspöknek, és kérte II. Pál pápa jóváhagyását és megerősítését. Kázmér király viszont nem találta elég lojálisnak a káptalan választottját, és azt kérte a pápától, hogy Chełmno (Kulm) püspökét és a pomesániai egyházmegye adminisztrátorát, a lengyel származású Vincenz Kielbassát ismerje el ermlandi püspöknek.[1927] 1467 novemberében a Királyi Poroszország (az 1466

[1921] Długosz, Historiae, Vol. V. 263-266.; Baczkowski 2008, 204.
[1922] Boockmann 1992, 185-222.; Lückerath 1969.; Murawski 1953.; Militzer 2005, 144-153.
[1923] Hejnosz 1968, 122.; Krollmann 1932, 158.; Weise 1954, 17.
[1924] Davies 2006, 113.
[1925] Radzimiński 2015, 378.
[1926] ASP, KA I. 599.
[1927] ASP, KA I. 600.

után a lengyel korona közvetlen fennhatósága alá került nyugat-poroszországi területek) rendjeinek elblągi (elbingi) és malborki (marienburgi) gyűlésén Kielbassa püspök közölte, hogy Kázmér király őt nevezte ki Ermland püspökévé, és kérte ennek jóváhagyását Rómától.[1928] A nyílt konfrontáció elkerülése érdekében 1467 végén a káptalan arra hajlandónak mutatkozott, hogy Nikolaus von Tungen hivatalba lépéséig elfogadja a chełmno-i püspököt az ermlandi egyházmegye őrzőjének, felügyelőjének (*conservator*).[1929] II. Pál pápa nem volt hajlandó elfogadni a lengyel király jelöltjét, és 1468. november 8-án közölte Nikolaus von Tungennel, hogy őt ismeri el ermlandi püspöknek, s erről tájékoztatta az ermlandi káptalant, az egyházmegye lakosságát, a Német Lovagrend nagymesterét, a porosz püspököket, és a rigai érseket, akihez az ermlandi püspökség is tartozott.[1930] 1468. december 1-én felszólította IV. Kázmért, hogy Nikolaus von Tungent, Ermland jogszerű püspökét ismerje el, és mindenkivel szemben védje meg, különösen Vincenz Kielbassa chełmno-i püspökkel szemben.[1931] Ugyanezen a napon egy másik levelében a pápa feloldozta az ermlandi püspökség alattvalóit minden olyan eskü alól, amit Kielbassa püspöknek tettek.[1932] A Német Lovagrend a pápa döntésének megfelelően, a lengyel királlyal szemben, Nikolaus von Tungent ismerte el ermlandi püspöknek.[1933]

A Szentszék és IV. Kázmér viszonyát Csehország kérdése is terhelte. II. Pius pápa az 1462. március 31-én kelt oklevelében már elégedetlenségének adott hangot az utraquista huszita irányzatot elfogadó 1433. évi prágai kompaktával kapcsolatban, és felszólította Poděbrad királyt, hogy állítsa vissza Csehországban a katolikus egyházat. Ez komoly nyugtalanságot váltott ki a csehországi husziták körében, mert a pápai felszólítás megtagadása, vagy elfogadása egyaránt fenyegette a kelyhesek hatalmi pozícióját. A katolikus egyház visszaállításának megtagadása a cseh korona tartományainak katolikus alattvalói előtt megkérdőjelezte Poděbrad uralkodói legitimitását, s ez belháborúval, de akár külső katolikus támadással is fenyegetett. Ha a király eleget tett volna a pápa felszólításának, elveszítette volna a hatalma bázisát jelentő kelyhes nemesség és városok támogatását. Ahogyan várható volt, a cseh király nem állította vissza országában a katolikus egyházat, ezért II. Pius pápa 1464. június 16-án eretneknek nyilvánította, s ezzel legitimálta a Poděbráddal szembeni cseh katolikus szervezkedést.[1934] 1464 tavaszán meghalt Poděbrad Katalin, Hunyadi Mátyás felesége, s ezzel a magyar és a cseh király közötti rokoni-szövetségi viszony is véget ért. Nem lehetetlen, hogy Róma ennek tudatában mondta ki a kelyhesek

[1928] ASP, KA I. 601.
[1929] UBC II. Nr. 643, 644.
[1930] ASP, KA I. 602.
[1931] UBC II. Nr. 647.
[1932] UBC II. Nr. 648.
[1933] Dralle 1998, 144-145.
[1934] Hoensch 1998b, 97.

és uralkodójuk eretnek mivoltát, mert nem lehetett kétség afelől, hogy Mátyás a Szentszék álláspontját fogja elfogadni.[1935] Ettől kezdve a pápai diplomácia a cseh király letételén munkálkodott, de ugyanakkor óvatosságra késztette az, hogy a Jagelló-ház, amellyel feszült volt a viszonya a Kúriának, nőági örökösödés címén fenntartotta trónigényét a cseh (és a magyar) trónra. Azt követően azonban, hogy 1465. október 2-án Mátyás közölte II. Pál pápával, hogy kész a török vagy a cseh eretnekek ellen harcolni,[1936] 1465. november 28-án létrejött a cseh katolikus bárók ligája. 1465. december 8-án a pápa feloldotta a cseh alattvalókat a Poděbrádnak tett hűségesküjük alól.[1937] 1466. december 23-án II. Pál visszavonta a prágai kompaktát, és ezzel eretneknek nyilvánította, valamint egyházi átok alá is helyezte a kelyheseket, és kimondta Poděbrad trónfosztását.[1938] A pápa keresztes hadjáratot tervezett Csehország ellen, s ez felbátorította a Zdeněk ze Šternberka vezetése alatt álló katolikus ligát, amely 1467 áprilisában felajánlotta a cseh koronát Kázmér lengyel királynak. A cseh katolikus liga nem képviselt olyan katonai erőt, ami képes lett volna átrajzolni a csehországi hatalmi viszonyokat. Az 1467 nyarán Nürnbergben tartott birodalmi gyűlésen a császár és a német fejedelmek nem sok hajlandóságot mutattak egy husziták elleni keresztes háborúban való részvételre. Ez azt jelentette, hogy abban az esetben, ha a Jagellók elfogadják a felajánlott cseh koronát, azt kizárólag maguknak, fegyverrel kellett volna megszerezni, azaz háborút kellett volna vívniuk Csehországban.[1939] A Jagelló uralkodót a pápai Kúria is igyekezett rávenni arra, hogy vezessen keresztes háborút a husziták ellen, és szerezze meg a cseh koronát. IV. Kázmér azonban alig egy éve fejezte be a Német Lovagrenddel vívott hosszú, tizenhárom éves háborút, és sem katonailag, sem pénzügyileg nem volt abban a helyzetben, hogy újabb költséges, és minden bizonnyal elhúzódó háborúba kezdjen. Ugyanakkor Poděbrad fenyegetőnek érezte a helyzetet, és ügyes diplomáciával még a lehetőségét is meghiúsította annak, hogy a lengyel király keresztes hadat vezessen ellene. Azzal az ajánlattal fordult Kázmérhoz, hogy halála után a cseh korona a lengyel király egyik fiára fog szállni, ő pedig meggyőzi a huszita rendeket, hogy fogadják el a Jagelló-ház jelöltjét trónörökösnek.[1940] Poděbrad javaslatának elfogadása azzal kecsegtetett, hogy Kázmérnak nem kell súlyos harcokat vívni Csehországért. Ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy a kelyhesek csak a prágai kompakta tudomásul vételével fogadják el a Jagellók csehországi trónra lépését, s ez tovább fogja élezni Krakkó és a Szentszék amúgy is feszült viszonyát. A cseh király ajánlata komoly tanácstalanságot keltett a lengyel királyi udvarban, a cseh katolikusok viszont Mátyás magyar királyhoz fordultak, aki korábban

[1935] Macek 1990, 222.
[1936] Mátyás király levelei, Nr. 78.
[1937] Hoensch 1998b, 97.
[1938] Macek 1990, 223.
[1939] Hoensch 1998b, 97-98.
[1940] Macek 1990, 224.

már jelezte, hogy kész hadat vezetni az eretnekek ellen. Mátyás 1468 tavaszán több oklevelében is deklarálta, hogy pártfogásába veszi a cseh korona katolikus alattvalóit, és segítségüket is kérte a husziták elleni háborúhoz.[1941] A lengyel rendeket arról tájékoztatta, hogy a magyar korona jogszerűen formál igényt a Morvaország feletti fennhatóságra.[1942] 1468 végére egész Morvaország Mátyás ellenőrzése alá került. Seregei győzedelmesen nyomultak előre Sziléziában, és támadásba lendültek a cseh–morva határon is. Alig egyesztendei háborúskodás után a katolikus cseh rendek 1469. május 3-án Olmützben cseh királlyá választották Hunyadi Mátyást.[1943] Ez a fejlemény komoly lökést adhatott a Prága és Krakkó között folyó tárgyalásoknak, mert 1469 júniusában a huszita rendek a prágai kompakta elismerésének feltételével IV. Kázmér elsőszülött fiát, Ulászlót megválasztották a cseh korona örökösének. A cseh trón ilyen feltétellel történő elfogadásával a Jagellók nyíltan szembe fordultak Rómával, és felvállalták azt is, hogy a jövőben a cseh korona birtoklásáért a magyar királlyal kell majd háborúzniuk.[1944] A cseh konfliktus erősödése mellett az egyre jobban fenyegető háború eszkalálódásával is számolni kellett, mert a prágai trónöröklés dinasztikus jogcímére hivatkozva IV. Kázmér ismét bejelentette igényét és jogát a magyar koronára. Követei 1470. január 13-án Villach-ban tárgyalásokat folytattak III. Frigyessel, hogy a császár támogassa a Jagelló-házat a cseh és a magyar korona megszerzésében („*ut quoque Caesar pro consequendis Regnis Hungariae et Bohemiae filios [Casimiri] regis fideliter adiuvet, et omni iure dictorum regnorum excedeat*").[1945] A császár a cseh korona kérdésében nem emelt kifogást, a magyar trónra azonban fenntartotta saját jövőbeni igényét.[1946]

1471. március 22-én meghalt Poděbrad György.[1947] Ennek hírére a Litvániában tartózkodó IV. Kázmér gyorsan visszatért Krakkóba, és az utraquista rendek 1469. évi választására hivatkozva elsőszülött fiának követelte a cseh koronát. A császárral folytatott korábbi tárgyalások nem bizonyultak hiábavalónak, mert az 1471 júniusában megrendezett regensburgi birodalmi gyűlés Jagelló Ulászlót ismerte el cseh királynak.[1948] 1471. július 25-én Ulászló a cseh katolikusok esetleges támadására is felkészülve 10000 főnyi hadsereggel útra kelt Prágába, ahol augusztus 22-én ünnepélyesen megkoronázták.[1949] A toruńi békekötést követő pár esztendő, úgy tűnik, elegendő volt arra, hogy a kincstár bevételei ismét képesek legyenek jelentős katonai kiadások finanszírozására,

[1941] Mátyás király levelei, Nr. 141, 142, 143, 144, 155.
[1942] Mátyás király levelei, Nr. 147.
[1943] Hoensch 1998b, 97-117.; Kubinyi 2007b, 91.
[1944] Krollmann 1932, 165.; Spieralski 1980, 65.
[1945] Długosz, Historiae XII. 539.
[1946] CESDQ III. Nr. 123.
[1947] Macek 1990, 235.
[1948] E. Kovács 1990, 108; Pósán 2003, 358.
[1949] Rocznik Chotelskiego, PDP III. 214.; Hoensch 1998b, 121-128.; Nehring 1989, 54-55.

mert a Csehországba küldött hadsereggel egyidejűleg a lengyel király egy másik nagy sereget is felszerelt. Ezt a második haderőt Magyarországra irányította, hogy kisebbik fiát, Kázmért a magyar trónra ültesse. E tervéhez magyarországi támogatói is voltak, mert a koronát a Vitéz János-féle összeesküvésben résztvevők ajánlották fel a Jagellóknak.[1950] IV. Kázmér úgy vélte, hogy a legrangosabb magyar egyházi és világi méltóságokat soraiban tudó összeesküvés számottevő erőt képvisel ahhoz, hogy Prága mellett Budán is Jagelló-házi uralkodó üljön a trónra. A politikai helyzet a cseh és a magyar korona egyszerre történő megszerzésének lehetőségével kecsegtetett, és Kázmér király ezt nem akarta elmulasztani. 1471. szeptember 20-án a magyar trónra meghívott Kázmér herceg Krakkóban kiadott egy manifesztumot (amit feltehetően Vitéz János írt), amelyben trónbitorlónak nevezte Mátyást, és hadat üzent neki. Október 2-án 12000 főnyi hadsereggel betört Magyarországra, de Mátyásnak ekkorra már sikerült a nemesi ellenzék nagy részét a maga oldalára állítani, így a lengyel trónkövetelő mellé csak néhány főúr bandériuma sorakozott fel. A Jagellók által remélt nagyságú magyar támogatás elmaradt. A magyar rendek már a szeptemberi budai országgyűlésen felsorakoztak Mátyás mögé, és visszautasították Kázmér herceg trónigényét. Azzal érveltek, hogy Magyarországon a korona nőágon nem öröklődik. Magyarországi támogatók hiányában a lengyel támadás Nyitránál elakadt, majd 1471. december elején Kázmér herceg visszavonult Lengyelországba.[1951] A lengyel támadásról a milánói herceg követe több levélben is tájékoztatta urát,[1952] december 24-én pedig maga Mátyás számolt be a történtekről a brandenburgi őrgrófnak, s arra kérte, ha a jövőben a lengyel király ismét Magyarországra támadna, Brandenburg nyújtson segítséget a Jagellók ellen.[1953] 1472 januárjában a német fejedelmekhez írt levelében a magyar király az eretnekek oldalára állt IV. Kázmér támadását hánytorgatta fel.[1954]

II. Pál pápa halálát (1471. július 27.) követően az új pápa, IV. Sixtus (1471–1484) a regensburgi Reichstag döntésével szemben Mátyást ismerte el Csehország egyetlen és legitim királyának, a prágai kompaktát, azaz a huszitizmus kelyhes irányzatát elfogadó IV. Kázmért és fiát, Ulászlót pedig az eretnekség támogatásáért 1472. március 1-én egyházi kiátkozással sújtotta.[1955] Ugyanezen a napon a pápa minderről a Német Lovagrendet is tájékoztatta, és felszólította a szerzetes lovagokat, hogy a katolikus hit és az egyház elszánt védelmezőiként támogassák Hunyadi Mátyást az eretnekek és azok segítői ellen folyta-

[1950] Kubinyi 2007b, 92.; Spieralski 1980, 69.
[1951] Długosz, Historiae XII. 552-553.; CESDQ III. Nr. 137.; Rocznik Chotelskiego, PDP III. 214.; Kubinyi 2007b, 92-93.; Engel – Kristó – Kubinyi 2005. 234-235.; Hoensch 1998b, 128.
[1952] DEM II. Nr. 168, 169.
[1953] Mátyás király levelei, Nr. 187.
[1954] Mátyás király levelei, Nr. 189.
[1955] VMH II. Nr. 613, 616.

tott harcában. A lovagrend nagymesterét és tagjait feloldotta a 2. toruńi béke alapján letett hűségesküjük alól, s kinyilvánította, hogy többé nem tartoznak engedelmességgel IV. Kázmérnak.[1956] Egy másik oklevelében IV. Sixtus a magyar királyra ruházta a Német Lovagrend védelmezője és pártfogója feladatát és címét, ami eddig — szokásosan — a német–római császárt illette meg, mert III. Frigyes Mátyással szemben a Jagellókkal szövetkezett.[1957] A magyar király és a Német Lovagrend közötti kapcsolat létrejöttében tehát nagyon komoly szerepe volt a pápaságnak.

A cseh és a magyar trón megszerzésére felállított két nagy hadsereg költsége, valamint azzal, hogy Ulászlót cseh királlyá koronázták, s így a Jagellók megörökölték Poděbrad tetemes adósságát, IV. Kázmér súlyos pénzügyi helyzetbe került, s arra kényszerült, hogy 1472. május 8-án fegyverszünetet kössön Mátyással.[1958] Természetesen azt a kedvező helyzetet, amikor a lengyel király haderejét Csehországba és Magyarországra küldte, Nikolaus von Tungen ermlandi püspök és a Német Lovagrend is igyekezett kihasználni helyzete erősítésére. Erről tanúskodik az a levél, amit még 1471. július 1-én írt Vincenz Kielbassa chełmnoi (kulmi) püspök a lovagrend nagymesterének. Ebben a lovagok szemére hányta, hogy Nikolaus von Tungen püspök számára a Rend megbízottjai zsoldosokat toboroztak Livóniában.[1959] A lengyel király szorult pénzügyi helyzetét kihasználva (aki emiatt nem volt képes komolyabb katonai erő mozgósítására) az ermlandi püspök a lovagrend segítségével felállított zsoldos csapatokra támaszkodva uralma alá vette Ermlandot. Pozícióját erősítette az is, hogy a 13 éves háború után a Lengyelországhoz csatolt nyugati porosz területek (az ún. Királyi Poroszország) rendjei is felsorakoztak mögé.[1960] A nyugat-poroszországi nagy városok (Gdańsk/Danzig, Toruń/Thorn, Elbląg/Elbing) és világi birtokos nemesek mozgolódását látva a magyar király védelmébe vette az ermlandi püspököt.[1961] IV. Kázmér válaszlépése sem váratott sokáig magára. A lengyel király szövetségkötésekkel igyekezett megerősíteni helyzetét. 1473-ban egyik lányát, Zsófiát feleségül adta a brandenburgi őrgróf fiához, Frigyeshez.[1962] Brandenburg külpolitikai helyzete, biztonsága miatt az őrgróf számára fontos volt, hogy jó viszonyban legyen a szomszédos Lengyelországgal.[1963] 1474. március 13-án Nürnbergben IV. Kázmér és III. Frigyes Mátyás-ellenes szövetséget kötöttek.[1964] A Jagellók pozícióik erősítése érdekében Szilézia visszafoglalását

[1956] VMH II. Nr. 614.
[1957] Staatsverträge III. Nr. 425.; Długosz, Historiae XII. 539.; Nehring 1989, 82.
[1958] VMH II. Nr. 622.
[1959] UBC II. Nr. 661.
[1960] Dralle 1998, 145.
[1961] Staatsverträge III. Nr. 488.
[1962] Biskup 1978, 170.; Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 815.
[1963] Nehring 1989, 59.
[1964] Biskup 1978, 170.; Kisfaludy 1983, 126.; Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011,

tervezték, hogy Lengyelországnak és Csehországnak legyen közös határa.[1965] A katonai előkészületekhez azonban időre volt szükségük, így a császárral kötött szövetségi szerződéssel párhuzamosan fegyverszünetet kötöttek Mátyással, aki erről 1474. március 12-én tájékoztatta a pápai legátust.[1966] A fegyvernyugvásra a magyar királynak is szüksége volt, mert 1474 februárjában a török feldúlta, felperzselte a Temesközt, és egészen mélyen, Nagyváradig betört az országba. Júliusban a Dráva–Száva térségében tűntek fel a török portyázók.[1967] 1474 őszén IV. Kázmér és fia, Ulászló két oldalról támadta meg Sziléziát. A Jagellók hatalmas hadsereget vonultattak fel, s úgy vélték, hogy a sziléziai várak és városok ekkora katonai erő láttán sorra meghódolnak majd. A kortársak szerint a mozgósított lengyel nemesi had közel 50000 főt tett ki, a cseh sereg pedig 15000 zsoldosból állt.[1968] Mátyás számított a támadásra. Zsoldosai végig dúlták Sziléziát, hogy ellenfelei ne találjanak sehol élelmiszert, takarmányt, ne rendelkezzenek a térségben utánpótlási forrásokkal. A lakosokat és minden élelmiszert, lábasjószágot katonáival a megerősített városok és várak falai mögé terelte. Ő maga Boroszló falai közé zárkózott, Szapolyai Istvánt és Kinizsi Pált pedig viszonylag jelentős sereggel Lengyelország pusztítására küldte. Az élelmezési, ellátási nehézségek miatt a sokszoros túlerőben lévő Jagellók kénytelenek voltak békét kérni az ostromlott Mátyástól. 1474. december 8-án a magyar és a cseh király közel 3 évre, 1477. május 23-ig szóló fegyverszünetet kötött, aminek érvényét a lengyel királyra is kiterjesztették.[1969] Kázmér hiába kötött 1474 tavaszán a császárral is szövetséget, a burgund herceggel háborúzó III. Frigyes nem tudott segítséget nyújtani Mátyással szemben.[1970] Csak annyit tett, hogy levélben kérte a Német Lovagrend nagymesterét, ne támadja meg Lengyelországot, ne támadja hátba a Sziléziában háborúzó Kázmér királyt.[1971] Tény, hogy 1474-ben a lovagrend nem kényszerítette Lengyelországot kétfrontos háborúra, sőt tartózkodott a katonai fellépéstől, de ezt nem a császár kérése miatt tette, hanem azért, mert az ermlandi püspökség számára toborzott zsoldosok miatt nem volt elegendő pénze egy komoly háborúhoz. A sziléziai kudarcot IV. Kázmér ismét diplomáciai aktivitással, politikai téren igyekezett ellensúlyozni, és azzal a Bajorországgal alakított ki jó kapcsolatokat, amellyel korábban Mátyás is próbálkozott. 1474 decemberében György bajor herceg eljegyezte a lengyel király

815.

[1965] E. Kovács 1990, 108.

[1966] Mátyás király levelei, Nr. 210.

[1967] E. Kovács 1990, 139.

[1968] E. Kovács 1990, 108.

[1969] Nehring 1989, 73.; Pálosfalvi 2005, 136-140.

[1970] A burgund háborúhoz ld. Pósán 2003, 362-368.; Paravicini 1989, 106-121.

[1971] CESDQ III. Nr. 167.

Jadwiga (Hedvig) nevű lányát, a házasságkötés pedig egy évvel később, 1475. november 14-én volt.[1972]

Mátyás és a Jagelló-ház viszálya már egy évvel a boroszlói fegyverszünet lejárta előtt kiújult. Ezt a sziléziai Glogau hercegség kérdése okozta. 1476 februárjában meghalt Henrik, glogaui herceg, és fejedelemsége özvegyére, Barbarára szállt, aki Albert brandenburgi őrgróf lánya volt. A boroszlói fegyverszünetet a felek a status quo alapján kötötték, így ennek értelmében Glogau legfőbb hűbérura Hunyadi Mátyás volt. Az özvegynek, a brandenburgi őrgróf lányának tehát hűbéri beiktatása érdekében a magyar királyhoz kellett fordulnia. Azok után, hogy Brandenburg házassággal is megerősített szövetségre lépett Lengyelországra, egy ilyen beiktatási kérelem az özvegytől nem sok jóval kecsegtetett. De Albert őrgróf sem akart konfliktusba keveredni a Jagellókkal vagy a császárral, ezért egy olyan megoldáshoz folyamodott, ami feleslegessé tette a hűbéri beiktatást. Özvegyen maradt lányát feleségül adta Ulászló cseh királyhoz, aki a glogaui hercegségre felesége hozományaként formált jogot. Nagy hadsereggel nem sikerült visszafoglalni Sziléziát Mátyástól, de most, ezzel a házassággal — úgy tűnt — egy sziléziai hercegeséget mégis meg lehetett szerezni. Természetesen a magyar király ezt nem akarta tudomásul venni, és mint a szóban forgó fejedelemség hűbérura, egyik sziléziai hívét, Sagan hercegét tette meg Glogau új urának. Sagan fejedelme magyar csapatok támogatásával gyorsan birtokba is vette új hercegségét. A glogaui örökség körüli viszály miatt Mátyásnak már azzal is számolnia kellett, hogy egy újabb háború esetén Sziléziát nem csak Csehország és Lengyelország felől támadhatják, hanem akár Brandenburg irányából is.[1973]

Ebben az egyre jobban élesedő politikai helyzetben, és a boroszlói fegyverszünet lejártának közeledtével 1476. november 30-án a Német Lovagrend és Nikolaus von Tungen ermlandi püspök katonai-védelmi szövetséget kötött egymással.[1974] A keresztes lovagok egyúttal Mátyáshoz is fordultak, hogy — a pápa döntése értelmében, mint patrónusuktól — a védelmét kérjék.[1975] 1477 január elején a nagymester Johann Rehwinkel samlandi püspököt és Martin Truchseß osztródai (Osterode) komturt küldte követként Magyarországra. A tárgyalások végén, 1477. február 13-án megkötött szerződés értelmében a magyar uralkodó és a Német Lovagrend eddigi politikai természetű együttműködése, kapcsolata katonai tartalmú szövetséggé vált.[1976] A részletek egyeztetése céljából, valamint szándéka komolyságának érzékeltetésére a budai tárgyalások után szinte azonnal, 1477 márciusában Mátyás követe, Veronai Gábor Königsbergbe (Kalinyingrád) utazott, a nagymesteri udvarba, és március 12-én királya nevében megerősí-

[1972] Biskup 1978, 170.; Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 816.
[1973] Nehring 1989, 80-81.
[1974] OBA Nr. 16643.
[1975] OBA Nr. 16648.
[1976] Dralle 1998, 145.; Hoensch 1998b, 155.; Nehring 1989, 81-82.

tette a lovagrend és Magyarország közötti Lengyelország ellenes szövetséget.[1977] Ugyanezen a napon Veronai Gábor megerősítette a magyar király és az ermlandi püspök szövetségét is.[1978] Szintén ezen a napon, 1477. március 12-én Gabriele Rangoni püspök, Róma poroszországi követe, arról tájékoztatta Heinrich Reffle von Richtenberg nagymestert, hogy a Kúria örök időkre Mátyásra és utódaira (azaz a magyar királyokra), mint a katolikus hit és az egyház elkötelezett támogatóira ruházta a Német Lovagrend feletti patrónusi, védelmezői szerepet, maga a lovagrend pedig a pápa fősége alá tartozik, s nem a lengyel koronához.[1979]

A kudarcot vallott sziléziai hadjárat és a törökkel vívott háború Moldvában (1475 január) majd Podóliában (1475 nyár)[1980] oly mértékben kimerítette a lengyel kincstárat, hogy Mátyásnak nem kellett tartania attól, hogy a közeljövőben kiújulna a háború a Jagellókkal. Ezt a vélekedést erősítette az a tény is, hogy 1477 tavaszán IV. Kázmér felkereste a mazóviai hercegeket, akiknek a fejedelemsége határos volt a lovagrendi területekkel, hogy katonai szövetséget kössön velük a magyar királlyal szemben.[1981] A valóságban ez arról szólt, hogy abban az esetben, ha a Mátyással szövetséges lovagrend vagy az ermlandi püspök katonai erővel lépne fel a lengyel koronával szemben, akkor a mazóviai hercegek fognak szembeszállni velük. Tekintettel IV. Kázmér pénzügyi problémáira, a magyar király a kétfrontos küzdelem kockázata nélkül indíthatott háborút 1477. július 12-én a Jagellókkal szövetséges III. Frigyes császár ellen.[1982]

Heinrich Reffle von Richtenberg nagymester halála (1477. február 20.) után a lovagok részéről a magyar uralkodóval kötött Jagelló-ellenes katonai szövetség létrehozásában kitüntetett szerepet játszó osztródai (Osterode) komtur, Martin Truchseß lett a Német Lovagrend nagymestere.[1983] Az augusztus 4-én hivatalba lépő új nagymester, azt követően, hogy IV. Sixtus pápa 1477. július 27-én kelt oklevelében különleges védelmébe vette a Német Lovagrendet, s megerősítette mindazon kiváltságokban, jogokban, amelyeket a lovagok a korábbi pápáktól vagy uralkodóktól, fejedelmektől kaptak,[1984] megtagadta, hogy hűségesküt tegyen a lengyel király előtt. Ez a lovagrend részéről felért egy Lengyelország elleni nyílt hadüzenettel. A nagymester és a Rend vezetői ehhez a lépéshez, minden bizonnyal, kedvezőnek ítélték a kül- és belpolitikai feltételeket. Tagadhatatlanul jól informáltak voltak, mert az oklevelek tanúsága szerint 1477 őszétől, a lengyel király előtti hódolat és hűségeskü megtagadásától Königsbergben még a korábbiaknál is árgusabb szemmel figyelték a történéseket,

[1977] OBA Nr. 16663.
[1978] Staatsverträge III. Nr. 457, 461.
[1979] Staatsverträge III. Nr. 458, 462, 463.
[1980] Długosz, Historae XII. 662.; Baczkowski 1999, 239-240.
[1981] OBA Nr. 16699.
[1982] Mátyás király levelei, Nr. 251.; Nehring 1989, 96.
[1983] Jähnig 2015, 337.
[1984] Deutschordens-Zentralarchivs Nr. 4092.

és még több hírszerzőt, informátort alkalmaztak. Amikor 1477. december 16-án Nikolaus von Tungen püspök tájékoztatta a nagymestert a hozzá beérkezett, a császárra, Magyarországra, Csehországra, Lengyelországra, Sziléziára vagy Podóliára vonatkozó hírekről,[1985] alapvetően az egyházi kapcsolatokon keresztül érkezett információkra támaszkodott. Más oklevelekből viszont egyértelműen hírszerzéssel megbízott személyekre következtethetünk. 1477 késő őszén például egy bizonyos W. P. Boroszlóból közölt híreket a nagymesterrel a magyar királyról, a császárról, a brandenburgi őrgrófról, és általában a főbb történésekről.[1986] Arról, hogy egy Mátyás elleni szövetség létrehozása céljából a lengyel király személyesen kereste fel a mazóviai hercegeket, egy N. N. monogrammal jelzett ember küldött hírt Königsbergbe.[1987] A lovagrend háborús elszántságát nem csak a magyar királlyal kötött katonai szövetség erősítette, hanem az a körülmény is, hogy a 2. toruńi béke után Kelet-Poroszországra szűkült lovagrendi állam rendjei egyáltalán nem tiltakoztak egy lengyel háború miatt. 1477 decemberében a rendi gyűlés pénzügyi hozzájárulást adott ahhoz, hogy a nagymester zsoldosok toborzásához foghasson és hadsereget állítson fel.[1988] Mindemellett Königsbergben — nem alaptalanul — úgy ítélték meg, hogy a lengyel király sorozatos háborúinak finanszírozására kivetett adók, valamint a Királyi Poroszországban folytatott egyházpolitika miatt az elégedetlen nyugat-poroszországi rendek támogatásának a megszerzése sem lehetetlen. Azt, hogy Kelet- és Nyugat-Poroszországban együttesen alakult ki szembenállás a lengyel koronával, arra késztette a krakkói kormányt, hogy ezt a helyzetet minél előbb megpróbálja rendezni. IV. Kázmér különböző kiváltságokkal igyekezett leszereli a Királyi Poroszország rendjeit. Feltehetően ezzel függött össze az, hogy a pápai Kúria ismét határozottan kiállt a Német Lovagrend mellett. 1478 januárjában Balthasar de Piscia pápai legátus egyházi átok alá helyezte a lengyel királyt és fiát, a cseh uralkodót. A Szentszék nevében újból deklarálta, hogy a lovagrend nem tartozik a lengyel korona fennhatósága alá, és felszólította a Királyi Poroszország rendjeit, hogy térjenek vissza a Német Lovagrend kormányzása és uralma alá.[1989] A határozott pápai kiállás, a porosz rendek támogatása, és Mátyásnak a császárral vívott háborújának alakulása a lovagrendi vezetést is katonai fellépésre ösztönözte. 1477 őszén a magyar király jelentős osztrák területeket foglalt el, gyors győzelmeket aratott III. Frigyes és a cseh választófejedelmi méltóságba történő beiktatás ígérete miatt vele szövetséges Jagelló Ulászló csapatai felett. 1477. december 1-én a háborúzó felek fegyverszünetet kötöttek, amelyben a császár, mint a Birodalom uralkodója, azt ígérte, hogy nem Ulászlót, hanem Mátyást fogja elismerni cseh választófejedelemnek, és kötelezte magát 100000

[1985] OBA Nr. 16694.
[1986] OBA Nr. 16691.
[1987] OBA Nr. 16699.
[1988] Jähnig 1998, 148.
[1989] OBA Nr. 16706.; Biskup 1978, 170.

aranyforint hadisarc megfizetésére. A fegyverszüneti megállapodást követően a magyar király megkezdte csapatainak kivonását Ausztriából.[1990] Nikolaus von Tungen ermlandi püspök 1478. február 5-én arról értesítette a nagymestert, hogy az egy évvel korábban Mátyással kötött szövetségi szerződés tiszteletére *Te Deum*ot fog tartani,[1991] ily módon is hangsúlyozva, hogy egy olyan uralkodó támogatására számíthatnak, aki egyidejűleg gyors győzelmet aratott a császár és a cseh király felett. Ezt azért tarthatták fontosnak, mert a Mátyás és III. Frigyes közötti korneuburg–gmundeni fegyverszüneti megállapodással befejeződtek az ausztriai harcok, amelyekben Ulászló révén a Jagellók is érintettek voltak. Az 1477. évi osztrák háború így a Jagelló-ház helyzetének meggyengülését eredményezte. A nagymester és az ermlandi püspök ezt szerették volna a maguk javára fordítani, és a kelet-poroszországi rendek által 1477 decemberében megszavazott hadiadóból a lovagrend 1478 nyarára felállított egy ütőképes zsoldossereget, s 1478 júniusában támadást indított a lengyel király ellen. A Királyi-Poroszországban elfoglalta Brodnice (Strasburg), Chełmno (Kulm) és Starogard (Stargard) városokat és azok környékét.[1992] A magyar királyi kancellária feljegyzése szerint 1478. augusztus végén Budára érkezett Hans von Tiefen nagykomtur, a Német Lovagrend követe, aki beszámolt arról, hogy a lovagrend milyen győzelmet aratott Nyugat-Poroszországban, a Visztula vidékén a lengyelekkel szemben.[1993] A nagykomtur még ugyanezen a napon levelet írt a nagymesternek, amelyben tájékoztatta a Mátyással folytatott megbeszéléséről, amelyben azt kérte a magyar királytól, hogy nyújtson katonai támogatást a Lengyelország elleni háborúhoz.[1994] Mátyás azonban az általános ígéreteken túl olyan konkrét segítségnyújtásról, mint például katonai támadás indítása IV. Kázmér ellen, nem beszélt. Ezek a tárgyalások vélhetően a lengyel király előtt sem maradtak titokban (sőt az sem lehetetlen, hogy maga Mátyás gondoskodott a hírek Krakkóba jutásáról), ezért amikor Kázmér tudomást szerzett arról, hogy a magyar király nem tett ígéretet a katonai beavatkozásra, a nyári lovagrendi támadásra válaszként 1478 szeptemberében csapatai betörtek Ermlandba és Kelet-Poroszországba. 1478. szeptember 23-án Nikolaus von Tungen püspök tájékoztatta a nagymestert a lengyel támadásról és a püspöki zsoldos csapatok védekezéséről, s felvetette, hogy meg kellene fontolni a tárgyalások lehetőségét a krakkói udvarral.[1995] A lengyel–litván állam és a Német Lovagrend közötti ún. „papháború" (*Pfaffenkrieg*, *wojna popia*) miatt Mátyás csak diplomáciai úton tiltakozott, katonai fellépésre nem vállalkozott, jóllehet az ermlandi püspökkel és a lovagrenddel kötött szerződések erre kötelezték volna. A lovagok

[1990] Pálosfalvi 2005, 167.
[1991] OBA Nr. 16707.
[1992] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 818.
[1993] OBA Nr. 16752.
[1994] OBA Nr. 16753.
[1995] OBA Nr. 16758.

Magyarországon tartózkodó követének sürgetésére 1478. október 21-én a IV. Kázmérnak küldött levelében azt írta, hogy ha Lengyelország nem hagy fel a lovagrend és az ermlandi püspök ellen indított háborúval, kötelességének fogja tartani, hogy segítséget küldjön Kelet-Poroszországba.[1996] Tíz nappal később két levelet is küldött Krakkóba. Az egyik a lengyel rendeknek szólt, amelyben arra kérte őket, hogy vegyék rá királyukat a háború befejezésére.[1997] A másikban ismételten felszólította Kázmért a fegyveres harc befejezésére, de egyúttal meg is köszönte a lengyel uralkodónak, hogy a Sziléziában a serege által okozott pusztításokért hajlandónak mutatkozik kártérítést fizetni.[1998] Mátyásnak és Kázmérnak a Sziléziával kapcsolatos magatartása, az itteni ügyek tárgyalásos rendezésére irányuló szándéka azt jelezte, hogy egyikük sem akarta a porosz konfliktus kiszélesedését. Mátyás hangzatos fenyegetése, hogy kipróbált zsoldosvezére, Jan Zeleni parancsnoksága alatt csapatokat küld Poroszországba Nikolaus püspök és a lovagrend megsegítésére,[1999] sokkal inkább szövetségesei megnyugtatására, s nem Kázmér politikájának tényleges befolyásolására irányult. A Magyarországról a nagymesternek küldött egyik beszámoló szerint, amely a magyar király és a lovagrend közötti tárgyalásokról szólt, a nagymester sürgetésére, hogy ígéretéhez híven küldjön katonai segítséget Poroszországba, Mátyás úgy fogalmazott, hogy Königsbergben erősen kell fújni a kürtöt ahhoz, hogy azt Budán meghallják (*man must ein horn starg blosen zcu Konigsperg, das mans in Ungarn zcu Offen horte*).[2000] 1478. október 28-án az ermlandi püspök ismét tájékoztatta a nagymestert a püspökségében folyó harcokról, s arról, hogy semmi híre sincs a Poroszországba várt magyar csapatokról.[2001] Ugyanezen a napon IV. Sixtus pápa arra figyelmeztette Kázmért, hogy Róma soha nem ismerte el az 1466. évi toruńi békeszerződést, és a Német Lovagrendet ismét feloldotta az abban foglalt kötelezettségek alól.[2002]

Csehország kérdésében Mátyás megegyezésre törekedett Ulászlóval, ami egyúttal a Lengyelországgal fennálló kapcsolatok javítását is feltételezte. Annak érdekében, hogy a porosz kérdés rendezéséhez szabad kezet kapjon, IV. Kázmér is a magyar–lengyel viszony javításában volt érdekelt. A Német Lovagrenddel és az ermlandi püspökkel vívott háború sok pénzébe került, a lengyel rendek pedig semmi hajlandóságot sem mutattak egy esetlegesen elhúzódó, az eszkalálódás veszélyével járó porosz háború finanszírozására, ezért azt minél hamarabb be akarta fejezni. 1478. november közepén Jan Długosz krakkói

[1996] Mátyás király levelei, Nr. 268.
[1997] Mátyás király levelei, Nr. 274.
[1998] Mátyás király levelei, Nr. 275.
[1999] Długosz, Historiae XII. 679-680.
[2000] CESDQ III. Nr. 269.
[2001] OBA Nr. 16761.
[2002] Mátyás levelezése Nr. 102.

kanonokot küldte Budára tárgyalni.[2003] A humanista Galeotto Marzio beszámolója szerint a lengyel követ szóvá tette, hogy Mátyás a lengyel korona lázadó alattvalóit (azaz a lovagrendet és az ermlandi püspököt) támogatja. A magyar király erre úgy válaszolt, hogy ő, mint fiatalabb, csak tanult a mesterétől, a nála idősebb Kázmértól, mert a fiatalabbaknak kötelessége az idősebbek példáját követni. Felemlegette, hogy 1471-ben a lengyel király még hadsereget is küldött Magyarországra a királyuk ellen lázadók támogatására, ő maga viszont eddig még nem tett ilyet, még nem küldött csapatokat Poroszországba.[2004] Az ehhez hasonló vitákkal. szópárbajokkal tarkított megbeszélések végül eredményre vezettek, és 1478. március 21-én a felek abban állapodtak meg, hogy a következő évben a cseh kérdés rendezése érdekében Olmützbe tervezett királytalálkozóig a status quo alapján fegyverszünetet kötnek. Ennek értelmében a lengyel csapatok által elfoglalt várak és városok Kázmér kezén maradtak.[2005] A fegyverszünetet a lengyel király arra használta fel, hogy elfoglalja az egész ermlandi püspökséget, ahogyan erről Nikolaus von Tungen püspök 1478. december 26-án írt levelében a nagymesternek beszámolt.[2006] Katonai sikereit követően Kázmér ismertette a püspökkel fegyverszüneti és békekötési feltételeit.[2007] Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy szakítson a Német Lovagrenddel,[2008] amiről Nikolaus von Tungen 1479. január 27-én tájékoztatta a nagymestert.[2009] Annak ellenére, hogy Mátyás mindeddig még semmilyen katonai segítséget sem nyújtott, a lovagrend és az ermlandi püspök is még bízott a magyar király támogatásában. 1479. február 2-án írt levelében ugyanis Mátyás azt ígérte a nagymesternek, hogy soha nem fog a szövetségesei kárára egyezséget kötni Lengyelországgal.[2010]

Az 1479. évben azonban a porosz ügyeknél sokkal fontosabb politikai kérdések foglalkoztatták Mátyást. 1479. január 25-én sokévi háborúskodás után Velence és a török birodalom békét kötött egymással, így jelentős oszmán erőforrások szabadultak fel. Budán joggal tartottak attól, hogy a szultán a Balkánra, Magyarország déli határai ellen vonultatja fel seregét.[2011] Ez be is igazolódott, mert már 1479 kora tavaszán jelentős török csapatmozgásokról érkeztek hírek Havasalföldről.[2012] De a császárral sem úgy alakult a viszony, ahogyan azt a fegyverszünet megkötésekor remélték. III. Frigyes a 100000 aranyforint hadisarcnak csak egy részét tudta megfizetni, és a salzburgi érsekség kérdése új

[2003] Staatsverträge III. Nr. 487.
[2004] Idézi Hoensch 1998b, 164.
[2005] CESDQ III. Nr.271.; OBA Nr. 16769.
[2006] OBA Nr. 16777.
[2007] OBA Nr. 16781, 16782.
[2008] OBA Nr. 16784.
[2009] OBA Nr. 16795.
[2010] OBA Nr. 16798.; Nehring 1976, Nr. 77.
[2011] Pálosfalvi 2005, 153.; McNeill 1974, 86-88.; Feldbauer – Morrissey 2002, 124.
[2012] Gündisch 1974, 434.; Szakály – Fodor 2008, 72.

konfliktust teremtett. A Mátyással szövetséges, de visszavonulását tervező Bernhard von Rohr, salzburgi érsek helyébe a császár az 1476 elején a Magyarországról elmenekült Beckensloer János esztergomi érseket és volt királyi főkancellárt akarta ültetni, ami felért egy nyílt hadüzenettel. Rohr érsek anyagi kárpótlás ellenében 1478 végén kész volt átengedni a császár támogatottjának a salzburgi érseki széket, de az egyházi fejedelemség rendjeinek és Mátyásnak az ösztönzésére ettől mégis visszakozott, és a magyar király védelme alá helyezte az érsekség birtokait. Ez alapján a magyar király csapatai megszállták a salzburgi érsekség stájerországi, karintiai és krajnai birtokait, ahonnan portyázó akciókat indítottak a határ menti császári területek ellen.[2013] Az Ausztriában kialakult helyzet miatt Mátyás nem akarta, hogy viszonya a Jagellókkal továbbra is kiélezett legyen, s megegyezésre törekedett. Ennek érdekében kész volt hátat fordítani poroszországi szövetségeseinek. Az 1479. április 2-án aláírt olmützi békeszerződés szentesítette Csehország esetében a fennálló helyzetet, a status quo-t. A cseh királyi címet Mátyás és Ulászló egyaránt viseli, Ulászló a szűkebb értelemben vett, alapvetően huszita Csehországban, Mátyás pedig a cseh korona katolikus tartományaiban (Sziléziában, Morvaországban, Lausitzban). Ezeket a tartományokat a magyar király halála után Ulászló 400000 aranyforintért visszavásárolhatta. A cseh kérdést illetően az olmützi béke nem hozott sikert a Jagelló-háznak,[2014] Lengyelország számára azonban megnyugtató módon rendezte a porosz ügyeket. Az ermlandi püspökség és a Német Lovagrend helyzetét újra a második toruńi békében foglaltaknak megfelelően ismerték el.[2015] Mátyás csak lényegtelen kérdésekben próbálta fenntartani a külvilág felé azt a látszatot, hogy nem árulta el, nem hagyta cserben a benne bízó szövetségeseit. Így például apróbb módosítások történtek a nagymester által a lengyel király előtt leteendő hódolati- és hűségeskü szövegében, Nikolaus von Tungen püspök számára pedig azt kérte, hogy az ermlandi püspökség helyett kapjon egy másik püspöki széket.[2016] Látva Mátyásnak a porosz kérdésben tanúsított vonakodását, az ermlandi püspök már 1479. január 27-én, 5 nappal az előtt, hogy a magyar király ígéretet tett, szövetségesei kárára nem fog egyezséget kötni Lengyelországgal, felvetette a nagymesternek a lengyel királlyal történő békekötés lehetőségét.[2017] A lovagrend azonban ekkor, bízva erős váraiban, határozottan elutasította, és még az április 2-án a Jagellók és Mátyás között megkötött békeszerződés után sem volt hajlandó befejezni a háborút. Amikor 1479. február 20-án III. Frigyes császár — számos más birodalmi fejedelem mellett — arra szólította fel a nagymestert, hogy támogassa Albert brandenburgi őrgrófot és Ulászló cseh királyt

[2013] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 257-258.; E. Kovács 1990, 122.; Pálosfalvi 2005, 167.
[2014] Kubinyi 2007b, 93.; Spieralski 1980, 65.
[2015] Staatsverträge III. Nr. 488.
[2016] Hoensch 1998b, 164.; Jähnig 1998, 149.
[2017] OBA Nr. 16798.

a Mátyást maga mögött tudó Sagan hercegével Glogauért vívott harcában,[2018] lényegében a porosz–lengyel háború befejezését szorgalmazta, hogy a salzburgi érsekség körüli konfliktusban megnehezítse a magyar király helyzetét. Az olmützi megállapodást követően az ermlandi püspökség még három hónapig, a Német Lovagrend pedig még több mint fél évig harcolt a lengyel seregekkel. Nikolaus von Tungen 1479 júliusában, a nagymester pedig 1479 októberében hódolt meg IV. Kázmér előtt. A lengyel király előtti hűségeskü letételével a Hunyadi Mátyással kötött szövetség minden formájában megszűnt.[2019]

A magyar király politikai céljai elérésére, érdekei érvényesítésére kihasználta a Német Lovagrend és az ermlandi püspök Lengyelországgal szembeni érzületét és revíziós törekvését, és amikor szükségesnek és célravezetőnek látta, fenntartások nélkül hátat fordított nekik. Tény, hogy a nagymester és Nikolaus von Tungen zsoldoscsapatai 1478 júniusától egészen 1479 októberéig, azaz több mint egy évig lengyel katonai erőket kötöttek le, és elvonták Kázmér figyelmét más kérdésekről. A porosz szövetség kétségkívül megnövelte Mátyás politikai mozgásterét és manőverezési képességét.

[2018] Regesta Friedrichs III. Nr. 261.
[2019] Staatsverträge III. Nr. 488, 495.

A Jagelló-kor

Lovagrendi–magyar kapcsolatok 1490–1511 között

Az olmützi békét követően a mélypontra süllyedtek a magyar–lovagrendi politikai kapcsolatok, mert Königsbergben úgy vélték, hogy a magyar király elárulta a Német Lovagrendet. 1479 után, Mátyás haláláig egyetlen diplomáciai érintkezésről árulkodó oklevél sincsen. Az 1490. július 15-én magyar uralkodóvá választott II. Ulászló, cseh király, akinek új trónját nem csak a Habsburgokkal, hanem saját öccsével, János Alberttel szemben is fegyverrel kellett védelmeznie,[2020] ugyancsak távolságtartó módon viszonyult a lovagrendhez. Ulászló és udvara — érthető módon — nem bízott a keresztesekben, hiszen a cseh koronáért vívott háborúban a keresztes lovagok Hunyadi Mátyás szövetségeseként a Jagelló-ház ellen harcoltak. Az a néhány levél, amit cseh királyként még az 1480-as években a nagymesternek írt, csak a Poroszországban alkalmazott cseh zsoldosok elmaradt bérének kifizetésére vonatkozó kérést tartalmazott, szó sem volt érdemi kapcsolatfelvételről.[2021] Annak ellenére, hogy testvérével, János Alberttel — akit apjuk is támogatott — közel két éven át kellett háborúznia trónja megvédelmezése érdekében,[2022] Ulászló nem követte Mátyás példáját, és nem keresett a Német Lovagrendben szövetségest családja hátában. Ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a Mátyás-kori háborúk egyértelművé tették, hogy a keresztes lovagok katonai értelemben már nem képviselnek komoly erőt, így potenciális szövetségesként nem jöhettek számításba. De azt a körülményt sem hagyhatta figyelmen kívül, hogy Miksa, III. Frigyes császár fia, a birodalmi trón várományosa, aki szintén jogot formált a magyar koronára, 1491. május 2-án megerősítette a Német Lovagrend minden korábbi császártól kapott kiváltságát,[2023] ami azt jelezte, hogy nem a Jagellók, hanem a Habsburgok igyekeztek a maguk oldalára állítani a keresztes lovagokat. Különösebb súlya vagy politikai jelentősége ennek ekkor már természetesen nem volt. IV. Kázmér lengyel király halálát követően (1492. július 20.) János Albert lett Lengyelország uralkodója, a litván nagyfejedelemséget pedig öccse, Sándor örökölte.[2024] Az új lengyel királynak érdekében állt kibékülni bátyjával, ahogyan Ulászló cseh–magyar királynak is öccsével. A két Jagelló testvért kül- és belpolitikai okok egyaránt erre késztették. A külső ok Magyarország és Lengyelország esetében ugyanaz volt: a török

[2020] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 327–331.; Kulcsár 1981, 39–65.
[2021] OBA Nr. 16915, 17159, 17169,
[2022] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 824–826.; Kubinyi 1991, 34–36.
[2023] Deutschordens-Zentralarchives Nr. 4337.
[2024] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 841.

veszély. Hunyadi Mátyás halála után azonnal, még 1490-ben az oszmánok Boszniában elfoglalták a Jajca védelmi rendszerét alkotó Koszorúvárat, a Magyarországra betörő török sereg pedig egészen Nagyváradig hatolt. 1491 nyarán olyan hírek érkeztek, hogy a törökök hatalmas haddal készülnek Erdélyre támadni. A következő évben, 1492-ben az oszmán seregek egyszerre támadtak a déli határoknál Nándorfehérvár, Szörény, Szabács és Jajca ellen.[2025] Déli határai mentén Lengyelország is háborúban állt a törökkel. A Porta parancsára a krími tatárok már 1482-ben a lengyel–litván állam podóliai és ukrajnai határvidékeit támadták.[2026] 1484-ben a törökök meghódították a Dnyeszter torkolatánál Akkerman (Cetătea Albă, Belgorod–Dnyisztrovszkij), és a Duna torkolatánál Kilia (Chilia, Kilija) moldvai kikötővárosokat.[2027] Mivel a Krím-félszigeten fekvő Kaffát már 1475-ben elfoglalták, a Fekete-tenger és a Levante-kereskedelem fontos kikötői a törökök fennhatósága alá kerültek. Lengyelország és Magyarország számára Kilia és Akkerman jelentette a fő kapcsolódást a fekete-tengeri kereskedelemhez. Különösen Lemberg, de Krakkó gazdasága is megsínylette, hogy ezeket a kikötőket meghódították az oszmánok.[2028] A török előretörése miatt Gniezno érseke, Zbigniew Oleśnicki 1485 márciusában, Thorn (Toruń) városában, a Királyi Poroszország rendi gyűlésén aggodalmának adott hangot.[2029] 1485 nyarán IV. Kázmér és fia, János Albert megkísérelte visszafoglalni a fekete-tengeri kikötőket, de nem járt sikerrel.[2030] 1487 nyarán János Albert újabb hadjáratot vezetett az oszmánok ellen, és 1487. szeptember 8-án a Szeret-folyó közelében, Kopicsinci mellett súlyos vereséget mért a szultán vazallusaira, a krími tatárokra.[2031] 1489 őszén ismét a litván nagyfejedelemségre támadó tatárok ellen vezetett hadat,[2032] de érdemi sikert most sem ért el. Trónra lépését (1492) követően sem gondolhatott nagyobb szabású török elleni háborúra, mert a Litvánia és Moszkva közötti korábbi határviszályok komoly konfliktussá szélesedtek, így fiatalabb testvérétől, Sándor litván nagyfejedelemtől nem remélhetett érdemi támogatást a Portával szemben.[2033] Ugyanakkor lengyel uralkodóként a törökkel kapcsolatos lépéseit másik testvérével. Ulászló magyar–cseh királlyal is egyeztetnie kellett, hiszen Magyarország több szempontból is érintett volt az ügyben. Egyrészt tisztázni kellett Moldva hovatartozásának kérdését, mert azt a magyar korona éppúgy befolyási övezetének tekintette, mint Lengyelország. Másrészt pedig Ulászló, akinek erejét és figyelmét számos

[2025] Horváth – Neumann 2012, 108, 114.; Kulcsár 1981, 82.; Pálosfalvi 2005, 175.
[2026] Fischer 1987, 11–17.; Spuler 1940, 349.
[2027] Biliaieva – Karashevich 2015, 92.; Srodecki 2015, 230.
[2028] Carter 1994, 173–180.; Charewiczowa 1924, 60–61.; Górka 1932, 2–3.
[2029] Akta I. Nr. 200.; Kosman 1997, 106–111.
[2030] Nowakowska 2004, 130.; Papée 1949, 19.; Pilat 2010, 127.
[2031] Nowakowska 2004, 130.; Papée 1949, 19.
[2032] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 824.
[2033] Łowmiański 2006, 401–407.

külső és belső ügy kötötte le, a törökkel kapcsolatosan elsősorban a status quo fenntartását szorgalmazta, támadó hadjáratra nem kívánt vállalkozni, nem akarta országát egy oszmán offenzíva célpontjává tenni.[2034] Ulászló és János Albert már 1492 végén titkos szerződést kötött, amelynek lényege azonban nem az ott említett törökellenes összefogás, hanem a lázadó alattvalókkal szembeni kölcsönös segítségnyújtás volt.[2035] 1494 áprilisában Magyarországon, Lőcse városában személyesen is találkozott a magyar és a lengyel uralkodó. A három hétig tartó megbeszélések titkosak voltak, írásba foglalt határozatok, döntések nem születtek. A dokumentumok hiánya miatt sokféle feltételezés, vélemény született a találkozó célját illetően. Antonio Bonfini szerint az a Jagelló-dinasztia hatalmi demonstrációja volt.[2036] Maciej Mieckow (z Miechowa) lengyel humanista történetíró 1519-ben megjelent *Chronica Polonorum* c. művében azt írta, hogy Lőcsén a törökkel és Moldvával kapcsolatosan folytak tárgyalások, és a törökkel szemben családi szövetséget kötöttek. Ez azonban nem lengyel–magyar közös hadjáratot jelentett, hanem csak annyit, hogy Ulászló hozzájárult János Albert tervezett hadjáratához.[2037] A lőcsei találkozó tehát lehetőséget teremtett arra, hogy a lengyel király megszerezze Ulászló beleegyezését az eredetileg Moldvához tartozó Akkerman és Kilia elfoglalásához.[2038] Egy harmadik, térben kissé távolabbi, de kortárs forrás, a Német Lovagrend nagymesteri kancelláriájának titkára, Liborius Naker azt írta, hogy a lengyel király tervezett török elleni hadjárata azt a célt is szolgálta, hogy legfiatalabb öccse, Zsigmond számára megszerezze Moldvát.[2039] Az a körülmény, hogy a lőcsei megbeszéléseket titok övezte, arra enged következtetni, hogy Liborius Naker értesülései nem voltak alaptalanok, s ott valószínűleg Zsigmond herceg és Moldva jövőjéről is tárgyaltak, de egyezségre, közös álláspontra nem jutottak. II. Ulászló minden bizonnyal csak ahhoz adta beleegyezését, hogy János Albert saját fennhatósága alá vegye a fekete-tengeri kikötőket, de arról hallani sem akart, hogy a moldvai fejedelem ellen hadat vezessen. Azt kérhette öccsétől, hogy Kilia és Akkerman ügyében egyeztesse lépéseit Nagy István moldvai fejedelemmel.[2040] A magyar történeti irodalom, többnyire a német lovagrendi titkár által leírtak alapján, úgy véli, hogy a tervezett török elleni hadjárat valódi célja Moldva elfoglalása és Jagelló Zsigmond hercegnek saját uralmi terület megteremtése volt.[2041] A lengyel történetírás inkább úgy véli, hogy János Albert alapvetően a török ellen akart hábo-

[2034] Niemczyk 2015, 102–103.
[2035] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 325.; Kulcsár 1981, 87.
[2036] Bonfini 652.
[2037] Mieckow, SRPol. II. 259–260.
[2038] Górka 1932, 69.
[2039] Nakers Tagebuch 312.
[2040] Papée 1933, 19–20.; Spieralski 1980, 80.
[2041] B. Szabó 2017, 322.; Kulcsár 1981, 88.

rúzni, s vitatja, hogy Moldva meghódítása lett volna a fő cél.[2042] Akárhogyan is volt, azt nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy a török elleni fellépéssel összefüggésben Lőcsén biztosan szóba került Moldva, hiszen Magyarország és Lengyelország egyaránt jogot formált a fejedelemség feletti befolyásra. Jóllehet a megbeszéléseket titoktartás övezte, Nagy István moldvai fejedelem azokról mégis tudomást szerzett. Minden bizonnyal a román származású erdélyi vajda, Drágfi Bertalan tájékoztathatta, akinek az őse, Dragoș, Moldva uralkodója volt.[2043] A lőcsei megbeszélésekről hallottak nyugtalansággal tölthették el, mert a kortárs Ludovicus Cervarius Tubero raguzai bencés apát (1458–1527) beszámolója szerint a Jagellók fenyegetése miatt a szultán segítségét kérte.[2044] A lőcsei találkozót követően János Albert hozzálátott a török elleni háború előkészületeihez, és erről a lengyel korona minden vazallusát, így a Német Lovagrendet (amely az 1466. évi békeszerződés alapján kénytelen volt behódolni a lengyel király előtt) és a moldvai vajdát is értesítette. 1495. január 26-án Johann von Tiefen nagymester arról tájékoztatta Wolter von Plettenberg livóniai tartományi mestert, hogy a lengyel király hamarosan hadba szólíthatja a török ellen, de hogy mikor, azt még nem tudja.[2045] 1495 februárjától megszaporodtak azok az oklevelek, amelyek arról tanúskodtak, hogy a hadi előkészületekre a nagymester kénytelen volt kölcsönöket felvenni.[2046] 1496. augusztus elején Piotr Myszkowski és Mats Rabe személyében lengyel követek érkeztek Königsbergbe, akik a király hadba hívó felszólítását hozták. Egy 1496. augusztus 20-án kelt oklevél tanúsága szerint a nagymester összehívta Kelet-Poroszország rendjeit, a török hadjáratban való részvétel, s különösen annak pénzügyi vonatkozásai ügyében. Ezt követően azt válaszolta a lengyel követeknek, hogy kész eleget tenni János Albert felszólításának, de a Livóniát fenyegető orosz veszély miatt ennek csak később tudna eleget tenni, miután a lovagrend livóniai területeit fenyegető orosz veszély elmúlt.[2047] Mivel 1496 augusztusának végén Sten Sture, Svédország régense elfoglalta a Narva-folyó jobb partján álló Ivangorod várát,[2048] s így megszűnt az orosz fenyegetés (ahogyan erről a livóniai tartományi mester 1496. szeptember 23-án tájékoztatta a nagymestert).[2049] Johann von Tiefen ezután már nem hivatkozhatott egy esetleges orosz támadás veszélyére, és eleget kellett tennie a lengyel király háborús előkészületekre vonatkozó parancsának. A katonai kiadások fi-

[2042] Lewicki 1893, 1–15.; Niemczyk 2016, 80.; Plewczyński 2002, 131.; Smołucha 1999, 63.
[2043] Niemczyk 2015, 107.; A Drágfi-család moldvai eredetéről ld. Horváth – Neumann 2012, 168.
[2044] Tuberonis, SRPol. II. 333–334.
[2045] LUB II. Nr. 135.
[2046] Regesta I/2. Nr. 17833, 17835, 17838, 17840, 17848, 17849, 17851.
[2047] ASP V. Nr. 145.; Regesta I/2. Nr. 17926.
[2048] Pósán 2012e, 169.
[2049] Regesta I/2. Nr. 17932.

nanszírozására kölcsönöket vett fel,[2050] de a Német Lovagrend hadba vonulása szempontjából a legfontosabb az volt, hogy 1497. július 26-án a kelet-poroszországi rendek megszavazták, hogy minden 1 márka jövedelem után 1 Vierdung (= ¼ márka) összegű külön adót (*von itzlicher mark 1 firdung*) fizetnek a török elleni hadjárat céljára.[2051] Az ingatlanokra is adót vetettek ki. Königsbergben a házak után 2, a raktárak, műhelyek, üzletek után ½ márkát, a kisebb városokban a házak után 1, a raktárak, pincék stb. után pedig ugyanúgy ½ márkát kellett fizetni.[2052] A török elleni háború kiadásainak biztosítására Lengyelországban már 1496 májusában megemelték az adókat.[2053] A török hadjárat előkészületei alatt, amikor nem állt fenn annak a veszélye, hogy a lengyel király újabb frontot is nyit, Miksa császár nyíltan megkérdőjelezte az 1466. évi thorni békeszerződést, és a korábban a lovagrend fennhatósága alá tartozott Danzig (Gdańsk) és Elbing (Elbląg) városoknak a lengyel korona fennhatósága alatti állását. Felszólította ezt a két várost (mindkettő fontos balti-tengeri kikötő), hogy mondja fel a János Albertnek tett hűségesküjét, és tegyenek hódolatot a császár előtt. Mivel ennek a felszólításnak egyik sem tett eleget, 1497. június 5-én birodalmi átokkal sújtotta őket.[2054] A lovagrendet és annak területeit a császárok a Birodalomhoz tartozónak tekintették, így Miksa június 5-diki döntésével a lengyelországi Jagellókkal szemben egyértelműen a keresztes lovagok támogatójaként lépett fel. Természetesen ez a politikai lépés csak szimbolikus jelentőségű volt, mert nem követte tényleges cselekvés vagy katonai aktivitás.

János Albert 1497 júliusában indult el a déli határok és Moldva felé. A 15. század végén igen nagy, mintegy 80000 főnyi sereggel kelt útra.[2055] A lovagrendi kontingens 1500 lovasból és 400 főnyi kisegítő személyzetből állt.[2056] A lengyel haderő elindulásakor, július 1-én a király azt írta, hogy a délre vonuló nagy hadsereg célja az egész kereszténység védelme (*defensionem totius christianitatis*).[2057] Augusztus elején a megáradt Dnyeszternél meghiúsult János Albert eredeti terve, a Fekete-tenger partvidékére történő előrenyomulás, és Akkerman visszafoglalása. A sereg veszteglésre kényszerült, egyre nagyobb nehézséget okozott az ellátása, és járvány (valószínűleg tífusz) ütötte fel a fejét. Maga a Német Lovagrend nagymestere is megbetegedett. A sereg ellátása szempontjából égető szükség volt élelmiszerre, ami a közeli Moldvából tűnt beszerezhetőnek, ezért augusztus 18-án a király úgy döntött, hogy Moldva felé indul tovább. Liborius Naker ekkor jegyezte fel azt, hogy a hadjárat nemcsak a török ellen irányult,

[2050] Regesta I/2. Nr. 17948.; Regesta II. Nr. 3742, 3745, 3747.
[2051] ASP V. Nr. 147.
[2052] ASP V. Nr. 148.
[2053] Srodecki 2015, 246.
[2054] Akta V. Nr. 370.; Beyers, SRP V. 464.; Hoffmann 1911, 11–14.
[2055] Smołucha 1997, 417.
[2056] Nakers Tagebuch 291.
[2057] Nakers Tagebuch 292.

hanem a moldvai fejedelem elűzésére is (…*hat disz unczellige folk nicht alleyne widder den Turken, suder den wallachisschen woiwoden zcu vertreiben*).[2058] A döntés minden bizonnyal összefüggésben volt azzal, hogy Nagy István fejedelem nem támogatta a lengyel király hadjáratát, és egyértelműen meg is tiltotta, hogy a lengyel had belépjen országába. Egy oszmán krónika szerint a román fejedelem a törökökkel működött együtt.[2059] A lengyel sereget sújtó járvány következtében 1497. augusztus 26-án meghalt Johann von Tiefen nagymester.[2060] Két nappal később János Albert benyomult Moldvába, és követeket küldött II. Ulászló magyar–cseh királyhoz, hogy tájékoztassa a fejleményekről.[2061] A lengyel haderő 1497 szeptemberében ostrom alá vette a moldvai fejedelem székhelyét, Suceavát.[2062] Elfoglalnia ugyan nem sikerült, viszont nagyon kiélezte a viszonyt a lengyel és a magyar király között. Amikor Ulászló értesült a moldvai főváros elleni támadásról, azonnal követelte, hogy a lengyel had vonuljon ki Moldvából, testvére pedig tartsa be a lőcsei megállapodást. Egyértelműen kiállt amellett, hogy Nagy István az ő vazallusa és szövetségese.[2063] A szórványos adatokból arra következtethetünk, hogy a magyar kormányzat már a hadjárat kezdetétől számolt azzal a lehetőséggel, hogy az események ehhez hasonló fordulatot vesznek. Drágfi Bertalan erdélyi vajda például már 1497. június 19-én arról értesítette a szászokat, hogy hamarosan külhonba vonul hadakozni, így ennek megfelelően lássák el élelmiszerrel és hadiszerekkel az általuk kiállított fegyvereseket.[2064] Ulászló azzal adott nyomatékot követelésének, hogy csapatokat mozgósított Moldva megvédésére. A szakirodalomban jelentős különbségekről olvashatunk a Drágfi Bertalan vajda vezetésével Moldvába vonult magyar sereg létszámát illetően. Az egyik vélemény szerint csak mintegy 2000 főnyi, döntően székelyekből álló kontingensről volt szó,[2065] a másik vélemény viszont a magyar uralkodó sokkal komolyabb, 12000 főnyi sereget mozgósított.[2066] Az erdélyi vajda 1497. szeptember 13-án lépett Moldva földjére. János Albert, miután kudarcot vallott Suceava elfoglalásával, és bátyja, Ulászló csapatai is felvonultak, valamint a lengyel haderő egyre súlyosabb ellátási nehézségei miatt, 1497. október 18-án kénytelen volt fegyverszünetet kötni a moldvai fejedelemmel. Ebből a körülményből arra következtethetünk, hogy a Moldvába küldött magyar sereg aligha 2000 főnyi volt, hanem sokkal nagyobb erőt kellett képviselnie, így a 12000 főnyi létszámot inkább tarthatjuk reálisnak. A fegyverszüneti megálla-

[2058] Nakers Tagebuch 306.
[2059] Kreutel 1978, 212–216.
[2060] Nakers Tagebuch 312.
[2061] Nakers Tagebuch 313.
[2062] Niemczyk 2015, 111.; Niemczyk 2016, 80.; Srodecki 2015, 246.
[2063] Niemczyk 2015, 111.
[2064] Neumann 2012, 231.
[2065] B. Szabó 2017, 322.; Kulcsár 1981, 88.
[2066] Diaconescu 2016, 50.; Kubinyi 2004, 135.

podásban a lengyel király kötelezte magát, hogy azonnal megkezdi a kivonulást Moldvából, Nagy István fejedelem pedig ígéretet tett, hogy nem fogja megtámadni a kivonuló lengyel sereget. Ugyanakkor igyekezett megoltalmazni országát a hadak további prédálásától, ezért arra szólította fel János Albertet, hogy ugyanazon az útvonalon vonuljon vissza, mint amelyiken jött. Ezen az útvonalon azonban a lengyel sereg már szinte sehol sem talált volna élelmet, ami egyenlő lett volna a had pusztulásával. A lengyel király ezért a bukovinai hegyek és erdők között vezető legrövidebb, északi irányú utat választotta, mert azokat a területeket még nem dúlták fel a seregek. Ezt a döntést a moldvai fejedelem, a török és a magyar fél is a fegyverszüneti megállapodás megsértéseként értelmezte, így csapataik 1497. október 26-án Kozmin közelében, a Szeret és a Prut folyók közötti erdővidéken nagy győzelmet arattak a lengyelek felett.[2067] A csatában a német lovagrendi hadtest is súlyos veszteségeket szenvedett.[2068] A menekülő lengyel csapatokat követve 1497 novemberében a törökök is betörtek a lengyel korona területére és Halics felé nyomultak előre, de a korán beköszöntött kemény tél visszafordulásra kényszerítette őket.[2069] A következő évben a krími tatárok támadtak Lengyelországra, és egészen Lembergig pusztítottak.[2070] Ebben az esztendőben Lengyelország, Magyarország és Moldva békét kötött. János Albert tudomásul vette, hogy Nagy István és utódai maradtak Moldva trónján. A felek vállalták, hogy egymás tudta és beleegyezése nélkül nem kötnek békét a törökkel, oszmán támadás esetén pedig kölcsönösen segítik egymást, de ez a valóságban soha nem realizálódott.[2071]

Az a körülmény, hogy a Német Lovagrend csapatai János Albert zászlaja alatt részt vettek az 1497. évi moldvai hadjáratában, Ulászló magyar–cseh király pedig az ellentétes oldalon állt, nem kedvezett a magyar–lovagrendi kapcsolatok javulásának. Ugyanakkor az, hogy Johann von Tiefen halála után a Német Lovagrend nagymestere a Wettin-ház egyik tagját, a szász választófejedelem fiát, Frigyest választották a szerzetes lovagok vezetőjévé (1498. szeptember 29.),[2072] mégis óvatos közeledésre késztették a magyar királyt. Az 1498 és 1500 közötti években döntően cseh uralkodói (azaz német választófejedelmi) minőségében próbált közbenjárni olyan cseh zsoldosok érdekében, akik korábban a Német Lovagrendnél szolgáltak, de a lovagok adósak maradtak a fizetéssel.[2073] 1501. április 1-én viszont már politikai tartalmú kérdésben írt levelet a nagymesternek, amikor arra kérte, hogy tegyen hűségesküt és hódolatot a lengyel király előtt,

[2067] Kronika Stefana 116.; Fac 2007, 62.; Fischer 1903, 14–15.; Papée 1949, 147–148.
[2068] Kosiul 2011, 69.
[2069] Jorga 1908, 274.
[2070] Niemczyk 2015b, 94–100.
[2071] Grodecki – Zachorowski – Dąbrowski 2011, 850–851.; Kulcsár 1981, 88
[2072] Jähnig 2015, 337.; Militzer 2005, 155.
[2073] OBA Nr. 18071, 18131, 18318, 18113.

és részletesen szólt a török veszélyről.[2074] Úgy tűnik, hogy a lovagrend ürügyén Ulászló megpróbált közvetíteni a szász választófejedelem és a Jagelló-ház között, hogy a Habsburgokkal szemben erősítse pozícióját. Ez összefüggött azzal, hogy 1500-ban létrejött egy Habsburg-ellenes Jagelló–Valois szövetség, összefogás,[2075] és korántsem volt közömbös, milyen magatartást tanúsítanak a Birodalom választófejedelmei. 1502. január 18-án II. Ulászló, megint csak cseh királyként, megerősítette a korábbi cseh királyok Német Lovagrendnek tett adományait,[2076] és továbbra is megpróbált közbenjárni a nagymesternél az elmaradt zsoldjuk miatt elégedetlen cseh zsoldos kapitányok érdekében.[2077] 1502. szeptember 29-én Ulászló feleségül vette Foix-i Annát, a francia királyné unokatestvérét.[2078] Ebből a házasságból először csak egy lány, Anna született (1503), és néhány évig ez a helyzet változatlan is maradt, ami felvetette az örökösödés problémáját. Az ország legnagyobb birtokosa, Szapolyai János már 1505-ben fellépett az Annával kötendő jövendő házasság érdekében. A Szapolyai János körül szerveződött, s hatalomra törő nemesi tábor elérte azt, hogy az 1505. szeptemberi rákosi országgyűlés határozatot hozott, mely szerint a jövőben idegen nem választható meg magyar királynak. Ez a Habsburgok és Ulászló között még 1491. november 7-én Pozsonyban kötött béke megsértését jelentette, amelyben megerősítették a Mátyás és III. Frigyes közötti 1463. évi szerződést, tehát azt, hogy törvényes fiúörökös hiányában a Habsburg-ház örökli a magyar koronát.[2079] A Habsburg trónutódlást megkérdőjelező rákosi végzést követően Miksa hadat üzent Magyarországnak, s csapatai felvonultak az osztrák–magyar határra. A rákosi országgyűlés határozata Ulászló tetszését sem nyerte el, mert az magyar–osztrák háborúval fenyegetett. A Miksához fűződő jó viszony fenntartása mellett emelt szót Ulászló király unokaöccse, Brandenburgi György is, aki Frigyes brandenburgi választófejedelem és Jagelló Zsófia, Ulászló testvérének a gyermeke volt. 1505-től Magyarországon élt, és a királyi udvar legbefolyásosabb személye lett. A király fogadott fiának is nevezték.[2080] A Brandenburg-ház I.Miksa császár elkötelezett híve volt, így nem véletlen, hogy György éppen abban az évben érkezett Magyarországra, amikor a Szapolyai János körüli nemesi tábor nyíltan a hatalomra tört. Ulászló király unokaöccse segítségével titokban követet küldött Miksához, és 1506 márciusában szerződést kötött vele, amelynek értelmében lányát, Annát, majd Miksa unokájához, Ferdinándhoz fogja feleségül adni. Ha pedig fia születne (Anna királyné ekkor éppen várandós volt), akkor az Miksa

[2074] OBA Nr. 18446.
[2075] E. Kovács 2008, 171–186.; Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 336.; Györkös 2016, 20–27.; Kulcsár 1981, 89–91.
[2076] Deutschordens-Zentralarchives Nr. 4520.
[2077] OBA Nr. 18619, 18651, 18703.
[2078] Györkös 2016, 29.
[2079] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 337.
[2080] Csepregi 2007, 60.

leányunokáját, Máriát fogja feleségül venni. Halála esetén Miksára ruházta a gyermekei feletti gyámságot. A Szapolyai vezette nemesi ellenzék viszont a Habsburgok katonai felvonulására válaszul háborút kezdett a nyugati határnál. 1506 júniusában Miksa csapatai átlépték a határt, és elfoglalták Kismartont, Sopront, Pozsonyt és a Csallóközt. Mivel 1506. július 1-én II. Ulászlónak fia született, a trónöröklés miatti háború tárgytalanná vált, és július 19-én megkötötték a békét.[2081] Ennek a megállapodásnak komoly külpolitikai vonzatai lettek. Ulászló király Miksa oldalára állt, és ezzel együtt el kellett fogadnia a Német Lovagrendet is, azaz gyakorlatilag ismét feszültebbé vált a viszonya családja lengyelországi tagjaival.[2082] 1508 decemberében XII. Lajos francia, Ferdinánd spanyol, Miksa német–római uralkodó és II. Gyula pápa létrehozta Velence ellen a cambrai-i ligát.[2083] A császár igyekezett a magyar királyt is rábeszélni a ligához való csatlakozásra, melynek tagjai lényegében Velence területeinek felosztásáról is megállapodtak. Miksa felajánlotta Ulászlónak a velencei uralom alatti Dalmácia visszaszerzésének lehetőségét, aki a magyar rendekkel együtt komolyan mérlegelte is a kedvezőnek tűnő politikai helyzetet. Az azonnali fellépéstől azonban visszatartotta a török támadástól való félelem, mert a szultán csapatokat vonultatott fel Boszniában, s kész volt beavatkozni Velence oldalán.[2084] 1509. május 14-én Agnadello mellett a velencei haderő súlyos vereséget szenvedett a franciáktól, és ennek következtében Észak-Itáliában jelentősen megnőtt XII. Lajos francia király befolyása és politikai súlya. 1509 júliusában Velence visszafoglalta a császártól Padua városát,[2085] és Miksa meggyengülése, a franciák megerősödése, valamint Velence talpra állása együttesen meggyorsította a cambrai-i liga széthullását. A Miksa és Velence közötti 1509. évi háborúban részt vett II. Ulászló király másik unokaöccse, Brandenburgi György öccse, Albert is, aki súlyosan megsebesült. Felépülése után Magyarországra utazott, hogy meglátogassa bátyját, aki ekkoriban vette feleségül Hunyadi Mátyás fiának, Corvin Jánosnak az özvegyét, Frangepán Beatrixot, s ezzel a magyar arisztokrácia tagjává vált. Magyarországi tartózkodása alatt nagybátyjával, Ulászló királlyal is találkozott.[2086] A török veszély miatt a magyar király igyekezett minél szorosabb kapcsolatot kialakítani a Habsburgokkal és a Német-római Birodalommal. Ehhez kapcsolódóan diplomáciai téren II. Ulászló határozottan kiállt a császár által támogatott Német Lovagrend mellett. A Lengyelország és a Német Lovagrend 1466 után megmaradt állama, Kelet-Poroszország közötti viszályban megpróbált közvetíteni a felek között. A lengyelországi Poznańban 1510 júliusában rendezett tanácskozásra I. Miksa császár, Zsigmond lengyel–litván király és

[2081] Engel – Kristó – Kubinyi 2005, 337.; Fuchs 1979, 35.; Kulcsár 1981, 105,
[2082] Pósán 2016g, 110–111.
[2083] Feldbauer – Morrissey 2002, 148.; Fuchs 1979, 28.
[2084] Jászay 1990, 206–208.
[2085] Global Chronology 479.
[2086] Sach 2002, 170–171.

a lovagrend nagymesterének testvére, a szász herceg mellett Ulászló is elküldte követeit.[2087] A lovagrend helyzetével, közjogi státusával foglalkozó poznańi megbeszélések eredménytelenül zárultak, ezért Friedrich von Sachsen nagymester 1510 őszén Poroszország irányítását egy négy főből álló régenstanácsra bízta, s ő maga Németországba utazott, hogy a Német Lovagrend mellé birodalmi fejedelmi támogatókat keressen. Ott, német földön halt meg 1510. december 14-én.[2088]

Halálának hírére Königsbergben a lovagrend főbb tisztségviselői azonnal gondolkodni kezdtek a leendő új nagymester személyéről. Ugyanazt az elvet akarták követni, mint Friedrich von Sachsen megválasztásakor, azaz most is valamelyik választófejedelmi házból kívántak valakit felkérni nagymesternek. Tekintettel arra, hogy a brandenburgi őrgróf közismerten a császár egyik leghűségesebb híve volt, a lovagrend főbb tisztségviselői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a következő nagymester a Hohenzollern családból kerüljön ki, s ennek révén az eddigieknél nagyobb mértékben számíthassanak a császár és a Birodalom támogatására is. Abban, hogy az új nagymester személyét illetően Brandenburgi Albert neve merült fel, bizonyára nagy szerepe volt két bátyjának, Györgynek, aki komoly befolyással rendelkezett a magyar–cseh udvarban, és Kázmérnak, aki pedig közvetlenül a császár mellett szolgált.[2089] II. Ulászló magyar–cseh király aktív diplomáciai tevékenységet fejtett ki Brandenburgi Albert megválasztása érdekében. 1511 januárjában két levelet is küldött Königsbergbe, amelyekben őt ajánlotta nagymesternek.[2090] Annak érdekében, hogy a brandenburgi őrgróf fiát válasszák meg a lovagrend vezetőjének, 1511 februárjában tárgyalásra hívta öccsét, Zsigmondot, Lengyelország királyát, mert a leendő nagymester Jagelló Zsigmondnak éppúgy unokaöccse volt, mint Ulászlónak.[2091] Brandenburgi Albert anyja, Zsófia, Ulászló és Zsigmond testvére volt, aki Frigyes brandenburgi őrgrófhoz ment feleségül.[2092] 1511. március 17-én a két Jagelló-házi király a sziléziai Boroszlóban (Wrocław) találkoztak, hogy unokaöcsük jövőjéről egyeztessenek.[2093] Erre azért volt szükség, mert a lengyel kormányzat megítélése szerint Albert személye a Német Lovagrend élén a rokoni kapcsolat ellenére inkább fenyegetést és politikai feszültséget jelentett, mert kiterjedtebb politikai háttérrel és lehetséges támogatói körrel rendelkezett, mint elődje. A lengyel király már 1511. január 17-én a Lukas Watzenrode ermlandi püspöknek írt levelében katonai fellépéssel fenyegetőzött, ha a megválasztandó új nagymester nem ismeri el az 1466. évi thorni békét. A levélben írtak megerősítéseként

[2087] Pole, SRP V. 271–288.
[2088] Jähnig 2015, 337.; Sach 2002, 171.
[2089] Hirsch 1876, 43–53.
[2090] Regesta I/3. Nr. 19376, 19381.
[2091] Regesta I/3. Nr. 19397.
[2092] Sach 2002, 170–171.; Kulcsár 1989, 104–106.
[2093] Regesta I/3. Nr, 19400.

mozgósította a porosz–lengyel határnál állomásozó csapatokat.[2094] A lengyel aggodalmakat erősítette a pápaság és a császár magatartása is, mert Róma számára a kánonjoggal ellentétes és elfogadhatatlan volt, hogy a Német Lovagrend, mint egyházi, szerzetesi közösség, világi hatalom vazallusa legyen. A császár viszont a Birodalomhoz tartozó területként tekintett Poroszországra, a lovagrendi területekre.[2095] A thorni béke elismerésének kérdése, s ezzel összefüggésben a nagymesternek a lengyel király előtti hódolattétele kulcsfontosságú volt a Német Lovagrend és Lengyelország közötti viszonyban. Zsigmond lengyel király a sógorához, Frigyes brandenburgi őrgrófhoz írt levelében azt hangsúlyozta, hogy unokaöccse, Albert, a leendő nagymester ne tagadja meg a thorni béke elismerését és a lengyel korona előtti hűségeskü letételét.[2096]

1511. január 27-én az a négyfős régenstanács, amit még Friedrich von Sachsen nagymester nevezett ki 1510-ben, mielőtt Németországba utazott volna, tájékoztatta Kelet-Poroszország rendjeit az új nagymester megválasztásával kapcsolatos tárgyalások állásáról.[2097] Jagelló Zsigmond király 1511. május 18-án arra szólította fel a kelet-poroszországi rendeket, hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy az új nagymester betartsa az 1466. évi békeszerződésben foglaltakat, mert elődje, Friedrich von Sachsen nem tett eleget ilyen irányú kötelezettségének.[2098] A lovagrend melletti kiállása és támogatása bizonyságául Miksa császár 1511. május 3-án kiadott oklevele felhatalmazta az északi német fejedelmeket, hogy abban az esetben, ha a thorni béke elismerésének, vagy a korona előtti hűségeskü letételének megtagadása miatt Lengyelország megtámadná Kelet-Poroszországot, katonai erővel lépjenek fel a keresztes lovagok oldalán.[2099] A császár egyértelmű politikai kiállását látva, egy esetleges katonai konfliktus lehetőségét számba véve a Német Lovagrend poroszországi káptalana már 1511. május 9-én úgy döntött, hogy megerősítik a várakat, megnövelik a helyőrségek létszámát, s hadianyag, valamint élelmiszer raktárakat állítanak fel.[2100] 1511. június 28-án a császár arról tájékoztatta a leendő nagymestert, hogy újból birodalmi átokkal sújtotta Danzig (Gdańsk) és Elbing (Elbląg) városokat, és ezzel megtiltotta a német Hanza-kereskedőknek, hogy ezekkel a városokkal, azok polgáraival kereskedjenek.[2101] Miksa Lengyelország-ellenes, és a Német Lovagrendet támogató lépései mögött Krakkóban alapvetően a Hohenzollernek mesterkedését látták, és Brandenburgi György magyarországi szerepét, a királyi

[2094] Acta Tomiciana I. Nr. 165.
[2095] Biskup 1980, 408.; Hejnosz 1968, 105–122.; Israel 1952, 32, 52.; Pósán 2012b, 17–38.
[2096] Joachim, Politik I. Nr. 20.
[2097] ASP V. Nr. 202.
[2098] Regesta I/3. Nr. 19439.
[2099] Joachim, Politik I. Nr. 30.
[2100] Sach 2002, 179.
[2101] Regesta I/3. Nr. 19444.

udvarban meglévő befolyását, Ulászló külpolitikáját is ebből a megközelítésből értelmezték.

A magyarországi Jagellók és a Német Lovagrend Brandenburgi Albert nagymester idején (1511–1525)

Albertet hivatalosan 1511. február 14-én — távollétében — választották meg a Német Lovagrend nagymesterévé, de csak jóval később, 1512 őszének végén érkezett meg a lovagrend poroszországi székhelyére, Königsbergbe. Előtte látogatást tett Miksánál, hogy megerősítse a császár pártfogását, és Németországban felkereste a lovagrendet eddig is támogató fejedelmi házakat. Ebből a célból Szászországba, Brandenburgba és Frankföldre utazott, s ezek az utak egyúttal arra is alkalmasak voltak, hogy elodázza a lengyel király által követelt hűségesküt is.[2102] Albert már megválasztása előtt készült arra, hogy minél több német fejedelmi támogatót szerezzen a lovagrendnek (ami huzamosabb idejű németországi tartózkodással járt), ezért még 1511. február 14-én a lovagrendi területek kormányzásával megbízta Simon von Drache nagykomtúrt, Job von Dobeneck pomesaniai és Günther von Bünau samlandi püspököket.[2103] Az elődje által bevezetett gyakorlatot folytatta, hogy távollétében Kelet-Poroszországban egy kormányzó tanácsra bízta a hatalmat. 1512 februárjában, immár a Német Lovagrend hivatalos nagymestereként részt vett a nürnbergi birodalmi gyűlésen, hogy ott fejedelmi támogatókat keressen a keresztes lovagoknak.[2104] 1512 májusában a mainzi választófejedelemség rendjeivel tárgyalt a Német Lovagrend támogatásáról,[2105] majd a trieri birodalmi gyűlésen azzal a kéréssel fordult a birodalmi rendekhez, hogy Poroszország katonai megsegítésére egy évig finanszírozzanak egy 5000 főnyi zsoldos sereget. Elképzelése szerint a birodalmi rendek, a császár és a Német Lovagrend együttesen 20000 főnyi hadsereget állítana ki, és azzal támadna Lengyelország ellen.[2106] Ugyanekkor a császár újból felhatalmazta Brandenburg, Szászország és Pomeránia fejedelmeit, hogy egy lengyel–porosz háború esetén a nagymestert támogassák.[2107] De Brandenburgi Albert nemcsak nyugatra, hanem kelet felé is tekintett, és kapcsolatokat keresett a moszkvai nagyfejedelemmel, aki 1511. szeptember 21-én egy Lengyelország ellenes szövetség tervéről írt a nagymesternek.[2108] Albert diplomáciai aktivitása, a császár és az északi német fejedelmek egyértelmű politikai támogatása miatt

[2102] Vercamer 2011, 216.
[2103] Regesta I/3. Nr. 19392.
[2104] Biskup 1990, 116.; Joachim, Politik I. Nr. 46, 47.
[2105] Regesta I/3. Nr. 19636.
[2106] Joachim, Politik I. Nr. 51.; Sach 2002, 185–186.
[2107] Joachim, Politik I. Nr. 48.
[2108] Regesta I/3. Nr. 19479.

egyre feszültebbé vált a viszony Lengyelország és a Német Lovagrend között.[2109] Zsigmond lengyel király helyzete erősítése érdekében a Habsburgok mellé felsorakozott bátyja, Jagelló Ulászló magyarországi belső ellenzékének vezéralakjával, Szapolyai Jánossal fűzte szorosabbra kapcsolatát, és 1512 februárjában feleségül kérte annak húgát, Borbálát.[2110] Zsigmond házassága tovább rontotta a viszonyt a császárral, mert Miksa az Ulászlóval kötött 1506-os egyezmény veszélyeztetését látta benne, és feszültté tette a magyar–lengyel kapcsolatokat is.[2111]

A politikai megfontolások mellett más oka is volt annak, hogy a nagymester megválasztása után nem utazott azonnal Poroszországba. Nem lehetett ugyanis biztos abban, hogy a lengyel király nem próbálja-e megakadályozni beutazását a lovagrendi területekre. Igaz ugyan, hogy megválasztása után egy hónappal, 1511. augusztus 4-én Zsigmond király menlevelet állított ki számára, amelyben ígéretet tett, hogy Lengyelországon keresztül szabadon Poroszországba utazhat,[2112] de Albert bizalmatlan volt. Nyílt háborút azonban a nagymesteren kívül ténylegesen egyik fél sem akart. Zsigmond lengyel királynak már 1511 májusában a Litvániát fenyegető tatár veszéllyel kellett foglalkoznia, a következő évben pedig újból kitört a lengyel–orosz háború, ami 10 évig tartott.[2113] A császár figyelmét az itáliai háború, a franciákkal folytatott küzdelem kötötte le, s ekkor, 1511-ben alakult meg a Franciaország ellenes szövetség, az ún. Szent Liga, amely Itália francia uralom alóli felszabadítását tűzte ki célul.[2114] A politikai támogatás kinyilvánítása mellett Miksa és a birodalmi fejedelmek egyaránt arra bíztatták a nagymestert, hogy tárgyalásokkal rendezze a lovagrend és Lengyelország viszályát. A trieri birodalmi gyűlésen úgy döntöttek, hogy a lovagrend katonai megsegítésének érdemi tárgyalását elhalasztják a Reichstag következő ülésére.[2115] A császár csak annyit tett a lovagokért, hogy levelet írt a lengyel királynak a nagymesterrel folytatandó tárgyalások előmozdítása érdekében. A birodalmi katonai segítség hiányát látva Brandenburgi Albert kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni a krakkói udvarral, s többszöri levélváltás után végül abban állapodtak meg, hogy 1512. június 24-én Krakkóban fognak érdemben tárgyalni a vitás kérdésekről. Ezt azonban a lengyel fél néhány héttel későbbre halasztotta, mert a király úgy döntött, hogy 1512 novemberében, a Petrikauba összehívott lengyel országgyűlés keretein belül fog tárgyalni a lovagrenddel, ezzel is érzékeltetve azt, hogy Kelet-Poroszország és a Német Lovagrend a lengyel korona fennhatósága alá tartozik, így a vele kapcsolatos kérdéseket a szejm előtt

[2109] Zivier 1915, 72–73.
[2110] Kulcsár 1981, 115.; Zombori 2004, 224.
[2111] Hoffmann 1911, 27.
[2112] Regesta I/3. Nr. 19558.
[2113] Davies 2006, 125.; Topolski 1989, 106.; Srodecki 2015, 294.; Jasienica 1978, 291.
[2114] Pósán 2003, 374.
[2115] Regesta I/3. Nr. 19635.

kell tisztázni.[2116] Albert nagymester azonban ezt nem volt hajlandó elismerni, ezért nem a lovagrend valamelyik tisztségviselőjét, hanem a császár szolgálatában álló testvérét, Kázmért hatalmazta fel 1512. november 2-án, hogy Petrikauban az ő nevében a lengyel királlyal tárgyaljon.[2117] A petrikaui tárgyalás a Német Lovagrend és Lengyelország közötti konfliktus megoldására tett utolsó olyan próbálkozás volt, amely még az 1466. évi toruńi béke alapján próbálta rendezni a vitás kérdéseket. Az 1512. december 17-én elfogadott megállapodás jelentős befolyást biztosított a lengyel királynak a jövőbeni ermlandi püspökválasztásba, megerősítette a toruńi békében meghúzott határokat, Lengyelország viszont elállt a békeszerződés azon cikkelyétől, mely előírta, hogy a lovagrendbe lengyel nemeseket is fel kell venni, mert 1466 óta erre nem is volt példa. Zsigmond király a lengyel korona vazallusának számító Német Lovagrend katonai kötelezettsége terén is engedett: a lovagoknak keresztény uralkodó ellen csak abban az esetben kell hadba vonulniuk, ha Lengyelországot érné támadás. Mindemellett a király a lovagrendnek adományozta a Lembergtől északra fekvő Sokal várát a hozzá tartozó uradalommal együtt, valamint Miechów és Koprzywnica ciszterci apátságok bevételeiből évi 2000 aranyforintot, hogy a lovagok Podóliában a törökök és tatárok ellen harcolhassanak.[2118] A petrikaui megállapodás Lengyelországban azt a reményt ébresztette, hogy a porosz kérdést sikerült megoldani. Fabian Luzjański, az új ermlandi püspök 1512. december 4-én úgy fogalmazott, hogy a tárgyalások vége felé úgy tűnik mindkét fél megelégedésével sikerül „örök békét" kötni.[2119] A lengyel oldalon megnyilvánuló optimizmus arra épült, hogy Kelet-Poroszországban a Német Lovagrend tisztségviselői közül is sokan a tárgyalásokon elfogadott feltételek megtartását szorgalmazták.[2120] Ugyanakkor Miksa, aki a lovagrendi területeket a Birodalom részének tekintette, megtiltotta a nagymesternek, a lovagrend tisztségviselőinek, sőt Kelet-Poroszország rendjeinek is a petrikaui egyezmény elfogadását.[2121] Albert nagymester brandenburgi rokonai a császárhoz hasonlóan a megállapodás visszautasítása mellett foglaltak állást.[2122] Az elutasítás nyílt szembefordulást jelentett a lengyel királlyal, ezért Brandenburgi Albert szempontjából különösen fontossá vált családtagjainak pozíciója, befolyása, politikai súlya. Éppen ezért volt jelentősége Ulászló magyar–cseh király 1512. december 20-án Krakkóba írt levelének, amelyben arról tájékoztatta testvérét, a lengyel uralkodót, hogy hamisak azok a híresztelések, miszerint udvara legbefolyásosabb tagját, Brandenburgi Györgyöt baleset érte volna.[2123]

[2116] Sach 2002, 186.
[2117] Regesta II. Nr. 3926.
[2118] Biskup 1980, 411–412.
[2119] ASPK VI. Nr. 22.
[2120] Acta Tomiciana II. Nr. 164.
[2121] Acta Tomiciana II. Nr. 229.; Regesta I/3. Nr. 19702.
[2122] Biskup 1980, 212.; Sach 2002, 190.
[2123] Regesta I/3. Nr. 19626.

Személyének fontosságával a krakkói udvar nagyon is tisztában volt, ezért 1513. január 4-én levélben újabb megerősítést kértek Magyarországról az állapotát illetően.[2124]

1512 nyarán III. Vaszilij, moszkvai nagyfejedelem hadat indított a lengyel–litván állam ellen. A Német Lovagrend livóniai tartományi elöljárója (Landmeister) 1513. február 13-án arról tájékoztatta a nagymestert, hogy az orosz sereg Mihail Glinski herceg vezetésével ostrom alá vette Szmolenszket.[2125] A Poroszországgal kapcsolatos politikai célokat szem előtt tartva, de tekintettel a katonai helyzetre, a petrikaui tárgyalások után Zsigmond már nem sürgette a nagymester hűségesküjét, hanem a lovagrend katonai támogatását kérte az orosz háborúhoz.[2126] Brandenburgi Albert nagymester kényes helyzetbe került. A Német Lovagrend, amit egykor a kereszténység, a katolicizmus ellenségeivel szembeni küzdelem vállalásának jegyében alapítottak, nem utasíthatta vissza az ortodox, az schismatikus Moszkvával szembeni hadakozást. Ugyanakkor egy ilyen lépés tönkre tette volna a formálódó Lengyelország ellenes porosz–orosz kapcsolatokat. De politikai szempontból is elfogadhatatlan volt a lengyel király kérése, mert a háborúban való részvétellel a nagymester elismerte volna a petrikaui megállapodást, s ezzel együtt az 1466.évi békeszerződést és a lengyel korona fennhatóságát. A nagymester, hogy időt nyerjen, azt válaszolta, hogy a lengyel segítségkérés teljesítése érdekében össze kell hívni a lovagrendi állam rendi gyűlését,[2127] ami 1513. áprilisában össze is ült.[2128] Előtte azonban lázas egyeztetéseket folytatott a kialakult helyzetről Brandenburg és Szászország fejedelmeivel, a lovagrend livóniai tartományi mesterével és az elzászi rendtartomány (Ballei) elöljárójával (Landkomtur).[2129] Ennek a kényes politikai szituációnak a lovagrend szempontjából elfogadható megoldására a Szentszék segítségét is kérte, hiszen a pápaság a toruńi békét soha nem ismerte el. 1513 április elején X. Leo pápa levélben kérte Zsigmond lengyel királyt, hogy rendezze a viszonyát a lovagrenddel,[2130] majd a hónap végén mindkét felet arra szólította fel, hogy vitás ügyeik megoldása érdekében haladéktalanul üljenek ismét tárgyalóasztalhoz.[2131] A nagymester a császári udvarban szolgáló testvére, Kázmér révén igyekezett megtudni, hogy az adott ügyben milyen álláspontot képvisel Miksa. Kázmér őrgróf 1513. április 25-én írt levelében számolt be Albertnek arról, hogy a császár hogyan viszonyul a korabeli Európa fő politikai kérdéseihez, így a Német Lovagrend ügyéhez, és arról is írt, hogy ura megbízásából találkozott Ulászló magyar–

[2124] Regesta I/3. Nr. 19653.
[2125] Regesta I/3. Nr. 19685.
[2126] Regesta I/3. Nr. 19676, 19677, 19688, 19704, 19722, 19723.
[2127] Regesta I/3. Nr. 19713.
[2128] ASP V. Nr. 204.
[2129] Regesta I/3. Nr. 19723, 19724, 19725, 19727.
[2130] Regesta I/3. Nr. 19729.
[2131] Regesta I/3. Nr. 19750.

cseh királlyal.[2132] A nagymester másik testvére, Brandenburgi György 1513. június 6-án a magyarországi hírekről számolt be.[2133] Mivel Zsigmond lengyel király továbbra is megkérdőjelezte a Habsburgok örökösödési jogát a magyar és a cseh koronákra, a császár határozottan Lengyelország ellenes álláspontot képviselt, aminek egyértelmű bizonyságát is adta. 1513. június 6-án újból birodalmi átok alá helyezte a lengyel koronához, de ugyanakkor a Hanza szövetséghez is tartozó Elbing és Danzig városokat.[2134] Ezzel együtt meg kívánta újítani III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemmel azt a szövetséget, amit még 1490-ben kötött annak apjával, III. Ivánnal. Ennek egyértelműen Lengyelország ellenes tartalma volt. Az 1513. augusztus 11-én írt levelében Miksa arról tájékoztatta a nagymestert, hogy Georg Schnitzenpaumer személyében követet küld Moszkvába. Közölte, hogy Moszkvával, Dániával, Szászországgal, Brandenburggal és a Német Lovagrenddel (azaz Kelet-Poroszországgal) nagy szövetséget akar létrehozni a lengyel–litván állammal szemben.[2135] 1513. szeptember 21-én megtiltotta a lovagrendnek, hogy tudta és beleegyezése nélkül bármiféle tárgyalást folytasson, vagy megállapodást kössön a lengyel királlyal.[2136] Zsigmond a litván területekre betört orosz hadak megállítására, és a formálódó lengyel ellenes szövetség ellensúlyozására 1513 szeptemberében szövetséget kötött a krími tatárok kánjával, Mengli Girájjal. Ennek hírére viszont a nagymester azzal érvelt, hogy a pogányokkal szövetkező lengyel uralkodó megsegítése már nem kötelessége a lovagrendnek.[2137] 1513 őszén a tatárok betörtek a rjazanyi területekre, és az orosz erők jelentős részét elvonták Litvániából. Ezt követően Zsigmond egyértelműen a hűségeskü letételére szólította fel Brandenburgi Albertet, és november 11-ét szabta meg határidőnek.[2138] Miksa határozott álláspontját látva azonban a nagymester nem tette le az esküt a megszabott határidőre, így megnőtt a veszélye annak, hogy a lengyel király esetleg fegyveres erővel lép fel a Német Lovagrend ellen. Emiatt a császár 1513. december 24-én ígéretet tett arra, hogy tűzfegyvereket, ágyúkat készíttet a lovagrend számára.[2139] Az 1514. január 29-én kelt levelében újból felhatalmazta Brandenburg, Mecklenburg és Pomeránia fejedelmeit, hogy támadás esetén katonai segítséget nyújtsanak a nagymesternek.[2140] Diplomatáin keresztül elérte, hogy Dorpat (Tartu) és Reval (Tallin) kereskedői ismét megnyithatták a III. Iván által bezárt novgorodi Hanza-kontort. Az erről szóló szerződésnek egyértelműen lengyel ellenes tartalma volt, mert a Hanza

[2132] Regesta I/3. Nr. 19745.
[2133] Regesta I/3. Nr. 19783.
[2134] Regesta I/3. Nr. 19782.
[2135] Regesta I/3. Nr. 19852.
[2136] Regesta I/3. Nr. 19885.
[2137] Acta Tomiciana II. Nr. 312.
[2138] Sach 2002, 190.
[2139] Regesta I/3. Nr. 19950.
[2140] Regesta I/3. Nr. 20012, 20013, 20014, 20015, 20016.

szövetséghez tartozó Danzig, Elbing és Thorn városok kalmárait kizárta a kontor használatából, azaz a novgorodi kereskedelemből.[2141] Azt követően, hogy a tatárokat visszaverte, Vaszilij nagyfejedelem újabb hadjáratot indított a lengyel–litván állam ellen, s 1514 júliusában elfoglalta Szmolenszket. Alig másfél hónappal később, szeptember 8-án azonban Zsigmond király serege súlyos vereséget mért az oroszokra Orša mellett.[2142] Erről a tényről, nyilvánvaló politikai célzattal, nyomásgyakorlási szándékkal, a lengyel király és megbízottja, Fabian ermlandi püspök az elsők között tájékoztatta a Német Lovagrendet.[2143] Jóllehet ez a győzelem a hadi helyzetet egyáltalán nem változtatta meg, s Szmolenszk továbbra is orosz kézen maradt, a lengyel királynak jelentősen megnőtt a tekintélye Európában, amit igyekezett kihasználni. Birodalmát a törökökkel, tatárokkal és a schismatikus oroszokkal szemben a kereszténység védőbástyájának állította be (*antemurale Christianitatis*). X. Leo pápa pedig a győzelem tiszteletére ünnepi misét tartott Rómában.[2144] 1414. október 29-én a lengyel király újabb oroszokkal szembeni katonai sikerekről tájékoztatta a nagymestert.[2145] Az orosz hadszíntérről jövő rossz hírek mellett Albrecht von Brandenburg arról kapott hírt, hogy nagybátyja, Ulászló magyar–cseh király, a lovagrend támogatója, nagyon beteg, és közel a halála. Ragnit (Nyeman) komturja értesítette, hogy a magyar király betegségének hírére Zsigmond otthagyta a litvániai hadszínteret, és visszatért Krakkóba.[2146] Meg akarta akadályozni, hogy Ulászló halála esetén Miksa legyen a kiskorú örökös, Lajos gyámja, és érvényesíteni akarta befolyását a Jagellók magyar és cseh területein. Kétségtelennek látszott az is, hogy ha Ulászló meghal, a magyar rendek az 1514. évi parasztfelkelést leverő Szapolyai Jánost, Zsigmond sógorát választják meg Magyarország kormányzójává. Az Ulászló betegségéről szóló híresztelések azonban túlzónak bizonyultak, mert a király hamarosan jobban lett.[2147] Mivel Ulászló felépülésével szertefoszlott annak a lehetősége, hogy Zsigmond kiterjessze befolyását Magyarországra és Csehországra, az orosz háborúban az Orša melletti győzelem nem hozott érdemi fordulatot, s továbbra is fennállt a császár és a moszkvai nagyfejedelem szövetsége, a Német Lovagrend pedig császári és birodalmi fejedelmi támogatással a háta mögött továbbra sem mutatott hajlandóságot az 1466. évi béke elfogadására, a lengyel udvarban egyre inkább kezdtek hajlani arra, hogy tárgyalásokat kezdjenek Miksával. A császár figyelmét és erőit alapvetően az itáliai háború kötötte le, s mivel keleten nem sok reményt lehetett fűzni az oroszok gyors sikeréhez, szintén kész volt tárgyalóasztalhoz ülni, hogy Magyarországon és Csehor-

[2141] Raba 1978, 579.
[2142] Hellmann 1976, 62.
[2143] Regesta I/3. Nr. 20209, 20215, 20219.
[2144] Sach 2002, 212–213.; Srodecki 2015, 297.
[2145] Regesta I/3. Nr. 20251.
[2146] Regesta I/3. Nr. 20289.
[2147] Kulcsár 1981, 151.

ságban érvényesíthesse érdekeit. A Habsburgok magyarországi helyzetének megszilárdítása a Fuggerek számára is fontossá vált, mert itteni érdekeiket veszélybe sodorták az 1514. évi országgyűlési végzések. Miksának csak azzal a feltétellel folyósították az itáliai háborúhoz szükséges pénzt, ha tárgyalóasztalhoz ül a lengyelországi Jagellókkal.[2148] Az előzetes tárgyalások, amelyen a császár, a lengyel–litván és a magyar–cseh uralkodók követei vettek részt, Pozsonyban folytak, azokon sem a Német Lovagrend, sem pedig a moszkvai nagyfejedelem nem képviseltette magát.[2149] A pozsonyi egyeztetések után került sor 1515 nyarán a bécsi tárgyalásokra. A július 22-én aláírt megállapodásban Miksa és Zsigmond kölcsönösen jelentős engedményeket tettek eddigi politikájukhoz képest. A császár elismerte az 1466. évi toruńi békét és az abból következő status quót. A lovagrend és Lengyelország közötti vitás ügyekben egyfajta „oltalmazói jogot" kapott a Német Lovagrend felett, ami azt is jelentette, hogy a nagymester a jövőben nem folytathat önálló diplomáciai tárgyalásokat, csak a császáron keresztül. ugyanakkor ezzel fenntartotta a lovagrendi területek Birodalomhoz tartozásának elvét, s ezzel együtt annak a lehetőségét, hogy a nagymesternek mégse kelljen hűségesküt tenni a lengyel király előtt. A bécsi szerződésben Zsigmond elismerte a Habsburgok jogát a magyar és a cseh koronára, és ezzel együtt a lengyel befolyás végét s a császári befolyás kizárólagosságát Ulászló országaiban. A Habsburg–Jagelló szerződést az 1506. évi bécsújhelyi megállapodás szerinti kettős házasságkötéssel erősítették meg.[2150]

1515. július 22. után Miksa lengyel politikája a Jagellókkal kötött béke megőrzésére irányult, mert az itáliai hadszíntéren nem különösebben álltak jól az ügyei, de a császári trón utódlásának kérdése ugyancsak lekötötte figyelmét. A Habsburgok utódlásához szüksége volt a cseh választói méltóságot birtokló Ulászló támogatására, ehhez azonban elengedhetetlen volt, hogy Lengyelország ne támogassa Magyarországon Szapolyait és híveit.[2151] A magyar–cseh és a lengyel–litván uralkodók közötti jó viszony helyreállását jelezte, hogy 1515 augusztus elején mindkét király egy Derer von Zedlitz nevű nemesembert ajánlott a nagymester figyelmébe, hogy az illetőt vegyék fel a Német Lovagrendbe.[2152] Az 1515. évi Habsburg–Jagelló békeszerződés nyilvánvalóvá tette a nagymesternek, hogy a császártól érdemi, katonai segítséget ezek után nem várhat. Az 1515. szeptember 13–14-ki marignano-i csata után, amikor a franciák visszafoglalták Lombardiát, ez még nyomatékosabbá vált. A helyzet ilyen irányú megváltozása azonban nem óvatosságra, hanem sokkal inkább a moszkvai kapcsolatok szorosabbra fűzésére ösztönözte Brandenburgi Albertet, hiszen tényleges katonai fellépést egyedül innen remélhetett. Az orosz szövetség erősítését leginkább

[2148] Kulcsár 1981, 152–154.
[2149] Sach 1998, 350.
[2150] Liske 1867, 463–558.; Liske 1878, 445–465.; Vercamer 2011, 218.; Sach 2002, 229.
[2151] Sach 1998, 353.
[2152] Regesta I/3. Nr. 20550, 20552.

Dietrich von Schönberg, a nagymester Szászországból származó barátja és legfőbb bizalmasa szorgalmazta.[2153] Arról azonban nem tett le a nagymester, hogy támogatókat találjon a német fejedelmek körében. Erről árulkodik Frigyes szász herceg 1515. december 4-én írt levele is, amelyben megköszönte a lovagrendnek az ajándékba küldött sólymokat.[2154] 1516. január 10-én a császár meghívta a nagymestert az augsburgi birodalmi gyűlésre, hogy a birodalmi rendek előtt demonstrálhassa: a Jagellókkal kötött békével nem mondott le a Német Lovagrendről, azt a birodalom részének tartja, a nagymestert pedig a birodalmi fejedelmek egyikének.[2155] Albrecht von Brandenburg azonban nem utazott Németországba, hanem a moszkvai kapcsolatot igyekezett építeni, de a császár és a lengyel király felé is aktívabb diplomáciát kezdett.[2156]

1516. március 13-án meghalt Ulászló király. Utóda kiskorú fia, Lajos lett, akinek az udvarában továbbra is a nagymester testvére, Brandenburgi György volt a legbefolyásosabb ember. A Habsburg–Jagelló szerződés azonban Szapolyai hatalmi törekvéseivel szemben a magyarországi Jagellók érdekeit, II. Lajos koronájának stabilitását szolgálta, ezért még Brandenburgi György sem akart a Német Lovagrend oldalán állva oly mértékben elköteleződni, ami konfliktust okozott volna Krakkóval. A lovagrend ugyanis egyre nyíltabb katonai előkészületeket tett. Albert nagymester 1516. április 13-án pl. azt írta Heinrich Reuss von Plauen-nek, Bartenstein (Bartoszyce) komturjának, hogy a közelgő háború miatt szerelje fel erőit, erősítse meg a falakat és fegyverkészleteit.[2157] A nagymester tudtával és beleegyezésével Kelet-Poroszország területéről portyázó-rabló betörések indultak a lengyel korona közvetlen fennhatósága alatt álló ermlandi püspökségbe. Az ún. Királyi Poroszország (az 1466 után Lengyelországhoz került lovagrendi területek) prelátusai, méltóságviselői és rendjei 1516. május 31-én kelt levelükben panaszt tettek a nagymesternél az ermlandi határvidékeken folyó rablások miatt.[2158] Egy hónappal később már maga a lengyel király írt levelet a nagymesternek, hogy a Poroszországból jött rablók milyen károkat okoztak.[2159] 1516 júliusában Fabian ermlandi püspök több erőszakos rablóakcióról számolt be.[2160] A portyázásokról a lovagrendi tisztségviselők is tettek jelentést. Balga (Veszelnoje) elöljárója például 1516. július 13-án azt jelentette, hogy Kelet-Poroszországból martalócok támadtak Mehlsack (Pieniężno) vidékére.[2161] Tovább élezte a helyzetet az ermlandi püspök és egy ermlandi földbirtokos nemes, Hippolyt

[2153] Sach 1998, 353–354.
[2154] Regesta I/3. Nr. 20646.
[2155] Regesta I/3. Nr. 20726.
[2156] Regesta I/3. Nr. 20792, 20802.
[2157] Regesta I/3. Nr. 20827.
[2158] Regesta I/3. Nr. 20877.
[2159] Regesta I/3. Nr. 20908.
[2160] Regesta I/3. Nr. 20938, 20939, 20946.
[2161] Regesta I/3. Nr. 20947.

Wedel közötti, régóta folyó magánharc („fehde"), mert a püspök azt feltételezte (s nem ok nélkül), hogy ellenfelét a lovagrend támogatja.[2162] Az ermlandi határvidéken annyira feszültté vált a helyzet, hogy 1516 október végén egy lengyel küldöttség kereste fel a nagymestert, hogy a helyzet rendezéséről tárgyaljanak.[2163] A háborús előkészületeket szolgálta az is, hogy 1516. november 9-én a nagymester megtiltotta a poroszországi lovak exportját.[2164] A közelgő háborúra történő felkészülés és az oroszokkal folytatott egyeztetés természetesen a lengyel udvar előtt sem maradt titok. A számos forrásból származó információk mellett arra is volt példa, hogy a litván nagyfejedelemség területén áthaladó, Moszkvába tartó lovagrendi futárokat sikerült elfogni.[2165] A porosz–lengyel viszonyt migrációs kérdések is nehezítették. Zsigmond király például 1516 őszén több levelében is sérelmezte, hogy a lovagrend befogadta a lengyel és litván területekről elszökött jobbágyokat.[2166] Ilyen külpolitikai körülmények között némileg hűvösebbé vált a magyarországi Jagellók és a Német Lovagrend közötti kapcsolat. Érzékelhetően megritkult a Buda–Königsberg közötti levelezés, és ezek a levelek már nem politikai kérdésekkel foglalkoztak. Az ifjú Lajos király, vagy Brandenburgi György például 1516 májusában csak azért írt a nagymesternek, hogy egy Sigmund Daniel von Henningdorf nevű német nemest vegyék fel a lovagrendbe.[2167] 1517 márciusában a Német Lovagrend és a moszkvai nagyfejedelem katonai szövetséget kötött a lengyel–litván állam ellen.[2168] 1517. augusztus végén a nagymester megtiltotta, hogy Kelet-Poroszországból bármiféle élelmiszert exportáljanak Ermlandba. A kelet-poroszországi Balga és Heiligenbeil (Mamonovo) térségéből lovas portyázók törtek be Ermland földjére, ahol felperzselték Mehlsack elővárosát, a Braunsberg (Braniewo) melletti püspöki birtokról pedig elhajtották a ménest.[2169] Az 1517. év végén a Hohenzollern-ház nagy családi gyűlése Berlinben úgy határozott, hogy segíteni fogják Albertet és a lovagrendet a Lengyelország elleni háborúban. Ugyanezt ígérte Frigyes szász herceg, a mainzi érsek és a lovagrend livóniai ága is.[2170] A német fejedelmek jóindulatát a nagymester — ahogyan korábban is tette — ajándékokkal igyekezett megnyerni. 1516 novemberében testvérének, a brandenburgi őrgrófnak lovakat, feleségének pedig kutyákat és macskákat küldött ajándékba.[2171] 1516 decemberében Frigyes szász herceg és

[2162] Kolberg 1905, 215.
[2163] Regesta I/3. Nr. 21062.
[2164] Regesta I/3. Nr. 21090.
[2165] Regesta I/3. Nr. 20952, 20990.
[2166] Regesta I/3. Nr. 21083, 21092, 21101.
[2167] Regesta I/3. Nr. 20868, 20870.
[2168] Sach 1998, 354.
[2169] Kolberg 1905, 217–218.
[2170] Sach 2002, 375.
[2171] Regesta I/3. Nr. 21088, 21089.

Hermann kölni érsek, 1517 januárjában pedig Richárd trieri és Albert mainzi érsek köszönte meg az ajándékba küldött sólymokat.[2172]

Az 1517-re vagy 1518-ra tervezett és előkészített Lengyelország elleni háborúból azonban semmi sem lett. 1517 márciusában X. Leo pápa egy török elleni keresztes háború tervét vetette fel, amit a császár fő ellenfele, a francia király a kezdetektől támogatott. Emiatt Miksa is felkarolta a keresztes háború ügyét, s ennek érdekében mindent megtett a lovagrend és Lengyelország közötti béke fenntartására. A török elleni közös keresztény fellépés lehetősége arra késztette a pápát, hogy felállítson egy bíborosokból álló küldöttséget. Ennek volt a feladata, hogy az 1518. március 6-ki *Considerantes ac anime revolventes generale Consilium* kezdetű pápai bulla alapján békét teremtsen Európában, és pénzt mobilizáljon a tervezett hadjárathoz.[2173] Ezek a fejlemények meghiúsították a nagymester terveit, hiszen nem remélhette, hogy a keresztény összefogás időszakában bárki érdemi támogatást adna egy Lengyelország elleni háborúhoz. Miksa császár halála (1519. január 12.) azonban új helyzetet teremtett. A császári trónra pályázók, Miksa unokája, Károly, illetve Ferenc, francia király a német választófejedelmek megnyerése érdekében egyaránt ígéretet tett arra, hogy megválasztása esetén támogatni fogja a Német Lovagrendet az 1466-ban elveszített területei visszaszerzésében.[2174] Ezek az ígéretek természetesen a lengyel király előtt sem maradtak ismeretlenek, ezért V. Károly császárrá választása (1519. január 28.)[2175] után felszólította a nagymester a hűségeskü letételére, és a toruńi béke elismerésére. Brandenburgi Albert a császár és a választófejedelmek ígéreteiben, valamint a Moszkvával kötött szövetségben bízva azonban határozottan megtagadta azt. 1519 nyarán orosz és tatár csapatok támadtak a lengyel–litván államra. Moszkva támadása megakadályozta a krakkói udvart, hogy a nagymester nyílt ellenszegülése miatt erőszakkal lépjen fel Kelet-Poroszországban, de az is igaz, hogy a lengyel vezetés katonai értelemben ekkor még nem tartotta komoly fenyegetésnek a lovagrendet.[2176] Véleménye akkor változott meg, amikor 1519 őszén tudomást szerzett arról, hogy a nagymester megbízottai zsoldosokat toboroznak Németországban. A porosz kérdést Zsigmond még az előtt meg akarta oldani, mielőtt a zsoldosok megérkeztek volna, ezért 1519 novemberében csapatokat vonultatott fel a Királyi Poroszország területére, Thorn városában pedig összehívta az ottani rendek gyűlését, akik a lovagrend elleni háború támogatásáról döntöttek.[2177] 1519. december 21-én megérkezett Königsbergbe a lengyel hadüzenet, és ezzel egyidejűleg Sandomierz sztarosztája 1000 lovasból és nagyszámú gyalogosból álló seregével betört Kelet-Poroszor-

[2172] Regesta I/3. Nr. 21114, 21153, 21198, 21208.
[2173] Setton 1976, IV. 169–170.; Wagner 1969, 321.
[2174] Sach 2002, 379.
[2175] Fuchs 1979, 77.
[2176] Zivier 1915, 211–214.
[2177] Akta VII. Nr. 148.

ságba, Riesenburg (Prabuty) vidékére.[2178] Nem sokkal később, 1520. január 1-én a lovagrend csapatai foglalták el az ermlandi püspökségben Braunsberg (Braniewo) városát.[2179] Ezekkel az eseményekkel kezdetét vette a Német Lovagrend és Lengyelország közötti utolsó, ún. „lovas háború", ami váltakozó szerencsével folyt, és óriási pusztítást okozott Kelet- és a Királyi Poroszország, valamint a határos lengyel területeken.[2180] V. Károly császárrá választását követően visszatért Spanyolországba, és csak 1521 nyarán lépett ismét német földre,[2181] így az uralkodó távollétében a lovagrendet támogató német fejedelmek nem kockáztattak tényleges katonai segítségnyújtást, hanem igyekeztek békeközvetítőként fellépni. A mainzi, a szász és a brandenburgi választófejedelmek már 1520. február 24-én arról tájékoztatták a nagymestert, hogy a felek közötti közvetítés és a béke helyreállítása érdekében követeket küldenek Poroszországba.[2182] Egy 1520 áprilisában kelt levél szerint maga a nagymester is szeretett volna fegyverszünetet kötni, de nem azért, hogy tárgyalásokkal rendezzék a vitás kérdéseket, hanem időt akart nyerni ahhoz, hogy Németországból jelentősebb pénzügyi támogatást szerezzen és még több zsoldost fogadjon fel.[2183] Ebből a célból már április 5-én a Birodalomba küldte Claus von Bach nagykomturt.[2184] Egy 1520. április 22-én írt levélben például az olvasható, hogy Szászországban toboroztak zsoldosokat a Német Lovagrend számára.[2185] De nem csak a német fejedelmek, hanem a pápa is a lengyel–porosz konfliktus diplomáciai megoldását szorgalmazta, és szintén követeket küldött Lengyelországba.[2186] 1520 májusában a pápa és a fejedelmek követei is megérkeztek Thorn városába, hogy közvetítsenek a hadakozó felek között.[2187] A háború kirobbanása óta Albert nagymester a testvére, Brandenburgi György révén igyekezett ismét szorosabbra fűzni kapcsolatait a Habsburgok fő szövetségese, II. Lajos magyar–cseh királlyal. Ennek köszönhetően a magyarországi Jagellók is bekapcsolódtak a közvetítői tárgyalásokba, és követeik 1520 májusában ugyancsak megjelentek Thorn városában.[2188]

A lengyelek katonai fölénye a háború kezdetétől nyilvánvaló volt. Egy korabeli, minden bizonnyal a Királyi Poroszországban írt költemény szerint Zsigmond király 30000 főnyi hadsereget vonultatott fel, és 7 hét alatt tervezte a lovagrend legyőzését („*In VII wochen und nicht furttan / Wollen wir das landt*

[2178] Aufzeichnungen, SRP V. 330.
[2179] Aufzeichnungen, SRP V. 331.
[2180] Biskup 1993, 260–328.
[2181] Fuchs 1979, 79.
[2182] Regesta I/3. Nr. 23239.
[2183] Regesta I/3. Nr. 23629.
[2184] Regesta I/3. Nr. 23513.
[2185] Regesta I/3. Nr. 23584.
[2186] Regesta I/3. Nr. 23534.
[2187] Regesta I/3. Nr. 23641, 23643.
[2188] Regesta I/3. Nr. 23654.

gewynnen").[2189] Ereje tudatában Krakkó még fegyverszünet megkötésére sem mutatott hajlandóságot, nemhogy a konfliktus tárgyalásos rendezésére. A nagymester 1520 májusában és júniusában több levelében is beszámolt erről. Írt a német fejedelmeknek, a magyar királynak és a pápának.[2190] A katonai helyzet súlyosságát mutatta, hogy 1520 május végén a lengyel hadak már csak másfél mérföld távolságra voltak a nagymesteri székhelytől, Königsbergtől.[2191] Némi reményt III. Vaszilij nagyfejedelem május 17-ki levele jelentett, amelyben arról értesítette Brandenburgi Albertet, hogy három megbízottja pénzt visz Königsbergbe a lengyelek elleni küzdelemhez.[2192] A nagyfejedelem követei június 6-án érkeztek meg a Német Lovagrend livóniai területeire.[2193] Az oroszoktól kapott pénzt a nagymester zsoldosai fizetésére és újabb csapatok toborzására fordította. Georg samlandi püspök 1520. június 14-én arról számolt be, hogy Georg Anger és Moritz Knebel zsoldoskapitányok vezetésével Németországból 2000 landsknecht érkezett hajókkal Kelet-Poroszországba.[2194] Azt követően, hogy a német választófejedelmek, a magyar–cseh király és a pápa közvetítői kísérlete csődöt mondott, a birodalmi fejedelmek szorgalmazására 1520. június végén V. Károly császár is beavatkozott az eseményekbe. Június 26-án levelet küldött a lengyel királyhoz, amelyben közölte, hogy császári követeket küld Lengyelországba a háború beszüntetése érdekében.[2195] A császári fellépés hatására a lovagrend és a lengyel udvar között közvetlen fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek,[2196] de érdemi előrelépés most sem történt, a harcok tovább folytatódtak. Zsigmond király a lengyel hadi sikerek,[2197] a nagymester pedig a moszkvai pénzügyi és katonai támogatásra vonatkozó ígéretei[2198] miatt vonakodott a megegyezéstől. 1520. október 21-én V. Károly emiatt levelet is írt Königsbergbe, amelyben kérte a nagymestert, hogy kössön fegyverszünetet Lengyelországgal, amíg a békeközvetítéssel megbízott követei megérkeznek.[2199] A fegyverszünet elérésében II. Lajos magyar–cseh király továbbra is aktív szerepet vállalt. Megbízottja, „*Ambrosius Sarkan de Acoshaza*" (Ákosházi Sárkány Ambrus) 1520 október végén részletesen tájékoztatta a nagymestert a lengyel féllel folytatott tárgyalásairól.[2200] Brandenburgi Albert november végén levélben köszönte meg Lajos királynak, hogy

[2189] Aufzeichnungen, SRP V. 341.
[2190] Regesta I/3. Nr. 23679, 23680, 23681, 23828.
[2191] Regesta I/3. Nr. 23756.
[2192] Regesta I/3. Nr. 23709.
[2193] Regesta I/3. Nr. 23792.
[2194] Regesta I/3. Nr. 23816.
[2195] Regesta I/3. Nr. 23842.
[2196] Regesta I/3. Nr. 23869, 23887, 23922.
[2197] Regesta I/3. Nr. 23957, 23981, 24049, 24087, 24269.
[2198] Regesta I/3. Nr. 23865, 23981.
[2199] Regesta I/3. Nr. 24265.
[2200] Regesta I/3. Nr. 24266.

Ákosházi Sárkány Ambrus személyében közvetítőt küldött Lengyelországba.[2201] A császári küldöttség 1521 elején érkezett meg Thorn városába, de csak annyit tudott elérni, hogy április 7-én a felek a status quo alapján négy évre szóló fegyverszünetet kötöttek. Ennek értelmében a vitatott kérdéseket egy döntőbíróságnak kell majd rendezni, amelyben V. Károly császár, vagy elfoglaltsága esetén a Birodalom helytartója, a császár testvére, Ferdinánd főherceg mellett II. Lajos magyar–cseh király, a szász herceg, valamint több német és magyar főpap kapna helyet.[2202] Egy 1521. március 21-én kelt levél tanúsága szerint a fegyverszüneti tárgyalásokon a császár megbízottai mellett a magyarországi Jagelló uralkodó követe is részt vett.[2203] Abban, hogy a tárgyalásokon, illetve a létrehozandó döntőbíróságban kitüntetett szerep jutott II. Lajos királynak, minden bizonnyal közre játszott az 1515. évi bécsi egyezmény realizálódása. 1521 nyarára várták Lajos feleségének, Máriának (V. Károly császár húgának, Ferdinánd főherceg nővérének) Budára érkezését, s vele együtt újabb németek Magyarországra jövetelét, ami még jobban megnövelte a nagymester testvérének, Brandenburgi Györgynek a szerepét a magyar politika formálásában.[2204] A moszkvai nagyfejedelem pénzbeli támogatással igyekezett megakadályozni a fegyverszünetet és a lovagrendet a háború folytatására bírni. 1521. május 27-én azt írta a nagymesternek, hogy a Lengyelország elleni küzdelemhez szükséges pénz már Pleskauban van.[2205] Az orosz támogatás, valamint a császár és a magyarországi Jagellók lovagrend melletti politikai kiállása azt a reményt keltette a nagymesterben, hogy a fegyverszünet után kezdődő béketárgyalásokon sikerül majd a Német Lovagrend érdekeit érvényesíteni. 1522 elején Brandenburgi Albert úgy döntött, hogy személyesen keresi fel V. Károly öccsét, Ferdinánd főherceget, és rokonát, II. Lajos királyt, hogy vessék latba befolyásukat a lovagrend érdekében.[2206] 1522 áprilisában, amikor a magyar–cseh királyi pár Prágában tartózkodott, a nagymester Csehországba utazott, hogy Lajos segítségét kérje. Zsigmond lengyel király azonnal tiltakozott, hogy háborús ellenfelét rokona, II. Lajos király szívélyes fogadtatásban részesítette. 1522 augusztusában a nagymester Bécsbe utazott, ahol Ferdinánd főherceggel tárgyalt. Azt szerette volna elérni, hogy a Német Lovagrend katonai támogatásának kérdését a birodalmi gyűlés elé terjesszék. Ferdinánd azonban, tekintettel a Habsburgok Franciaország ellen vívott háborújára, nem akarta a lovagrend ügyének birodalmi szintre emelésével kiélezni a viszonyt Lengyelországgal. Azt mondta a nagymesternek, hogy a kérdést illetően egyeztetnie kell sógorával, II. Lajos királlyal.[2207] Emiatt

[2201] Regesta I/3. Nr. 24355.
[2202] Regesta II. Nr. 4051.
[2203] Regesta I,3. Nr. 24728.
[2204] Kulcsár 1981, 180.
[2205] Regesta I/3. Nr. 24872.
[2206] UBRP I. Nr. 55.
[2207] Fuchs 1979, 94–95.; Zombori 2004, 251.

Brandenburgi Albert Bécsből visszatért Prágába, ahol megpróbálta rávenni a magyar–cseh királyt a Német Lovagrend hathatósabb támogatására. 1522. január 1-én írt levelében arról tájékoztatta Georg von Polenz samlandi püspököt (aki távollétében a lovagrendi területeket kormányozta), hogy közölte Ferdinánd főherceggel a lovagrend panaszait, és kinyilvánította, hogy a porosz kérdés rendezését követően a lovagrend kész részt venni egy török elleni hadjáratban. Egyúttal beszámolt arról is, hogy 1522. április 27-én a császári csapatok Bicocca mellett győzelmet arattak a franciák és a svájciak felett.[2208] A Magyarországot fenyegető török veszély miatt azonban II. Lajos sem volt abban a helyzetben, hogy érdemben támogathatta volna a lovagrendet, sőt ő maga is sógorainak, a Habsburgoknak a segítségét kérte. A magyar kérés teljesítésének megvitatását, amit Ferdinánd főherceg a birodalmi rendek elé terjesztett, elnapolták őszre, a Nürnbergbe összehívott Reichstag ülésére.[2209] Októberben Albrecht von Brandenburg is megjelent Nürnbergben, de a német fejedelmek érdemben sem a Német Lovagrend támogatásának kérdésével, sem pedig a Magyarországot fenyegető török veszély kérdésével nem foglalkoztak. Ennek ellenére a nagymester Németországban maradt, és pénzügyi támogatást próbált szerezni a fejedelmektől. A fegyverszünetet a lovagrend katonai képességének erősítésére igyekezett kihasználni, és zsoldosok toborzására adott megbízásokat. Mivel ezt nem lehetett titokban tartani, Albrecht tartott attól, hogy a lengyel király felrúgja a fegyverszünetet, és rátámad Kelet-Poroszországra. 1523 március 23-án minderről beszámolva azt írta a samlandi püspöknek, hogy a lengyel csapatok bármikor betörhetnek a lovagrendi területekre, ezért erősítse meg a várakat.[2210] 1523. augusztus 2-án Keresztély dán király arról tájékoztatta a brandenburgi választófejedelmet, hogy a nagymester 600 lovas zsoldos járandóságával tartozik neki.[2211] Brandenburgi György unszolására 1523. augusztus végén II. Lajos (aki március közepén Prágából visszatért Budára)[2212] levélben fordult nagybátyjához, Zsigmond lengyel királyhoz, hogy az őszre tervezett találkozójukon, ahol a moldvai helyzetről akartak tárgyalni, a lengyel–porosz kérdést is vegyék napirendre.[2213] 1523 októberében a dán király már azt írta, hogy a nagymester 37926 guldennel tartozik neki a zsoldosok toborzásáért.[2214] Albrecht súlyos pénzügyi gondjain családja enyhített valamit: 1523. november 25-én testvére, Joachim, brandenburgi választófejedelem 4600 gulden kölcsönt adott neki.[2215] 1523 végén Nürnbergben a nagymester és Achac Czeme, Stargard lengyel sztarosztája informális

[2208] OF 49.
[2209] Kulcsár 1981, 174.
[2210] Regesta II. Nr. 348.
[2211] Regesta II. Nr. 4100.
[2212] Bůžek 2005, 57–58.
[2213] Zombori 2004, 231.
[2214] Regesta II. Nr. 4105
[2215] Regesta II. Nr. 4106.

megbeszélést folytatott,[2216] mert Krakkóban úgy tudták, hogy Albrecht az érdemi segítségnyújtás hiánya miatt visszavonulásra, lemondásra készül.[2217] Achac Czeme a lengyel kancellár és több magas méltóság nevében közölte, hogy lemondása esetén Zsigmond király földbirtokadományokkal gondoskodna Albrechtről.[2218] 1524. február 21-én Joachim őrgróf arról tájékoztatta öccsét, Albrechtet, hogy a birodalmi gyűlésen képviselni fogja a Német Lovagrend ügyét, mert egyre jobban közeledett a négyéves fegyverszünet vége.[2219] Ugyanilyen okból 1524 októberében a nagymester ismét Magyarországra utazott, hogy II. Lajos támogatását is kérje. Talán azt remélte, hogy a Brandenburg-ház budai befolyásának erősödésével a lovagrend ügye mégis pártfogóra talál a magyarországi Jagelló udvarban. 1523 novemberében ugyanis Magyarországra érkezett másik testvére, Vilmos is, aki 1525 május végéig ott is maradt, és bátyjával, Györggyel együtt nagyon komoly befolyást gyakoroltak a királyi párra.[2220] II. Lajos azonban egyértelművé tette, hogy minden diplomáciai, közvetítői segítséget megad a porosz–lengyel konfliktus békés rendezéséhez, de a török fenyegetés miatt nincs abban a helyzetben, hogy katonai vagy pénzügyi eszközökkel támogassa a Német Lovagrendet a Lengyelország elleni háborúban.[2221]

A Jagelló-ház magyar és cseh ága tevékeny szerepet vállalt a porosz–lengyel béketárgyalások lebonyolításában. 1525 elején hivatalos tárgyalások kezdődtek Budán a Német Lovagrend és Lengyelország között, amelyen a pápai megbízott, a Birodalom követei és hat magyar egyházi méltóság is részt vett.[2222] A tárgyalásokon Albert nagymester 1525. február 12-ig személyesen is részt vett, utána bizalmasa, Friedrich von Heydeck, testvére, György, és sógora, Friedrich von Liegnitz herceg tárgyalt Zsigmond király követeivel.[2223] Ezek a tárgyalások az 1523 végén Nürnbergben folytatott informális megbeszélésekre alapozódtak, annak továbbgondolása mentén formálódtak a javaslatok. A körvonalazódó megegyezés tartalmát illetően nagy jelentőségű volt a kelet-poroszországi rendek 1524. december 6–7-én tartott gyűlése Bartensteinben, ahol Poroszország szekularizálása mellett foglaltak állást.[2224] A magyar–cseh király közvetítésével tető alá hozott megállapodás alapján 1525. április 10-én Krakkóban megkötötték a Német Lovagrend és Lengyelország közötti békét, ami teljesen átírat, felforgatta az eddigi viszonyokat. Brandenburgi Albert lemondott a nagymesteri tisztségről, de ezzel együtt lutheránus hitre is tért, ami egyet jelentett a Német Lovagrend

[2216] UBRP I. Nr. 248.
[2217] Zivier 1915, 270.
[2218] Meier 1967, 175.
[2219] Regesta II.Nr. 4108.
[2220] Csepregi 2007, 66.
[2221] UBRP I. Nr. 316.
[2222] UBRP I. Nr. 265, 284, 285, 286, 287, 288.
[2223] UBRP I. Nr. 333, 334.
[2224] Meier 1967, 179.

szekularizációjával, és Kelet-Poroszország protestáns világi hercegséggé alakításával. A volt nagymester „*dux in Prussia*" címet nyert, elismerte a lengyel király hűbéri fennhatóságát és a békeszerződés aláírásakor 56 lovagrendi hívével együtt hűségesküt tett Zsigmond előtt.[2225] 1525, május 29-én a porosz rendek is megerősítették az április 10-diki szerződést.[2226] Létrejött Európa első protestáns fejedelemsége, a Porosz Hercegség. Azok a lovagok, akik továbbra is katolikusok és szerzetesek akartak maradni, elhagyták Poroszországot, és Németországba távoztak.[2227]

Magyar–porosz gazdasági kapcsolatok a 15. század második felében

A tizenhároméves háború és az 1466. évi második thorni béke utáni politikai átrendeződés a magyar–porosz kapcsolatokat sem hagyták változatlanul. A korábbi üzleti viszonyoknak köszönhetően az áruforgalom továbbra is döntően a Visztulán keresztül zajlott, de ezek a területek 1466 után Királyi Poroszország néven közvetlenül a lengyel korona igazgatása alá kerültek, így a magyar áruk már nem a Német Lovagrend, hanem a lengyel király fennhatósága alatt álló területekről és kikötőkből jutottak el a nyugat-európai piacokra. A Kelet-Poroszországra szűkült lovagrendi állammal Magyarországnak érdemi gazdasági kapcsolatai már nem voltak, hiszen ez a térség korábban sem szerepelt a magyar külkereskedelem látókörében. A 14. századdal vagy a 15. század első felével összehasonlítva azonban a 15–16. század fordulójára, a 16. század első harmadára a Lengyelország felé, illetve onnan érkező áruforgalom szerepe — függetlenül a Német Lovagrend és Lengyelország közötti tizenhároméves háború utáni helyzettől — lecsökkent. A tágabb értelemben vett nyugati (északnyugat, nyugat, délnyugat) kereskedelem jelentősége ugrásszerűen megnőtt, ami a magyarországi kereskedelmi áruforgalom 70 %-át tette ki, míg a Lengyelországgal folytatott külkereskedelem (beleértve ebbe a lengyel koronához került Királyi Poroszországot is) az áruforgalom 10 %-át sem érte el (8,5 %).[2228] A porosz területek felé irányuló magyar kivitelben továbbra is a bányatermékek, elsősorban a réz jelentette a legfontosabb árucikket, de a porosz–magyar kapcsolatokban porosz oldalról Thorn (Toruń) szerepét egyre inkább Danzig (Gdańsk) vette át.[2229] Amikor IV. Kázmér 1457-ben megerősítette Thorn lerakat jogát, Danzigot lényegében külkereskedelmi monopóliummal ruházta fel, mert a danzigi magisztrátus engedélye nélkül egyetlen idegen kereskedő sem tevékenykedhetett a lengyel korona fennhatósága alá tartozó Királyi Poroszországban.[2230] A

[2225] Regesta II. Nr. 4128.; SHP 12–30.; Creutz, SRP V. 360–384.
[2226] Regesta II. Nr. 4132.
[2227] Vercamer 2011, 214.; Hubatsch 1961, 283.
[2228] Ember 1988, 35.
[2229] Pósán 2018a, 137.
[2230] HUB VIII. Nr. 563.; ASP IV. Nr. 367.

15. század második felében Danzig Európa egyik legjelentősebb tengeri kikötője lett.[2231] A danzigi (és részben a thorni) kereskedőknek komoly érdeke fűződött a magyarországi bányák kitermelésének növekedéséhez, mert az európai piacokon folyamatosan nőtt a kereslet a bányatermékek iránt. 1477-ben például egy Peter von Vesten nevű danzigi vállalkozó azért utazott Magyarországra, hogy befektetési lehetőségekről tájékozódjon, s különösen a felvidéki bányák érdekelték. Egy jóval későbbi, 1540-ből származó feljegyzés szerint Heinrich Valckner danzigi polgár egy rozsnyói bánya bérlője volt.[2232] 1495-ben alakult meg a Thurzó- és a Fugger-család közös vállalkozása, amely döntően a felvidéki réz bányászatában és kereskedelmében volt érdekelt.[2233] A réz nagy részét a régi útvonalon szállították: először Krakkóig, majd onnan nagy tutajokon leúsztatták a Visztulán egészen Danzig városáig. De egy másik rézszállítási útvonalat is használtak: Magyarországról Szilézia felé vitték a rezet, majd Boroszlón át az Odera vízi útján a tengerparti Stettin kikötőjéig. Danzigból vagy Stettinből német, holland és angol kereskedők vitték tovább Északnyugat-Európába, döntően Hamburgba vagy Antwerpenbe.[2234] Természetesen a korábbi Kassa (tágabb értelemben észak-magyarországi) és Thorn közötti élénk kapcsolatok sem szűntek meg. Az 1458 és 1475 közötti thorni városi feljegyzések szerint például Hans Czipser thorni polgár Magyarországról, a Szepességből származott.[2235] 1495-ben a Fugger-Thurzó társaság két házat is vásárolt Thorn városában, ami azt jelezte, hogy a magyar rézkereskedelemben a 15. század végén még mindig volt szerepe.[2236] 1500 és 1504 között a Fugger-Thurzó cég 28834 Zentner (1 Zentner = 0,5 mázsa) rezet szállított Lengyelországba, ebből 17157 Zentnert Danzigba és 1440 Zentnert Thornba.[2237] A visztulai rézszállító tutajosok számadásai szerint a következő évtizedben számottevően emelkedett a Thornba szállított magyar réz mennyisége. 1510-ben ez még csak 2233 Zentner (= 1116,5 mázsa) volt, 1513-ban már 5103 Zentner (= 2551,5 mázsa), a következő évben ennek majdnem a duplája, 9337 Zentner (= 4668,5 mázsa), 1515-ben 15439 (= 7719,5 mázsa), 1517-ben pedig 16357 Zentner (= 8178,5 mázsa) volt.[2238] A Lengyelországon át a Királyi Poroszországba irányuló magyar rézkivitel növekedése az 1510-es évek közepétől minden bizonnyal összefüggésben állt a Habsburgok és a Jagellók közötti politikai viszony javulásával, és az 1515. évi szerződéssel.

Egy 1493. évi feljegyzés arról árulkodik, hogy Kassa város polgárai között szerepelt egy bizonyos Thorner István, aki (vagy valamelyik felmenője) a neve

[2231] Bogucka 1962, 7–8.; Bogucka 2005, 89–98.; Sarnowsky 1998, 71.
[2232] Halaga 1967, 73.
[2233] Jansen 1910, 367–373.; Ogger 1979, 70.
[2234] Lambrecht 1998, 332.; Ogger 1979, 71.
[2235] Ksiega długów miasta Torunia 104–109.
[2236] Stromer 1970, 18.
[2237] Baczkowski 2002, 22–23.
[2238] Baczkowski 1977, 364–365.

alapján minden bizonnyal a poroszországi Thorn (Toruń) városából származott.[2239] A kereskedelmi kapcsolatokkal is összefüggésben álló személyes mobilitás tehát még ekkor is jellemző volt.

Ha a Német Lovagrend uralma alatt álló Kelet-Poroszország és Magyarország között közvetlen kereskedelmi kapcsolatok nem is léteztek, a magyar áruk a Királyi Poroszország kereskedőinek közvetítésével Königsbergbe (Kalinyingrád) is eljuthattak, mert a 15. század második felétől a 16. század első harmadáig terjedő időszakban élénk gazdasági kapcsolatok voltak Danzig (Gdańsk) és Königsberg között.[2240] De jelentős áruforgalom zajlott a Thorn és Königsberg közötti szárazföldi útvonalon is, amely a Visztula mellől indult, és Graudenz (Gmidziadz), Marienwerder (Kwidzyn), Elbing (Elbląg), valamint Braunsberg (Braniewo) városokon keresztül vezetett a Pregel (Pregolja) folyó melletti városba.[2241]

[2239] Kerekes 1913, 63, 70, 74.
[2240] Kardasz 2017, 39.
[2241] Groth 2009, 3.

FÜGGELÉK:

A Német Lovagrend utolsó magyarországi visszatérési kísérlete (1702–1731)

1702 és 1732 között a Német Lovagrend még tett egy kísérletet arra, hogy visszatérjen Magyarországra. 1702. március 22-én I. Lipót császár a jászkun kerületeket örökjogon és visszavonhatatlanul (*iure perpetuo et irrevocabiliter*) 500000 rajnai guldenért eladta Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg nagymesternek (1694–1732).[2242] A töröktől visszafoglalt magyarországi területeket ugyanis a Habsburg-kormányzat fegyverjog (*ius armorum*) alapján szerzett földeknek tekintette, amelyeket igyekezett kiárusítani, hogy finanszírozni tudja az óriási katonai költségeket, melyek 1700 táján már elérték a 14 millió aranyforintot.[2243] A Jászkun kerületek eladása gyakorlatilag ebbe a sorba illeszkedett, de a Német Lovagrend magyarországi visszatérésének a 18. század elején több előzménye is volt.

Poroszország szekularizációja (1525) után, 1526-ban Walter von Crouberg, az eddigi Deutschmeister, mint *Administrator des Hochmeistertums in Preußen* lett a Birodalomban a lovagrend vezetője.[2244] A németországi és a Habsburg-birtokokon fekvő rendtartományokba visszaszorult lovagrend elveszítette addigi katonai jellegét, túlélését és megmaradását a Habsburgok támogatásának köszönhette. 1585-ben III. Miksa osztrák főherceg személyében Habsburg-házi elöljárója lett a Rendnek.[2245] A tizenötéves háború kezdetén, 1593-ban a Rend nagykáptalana 63600 rajnai guldent szavazott meg arra, hogy két évre 150 lovast és 100 muskétást állítsanak ki a török elleni háborúba.[2246] A következő évben a magyarországi hadszíntéren komoly veszteségek érték a lovagrendi kontingenst. 1602-ben Johann Friedrich von Herberstein lovag Székesfehérvár ostromakor török fogságba esett, és két év múlva Iszatmbulban is halt meg.[2247] 1621-ben Károly, osztrák főherceg, mint Deutschmeister, Sziléziában megkapta Freudenthal uradalmat, amihez a későbbiekben még újabb birtokok (Busau, Eulenburg) társultak, s a következő három évszázadban a Német Lovagrend fontos anyagi bázisát jelentették.[2248] 1662-ben döntött úgy a lovagrend nagykáptalana Bécsben, hogy évi 60–70000 rajnai gulden összegből 600 főből álló

[2242] DOZA U 156/1 23–244.
[2243] Wirth 1981, 149–150.
[2244] Arnold 2014, 19.
[2245] Arnold 2014, 20.
[2246] Noflatscher 1987, 176.
[2247] Arnold 2014, 20.
[2248] Irgang 1971.

önálló hadtestet állít fel. Ez az ezred Johann Caspar von Ampringen nagymester (1664–1684) vezényletével Ludwig Wilhelm von Baden őrgróf parancsnoksága alatt 1664-től részt vett a török elleni magyarországi háborúban, így a győztes szentgotthárdi csatában (1664. augusztus 1.), amelyben azonban a lovagrend több tagja is elesett.[2249] A Habsburg-ellenes magyar főúri szervezkedés, a Wesselényi-összeesküvés felszámolása (1670) után 1673-ban I. Lipót császár és magyar király felfüggesztette a magyar rendi alkotmányt, és Johann Caspar von Ampringen nagymestert kinevezte Magyarország teljhatalmú kormányzójává. A három magyar és három osztrák tanácsossal működő kormányzóság (*Gubernium*) hatásköre kiterjedt minden belügyi kérdésre, de fő feladata a bevonult Habsburg-katonaság ügyeinek, alapvetően ellátásának intézése volt. Az egykori bécsújhelyi püspök, a Magyar Kamara elnökévé kinevezett Kollonich Lipót, az abszolutista államigazgatás feltétlen híve, azt javasolta a kormányzó Ampringen nagymesternek, hogy a Német Lovagrend vállalja fel valamelyik déli magyar határvár katonai védelmét.[2250] A török támogatását élvező, 1678-ban kirobbant Thököly-felkelés hatására 1681-ben Lipót megszüntette a Kormányzóságot, és a Sopronba összehívott rendi országgyűlésen kénytelen volt engedményeket tenni a magyar rendeknek. Ezek között szerepelt az is, hogy hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemesség ismét nádort válasszon, aki Magyarországon lényegében az uralkodó helyettese volt. Azzal, hogy a Habsburg-hű Esterházy Pál személyében újra lett nádor, a Kormányzóság intézménye feleslegessé vált, és ezzel az a terv, hogy a Német Lovagrend egy magyarországi határvárba települjön, lekerült a napirendről.[2251] Ampringen nagymestert Lipót császár 1682-ben Szilézia főkapitányává nevezte ki, ez azonban nem jelentette azt, hogy a lovagrendi katonaság a továbbiakban ne vett volna részt a török elleni harcokban. 1683-ban például Bécsnél küzdött Kara Musztafa ostromló seregével szemben. A Bécsnél aratott győzelem után a Habsburg kormányzat elszánta magát arra, hogy visszafoglalja a török uralom alatti magyar területeket. Ezekben a harcokban a Német Lovagrend ezrede előbb Ludwig Wilhelm von Baden őrgróf, majd Eugen von Savoya herceg parancsnoksága alatt szolgált. Ott volt Buda felszabadításánál (1686), de a háború végét jelentő győztes zentai csatában (1697. szeptember 11.) is. A zentai győzelemben nagy szerepet játszott Guidobald von Starheimberg gróf, a lovagrend ausztriai tartományi komturja (Landkomtur).[2252]

Az 1699-ben véget ért visszafoglaló háborúk során a Jászkun kerületek is visszakerültek a magyar korona fennhatósága alá. Kollonich Lipót, a Magyar Kamara elnöke még ugyanebben az évben elrendelte a szóban forgó területek népességi és gazdasági viszonyainak a felmérését, hogy előkészítsék értékesítését. Franz Christoph Johann Pentz egri kamarai prefektust bízta meg a feladat-

[2249] Wieser 1967, 416.; Hoffmann 1964, 267.; Demel 2001, 77.
[2250] DOZA U 159/1 107.
[2251] Gonda – Niederhauser 1987, 91.; R. Várkonyi 1999, 125–131.; Kiss 1984, 23.
[2252] Demel 2001, 78.; H. Kakucska 2007, 181.

tal. Pentz nem tudott magyarul, és a helyszínen sem járt soha, ezért Sőtér Ferenchez, Pest megye alispánjához, a Jászkun kerületek nádori alkapitányához fordult segítségért.[2253] A Pentz-féle jelentés[2254] alapján a bécsi kormány 500000 aranyforintban szabta meg a jászkun területek eladási árát.[2255] Az összeírásban az ott élőket jobbágyként tüntették fel, jóllehet a jász és kun vidékek a középkortól kiváltságos területek voltak, melyek közvetlenül a magyar király fennhatósága alá tartoztak, és sohasem álltak földesúri joghatóság alatt. A magyar királyok a nádor személyén keresztül kormányozták e területeket, s az ott élők a nádornak járó cenzuson kívül csak katonai szolgálattal tartoztak, földesúri járadékokat nem fizettek. A mindenkori nádor viselte a jászkunok főkapitánya és főbírája tisztséget. A Nagykunság, a Kiskunság és a Jászság élére, területi egységenként egy-egy kapitányt választottak, akik helyben a nádor tisztségviselőinek számítottak.[2256] Azzal, hogy az 1699. évi kamarai összeírás jobbágyoknak nevezte a jászkunokat, kétségbe vonta eddigi privilégiumaikat. Jóllehet Bécsben már 1699 nyarán döntöttek a jászkun kerületek eladásáról, a Német Lovagrendről ekkor még beszéltek szóba jöhető vevőként. 1701. április 9-én a császár nevében Kollonich Lipót úgy rendelkezett, hogy Magyarországon a katolikus egyház mindazokat a birtokokat és javakat, amelyeket a török hódítás vagy a reformáció miatt elveszített, újra visszakapja. Ez alapján a Német Lovagrend az egykori barcasági birtok visszaadásának lehetőségét vetette fel 1701 áprilisában és júniusában.[2257] 1701.július 14-én a nagymester megbízta az Erdélyben állomásozó lovagrendi csapatok parancsnokát, Damian Hugo von Virmond grófot, hogy vizsgálja meg a Barcaság helyzetét, s különösen azt, hogy a Német Lovagrend egykori földesuraságára vonatkozóan fellelhetőek-e ott komoly bizonyítékok, él-e annak emléke az ottani emberekben.[2258] A gróf közel fél évig kutatott a Barcaságban, de a lovagrend egykori, alig másfél évtizednyi fennhatóságának semmilyen nyomát sem találta. A jászkun területek csak ezt követően kerültek a lovagrendi vezetés látókörébe. Kollonich Lipót ajánlotta azt megvételre a Barcaság helyett, továbbá azt, hogy a lovagok vállalják el két déli határvár, Eszék és Bród őrzését, védelmét, amiért a kincstár évi 25000 guldent fizet. Abban, hogy az ország legnagyobb kiterjedésű koronabirtokát a Német Lovagrendnek kínálta fel eladásra, feltehetően szerepet játszott az a körülmény, hogy Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg nagymester I. Lipót császár sógora volt. A császár támogatásának köszönhetően lett már 1683-ban Breslau püspöke, majd két évvel később Szilézia főkapitánya, így egy kézben egyesítette Szilézia legfőbb egyházi és világi

[2253] Illéssy 1905, 24–26.; Cseh 2002, 195.
[2254] MOL UC 71:4
[2255] Wirth 1981. 149.
[2256] Bagi 1995, 16–21.; Kiss 1979, 33.
[2257] DOZA U 159/1 1–65.
[2258] DOZA U 158/1 4–10.

tisztségeit.[2259] Az 1702. március 22-én megkötött szerződés értelmében a Német Lovagrend 500000 aranyforintért megvásárolta a jászkun kerületeket,[2260] ahhoz azonban az Udvari Haditanács nem járult hozzá, hogy két déli határvár őrzését is átvegye, amiért a kincstár évi 25000 forintot fizetne.[2261] Az adásvételben maga Kollonich Lipót is részt vett: a vételár felét ugyanis ő fizette ki, így a lovagrendnek ténylegesen csak 250000 forintot kellett előteremtenie.[2262]

Az 1699. évi kamarai felmérés szerint a Német Lovagrend által megvásárolt területek komoly pusztítást szenvedtek a török háborúk során: a 16. században itt még 73 falu és 4 mezőváros létezett, a karlócai béke (1699) után, a 17/18. század fordulóján azonban már csak 17 falu és 2 mezőváros volt, azaz a mezővárosok 50, a falvak 77%-a elpusztult.[2263] A három kerület (Distrikte) központjaiba a lovagrend provisorokat küldött: a Kiskunság központjába, Kiskunhalasra Tobias Leistner bárót, a Nagykunságba, Karcagújszállásra Konrad von Reinachot, a legkevesebb kárt szenvedett Jászságba, Jászberénybe pedig Heinrich von Kaganeck bárót, a lovagrend frankfurti komturját. A nádor helyett, a lovagrendi katonaságra támaszkodva, közvetlenül ők gyakorolták a földesúri bíráskodást. Az alsó- és középső szinteken azonban az 1702. évi adásvétel után is megmaradtak a közigazgatás korábbi, autonóm szervezetei. A falvak és mezővárosok bíráit, esküdtjeit a helyi lakosok választották, az egyes kerületek kapitányait pedig a települések képviselői. Ennek köszönhetően változatlan maradt az eddigi határhasználati rend, mezőgazdasági művelési forma, a társadalmi és gazdasági viszonyok. A jászkun kerületek továbbra sem paraszti gazdaságonként, hanem közösségként adózott, s csak földbért, ún. árendát fizettek.[2264] Saját földesúri gazdaságot, majorságokat a lovagrend nem tudott létrehozni. 1703-ban, a birtokbavétel után Heinrich von Kaganeck provisor a nagymester megbízásából végigjárta a jászkun kerületeket, s tapasztalatairól naplószerű feljegyzéseket készített.[2265] Az adásvételi szerződés szerint a Német Lovagrend megkapta a Jászkunság örökös ura címet, s ezzel a kerületek középkortól folyamatos nádori főhatósága megszűnt. Eszterházy nádor és a magyar rendek azonnal tiltakoztak is az eladás ellen, amit törvénytelennek ítéltek, mert a rendi országgyűlés ahhoz nem adta beleegyezését, magát az adásvétel tényét pedig az ősi kiváltságok semmibe vételeként értékelték. A jobbágyi alávetettség ellenállásra sarkallta a jászkunokat, akik régi kiváltságaik visszaszerzése érdekében csatlakoztak az egyik legnagyobb magyar főúr, II. Rákóczi Ferenc vezette, 1703 májusában kirobbant Habsburg-ellenes felkeléséhez. Kaganeck báró 1703. május 31-én, majd augusz-

[2259] Demel 1995/1996, 93–150.; Galewski 2011, 55–66.
[2260] DOZA U 156/1 233–244.
[2261] DOZA U 172/5
[2262] DOZA U 172/4
[2263] MOL UC 71:4
[2264] Kiss 1979, 33, 97–99.
[2265] DOZA U 156/1 1–588.; Illéssy 1902, XXII/31, 1–2., XXVII/32, 1–3.

tus 22-én arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a jászok a kuruc zászlók alá álltak.[2266] Augusztus 28-án Reinach báró is azt írta, hogy a Nagykunság fegyverforgató népességének közel a fele a lázadók oldalára állt.[2267] Alig egy évvel az adásvételi szerződés aláírása után tehát a Német Lovagrend gyakorlatilag elveszítette a jászkun területeket. Érdemi segítséget Bécstől sem várhatott, mert a császári hadak nyugaton, Franciaország ellen háborúztak, s Magyarországon alig volt fegyveres ereje. Ennek köszönhetően a kurucok gyors ütemben növelték az ellenőrzésük alá tartozó területeket. A magyarországi történéseknek nagy szerepe lehetett abban, hogy a Német Lovagrend Sziléziához közel, Morvaországban – ahol már 1621-től tekintélyes birtokokkal rendelkezett (Freudenthal, Eulenberg),[2268] amit 1696-ban tovább gyarapított (Bouzov, Rotölhutten) – 1703. június 8-án az eddig Breslau városának elzálogosított királyi várat, Nemlaut a hozzá tartozó uradalommal együtt 110000 rajnai aranyforintért megvásárolta, július 2-án pedig az eulenbergi uradalommal szomszédos Unterlangendorf birtokot vette meg 95000 guldenért.[2269] Úgy tűnik, hogy a magyarországi birtokait elveszítő lovagrend a Habsburg örökös tartományokban, Morvaországban próbálkozott nagyobb birtokkomplexum létrehozásával. Ugyanakkor abba sem akart belenyugodni, hogy Magyarországon a semmiért fizetett ki 250000 forintot, és minden igyekezete arra irányult, hogy a jászkun területekre császári katonaság vonuljon. Az Udvari Haditanács 1703 augusztusában úgy döntött, hogy Pétervárad, Bród és Eszék várainak helyőrségéből a jászkun kerületekbe vezényel egy kontingenst. Konrad von Reinach 1703. október 11-én írt levelében arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a császári katonák feldúlták a Kiskunságot: Szabadszállásról 50 lovat és 2700 juhot, Fülöpszállásról pedig 45 lovat és 6000 juhot hajtottak el. Az ellenálló lakosok közül 50-et megöltek.[2270] Ezt a császári csapatot a kurucok 1703. október 5-én Kiskunhalasnál legyőzték.[2271] 1703. október 27-én a kuruc felkelést vezető Rákóczi fejedelem jogtalannak nyilvánította a Német Lovagrend földesúri státusát a jászkun kerületekben, és a császárhoz hű Eszterházy nádor helyett udvari marsallját, Vay Ádámot nevezte ki a jászkunok főkapitányává.[2272] A Német Lovagrendet ekkoriban nyugaton is súlyos veszteségek érték, mert a kelet felé előrenyomuló francia csapatok számos frankföldi birtokát feldúlták.[2273] 1704 nyarán újból császári csapatok törtek be a jászkun területekre, ahol felperzselték Karcagújszállás, Kunmadaras és Kunhegyes településeket. Ekkoriban több mint 2000 jászkun katona harcolt a kurucok olda-

[2266] DOZA U 163/2 359–366., 411–412.
[2267] DOZA U 168/1
[2268] Spurny 1967, 395.
[2269] Demel 1991, 56.
[2270] DOZA U 161/1
[2271] Esze 1980, 630–634.
[2272] MOL Károlyi Lt P 1501:1
[2273] Kiss 1984, 36.; A spanyol örökösödési háborúról Kalmár 2009, 70–79.

lán.[2274] 1705 szeptemberében a kuruc országgyűlés is kimondta a jászkun kerületek szabadságát, de ez nem sokat ért, mert szeptember 24-én Ludwig Herbeville generális vezetésével 25000 főnyi császári sereg vonult be a Kiskunságba, s vele együtt Wachtendeuck báró parancsnoksága alatt a Német Lovagrend kontingensei is bevonultak. A lovagrendi parancsnok egyértelművé tette a jászkunok számára, hogy a Német Lovagrend földesúri fennhatósága alá tartoznak, és a jászkun területek a lovagrend birtokai. Miután Herbewille serege ellátta magát élelemmel és takarmánnyal, tovább vonult Erdélybe, az ottani haderő megerősítésére. A lovagrendi csapatok is vele tartottak, de a következő év nyarán visszavezényelték őket Bécs védelmére.[2275] 1706 szeptemberében Rabutin, az erdélyi császári hadak tábornoka előretört a Tisza-vidékére, és hónapokig a jászkun területeken állomásozott, ahol szinte minden települést felégetett. A népesség nagy része a kuruc ellenőrzés alatt álló Szabolcs vármegyébe menekült, majd 1707 májusában Rákóczi fejedelem saját birtokán, Rakamaz térségében telepítette le őket. Azt követően, hogy Rákóczi hívei 1707 májusában az ónodi kuruc országgyűlésen kimondták a Habsburg-ház trónfosztását és a nemességre is kiterjesztették az általános hadiadó fizetését, a nemesség mérsékeltebb része visszatért a császár hűségére. Ezt a politikai helyzetet kihasználva Eszterházy nádor az uralkodó megbízásából 1708-ra országgyűlést hívott össze Pozsonyba.[2276] A fejleményeket látva Franz Ludwig nagymester kísérletet tett arra, hogy a Habsburg-párti magyar rendekkel elfogadtassa a jászkun kerületek megvételének törvényességét. Ezzel a feladattal 1708. január 26-án Christoph Heinrich von Kyau bárót, a lovagrend ausztriai tartományi komtúrját bízta meg.[2277] 1708 nyarán a császári csapatok ismét feldúlták a jászkun területeket.[2278] 1708. augusztus 3-án a kuruc hadak súlyos vereséget szenvedtek Trencsénnél. A háború pusztításai mellett újabb sorscsapással is szembe kellett nézni: a pestissel. Az 1708 őszén kezdődő, 1710 végéig tartó járvány különösen pusztítónak bizonyult.[2279] 1710 januárjában a kuruc sereg ismét súlyos vereséget szenvedett Romhánynál, s ezt követően már csak hátrált a császári erők elől. A katonai helyzet egyértelműen Bécs javára változott, ami birtokait illetően új reménnyel töltötte el a Német Lovagrendet is. Johann Christoph Reisweg ab Ehrenfeld, a lovagrend budai prefektusa (a Rákóczi-felkelés idején Buda mindvégig császári kézen maradt) 1710. április 16-án írt levelében a jászkun területek választott vezetőitől behódolást követelt, április 19-én pedig arról tájékoztatta az ott élőket, hogy a nagymester őt bízta meg a háború miatt elmenekült lakosság

[2274] MOL UC 156–110:39
[2275] Kiss 1984, 38.
[2276] N. Kiss 1980, 87–112.; Bánkúti 1991, 105.; Bérenger – Kecskeméti 2008, 130–138.; Szíjártó 2005, 58.
[2277] DOZA U 170/1
[2278] Kiss 1984, 40.
[2279] Őri 2006, 128–129.

visszaköltöztetésének feladatával. Azt is egyértelműen értésükre adta, hogy a törvényes földesúrral, azaz a Német Lovagrenddel szembeni fellépés vagy engedetlenség esetén a császári katonaság fellépését fogja kérni.[2280] 1710 nyarán a császári erők a kurucok legjobban megerősített várának, Érsekújvárnak az elfoglalására indultak.[2281] Az ostromban a Német Lovagrend ezrede is részt vett. Szeptember 24-én a vár kapitulált, ezzel megnyílt az út a Habsburg hadsereg előtt a Duna-Tisza köze felé, így a jászkun területekre is, amelyek októberben ténylegesen visszakerültek a lovagrend földesúri fennhatósága alá. A nagymester azonban már jóval korábban készült a magyarországi birtokok visszaszerzésre, mert 1710 májusában utasította von Kyau bárót, ausztriai landkomturt, hogy készítse elő a jászkun kerületek közigazgatásának és adóztatásának új szabályozását.[2282] A császári csapatok jászkunsági bevonulásával egyidejűleg a Német Lovagrend budai prefektusa, Reisweg ab Ehrenfeld azonnal hozzálátott a helyzet felméréséhez. A három lovagrendi provisor 804 gazdát, 490 szolgálót, 872 nőt és 1491 tizenöt év feletti fiút és lányt írtak össze. A kerületekből elmenekültek csak a következő év elején költöztek vissza Rakamaz környékéről. Ehrenfeld a lovagrendi és császári csapatokra támaszkodva erőszakkal igyekezett behajtani az 1704–1710 közötti években elmaradt földesúri adókat, ami a hosszú háború pusztításai után irreális tervnek bizonyult, és széles körű felháborodást váltott ki. A jászkunok a nádorhoz és a nagymesterhez fordultak panaszukkal.[2283] Ennek eredménye az lett, hogy a nagymester 1711. október 8-án írt levelében arra utasította Ehrenfeldet, hogy a háborús pusztításokra való tekintettel ne szedje be az előző években elmaradt földesúri adókat.[2284] Ugyanakkor a jövőre vonatkozó földesúri adóbevétel igényét a lovagrend évről-évre magasabb összegben szabta meg: 1712-ben 11550, 1713-ban pedig 12950 guldenben.[2285] Ez ellen a jászkunok ismét panaszok áradatát zúdították Bécsben és Boroszlóban a lovagrend vezetőire, a magyar nádorra és a bécsi udvarra. A panaszokat illett komolyan venni, mert a kuruc háborút lezáró szatmári békében (1711. április 29.) az uralkodó nemcsak teljes amnesztiát biztosított a felkelőknek, hanem a magyar rendek kiváltságainak és jogainak sérthetetlenségét is megígérte, és vállalta, hogy azokkal szemben, akik ezeket a jogokat megsértik, minden polgári és katonai hatóságot fellépésre utasítja.[2286] A jászkun területek adásvételének törvényessége így továbbra is bizonytalan maradt, s a nagymester nem akarta a jogsérelmekről szóló panaszokkal nehezíteni a lovagrend magyarországi helyzetét. Johann Christoph Reisweg ab Ehrenfeld halála (1714. április) után az ausztriai

[2280] Kiss 1984, 41.
[2281] Bánkúti 1981, 28–30.
[2282] DOZA U 160/L 67–74.; U 170/1 Acta Miscellanea
[2283] Cseh 2004, 264.
[2284] DOZA U 162/1 38–46.
[2285] DOZA U 167/3. és 155/3 174.
[2286] Bánkúti 1981, 113–116.

Landkomtur, Kyan bárót bízta meg a jászkun kerületek bejárásával, a panaszok kivizsgálásával és az állapotok felmérésével. Az elégedetlenség csillapítására azokat a lovagrendi tisztségviselőket is visszarendelte, akik együtt dolgoztak Ehrenfelddel, a jászkun területek élére pedig Orczy István, Heves-Külső-Szolnok megye alispánjának személyében egy magyar nemest nevezett ki lovagrendi főinspektornak. Kyau báró 1714. augusztus 26-án érkezett meg Jászberénybe, és szeptember 5-ig Orczy Istvánnal együtt végig is járta a jászkun településeket. Tíz nappal később részletes jelentést és intézkedési javaslatokat küldött a nagymesternek. Véleménye szerint a jászkunok túlzott adóztatása azt eredményezi, hogy a lakosság tömegesen fog a szomszédos vármegyékbe költözni, ahol a hosszú török és kuruc háborúk után a földesurak komoly kedvezményekkel igyekeztek telepeseket csábítani földjeikre.[2287] A Landkomtur egyúttal azt is felvetette, hogy a jászkun kerületeket el kellene cserélni egy cseh vagy morva uradalomra.[2288] Úgy tűnt, hogy Ehrenfeld halálával alapvetően megváltozott a lovagrend jászkun politikája. Ebben kétségkívül szerepet játszott az a tény, hogy a Rákóczi-szabadságharc utáni megbékélést biztosító jogszabályok megalkotása érdekében az 1712-ben trónra lépett új Habsburg uralkodó, VI. Károly császár (a magyar trónon III. Károly király) országgyűlést hívott össze, ami három éven keresztül, 1715-ig ülésezett.[2289] Az országgyűlés 1714. évi őszi ülésszakán a jászkun kerületek kérdése, eladásának jogszerűsége is napirendre került. Az ekkor elfogadott törvényeket a király 1715. június 15-én szentesítette, s ezt követően vált hatályossá a kunokról és jászokról szóló 34. törvénycikk, amely kimondta, hogy az 1702. évi adásvétel törvénytelen volt, ezért a jászkun kerületek visszanyerhetik korábbi kiváltságos helyzetüket, ha a Német Lovagrend visszakapja az egykor kifizetett vételárat. Ez törvénycikk lényegében zálogjogúvá nyilvánította a jászkun területeket, amelyek bármikor visszaválthatóak. A vételár visszafizetésének felét a kincstár, másik felét a rendek vállalták magukra. A kifizetésre a törvény három évet szabott meg, s úgy rendelkezett, hogy a kiváltást követően a jászkun kerületek ismét koronabirtokok legyenek a nádor joghatósága alatt.[2290]

Az 1716–1718 közötti újabb török háború miatt azonban a három év elteltével senki sem fizetett a lovagrendnek, a pénz a katonai kiadások finanszírozására kellett. A Savoyai Jenő főparancsnoksága alatt álló Habsburg sereg mintegy 10 ezrede 1716 májusában a Nagykun Kerületen keresztül vonult Temesvár ostromára, és három héten át a jászkun földeken állomásozott. A lovagrendi tisztségviselő, Orczy István 1716 júniusában írt jelentése szerint a katonák hatalmas károkat okoztak.[2291] A háborúban a Német Lovagrend csapatai is részt vettek, és

[2287] Cseh 2004, 264–268.
[2288] DOZA U 166/1 1–394.
[2289] Bérenger – Kecskeméti 2008, 143–154.
[2290] DOZA U 172/1
[2291] DOZA U 155/3

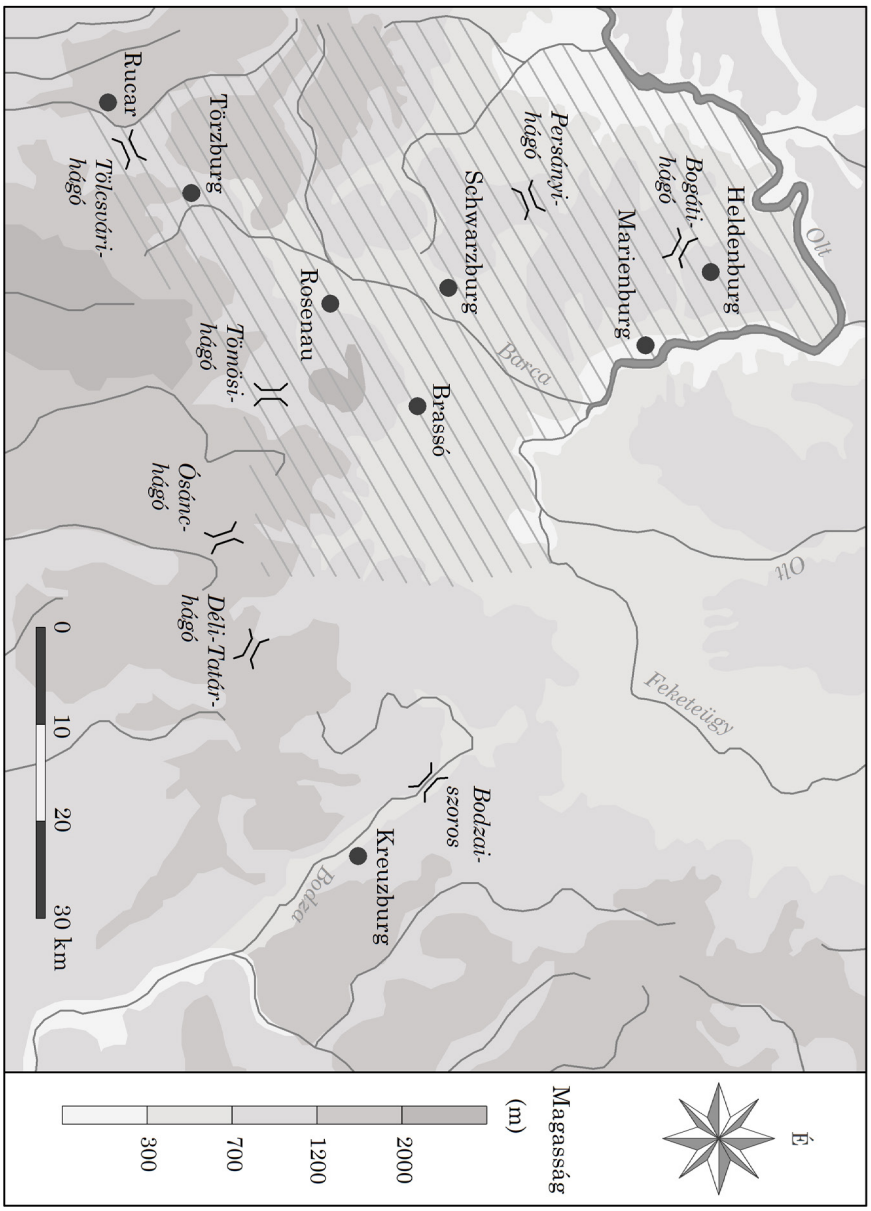
az 1717. augusztus 16-diki belgrádi csatában az ausztriai Landkomtur, Johann Joseph Philipp von Harrach zu Rohrau birodalmi gróf vezette a császári sereg egyik szárnyát.[2292] Az újabb katonai szerepvállalás ellenére a Német Lovagrend a török háborút lezáró 1718. évi pozsareváci békét követően sem tudott érdemi elmozdulást elérni a jászkun területek ügyében. A háborús költségek miatt esélye sem volt, hogy a kincstár és a magyar rendek kifizetnek számára 500000 aranyforintot, de az 1715. évi 34. törvény miatt saját elképzelései szerint sem tudta kialakítani ott földesúri gazdálkodását. Ráadásul Károly királyt egyre jobban aggasztotta a fiú utód hiánya, és a nőági örökösödés elismertetése érdekében továbbra is a magyar rendekkel való együttműködésre, a rendi jogok és kiváltságok megtartására törekedett. Ennek eredményeként az 1722/23. évi országgyűlés elfogadta a Habsburgok leányági örökösödését, a Pragmatica Sanctiót.[2293] A lovagrend és a jászkun kerületek választott elöljárói számára egyaránt nyilvánvalóvá vált, hogy belátható időn belül sem a magyar rendi országgyűlés, sem pedig a bécsi udvar nem lesz képes előteremteni a kerületek megváltásához szükséges összeget. Leginkább Orczy István, a lovagrend által a jászkun területek élére állított főinspektor, és a helyi elöljárók szerették volna minél hamarabb visszaszerezni korábbi kiváltságos helyzetüket, ezért a földesúri függésből való szabadulás „törvényes úton" végbevihető módjához, az önmegváltáshoz, az ún. *redemptió*hoz pártfogókat, támogatókat kerestek Pozsonyban és Bécsben. A terv nádori jóváhagyását követően, de azt a helyiek és a lovagrend előtt is gondosan titkolva, megemelték a jászkun lakosság adóját, hogy fokozatosan összegyűjtsék a megváltáshoz szükséges pénzt. A magasabb adókat a földesúr, azaz a lovagrend nyakába varrták, így a megnövekedett terhek miatt elégedetlenek jogosnak vélt panaszaikkal bírósághoz illetve a nagymesterhez fordultak. 1724-ben például Nagy Ferenc jászberényi gazda bírósághoz fordult a jászberényi magisztrátussal szemben, mert az a Német Lovagrend eddigi igényein felül terhelte meg adóval a lakosságot, és szerinte az elöljárók a beszedett adók egy részét elsikkasztották. A magisztrátus azt nem árulhatta el, hogy a magasabb adók a redempció költségeinek előteremtésére szolgálnak, hanem a felelősséget igyekezett a lovagrendi adószedőkre és inspektorokra hárítani.[2294] Az elégedetlenség annyira nagy lett, hogy 1726-ban a Jászságban még lázadás is kirobbant.[2295] A nagymesternél ez a fegyveres lázadás volt az utolsó csepp a pohárban: megelégelte a sorozatos panaszokat, politikai hercehurcákat, tulajdonosi jogainak 1715. évi törvényi megkérdőjelezését, és szabadulni igyekezett a jászkun kerületektől, de lehetőleg úgy, hogy a lovagrendet ne érje anyagi veszteség, azaz az egykori vételár megtérüljön. Franz Ludwig nagymester először a Kyau báró által 1714-ben felvetett javaslatban, valamilyen birtokcserében gondolkodott, és a jászkun területeket a

[2292] Demel 2001, 78.
[2293] Barta 1984, 94.; Barta 2000, 35.; Bérenger – Kecskeméti 2008, 154–159.
[2294] DOZA U 155/2 1–30.
[2295] DOZA U 162/1 104–230.

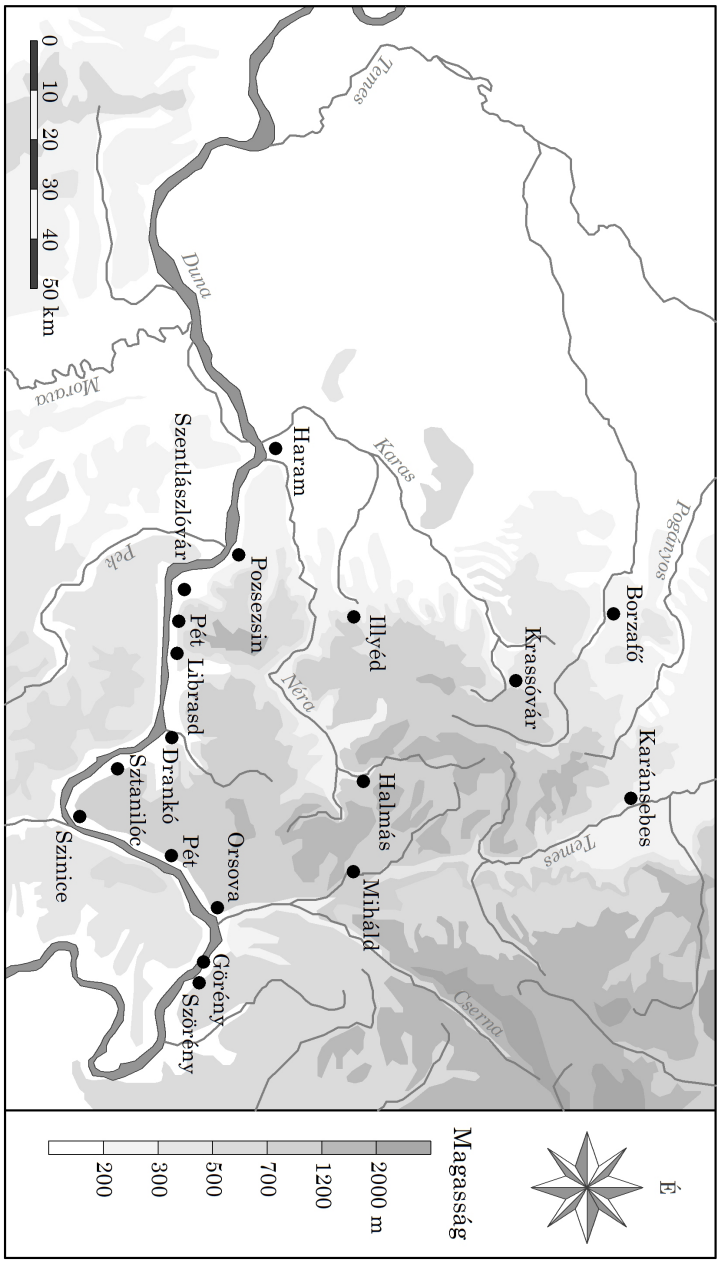
csehországi karlswaldi uradalomra szerette volna elcserélni Zinzendorf gróffal. Két évig tartó tárgyalások után azonban ez a terv 1731 elejére meghiúsult.[2296] A birtokcserével párhuzamosan a lovagrendi vezetés a kerületek eladásának lehetőségéről is folytatott tárgyalásokat. A Széchenyi György esztergomi érsek (1605–1695) végrendelete alapján a török elleni harcokban megbetegedett, megsebesült vagy megrokkant katonák számára 1716-ban alapított Pesti Invalidus Ház ugyanis komoly vásárlási szándékkal jelentkezett. III. Károly király előzetesen jóváhagyta a tervezett adásvételt, így az Invalidusok kifizették az egykori 500000 forintnyi vételárat, s 1731. március 8-án a nagymester a jászkun területek tulajdonjogát átruházta rájuk. Az 1715. évi 34. törvény értelmében azonban ez vásárlás is csak zálogjog átruházásának minősült, s nem tényleges tulajdonszerzésnek. A jászkun kerületek helyzete érdemben semmit sem változott, továbbra is csak redempcióval, önmegváltással szabadulhattak a földesúri fennhatóság alól.[2297] Az adásvétel országgyűlési jóváhagyására csak 1741-ben került sor, mert addig azt nem hívták össze. Az új földesúr is szerette volna megemelni az adókat, illetve majorságokat létrehozni, hogy a kerületekre költött pénze mielőbb megtérüljön, de ahogyan a lovagrendnek, úgy neki sem sikerült.[2298] Végül 1745-ben a jászkunok megváltották magukat a földesúri joghatóság alól. Mária Terézia királynő 1745. május 6-án kiadott oklevele (Confirmatio Privilegiorum pro Districtibus Jazigum et Cumanorum) visszaállította a jászok és kunok ősi kiváltságait, sőt még pallosjogot is adományozott részükre.[2299]

[2296] DOZA U 171, 172/3
[2297] H. Kakucska 2007, 182.
[2298] Kiss, 1992.
[2299] MOL, A 57 – Libri Regii Bd.40.; Soós 2006.

A Német Lovagrend területei a Barcaságban

A Német Lovagrend területei a Szörénységben

Források

Levéltári források

DOZA U	Deutsch-Ordens-Zentral Archiv Wien, Ungarn Abteilung
MNL OL UC	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 71:4 – Conscriptio Jassigum et tam Maiorum quam minorum Cumanorum
MNL OL Károlyi Lt	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Károlyi Levéltár
OBA	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Historisches Staatsarchiv, Deutschordensbriefarchiv
OF	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung. Historisches Staatsarchiv, Ordensfolianten

Nyomtatott források

ACC II.	Acta concilii Constanciensis II. Ed. Heinrich Finke, Johannes Hollnsteiner. Münster, 1896.
Acta imperii	Acta imperii inedita saeculi XIII et XIV. Urkunden und Briefe zur Geschichte des Kaiserreiches und des Königreichs Sizilien. Bd. I.: In den Jahren 1198 bis 1273. Hg. Eduard Winkelmann. Innsbruck, 1880.
Acta Tomiciana	Acta Tomiciana I–II. Ed. Vladislaus Pociecha, Wrocław, 1966.
ADE	Acta extera. Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1874–1876.
Akta	Akta Stanów Prus królewskich I–VIII. Eds. Karol Górski, Marian Biskup, Irena Janosz-Biskupowa. Toruń, 1955–1993.

Annales expeditialis Prussici	Annales expeditialis Prussici 1233–1414. In: SRP III. 5–12.
Annales Augustani	Annales Augustani. In: MGH SS III. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1839. 123–136.
Annales Blandiniensis	Annales Blandiniensis. In: MGH SS V. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1844. 20–34.
Annales Brunwilarenses	Annales Brunwilarenses. In: MGH SS XVI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1859. 724–728.
Annales Leodienses	Annales Leodienses. In: MGH SS IV. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1841. 9–20.
Annales Ottenburani	Annales Ottenburani. In: MGH SS V. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1844. 1–9.
Annales Neresheimenses	Annales Neresheimenses. In: MGH SS X. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1852. 19–25.
Annales Parchenses	Annales Parchenses a Nativitate Johannis. In: MGH SS XVI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1859. 598–608.
Annales Rosenvaldensis	Annales Rosenvaldensis. In: MGH SS XVI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1859. 99–104.
Annales Sancti Disibodi	Annales Sancti Disibodi. In: MGH SS XVII. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1861. 4–30.
Annales Sancti Georgii	Annales Sancti Georgii in Nigra Silva. In: MGH SS XVII. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1859. 295–298.
Annales Sancti Petri	Annales Sancti Petri Erphesfudenses. In: MGH SS XVI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1859. 15–25.
Annales Zweifaltenses	Annales Zweifaltenses. In: MGH SS X. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1852. 51–64.
Annalista Thorunensis	Annalista Thorunensis. In: SRP III. 57–316.
AOkl	Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XLVIII. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged, 1990 –

ASP	Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens I–V. Hg. Max Toeppen. Leipzig, 1878–1886.
ASP, KA I.	Acten der Ständetage Preussens, Königlichen Anteils Bd. I. 1466–1479. Hg. Franz Thunert. Danzig, 1896.
A tatárjárás emlékezete	A tatárjárás emlékezete. A bevezető tanulmányt írta Györffy György. Budapest, 1986.
Auctarium Afflingemense	Auctarium Afflingemense. In: MGH SS VI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1844. 398–405.
Aufzeichnungen, SRP V.	Aufzeichnungen zur Geschichte des letzten Hochmeisters, des Markgrafen Albrecht von Brandenburg. In: SRP V. 315–339.
Az államalapítás forrásai	Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15) Szeged, 1999.
Ältere Hochmeisterchronik	Die Ältere Hochmeisterchronik. In: SRP III. 519–709.
Älteste litauische Chronik	Die älteste litauische Chronik aus dem Russischen. Hg. Max Toeppen. In: Altpreußische Monatschrift 14 (1877) 419–458.
Árpádkori legendák	Árpádkori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1983.
Árpád-kori levelek	Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Szerk. Makkai László, Mezey László. Budapest, 1960.
ÁUO	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest, 1860–874.
Berichte	Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an die Kuriae, Bde. I–IV. Hg. Kurt Forstreuter, Hans Koeppen. Göttingen, 1960–1976.
Beyers, SRP V.	Christoph Beyers des älteren Chronik. In: SRP V. 443–491.

III. Béla emlékezete	III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Budapest, 1981.
Bonfini	Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
Canonici Sambiensis, SRP I.	Canonici Sambiensis. In: SRP I. 272–290.
Catalogus episcoporum Vladislaviensium	Catalogus episcoporum Vladislaviensium. In: Joannis Dlugossi: Opera omnia Tom. III. Ed. Aleksander Pizedziecki. Cracoviae, 1887. 179–208.
CDB II.	Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae II. Ed. Gustav Friedrich. Pragae, 1912.
CDCiv.Crac. I.	Codex diplomatici civitatis Cracoviensis I. (1257–1506). Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa (1257–1506). Wyd. Franciszek Piekosiński. Karów, 1879.
CDH	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera. Ed. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
CDL	Codex diplomaticus Lithuaniae. Ed. Edward Raczyński. Wrocław, 1845.
CDM VII.	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkundensammlung zur Geschichte Mährens. Bd. 7.: 1334–1349. Hg. Peter Ritter von Chlumecky. Brünn, 1856.
CDP	Codex diplomaticus Prussicus I–VI. Hg. Johannes Voigt. Königsberg, 1836–1861.
CDS XXIX	Codex diplomaticus Silasiae. Regesten zur schlesischen Geschichte 1334–1337. Vol. XXIX. Hg. Konrad Wutke. Breslau, 1922.
CDW	Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands, I–IV. Hg. Carl Peter Woelky, Viktor Röhrich. Braunsberg, 1874.
Centralarchives zu Wien	Die Urkunden des Deutsch Ordens Centralarchives zu Wien. I.: 1170–1809. Hg. Eduard Gaston Graf von Pettenegg. Prag – Leipzig, 1887.

CESDQ	Codex epistolaris saeculi decimi quinti I–III. Ed. Anatoli Lewski, August Sokolowski. Cracoviae, 1876–1894.
CEV	Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1. 1376–1430. Ed. Anton Prochaska. Cracoviae, 1882.
Chartularium	Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gediminne illustrans. Gedimine laiškai, parengė. Ed. Stephan C. Rowell.Vilnius, 2003.
Chronica Olivensis, SRP I.	Chronica Olivensis. In: SRP I. 669–731.
Chronica Sigeberti Gemblacensis	Chronica Sigeberti Gemblacensis. In: MGH SS VI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1844. 300–374.
Chronicon Aulae regiae	Petrus de Zittau: Chronicon Aulae regiae per dominum Petrum compilata. In: Fontes rerum Austriacarum. scriptores VIII. Hg.Johann Loserth. Wien, 1875.
Chronikon Bertholds von Reichenau	Die Chronikon Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. In: MGH Scriptores rerum Germanicorum, N.S. XIV. Hg. Ian S. Robinson. Hannover, 2003. 459–461.
Chronicon S. Maxentii	Chronicon S. Maxentii. In: Recueil des Historiens des Gaules et de la France XII. Ed. Léopold Delisle. Paris, 1877. 400–408.
Cosmae Pragensis	Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. In: MGH Scirptores rerum Germanicorum, N.S. II. Hg. Bertold Bretholz, Wilhelm Weinberger. Berlin, 1923.
Creutz, SRP V.	Relation, wie der abfall in Preussen geschehen, beschrieben von herrn Philipp von Creutz, gewesten Teutschen ordensritter. In: SRP V. 360–384.
Czarnkow, PDP II.	Joannis de Czarnkow: Chronicon Polonorum. In: PDP II. 619–658.
Decreta regni Hungariae	Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.

(Publicationes archivi nationalis Hungarici II. Fontes 11) Collectionem manuscriptam Francisci Döry. Szerk. Bónis György, Bácskai Vera. Budapest, 1976.

DEM II. — Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából II. Szerk. Nagy Iván, B. Nyáry Albert. Budapest, 1877.

Deutschordens-Zentralarchivs — Die Urkunden des Deutschordens-Zentralarchivs in Wien: Regesta nach dem Ms. von Marian Tumler. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60/1–3.) Marburg, 2006–2007.

Długosz, Annales — Jan Długosz: Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Ed. Jan Dąbrowski, Varsoviae, 1964.

Długosz, Historiae — Jan Długosz: Historiae Poloniae libri XII. In: Joannis Dlugossi: Opera omnia Vols. 10–14. Ed. Aleksander Pizedziecki. Kraków, 1873–1878.

Documenti — Documenti diplomatici tratti dagli archivi milanesi. Ed. Luigi Ostro. Milan, 1971.

Dogiel — Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae in quo pacta, foedara, tractatus pacis I–V. Ed. Matthias Dogiel. Vilnae, 1758–1764.

Dokumenta mołdawskie — Dokumenta mołdawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa. Wyd. Emil Kałużniacki. Lwow, 1878.

Dusburg, SRP I — Petri de Dusburg: Chronica terrae Prussiae. In: SRP I. 21–269.

Ekkehardi Urangiensis Chtronica — Ekkehardi Urangiensis Chronica. In: MGH SS VI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1844. 1–267.

Epistolae — Innocentii III. papae et Caloiahannis regis Epistolae. In: Fontes Latini Historiae Bulgariae. Latinski izvori za balgarskata istoria III. Eds. Ivan Dujčev, Mikhael Vojnov. Sofia, 1965. 303–373.

Erdélyi Okmánytár — Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I–III. (1023–1359) Közzéteszi Jakó Zsigmond. Budapest, 1997.

FMH I.	Fontes Memoriae Hungariae I. Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek (1350–1386). Közzéteszi: Novák Ádám, Tóth Péter. Debrecen, 2017.
Fontes rerum Austriacarum	Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abtheilung. Diplomataria et acta, Bd. 15. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. Theil. Hg. Georg D. Teutsch, Friedrich Firnhaber. Wien, 1857
Gall Névtelen	Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. Budapest, 2007.
Gesta Abbatum Gemblacensium	Gesta Abbatum Gemblacensium. In: MGH SS VIII. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover, 1848. 523–542
Gesta Abbatum Lobbiensium	Gesta Abbatum Lobbiensium. In: MGH SS XXI. Hg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869. 308–333.
Handelsrechnungen	Handelsrechnungen des Deutschen Ordens. Hg. Carl Sattler. Leipzig, 1887
Heldrungen, SRP V.	Hartmann von Heldrungen: Bericht über die Vereinigung des Schwertbrüderordens mit dem Deutschen Orden und über die Erwrbung Livlands durch den letzteren. In: SRP V. 168–172.
Hennes I.	Codex diplomaticus ordinis sanctae Mariae Theutonicorum. Urkundenbuch des Deutschen Ordens Bd. I. Hg. Johann Heinrich Hennes. Mainz, 1845.
Hess.UB I.	Hessisches Urkundenbuch, I.: 1207–1299. Hg. Arthur Wyss. Leipzig, 1879.
Historia Damiatina	Oliver von Paderborn: Historia Damiatina. In: Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinalbischofs von S. Sabina Oliverus. Hg. Hermann Hoogeweg. Tübingen, 1894.
HO I.	Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I. Szerk. Nagy Imre, Pánr István, Véghely Dezső. Győr, 1895.

HR (1)	Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430. Hanserecesse. 1. Abt. Bde. III–VIII. Hg. Karl Koppmann. Leipzig, 1875–1897.
HUB	Hansisches Urkundenbuch Bde. I–VIII. Hg. Karl Kunze, Walther Stein, Konstantin Höhlbaum, Hans-Georg von Rundstedt. Leipzig – Weimar, 1876–1939.
Hurmuzaki	Documenet privitoare la istoria Românilor I/2. Ed. Eudoxiu de Hurmuzaki. Bucurescî, 1878.
Itineraria	Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Összeállította Engel Pál, C. Tóth Norbert. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) Budapest, 2005.
Itinerar	Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437. Hg. Jörg K. Hoensch. Warendorf, 1995.
Joachim, Politik I.	Erich Joachim: Die Politik des letzten Hochmeisters in Preußen Albrecht von Brandenburg, I. Regesten. Leipzig, 1892.
Kronika Stefana	Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego (1457–1499). Wyd. Olgierd Górka. Kraków, 1931.
Księga długów miasta Torunia	Księga długów miasta Torunia z okresu wojnytrzynastoletniej. Wyd. Karola Ciesielska, Irena Janosz-Biskupowa. Toruń, 1964.
Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia	Księga Ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456). Częśc druga (1444–1456). Wyd. Karola Ciesielska, Janusz Tandecki. (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 76.) Toruń, 1993.
Küküllei	Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. Ford. Geréb László. (Monumenta Hungarica IV.) Budapest, 1960.
Letters of Peter the Venerable	The Letters of Peter the Venerable I. Ed. Giles Constable. Cambridge, 1967.
Liber memoriarum Colmensis civitatis	Liber memoriarum Colmensis civitatis (Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430). Hg. Carl August Lückerath, Friedrich Benninghoven. (Veröffentlichungen aus den Archiven

	Preussischer Kulturbesitz 44.) Köln – Weimar – Wien, 1999.
Liber scabinorum veteris civitatis Thorunensis	Liber scabinorum veteris civitatis Thorunensis. Wyd. Kazimierz Kaczmarczyk. Toruń, 1936.
Lites	Lites ac res gestae inter Polones Ordinemque Cruciferorum I–II. Ed. Ignacy Zakrzewski. Poznań, 1890–1892.
LUB	Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bde. I–VII. Hg. Georg Friedrich von Bunge, Hermann Hildebrand. Reval, 1852–1884.
Mátyás király levelei	Mátyás király levelei. Külügyi osztály (1458–1490). Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae exterae. Szerk. Fraknói Vilmos. Budapest, 2008.
Mátyás levelezése	Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Szerk. Fraknói Vilmos, Décsényi-Schönherr Gyula (Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia 1 Abb. VI.) Budapest, 1891.
MÄB	Das Marienburger Ämterbuch. Hg. Walther Ziesemer. Danzig, 1916.
MDE	Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból. Acta extra Andegavensia I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1874–1876.
MHP I.	Monumenta Historica Poloniae, Tom. I. (1217–1400). Ed. Augustino Theiner. Romae, 1860.
MGH Const. 5.	MGH. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum (1313–1324). Hg. Jakob Schwalm. Hannover, 1906–1911.
MGH SS.	Monumenta Germaniae Historica. Series Scriptores.
Mieckow, SRPol. II.	Maciej z Miechowa: Chronica Polonorum. Suplementum. In: Scriptores Rerum Polonicarum Tom. II. Ed. Józef Szujski. Kraków, 1874.
MTB	Das Marienburger Treßlerbuch. Hg. Erich Joachim. Königsberg, 1896.

Nakers Tagebuch	Liborius Nakers Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeister Johann von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497. In: SRP V. 289–314.
Oklevéltár	Sopron vármegye története. Oklevéltár 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889.
Önéletrajz	IV. Károly császár önéletrajza. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Balázs. Budapest, 2010.
Papsturkunden	Papsturkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens pontificus I. Hg. Rudolf Hiestand. Göttingen, 1972.
PDP	Pomniki Dziejowe Polski, Tom. I–IV. Wyd. August Bielowski. Warszawa, 1961.
Pole, SRP V.	Paul Pole: Preussische Chronik. In: SRP V. 172–224.
Pommerell.UB	Pommerellisches Urkundenbuch. Hg. Max Perlbach. Danzig
Posilge, SRP III.	Johann von Posilge: Chronik des Landes Preußen. In: SRP III. 79–316.
PUB	Preußisches Urkundenbuch. Bde. I/1. – VI/1. Hg. Rudolf Philippi, Carl Peter Woelky, August Seraphin, Max Hein, Erich Maschke, Hans Koeppen, Klaus Conrad. Königsberg – Marburg, 1882–1986.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I–II. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. (A MOL kiadványai II. Forráskiadványok 9.; 13.) Budapest 1923–1987.
RBM IV.	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tom. IV. Eds. Karol Jaromir Erben, Joseph Emler. Prague, 1892.
Regesta I/1–3.	Regesta Historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars I.: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchivs Vol. 1–3. Hg. Erich Joachim, Walther Hubatsch. Göttingen, 1948–1973.

Regesta II.	Regesta Historico-Diplomatica ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars II.: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. Hg. Erich Joachim, Walther Hubatsch. Göttingen, 1949.
Regesta Friedrichs III.	Regesta Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Hg. Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, Alois Niederstätter. Wien – Weimar – Köln, 2004.
Regesta Pontificum Romanorum I.	Regesta Pontificum Romanorum I. Hg. August Potthast. Graz, Graz, 1957.
Register Innocenz' III.	Die Register Innocenz' III. 13. Band. 13. Pontifikatsjahr, 1210/1211. Texte und Indices. Bearb. Andrea Sommerlechrer, Herwig Weigl, Othmar Hageneder, Rainer Murauer, Reinhard Selinger. Wien, 2015.
Relatio de Herman de Salza	Relatio de Herman de Salza. In: SRP V. 159–168.
Rerum gallicarum	Rerum gallicarum et francicarum scriptores XIX. Ed. Pierre-Claude-François Daunon. Paris, 1883.
RI V/1.	Regesta Imperii V. Jüngere Staufer 1198–1272. Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV., Friedrich II., Heinrich (VII.), Conrad IV., Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard 1198–1272. Bd. 1. Hg. Johann Friedrich Böhmer. Innsbruck, 1881.
RI VII/1.	Regesta Imperii VII. Regesten Kaiser Ludwigs des Bayern und seiner Zeit (1314–1347). Heft 1. Hg. Peter Acht. Köln – Weimar – Wien, 1991.
RI VIII.	Regesta Imperii VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378. Hg. Alfons Huber. Innsbruck, 1877.
RI XI.	Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437), Bde. 1–2. Hg. Johann Friedrich Böhmen. Innsbruck, 1896–1900.
Richental	Ulrich von Richental: Chronik des Constanzer Concils 1414 bis 1418. Hg. Michael Richard Buck. Tübingen, 1882.

Rocznik Chotelskiego	Rocznik Chotelskiego. In: PDP III. 212–217.
Rocznik Kujawski	Rocznik Kujawski. In: PDP III. 204–212.
Rocznik Małopolski	Rocznik Małopolski 965–1415. In: PDP III. 135– 202.
Rocznik Miechowski	Rocznik Miechowski. In. PDP II. 880–896.
Rocznik Sędziwoja	Rocznik Sędziwoja. In: PDP II. 871–880.
Rocznik Świętokrzynski	Rocznik Świętokrzynski do r. 1490. In: PDP III. 53–87.
Rocznik Traski	Rocznik Traski. In: PDP II. 826–860.
Roes, MGH	Alexander von Roes: Memoriale. In: Alexander von Roes: Schriften. MGH Staatsschriften des späten Mittelalters I. Hg. Herbert Grundmann. Hermann Heimpel. Stuttgart, 1958.
RTA VII–XII.	Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund, 1–3. Abt. Hg. Dietrich Kerler, hermann Herre, Gustav Beckman. München–Gotha, 1878–1906.
Satira	Johannes Falkenberg: Satira contra hereres et cetera nephanda Polonorum et eorum regis Jaghel. In: Hartmut Boockmann: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 45.) Göttingen, 1975, 312–353.
SHP	Die Staatsverträge des Herzogtums Preussens. Hg. Stephan Dolezel, Heidrun Dolezel. (Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz 4.) Köln, 1971.
Soldbuch	Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410/1411: die Abrechnungen für die Soldtruppen. Hg. Sven Ekdahl. Teil I-II. Köln, 2010.
Spominki Bochnieńskie	Spominki Bochnieńskie. In: PDP III. 243–245.
Spominki Krakowskie	Spominki Krakowskie. In: PDP III. 240–242.
Spominki Lwowskie	Spominki Lwowskie. In: PDP 250–251.
Spominki Mieszane	Spominki Mieszane. In: PDP III. 228–231.

Spominki Wiślickie	Spominki Wiślickie. In: PDP III. 124–126.
SRP	Scriptores rerum prussicarum I–V. Die Geschichtsquellen der preussischer Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Hg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Ernst Strehlke. Leipzig, 1861–1874.
SRPol. II.	Scriptores rerum polonicarum. Scriptoribus Hungaricus II. Ed. Józef Szujski. Kraków, 1874.
Staatschriften I.	Die Staatschriften des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert, Bd. I.: Die Traktate vor dem Konstanzer Konzil 1414–1418 über das Recht des Deutschen Ordens am Lande Preußen. Hg. Erich Weise. Göttingen, 1970.
Statuten	Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften. Hg. Max Perlbach. Halle, 1890.
Staatsverträge	Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert, 1398–1467, Bde. I–III. Hg. Erich Weise, Klaus Neitmann. Marburg, 1966–1970.
Suchenwirt	Aus Peter Suchenwirt, Heinrich dem Teichner und andere deutschen Dichtern. In: SRP II. 155–178.
Summarium von Jagel	Summarium von Jagel und Wytent. In: SRP V. 223–227.
Szentpétery I.	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1276. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest, 1923.
Tabulae	Tabulae Ordinis Theutonici. Hg. Ernst Strehlke. Berlin, 1869.
TB	Das Marienburger Treßlerbuch der Jahre 1399–1409. Hg. Erich Joachim. Königsberg, 1896.
Tuberonis	Ludovici Cervarii Tuberonis: Commentarii de temporibus suis. In: SRPol. II. 316–340.
Tvorčeskoe	Tvorčeskoe nasledie Grigorija Cambleka. Ed. Jurij Bogunov. Veliko Tarnovo, 2005.

UB Burgenlandes	Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. I. Hg. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz – Köln, 1955.
UBC II.	Urkundenbuch des Bisthums Culm, Teil II. Hg. Carl Peter Woelky. Danzig, 1887.
UBRF	Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt I–II. Hg. Johann Friedrich Böhmer, Friedrich Lau. Frankfurt am Main, 1836–1905.
UBRP	Urkundenbuch zur Reformationasgeschichte des Herzogthums Preußen I. Hg. Paul Tschackert. Leipzig, 1890.
UBSt II	Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark Bd. II. Hg. Joseph Zahn. Graz, 1875.
UGDS	Urkundenbuch zur Geschichte des Deutschen in Siebenbürgen Bde I–IV. Hg. franz Zimmermann, Carl Werner, Gustav Gündisch. Hermannstadt, 1882–1937.
Urkunden Etschlandes	Die Urkunden zur geschichte des deutschen Etschlandes und des Vintschgaus Bd. II. 1200–1230. Hg. Franz Huter. Innsbruck, 1949.
Urkunden Friedrichs II.	Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser XIV/2: Die Urkunden Friedrichs II. 1212–1217. MGH Diplomata regum et imperatorum germaniae XIV/2. Hg. Walter Koch. Hannover, 2007.
Villehardouin	Geoffroi Villehardouin: Bizánc megvétele. Ford. Szabics Imre. Budapest, 1985.
Vitrodurani	Chronicon Iohannis Vitrodurani. MGH SS Nova Series III. Hg. Carl Brun, Friedrich Baethgen. Berlin, 1924.
VMH	Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae, 1859–1860.
VMPL I.	Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, I–IV. Ed. Augustinus Theiner. Romae, 1860–1864.

VMS	Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae – Zagrabiae, 1863–1875.
Wartberge, SRP II.	Hermann von Wartberge: Cjronicon Livoniae. In: SRP II. 9–116.
Wigand, SRP II.	Chronicon seu Annales Wigandi Marburgensis. In: SRP II. 429–662.
Windecke emlékirata	Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte Skorka Renáta. (História Könyvtár. források 1.) Budapest, 2008.
ZSO	Zsigmondkori oklevéltár I–X. (1387–1423). Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Budapest, 1951–2007.

Irodalom

Abulafia 1988 — *David Abulafia:* Frederick II: A Medieval Emperor. London

Abulafia 1994 — *David Abulafia:* Friedrich II. von Hohenstaufen. Herrscher zwischen den Kulturen. München

Achim 2014 — *Viorel Achim:* Locul Ordinului Teuton în istoria Banatului de Severin.In: Banatica 24 (2014) 37–46.

Adriányi 1971 — *Gábor Adriányi*: Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. In: Ungarn-Jahrbuch 1 (1971) 9–22.

Adriányi 2001 — *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest

Ahnsel 1961 — *Karl-Otto Ahnsel*: Thorns Seehandel und Kaufmannschaft um 1370. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost- und Mitteleuropas) Marburg

Alexandre 1987 — *Pierre Alexandre*: Le climat en Europe au Moyen Âge. Contribution à l'historie des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale. Paris

Armbruster 1979 — *Adolf Armbruster*: Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland. In: Revue Roumaine d'Histoire 18 (1979) 277–287.

Arnold 1978 — *Udo Arnold*: Jerusalem oder Akkon? Zur Frage von Kontinuität oder Neugründung des Deutschen Ordens 1190. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 86 (1978) 416–431.

Arnold 1978b — *Udo Arnold*: Preußen, Böhmen und das Reich. Karl IV. und der Deutsche Orden. In: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. Hg. Ferdinand Seibt. München, 167–173.

Arnold 1980 — *Udo Arnold*: Entstehung und Frühzeit des Deutschen Hospitals von Akkon und Ritterorden in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In: Die geistliche Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 81–108.

Arnold 1986 — *Udo Arnold*: Die Gründung des Deutschordensniederlassung Friesach in Kärnten 1203.

In: Festschrift für Hans Thieme zu seinen Geburtstag. Hg. Karl Kroeschcell. Sigmaringen, 37–41.

Arnold 1996 — *Udo Arnold*: De primordiis ordinis Theutonici narratio. In: Preußenland 4 (1996) 17–30.

Arnold 1996b — *Udo Arnold*: Akkon – Venedig – Marienburg. Der Deutsche Orden vom Mittelmeer zum Ostseeraum. In: Acri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovi orientamenti nel XIV secolo. a cura di Francesco Tommasi. Perugia, 69–74.

Arnold 2011 — *Udo Arnold*: Hochmeisterverlust, Bauernunruhen und Reformation – Kriesenbewältigung unter den Deutschmeistern Dietrich von Cleen und Walter von Cronberg. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 16 (2011) 241–257.

Arnold 2014 — *Udo Arnold*: Der Hochmeister und seine Residenz. Überlegungen zu Amt und Struktur der Ordensleitung. In: Analecta Theutonica. Studies for the History of the Teutonic Order 1. a cura di Kristjen Toomspoeg. Galatina, 9–24.

Arnold 2017 — *Udo Arnold*: Vom Ordensland zum Herzogtum. Religiöse Überzeugung oder politisches Kalkül des Hochmeisters Albrecht von Brandenburg-Ansbach. In: Zapiski Historyczne 82 (2017) 2. sz. 21–40.

Attýa 1943 — *Aziz Suryal Attýa*: The Crusade of Nicopolis. London

Auffarth 2005 — *Christoph Auffarth*: Die Ketzer. Katharer, Waldenser und andere religiöse Bewegungen. München

Auge 2009 — *Oliver Auge*: Handlungsspielräume fürstlicher Politik im Mittelalter. Der südliche Ostseeraum von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis in die frühe Reformationszeit. (Mittelalter-Forschungen 28.) Ostfildern

Ágoston 2014 — *Ágoston Gábor*: Európa és az oszmán hódítás. Budapest

Babo 2003 — *Markus Babo*: Kirchenspiel – Kirchenhikeise. Zur Relevanz eines historischen Modells im Hinblick auf das Asylrecht der Bundesrepublik Deutschland. (Studien der Moraltheologie 20.) Münster – Hamburg –London

Baczkowski 1977 — *Krzysztof Baczkowski*: Die Rolle der ökonomischen Faktoren in den politischen Beziehungen zwischen Jagiellonen und Habsburgern um die Wende vom 15. zum

16. Jahrhundert in Mitteleuropa. In: Wissenschaftliche Zeitschrift Friedrich Schiller-Universität Jena, Geschichte –Sprachwissenschaften 26 (1977) 3. sz. 355–376.

Baczkowski 1999 — *Krzysztof Baczkowski:* Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506). Kraków

Baczkowski 2002 — *Krzysztof Baczkowski*: Handelsbeziehungen zwischen Krakau und Oberungarn (der Slowakei) im 15. und 16. Jahrhundert (ca. 1471–1526). In: Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung. Festschrift für Jürgen Schneider zum 65. Geburtstag. Hg. Rainer Gömmel, Markus A. Denzel. Stuttgart, 15–24.

Baczkowski 2008 — *Krzysztof Baczkowski*: Hunyadi Mátyás a lengyel történetírásban. In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 203–211.

Baethgen 1970 — *Friedrich Baethgen*: Schisma und Konzilszeit, Reichsreform und Habsburgs Aufstieg. (Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte 6.) Stuttgart

Bagi 2014 — *Bagi Dániel*: Az Anjouk Krakkóban. Nagy Lajos lengyelországi uralmának belpolitikai kérdései. Budapest

Bagi 1995 — *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848. Szolnok

Bakó – Nussbächer 1979 — *Géza Bakó – Gernot Nussbächer:* Hundertschaften und Gerichtsstühle In: Neuer Weg 8565 (27. November 1979)

Barabás 2011 — *Gábor Barabás*: „Ecce dilectum filium". Päpstliche Urkunden in Bezug auf die Legationen in den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts. In: Specimina Nova Pars Primo Sectio Mediaevalis VI. Hg. Márta Font, Gergely Kiss, Tamás Fedeles. Pécs, 33–52.

Barabás 2014 — *Gábor Barabás*: Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198 – ca. 1241). Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 6.) Wien.

Baranyai 1926 — *Baranyai Béla: Z*sigmond király úgynevezett sárkányrendje. In: Századok 60 (1926) 561–591, 681–719

Barber 1970 — *Malcolm Barber*: The Origins of the Order of the Temple. In: Studia Monastica 12 (1970) 219–239.

Barber 1994 — *Malcolm Barber*: The New Knighthood. A History of the Order of the Temple. Cambridge

Baronas 2004 — *Darius Baronas*: Die Flucht des litauischen Fürsten Kęstutis (Kynstut) aus der Marienburg 1361 und die Frage, ob der Deutsche Orden an seiner Gefangenschaft interessiert war. In: Annaberger Annalen 12/2004. 9–27.

Barta 1984 — *Barta János*: A kétfejű sas árnyékában. Budapest

Barta 2000 — *Barta János*: A 18. század története. Budapest

Basler 1973 — *Djuro Basler*: Ungarn und die bosnische Bistum (1181/85 – 1247). In: Ungarn-Jahrbuch 5 (1973) 10–15.

Batschi 2010 — *Hans Batschi*: 800 Jahre – 1211–2011. Der Deutsche Ritterorden und das Burzenland. In: Das Tartlauer West 57 (2010) 10–11.

Bánkúti 1981 — *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Budapest

Bánkúti 1991 — *Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703–1711. Budapest

Bárány 2006 — *Bárány Attila*: Magyarország és a kései keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő – Gödöllő, 139–165.

Bárány 2012 — *Bárány Attila*: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohai András. Székesfehérvár, 2012. 129–173.

Bárány 2013 — *Bárány Attila*: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon. In: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila, Kiss Gergely. Debrecen, 153–179.

Bárány 2016 — *Attila Bárány*: Die westlichen (englischen, französischen, burgundischen) Beziehungen des Hauses Luxemburg zwischen 1378 und 1416. In: Das Konzil von Konstanz und Ungarn. Hg. Attila Bárány. Debrecen, 33–63.

Becker 2009 — *Hans-Jürgen Becker*: Die Stellung des kanonischen Rechts zu den Andersgläubigen: Heiden, Juden und Ketzer. In: Wechselseitige Wahrnehmung der Religionen im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit I. Konzeptionelle Grundfragen und Fallstudien (Heiden, Barbaren, Juden).

Hg. Ludger Grenzmann, Thomas Hayne, Nikolaus Henkel, Thomas Kaufmann. Berlin – New York, 101–124.

Bell 1996 — *Adrian Bell*: England and the Crusade of Nicopolis 1396. In: Medieval Life (1996) Spring, 18–22.

Benninghoven 1964 — *Friedrich Benninghoven:* Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408. In: Zeitschrift für Ostforschung 13 (1964) 3. sz. 421–477.

Benninghoven 1965 — *Friedrich Benninghoven:* Der Orden der Schwertbrüder. Fratres miliciae Christi de Livonia. Köln – Graz

Benninghoven 1970 — *Friedrich Benninghoven*: Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum. In: Zeitschrift für Ostforschung 19 (1970) 4. sz. 631–651.

Bérenger – Kecskeméti 2008 — *Jean Bérenger – Kecskeméti Károly:* Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Budapest

Bergmann 1909 — *Wilhelm Bergmann*: Die Reste deutschen Ordensburgen in Siebenbürgen nebst einen Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande 1211–1225 einen Anhang von Regeste. Freudenthal

Bernhart 1930 — *Joseph Bernhart*: Der Vatikan als Weltmacht. Geschichte und Gestalt des Papsttums. Leipzig

Berténi 1989 — *Berténi Iván*: Nagy Lajos király. Budapest

Bezold 1872 — *Friedrich von Bezold*: König Sigmund und die Reichskriege gegen Hussiten. München

Biliaieva – Karashevich 2015 — *Svitlana Biliaieva – Irina Karashevich:* The Place of Akkerman in the Trade relations of the Commenwealth and the Ottoman Empire in the 15th – 18th Centuries. In: Remarks on Turkisch Studies. Eds. Marzena Godzińska, Ash Cevgin Uysal, Władisław Chilman. Warsaw, 91–100.

Binder 1967 — *Pál Binder*: Contribuţii la localozarea Cruceburgulni şi unele probleme legate de ea. In: Muzeul regional Braşov. Culegere de studii şi cercetări I. Braşov, 127–134.

Biskup 1963 — *Marian Biskup*: Analiza bitwy pod Płowcami i jej dziejowego znaczenia. In: Ziemia Kujawska 1 (1963) 73–104.

Biskup 1967 — *Marian Biskup*: Najazd Krzyżacki na Polske i litwa pod Dąbkami 1431 r. In: Studia historyczne Stanisławowi

Herbstwowi na 60-lecie urodzin. Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej. Seria historyczna 15 (1967) 15–28.

Biskup 1967b — *Marian Biskup:* Trzynastoletnia wojna Zakonem Krzyżackim 1454–1466. Warszawa

Biskup 1978 — *Marian Biskup*: Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas NF 26 (1978) 2. sz. 161–178.

Biskup 1980 — *Marian Biskup*: Das Ende der Deutschordensstaates Preußen im Jahre 1525. In: Die geistlichen Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 403–416.

Biskup 1986 — *Marian Biskup*: Entwicklung des Netzes der altpreußischen Städte bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Acta Poloniae Historica 53 (1986) 5–28.

Biskup 1990 — *Marian Biskup*: Der Deutsche Orden im Reich, in Preussen und Livland im Banne habsburgischer Politik in der zweite Hälfte des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 5 (1990) 101–125.

Biskup 1991 — *Marian Biskup*: Das Problem der Söldner in den Streitkräften des Deutschordensstaates Preußen vom Ende des 14. Jahrhunderts bis 1525. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 6 (1991) 49–74.

Biskup 1993 — *Marian Biskup*: Wojny polski z zakonem krzyżackim (1308–1521). Gdańsk

Błaszczyk 1998 — *Grzegorz Błaszczyk*: Dzieje stosunków polsko-litowskich od czasów najdawniejszych do współczosności I. Poznań

Blazovich 2005 — *Blazovich László*: Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Erdélyi Múzeum 67 (2005) 3–4. sz. 5–13.

Bloch 2002 — *Marc Bloch*: A feudális társadalom. Budapest

Bogdán 1991 — *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) Budapest

Bogucka 1962 — *Maria Bogucka:* Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII. wieku. Warszawa

Bogucka 2005 — *Maria Bogucka*: Danzig als Metropole in der Frühen Neuzeit. In: Kulturgeschichte Preußens königlich polnischen Anteils in der Frühen Neuzeit. Hg. Sabine Beckmann. Tübingen, 89–98.

Boleszny 1877 — *Boleszny Antal*: A Veteráni barlang és Peth vára. In: Történelmi és Régészeti Értesítő 3 (1877) 2. sz. 67–71., 4. sz. 172–181.

Boockmann 1975 — *Hartmut Boockmann*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politische Theorie des späten Mittelalters. Göttingen

Boockmann 1992 — *Hartmut Boockmann*: Ostpreußen und Westpreußen. (Deutsche Geschichte im Osten Europas) Berlin

Boockmann 1987 — *Hartmut Boockmann*: Die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens. Gattungsfragen und „Gebrauchssituationen". In: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstein im späten Mittelalter. Hg. Hans Patze. Sigmaringen, 447–469.

Bombi 2008 — *Barbara Bombi*: Der Streit zwischen dem Deutschen Orden und dem Erzbischof von Riga zu Beginn des 14. Jahrhunderts. In: L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico incontri e scontri tra religioni, popoli e vulture / Der Deutsche Orden zwischen Mittelmeerraum und Baltikum. Begegnungen und Konfrontationen zwischen Religionen, Völker und Kulturen. a cura di Hubert Houben, Kristjan Toomaspoeg. (Acta Theutonica. Collana dirette da Hubert Houben 5.) Galatina, 141–150.

Borkowska 2006 — *Ursula Borkowska*: Organisation und geistigkeit der polnischen Mission in Litauen. In: Kirchliche Reformimpulse des 14/15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa. Hg. Winfried Eberhard, Franz Machilek. Köln – Weimar – Wien, 143–156.

Bornemisza 1928 — *Bornemisza Félix*: Magyar hajóhadak a Dunán. Budapest

Borosy 1971 — *Borosy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 60.) Budapest

Borosy 1996 — *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország I. In: Hadtörténelmi Közlemények 109 (1996) 1. sz. 3–41.

Borosy – Laszlovszky 2006	*Borosy András – Laszlovszky József:* Magyarország, a Szentföld és a és a keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes hadjáratok. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő – Gödöllő, 75–90.
Borst 1991	*Arno Borst*: Die Katharer. Freiburg – Basel- Wien
Bottló 1932	*Bottló Béla*: Dlugosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás 1385–1418. Budapest
Bóna 1995	*Bóna István*: Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen
Bökönyi 1960	*Sándor Bökönyi*: Zwei Trinkbecher aus Wisenthörnern. In: Folia Archaeologica 12 (1960) 273–280.
Brandenburger 1907	*Clemens Brandenburger:* Polnische Geschichte. Paderborn
Brandmüller 1997	*Walter Brandmüller*: Das Konzil von Konstanz 1414–1418. Bd. 2.: Bis zum Konzilsende. Paderborn
Brauner 1876	*Alois Brauner*: Die Schlacht bei Nikopolis 1396. Berlin
Bréhier 1997	*Louis Bréhier:* Bizánc tündöklése és hanyatlása II. Budapest
Brüggemann 2008	*Thomas Brüggemann*: Cumans in Southern Dobrudja. Some remarks on the Second Bulgarian Empire during the twelfth and thirteenth centuries. In: Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged (2008) 57–t71.
Budai 2014	*Budai Dániel*: A milkói püspökség. In: Studia Vincentiana 2 (2014) 9–18.
Burkiewicz 2008	*Łukasz Burkiewicz*: Na styku chrześcijaństwa i islamu. Krucjaty i Cyprw latach 1191–1291. Kraków
Burkiewicz 2013	*Łukasz Burkiewicz*: Polityczna rola królestwa Cypru w XIV wieku. Kraków
Bŭžek 2005	*Václav Bŭžek*: Saját országában idegen. Jagelló Lajos és Habsburg Mária csehországi tartózkodása 1522–1523 fordulóján. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. Szerk. Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András. Budapest, 57–62.

B. Szabó 2017. *B. Szabó János*: Az újkor hajnalán. Magyarország hadügye a Jagelló-királyok alatt (1490–1526). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Budapest, 315–365.

Cabello 2004 *Juan Cabello*: A nyírkarászi Árpád-kori vár régészeti kutatása. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor (Analecta mediaevalia II.) Piliscsaba, 19–25.

Canning 2002 *Joseph Canning*: A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450. Budapest

Caro 1863 *Jakob Caro*: Geschichte von Polen II. Gotha

Carraz 2012 *Damien Carraz*: Sub eiusdem pacis et treugue Dei defensione. Die Ritterorden und der Frieden in Südfrankreich im 12. Jahrhundert. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 17 (2012) 17–39.

Carter 1994 *Francis W. Carter*: Trade and Urban Development in Poland. An Economic Geography of Cracow from its Origins to 1795. (Cambridge Studies in Historical Geography 20.) Cambridge

Clausen 1895 *Johannes Clausen:* Papst Honorius III. (1216–1227). Bonn, 1895.

Cluse 1999 *Christoph Cluse*: Zum Zusammenhang von Wuchervorwurf und Judenvertreibung im 13. Jahrhundert. In: Judenvertreibung in Mittelalter und früher Neuzeit. Hg. Friedhelm Burgard, Alfred Haverkamp, Gerd Moutgen. Hannover, 1999. 137–144.

Cohn 1930 *Willy Cohn*: Hermann von Salza. Breslau

Czaja 1995 *Roman Czaja*: Der Handel des Deutschen Ordens und der preußischen Städte – Wirtschaft zwischen Zusammenarbeit und Rivalität. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 8. (1995) 111–123.

Czaja 1998 *Roman Czaja*: Die Entwicklung des Handels der preußischen Hansestädte im 13. und 14. Jahrhundert. In: Die preußischen Hansestädte und ihre Stellung im Nord- und Ostseeraum des Mittelalters. Hg. Zenon Hubert Nowak, Jan Tandecki. Toruń, 35–52.

Czaja 2016 *Roman Czaja*: A lengyel–litván állam és a Német Lovagrend közötti tizenhároméves háború (1454–1466).

In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 113–126.

Căpský 2011 — *Martin Căpský*: Die wirtschaftliche Entwicklung der Ballei Böhmen des Deutschen Ordens im Spätmittelalter. In: Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter. Hg. Karl Borchard, Libor Jan. Brno, 2011. 215–232.

de Cevins 2003 — *Marie-Madeleine de Cevins*: Az egyház a késő középkori magyar városokban. Budapest

Charewiczowa 1924 — *Łucja Charewiczowa*: Handel Lwowa z Mołdawją i Multanami w wiekach średnich. In: Kwartalnik Historyczny 38 (1924) 37–67.

Chodynicki 1914 — *Kazimierz Chodynicki*: Próby zaprowadzenia chrześcijanstwa na Litwie przed. r. 1386. In: Przegląd Historyczny 18 (1914) 215–319.

Conrad 1972 — *Klaus Conrad*: Der dritte Litauerzug König Johanns von Böhmen und der Rücktritt des Hochmeisters Ludolf König. In: Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag. Teil II. Hg. Mitarbeiter des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Göttingen, 1972. 382–401.

Conrad 1972b — *Klaus Conrad*: Litauen, der Deutsche Orden und Karl IV. 1352–1360. In: Zeitschrift für Ostforschung 21 (1972) 20–42.

Cvetkova 1988 — *Bisztra Cvetkova*: A várnai csata. Budapest

Czacharowski 1980 — *Anton Czacharowski*: Die Führungssicht in Thorn (Toruń) am Anfang des 15. Jahrhunderts – ihre politische und ökonomische Problematik. In: Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der Werdenden Neuzeit. (Städteforschung A/9) Hg. Wilfried Ehbrecht. Köln – Wien, 349–356.

Czołowski 1890 — *Aleksander Czołowski*: Początki Mołdawji i wyprawa Kazimierza Wielkiego do roku 1359. In: Kwartalnik Historyczny 4 (1890) 258–285.

C. Tóth 2009a — *C. Tóth Norbert*: Az 1395-ös lengyel betörés. (A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja). In: „Honoris causa". Tanulmányok Engel Pál emlékére. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia 3.) Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Budapest, 447–485.

C. Tóth 2009b — *C. Tóth Norbert*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. Budapest

C. Tóth 2014 — *C. Tóth Norbert*: Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozói a lublói béke után (1412–1424). In: Történelmi Szemle 56 (2014) 3. sz. 339–356.

C. Tóth 2018 — *C. Tóth Norbert*: Luxemburgi Zsigmond. Budapest

Cseh 2002 — *Cseh Géza*: A Nagykunság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban. In: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 17 (2002) 195–220.

Cseh 2004 — *Cseh Géza*: Kyau lovagrendi landkomtur 1714. évi jelentése a Jászkunságról. In: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 19 (2004) 263–279.

Csepregi 2007 — *Zoltán Csepregi*: „… ich will kain fleis mit sparen…" – Königin Maria von Ungarn und das Haus Brandenburg. In: Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin. (Geschichte in der Epoche Karls V. Bd. 28.) Hg. Martina Fuchs, Orsolya Réthelyi. Münster, 59–72.

Csepregi 2017 — *Csepregi Ildikó*: Árpád-házi Szent Margit csodái. In: Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban. Szerk. Csurgai Horváth József. Székesfehérvár, 103–124.

Csernus 2016 — *Sándor Csernus*: From the Arsenal of Sigismund's Diplomacy: Universalism *versus* Sovereignty. In: Das Konzil von Konstanz und Ungarn. Hg. Attila Bárány. Debrecen, 9–32.

Csoma 2006 — *Csoma Zsigmond*: Történeti-ökológiai és történeti-néprajzi gondolatok a magyarországi középkori franciavallon szőlő- és borkultúráról. In: Studia Caroliensia 7 (2006) 3–4. sz. 389–400.

Csonkaréti 1980 — *Csonkaréti Károly*: Hadihajók a Dunán. Budapest

Csukovits 2003 — *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándoklatok. (História Könyvtár – Monográfiák 20.) Budapest

Csukovits 2012 — *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. I. Károly és uralkodása (1301–1342). (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Budapest

Davidescu 1970 — *Mişu Davidescu*: Cetatea Severinului. In: Buletinul Monumenteler istorice 39 (1970) 3. sz. 9–14.

Davies 2006 — *Norman Davies*: Lengyelország története. Budapest

Deák 2005 — *Deák Viktória Hedvig*: Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Budapest

Deletant 1986 — *Dennis Deletant*: Moldavia between Hungary and Poland, 1347–1412. In: The Slavonic and East European Review 64 (1986) 2. sz. 189–211.

Demel 1991 — *Bernhard Demel*: Der Deutsche Orden in Mähren und Schlesien. In: Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau 32 (1991) 29–68.

Demel 1995/1996 — *Bernhard Demel*: Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg als Hoch- und Deutschmeister (1694–1732) und Bischof von Breslau (1683–1732). In: Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau 36/37 (1995/1996) 93–150.

Demel 2001 — *Bernhard Demel*: Der Deutsche Orden seit 1525 – neue Aufgaben im Reich,in Österreich-Ungarn und seit 1929. In: Ordines Militares. Collquia Torunensia Historica 11 (2001) 77–114.

Demurger 2003 — *Alain Demurger*: Die Ritter des Herrn. Geschichte der geistlichen Ritterorden. München

Deveikė 1950 — *Joné Deveikė*: The Lithuanian Diarches. In: The Slavonic and East European Review 28 (1950) 392–405.

Dénes 2011 — *Dénes József*: Gór, egy feltárt favár (*castrum ligneum*). In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 43–48.

Diaconescu 2016 — *Marius Diaconescu*: Mobilizarea oastei maghiare în 1497 „in subsidium et tutelam wayvode Moldauiensis". In: Analele Putnei 12 (2016) 2. sz. 35–52.

Diers 1991 — *Michaela Diers*: Bernhard von Clairvaux. Elitäre Frömmigkeit und begnadetes Wirken. (Beiträge zur Geschichte und Theologie des Mittelalters, NF. 34.) Münster

Dincă 2016 — *Adinel C. Dincă*: Der Türkeneinfall im Burzenland aus dem Jahre 1431. Die unbekannten Glossen einer siebenbürgischen Handschrift. In: Transylvanian Review 25 (2016) 2. sz. 133–142.

Divéky 1905 — *Divéky Adorján*: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal. Budapest

Długokęçki 1996 — *Wiesław Długokęçki*: Rola Balgi w handlu elbląskim XIV i w pierwszej połowie XV w. In: 750 lat praw miejskich Elbląga. Księga pamiątkowa. Wyd. Andrzej Groth. Gdańsk, 53–57.

Długokęçki 2007 — *Wiesław Długokęçki*: Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422. In: Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter. Hg. Ulrich Knefelkamp, Kristian Basselmann-Cyran. Berlin, 136–151.

Domokos 1987 — *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Budapest

Dopsch 1999 — *Heinz Dopsch*: Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. Österreichische Geschichte 1122–1278. Wien

Drabina 1994 — *Jan Drabina*: Die Religionspolitik von König Władisław Jagiełło in polnisch-litauischen Reich in den Jahren 1385–1434. In: Zeitschrift für Ostforschung 43 (1994) 161–173.

Dralle 1998 — *Lothar Dralle:* Heinrich Reffle von Richtenberg (1470–1477). In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg, 144–145.

Draskóczy 1997 — *Draskóczy István*: Szászföldi összeírások és a Szászföld lélekszáma a 15–16. század fordulóján. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Szerk. Kovacsics József. Budapest, 125–140.

Draskóczy 2014 — *Draskóczy István*: A kősó bányászatának átalakulása Erdélyben az Árpád-korban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest, 825–835.

Dubonis 2015 — *Artūras Dubonis*: From Mindaugas to Traidenis. In: The Lithuanian Millenium. History, Art and Cultur. Eds. Adomas Butrimas, Rūta Janonienė, Tojana Račiūnaitė. Vilnius, 57–61.

Duby 1978 — *Georges Duby*: A lovagság eredete. In: *Uő*: Emberek és struktúrák a középkorban. Budapest, 74–102.

Duby 1984 — *Georges Duby*: A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420. Budapest

Duby 1987 — *Georges Duby*: A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban. Budapest

Dümmerth 1972 — *Dümmerth Dezső*: Árpádházi Szent Margit halála éve és a legendák. In: Irodalomtörténeti Közlemények 76 (1972) 617–620.

Dümmerth 1982 — *Dümmerth Dezső*: Az Anjou-ház nyomában. Budapest

Dvořáková 2009 — *Daniela Dvořáková*: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony

Dygo 1989 — *Marian Dygo*: Die Münzpolitik des Deutschen Ordens in Preussen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhundert. Warszawa

Dygo 2008 — *Marian Dygo*: Die Kultur des Deutschordenslandes Preussen: Das Problem der Eigentümlichkeit der Region. In: Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben. Hg. Jarosław Wenta, Sieglinde Hartmann, Gisela Vollmann-Profe. Toruń, 57–79.

Ebel 2015 — *Anna Lena Ebel*: Die Bedeutung der Falkenjagd für das Hofleben im Mittelalter. In: Historia scribere 7 (2015) 223–236.

Eckhart 2000 — *Eckhart Ferenc:* Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest

Edbury 2001 — *Peter W. Edbury*: The Military Orders in Cyprus in the Light of Recent Scholarship. In: The Crusades and Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 101–107.

Ehlers 2006 — *Joachim Ehlers*: Philipp II. 1180–1223. In. Die französischen könige des Mittelalters 888–1498. Hg. Joachim Ehlers, Heribert Müller, Bernd Schneidmüller. München, 140–151.

Ehlers 2009 — *Joachim Ehlers*: Der Hundertjährige Krieg. München

Ekdahl 1964 — *Sven Ekdahl*: Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahr 1422. In: Zeitschrift für Ostforschung 13 (1964) 614–651.

Ekdahl 1968 — *Sven Ekdahl*: Kilka uwag a Księdze żoldu Zakonu Krzyżackiego z okresu „Wielkiej wojny" 1410–1411. In: Zapiski Historyczne 33 (1968) 3. sz. 111–130.

Ekdahl 1973 — *Sven Ekdahl*: „Schiffskinder" im Kriegsdienst des Deutschen Ordens. Ein Überblick über die Werbungen von Seeleuten durch den Deutschen Orden vor der Schlacht bei Tannenberg bis zum Brester Frieden (1410–1435). In: Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350–1450. Acta Visbiensia 4 (1973) 239–274.

Ekdahl 1991 — *Sven Ekdahl*: Tannenberg/Grünwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen. In: Journal of Baltic Studies 22 (1991) 271–324.

Ekdahl 2014 — *Sven Ekdahl*: Das Ultimatum Sigismunds von Luxemburg an Władysław Jagiełło von 17. Juni 1410. Eine Inhaltsanalyse. In: Fasciuli Archaeologiae Historicae 27 (2014) 49–55.

Ember 1988 — *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Budapest

Emmelmann 1910 — *Martin Emmelmann*: Die Beziehungen des Deutschen Ordens zu König Johann von Böhmen und Karl IV. Halle

Engel 1977 — *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Budapest

Engel 1987 — *Engel Pál*: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 53–88.

Engel 1993 — *Engel Pál*: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 27-31.

Engel 1998 — *Engel Pál*: A magyar–török háborúk első évei, 1389–1392. In: Hadtörténelmi Közlemények 111 (1998) 3. sz. 561–577. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 27–31.

Engel 2000 — *Engel Pál*: Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigismunds (1387–1437). In: Das Zeitalter König

Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Hg. Tilmann Schmidt, Péter Gunst. Debrecen, 55–71.

Engel 2001 — *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár, Monográfiák 17.) Budapest

Engel – Kristó – Kubinyi 2005 — *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Budapest

Engels 1966 — *Odilo Engels*: Der Reichsgedanke auf dem Konstanzer Konzil. In: Historisches Jahrbuch 86 (1966) 80–106.

Engels 1972 — *Odilo Engels*: Die Staufer. Stuttgart – Berlin – Köln

Erdély története I. — Erdély története I. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Budapest, 1986.

Erdmann 1928. — *Carl Erdmann:* Papsttum und Portugal im 12. Jahrhundert. Berlin

Erdő 2001 — *Erdő Péter:* Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest

Erdő 2003 — *Erdő Péter*: Egyházjog. Budapest

Esze 1980 — *Esze Tamás*: A Tisza-vonal védelme a kurucok ellen 1703-ban. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 597–681.

Evans 1970 — *Geoffrey Charles Evans*: Tannenberg 1410–1414. London

E. Kovács 1990 — *E. Kovács Péter*: Matthias Corvinus. Budapest

E. Kovács 2008 — *E. Kovács Péter*: Magyar-francia diplomáciai kapcsolatok a 16. század elején. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla, Oborni Teréz. Budapest, 171–186.

E. Kovács 2012 — *E. Kovács Péter*: Zsigmond király milánói koronázása. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Budapest, 67–83.

E. Kovács 2013 — *E. Kovács Péter*: Zsigmond isztriai hadjárata. In: „A hadtáp volt maga a fegyver". Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 227–252.

E. Kovács 2014 — *E. Kovács Péter*: Zsigmond király Siennában. Budapest

Érszegi 1975 — *Érszegi Géza*: Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch–ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Boril. In: Bulgarian Historical Review 2 (1975) 2. sz. 92–97.

Fac 2007 — *Lucjan Fac*: Południowowschodni teatr działań wojennych w latach 1497–1509: działania wojenne i zagrożenia udla Rusi Czerownej na przełomie XV i XVI wieku (1497–1509). In: Rocznik Przemyski 43 (2007) 1. sz. 53–86.

Favreau 1974 — *Marie-Luise Favreau*: Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens. (Kieler historische Studien 21.) Stuttgart

Favreau-Lilie 2015 — *Marie-Luise Favreau-Lilie*: Der Deutsche Orden in Norditalien (13. Jh.) Über die Grenzen der „Netzwerkforschung". In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 20 (2015) 39–64.

Fechter 1966 — *Johannes Fechter*: Cluny, Adel und Volk: Studien über das Verhältnis des Klosters zu den Ständen 950–1156. Stuttgart

Fehr 1914 — *Hans Fehr*: Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung. germanische Abteilung 35 (1914) 111–211.

Feistner 2003 — *Edith Feistner*: Selbstbild, Feinbild, Metabild. Spiegelungen von Identität in präskriptiven und narrativen Deutschordenstexten des Mittelalters. In: Forschungen zur deutschen Literatur des Spätmittelalters. Festschrift für Johannes Janota. Hg. Horst Brunner, Werner Krapp, Johannes Janota. Tübingen, 141–158.

Fejér 1894 — *Fejér Ignác:* A német és templomos lovagok Haralyban. Eger

Fekete 1986 — *Fekete László*: A kelet-nyugati kereskedelem struktúrája Európa északi felén a 14. század utolsó évtizedeiben. In: Történelmi Szemle 29 (1986) 3–4. sz. 461–480.

Feldbauer – Morrissey 2002 — *Peter Feldbauer – John Morrissey:* Venedig 800–1600. Wasservögel als Weltmacht. Wien

Feneşan 2016 — *Costin Feneşan*: Cavalerii Teutoni in Banatul Severinului şi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al

XV-lea. Documente şi extrase. / Der Deutsche Orden im Severiner Banat und an der niederen Donau in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Urkunden und Auszüge. In: Banatica 26 (2016) 6–55.

Fenrych 1959 — *Viktor Fenrych*: Próba nabycia Nowej Marchii przez Polske w roku 1402. Poznań

Fine 1987 — *John V. A. Fine*: The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the late Twefth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor

Fischer 1903 — *Emil Fischer*: Kozmin, ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konflikt 1497. Berlin

Fischer 1908 — *Emil Fischer*: Das vorsächsische Burzenland. In: Siebenbürgische Vierteljahrschrift 65 (1908) 65–70.

Fischer 1987 — *Alan W. Fischer*: The Crimean Tatars. Standford

Fodor 2015 — *Fodor Pál*: The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566). Budapest

Font 1985 — *Font Márta*: Kiket neveztek Gubanusnak a XIII. század elején? In: Studia Paedagogica auctoritate Universitatis Pécs publicata (1985) 11–16.

Font 1991 — *Font Márta*: II. András orosz politikája és hadjáratai. In: Századok 125 (1991) 107–144.

Font 1997 — *Font Márta*: A német lovagrend alkonya. Pécs

Font 1998 — *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Budapest

Font 2005 — *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged

Font – Varga 2006 — *Font Márta – Varga Beáta*: Ukrajna története. Szeged

Font 2013 — *Márta Font*: Ungarn und Osteuropa zur Zeit des Königs Andreas II. (1205–1235). In: Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und Banat. Siebenbürgisches Archiv 42 (2013) 40–57.

Font 2016 — *Font Márta*: A Kalka menti csata (1223). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 45–64.

Font – Barabás 2017 — *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya, Szlavónia hercege. Budapest – Pécs

Font 2018 — *Font Márta*: Kálmán és Salomea. A koronázás problémái. In: *Uő*: Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában. Pécs, 89–97.

Foreville 1965 — *Raymonde Foreville*: Latran I, II, III. et Latran IV. Paris

Forey 1985 — *Alan J. Forey*: The Emergence of the Military Order in the Twelfth Century. In: Journal of Ecclesiastical History 36 (1985) 175–195.

Forey 1986 — *Alan J. Forey*: The Militarisation of the Hospital of St. John. In: Studia Monastica 26 (1986) 75–89.

Forey 2012 — *Alan J. Forey*: The Participation of the Military Orders in Truces with Muslims in the Holy Land and Spain during the Twelfth and Thirteenth Centuries. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 17 (2012) 41–52.

Forstreuter 1928 — *Kurt Forstreuter*: Die Bekehrung Gediminas und der Deutsche Orden. In: Altpreußische Forschungen 5 (1928) 2. sz. 239–361.

Forstreuter 1956 — *Kurt Forstreuter*: Die ältesten Handelsrechnungen des Deutschen Ordens in Preussen. In: Hansische Geschichtsblätter 74 (1956) 13–27.

Forstreuter 1962 — *Kurt Forstreuter:* Deutschland und Litauen im Mittelalter. (Studien zum Deutschtum im Osten) Köln–Graz

France 1994 — *John France*: Victory in the East: A Military History of the First Crusade. Cambridge

Frenken 2007 — *Ansgar Frenken:* Gelehrte auf dem Konzil. Fallstudien zur Bedeutung und Wirksamkeit der Universitätsangehörigen auf dem Konstanzer Konzil. In: Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449). Hg. Heribert Müller, Johannes Helmrath. Ostfildern, 107–147.

Fried 1980 — *Johannes Fried*: Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11–13. Jh.). Heidelberg

Frivaldszky 2001 — *Frivaldszky János:* Természetjog. Eszmetörténet. Budapest

Frost 2015	*Robert I. Frost*: The Making of the Polish–Lithuanian Union, 1385–1569. (The Oxford History of Poland–Lithuania) Oxford
Fuchs 1979	*Walther Peter Fuchs*: Das Zeitalter der Reformation. (Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte 8.) München
Fügedi 1977	*Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.) Budapest
Fügedi 1981	*Fügedi Erik*: A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 387–397.
Fügedi 1981b	*Fügedi Erik*: A befogadó: a középkori magyar királyság. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 398–418.
Fügedi 1986	*Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest
Fügedi 1986b	*Fügedi Erik*: „Könyörülj, bánom, könyörülj…". Budapest
Fügedi 1992	*Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. Budapest
F. Romhányi 2016	*F. Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. In: Válság – kereskedelem. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2016. Szerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Budapest, 265–301.
Galewski 2011	*Dariusz Galewski*: Das Mäzenatentum des Fürstbischofs von Breslau Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg (1683–1732). In: Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. II. Wien, 53–66.
Garcia 1996	*Antonio Garcia Y Garcia*: The Fourth Lateran Council and the Canonists. Washington
Gąsiorowski 1972	*Antoni Gąsiorowski*: Itinerarium Króla Władysława Jagiełły 1386–1434. Warszawa
Gąsiorowski – Skierska 1996	*Antoni Gąsiorowski – Izabella Skierska*: Początki oficjalatu kamińskiego archidiecezji gnieźnieńskiej (wicki XIV–XV). In: Kwartalnik Historyczny 103 (1996) 2. sz. 3–22.

Gause 1967 — *Fritz Gause:* Deutsch-slawische Schieksalgemeinschaft. Würzburg

Gersdorf 1955 — *Harro Gersdorf*: Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch–litauischen Union. die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rothenstein. Göttingen

Girgensohn 1910 — *Paul Girgensohn*: Die Inkorporationspolitik des Deutschen Ordens in Livland 1378–1397. In: Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands 20 (1910) 1–86.

Gjuzelev 1977 — *Vaszil Gjuzelev*: Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter (9–14. Jh.) In: Bulgarian Historical Review 5 (1977) 1. sz. 34–58.

Glassl 1971 — *Horst Glassl*: Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225). In: Ungarn-Jahrbuch 1 (1971) 23–49.

Glassl 1973 — *Horst Glassl*: Ungarn im Mächtedreieck Ostmitteleuropas und der Kampf um Zwischenland Schlesien. In: Ungarn-Jahrbuch 5 (1973) 16–49.

Global Chronology — A Global Chronology of Conflict from the Ancient World to the the Modern Middle East. Ed. Spencer C. Tucker. Santa Barbara (California), 2010.

Glück 1993 — *Glück Jenő*: A Német Lovagrend a XV. századi Bánságban. In: Zounuk 18 (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 1993) 33–44.

Gonda – Niederhauser 1987 — *Gonda Imre – Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Budapest

Gouguenheim 2008 — *Sylvain Gouguenheim*: Le procĕs pontifical de 1339 contre l'Ordre Teutonique. In: Revue Historique 131 (2008) Tom. CCCX/3. 567–603.

Górka 1932 — *Olgierd Górka:* Białogród i Kilija a wyprawa r. 1497. Warszawa

Gönnenwein 1939 — *Otto Gönnenwein*: Das Stapel- und Niederlagsrecht. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte NF 11) Weimar

Grabarczyk 2011 — *Tadeusz Grabarczyk*: Armia króla Władysława Jagiełły w drodze pod Grunwald. In: Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis 99, Studia Historica XI. (2011) 7–25.

Grandjean 1971 — *Wolfgang Grandjean*: Die Anfänge der Hermannstädter Propstein im Spiegel päpstlicher Urkunden. In. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv 8 (1971) 269–276.

Grayzel 1966 — *Simon Grayzel*: The Church and the Jews in the XIIIth Century I. New York

Grodecki 1939 — *Roman Grodecki:* Kongres krakowski w roku 1364. Warszawa

Grodecki – Zacharowski – : Dąbrowski 2011 — *Roman Grodecki – Stanisław Zachorowski – Jan Dąbrowski* Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków

Groth 2009 — *Andrzej Groth*: Warenumschlag am Frischen Haff. Eine Handelsstatistik der kleinen Seehäfen (1581–1712). Köln – Weimar – Wien

Grundmann 1971 — *Herbert Grundmann*: Das Schreiben Kaiser Karls IV. an die heidnischen Litauer-Fürsten 1358. In: Folia Diplomatica 1 (1971) 89–101.

Grundmann 1979 — *Herbert Grundmann*: Wahlkönigtum, Territorialpolitrik und Ostbewegung im 13. und 14. Jahrhundert. München

Grünhagen 1882 — *Conrad Grünhagen*: Über die Chronologie des letzten Kreuzzugs König Johanns gegen die Litthauer 1345. In: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertums Schlesien 16 (1882) 266–272.

Grzegorz 1987 — *Maksymilian Grzegorz*: Struktúra administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1309–1454. (Roczniki Towarzystwa Naukowo w Toruniu 82/2.) Warszawa – Poznań – Toruń

Grzegorz 1997 — *Maksymilian Grzegorz*: Pomorze Gdańskiego pod rządami zakonu krzyżackiego w latach 1308–1466. Bydgoszcz

Gündisch 1947 — *Gustav Gündisch*: Zur Überlieferung der Türkeneinfälle in Siebenbürgen. Klosterburg

Gündisch 1974 — *Gustav Gündisch*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395–1525. In: Revue Roumaine d'Histoire 13 (1974) 315–443.

Györffy 1941 — *Györffy György*: A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei Szerk. Mályusz Elemér. Budapest, 37–86.

Györffy 1969 — *György Györffy*: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf neuer quellenkritischer Ergebnisse. In: Archivum Historiae Pontificiae 7 (1969) 79–113.

Györffy 1983 — *Györffy György*: István király és műve. Budapest

Györffy 1987 — *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest

Györkös 2016 — *Györkös Attila*: Reneszánsz utazás. Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepségei Észak-Itáliában és Magyarországon. Máriabesnyő

Hageneder 1985 — *Othmar Hageneder*: Weltherrschaft im Mittelalter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 93 (1985) 257–278.

Hagenmeyer 1879 — *Heinrich Hagenmeyer*: Peter der Eremit. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges. Leipzig

Hakelmacz 2017 — *Turaç Hakelmacz*: The Teutonic Order in Cyprus ca. 1197–1250. Ankara

Halaga 1967 — *Ondrej R. Halaga*: Kaufleute und Handelsgüter der Hanse im Karpatengebiet. In: Hansische Geschichtsblätter 85 (1967) 65–84.

Halaga 1975 — *Ondrej R. Halaga*: Košice – Balt. Výroba a obchod v styku vsl. miest s Pruskom. Košice

Halaga 1989 — *Ondrej R. Halaga*: Verbindungen ostslowakischer Städte mit dem europäischen Markt über Polen und die Ostsee und die „Pacta mutua" Krakau – Kaschau. In: Hansische Stadtgeschichte – Brandenburgische Landesgeschichte. Hansische Studien VIII. (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte 26.) Hg. Evamaria Engel, Konrad Fritze, Johannes Schildhauer. Weimar, 132–142.

Halecki 1919 — *Oscar Halecki*: Dzieje Unii jagiełłeńskiej. Kraków

Hallik 2007 — *Sibylle Hallik*: Sententia und proverbium. Begriffsgeschichte und Texttheorie in Antike und Mittelalter. Köln – Weimar – Wien

Harsányi 1938 — *Harsányi András*: A Domonkos Rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen

Hautala 2015 — *Roman Hautala*: The Teutonic Knights' Military Confrontation with the Cumans during Their Stay in Transylvania (1211–1225). In: Reserach Annual „Golden Horde Civilization" 8 (2015) 80–89.

Haverkamp 1981 — *Alfred Haverkamp*: Die Mosellande im 12. Jahrhundert – Motive zur Auswanderung? In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 4 (1981) 21–39.

Hechelhammer 2004 — *Bodo Hechelhammer*: Kreuzzug und Herrschaft unter Friedrich II. Handlungsspielräume von Kreuzzugspolitik (1215–1230). (Mittelalter Forschungen 13.) Sigmaringen

Hechelhammer 2007 — *Bodo Hechelhammer*: Mittler zwischen Kreuz und Krone. Hermann von Salza und der Kreuzzug Friedrichs II. In: Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte 61 (2007) 31–58.

Heckenast 1991 — *Heckenast Gusztáv*: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Budapest

Hehl 1980 — *Ernst-Dieter Hehl*: Kirche und Krieg im 12. Jahrhundert. Studien zu kanonischem Recht und politischer Wirklichkeit. Stuttgart

Hehl 1994 — *Ernst-Dieter Hehl*: Was ist eigentlich ein Kreuzzug? In: Historische Zeitschrift 259 (1994) 2. sz. 328–335.

Hein 1942 — *Max Hein*: Die Verliehung Litauens an dem Deutschen Orden durch Kaiser Ludwig den Bayern im Jahre 1337. In: Altpreußische Forschungen 19 (1942) 2. sz. 36–54.

Hejnosz 1968 — *Wojciech Hejnosz*: Der Friedensvertrag von Thorn (Toruń) 1466 und seine staatrechtliche Bedeutung. In: Acta Poloniae Historica 17 (1968) 105–122.

Hellmann 1971 — *Manfred Hellmann*: Karl IV. und der Deutsche Orden in den Jahren 1346–1360. In: Folia Diplomatica 1 (1971) 105–112.

Hellmann 1976 — *Manfred Hellmann:* Grundzüge der Geschichte Litauens. Darmstadt

Hellmann 1986 — *Manfred Hellmann*: Die polnische-litauische Union von 1385/86. In: Jahrbücher für Geschichte von Osteuropa NF 34 (1986) 19–34.

Herbers 1999 — *Klaus Herbers*: Los órdenes militares: laz espirituales entre Tierra Santa, Roma y la Peninsula Ibérica. In:

Santiago, Roma, Jerusalén. Actas del III. Congreso International de Estudios Jacobeos. Ed. Paolo Caucci von Saucken. Santiago, 161–173.

Hermann 1973 — *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München

Hermanowski 1996 — *Georg Hermanowski*: Ostpreußen. Augsburg

Hiestand 1980 — *Rudolf Hiestand*: Die Anfänge der Johanniter. In: Die geistliche Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. (Vorträge und Forschungen 26.) Sigmaringen, 31–80.

Hinnebusch 1966 — *William A. Hinnebusch*: The History of the Dominican Order I. Origins and Growth to 1500. New York

Hinterleitner 2016 — *Georg Hinterleitner*: Die militärische Kultur der geistlichen Ritterorden. Wien

Hinterleitner 2018 — *Georg Hinterleitner*: Zwei Projekte zur Reform des Rittertums im vierzehnten Jahrhundert. Wien

Hintner 1983 — *Dietmar Hintner*: Die Beziehungen zwischen Ungarn und Byzanz im Spiegel der Register Papst Innozenz III. 1198–1216. In: Byzanz in der europäischen Staatenwelt. Eine Aufsatzsammlung. Hg. Jürgen Dummer, Johannes Irmscher. Berlin, 157–164.

Hirsch 1858 — *Theodor Hirsch*: Danzig Handels- und Gewerbegeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Stuttgart

Hirsch 1876 — *Theodor Hirsch*: Casimir, Markgraf von Brandenburg. In: Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 4. Hg. Historischen Kommission bei der Königliche Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 43–53.

Hochstrasser 1993 — *Georg Hochstrasser*: Der Ordenspraeceptor Nicolaus von Redewitz und die Münzprägung in Siebenbürgen und im Szeweriner Banat im 15. Jahrhundert. In: Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 2. Hg. Udo Arnold. Marburg, 124–134.

Hocij 1954 — *Mychajlo Hocij*: Die Krone des Mindaugas. In: Zeitschrift für Ostforschung 3 (1954) 3. sz. 397–410.

Hoensch 1996 — *Jörg K. Hoensch*: Kaiser Sigismund. Herrscher in der Schwelle zur Neuzeit 1968–1437. München

Hoensch 1997 — *Jörg K. Hoensch*: König / Kaiser Sigismund, der Deutsche Orden und Polen-Litauen. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 46 (1997) 1. sz. 1–44.

Hoensch 1998 — *Jörg K. Hoensch*: Geschichte Polens. Stuttgart

Hoensch 1998b — *Jörg K. Hoensch*: Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz – Wien – Köln

Hoensch 2000 — *Jörg K. Hoensch*: Die Luxemburger. Eine spätmittelalterliche Dynastie gesamteuropäischer Bedeutung 1308–1437. Stuttgart

Hoffmann 1911 — *Ernst Hoffmann*: Danzigs Verhältnis zum Deutschen Reich in den Jahren 1466–1526. In: Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins 53 (1911) 1–49.

Hoffmann 1964 — *Hans Hubert Hoffmann:* Der Staat des Deutschmeister. studien zu einer Geschichte des Deutschen Ordens im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation. München

Holl 1986 — *Holl Béla*: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Budapest, 269–294.

Holtzmann 1920 — *Robert Holtzmann*: Der Breslauer Reichsstag von 1420. In: Schlesische Geschichtsblätter 13 (1920) 1–9.

Homoki 2001 — *Homoki Nagy Mária*: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged

Hóman 1916 — *Hóman Bálint:* Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest

Hóman – Szekfű 1934 — *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. III., Budapest

Hóman 2003 — *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest

Horst 1990 — *Eberhard Horst*: Friedrich II. der Staufer. Kaiser – Feldherr – Dichter. München

Horvath 1929 — *Walter Horvath*: Die Kreuzburg und der Bodsauer Paß. In: Dörfer des Burzenlandes, Teil 4, Bd. I. Hg. Erich Jekelius. Kronstadt

Horvath 1929b — *Walter Horvath*: Die fünf festen Plätze und das Castrum munitissimum der Deutschritter. In: Burzenland III/1: Kronstadt. Hg. Erich Jekelins. Kronstadt, 38–40.

Horvath 1936 — *Walter Horvath*: Die „terra prodnicorum" der Deutschritter. In: Südostdeutsche Forschungen 3 (1936) 399–401.

Horvath 1943 — *Walter Horvath*: Die Deutschordensburgen des Burzenlandes. In: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 7 (1943) 446–452.

Horváth 2009 — *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Analecta Mediaevalia III.) Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 63–104.

Horváth 2011 — *Horváth Richárd*: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 79–93.

Horváth 2015 — *Horváth Richárd*: A favár rejtélye, avagy mennyire régi Újvár vára? In: Castrum 18 (2015) 5–24.

Horváth – Neumann 2012 — *Horváth Richárd – Neumann Tibor*: Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró életpályája (1458–1493). Budapest

Horedt 1971 — *Kurt Horedt*: Zur deutschen Kolonisation in Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In: Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde 3 (1971) 1–6.

Houben 2008 — *Hubert Houben*: Kaiser Friedrich II. (1194–1250). Herrscher, Mensch und Mythos. Stuttgart

Houben 2018 — *Hubert Houben*: Ein bisher unbekanntes Generalprivileg Friedrichs II. für den Deutschen Orden (Juni 1219). In: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 64 (2018) 161–176.

Housley 1992 — *Norman Housley*: The Later Crusades 1274–1580. From Lyons to Alcazar. Oxford

Housley 1992b — *Norman Housley*: Jerusalem and the Development of the Crusade Idea 1099–1128. In: The Horn of Hattin. Procedings of the Second Conference of the Society for the

Study of the Crusades and the Latin East. Ed. Benjamin Z. Kedar. Jerusalem – London, 27–40.

Housley 2006 — *Norman Housley*: A kései keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő-Gödöllő, 119–137.

Hóvári 1998 — *Hóvári János*: A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. In: Hadtörténelmi Közlemények 111 (1998) 1. sz. 578–582.

Howarth 1986 — *Stephen Howarth*: A templomosok titka. Budapest

Hubatsch 1954 — *Walther Hubatsch*: Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens und Altpreußens in Venedig. In: Zeitschrift für Ostforschung 3 (1954) 2. sz. 261–263.

Hubatsch 1955 — *Walther Hubatsch*: Der deutsche Orden und die Reichslehnschaft über Cypern. In: Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-hist. Klasse 8 (1955) 245–306.

Hubatsch 1961 — *Walther Hubatsch*: Protestantische Fürstenpolitik in den Ostseeländern im 16. Jahrhundert. In: Historische Zeitschrift 192 (1961) 2. sz. 282–294.

Hunyadi 2006 — *Hunyadi Zsolt*: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 195–208.

Hunyadi 2008 — *Zsolt Hunyadi*: The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225): Recent Reconsiderations. In: L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico incontri e scontri tra religioni, popoli e culture. a cura di Hubert Houben e Kristjan Toomaspoeg. Galatina, 151–162.

Hunyadi 2010 — *Hunyadi Zsolt*: A keresztes háborúk világa. Debrecen

Hunyadi 2010b — *Zsolt Hunyadi*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest

Hunyadi – Pósán 2011 — *Hunyadi Zsolt – Pósán László*: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. Debrecen

Hunyadi 2012 — *Hunyadi Zsolt*: A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek, új megfontolások. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár, 116–128.

Hunyadi 2016 — *Hunyadi Zsolt*: Az elfeledett gázai csata: La Forbie (1244). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 65–78.

H. Kakucska 2007 — *H. Kakucska Mária*: Orczy Lőrinc fordítástöredéke II. Rákóczi Ferenc fejedelem „Emlékiratok" című munkájából. In: Erdélyi Múzeum Egyesület 68 (2007) 3–4. sz. 180–186.

Illéssy 1902 — *Illéssy János*: Kaganeck utinaplója a Jászságról 1703-ban. In: Nagy-Kunság XXII/31 (1902) 1–2., XXVII/32 (1902) 1–3.

Illéssy 1905 — *Illéssy János*: A Jász-Kunság eladása a Német Lovagrendnek. In: Századok 39 (1905) 22–39.

Ioniță 1996 — *Adrian Ioniță*: Das Gräberfeld von Marienburg und die deutsche Siedlung in Siebenbürgen. Ein archäologischer Beitrag zur Geschichte des Burzenlandes im 12. und 13. Jahrhundert. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 19 (1996) 121–128.

Ioniță 2004 — *Adrian Ioniță*: Feldioara – Marienburg: contribuții archeologice la istoria Tării Bârsei. Bucuresti

Ioniță 2013 — *Adrian Ioniță*: Die Besiedlung des Burzenlandes im 12–13. Jahrhundert im Lichte der Archäologie. In: Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat. Siebenbürgisches Archiv 42 (2013) 107–124.

Irgang 1971 — *Winfried Irgang*: Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 25.) Bonn – Bad Godesberg

Israel 1952 — *Ottokar Israel*: Das Verhältnis des Hochmeisters des Deutschen Ordens zum Reich im 15. Jahrhundert. Marburg – Lahn

Ivinskis 1939 — *Zenonas Ivinskis*: A Contribution of the History of the Conversion of Lithuania. In: Baltic and Scandinavian Countries 5 (1939) 1. sz. 12–21.

Ivinskis 1954 — *Zenonas Ivinskis*: Mindaugas und seine Krone. In: Zeitschrift für Ostforschung 3 (1954) 3. sz. 360–387.

Ivinskis 1978 — *Zenonas Ivinskis*: Lietuvos istorija. Roma

Jablonowski 1955 — *Horst Jablonowski*: Westrussland zwischen Wilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung der Großfürstentums Litauen im 15. Jahrhundert. (Studien zur Geschichte Osteuropas 2.) Leiden

Jacoby 2005 — *David Jacoby*: Bishop Gunther of Bamberg, Byzantium and Christian Pilgrimage to the Holy Land in the Eleventh Century. (Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 7.) Wiesbaden

Jakó 1984 — *Jakó Zsigmond*: Három erdélyi vajda Zsigmond korában. In: Mályusz Elemér Emlékkönyve. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok) Budapest, 189–207.

Jan 1988 — *Libor Jan*: Slavkor u Brna 13. stoleti a vznik komendy řádu německých rytířů. In: Časopis Matice moravské 107 (1988) 265–279.

Jansen 1910 — *Max Jansen*: Jakob Fugger der Reiche. Leipzig

Jasienica 1978 — *Pavel Jasienica*: Jagiellonian Poland. Michigan

Jasiński 1982 — *Tomasz Jasiński*: Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna. Poznań

Jászay 1990 — *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története. Budapest

Jähnig 1978 — *Bernhart Jähnig*: Der Deutsche Orden und Karl IV. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 114 (1978) 103–149.

Jähnig 1980 — *Bernhart Jähnig*: Hat Kaiser Karl IV. im Jahre 1355 mit Hochmeister Winrich von Kniprode verhandelt? Ein Beitrag zu Regierungsstil und Diplomatiegeschichte des Deutschen Ordens im 14. Jahrhundert. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 116 (1980) 77–119.

Jähnig 1989 — *Bernhart Jähnig*: Zur Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen vornehmlich vom 13. bis zum frühe 15. Jahrhundert. In: Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen ordens im Mittelalter. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 38) Marburg, 113–147.

Jähnig 1998 — *Bernhart Jähnig*: Martin Truchseß von Wetzhausen. In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hg.

Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg, 146–148.

Jähnig 2008 — *Bernhart Jähnig*: Flucht vor der Reformation. Zum Schicksal der 1525 nicht beim Deutschen Orden in Preußen verbliebenen Ordensbrüder. In: Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa. Hg. Joachim Bahlcke. (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa 4.) Berlin, 61–69.

Jähnig 2011 — *Bernhart Jähnig*: Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland. Berlin

Jähnig 2014 — *Bernhart Jähnig*: Die Anfänge der evangelischen Landeskirche im Herzogtum Preußen zur Zeit von Herzog Albrecht. In: Preußen und Livland im Zeichen der Reformation. Hg. Arno Mentzel-Reuters, Klaus Neitmann. (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung 28) Osnabrück, 15–56.

Jähnig 2015 — *Bernhart Jähnig*: The List of Dignitaries and Officials of the Teutonic Order in Prussia. In: The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The political and ecclesiastical Structures 13th – 16th century. Eds. Roman Czaja, Andrzej Radzimiński. Toruń, 291–345.

Jedin 2009 — *Hubert Jedin*: A zsinatok története. Budapest

Jelicz 1981 — *Antonina Jelicz*: Das alte Krakau. Alltagsleben vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Leipzig

Joachim 1912 — *Erich Joachim*: König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429–1432. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 33 (1912) 87–119.

Jorga 1908 — *Nicolae Jorga*: Geschichte des Osmanischen Reiches II: bis 1538. Gotha

Joris 2005 — *André Joris*: A 12. századi fellendülés. In: Franciaország története I. Szerk. Georges Duby. Budapest, 299–334.

Jurek 1993 — *Tomasz Jurek*: Uwagi a litwie pod Płowcami. In: Ziemia Kujawska 9 (1993) 77–97.

Jurginis 1996 — *Juozas Jurginis*: Die auswärtigen Beziehungen Litauens am Ausgang des Mittelalters. In: Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Hg. Carsten Kumke. Berlin, 7–14.

Kaczmarczyk 1962 — *Zdisław Kaczmarczyk*: One Thousand Years of the History of the Polish Western Frontier. In: Acta Poloniae Historica 5 (1962) 79–109.

Kahl 1958 — *Hans-Dietrich Kahl*: Die völkerrechtliche Lösung der „Heidenfrage" bei Paulus Vladimiri von Krakau († 1435) und ihre problemgeschichtliche Einordnung. In: Zeitschrift für Ostforschung 7 (1958) 161–209.

Kalmár 2009 — *Kalmár János*: A spanyol örökösödési háború. In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Budapest, 70–79.

Kardasz 2017 — *Cezary Kardasz*: Economic Relations Between Gdańsk and Königsberg in the Years 1466–1525. In: Zapiski Historyczne 52 (2017) 1. sz. 37–54.

Kasekamp 2010 — A*ndreas Kasekamp:* A History of the Baltic Staates. New York

Kaufmann – Kaufmann 2004 — *John E. Kaufmann – Hanna W. Kaufmann*: Középkori várak. Budapest

Kavka 1994 — *František Kavka*: Bemerkungen zur Rolle des Husitismus in Sigismunds europäischer Politik. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest von 8–11. Juli 1987 anläßlich der 600. Wiederkehr seinen Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages. Hg. Josef Macek, Ernő Marosi, Ferdinand Seibt. Warendorf, 89–93.

Kämpfer 1994 — *Frank Kämpfer*: Herrscher, Stifter, Heiliger. Politische Heiligenkult bei den orthodoxen Südslaven. In: Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter. Hg. Jürgen Petersohn. Sigmaringen, 423–445.

Kemény 1846 — *Joseph Kemény*: Die durch König Sigmund im Jahre 1426 beabsichtigte Wiederansiedlung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. In: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens II. Hg. Anton Kurz. Kronstadt, 96–108.

Keopeczi 1940 — *Keopeczi Sebestyén József*: A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma. In: Erdélyi tudományos füzetek (1940) 121. sz. 3–16.

Kerbl 1979 — *Raimund Kerbl*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpaden Königreich. Wien

Kerekes 1913 — *Kerekes György*: Kassa polgársága, ipara és kereskedése a középkor végén. Budapest

Kertész 2017 — *Kertész Balázs*: A koldulórendek megtelepedése sz „ország közepén". In: Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban. Szerk. Csurgai Horváth József. Székesfehérvár, 9–31.

Keyser 1925 — *Erich Keyser*: Die kirchenrechtliche Stellung der Deutschordensgemeinden. In: Altpreußische Forschungen 2 (1925) 1–2. sz. 15–38.

Kiaupa 1996 — *Zigmantas Kiaupa*: Die litauischen Städte im Spätmittelalter – zwischen eigener Herkunft und dem Einfluß ausländischer Nachbarn. In: Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum von frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hg. Ortwin Pelc, Gertrud Pickhan. Lüneburg, 167–177.

Kiaupa – Kiaupienė – Kunevičius 2000 — *Zigmantas Kiaupa – Jūratė Kiaupienė – Albinas Kunevičius*: The History of Lithuania before 1795. Vilnius

Kiaupienė 2006 — *Jūratė Kiaupienė*: Das Großfürstentum Litauen und Nordosteuropa. In: Nordosteuropa als Geschichtsregion. Beiträge des III. Internationalen Symposium zur deutschen Kultur und Geschichte im europäischen Nordosten vom 20–22. September 2001 in Tallin. Hg. Jörg Hackmann, Robert Schweitzer. Helsinki – Lübeck, 297–307.

Killyen 1984 — *Franz Killyen*: Die Anfänge der Stadtwerdung Kronstadt. In: Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Siebenbürgisches Archiv 17 (1984) 25–88.

Kirn 1989 — *Hans-Martin Kirn*: Das Bild vom Juden im deutschland des frühe 16. Jahrhunderts: dargestellt an der Schriften Johannes Pfefferkorns. Tübingen

Kisfaludy 1983 — *Kisfaludy Katalin*: Matthias rex. Budapest

Kiss 1979 — *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702–1731). Budapest

Kiss 1984 — *József Kiss*: Das erste Jahrzehnt des Deutschen Ordens in Ungarn (1702–1712). In: Acta Historica Akademiae Scientiarum Hungariae 30 (1984) 1–2. sz. 3–44.

Kiss 1992 — *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága, 1731–1745. (Értekezések a történeti tudományok köréből 114.) Budapest

Kiss 2011 — *Kiss Gergely*: Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században. In: Századok 145 (2011) 1. sz. 269–292.

Kiss 2014 — *Kiss Gergely*: Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete. 1213–2013. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre, 85–94.

Kiss 2016 — *Gergely Kiss*: Un légat pontifical au service de la paix entre Ladislas Jagellon II et l'Ordre Teutonique. Branda Ier di Castiglione et la Hongrie. In: The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. Ed. Attila Bárány. Debrecen, 21–40.

Klaniczay 1994 — *Klaniczay Gábor*: A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában. In: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. (Irodalomtörténeti füzetek 137) Budapest, 93–244.

Klasinc 1985 — *Peter Klasinc*: Ormož v zgodovini. In: Glasilo Archivskega društva in arhivov Slovenije 8 (1985) 1–2. sz. 9–12.

Kluger 1987 — *Helmut Kluger*: Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 37.) Marburg

Kluges 1912 — *Emil Kluges*: Johann von Luxemburg und seine auf Böhmen gerichtete Heiratspolitik. Jena

Klusch 1996 — *Horst Klusch*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens innerhalb und außerhalb des Karpatenbogens. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde 39 (1996) 3–4. sz. 137–150.

Kolberg 1905 — *Joseph Kolberg*: Ermland im Kriege des Jahres 1520. In: Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 15 (1905) 209–390.

Kondor 2012 — *Kondor Márta*: Fejedelmi frigyek, választási ígéretek: Luxemburgi Zsigmond első koronái. In: „Köztes-Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 286–294.

Kopiński 2005 — *Krzysztof Kopiński*: Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu. Toruń

Kortūm 2003 — *Hans-Henning Kortūm*: Der Pilgerzug von 1064–1065 ins Heilige Land. Eine Studie über Orientalismuskonstruktionen im 11. Jahrhundert. In: Historische Zeitschrift 277 (2003) 561–592.

Kosi 2001 — *Miha Kosi*: The Age of the Crusades in the South-East of the Empire (Between the Alps and the Adriatic). In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 123–165.

Kosiul 2011 — *Willi Kosiul*: Die Bukowina und ihre Bukowinadeutschen. Bd. I. Oberding

Kosman 1997 — *Marceli Kosman*: Poczet prymasów Polski. Warszawa

Kovács 2004 — *Kovács Szilvia*: A Német Lovagrend és a kunok közötti fegyveres hódítás és térítés. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. Szerk. Balogh László, Keller László. (Magyar őstörténeti könyvtár 21.) Budapest, 139–150.

Kovács 2005 — *Szilvia Kovács*: Borc, a Cuman chief in the 13th century. In: Acta Orientalia Academiae Scientiarium Hungariae 58 (2005) 3. sz. 255–266.

Kovács 2009 — *Kovács Szilvia*: A kunok és a kereszténység. In: Térítés – megtérés. A világvallások terjedése Kelet-Európa népei között. Szerk. Balogh László, Kovács Szilvia. (Magyar őstörténeti könyvtár 25.) Budapest, 109–128.

Kovács 2011 — *Kovács Szilvia*: A kunok házassági kapcsolatai a szomszédos uralkodóházakkal. In: Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica 128 (2011) 84–100.

Kovács 2014 — *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. (Magyar őstörténeti könyvtár 29.) Szeged

Kovács – Sümegi 2011 — *Kovács Gyöngyi – Sümegi Pál*: Palánkvárak, fák, erdők. Régészeti és környezettörténeti adatok a török kori palánkvárak faanyag-felhasználásához. In: Várak

nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 113–120.

Kovács – Zimonyi – Hatházi – Pálóczi Horváth – Lyublyanovics – Marcsik 2016 — *Kovács Szilvia – Zimonyi István – Hatházi Gábor – Pálóczi Horváth András – Lyublyanovics Kyra – Marcsik Antónia*: Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban. (Altajisztikai Tankönyvtár 6.) Szeged

Körmendy 1974 — *Körmendy Adrienne*: A soltész („more scultetorum") telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. század). In: Agrártörténeti Szemle 16 (1974) 3–4.sz. 305–348.

Körmendy 1995 — *Adrienne Körmendy*: Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13–14. Jahrhundert. Poznań

Körmendi 2014 — *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre, 95–124.

Kötzschke 1894 — *Paul Richard Kötzschke*: Das Unternehmentum in der ostdeutschen Kolonisation des Mittelalters. Bautzen

Kraus 1983 — *Andreas Kraus*: Geschichte Bayerns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. München

Kreutel 1978 — *Richard Franz Kreutel*: Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach dem altosmanischen Chroniken des Oruc und des Annonymus Hanivaldanus. (Osmanische Geschichtsschreiber 9.) Graz – Wien – Köln

Krieger 1994 — *Karl-Friedrich Krieger*: Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III. Stuttgart – Berlin – Köln

Kristó 1976 — *Kristó Gyula*: Az aranybullák évszázada. Budapest

Kristó 1986 — *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest

Kristó 1988 — *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest

Kristó – Makk 1988 — *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest

Kristó 1993 — *Kristó Gyula*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3.) Szeged

Kristó 1994 — *Kristó Gyula*: Bánság. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 79–80.

Kristó 2002 — *Kristó Gyula*: A korai Erdély (895–1324). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) Szeged

Kristó 2007 — *Kristó Gyula:* Magyarország története 895–1301. Budapest

Krollmann 1932 — *Christian Krollmann*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Königsberg

Krüger 1984 — *Sabine Krüger*: Character *militaris* und character *indelebilis*. Ein Beitrag zum Verhältnis von *miles* und *clericus* im Mittelalter. In: Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag. Hg. Lutz Fenske, Werner Rösener, Thomas Zotz. Sigmaringen, 567–580.

Krzyźaniakowa 1996 — *Jadwiga Krzyźaniakowa*: Polen als antemurale Christianitatis Zur Vorgeschichte eines Mythos. In: Mythen in Geschichte und Geschichtsschreibung aus polnischer und deutscher Sicht. Hg. Adelheid von Saldern. Münster, 132–146.

Kubinyi 1988 — *András Kubinyi*: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: Stadt und Salz. Hg. Wilhelm Rausch. Linz, 213–217.

Kubinyi 1991 — *Kubinyi András*: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). In: Történelmi Szemle 33 (1991) 1–54.

Kubinyi 2000 — *András Kubinyi*: König Sigismund und das ungarische Städtewesen. In: Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Hg. Tilmann Schmidt, Péter Gunst. Debrecen, 109–119.

Kubinyi 2004 — *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jegalló-korban. In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. Budapest, 117–145.

Kubinyi 2007 — *Kubinyi András*: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Uő*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 199–215.

Kubinyi 2007b — *Kubinyi András*: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. In: Aetas 22 (2007) 3. sz. 83–100.

Kubon 2013 — *Sebastian Kubon*: Der Friede von Racianz / Raciążek. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 18 (2013) 39–53.

Kuczyński 1985 — *Stefan Maria Kuczyński*: Bitwa pod Grunwaldem. Katowicze

Kulcsár 1981 — *Kulcsár Péter*: A Jagelló-kor. Budapest

Kurcz 1988 — *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Budapest

Kurecskó – Stossek 1998 — *Kurecskó Mihály – Stossek Balázs*: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. (Capitulum I.) Szerk. Koszta László. Szeged, 83–128.

Kurtyka 2004 — *Janusz Kurtyka*: Das Wiedervereinigte Königreich Polen unter Ladislaus Ellenlang (1304/05–1333) und Kasimir dem Grossen (1333–1370). In: Die Blüte der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert. Hg. Marc Löwener. (Quellen und Studien 14.) Wiesbaden, 106–142.

Kurze 1971 — *Dietrich Kurze*: Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. In: Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv 8 (1971) 133–161.

Kutowski 1912 — *Ernst Kutowski*: Zur Geschichte der Söldner in den Heeren des Deutschordensstaates in Preußen bis zum ersten Thorner Frieden 1. 2. 1411. In: Oberländische Geschichtsblätter 14 (1912) 407–522.

Kwiatkowski 1993 — *Stefan Kwiatkowski*: Die Klausnerin Elisabeth von Marienwerder und ihre „Offenbarung". In: Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens II. Hg. Udo Arnold (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 49) Marburg, 101–115.

Kwiatkowski 2000 — *Stefan Kwiatkowski*: Der Deutsche Orden im Streit mit Polen-Litauen. Eine theologische Kontroverse über Krieg und Frieden auf dem Konzil von Konstanz (1414–1418). (Beiträge zur Friedensethik 32.) Stuttgart – Berlin – Köln

Kwiatkowski 2010 — *Krzysztof Kwiatkowski*: Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411. In: Zapiski Historyczne 75 (2010) 1. sz. 67–112.

Lacko – Mayerová 2016 — *Miroslav Lacko – Erika Mayerová*: Die älteste Stadtbuch von Schmöllnitz 1410–1735. Eine Quelle zu den mitteleuropäischen wirtschaftlichen Verflechtungen. Limbach

Lahrkamp 1956 — *Helmut Lahrkamp*: Mittelalterliche Jerusalemfahrten und Orientreisen westfälischer Pilger und Kreuzritter. In. Westfälische Zeitschrift 106 (1956) 269–346.

Lambrecht 1998 — *Karen Lambrecht*: Aufstiegschancen und Handlungsräume in ostmitteleuropäischen Zentren um 1500. Das Beispiel der Unternehmerfamilie Thurzó. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 47 (1998) 3. sz. 317–346.

Laszlovszky 1994 — *Laszlovszky József*: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében. In: Századok 128 (1994) 2. sz. 223–253.

Laszlovszky – Soós 2001 — *József Laszlovszky – Zoltán Soós*: Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania. In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 319–336.

Laszlovszky – Soós 2006 — *Laszlovszky József – Soós Zoltán*: A Német Lovagrend. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, zsengellér József. Másiabesnyő–Gödöllő, 195–208.

Latzkovits 1934 — *Latzkovits László*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged

Laws of Medieval Hungary — The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301. Trans. and ed. János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. Bakersfied (California), 1989.

Lesnikov 1973 — *Mihail P. Lesnikov*: Die Handelsbüchern des hansischen Kaufmannes Veckinchusen. Berlin

Lewicki 1886 — *Anatol Lewicki*: Ein Blick auf die Politik König Sigismunds gegen Polen in Bezug auf die Hussitenkriege (seit dem Käsmarker Frieden). In: Archiv für Österreichische Geschichte 68 (1886) 329–410.

Lewicki 1893 — *Anatol Lewicki*: Król Jan Olbracht. O klęsce bukowińskiej 1497. r. In: Kwartalnik Historyczny 7 (1893) 1–15.

Liebeschütz 1983 — *Hans Liebschütz*: Synagoge und Ecclesia. Religionsgeschichtliche Studien über die Auseinandersetzung der Kirche mit dem Judentum im Hochmittelalter. Heidelberg

Liktor 2017 — *Liktor Zoltán Attila*: Az első Habsburg-Magyarország (1437–1457) I. In: Iustum Aequum Salutare XIII (2017) 4. sz. 219–244.

Link 2004 — *Christina Link*: Getreidehandel in Preußen am Anfang des 15. Jahrhunderts. Nürnberg

Liske 1867 — *Xaver Liske*: Der Congreß zu Wien im Jahre 1515. Eine kritisch-historische Studien. In: Forschungen zur Deutschen Geschichte 7 (1867)463–558.

Liske 1878 — *Xaver Liske*: Der Wiener Congreß von 1515 und die Politik Maximilians I. gegenüber Preußen und Polen. In: Forschungen zur Deutschen Geschichte 18 (1878) 445–465.

Lock 1995 — *Peter Lock*: The Franks in the Aegean 1204–1500. London

Lomax 1958 — *Derek W. Lomax*: The Order of Santiago and the Kings of Leon. In: Hispania 18 (1958) 3–37.

Longnon 1949 — *Jean Longnon*: L'empire latin des Constantinople et la principauté de Morée. Paris

Lotan 2012 — *Shlomo Lotan*: The Battle of la Forbie (1244) and its Aftermath – Re-exemination of the Military Orders' Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-Thirteenth Century. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 17 (2012) 53–67.

Lotter 1977 — *Friedrich Lotter*: Die Konzeption des Wendenkreuzzuges. Ideengeschichtliche, kirchenrechtliche und historisch-politische Voraussetzungen der Missionierung von Elb- und Ostseeslawen um Mitte des 12. Jahrhunderts. (Vorträge und Forschungen 12.) Sigmaringen

Lővei 2006 — *Lővei Pál*: Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: Sigismund rex et imperator. Művészet és kultúra Zsigmond korában, 1387–1437. Kiállításkatalógus. Szerk. Takács Imre. Budapest – Luxembourg, 250–254.

Lukyanova 2013 — *Anna Lukyanova*: Female Succession in the Kingdom of Jerusalem in the Twelfth Century. In: The Oshkosh Scholar 13 (2013) 56–72.

Lupescu Makó 2017 — *Lupescu Makó Mária*: A Prédikátor Testvérek Rendjének erdélyi megtelepedése. In: Domokos szentek és szent helyek. Szerk. Kálny Beatrix. (Hereditas graeco–latinitatis V.) Debrecen, 80–112.

Lückerath 1969 — *Carl August Lückerath*: Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422–1441. Bad Godesberg

Łowmiański 2006 — *Henryk Łowmiański*: Polityka Jagiellonów. Poznań

Macek 1990 — *Josef Macek*: Corvin Mátyás és Poděbrad György. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Budapest, 201–244.

Mačiukas 2011 — *Žydrūnas Mačiukas*: Książę Witold Wielki w kampanii letniej 1410 r. w ocenie Jana Długosza. In: Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis 99 (2011) studia Historica XI. 113–125.

Magyar katolikus — Magyar katolikus lexikon XI. Főszerk. Diós István. Budapest, 2006.

Magyarország története I/2. 1987 — Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I/2. köt. Szerk. Bartha Antal. Budapest

Maier 1973 — *Franz Georg Maier*: Byzanz. (Fischer Weltgeschichte 13.) Frankfurt am Main

Major 2006 — *Major Balázs*: A magyar keresztesek arab szemmel. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 113–118.

Makk 1986 — *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. Budapest

Makkai 1936 — *Makkai László*: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen

Makkai 1986 — *Makkai László*: Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526). In: Erdély története I. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Budapest, 235–408.

Małecki 2000 — *Jan M. Małecki*: Königliche Residenz und Stadt: Der Einfluß des Hofes auf das Wirtschaftsleben Krakaus im 16. Jahrhundert. In: Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat. Hg. Marina Dmitrieva, Karin Lambrecht. Stuttgart, 93–102.

Maleczyński 1954 — *Karol Maleczyński*: Uwagi o powstaniu górników w r. 1220. In: Kwartalnik Historyczny 61 (1954) 3. sz. 143–155.

Martini 1979 — *Friedrich Martini*: Der Deutsche Ritterorden und seine Kolonisten im Burzenland. In: Ungarn-Jahrbuch 10 (1979) 41–57.

Marzec 2011 — *Andrzej Marzec*: Geneza stronnictwa Panów Krakowskich w późnośredniowiecznej Polsce. In: Kazimierz Wieki i jego państwo. Wsiedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim. Wyd. Jacek Maciejewski, Tomasz Nowakowski. Bydgoszcz, 127–138.

Maschke 1933 — *Erich Maschke*: Der Peterspfennig in Polen und dem deutschen Osten. Leipzig

Maschke 1934 — *Erich Maschke*: Der Deutsache Ordensstaat. Gestalten seiner großen Meister. Danzig

Maschke 1970 — *Erich Maschke*: Die Herkunft Hermanns von Salza. In: *Uő*: Domus Hospitalis Theutonicorum. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 10.) Bonn – Godesberg, 104–116.

Matuz 1990 — *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest

Mayer 1980 — *Hans Eberhard Mayer*: Die Seigneurie de Joscelin und der Deutsche Orden. In: Die geistlichen Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 171–216.

Mažeika 1987 — *Rasa Mažeika*: Was Grand Prince Algirdas a greek Orthodox Christen? In: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 33 (1987) 4. sz. 1–4.

Mályusz 1984 — *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest

Mályusz 2007 — *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest

Mäesalu 2013 — *Mihkel Mäesalu*: Päpstliche und kaiserliche Mactansprüche im livländischen Kreuzzugsgebiet im 13. Jahrhundert. In: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 62 (2013) 3. sz. 472–489.

McNeill 1974 — *William H. McNeill*: Venice. The Hinge of Europe 1081–1797. Chicago – London

Meier 1967 — *Peter Meier*: Die Ursachen der Säkularisation Preußens und ihre Beziehungen zur Lutherischen Reformation. In: 450 Jahre Reformation. Hg. Leo Stern, Max Steinmetz. Berlin, 170–185.

Meier 2012 — *Dirk Meier*: Entwicklung von Klima, Natur und Umwelt im hohen und späten Mittelalter zwischen Klimaoptimum und Kleiner Eiszeit. In: Adel und Bauern in der Gesellschaft des Mittelalters. Internationales Kolloquium zum 65. Geburtstag von Werner Rösener. Hg. Carola Frey, Steffen Krieb. (Studien und Texte zur Geistes- und Sozialgeschichte des Mittelalters 6.) Korb, 15–44.

Meltzer 1940 — *Franz Meltzer:* Die Ostraumpolitik Johannes von Böhmen. Jena

Menzel 2005 — *Michael Menzel*: Die Wittelsbacher Hausmachterweiterungen in Brandenburg, Tirol und Holland. In: Deutsches Archiv 61 (2005) 103–159.

Metens 1991 — *Dieter Metens*: Europäischer Friede und Türkenkrieg im Spätmittelalter. In: Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit. Hg. Heinz Druckhard. Köln – Wien, 45–90.

Michels 2000 — *Georg Michels*: Handel und Handwerk in Krakau und Wien im Vergleich. In: Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat. Hg. Marina Dmitrieva, Karen Lambrecht. Stuttgart, 77–92.

Mickūnaitė 2006 — *Giedrė Mickūnaitė*: Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania. Budapest – New York

Mierzwiński 1998 — *Mariusz Mierzwiński*: Die Marienburg. Das Schloß des Deutschen Ordens. Bydgoszcz

Mierzyński 1893 — *Anton Mierzyński*: Der Eid des Keistutis im Jahre 1351. In: Sitzungsberichte der Alterthums – Prussia – Gesellschaft 18 (1893) 104–112.

Miethke 1998 — *Jürgen Miethke*: Wirkungen politischer Theorie auf die Praxis der Politik im Römischen Reich des 14. Jahrhunderts. Gelehrte Politikberatung am Hofe Ludwigs des Bayern. In: Political Thought and the Realities of Power in the Middle Ages. Eds. Josef Canning, Otto Gerhard Oexle. Göttingen, 172–210.

Miethke 2013 — *Jürgen Miethke*: Die Polen auf dem Konstanzer Konzil. Der Konflikt um den Dominikaner Johannes Falkenberg. In: Das Konstanzer Konzil: 1414–1418. Weltereignis des Mittelalters. Essays. Hg. Karl-Heinz Braun. Stuttgart, 106–110.

Mikulski 2014 — *Krzysztof Mikulski*: Kreis der hanseatischen Migrationen – Über die Herkunft Nicolaus Copernicus. In: Studia Maritima 27 (2014) 2. sz. 41–55.

Milde 2002 — *Vera Milde*: „si entrunnen alle scentlichen dannen". Christlich-jüdischer Disput in der Silvesterlegende der „Kaiserchronik". In: Juden in der deutschen Literatur des Mittelalters. Religiöse Konzepte – feinbilder – Rechtfertigungen. Hg. Ursula Schulze. Tübingen, 17–22.

Militzer 1997 — *Klaus Militzer*: Jagd und der Deutscher Orden. In: Jagd und höfische Kultur im Mittelalter. Hg. Werner Rösener. Göttingen, 325–363.

Militzer 2001 — *Klaus Militzer*: Bozen, Koblenz, Österreich und Elsaß – Die Entstehung der hochmeisterlichen Kammerballeien des Deutschen Ordens. In: Preußische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähnig zum 60. Geburtstag. (Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung 22.) Hg. Udo Arnold, Mario Glauert, Jürgen Sarnowsky. Marburg, 1–16.

Militzer 2005 — *Klaus Militzer:* Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart

Militzer 2011 — *Klaus Militzer*: Der Deutsche Orden in seinen Balleien im Deutschen Reich. In: Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter. Hg. Karl Borchardt, Libor Jan. Brno, 201–213.

Miśkiewicz 1970 — *Benon Miśkiewicz*: Przesieka. In: Słownik starożytności słowiańskiech. (Lexikon antiquitatum Slavicarum 4.) Wrocław – Warszawa – Kraków, 389–390.

Miskolczy 2009 — *Miskolczy István*: Magyarország az Anjouk korában. Máriabesnyő–Gödöllő

Moldt 2009 — *Dirk Moldt*: Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht. Köln – Weimar – Wien

Motekat 1977 — *Helmut Motekat*: Ostpreußische Literaturgeschichte mit Danzig und Westpreußen. München

Murawski 1953 — *Klaus Eberhard Murawski*: Zwischen Tannenberg und Thorn. DieGeschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad von Erlichshausen 1441 bis 1449. Göttingen

Mühle 2011 — *Eduard Mühle*: Die Piasten. Polen im Mittelalter. München

Müller-Mertens 1970 — *Eckhard Müller-Mertens*: Regnum Teutonicum: Aufkommen und Verbreitung der deutschen Reichs- und Königsauffassung im frühen Mittelalter. (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte 15.) Wien – Köln – Graz

Müller-Mertens 2007 — *Eckhard Müller-Mertens*: Imperium und Regnum im Verhältnis Wormser Konkordat und Goldener Bulle. Analyse und neue Sicht im Lichte der Konstitutionen. In: Historische Zeitschrift 284 (2007) 3. sz. 561–595.

Myśliwski 2014 — *Grzegorz Myśliwski*: Wirtschaftsleben an der hohen Strassen. Zu den wirtschaftlichen Kontakten Breslaus mit Krakau und anderen kleinpolnischen Städten. In: Breslau und Krakau im Hoch- und Spätmittelalter. Stadtgeschichte – Wohnraum – Lebenstil; Hg. Eduard Mühle. (Städteforschung A 92.) Köln – Weimar – Wien, 173–218.

Nadolski 1990 — *Andrzej Nadolski*: Grunwald. Problemy wybrane. Olsztyn

Nau 1972 — *Elisabeth Nau*: Epochen der Geldgeschichte. Stuttgart

Naumann 1994 — *Claudia Naumann*: Der Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI. Frankfurt am Main

Nehring 1976 — *Karl Nehring*: Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Levéltári Közlemények 47 (1976) 87–120.

Nehring 1989 — *Karl Nehring*: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. (Südosteuropäische Arbeiten 72.) München

Neininger 1997 — *Falko Neininger*: Konrad von Urach († 1227). Zähringer, Zisterzienser, Kardinallegat. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte NF 17.) Paderborn

Neitmann 1992 — *Klaus Neitmann*: Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preußen. In: Zeitschrift für Ostforschung 41 (1992) 1. sz. 1–47.

Nette 1975 — *Herbert Nette*: Friedrich II. von Hohenstaufen. Hamburg

Neumann 2012 — *Neumann Tibor*: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. László király idején. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. (Erdélyi tudományos füzetek 277) Kolozsvár, 213–236.

Neumann 2016 — *Neumann Tibor*: A kassai hadjárat. II. László zsoldosserege és a lengyelek elleni harc (1490–1491). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest,363–397.

Nieborowski 1924 — *Paul Nieborowski*: Der Deutsche Orden und Polen in der Zeit des größen Konflikts. Breslau

Nicolle 2003 — *David Nicolle*: The First Crusade 1096–1099. Conquest of the Holy Land. Oxford

Niederhauser 1950 — *Niederhauser Emil*: Bulgária története. Budapest

Niedermeier 2008 — *Paul Niedermeier*: Städte, Dörfer, Baudenkmäler. Studien zur Siedlungs- und Baugeschichte Siebenbürgens. Köln – Weimar – Wien

Niederstätter 2004 — *Alois Niederstätter*: Österreichische Geschichte 1278–1411. Die Herrschaft Österreich, Fürst und Land im Spätmittelalter. Wien

Niemczyk 2015 — *Katarzyna Niemczyk*: Moldau in polnischen und ungarischen Politik.Das Treffen in Levoca 1494. In: Codrul Cosminului 21 (2015) 1. sz. 101–114.

Niemczyk 2015b — *Katarzyna Niemczyk*: Red Ruthenia and the risk of Moldovan and Tatar attack at the breakthrough of the 15th and 16th century. In: Dialogul civilizatiilor. Interferente istorice se culturale / Dialogue of civilisations. Historical and cultural interferences. Ed. Lilia Zabolotnaja. Chisinau, 94–100.

Niemczyk 2016 — *Katarzyna Niemczyk*: Ein Paar Bemerkungen zur moldauischen Politik der Jagiellonen an der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: The Jagiellonians in Europe. Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. Ed. Attila Bárány. (Memoriae Hungariae 2.) Debrecen, 77–90.

Niendorf 2006 — *Mathias Niendorf*: Die Beziehungen zwischen Polen und Litauen im historischen Wandel. Rechtliche und politische Aspekte im Mittelalter und Frühe Neuzeit. In: Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation. Hg. Dietmar Willoweit, Hans Lemberg. (Völker, Staaten und Kulturen in Ostmitteleuropa 2.) München, 129–162.

Niewiński 2012 — *Andrzej Niewiński*: Problematyka militarnej niewoli w okresie zmagań polsko-krzyżackich (1327–1332). In: Roczniki Humanistyczne 60 (2012) 2. sz. 5–21.

Nikžentaitis 1996 — *Alvydas Nikžentaitis*: Wirtschaftliche und politische Motive in den Briefen des Großfürst Gedimin an die norddeutschen Städte sowie an die Orden der Dominikanen und Franziskaner (26. Mai 1323). In: Zwischen Lübeck und Nowgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum von frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhunderts. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hg. Ostwin Pelo, Gertrud Pickhan. Lüneburg, 121–128.

Nikžentaitis 1999 — *Alvydas Nikžentaitis*: Prisoners of War in Lithuania and the Teutonic Order State (1283–1409). In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 10 (1999) 193–208.

Nikžentaitis 2004 — *Alvydas Nikžentaitis*: Litauen unter den Großfürsten Gedimin (1316–1341) und Olgerd (1345–1377). In: Die „Blüte" der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert. Hg. Marc Löwener. (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 14) Wiesbaden, 65–74.

Noflatscher 1987 — *Heinz Noflatscher*: Glaube, Reich und Dynastie, Maximilian der Deutschmeister. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 11.) Marburg

Noonan 1957 — *John T. Noonan*: The Scholastic Analysis of Usury. Cambridge (Massachusetts)

North 2009 — *Michael North*: Kleine Geschichte des Geldes. Vom Mittelalter bis heute. München

Novák 2007 — *Novák Veronika*: Hírek, hatalom, társadalom. Információármalás Párizsban a középkor végén. Budapest

Nowak 1964 — *Zenon Hubert Nowak*: Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Toruń

Nowak 1975 — *Zenon Hubert Nowak*: Internationale Schiedsprozesse als ein Werkzeug der Politik Sigismunds in Ostmittel- und Nordeuropa, 1411–1425. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 111 (1975) 172–188.

Nowak 1980 — *Zenon Hubert Nowak*: Milites Christi de Prussia. Der Orden von Dobrin und seine Stellung in der preußischen Mission. In. Die geistlichen Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 339–352.

Nowak 1981 — *Zenon Hubert Nowak*: Międzynarodowe procesy polubowe jako narzedzie polityki Zygmunta Luksemburskiego w pólnocnej i srodkowej Europie (1412–1424). Toruń

Nowak 2011 — *Zenon Hubert Nowak*: Nieznany dokument Władysława Jagiełły w sprawie zastawa Nowej Marchii w roku 1402. In: *Uő*: Przyczynki źródłowe do historii Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Toruń, 15–22.

Nowakowska 2004 — *Natalia Nowakowska*: Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht 1492–1501. In: Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact. Ed. Norman Housley. New York, 128–147.

Nöbel 1968 — *Wilhelm Nöbel*: Das Problem der Einrichtung der Ordensvogtei Samaiten. In: Zeitschrift für Ostforschung 17 (1968) 692–697.

Nöbel 1969 — *Wilhelm Nöbel*: Michael Küchmeister. Hochmeister des DeutschenOrdens 1414–1422. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 5.) Bad Godesberg

Nussbächer 1990 — *Gernot Nussbächer*: Aus Urkunden und Chroniken. Beiträgen zur siebenbürgischen Heimatkunde III. Bukarest

Nussbächer 2011 — *Gernot Nussbächer*: Brassó és a Barcaság közigazgatása a koraújkor küszöbén. In: Aetas 26 (2011) 2. sz. 170–177.

N. Kiss 1980 — *N. Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 87–112.

Obolensky 1948 — *Dimitri Obolensky*: The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism. Cambridge

Obolensky 1999 — *Dimitri Obolensky*: A Bizánci Nemzetközösség. Budapest

Oesterreich 1890 — *Hermann Oesterreich*: Die Handelsbeziehungen der Stadt Thorn zu Polen. Von der Gründung der Stadt bis zum Ende des sechszehnten Jahrhunderts 1232–1517. I. Thorn Handel unter der Herrschaft des Deutschen Ordens (1323–1454). In: Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 28 (1890) 1–92.

Ogger 1979 — *Günter Ogger*: Kauf dir einen Kaiser. die geschichte der Fugger. München

Ostrogorsky 2003 — *Georg Ostrogorsky*: A bizánci állam története. Budapest

Őri 2006 — *Őri Péter*: A pestisjárványok demográfiai következménye a 17–18. századi Magyarországon. In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2005. Budapest, 115–162.

Palacký 1984 — *František Palacký*: A huszitizmus története. Budapest

Panaitescu 1944 — *Petre P. Panaitescu*: Mircea cel Bătrin. Bucureşti

Papée 1933 — *Fryderyk Papée*: Zagadnienia Olbrachtowej wyprawy z 1497 r. In: Kwartalnik Historyczny 47 (1933) 1. sz. 17–30.

Papée 1949 — *Fryderyk Papée*: Jan Olbracht. Kraków

Paravicini 1989 — *Werner Paravicini:* Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 1. (Beihefte der Francia 17/1.) Sigmaringen

Paravicini 1989b — *Werner Paravicini*: Merész Károly. Budapest

Paravicini 1995 — *Werner Paravicini:* Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 2. (Beihefte der Francia 17/2.) Sigmaringen

Papacostea 2013 — *Şerban Papacostea*: Terra Borza et ultra montes nivium. Ein gescheiterter Kirchenstaat und sein Nachlass. In: Generalprobe Burzenland. Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat. Siebenbürgisches Archiv 42 (2013) 30–39.

Patschovsky 1999 — *Alexander Patschovsky*: Feinbilder der Kirche: Juden und Ketzer im Vergleich (11–13. Jahrhundert). In: juden und Christen zur Zeit der Kreuzzüge. Hg. Alfred Haverkamp. Sigmaringen, 338–357.

Patze 1973 — *Hans Patze*: Der Frieden von Christburg von Jahre 1249. In: Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. (Wege der Forschung VII.) Hg. Helmut Beumann. Darmstadt, 417–483.

Pauler 1893 — *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. Budapest

Payne 1988 — *Robert Payne*: Die Kreuzzüge. Zweihundert Jahre Kampf um das heilige Grab, 1096–1270. Köln

Pálffy 1996 — *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: Történelmi Szemle 38 (1996) 2–3. sz. 163–217.

Pálffy 1999 — *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére. Győr

Pálosfalvi 2005 — *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig, 1396–1526. Budapest

Pelech 1998 — *Markian Pelech*: Heinrich von Plauen. In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hg. Udo Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg, 114–116.

Perlbach 1905 — *Max Perlbach*: Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte 26 (1905) 415–430.

Pesty 1861 — *Pesty Frigyes*: A templáriusok Magyarországon. In: Magyar Akadémiai Értesítő 2 (1861) 30–152.

Pesty 1877 — *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története I–III. Budapest

Pesty 1882 — *Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története III. Budapest

Petersohn 1994 — *Johann Petersohn*: Rom und Reichstitel „Sacrum Romanum Imperium". Frankfurt am Main

Petrick 2002 — *Fritz Petrick*: Norwegen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. (Geschichte der Länder Skandinaviens) Regensburg

Petrovics 2006 — *Petrovics István*: A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. In: Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 37 (2006) 2. sz. 11–19.

Péterfi 2018 — *Péterfi Bence*: „Adj, király, katonát!" Zsoldosok és hadi finanszírozás a stájer-magyar határvidéken az 1480-as években. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Budapest, 165–183.

Pfeiffer 1913 — *Nikolaus Pfeiffer*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242. Zürich

Pfitzner 1926 — *Josef Pfitzner*: Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumlandes, Teil: I.: Bis zum Beginne der böhmischen Herrschaft. Reichenberg i. B.

Pfitzner 1938 — *Josef Pfitzner*: Kaiser Karl IV. Potsdam

Pflugk-Harttung 1901 — *Julius von Pflugk-Harttung*: Zum Übergange der Mark Brandenburg an das Haus Wittelsbach. In: Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte 14 (1901) 264–267.

Philippi 1861 — *Friedrich Philippi*: Die Deutschen Ritter im Burzenland. Kronstadt

Pilat 2010 — *Liviu Pilat*: The 1487 Crusade: A Turning Point in the Moldavian – Polish Relations. In: Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe 2 (2010) 123–136.

Piskorski 2007 — *Jan Piskorski*: Slawen und deutschen in Pommern im Mittelalter. In: Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Latineuropa. Hg. Klaus Herbers, Nikolas Jaspert. Berlin, 73–92.

Plehn 1900 — *Hans Plehn*: Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreußen. Leipzig.

Plewczyński 2002 — *Marek Plewczyński*: Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku. Siedlce

Pór – Schönherr 1895 — *Pór Antal – Schönherr Gyula*: Az Anjouk kora és az Anjou ház és örökösei (1301–1439). (A magyar nemzet története 3. köt. Szerk. Szilágyi Sándor) Budapest

Pór 1896 — *Pór Antal*: Kis Károly és Erzsébet utolsó évei. In: Századok 30 (1896) 129–147.

Pór 1903 — *Pór Antal*: Magyar–lengyel érintkezés a XIV. században. In: Századok 37 (1903) 4. sz. 301–306.

Pósán 1995 — *Pósán László*: A Német Lovagrend alapítása és korai története. In: Századok 129 (1995) 1. sz. 145–156.

Pósán 1996 — *Pósán László*: A Német Lovagrend története a 13. században. Debrecen

Pósán 1998 — *Pósán László*: Zsigmond és a Német Lovagrend. In: Hadtörténelmi Közlemények 111 (1998) 630–656.

Pósán 2000 — *László Pósán*: Sigismund und der Deutsche Orden. In: Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Hg. Tilmann Schmidt, Péter Gunst. Debrecen, 73–82.

Pósán 2000b — *Pósán László*: A Német Lovagrend pénzügypolitikája a kezdetektől a 14. század közepéig. Debrecen

Pósán 2001 — *Pósán László*: Az univerzalizmus eszménye a középkori Európában. In: Nemzetállam – szuverenitás – integráció. Tanulmányok az integráció témaköréből. Szerk. Hülvely István, Pallai László. Debrecen, 39–54.

Pósán 2001b — *László Pósán*: Prussian Missions and the Invitation of the Teutonic Order into Kulmerland. In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 429–448.

Pósán 2003 — *Pósán László*: Németország a középkorban. Debrecen

Pósán 2009 — *László Pósán*: Matthias Corvinus und der Deutsche Orden. In: Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West. Eds. Attila Bárány, Attila Györkös. Debrecen, 437–444.

Pósán 2010 — *Pósán László*: A Német Lovagrend államának széthullása – a 13 éves háború. In: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 80. születésnapjára. Szerk. Kovács Zoltán, Püski Levente. Debrecen, 271–286.

Pósán 2011 — *László Pósán*: Ordinul Cavalerilor Teutoni în Transilvania. In: Caiete de Antropologie Istorică, Anul 10, nr 2 (19) Iulie – Decembrie 2011, 117–136.

Pósán 2011b — *Pósán László*: A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti „nagy háború" (1409–1411). In: Hadtörténelmi Közlemények 124 (2011) 1. sz. 3–30.

Pósán 2012 — *László Pósán*: Der Deutsche Orden im mittelalterlichen Ungarn. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 17 (2012) 123–136.

Pósán 2012b — *Pósán László*: „… quod terra ipsa sub monarchia imperii est." Az Imperium Romanum és a Német Lovagrend állama a középkorban. In: Németföldről Németországba. Magyar kutatók tanulmányai a német történelemről. Szerk. Frank Tibor. (Magyar kutatók az egyetemes történelemről 3.) Budapest, 17–38.

Pósán 2012c — *Pósán László*: A litván állam létrejötte és megszilárdulása. In: Történeti tanulmányok 17 (2012) 63–84.

Pósán 2012d — *László Pósán*: Sigismund von Luxemburg und der erste Frieden von Thorn. In: Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter. Hg. Roman Czaja, Eduard Mühle, Andrzej Radzimiński. Toruń, 123–133.

Pósán 2012e — *Pósán László*: Skandinávia a középkorban. Debrecen

Pósán 2013 — *Pósán László*: A pápaság és császárság küzdelmének politikai nyelve. In: „Politica philosophiai okoskodás". Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazakas Gergely, Miru György, Velkey Ferenc. Debrecen, 51–65.

Pósán 2013b — *László Pósán*: Die Münzprägung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. In: Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 49 (2013) 73–79.

Pósán 2014 — *Pósán László*: Vallási türelem a katolikus világ keleti peremén. In: Studia moralia. (Hereditas graeco–latinitatis I.) Szerk. Tóth Orsolya. Debrecen, 153–167.

Pósán 2014b — *Pósán László*: A narráció változása a középkori Poroszország történetéről szóló krónikákban. Peter von Dusburg és Johann von Posilge műveinek összehasonlítása. In: Aetas 29 (2014) 1. sz. 41–58.

Pósán 2014c — *Pósán László*: A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti konfliktus a konstanzi zsinaton. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capito et membris." Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila, Pósán László. Debrecen, 144–160.

Pósán 2015 — *Pósán László*: A Német Lovagrend Poroszországban. A népesség és a településszerkezet változásai. Máriabesnyő

Pósán 2016 — *Pósán László*: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában. In: Történelmi Szemle 58 (2016) 3. sz. 465–474.

Pósán 2016b — *Pósán László*: A magyarországi Jagellók és a Német Lovagrend Brandenburgi Albert nagymester idején (1511–1525). In: Századok 150 (2016) 2. sz. 387–405.

Pósán 2016c — *László Pósán*: Der letzte Versuch des Deutschen Ordens zur Rückkehr nach Ungarn (1702–1731). In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 21 (2016) 171–188.

Pósán 2016d — *Pósán László*: A Barcaság népessége a Német Lovagrend uralma idején (1211–1225). In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről 3. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, 9–26.

Pósán 2016e — *László Pósán*: Der Deutsche Ritterorden in der europäischen Politik (1211–1230). In: Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged 12 (2016) 45–56.

Pósán 2016f — *Pósán László*: Magyar – porosz kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. In: Válság – kereskedelem. Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2016. Főszerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Budapest, 303–332.

Pósán 2016g — *László Pósán*: Die ungarischen Jagiellonen und der Deutsche Orden in der Zeit von Hochmeister Albrecht von Brandenburg (1511–1525). In: The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. Ed. Attila Bárány. Debrecen, 109–131.

Pósán 2017 — *Pósán László*: A Német Lovagrend szerepe Magyarország déli határainak védelmében (1429–1435). In: Őrzők, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig. Szerk. Pósán László, Veszprémy László, Boda József, Isaszegi János. Budapest, 263–291.

Pósán 2017b — *Pósán László*: A *Wildnis*, a természet alkotta fal – a középkori Poroszország déli és keleti határainak védelme. In: Őrzők, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok aközépkortól napjainkig. Szerk. Pósán László, Veszprémy László, Boda József, Isaszegi János. Budapest. 119–139.

Pósán 2018 — *László Pósán*: Ungarisch–preussische Handelsbeziehungen im Mittelalter. In: Zapiski Historyczne 83 (2018) 4. sz. 115–145.

Pósán 2018b — *Pósán László*: Kölcsönügyletek és hitelezési gyakorlat a Német Lovagrend államában. In: Hitel – bank – piac.

Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2017–2018. Főszerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Budapest, 11–46.

Pósán 2018c — *Pósán László*: Bortermelés és borkereskedelem a középkori Magyarországon. In: „Vina bibant homines, animantia cetera fontes." Tanulmányok a magyar bor történetéből. Szerk. Pósán László, Tózsa-Rigó Attila. Debrecen, 3–16.

Pósán 2018d — *Pósán László*: Zarándoklatok, kegyhelyek a középkori Poroszországban. In: Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. (Fontes et libri I.) Főszerk. Papp Sándor, szerk. Kordé Zoltán, Tóth Sándor László. Szeged, 214–224.

Powell 1963 — *James Powell*: Innocent III. Boston

Pörtner 1985 — *Rudolf Pörtner*: A Szent Sír hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187). Budapest

Primov 1975 — *Borislav Primov*: The Third and Fourth Crusades and Bulgaria. In: Études historiques 7 (1975) 43–67.

Prox 1884 — *Alfred Prox*: Corona, Kronstadt, Brasov, Brassó. Zur Etymologie und Herkunft des Stadtnames. In: Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Siebenbürgisches Archiv 17 (1884) 5–15.

Prox 1962 — *Alfred Prox*: Die Burgen des Burzenlandes. In: Neue Beiträge zur siebenbürgischen Geschichte und Landeskunde. Siebenbürgisches Archiv 1 (1962) 29–62.

Pryymych 2014 — *Volodymyr Pryymych*: Die Unionsgespräche zwischen den Lateinern und Griechen bei den Konzilien in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts unter der besonderen Berücksichtigung der Rolle der Kiewer Metropoliten. (Dissertation) Katholischen Universität Eichstätt–Ingolstadt

Quaglioni 2003 — *Diego Quaglioni*: Das Inquisitionsverfahren gegen die Juden von Trient (1475–1478). In: Ritualmord. Legenden in der europäischen Geschichte. Hg. Susanna Buttaroni, Stanisław Musiał. Wien – Köln – Weimar, 85–130.

Raba 1978 — *Joel Raba*: Russisch–livländische Beziehungen am Anfang des 16. Jahrhunderts: Partnerschaft oder Konfrontation. In: Zeitschrift für Ostforschung 27 (1978) 577–587.

Radu 2005 — *Lupescu Radu*: Kolozsvár korai történetének buktatói. In: Erdélyi Múzeum 67 (2005) 3–4. sz. 25–77.

Radzimiński 2015 — *Andrzej Radzimiński*: The List of Archbishops, Bishops and Episcopal Vogts. In: The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The political and ecclesiastical Structures 13th – 16th Century. Eds. Roman Czaja, Andrzej Radzimiński. Toruń, 377–393.

Rautenberg 1973 — *Wilhelm Rautenberg*: Einwirkungen Böhmens auf die Geschichte Preußen in späten Mittelalter. In: Zeitschrift für Ostforschung 22 (1973) 626–695.

Rácz 2013 — *György Rácz*: The Congress of Visegrad in 1335: Diplomacy and Representation. In: Hungarian Historical Review 2 (2013) 2. sz. 261–287.

Rádóczy 1971–1972 — *Rádóczy Gyula*: Héber betűjeles Árpád-házi pénzek. In. Numizmatikai Közlöny 70–71 (1971–1972) 33–37.

Rásonyi 2004 — *Rásonyi László*: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Budapest

Rázsó 1973 — *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). In: Hadtörténelmi Közlemények 20 (1973) 410–440.

Reinerth 1942 — *Karl Reinerth*: Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel. In: Deutsche Forschungen im Südosten 1 (1942) 319–361, 567–597.

Reiszeg 1925 — *Reiszeg Endre*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon 1. Budapest

Reklaitis 1959 — *Povils Reklaitis*: Die St. Nicolai-Kirche in Wilna und ihre stadtgeschichtliche Bedeutung. In: Zeitschrift für Ostforschung 4 (1959) 505–510.

Reményi 1888 — *Antal Reményi*: Zur Geschichte der Donauflottille von den Römerzeiten bis zur Schlacht bei Mohács 1526. Pola

Renken 1937 — *Fritz Renken*: Der Handel des Königsberger Großschäfferei des Deutschen Ordens mit Flandern um 1400. Weimar

Rhode 1955 — *Gotthold Rhode*: Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung, Bd. I.: Im Mittelalter bis zum Jahre 1401. Köln – Graz

Rist 2016 — *Rebecca Rist*: Popes and Jews 1095–1291. Oxford

Rohdewald 2005 — *Stefan Rohdewald*: „Vom Polocker Venedig." Kollektives Handeln sozialer Gruppen einer Stadt zwischen Ost- und Mitteleuropa. Stuttgart

Rokay 1996 — *Péter Rokay*: Das Motiv des unverwirklichten Kreuzzuges in den Biographien der mittelalterlichen Herrscher. In: 900 Years from St. Ladislas'Death. Ed. Alexandru Sasianu, Georghe Gorun. Oradea, 78–82.

Rotter 2004 — *Ekkehart Rotter*: Friedrich II. von Hohenstaufen. München

Rowell 1992 — *Stephen C. Rowell*: Between Lithuania and Rus: Dovmont-Timofey of Pskov, his life and Cult. In: Oxford Slavonia Papers. New Series 25 (1992) 1–33.

Rowell 1994 — *Stephen C. Rowell*: Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe 1295–1345. Cambridge

Rowell 1996 — *Stephen C. Rowell*: Unexpected Contacts: Lithuanians at Western Courts c. 1316 – c. 1400. In: The English Historical Review 111 (1996) 557–577.

Ruano 1956 — *Eloy Benito Ruano*: Las órdenes militares españolas y la idea de cruzada. In: Hispania 16 (1956) 3–13.

Ruciński 2009 — *Henryk Ruciński*: Polityczne dzieje Spisza w późnym średniowieczu. In. Historia Scepusii I. Wyd. Martin Homza, Stanisław A. Sroka. Bratislava, 342–349.

Ruiz 1978 — *Emma Solano Ruiz*: La Orden de Calatrava en el siglo XV. Sevilla

Runciman 1999 — *Steven Runciman*: A keresztes hadjáratok története. Budapest

Russel 1977 — *Frederick H. Russel*: The Just War in the Middle Ages. Cambridge

Rusu 1996 — *Adrian A. Rusu*: Die Frage der vom Deutschen Orden im Südosten Siebenbürgens erreichteten Burgen. In: Castrum Bene 5 (1996) 165–172.

Rusu 2003 — *Adrian A. Rusu*: Die Burgen von Turnu Severin im 13–14. Jahrhundert. In: Budapest Régiségei 37 (2003) 63–77.

Ruszoly 1996 — *Ruszoly József*: Európa jogtörténete. Az „újabb magánjogtörténet" Közép- és Nyugat-Európában. Budapest

Rüther 2013 — *Andreas Rüther*: Geheimdiplomatie – Schauprozess – Medienkrieg. Polen-Litauen und der Deutsche Orden um die Zeit des Konzils von Konstanz (1414–1418). In: Bulletin der Polnischen Historischen Mission (2013) 43–68.

R. Várkonyi 1999 — *R. Várkonyi Ágnes*: A Királyi Magyarország 1541–1686. Budapest

Sach 1998 — *Maike Sach*: Hat Karl V. „Die Brieff" wirklich erhalten. Überlegungen zu den Hintergründen eines russischen Schreibens im Königsberger Ordensbriefarchiv. In: Zwischen Christianisierung und Europäisirung. Beiträge zur Geschichte Osteuropas in Mittelalter und früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 51.) Hg. Eckhard Hübner, Ekkehard Klag, Jan Kusler. Stuttgart, 335–366.

Sach 2002 — *Maike Sach*: Hochmeister und Großfürst. Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden in Preussen und dem Moskauer Staat um die Wende zur Neuzeit. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa) Stuttgart

Samsonowicz 1989 — *Henryk Samsonowicz*: Der Deutsche Orden als Wirtschafts–macht des Ostseeraumes. In: Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 38.) Hg. Udo Arnold. Marburg, 103–112.

Samsonowicz 2000 — *Henryk Samsonowicz*: Die wirtschaftlichen und politischen Beziehungen zwischen Flandern, Polen und Preußen. In: Hansekaufleute in Brügge, Teil 4: Beiträge der Internationalen Tagung in Brügge, April 1996. Hg. Niels Jörn, Werner Paravicini, Horst Wernicke. (Kieler Werkstücke, reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters 13.) Frankfurt am Main, 309–318.

Saraiva 2010 — *Jose Hermano Saraiva*: Portugália rövid története. Budapest

Sarnowsky 1993 — *Jürgen Sarnowsky*: Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454). Köln – Weimar – Wien

Sarnowsky 1998 — *Jürgen Sarnowsky*: Die Entwicklung des Handels der preußischen Hansestädte im 15. Jahrhundert. In: Die preußischen Hansestädte und ihre Stellung im Nord- und Ostseeraum des Mittelalters. Hg. Zenon Hubert Nowak, Janusz Tandecki. Toruń, 51–78.

Sarnowsky 2001 — *Jürgen Sarnowsky*: Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522). Münster

Sarnowsky 2009 — *Jürgen Sarnowsky*: Die Templer. München

Schaeder 1937 — *Hildegard Schaeder*: Geschichte der Pläne zur Teilung des alten polnischen Staates seit 1386. Der Teilungsplan von 1392. Leipzig

Schenk 2012 — *Jochen Schenk*: Templar families. Landowning families and the Order of the Temple in France c. 1120–1307. Cambridge

Schiel 2011 — *Juliane Schiel*: Mongolensturm und Fall Konstantinopels. Dominikanische Erzählungen im diachronen Vergleich. Berlin

Schmaus 1951 — *Alois Schmaus:* Der Neumanichäismus auf dem Balkan. In: Saeculum 2 (1951) 271–299.

Schmidt 1992 — *Alexander Schmidt*: Geschichte des Baltikums. Von den alten Göttern bis zur Gegenwart. München

Schmitt 1989 — *Jürgen Schmitt*: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241. In: Ungarn-Jahrbuch 17 (1989) 25–52.

Schmölz 1990 — *Franz-Martin Schmölz*: Recht und Politik bei Thomas von Aquin. In: Recht und Sozialphilosophie des Mittelalters. Hg. Eberhard Mock, Georg Wieland. (Salzburger Schriften zur Rechts-, Staats- und Sozialphilosophie 12.) Frankfurt am Main, 29–45.

Schneidemüller 1998 — *Bernd Schneidemüller*: Die Andechs-Meranier – Rang und Erinnerung im hohen Mittelalter. In: Die Andechs-Meranier in Franken. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter. Hg. Lothar Henning. Mainz, 55–68.

Schröder 1922 — *Richard Schröder*: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin – Leipzig

Schubert 1973 — *Ernst Schubert*: Berthold VII. (Der Weise) von Henneberg. In: Fränkische Lebensbilder 5. Hg. Gerhard Pfeiffer, Alfred Wendehorst. Würzburg, 1–22.

Schuller 1841 — *Johann Karl Schuller*: Die deutschen Ritter im Burzenland. In: Archiv für Kenntniss von Siebenbürgens. Vorzeit und Gegenwart 1 (1841) 161–262.

Schulze 1986 — *Hans K. Schulze*: Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter. Stuttgart – Berlin – Köln

Schuster 1988 — *Hans-Werner Schuster*: Zur Autonomie der Hermannstädter Propstein. In: Ungarn-Jahrbuch 16 (1988) 1–9.

Schwalbe 1969 — *Gerd Schwalbe*: Geschichte Podlachiens in reußischer Zeit (XI–XIV. Jahrhundert). Hamburg

Schwedler 2008 — *Gerald Schwedler*: Herrschertreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen. Ostfildern

Schwenk 1980 — *Bernd Schwenk*: Aus der Frühzeit der geistlichen Ritterorden Spaniens. In: Die geistlichen Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 109–140.

Schwerhoff 2004 — *Gerd Schwerhoff*: Die Inquisition. Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit. München

Secară 1975 — *Nicolae Secară*: Castrum Myhald. In: Tibiscus. Timişoara, istorie – arheologie 4 (1975) 167–184.

Seibert 2009 — *Hubert Seibert*: Kaiser Otto IV, die Welfen und das Herzogtum Bayern (1198–1212). In: Otto IV. – Kaiser und Landesherr. Burgen und Kirchenbauten 1198–1218. Hg. Bernd Ulrich Hucker, Jörg Leuscher. Lichtenberg, 21–42.

Seibt 1994 — *Ferdinand Seibt*: Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346 bis 1378. München

Selart 2007 — *Anti Selart*: Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 21.) Köln – Weimar – Wien

Serbisches Mittelalter 1962 — Serbisches Mittelalter. Altserbische Herrscherbiographien. Bd. I.: Stefan Nemanja nach den Viten des heilige Sava und Stefans des Erstgekrönten. Hg. Stanislaus Hapner. Graz – Wien – Köln

Setton 1976 — *Kenneth M. Setton*: The Papacy and the Levant, 1204–1571. Vol. I–IV. Philadelphia

Seward 1972 — *Desmond Seward*: The Monks of War. The Military Religious Orders. London

Shlomo 2010 — *Lotan Shlomo*: Between the Latin Kingdom of Jerusalem and Burzenland in Medieval Hungary – The Teutonic Military Order status and rule in the poles of Christianity. In: Mirabila 10 (2010) 184–195.

Sieradzan 2009 — *Wiesław Sieradzan*: Misja Benedykta Makraia w latach 1412–1413. Malbork

Sieradzan 2012 — *Wiesław Sieradzan*: Der Thorner Frieden von 1411 und die Prozesse zwischen dem Deutschen Orden und Polen als Beispiel der Bewältigung zwischenstaatlicher konflikte im Spätmittelalter. In: Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter. Hg. Roman Czaja, Eduard Mühle, Andrzej Radzomiński. Toruń, 135–149.

Sigal 1989 — *Pierre Sigal*: Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok. Budapest

Simon 2016 — *Alexandru Simon*: Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470s. In: The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. Ed. Attila Bárány. Debrecen, 91– 108.

Skorka 2014 — *Skorka Renáta*: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatai IV. (Luxemburg) Károly uralkodása alatt. In: Világtörténet 36 (2014) 631–661.

Skorka 2016 — *Skorka Renáta*: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 247–261.

Skorka – Weisz 2017 — *Skorka Renáta – Weisz Boglárka*: A porosz kapcsolat. Johann Falbrecht és David Rosenfeld a magyar pénzügyigazgatásban. In: Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Weisz Boglárka. Budapest, 181–207.

Slavin 2010 — *Philip Slavin*: Crusades in Crisis: towards the Re-Assessment of the Origins and Nature of the „People's Crusades" of 1095–1096. In: Imago Temporis. Medium Aevum 4 (2010) 175–199.

Smołucha 1997 — *Janusz Smołucha*: Kilka uwag na temat wyprawy czarnomorskiej Jana Olbrachta w 1497. r. In: Studia Historyczne 3 (1997) 413–442.

Smołucha 1999 — *Janusz Smołucha*: Papiestwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty dyplomatyczne na tle zagrożenia tureckiego. Kraków

Solano 1978 — *Emma Solano*: La Orden de Calatrava en el siglo XV. Sevilla

Sommerland 1931 — Bernhard Sommerland: Der Deutsche Orden in Tübingen. Halle

Soós 2006 — *Soós Imre*: A jászkun redemptio 1745. Budapest

Spinei 2008 — *Victor Spinei*: The Cuman bishopic – genesis and evolution. In: The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. Ed. Florin Curta. Leiden – Boston, 413–456.

Spinei 2009 — *Victor Spinei*: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. Leiden – Boston

Spieralski 1980 — *Zdzisław Spieralski*: Die Jagiellonische Verbundenheit bis zum Ende des 15. Jahrhundert. In: Acta Poloniae Historica 41 (1980) 51–83.

Spors 1983 — *Jan Spors*: Podzyały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławieńsko-Słupskiego od XII do początku XIV w. Słupsk

Spuler 1940 — *Bertold Spuler*: Die Aussenpolitik der Goldenen Horde. Die Horde als Großmacht in Osteuropa und Vorderasien. In: Jahrbuch für Geschichte Osteuropas 5 (1940) 1–75. és 279–365.

Spurny 1967 — *Frantisek Spurny*: Letzter Soldatenruhm der Deutschordensfeste Eulenberg. In: Acht Jahrhunderte Deutscher Orden in Einzeldarstellungen. Festschrift für Hochmeister P. Dr. Marian Tumler OT. zum 80. Geburtstag. Hg. Klemens Wieser. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 1.) Bad Godesberg, 395–408.

Srodecki 2015 — *Paul Srodecki*: Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrethorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit. Husum

Srodecki 2015b — *Paul Srodecki*: „Murus et antemurale pollens et propugnaculum tocius christianitatis." Der Traktatenstreit zwischen dem Deutschen Orden und dem Königreich Polen auf dem Konstanzer Konzil. In: Schweizerische Zeitschrift für Religiens und Kulturgeschichte 109 (2015) 47–65.

Sroka 2010 — *Stanisław A. Sroka*: Wojska węgierskie u granic Polski w 1410 roku. In: Studia Historyczne 53 (2010) 335–345.

Sruogienė-Sruoga 1987 — *Vanda Sruogienė-Sruoga*: Jogaila (1350–1434). In: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 33 (1987) 4. sz. 1–4.

Stengel 1930 — *Edmund Ernst Stengel*: Regnum et Imperium. Engeres und weiteres Staatsgebiet im alten Reich. Marburg

Stephenson 2004 — *Paul Stephenson*: Byzntium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge

Stieda 1921 — *Wilhelm Stieda*: Hildebrand Veckinchusen. Briefwechsel. Leipzig

Stork 2008 — *Hans-Walter Stork*: Der pilgernde Kaiser: Karl IV. am Schrein der heiligen Elisabeth. In: Elisabeth von Thüringen und die neue Frömmigkeit in Europa. Hg. Christa Bertelsmeier-Kierst. (Kulturgeschichtliche Beiträgen zum Mittelalter und Frühen Neuzeit I.) Frankfurt am Main, 150–170.

Stossek 2001 — *Balázs Stossek*: Maisons et possessions des Templiers en Hongrie. In: The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 181–194.

Stossek 2006 — *Stossek Balázs*: A templomosok Magyarországon. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő – Gödöllő, 181–194.

Stromer 1970 — *Wolfgang von Stromer*: Oberdeutsche Hochfinanz 1350–1450. (Beihäfte der Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 55–57.) Wiesbaden

Stromer 1987 — *Wolfgang von Stromer*: Zsigmond császár Velence elleni kontinentális zárlata és a nemzetközi kerekedelmi utak áthelyeződése. In: Századok 121 (1987) 4. sz. 638–659.

Sweeney 1984 — *James Ross Sweeney*: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. In: Századok 118 (1984) 114–124.

Szabó 1969 — *Szabó István*: A középkori magyar falu. Budapest

Szabó 2016 — *Szabó Pál*: Nándorfehérvár 1440. évi megvédése. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 294–309.

Szakály – Fodor 2008 — *Szakály Ferenc – Fodor Pál*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). In: Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 65–94.

Szántó 1987 — *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története I. Budapest

Szczur 1993 — *Stanisław Szczur*: Az 1335. évi visegrádi királyi találkozó. In: Aetas 8 (1993) 1. sz. 28–42.

Szeberényi 2002 — *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója". Újabb szempont a horvát–magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000 c. konferenciák válogatott előadásai. Szerk. Varga Lajos, Vonyó József. Pécs, 229–241.

Szende 2011 — *Szende László*: Piast Erzsébet, a hitves, az édesanya, a mecénás. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár, 78–100.

Szentkláray 1885 — *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest

Székely 1984 — *Székely György*: VII. Gergely. Budapest

Szíjártó 2005 — *Szíjártó M. István:* A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Budapest

Szokolay 1996 — *Szokolay Katalin*: Lengyelország története. Budapest

Szovák 2016 — *Szovák Kornél*: A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: A Szent Domonkos Rend és a kunok. Szerk. Deme Ágnes, Barna Gábor. Szeged, 115–126.

Szuromi 2003 — *Szuromi Szabolcs* Anzelm: Egyházi intézménytörténet. Budapest

Szűcs 1984 — *Szűcs Jenő*: A gabona árforradalma a 13. században. In: Történelmi Szemle 27 (1984) 1–2. sz. 5–33.

Szűcs 1993 — *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest

Szweda 2006 — *Adam Szweda*: Po „wielkiej wojnie". Zjazdy polsko-krzyżackie w 1411 roku. In: Kancelaria Krzyżacka i polska kancelaria królewska w XV wieku. Wyd. Janusz Trupinda. Malbork, 267–298.

Szweda 2013 — *Adam Szweda*: Wyprawa Ludwika Andegaweńskiego z 1377 r. w. kontekście litewskiej polityki zakonu krzyżackiego. In: Białoruskie Zeszty Historyczne 39 (2013) 7–20.

Sz. Jónás 1989 — *Sz. Jónás Ilona*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Budapest

Tandecki 1984 — *Janusz Tandecki*: Dzialność finansowa mieszczaństwa toruńskiego w Wrocławin w okresie konfliktów polsko-krzyżackich w XIV–XV. wieku. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 2 (1984) 83–106.

Teke 1980 — *Teke Zsuzsa*: Hunyadi János és kora. Budapest

Teke 2003 — *Teke Zsuzsa*: Kassa külkereskedelme az 1395–1405. évi kassai bírói könyv bejegyzései alapján. In: Századok 137 (2003) 2. sz. 381–404.

Temesváry 1922 — *Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár

Térképek 2006 — Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emnlékeik. Térképek. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő – Gödöllő

Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi — Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch–germanischen Mittelalters X. Hg. von Kura–torium Singer des schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften. Berlin – New York

Thorau 2004 — *Peter Thorau*: Die Kreuzzüge. München

Thoroczkay 2012 — *Thoroczkay Gábor*: A szebeni prépostság történetének főbb kérdései a 14. század közepéig. In: Fons 19 (2012) 1. sz. 37–55.

Thumser 2000 — *Matthias Thumser*: Eine neue Aufgabe im Heidenkampf? Pläne mit dem Deutschen Ordens als Vorposten gegegn die Türken. In: Europa und die Türken in der Renaissance. Hg. Bodo Guthmüller. Tübingen, 139–176.

Tillmann 1954 — *Helene Tillmann*: Papst Innozenz III. Bonn

Tiplic 2007 — *Ioan Marian Tiplic*: Die Grenzverteidigung Siebenbürgens im Mittelalter (10–14. Jahrhundert). Heidelberg

Tipton 1962 — *Charles Tipton*: The English at Nicopolis. In: Speculum 37 (1962) 528–540.

Topolski 1989 — *Jerzy Topolski*: Lengyelország története. Budapest

Tóth 1925 — *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege: a fekete sereg. Budapest

Tóth 2008 — *Tóth Csaba*: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387). In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest, 163–184.

Tóth 2018 — *Tóth Csaba*: II. András pénzreformja. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. Budapest, 61–69.

Treitschke 1958 — *Heinrich Treitschke*: Das Deutsche Ordensland Preussen. Göttingen

Tuchtenberg 2009 — *Ralph Tuchtenberg*: Geschichte der baltischen Ländern. München

Tumler 1955 — *Marian Tumler*: Der Deutsche Orden und Tirol. In: Südtirol, Land europäischer Bewährung. Kanonikus Michael Gamper zum 70. Geburtstag. Hg. Franz Hieronymus Riedl. Innsbruck

Tumler 1955b — *Marian Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Mit einem Abriss der Geschichte von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien

Ţeicu 2009 — *Dumitru Ţeicu*: Cetăti medievali din Banat / Medievale fertifications in Banat. Timişoara

Ullmann 1948 — *Walter Ullmann*: The Origins of the Great Schism. London

Urban 1987 — *William Urban*: The Conversion of Lithuania 1387. In: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 33 (1987) 4. sz. 2–3.

Ursprung 2006 — *Daniel Ursprung*: Die Walachei als historische Region – Schnittstelle europäischer Verflechtungen an der Peripherie. In: Rumänien. Raum und Bevölkerung,

Geschichte und Geschichtsbilder, Kultur, Gesellschaft und Politik heute, Wirtschaft, Recht und Verfassung, Historische Regionen. Hg. Thede Kahl, Michael Metzeltin, Mihai-Răzvan Ungureanu. Berlin, 807–824.

Uzum 1973 — *Ilie Uzum*: Cetatea de la Pescari. In: Banatica 2 (1973) 141–156.

Vardys 1988 — *Vytas Stanley Vardys*: Christianity in Lithuania. In: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences 34 (1988) 3. sz. 1–4.

Vásáry 1986 — *Vásáry István*: Az Arany Horda. Budapest

Vásáry 2005 — *István Vásáry*: Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365. Cambridge

Vercamer 2011 — *Grischa Vercamer*: Ein Hochmeister wird zum Herzog: Reaktionen und Schicksal der letzten Ordensbrüdern in Preussen um das Jahr 1525. In: Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 16 (2011) 213–240.

Veszprémy 2006 — *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő – Gödöllő, 99–112.

Veszprémy 2008 — *Veszprémy László*: Magyarország és a keresztes hadjáratok. In: *Uő*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Budapest, 78–118.

Veszprémy 2008b — *Veszprémy László*: II. András keresztes hadjárata 1217–1218-ban. In: *Uő*: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Budapest, 117–124.

Veszprémy 2008c — *Veszprémy László*: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 121 (2008) 283–302.

Veszprémy 2016 — *Veszprémy László*: A „posadai" csata. Károly Róbert 1330-as havasalföldi hadjárata. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László, Veszprémy László. Budapest, 232–245.

Veszprémy 2017 — *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósán László. Debrecen, 57–70.

Vogtherr 2014 — *Thomas Vogtherr*: Die Welfen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. München

Voigt 1824 — *Johannes Voigt*: Geschichte Marienburg, der Stadt und des Haupthauses des deutschen Ritter-Ordens in Preußen. Königsberg

Volckart 1996 — *Oliver Volckart*: Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550. (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quelllen und Studien 4.) Wiesbaden

Volckmann 1875 — *Edwin Volckmann*: Katalog des Elbinger Stadtarchivs. Elbing

Vollmann-Prope 2012 — *Gisela Vollmann-Prope*: „Die hussitische Revolution" im Spiegel preussischer Chroniken. In: Die hussitische Revolution. Religiöse,politische und regionale Aspekte. Hg. Franz Machilek. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 44.) Köln – Weimar – Wien, 251–262.

Vones 2006 — *Ludwig Vones*: Ludwig IX. (1226–1270). In: Die französischen Könige des Mittelalters 888–1498. Hg. Joachim Ehlers, Heribert Müller, Bernd Schneidemüller. München, 160–176.

Wagner 1969 — *Georg Wagner*: Der letzte Türkenkreuzzugsplan Kaiser Maximilians I. aus dem Jahre 1517. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 77 (1969) 314–353.

Wakounig 1990 — *Maria Wakounig*: Dalmatien und Friaul: Die Auseinandersetzung zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum. Wien

Waschinski 1952 — *Emil Waschinski*: Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preußen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge. Göttingen

Wattenbach 1878 — *Wilhelm Wattenbach*: Zur Mongoleneinfall. In: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1 (1878) 93.

Weczerka 1960 — *Hugo Weczerka*: Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau. Von seinen Anfängen bis zu seinen Untergang (13–18. Jahrhundert). München

Weiler 1988 — *Anton Weiler*: Die Christenheit und die anderen: Die mittelalterliche Lehre vom heiligen und gerechten Krieg. In: Concilium 24 (1988) 500–506.

Weinfurter 1992 — *Stefan Weinfurter*: Reformidee und Königtum im spätmittelalterlichen Reich. Überlegungen zu einer Neubewertung Kaiser Heinrichs V. In: Reformidee und Reformpolitik im spätsalisch-frühstauferischen Reich. Hg. Hubertus Seibert, Stefan Weinfurter. Mainz, 1–45.

Weinfurter 2006 — *Stefan Weinfurter*: Vorstellungen und Wirklichkeiten vom Reich des Mittelalters. In: Heilig – Römisch – Deutsch. Das Reich im mittelalterlichen Europa. Hg. Bernd Schneidmüller, Stefan Weinfurter. Dresden, 451–474.

Weise 1954 — *Erich Weise*: Die staatsrechtliche Grundlagen des zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmäßigkeit. In: Zeitschrift für Ostforschung 3 (1954) 1. sz. 1–25.

Weise 1963 — *Erich Weise*: Der Heidenkampf des Deutschen Ordens. In: Zeitschrift für Ostforschung 12 (1963) 3. sz. 420–473. és 622–672.

Weisz 1999 — *Weisz Boglárka*: Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban. In: Tanulmányok a középkori magyar történelemből. Szerk. Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged, 151–161.

Weisz 2007 — *Weisz Boglárka*: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és kereskedelem történetéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica 125 (2007) 43–56.

Weisz 2012 — *Weisz Boglárka*: Vásárok és lerakatok a középkori magyar királyságban. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Budapest

Weisz 2014 — *Weisz Boglárka*: Kassa kereskedelmi életének jogi háttre e középkorban. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest – Debrecen, 899–908.

Weisz 2017 — *Weisz Boglárka*: A királyi hatalom gazdasági háttere a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárány Attila, Pósán László. Debrecen, 35–46.

Wenskus 1986 — *Reinhard Wenskus*: Über die Bedeutung des Christburger Vertrages für die Rechts- und Verfassungsgeschichte des Preußenlandes. In:Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag. Hg. Hans Patze. Sigmaringen, 391–412.

Wertner 1905 — *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. In: Századok 39 (1905) 420–451.

Wertner 1925 — *Wertner Mór*: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 26 (1925) 31–62. és 213–253.

Whelan 2014 — *Mark Whelan*: Sigismund of Luxemburg and the Imperial Response to the Ottoman Turkish Threat c. 1410–1437. London

Wihoda 1992 — *Martin Wihoda*: Přichod řádu německých rytîřů do českých zemi. In: Časopis Slezského muzea B 41 (1992) 7–10.

Wihoda 1992b — *Martin Wihoda*: Rozsah a struktúra vlastnictivi řádu německých rytîřů na Opavsku ve 13. stoletî. In: Časopis Slezského muzea B 41 (1992) 97–102.

Wihoda 2001 — *Martin Wihoda*: The Přemyslid Dynasty and the Beginnings of the Teutonic Order. In: The Crusades and the Military Orders. Expending the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Eds. Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky. Budapest, 337–349.

Wihoda 2011 — *Martin Wihoda*: Die geistlichen Ritterorden und ihre Stellung im Landesausbau des böhmischen Mittelalters. In: Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter. Hg. Karl Borchardt, Libor Jan. brno, 245–263.

Winkelmann 2011 — *Jan Winkelmann*: Die Mark Brandenburg des 14. Jahrhunderts. Markgräfliche Herrschaft zwischen räumlicher „Ferne" und politischer „Krise". Berlin

Winkelmann 2012 — *Jan Winkelmann*: Sigismund von Luxemburg als Markgraf von Brandenburg 1378–1388. In: Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarvhien. Hg. Karel Hruza, Alexandra Kaar. Wien – Köln – Weimar, 137–159.

Winklern 1820 — *Johann Baptist von Winklern*: Chronologische Geschichte des Herzogthums Steyermark. Graz

Winnig 1940 — *August Winnig*: Der Deutsche Ritterorden und seine Burgen. Leipzig

Wippermann 1979 — *Wolfgang Wippermann*: Der Ordensstaat als Ideologie. Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschichtsschreibung und Publizistik. Berlin

Wirth 1981 — *Wirth István*: A Jászkunság eladásának és visszaváltásának egyetemes történeti háttere. In: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, 149–150.

Wojtecky 1979 — *Dieter Wojtecky*: Die Babenberger und der Deutsche Orden. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung87 (1979) 316–336.

Wolf 1915 — *Rudolf Wolf*: Das Deutsch-Ordenshaus St. Kunigunde bei Halle. Halle

Wolff 1891 — *Theodor Wolff*: Die Bauerkreuzzüge. Tübingen

Woś 1976 — *Jan Władysław Woś*: Paulus Wladimiri aus Brudzeń – Vorläufer oder Fortsetzer? In: Zeitschrift für Ostforschung 25 (1976) 438–461.

Woźniak 2008 — *Michał Woźniak*: Die Goldschmiedekunst in Preussen im Dienste des Ordens, der Kirche und der Städte. In: Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben. Hg. Jarosław Wenta, Sieglinde Hartmann, Gisela Vollmann-Profe. Toruń, 125–157.

Wöhler 2003 — *Hans-Ulrich Wöhler*: Die Legitimation und Delegitimation von Gewalt in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Gewalt und ihre Legitimation im Mittelalter. Symposium des Philosophischen Seminars der Universität Hannover vom 26.–28. Februar 2002. Hg. Günther Mensching. Würzburg, 286–300.

Wörner 2010 — *Ulrike Wörner*: Die Dame im Spiel. Münster

Zacharias 2002 — *Rainer Zacharias*: Die Reliquienwallfahrt zur Hochmeisterresidenz Marienburg. In: Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 50 (2002) 11–35.

Zeune 2015 — *Joachim Zeune*: Ritterburgen, Bauwerk, Herrschaft, Kultur. München

Zientara 1974 — *Benedykt Zientara*: Hanryk brodaty i jego czasy. Warszawa

Zientara 1974b — *Benedykt Zientara*: Zur Geschichte der planmässigen Organisierung des Marktes im Mittelalter. In: Wirtschaftliche und soziale Strukturen im saekularen Wandel. festschrift für Wilhel Abel zum 70. Geburtstag, Bd. II. Hg. Ingomar Bog. Hannover, 345–365.

Zientara 1978 — *Benedykt Zientara*: Der Ursprung des „deutschen Rechtes" (*ius Teutonicum*) auf dem Hintergrund der Siedlungsbewegung in West- und Mitteleuropa während des 11. und 12. Jahrhunderts. In: Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 2 (1978) 119–148.

Zimmerling 1988 — *Dieter Zimmerling*: Der Deutsche Ritterorden. Düsseldorf – Wien – New York

Zimmermann 1996 — *Harald Zimmermann*: Gewalt in der deutschen Ostsiedlung? In: *Uő*: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.) Köln – Weimar –Wien, 36–47.

Zimmermann 1996b — *Harald Zimmermann*: Hospites Theutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südostsiedlung. In: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.) Köln – Weimar – Wien, 48–68.

Zimmermann 1996c — *Harald Zimmermann*: Die Deutschen Siebenbürgens im Königreich Ungarn. In: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.) Köln – Weimar – Wien, 69–82.

Zimmermann 1980 — *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Die geistlichen Ritterorden Europas. Hg. Josef Fleckenstein, Manfred Hellmann. Sigmaringen, 267–298.

Zimmermann 2000 — *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Köln – Weimar – Wien

Zimmermann 2002 — *Harald Zimmermann*: A középkori pápaság. A középkori pápák története a historiográfia tükrében. Budapest

Zivier 1915 — *Ezechiel Zivier*: Neuere Geschichte Polens I: Die letzten zwei Jagellonen (1506–1572). Gotha

Zlatarszki 1972 — *Vasil N. Zlatarszki*: Isztorija na bulgarszkata durzhava prez srednite vekove II. Bulgarija pod bizantijszko vladicsesztvo (1018–1187). Sofija

Zombori 1988 — *Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Budapest

Zombori 2004 — *Zombori István*: Jagelló – Habsburg rendezési kísérlet 1523-ból Krzysztof Szydłowiecki naplója alapján. In: Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte Zombori István. Budapest, 219–328.

Zsoldos 1997 — *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig) Debrecen

Zsoldos 2000 — *Zsoldos Attila*: A megyei csapattól a magánhadseregekig. In: 1000 éva hadak útján. Nagy képes milleneumi hadtörténet. Szerk. Rácz Árpád. Budapest, 31–33.

Zsoldos 2005 — *Zsoldos Attila*: Az árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest

Zsoldos 2006 — *Zsoldos Attila*: Magyarország II. András keresztes hadjárata idején. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 91–97.

Zsoldos 2007 — *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) Budapest

Zsoldos 2011 — *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. In: Történelmi Szemle 53 (2011) 1–37.

Zsoldos 2012 — *Zsoldos Attila*: Egy új András kép felé. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár, 21–35.

Zsoldos 2016 — *Zsoldos Attila*: A magyar hadtörténet első évszázadai. Hadakozók és hadsereg az Árpádok korában (XI–XIII. század). In: *Uő*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, 11–23.

Zsoldos 2016b — *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. In: *Uő*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, 47–63.

Zsoldos 2018 — *Zsoldos Attila*: IV. Béla. (Sorsfordítók a magyar történelemben) Budapest